

Marko Uršič
Štirje časi
Zima



*Cankarjeva
založba*
SKUPINA MLADINSKA KNJIGA

CIP – Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

113/119
111.85
821.163.6-96

URŠIČ, Marko, 1951–
Štirje časi : filozofski pogovori in samogovori.
Zima : četrti čas, preludij : o sencah / Marko Uršič.
– 1. izd., 1. natis. – Ljubljana : Cankarjeva založba, 2015

ISBN 978-961-282-102-9

279076096

Prva izdaja, prvi natis

Marko Uršič
O sencah
(Štirje časi – Zima)

Oblikoval
Peter Skalar

Izdala
Cankarjeva založba – Založništvo, d. o. o.
Ljubljana 2015

Uredil
Zdravko Duša

Tehnično uredil
Matej Nemec

Za založbo
Miha Kovač

Tisk
Grafika Soča, d. o. o.,
naklada 400 izvodov

Knjižno delo je izšlo v okviru knjižnega programa,
ki ga sofinancira Javna agencija za knjigo Republike Slovenije.

Marko Uršič
Š t i r j e č a s i

Filozofski pogovori in samogovori

Zima

Četrty čas, preludij

O s e n c a h

Ljubljana, 2015

Senci duši mojega očeta

*Štirje časi
so dani človeku:
preteklost, sedanost, prihodnost
in večnost*

V s e b i n a

PRVI TEDEN, OB ZADNJEM KRAJCU	15
Ko duša kliče na pomoč (dialog)	17
Igra senc na Trgu časa (dialog)	26
Meketrove barke (prva dvorana spomina)	42
O SENCAH IDEJ (prvo predavanje)	61
Metafizično bistvo sence, platonizem	62
Sonce in sence v starem Egiptu	65
Od homerskih do orfiških senc	73
Še en zadnji dan (dialog)	82
Daljna bližina njenih oči (virtualni dialog)	96
Sleherni človek je duh (monolog z dialogi)	102
DRUGI TEDEN, OB MLAJU	119
Panoptikum z Empirejskega stolpa (dialog)	121
Hatneferin skarabej (druga dvorana spomina)	138
Pogled izza odra (monolog)	160
O SENCAH TELES (drugo predavanje)	180
Luči senčijo božji mrak	183
Dantejeva hierofanija senc	186
Leonardova meta-fizična umbrologija	196
Znanost o sencah in senčni žarki	202
Nesrečni človek brez sence	208
Paradoks nesebičnega mema (virtualni dialog)	211
Popoln zločin z napako (mali esej)	234
Dno Nič (dialog)	247

TRETJI TEDEN, OB PRVEM KRAJCU	261
Čudežni grafen (dialog)	263
Sprehod po Drugem življenju (virtualni monolog)	285
Meja izomorfizma (dialog)	309
O SENCAH SVETOV (tretje predavanje)	328
Medsebojno »odsevanje« Lune in Zemlje	334
Kvantne sence drugih vesolj?	339
Trije senčni svetovi moderne umetnosti	347
Presvetljene virtualne sence in – <i>Hvalnica senc</i>	361
Khonsujevi ostraki (tretja dvorana spomina)	366
Nič drugega kot to (dialog)	389
Sibilin logos (monolog)	399
ČETRTI TEDEN, OB POLNI LUNI	409
Zrcalni spomini (dialog)	411
V dolini smrti (sanje)	430
VIRTUALNI SVETOV V REALNEM ČASU (veliki esej)	438
Čas kibernetkega optimizma	440
Se bližamo »singularnosti«?	451
Virtualna eshatologija	463
Dve paraboli	474
Iskanje ključka v kupu sena (dialog)	483
Fajumska obličja (četrta dvorana spomina)	496
Jutro v Benetkah (dialog)	509
Poslanica treh angelov (monolog z dialogom)	526
Bibliografija	535
Imensko kazalo	543

Sence

A. (Angel), *An.* (Anhotep),
B. (Bruno), *Ba.* (Barbara), *Bd.* (Baudrillard), *By.* (Boy),
C. (Cecilija), *Cl.* (Cilia),
Dm. (Dmitri), *Dn.* (Dorian2007), *D♀.* (deklica), *D♂.* (deček),
Ev. (Evtih),
Fb. (Fabij),
G♀. (golobica), *G♂.* (golob), *Gh.* (Gugnhajm66xy), *Gt.* (?),
Ht. (Hatnefer),
In. (Iineferti), *It.* (Itet)
J. (Janez), *Jn.* (John),
Ka. (Karin), *Kb.* (Kibby), *Kh.* (Khonsu),
Ln. (Lun), *Lt.* (LaToLut),
M. (Marija), *Mč.* (Mičiko), *Mk.* (Meketra), *Mn.* (Minhotep),
Nf. (Nefrethor), *Nk.* (Neken),
Ok. (Oktavija),
Pl. (Paul), *Pr.* (Pari), *Pt.* (Pilot),
Rb. (Rob7cx13), *Rs.* (Ras),
Sb. (Sibila), *Sd.* (Senedžem), *Sn.* (Senenmut), *Su.* (Susan),
Td. (Teodor), *Tm.* (Timon), *Tr.* (Terimah), *Tz.* (Terezij),
Ur. (Uranija),
Vb. (Vah),
Wf. (Wolfgang2013), *Wi.* (Oscar@Wi), *Wo.* (Henry@Wo),
Zn. (Zenobija),
** (jaz sam).

ZAHVALE

Zahvaljujem se prvima bralkama te knjige, moji ženi Lučki in prijateljici Vesni za vse njune predloge in popravke, saj se iz detajlov gradi celota. Knjiga *O sencah* najbrž ne bi nastala ali bi bila precej drugačna, če me moj nečak Peter ne bi bil pred nekaj leti zvabil na potovanje v Novi svet, kjer se mi je porodila zamisel zanjo. Za lepo likovno opremo se zahvaljujem akad. slikarki Zdenki Žido in oblikovalcu prof. Petru Skalarju, kot že pri prejšnjih knjigah te tetralogije. Spet sem hvaležen tudi tehničnemu uredniku Mateju Nemcu za skrbno opravljeno delo in upoštevanje mojih želja pri grafični ureditvi knjige. In znova hvala uredniku Zdravku Duši, ki je dobrih ducat let vztrajal z menoj pri nastajanju *Štirih časov*.

»Kaj je nežnejšega kakor vez med mano in žensko
ali moškim, ki mi zre v obraz?«

(Walt Whitman, *Na brodu za Brooklyn*)

X

O senceh

Ob zadnjem kraju

Ko duša kliče na pomoč

POZIMI, PROTI VEČERU

Čas vzpona je kratek, traja komaj kako minuto, v duši pa vsak trenutek živi kot drobec večnosti.

B. pokima naključni sopotnici v pozdrav, stopi iz dvigala in pogleda na žepno tablico, da bi še enkrat preveril naslov. Da, tako piše: 41. nadstropje, soba št. 17. V tišini hodnika odmevajo njegovi koraki, ko stopa po marmornem tlaku, ki je virtualno, »escherjevsko« poglobljen. Tablico spravi nazaj v žep. Stene so popisane z grafiti.

B., v mislih. O, vsi ti kričavi, nemi, utišani glasovi! ... Ha, glej tega: DELFINI, SOS! ... A tu je že soba 4117 ... Najbrž bi bilo bolje, da se obrnem in končam to zgodbo, še preden vanjo vpletam druge duše. Bogve kje je že tista nesrečna senca! Morda pa se mi je samo zdelo, da je poklicala prav mene? Ampak kaj me je potemtakem privedlo sèm, skoz ta portal, v ta stolp? Zdaj pač moram vstopiti, ko sem že tu.

A. se smehlja v modri večerni obleki s srebrno kravato, sedi za mizo v malone nevidnem, digitalno zarisanem naslo-njaču. Ej, dragi moj Bruno, zakaj si obstal pri vratih, kar izvoli najprej, saj si prišel k meni, ne? Kaj nisi vesel, da se spet srečava? ... Gotovo se sprašuješ, ali sem res tisti-isti. Ne skrbi, vsega se spominjam in še vedno sem tvoj »daljni bližnjik«, kot si mi nekoč lepo rekel. Zamenjal sem le ta pri-godna, minljiva oblačila (s prstom podrsa po gladki površini elegantnega suknjiča), ampak iz tvojega začudenja sklepam, da je moja podoba še zmeraj preveč človeška.

B. premaguje osuplost. Si res ti, Angelo? Niti v sanjah ne bi pomislil, da te najdem tu, sredi metropole, v tem poslovnem stolpu. Mislil sem, ne zameri, da si ...

A. Mrtev?

B. prikima in stopi bliže. Le kako ne bi pomislil na to?

A. vstane in svojemu gostu ponudi roko – pravo roko, ne virtualne. Vidiš, še sem živ ... lahko pa rečem: znova sem živ, če ti je to lažje sprejeti.

B. stisne roko staremu prijatelju, misli mu rojijo po glavi. Vse kaže, da je ta človek res Angelo, čeprav komaj verjamem, da sva resnično tu, v tem čisto drugem prostoru in času, v drugem in obenem istem življenju, ki se potemtakem za Anžela ni končalo tiste noči, ko sem mu tam daleč, doma na vasi, zastrl prav te globoke, sinjemodne oči ... Kako lepo, da zdaj spet živijo! In kako je pomlajen! V najboljših letih, skoraj brezčasen. Malce pa so se njegove poteze vendarle spremenile, ne samo pomladile: kakor da bi bila v njegovem nasmešku neka komaj opazna sled indijanskega rodu?

A., z melanholično vedrino (kot da bi bral prišlekove misli). Prav si opazil, cenjeni mojster! Sicer pa dobro veš, da angeli nikoli ne umremo, čeprav smo vse bolj »ogrožena vrsta«, tako kot delfini ali lemurji. Saj sploh ne moremo umreti, tudi če bi hoteli. Le preselimo se, odletimo drugam.

B. Torej se reinkarnirate?

A. se spet nasmehne. Reci temu, kakor hočeš, to so le besede.

Potem nekaj ščepcev večnosti zreta drug v drugega z nasprotnih strani komajda snovne mize – boljše rečeno, tiste stvari, ki so jo nekoč tako poimenovali, saj je zdaj med njima le še »bistvo mize«, gladka površina, na kateri leži ugasla tablica.

B. se ozira po sobi. Angelo, ampak kako naj bi jaz vedel, da te bom srečal ravno tu?

A. se spet usede in potrka s prsti po motnem bistvu mize. Kako si neučakan, vse hočeš izvedeti na en mah, pa saj si komaj prišel!

Soba 4117 je rahlo trapezoidne oblike (ta stolp je namreč osmerokotna prizma), nasproti vrat se razteza široko okno, zunaj se mrači, decembrski dnevi so kratki. Miza kljub svoji kvazirealnosti zaseda skoraj polovico sobe, stena na desni je prazna, bela, na nasprotni steni pa visi velik črn okvir z dis-

plejem, ki je trenutno teman. Zada v kotu, med displejem in vrati, stoji obešalnik z ukrivljenimi roglji, nanj je obešen plašč, na vrhno kljuko pa je nataknen klobuk, morda prav tisti gosposki, zdaj ne več zguljeni klobuk, s katerim je angel prihajal takrat, v svojem »prejšnjem življenju«, k mojstru na platonske pogovore sredi noči. Razen tega starega obešalnika tu ni nobene odvečne šare, pravzaprav nobenih »pravih« predmetov, niti knjig, na katerih bi se lahko nabiral prah.

B. pomisli, da tudi prah postaja virtualen, in se spomni na tiste besede starega modreca Hui Nenga: »Na prazračetu ničesar ni, le kje naj se nabira prah?« ... In če se prah ni nabral, kje naj bo zdaj?

A. mu pokaže ergonomsko ukrivljen, prav tako skoraj nesnoven fotelj pred komajda snovno mizo. Prosim, usedi se, Bruno, odloži plašč, o vsem se bova pogovorila, na voljo sem ti.

B. pomigne k steni. Grafitov pa tu ni? Na hodniku jih je polno.

A. Tiste grafite rišejo obiskovalci, mi pa jih ne brišemo, saj vemo, da se naši klienti z njimi sprostijo, tako da se lažje pogovorimo.

B. obesi plašč zraven že obešenega in natakne klobuk zraven že nataknenega. Preden se usede na tisto sedežno komaj-snov, si spodviha staromodno suknjo in samodejno seže v desni žep po pipo (v levem žepu ima tablico, nabavil si jo je kmalu po prihodu v metropolo, saj bi bil tu dejansko izgubljen brez nje).

A. Oprosti, ampak kajenje ni dovoljeno.

B. zagodrnja. Seveda, notranja prohibicija, pozabil sem.

A., suho. Dim bi sprožil alarm.

B. spravi pipo nazaj v žep. Prav ... torej, povej mi, Angelo, kako naj bi jaz vedel, da te najdem tu?

A. se muza. Ne podcenjuj se, mojster filozof, kar sam se spomni! Jaz vem, da ti veš. Saj vsak človek ve tudi tisto, česar ne ve, da ve.

B. dvigne obrv. Česa ne poveš! Kakor da te globokoumne sentence ne bi že slišal od tebe ... in tudi tikal si me že, tam na deželi, čeprav nekoliko bolj zadržano kot zdaj, ko si postal, kot vidim, pomemben državni uradnik. Saj je SOS državna ustanova, ne?

A. Ni povsem državna, je pa paradržavna agencija »z omejeno odgovornostjo«.

B. spusti obrv. Podobno kot sta tam pri nas KAD in SOD?

A. prikima. Reciva tako, čeprav je ta naš sod brez dna ...

B. Je SOS odgovorna vladi? Ali morda predsedniku osebno?

A. odkima. Niti vladi, niti predsedniku. Agencijo SOS je ustanovilo JABOLKO – odnosi med njim in državo pa so ti najbrž znani, vsaj v grobem?

B. Nekaj že vem o tem, a ne prav dosti.

A. Ti odnosi seveda niso idealni, še vedno pa zadostujejo za ohranjanje minimalne stabilnosti sistema. Saj si slišal, da je bil med državo in JABOLKOM sklenjen konkordat?

B. Torej imamo zdaj JABOLKO namesto Cerkve?

A. se zagonetno, indijansko smehlja. Tako nekako ... Povej, Bruno, boš en dober viski? Imam čisto pravega škota, še iz prejšnjega stoletja, izvrsten je, boš videl, to je nekaj čisto drugega od tistih burbonov, ki jih točijo spodaj po barih.

B. Prav rad! Da nazdraviva na najino nepričakovano srečanje (*medtem se ozira po sobi*) – ampak kje imaš tega svojega žlahtnega škota? Nama ga bodo prinesli?

A. stopi k steni, rahlo potegne po njej s palcem in kazalcem, kakor da bi razgrinjal sliko na displeju, in odprejo se sicer nevidna vratca stenske omare, nekakšnega tabernaklja, v katerem je poleg viskija in kristalnih kozarcev tudi kup papirjev in celo nekaj v usnje vezanih starih knjig. Gostitelj postavi kozarca na mizo in natoči viski. – Torej, dragi moj Bruno, na zdravje!

B. vstane, da nazdravita, in ko spije požirek viskija, odloži kozarec in stopi nekaj korakov naprej, tja do širokega okna ... Kakšen razgled! Kakšno morje luči!

A. Kant bi rekel, da je tu zgoraj »zvezdnato nebo pod nami«.

B. se muza. Ja, vendar ne kot *noumenon*, ampak kvečjemu kot *phainomenon*, pa še to virtualni.

A. Kako prosim?

B., šegavo. Angelo, mar nisi modroslovec, dušeslovec in še bogoslovec povrhu, diplomant dobre stare Sorbone?

A. se kremži. Ah, to je bilo davno, marsikaj sem že pozabil.

B. se vrne k bistvu mize. Gotovo pa veš, kaj počneš tu, v stolpu SOS. Mi lahko to že enkrat poveš? Res sem radoveden.

A. se čudi, morda le na videz. Pa kako, da tega sam ne veš? Saj si se vendar po lastni volji prijavil v naš portal!

B. vzdihne. Ja, sam sem se prijavil, a ne pri tebi osebno.

A. Ampak če veš, kaj pomeni SOS, potem tudi veš, kaj jaz tu počnem.

B. Kdo pa ne ve, kaj pomeni SAVE OUR SOULS, lepo te prosim!

A. Torej – in iz tega lahko sklepaš, kaj je moje delo: iščem izgubljene duše, skrbim zanje, se z njimi pogovarjam, jih tolažim, in če je treba, jih tudi rešujem, iz vode, iz ognja ... sicer pa je to moja služba že od nekdaj, že odkar me poznaš. Poznaš pa me že celo večnost!

B. Eno kratko večnost pa res! Ampak zdaj, ko vidim, da po novem službuješ v tej skoraj virtualni pisarni – sploh če odmislim tvoj skriti tabernakelj – zdaj se mi zdi, da je tudi tisti stari SOS le še nekakšen reklamni slogan, morda neka nova, uspešna blagovna znamka? Podobno kot so tam pri nas prekrstili DZS v »Drzne znanilce sprememb«.

A. se smehlja. Žal ni čisto tako, ne tam ne tu.

B. guba čelo. Hm ... Že zjutraj, ob prijavi v vašem portalu, sem se vprašal: ali res iščete izgubljene duše, se pravi, *resnične* duše? Zazdelo se mi je, da je vse to dušno oglaševanje le neka premetena štafaža. In čeprav res iščem neko pomoč, sem vstopil v SOS predvsem iz radovednosti, da si malo ogledam, za kaj pravzaprav gre – in glej, tu najdem tebe! Kakšna pa je tvoja vloga v tej službi? Si visoko?

A. zamahne z roko. Ah, niti ne, razen seveda fizično. Realno sem le manjši ptič, eden od uradnikov nižjega ali nižje

srednjega ranga, virtualno – in če hočeš, tudi simbolno – pa je moja vloga obenem majhna in velika, kot so navsezadnje vse naše vloge. Ampak pustiva te nepomembne podrobnosti o meni za kdaj pozneje, pojdiva rajši k stvari: kako naj ti pomagam?

B. spiije preostali viski. Ne meni, ampak neki izgubljeni duši ...

A., presenečeno, morda le zaigrano. Nisi prišel zaradi sebe?

B. Prišel sem, da bi vložil neko prijavo.

A. se dotakne tablice na mizi. Kakor želiš. Naj pišem zapisnik?

B. Zapisnik? Kako pa naj jaz to vem? Piši, če hočeš – če ga je treba pisati, saj sam veš, kakšna so pravila tu pri vas. Mimogrede, za koga pa pišete zapisnike: za državno administracijo, za JABOLKO?

A. s palcem in kazalcem podrsa po displeju. Navsezadnje seveda za JABOLKO, vendar skozi mnoge vmesne stratume, administrativne in tudi politične. Tisti, ki se ukvarjajo z visoko politiko, pač ne morejo skrbeti za zdravje in počutje posameznih duš. Saj tega niti JABOLKO ne zmore, zato pa je ustanovilo SOS.

B. prikima. Se mi je kar zdelo, da za vsem tiči JABOLKO.

A. bobna s prsti po motnem bistvu mize. Torej kako – bi rad govoril z mano kot uradno osebo? V tem primeru je zapisnik nujen.

B., po premisleku. Prav, naj bo tako, moja prijava naj bo čisto uradna, brez čustev in subjektivnih sodb.

A. se začudi, morda iskreno. Zakaj pa brez čustev? Saj čustva niso prepovedana, tudi v javnih ustanovah ne, razen za sodnike, inšpektorje in policiste. Ti pa, ki si moj stari prijatelj in zdaj tudi uradno moja stranka, kar izvoli čustvovati, če hočeš. Le povej mi vse, kar ti leži na duši!

B., zamišljeno. Poskusil ti bom povedati, kaj se mi je zgodilo, čeprav ne vem, ali je to sploh mogoče ... Predčerašnjim, v soboto zvečer pred sončnim zahodom, sem se sprehajal po nabrežju ob Zahodni reki. Zrak je bil kristalno čist, zimsko nebo jasno, rdeče sonce se je spuščalo med stolpe na drugem

bregu. Premišljeval sem o predavanju, s katerim v četrtek gostujem na UNIVERZIJANI, tu pa tam sem se ustavil, se naslonil na ograjo, premišljeval o svojih tezah in odsotno drsel z očmi po rečni gladini. Redki so tako tihi in spokojni trenutki, kot so bili moji takrat, in za hip se mi je zazdelo, da se je ustavil celo promet zgoraj na viaduktu, kakor da je onemelo vse mesto ... Tedaj pa zagledam na bregu neko senco, ki me iztrga iz premišljevanja in pritegne k sebi.

A. dvigne pogled s tablice. Senco ali dušo? Moram te spomniti: naša služba išče izgubljene duše, ne izgubljenih senc.

B. se namršči, ni mu prav, da ga je A. prekinil, še preden je kaj povedal o njej. Zapiši, da prijavljam izgubljeno dušo, če že moraš biti tako natančen. Sicer pa je bila od daleč videti kot senca, a ko sem se spustil k njej na breg, nisem več dvo-mil, da je resnično duša.

A. Prav, natančno tako bom zapisal, to je pomembno.

B. nadaljuje, kot da bi se spominjal nekih zelo živih sanj. Tam na pesku, sredi naplavin temne reke sem stal z njo iz oči v oči, dolgo me je molče, skoraj očitajoče gledala in vprašal sem jo, ali potrebuje kakšno pomoč, ali je z njo vse v redu, pa je samo odkimala in povabila pogled. Tedaj se mi je zazdelo, da jo od nekod poznam, da jo poznam že od nekdanj ...

A. vestno zapisuje v tablico (dovolj je velika, da jo uporabljaja oberoč, kot notesnik), zdaj pa se spet ozre k svojemu klientu. Povej mi malce bolj natančno: kakšna je bila ta duša in po čem sodiš, da je izgubljena?

B., sanjavo, skoraj odsotno. Stala je tam kakor senca, temna, žalostna, skrušena, in jaz nisem našel besed, da bi jo potolažil, ohrabil, iztrgal iz tistega mraka, v katerega je tonilo rdeče sonce, nisem imel moči, da bi jo rešil iz vse globlje teme, v katero se je zlivala reka pozabe. Nenadoma, tako blizu, da se mi je zdelo, kakor da govori v meni, pa je duša z jasnim in hrepenečim glasom spregovorila:

»Suha sem vsa in od žeje medlim: o, dajte mi naglo hladne vode, ki priteka iz jezera Mnemosyné!«

A., *sočutno in vzneseno*. To je rekla? Verze z orfiških zlatih lističev? Si prav slišal?

B. *prikima*. Ja, prav ta dva verza je povedala, dobro se spominjam vsake besede.

A., *radovedno*. In potem, kaj se je zgodilo potem?

B. *nadaljuje bolj stvarno*. Potem sem ji, ves pretresen, rekel, da ji takoj prinesem vodé, naj le malo počaka, kar tu na bregu, takoj se vrnem ... Stekel sem gor po stopnicah, da bi našel kak lokal, kjer bi imeli hladno vodo, ampak tam blizu ni takšnih lokalov, moral sem hiteti nekaj blokov višje, da sem naletel na prvega ... In potem, ko sem se vrnil z vodo na breg, tiste duše ni bilo več tam! Ves večer sem jo iskal, preiskal sem nabrežje podolgem in počez, hodil sem gor in dol ob strugi, spraševal sem mimoidoče, vendar zaman. Ni je bilo več, kot da bi se bila udrla v zemljo.

A. *odloži tablico, vstane od mize ter se za tri dolge angel-ske eone zazre skozi okno v morje vele mestnih luči*. Potem se z vzdihom obrne k svojemu varovancu – dragi moj Bruno, žal ti moram reči, da to, kar si mi povedal, še ni dovolj za uradno prijavo. Kako naj najdemo dušo, o kateri ne vemo nič drugega kot to, da pozna orfiške misterije? Kje naj jo sploh iščemo?

B. *skloni glavo*. Razumem vašo zadrego, ampak zdaj, ko sem že stopil skozi vaš portal, se povzpel v vaš stolp in povrh vsega tu zgoraj naletel nate, Angelo, zdaj vseeno pričakujem, da mi boš – se pravi, da boš *njej* – nekako pomagal.

A. *tuhta*. Morda pa se spomniš vsaj kakšne podrobnosti: kako ta duša zgleda, koliko je stara, kako velika je, kakšne barve oči ima, v kaj je oblečena ...?

B. *odkima*. Samo ugibal bi, če bi rekel, da ni dosti mlajša od mene, približno mojih let je.

A. Pa je ženska ali moški?

B. *okleva, to vprašanje ga je malce zmedlo*. Zdi se mi, da je moški, a ne vem zagotovo. Tiste njene – ali njegove – besede so me čisto prevzele, skoraj uročile.

A. *se spet usede v svoj skoraj nevidni naslonjač*. Škoda, da se nisi oglasil že v soboto zvečer ali vsaj včeraj, imeli bi precej

več možnosti, da najdemo to nesrečno dušo, ki je zdaj morda že daleč, bogve kje je že!

B. V soboto je bilo pozno, ob nedeljah so uradi zaprti ...

A. Kje pa si to slišal? Saj imamo vendar urgenco! In ravno ob nedeljah največ delamo. Ne boš verjel, koliko smo včeraj – pa še v tem adventnem času – našli izgubljenih duš, po domovih in ulicah, tudi pri maši, potem cel roj na popoldanskem sprehodu v parku, največ pa zvečer, na Trgu časa, sredi vsega tistega pirovanja!

B. Nisem vedel, da ste dežurni tudi čez vikend.

A. *znova vzame tablico v roke.* No, bomo videli, kaj se da storiti. Zapisnik bom čim prej poslal navzgor k JABOLKU. Poskusili bomo tudi s KNJIGO OBRAZOV ... Ampak kako naj imenujem to tvojo izgubljeno dušo? Naj zapišem »duša X«? Tako ravnamo v podobnih primerih. Ali naj rajši zapišem kako drugače?

B. Ti veš, ne sprašuj mene.

A. *premišljuje.* Morda pa bi bilo najbolje, da bi jo imenoval kar s tvojim imenom?

B. *se zdrzne, v njem se nekaj utrne, in počasi prikima.* Ja, morda bo tako res najbolje, kar mene zapiši! Daj izgubljeni duši moje ime, samo da jo spet najdem ...

Medtem se je že povsem znočilo, spodaj na velemestnem nebu migotajo neštete luči.

Igra senc na Trgu časa

MED DNEVOM IN NOČJO

Senci Cl. in Jn. stojita na cinobrasti tribuni in se pogovarjata, čakajoč na začetek predstave. Na Trgu časa se dan preveša v noč.

Cl. Koliko senc je tu! Še nikoli nisem videla toliko senc, toliko svetlih in barvitih!

Jn. molče strmi v ta vesoljni oder, ki sega vse tja do Stolpa časa in se izteka v globoke, s tisočnimi lučmi osvetljene kanjone. Potem se ozre navzgor k nebotičnim stolpom, steklenim prizmam, katerih vrhovi se lesketajo v zahajajočem soncu.

Cl. zaploska. Res hudó!

Jn. se čudi. Glej, Cilia, koliko jih še prihaja! Pa kako majhne so vse temne sence tu spodaj, tudi najini, v primerjavi s temi velikimi, svetlimi sencami, ki sijejo od zgoraj kot kake boginje!

Cl., veselo. Najbrž se norčuješ, Johnny, če v teh manekenkah na reklamnih displejih vidiš boginje, kaj? Poljubi ga na lice. Daj, klikniva zdaj en selfi!

Jn. No, pa dajva, za spomin na Trg časa!

Mladenič vzame iz žepa tablico, z desnico jo vklopi, z levico pa objame dekle.

Jn. Rajši z druge strani, da bo na fotki vsa ta scena ...

In potem, ko si med sijočimi virtualnimi kulisami za kratek hip ustavita nenehno bežeči realni čas, fant spravi svojo pametno tablico nazaj v žep.

Cl. Kaj če bi rekla tem svetlim sencam kar »svetlice«?

Jn. Ja, to je super ime zanje!

Cl. Vendar temnim sencam ne moreva reči »temnice« ...

Jn. Zakaj ne?

Cl. Ker so temnice nekaj drugega, ta beseda je že zasedena.

Jn., čez čas. Cilia, si tudi ti že zasedena?

Cl. se nasmehne in pokaže na velikanski displej nad njima. Glej to plavolaso svetlico, ki teče po travniku naravnost k nama!

Jn. Daj, daj! Kako naj bi tekla sèm dol na trg? Saj svetlice živijo samo na teh ... Kako se že reče tem velikim displejem?

Cl. Jumbotroni.

Jn. Ja, na jumbotronih, ki so dvodimenzionalni, a tudi če bi bili tridimenzionalni, bi bile te boginje še vedno samo holografske iluzije.

Cl. se našobi. Menda ne boš rekel, da so vse svetlice samo nekakšna igra žarkov, pa še to komercialna?

Jn. Niso samo to, ampak ...

Cl. Meni se zdijo fantastične, skoraj kot prave boginje! ... In kaj vse tu vidiva, še preden se je predstava začela!

Jn. kima. Seveda so svetlice sijajne in tam zgoraj so že skoraj resničnejše od nas tu spodaj, ampak jaz bi vseeno rad ohranil vsaj nekaj distance do tega umetnega raja.

Cl. ugovarja. Pa kaj ti pomaga distanca? Boš zaradi nje srečnejši? Namesto tega, da se distanciraš, rajši uživaj!

Jn. se muza ob njeni vnemi. Saj uživam, da sem tu s teboj.

Cl. ga objame. Hvala, dragi, da si me pripeljal sèm.

Jn., malce postavljaško. Saj ni bilo težko najti portala TRG ČASA, karti sem kupil že včeraj.

Cl. Čudno se mi zdi, da naju ni nihče ustavil pri vhodu ... Saj še imaš karti v žepu?

Jn. se smeje. V katerem stoletju pa ti živiš, Cilia? Misliš, da pri TRGU ČASA še vedno prodajajo papirnate vstopnice? Danes, v 21. stoletju, ta je pa lepa!

Cl. se malo odmakne. Saj si sam rekel, da si karti kupil že včeraj. In zdaj ju imaš tu pri sebi, ne? Menda te lahko to vprašam!

Jn. Seveda, kje pa bi bili, če ne v moji tablici? Saj brez plačila vstopnine sploh ne bi mogla priti sèm, na Trg časa.

Cl. si potegne pramen las s čela. Joj, čisto si me zmedel s tisto tvojo distanco!

Jn. Pred dobrimi desetimi leti pa je bilo res še vse na papirju, hočem reči, tudi na papirju, ne samo na spletu: knjige, pisma, računi, ocene, znamke ... se spominjaš?

Cl. prikima. Kaj se ne bi, ampak uporaba papirja ni ekološka. Takrat smo bili še otroci in se nismo zavedali, kako so odrasli uničevali naš svet, gozdove, vodo, zrak ... Ampak včasih se vprašam: ali ni bil svet takrat bolj *resničen*? In prej, ko je tista plavalaska tekla po travniku proti nama, sem se spomnila, kako je bilo nekoč v naši vasi, takrat ko smo bili še majhni – lepo je bilo, prav res lepo! Pomislila sem, da je marsikje na svetu še vedno tako, kot je bilo nekoč. In če ne bi lepa svetlica tako hitro mrknila, bi me morda spomnila še česa.

Jn. pametuje. Saj se bo kmalu vrnila, najbrž že čaka kje tam za kulisami. V tem teatru se vse ponavlja, brez konca in kraja, kakor da bi vsi večno živeli in da bi morali biti večno srečni!

Cl., zaupno. Ampak midva sva *zdaj* srečna, ne?

Fant poljubi dekle, prime jo za roko in jo popelje nekoliko višje po motno prosojnem cinobru, osvetljenem od spodaj, kajti tribuna je pravzaprav streha vstopnega paviljona. Na tem priljubljenem gledišču, četudi premajhnem za tako velik spektakel, se zbira vse več senc, nekatere so se že posedle po stopničastih tleh, da bi čim bolje videle celotno sceno, vso njeno površino, globino in višino. Pri vhodu na trg, nad vhodnimi »vrati brez vrat«, se sveti napis ANYTHING GOES! – in na njem jezdi, kot na kakem delfinu, smejoče se dekle z mornarsko čepico.

Cl. premišljuje. Misliš, da je res vse mogoče? Vsaj načeloma?

Jn. Prav vse gotovo ni mogoče, čeprav živimo v času, ko se nam lahko zgodi že skoraj vse, tako v dobrem kot v slabem ... Kaj pa si ti najbolj želiš, da bi bilo mogoče?

Cl. Ah, kaj vem! Marsikaj si želim.

Jn. Ampak zakaj si me to vprašala?

Cl. Vprašala sem pravzaprav sebe, ali bom spet kdaj tako brezskrbno tekla po pomladnih travnikih ... Čudno se sliši, ampak vprašala sem se, ali bom spet kdaj otrok. Če je vse mogoče, potem je tudi to.

Jn., *čez čas.* Morda pa ne bi bilo dobro, da bi bilo vse mogoče – *in ob tem pokaže na prosti mesti na tribuni* – se bova tu usedla?

Cl. Misliš, da naju ne bo zeblo?

Jn. Če bo trajalo predolgo, se lahko sprehodiva po trgu.

Cl. Prav, od tu se res vse lepo vidi. *Spodviije si svoj temno modri plašč in se usede na motno svetleči cinober, ki jo lilasto obarva.*

Jn. prisede k njej. Imaš še kaj vode?

Cl. seže v torbo po plastenko. Nekaj še ... na, vzemi!

Visoke steklene prizme z ostrimi robovi razijo temneče nebo. Živi displeji, s katerimi so oveseni nebotičniki, ne segajo gor do njihovih vrhov, saj tiste očarljive, vselej mlade svetlice na migetajočih površinah niso namenjene angelskim očem, kakor so bile nekoč svete postave na gotskih vitrajih, marveč vabijo utelešene duše, neštete snovne sence, ki prihajajo iz podzemlja in se skozi velemestne kanjone zbirajo na Trgu časa. Človeški pogled – seveda še zdaleč ne angelski! – ki blodi po tem neznanskem, realno virtualnem labirintu, nikjer ne najde oporne točke, pri kateri bi se ustavil, okrog katere bi se zbral, kajti vse, prav vse se spreminja, vse je tekoče, vse je fluidno. Reka senc, temnih in svetlih, šumi v večnem trajanju, žužnja kot nenehni basso continuo, iz katerega vzplamti kak posamezen glas, stavek, klic, včasih tudi napev.

Cl., *iz šumenja reke.* Kako je že naslov nocojšnje predstave?

Jn. ESHATON.

Cl. Kaj to pomeni?

Jn. To je grška beseda, ki pomeni »tisto zadnje« ... tisto, kar pride na koncu.

Cl. Na koncu česa?

Jn. Na koncu časa, na koncu sveta.

Cl. A, tako. Torej je to nekaj bibličnega?

Jn. Ja, *eshaton* so naznanjali preroki, o njem je sanjal sveti Janez na otoku Patmosu ...

Cl. Ampak včeraj si rekel, da greva gledat letos najbolj popularni muzikal – pa bo to res muzikal, če gre za konec sveta?

Jn. Tako je pisalo v najavi. V tej predstavi pa je tudi neko presenečenje, ki ti ga ne povem vnaprej, čeprav sem nehoti že zvedel zanj, ko sem včeraj po pomoti stopil v neki privatni portal blizu STOLPA ČASA. Saj boš kmalu sama videla.

Pravi pravcati golob zafrfota čez presvetljeni oder in odleti v zakulisje. V tem posrečenem, čisto spontanem prizoru golob izgubi peresce, ki ga neka senca na tribuni ujame v svoje naročje.

Cl., *neučakano*. Se bo kmalu začelo?

Jn. Res ne vem, zakaj se še ni. Sicer pa vsi čakamo.

Cl. *potrčava z nogo po cinobrasti skoraj-snovi*. Kaj meniš, Johnny, zakaj smo vsi tako obsedeni s koncem? S koncem dneva, s koncem leta, s koncem ljubezni, s koncem življenja, še posebej pa s koncem sveta? Kakor da bi bil konec od vsega najbolj pomemben! Jaz imam že rajši začetek, sploh pa vse tisto, kar je vmes.

Jn. *tuhta*. Bral sem nekega filozofa, ki trdi, da šele konec daje smisel začetku in sploh celotni poti. Jaz pa mislim, da to ni čisto res, saj ima že sama pot svoj smisel, čeprav po drugi strani drži ...

Cl. *ga prekine*. Glej, glej, kakšna scena!

Jn. Kje?

Cl. *pokaže z roko navzgor*. Prava mala drama!

Na enem izmed velikanskih jumbotronov, nekje med petim in desetim nadstropjem, temnopolti lepotec v elegantni poslovni obleki veselo meče v zrak šop bankovcev, kot da je zadel glavni dobitek na loteriji. A očitno ne gre za loterijo, marveč za neko novo predstavo, morda za kak dober, povsem

nepričakovan *biznis*, kajti na *nebeško modrem displeju* se prikaže *napis A NEW ORIGINAL COMEDY*, in potem je tu znova veseli gospod, ki se zdaj smeje na vsa usta, da se zableščijo njegovi beli zobje, vendar ga vidimo spet samo za kratek hip – saj gre vse tako hitro mimo! – in na nebu že v naslednjem trenutku preberemo besede *ABOUT SAYING ANYTHING* in potem spet vidimo njegov smeh, ki mu nemudoma sledi nadaljevanje *AND DOING EVERYTHING*, in to ravno ob pravem času, tedaj ko med virtualne nebotičnike stopi mlada dama z visokimi petami, sprva sicer vidimo samo njeno nogo v salonarju, a še preden se vprašamo, od kod se je vzela, se gospodična že sleče vse do perila, in zdaj se tistemu prvemu gospodu pridruži še en gospod, tokrat belopolt, in kot kaže, sta postala partnerja in z nenadejano pomočjo lepotice naposled sklenila res izvrsten, tako rekoč *nebeški posel*, kajti zgoraj na nebu preberemo *triumfalen napis: TO GET THE JOB DONE!*

Cl. A ti to razumeš?

Jn. Bolj slabo, mislim pa, da tu ni kaj dosti razumeti, očitno gre za nekakšen trapast *biznis*.

Cl. Najbrž res, jaz pa bi vseeno rada vsaj približno razumela tudi takšne vsakdanje stvari, kot je trapast *biznis*.

Jn., *važno*. Za te banalnosti se ni vredno truditi.

Cl. se počuti malce *neumno* in išče na *veliki sceni* nekaj manj banalnega ... Glej, kako tam gorí! Kako silen ogenj, kot da bi gorel ves svet!

Jn. pa pametuje dalje. Za tak ogenj ne rabiš gasilcev, saj je ujet v okvir dvodimezionalne kulise. (*Očitno bi mladenič na vsak način rad ohranil svojo distanco.*)

Cl. pa vseeno sanjari dalje. Se tebi ne zdi, da ogenj uhaja čez? Kakor da res plamti, mislim, ven iz displeja, v prostor.

Toda banalnost se neizogibno vrne že naslednji trenutek, ko se ognjena stihija spremeni v šumenje vode v kozarcu: mogočni brbotajoči prazizvir je v hipu le še opojni koktajl, po katerem skačejo kocke ledu.

Cl. se nakremži. Res škoda, tisti ogenj je bil prav kozmičen!

Jn. se smeje. Ampak voda pogasi ogenj, tudi v želodcu.

Cl. se ne dá. Kaj pa v duši? Kako pogasimo ogenj v duši?

Jn. jo spet objame, se z ustnicami približa njenemu ušesu in zašepeta. Jaz ga nočem pogasiti, saj moja duša gorí zate!

Približa se jima senca v temnem, z barvnimi zaplatami zakrpanem plašču, z dolgimi sivimi lasmi, belo brado in okroglimi očali v stilu Johna Lennona, skratka, pravi hiپی iz dobrih starih časov – imenujmo ga s kratico Gt.

Gt. pokaže na prazno mesto poleg njiju. Prosto?

Jn. prikima in se odmakne, da bi imel stari več prostora.

Gt. Okej, hvala! – In brž ko se tip namesti na plastičnem cinobru, vzame iz jutaste torbe tablico in si odpre KNJIGO OBRAZOV. Fant poškili na njegov displej, malce ga daje radovednost, koga bo najprej obiskal, morda kako slavno senco iz šestdesetih? Kakega beatla ali stonesa? A nič takega se ne zgodi, na tablici se pojavita starejša gospoda, pravzaprav bolj potepuha kot gospoda, ki se prerekata nekje ob cesti, pod nekim drevesom ... Gt. si prižge cigareto, puhne dim, mladenič pa odganja z roko moteče oblačke in se še malo bolj odmakne.

Cl. zazeha. Veš kaj, Johnny, vsi ti spoti so že v redu, ampak zdaj se že preveč vlečejo. Kdaj se bo začelo?

Jn. Ne bodi nestrpna, saj bo kmalu.

Cl. Ko pa niti ne vem, kaj bo kmalu?

Jn. Začetek predstave, kaj pa drugega?

Cl. Ampak kaj bo na začetku? Če sklepam iz naslova, bo na začetku že tudi konec ...

Jn. se zasmije. Si pa res brihtna! Kmalu boš videla, kako se bo začelo. Najbrž čakajo, da se znoči.

Cl. si potihoma zapoje slavno popevko iz romantičnega muzikla DUH, ki ga uprizarjajo, nocoj že več kot tisočič, na nekem bližnjem odru, v sosednjem kanjonu. »Zdaj, prav tu ...«

Na visokem stolpu nad tribuno kraljuje velikanski svetlobnik kokakole. Pod napisom OPEN HAPPINESS! teče dolga

vrsta stekleničic, oblikovanih po idealnih ženskih oblinah, nad njimi pa se roj mehurčkov dviga po karminasto rdeči plazmi.

Jn. seže v žep, da bi povprašal tablico, ali ESHATON res zamuja, v čem je problem ...

Cl. pa ga ustavi. Saj ni treba, bom že počakala, rajši pogledj tja dol na trg: vidiš tisto rdečo kroglo, ki utripa sredi množice, kakor kakšno veliko srce?

Jn. Pa res! Kot da bi bilo živo!

Cl. Morda pa je živo? Ampak kako naj sploh veva, ali je živo ali ni? Bi ga videla drugače, če bi bilo res živo?

Jn. Najbrž bi ga videla enako, lahko pa si misliva, da je tudi to velesrce samo neka virtualna svetlobna sfera ...

Cl. ... vendar v treh realnih dimenzijah, saj se ga sence izogibajo, ko hodijo mimo.

Jn. Hočeš reči: če so sence žive, potem je tudi srce pravo?

Na nekem displeju, niti ne največjem, se rušijo bloki sveta, gradniki stvarstva: najprej se vrsta kovinsko srebrnih, zrcalno gladkih prizem zavrti na nevidnih tečajih, virtualna vrata se odpirajo v belo svetlobo, in sicer tako, da prizme pri svojem vrtenju sežejo iz dvodimenzionalne ploskve v tridimenzionalno hiperploskev, ali drugače rečeno, tako da se njihovi eksaktni robovi približujejo in oddaljujejo od gledalčeve projekcijske ravnine – potem pa, nenadoma, brez vsake vidne napovedi, se v osuplih in zgroženih gledalčevih očeh začnejo te geometrijske lepoticе sesuvati v prah! Platonska telesa se razkrajajo v kaos kontingentnih drobcev, idealne prizme se drobijo v amorfne črepinje, razpadajo v prah, ki pada, pada, pada ... počasi, počasi, kakor že davno pozabljeni vulkanski pepel, kakor črn sneg nikoli pozabljenega sodnega dne! V katero brezno tóne svet, ki je bil še maloprej tako lepo urejen, tako razumno pravilen? Se bodo iz teh drobcev, iz tega prahu še kdaj sestavili veliki bloki sveta, gradniki stvarstva, svetleče prizme, vrteča se vrata v belo svetlobo? (Seveda se bodo, saj se na Trgu časa vedno znova ponavlja tudi ta apokaliptična zgodba, kakor vse druge.)

Cl. Ja kakšen spot pa je to?

Jn. Res je precej čuden! Najbrž bodo povedali pozneje, kaj s tem reklamirajo, morda pa šele jutri, saj veš, kako to gre, najprej je treba pritegniti pogled, čim več pogledov, zlepa ali zgrda, šele potem se preide k bistvu, zapakiranem v teh fascinantnih podobah.

Cl. Pa se ti ne zdi, da je razpadanje nekaj izrazito grdega? Čemu naj bi služil takšen spot? Saj nas samo spomni, da se bomo nekoč tudi sami razkrojili v prah in pepel.

Jn. *premišljuje*. Prej si omenila užitek – ampak užitki so različni, svetli in temni ... Ali ni užitek moderne umetnosti ravno razkranjanje forme, simetrije, harmonije?

Cl., *lahkotno*. Kakor za koga. Večina ljudi rajši posluša muzikle kot kake avantgardne kromatične disonance.

Jn., *malce presenečeno*. Ti že veš, saj študiraš glasbo.

Cl. *pa se igra z mislimi dalje*. Morda ravno zato študiram petje, ker vokalna glasba nikoli ne more biti popolnoma disonantna, saj organizem preprosto ne prenese vsega, kar prenese mehanizem. Klavir, recimo, lahko kot instrument prenese vse, kar nanj zaigramo, še tako disonantno kakofonijo – naše glasilke pa ne, saj so več kot zgolj mehanični instrument. Živi glas vselej želi konsonanco, hrepeni po sozvočju, skladnosti, tudi tedaj, ko so naše misli neskladne ...

Jn. *se čudi*. O, to pa je bil začetek pravega traktata!

Cl. Se norčuješ, kaj?

Jn. Sploh ne, niti najmanj! Všeč mi je, kar si povedala.

Cl. Meni pa se ne zdi, da sem povedala kaj posebnega, še manj kaj novega. – *In potem, spet bolj po tihem, dekle povzame popularno popevko tistega duhca, pravzaprav dušice, svetle senčice iz muzikla: »Zdaj, prav tu, je smisel našega življenja ...«*

Medtem se na enem izmed višjih displejev neko skoraj božje – ali vsaj angelsko – oko spremeni v rožo, dehtečo v svetlobno prenasičeno noč. Samo to se zgodi na tistem visokem odru, nič več, nič manj, povsem dovolj – čeprav še vedno mnogo mnogo premalo!

Cl., ko ji zmanjka pesmice. Tako kot tej pevki v muziklu se tudi meni včasih zdi, da je resničen samo ta trenutek, da živimo samo tu in zdaj; še več, da ni nikjer nič drugega, nikogar razen mene same (*zasmeje se*), in seveda tebe, zdaj ko sva skupaj, čeprav si mi ti že malo bolj sumljiv, kot sem si sama. Ampak vse te druge sence okrog naju – so sploh resnične? Recimo, ali je resničen tale model zraven tebe?

Jn. Nič manj ni resničen kot ti ali jaz. Vsi smo sence.

Cl., sanjavo. Hm ... sence koga ali česa? Smo sence angelov?

Jn., premeteno. Kaj pa, če je ravno obratno: morda so angeli samo naše svetle sence? Naše svetlice, kot si jih lepo imenovala.

Gt. odvrne oči od svoje tablice, za hip pogleda naravnost skozi mladi par, kakor da sta povsem prozorni senci, ugasne cigareto na rdečem cinobru, si z robcem obriše očala in se spet vrne v tablico.

Jn. Mogoče pa ta res ni čisto gladek?

Cl. Psst! Da te ne bo slišal.

Jn., tiše. Ves je v svoji tablici, nič ne sliši, nič ne vidi, sploh ga ne zanima, kaj se dogaja naokoli ... dim pa puha iz sebe, dim!

Cl. zašepeta. Kaj misliš, zakaj je sploh prišel sèm?

Jn. Najbrž čaka na predstavo, tako kot midva in vsi drugi.

Cl. Verjetno je tu doma in je vse te spote videl že stokrat.

Jn. Ali pa ga zanima samo ESHATON ...

Po svetlečem traku tečejo delniški tečaji, dolge vrste črk in številčk prihajajo na sceno in se vračajo v zakulisje, vendar nikoli povsem ne izginejo, saj delnice s svojimi vzponi in padci nenehno ostajajo v kolektivnem nezavednem, usodno določajo zgodbe neštetih senc, porajajo tragedije in komedije, upe in obupe, medtem ko je v neki nevidni globeli, za vsem drhtenjem in trepetanjem tega virtualnega kapitala, skrito pravo zlato, saj tudi na koncu svetlečega traku, po katerem brez konca krožijo črke in številke, tako rekoč svetlo na temnem piše, da skrita gora zlatá – dobro varovana v nekem

trezorju, kdove katerem, kdove čigavem – nocoj tehta že več kot osem milijonov unč! Resnici na ljubo pa se tudi vrednost zlata s časom spreminja, čeprav komaj opazno, saj težke stvari nihajo počasneje od lahkih. Za bežne sence na Trgu časa se vse vrtoglavo hitro spreminja, vse teče, gor in dol, sem ter tja, noter in ven ...

Jn. se v mislih sprašuje. Kaj pa čas, ali tudi sam Čas teče?

Cl. ga zmoti. Kako pa bova sploh vedela, kdaj se bo začel ESHATON? Ali bodo najavili začetek predstave?

Jn., malce nejevoljno. Če ti povem, ne bo presenečenja.

Cl. se mu dobrika. Daj, vseeno povej! Naveličana sem že čakanja, tako pa se bom lahko vsaj veselila začetka.

Jn. Nisem prepričan, da se boš potem kaj bolj veselila.

Cl. Hočem reči, da bi se rada v mislih pripravila na začetek predstave, saj veš, da imam rada muzikle.

Jn. Tudi če pojejo o koncu?

Cl. Koliko lepih pesmi poje o koncu! In če bom vedela, kakšen je začetek, najbrž še ne bom vedela, kakšen je konec?

Jn. okleva. Ampak v tej igri se konec začne z začetkom.

Cl., vsa nestrpna. Gorim od radovednosti!

Jn. Prav, naj ti bo! A kako naj ti povem, da boš verjela?

Cl. Kar naravnost povej! Zakaj ti ne bi verjela?

Jn. Ne mislim meni osebno, ampak začetku konca.

Cl., neučakano. No, povej že enkrat!

Jn., patetično. ESHATON se začne s padcem Jabolka!

Cl., osuplo. Katerega jabolka? Pa menda ne tistega tam zgoraj, na Stolpu časa?

Jn. Prav tistega! Zdaj je Jabolko še tam – saj ga vidiš? Pokaže s prstom k vrhu stolpa, ki se dviga na drugi strani Trga časa.

Cl. Seveda ga vidim, videla sem ga že takoj, ko sva prišla sèm. Boš rekel, da si se ti ozrl tja gor šele zdaj?

Jn., igrivo resno. Zdaj je še tam, a ne bo več dolgo.

Cl., zbegano. Ampak to slavno Jabolko se spusti s stolpa samo enkrat na leto, ob novem letu, točno opolnoči! Torej šele čez dva tedna – kako naj bi padlo prej, že nocoj?

Jn., norčavo resno. Kaj pa, če ni več dveh tednov?

Cl., prestrašeno. Kako to misliš, da ne bi bilo več dveh tednov? Misliš, da bi se lahko uresničila tista majevska prerokba? Ampak saj danes še ni enaindvajseti december, danes smo (*izvleče svojo žepno tablico in pogleda nanjo*) šele osemnajstega ...

Jn., norčavo igrivo. V igri ni več dveh tednov, v muziklu!

Cl., z olajšanjem. Dobro si me potegnil! Seveda, v igri, v tej predstavi, to že, a vseeno ne morem verjeti, da se bo Jabolko že nocoj spustilo s stolpa, kaj šele, da bo padlo!

Gt. se ozre k njima in reče – tako nepričakovano, da se zdi čisto neresnično, skoraj nemogoče. Tega pač ni treba verjeti!

Jn. kar poskoči od presenečenja. Kako da tega ni treba verjeti?

Gt., zelo prijazno. Tako kot sem rekel.

Jn., precej jezno. Zakaj pa se vtikate v najin pogovor?

Gt. Se opravičujem, nočem vama vzeti veselja ob predstavi, a ko poslušam, kaj vse od nje pričakujeta, moram resnici na ljubo pripomniti, da zdaj ni več čas velikih zgodb.

Jn., že bolj spravljlivo. Ampak ta velika zgodba je samo igra! Kaj pa bi ostalo od muziklov, če v njih ne bi bilo več velikih zgodb?

Gt. spet drsi s prsti po svoji tablici. Hm, kaj bi ostalo? Pesem, glasba, ples, spektakel ...

Cl. se zabava ob tem presenetljivem obratu. Kako pa vi veste, da Jabolko ne bo padlo nocoj?

Gt., medtem ko se z očmi spet sprehaja po KNJIGI OBRAZOV. Seveda tudi to ni povsem nemogoče, je pa zelo malo verjetno. Vaju lahko nekaj vprašam: kje sta slišala, da bo Jabolko padlo nocoj?

Jn., suho. Prebral sem v nekem privatnem portalu, tam blizu, kjer sem kupil karte.

Gt. zmaje z glavo. Privatnem? Gotovo je bil piratski.

Jn., zdaj se mu nekaj posveti. Morda je bil tisto res kak piratski sajt, saj mi je bil sumljiv že naslov. Ampak vseeno sem verjel.

Gt. se muza. Res si bil naiven!

Jn. hoče vsaj deloma ohraniti svoj prav. Najbrž nisem edini ...

Gt. pa se v svoji tablici sreča še z dvema gospodoma, ki sta videti še bolj čudna škrica od onih dveh prej, saj prvi gospod pelje drugega na vrvici, kot kakega psa.

Jn. prasne v smeh. Ja kdo pa sta ta dva? Od kod sta se vzela?

Gt. ga odrine. Zdaj pa se ti mešaš v moje posle. Saj imaš svojo tablico, ali pa rajši glej v njeno!

Cl. preusmeri pogovor, da ne bi prišlo do prepira. In kaj bova zdaj, če Jabolko ne bo padlo?

Jn., zaigrano brezbrizno. Kaj, kaj – nič! Počakala bova na predstavo, tako kot vsi drugi, saj sva jo plačala.

Na neki sijajni prizmi zasveti spodbudno optimističen napis NEW THINKING, NEW POSSIBILITIES! Spodaj na trgu, na tem velikem odru sveta, še vedno utripa rdeče srce, medtem ko se je nebo že skoraj stemnilo, tako da se vrhovi stolpov ne lesketajo več v večernem soncu, zdaj le še migotajo s svojimi tisočnimi drobnimi lučkami, umetnimi senčicami zvezd. Svetleče boginje na displejih pa so v mraku še lepše in še bolj žive kot prej v somraku. Na cinobrasti tribuni je ostalo samo še nekaj prostih mest.

Cl. Morda pa predstave nocoj sploh ne bo? Za zdaj še nič ne kaže, da se bo kmalu začela. In zakaj bi čakala prav tu, pojdiva rajši malo naokrog, da vidiva še kaj drugega.

Jn. Vseeno je bolje, da počakajva tu, vsaj do začetka predstave, od tod imava najboljši razgled. In tudi če Jabolko ne bo padlo, bo muzikal gotovo dober, če je tako slaven.

Gt. ju znova premeri s svojim ostrim, obenem pa ves čas odsotnim pogledom. Vidva sta tu prvič, kaj?

Cl., svetlo. Ja, prvič, čudovito je!

Gt., prizanesljivo. Bi rekel, saj se vama pozna.

Jn., nič kaj vesel te pripombe. Po čem sklepate?

Gt. Saj niti tega ne vesta, da predstava že ves čas teče! Vse, kar tu vidita in slišita (zakroži z roko po sceni), pa še

kak vonj ali okus za povrh – je nocojšnja predstava, nobene druge ne bo.

Jn., razočarano, kajpada. To da je predstava? In za te spote na displejih pobirajo vstopnino? Veliki in lepi so že, ampak ...

Gt. se reži. Tudi vstopnina je samo virtualna. Saj brez plačila ne znamo ceniti tega, kar vidimo in slišimo, še več, marsikdo sploh ne bi prišel na to predstavo, če bi bila zastonj, tudi če bi mu tablica stresala same pohvale o njej.

Cl. ploskne. To je super, kakšno presenečenje! Kakšen obrat!

Jn. Ampak zakaj se ta predstava imenuje ESHATON?

Gt. Še vedno ne razumeš: zato, ker prav to tudi je – *eshaton*, poslednji čas!

Cl. Kje pa je muzikal?

Gt. Le poglej tja na oder, kako igrajo, pojejo, plešejo ...

In res, na Trgu časa, na tem virtualno realnem odru vele-mesta, se zbira vse večja množica živih senc! Od vsepovsod prihajajo veselo žalostni glumači življenja in smrti, na pol demoni, na pol angeli – se pravi, utelešene duše – vsaka zase in vse skupaj na tisočerih razpotjih med peklom in nebesi.

Gt. pospravi tablico in cigarete v svojo bisago. Zmeraj eno in isto, *zamrmra*, nič novega pod soncem, nič novega za luno!

Cl. pa si želi čim prej tja na veliki oder. Pridi, greva bliže, Johnny, tam se dogaja svet, tam je velik žur ...

Jn. ponudi roko staremu hipiju. Adijo, lep večer vam želiva!

Gt. se rokuje z obema. Me je veselilo, moje ime je Godot.

Jn. poskoči, kot bi ga strela. Godot? Pa menda ne tisti pravi?

Gt. se smehlja. Seveda pravi. Godot, to sem jaz!

Jn., ves iz sebe. Vi ste tisti, ki so ga nekoč tako dolgo čakali?

Gt., otožno, bolj zase. Ja, včasih so vsi potrpežljivo čakali, da stopim na oder, zdaj pa me ne čaka nihče več ... razen

tistih dveh ali štirih norcev, tam daleč, na neki vaški cesti, pod nekim drevesom. Ampak tudi o tem nisem povsem prepričan, prejle sem hotel preveriti, ali sem bil res zmenjen z njimi, pa je zveza preslaba, saj ni čudno, tisti kraj je nekje daleč, nekoč davno, kaj vem kdaj, kaj vem kje ... No, pa adijo, lepo se imejta!

Stari čudak izgine v noč, fant in dekle pa si z roko v roki utirata pot na oder svetá. Ustavita se pri rdečem srcu sredi trga, in potem ko nekaj utripov časa zreta vanj ter z njim uglasita svoja srčna utripa, si zaželita, da bi se ga tudi dotaknila, toda njuni roki sežeta v hladno žarečo praznino, saj je to velesrcé – kakor sta pravilno domnevala že prej, ko sta ga gledala s tribune – zgolj virtualno, zato hitita naprej k bolj resničnemu srcu večera, tja, kjer tisočere sence plešejo, pojejo, igrajo ... in čim bližje sta središču tega vélikega kroga, tem gostejša postaja truma senc, ki ju nosijo s seboj kot veletok življenja, toda v tem neustavljivem kroženju spoznata, da nikoli ne prispeta do sáme zenice vrtinca, do tiste edine mirujoče točke, do »negibnega gibala« – sicer pa zdaj že vesta, da je ves svet en sam brezmejen oder, ena sama »globalna vas«, zato nausezadnje niti ni pomembno, ali sta v središču ali na obodu, saj sta že ves čas tu in obenem tam, v vesoljni hipersferi, katere »središče je pousod in obod nikjer«.

Cl., nežno. Hladno roko imaš ... te zebe?

Jn. Malo že, tu močno piha.

Cl. Ja, skozi kanjone vleče.

Jn. S severa piha, zima prihaja. Tebe nič ne zebe?

Cl. Niti ne, nocoj sem pozabila na mraz ... Kaj praviš, je bil tisti človek res Godot?

Jn., zamišljeno. Kako naj vem? Morda je res vse samo igra ...

Cl. se stisne k njemu. Razen naju.

Tedaj pa – le kdo bi znal to povedati z besedami? – tista velika svetlica, plavolaska, ki nocoj že stotič teče po pomlad-

nem travniku, skoči iz svojega displeja in steče dol na trg, na živi oder. Njena svetla senca je velikanska, a je k sreči povsem prosojna, iz same svetlobe stkana, iz čiste luči, ki ne naleti na nobeno oviro, tako da zlahka zvihra naprej po odru, polnem temnih senc, od blizu duš – saj kot duh prehaja skozi njene, visoka in sijajna kot kaka boginja!

Cl. zadrhti. Morda pa se je zdaj res začelo?

Jn. jo objame. Tvoja svetlica je šla skozi naju, si jo čutila?

Cl. ga poljubi. Čutila sem, da si me pobožal po laseh.

Velika svetlica, ki je stopila iz svoje dvodimenzionalne ploskve v tridimenzionalno hiperploskev, pa se tam pod Stolpom časa, s katerega še ni in nocoj najbrž tudi še ne bo padlo Jabolko, sreča z velikim svetlikom, ki je istočasno, na nasprotni strani stopil iz svojega displeja. Potem ko se objameta, se napotita po Široki poti v noč, spotoma prehajajoč skozi nešteto senc – skozi nas same, ki čutimo njuno prisotnost, čeprav vanjo ne moremo verjeti.

Meketrove barke

PRVA DVORANA SPOMINA: SPREVED SENC V ZRCALNEM ČASU

V eni izmed manjših egiptovskih dvoran v Metropolitan-skem muzeju je na ogled zbirka lesenih predmetov, modelov stavb in bark ter figuric ljudi, ki so jih arheologi našli leta 1920 pri izkopavanjih v Tebah, na zahodni strani Nila, v eni izmed skalnatih dolin znamenite kraljevske nekropole (Egipčani so Tebe imenovali Vaset, kar pomeni »mesto žezla«).¹ Leseni modeli so se ohranili v predsobi grobnice visokega faraonovega dostojanstvenika Meketre, ki je bila sicer že davno izropana. Blizu Meketrove grobnice pa je ostala nedotaknjena manjša grobnica njegovega prvega služabnika Vaha, v kateri se je ohranila Vahova mumija s portretno masko in nakitom, ležeča v poslikani cedrovi krsti z znamenitim motivom oči <utčat> – oko Sonca in oko Meseca sta umrlemu »okni« v onstranstvo.²

Iz ohranjenih napisov in podob je znano, da je Meketra – oziroma Meket-Ra (ali Meket-Re), kar pomeni »Sonce <Ra> je moja zaščita <meket>« – služil faraonom 11. dinastije, ki je obnovila moč, enotnost in sijaj egipčanske države in tako vzpostavila t.i. Srednje kraljestvo. Meketra je bil »nadzornik šestih visokih sodišč«, »čuvar pečata« in kraljevi zakladnik v času slavnega faraona Mentuhotepe II. Nebhepetre, ki je vladal več kot pol stoletja (2061–2101), ponovno združil Zgornji in Dolnji Egipt ter si zgradil mogočen posmrtni tempelj v

¹ Transkripcijo hieroglifov povzemamo po slovarju, ki ga je sestavil klasik moderne egiptologije Wallis Budge [gl. Budge (3)], le ponekod jo poslovenimo: *ch*→*č*, *j*→*dž*, *sh*→*š*, *w*→*v* (tu npr. *Waset*→*Vaset*, *Wah*→*Vah*).

² Catharine H. Roehrig je v knjižici *Življenje ob Nilu. Trije Egipčani iz starih Teb* (*Life Along the Nile. Three Egyptians of Ancient Thebes*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2002) arheološko rekonstruirala način življenja treh Egipčanov (Meketra, Hatnefer, Khonsu) iz treh različnih obdobj. – V pričujoči knjigi, v treh sekvencah (od štirih) niza »Dvorane spomina«, literarno oživljamo prizore iz njihovega življenja in smrti.

široki skalnati dolini, kjer je približno pol tisočletja kasneje, že v Novem kraljestvu, kraljica Hačepsut postavila svoje svetišče, ki je bolj ohranjeno in tudi bolj znano od Mentuhotepovega (današnje arabsko ime tega kraja je Deir el-Bahri).

Meketra je svojega prvega in v njegovem času najpomembnejšega faraona preživel za več kot dvajset let. Zgodovinarji domnevajo, da je po Mentuhotepovi smrti služil še dvema faraonoma te dinastije in da je umrl star kakih šestdeset let v zgodnjem obdobju prvega faraona naslednje, 12. dinastije Amenemhata I. Sehetepibra (1991–1962). Amenemhat je že pred Meketrovo smrtjo ali kmalu po njej preselil prestolnico na sever, v Lišt blizu starega Het-ka-Ptaha (po grško Memfisa), čeprav so Tebe še naprej ostale glavno versko središče. Meketri pa je dovolil izklesati grobnico blizu kraja, ki ga je sprva namenil za svoje lastno večno domovanje. Faraon si je namreč po preselitvi prestolnice tam zgradil tudi piramido. Egiptologi sklepajo, da si je Meketra pridobil to posebno čast s svojo izredno predanostjo Amenemhatu, nekateri pa celo domnevajo, da je novemu faraonu pomagal pri zaroti proti zadnjemu vladarju prejšnje dinastije Mentuhotepu IV. [gl. Arnold, 32].

Meketra je umrl okrog leta 1985, njegov prvi služabnik, oskrbnik in pisar Vah pa »je umrl bodisi malo pred Meketro ali malo za njim« [ibid., 35], vendar precej mlajši, star komaj trideset let. V Vahovem grobu so našli približno trideset centimetrov visok lesen kipec mladega moža (zdaj ga hrani Met), Vahov portret, v katerem naj bi prebival njegov *ka*, »življenjska moč« in/ali posmrtni »dvojniki« po smrti zemeljskega telesa, pred »prebujenjem v svetlobo«.³ Po egipčanskem

³ »Prebujenje v svetlobo« (*Pert-em-hru*, dob. »Prihod v dan«) je po egipčanskem verovanju cilj posmrtnega potovanja duše. O tem beremo v več variantah »Egipčanske knjige mrtvih«, tudi v znamenitem *Anijevem papirusu*, skoraj 24 metrov dolgem zvitku, ki ga hrani Britanski muzej v Londonu in je eden od glavnih virov za poznavanje egipčanskih obredov in verovanj vse nazaj do »preddinastičnega časa«, čeprav je bil sam papirus zapisan šele v Novem kraljestvu, za časa 18. dinastije (15. stol.). – Slovenski prevod sledj redakciji Wallisa Budgea: *Egipčanska knjiga mrtvih, papirus Ani*, Stella, Šmarješke toplice, 2003. Ezoterično razlago tega in drugih papirusov najdemo tudi v knjigi: Vili Ravnjak, *Prebujanje v svetlobo. Egipčanska knjiga mrtvih*, Nova, Maribor, 2002.

verovanju je umrli postavljen pred sodnike v Dvorani Maat (Pravice, Resnice), kjer bog s šakaljo glavo Anpu (Anubis) položi na tehtnico njegovo srce, ki mora biti lažje od peresca na nasprotni skodeli, sicer požre grešnika pošast s krokodilnim gobcem Am-mit. Sodbo zapiše božanski pisar z ibisovo glavo Tehuti (Tot oz. Thoth), in če umrli vzdrži preizkus s tehtnico, mu je odprta pot v Amentet (kar pomeni »skrivni kraj«), v nebeško območje Tuata (ali Duata), onstranstva oz. »podzemlja«, ki je na *drugi* strani Zemlje. V Amentetu pravičnika sprejme bog Asar (Oziris), vladar dežele mrtvih, ki je sam umrl in vstal iz smrti: umoril in razkosal ga je zli brat Suti (Set), vendar je njuna sestra Ast (Izida) zbrala njegove ude in ga znova obudila v življenje ter z njim spočela zlatokrilega boga svetlobe Heruja (Horusa), ki so ga upodabljali kot sokola s sijočim očesom in sončnim diskom nad glavo [več o vsem tem gl. Budge (1) in (2)].

Egipčani so takšne kipce-dvojnike, kot je Vahov, polagali k mumijam tudi za primer, če se mumificirano telo (*khat*) ne bi ohranilo, kajti bili so prepričani, da mora *ba*, človekova »srčna duša«, tudi po smrti ohraniti neko telo. Na cilju svojega onstranskega potovanja se *ba*, združena s *ka*, poistoveti z bogom Asarjem in, »v svetlobo prebujena«, prevzame njegovo ime (Asar-Vah, Asar-Meketra, Asar-Mentuhotep itd.). V stanju med telesno smrtjo in prebujenjem v svetlobo se duša sicer lahko preseli tudi v kako drugo bitje, na primer v sokola ali lastovico, vendar so Egipčani verjeli, da mora *ba* ohraniti za večnost svoj *khat*, tj. zemeljsko telo s tega sveta (ali vsaj njegov *ka*), zato so mumificirali umrle. Toda Meketra ni imel sreče pri svoji telesni ohranitvi za večnost: roparji so oskrunili njegov grob – in tudi če bi ga bil stražil sam Hu (Sfinga), najbrž ne bi bilo dosti bolje – odnesli so vse zaklade, položene k njegovi mumiji, iztrgali so mu obesek z amuletom boga Khepera (Skarabeja), razdejali so poslikano krsto in tudi Meketrov kipec-dvojniki je izginil neznan kam. Le pokojnikovo ime, napisano seveda s hieroglifi (gr. s »svetimi vrezi«, egip. izraz *medu-netjer* pomeni »besede božje«), se je ohranilo na koščkih krste, ki so jih našli v izropani grobnici

[gl. Arnold, 39]. – A pri vsej Meketrovi posmrtni nesreči je premisleka vredno dejstvo, da sta v našem »zrcalnem času« njegova *ren* (ime) in *ka* (»dvojniki«) bolj znana od *renov* in *kajev* večine faraonov, namreč ravno zaradi lesenih modelov, najdenih v njegovi grobni predsobi; in namesto v izgubljenem kipcu-portretu ga prepoznamo v figurici, ki nastopa na štirih od Meketrovih sedmih bark, in ob njem je tudi mladi oskrbnik Vah.

Meketra je bil pozabljen skoraj štiri tisočletja, od zgodnjega 20. stoletja pr. Kr. do zgodnjega 20. stoletja po Kr., natančneje, od njegove smrti okrog leta 1985 vse do pomladi leta 1920, ko so arheologi na odpravi, ki jo je organiziral Metropolitanski muzej, odkrili v njegovi grobnici triindvajset pobarvanih lesenih modelov v velikosti otroških igračk, zbirko verističnih »replik«, pomanjšanih kopij Meketrovega imetja, njegove hiše in vrta, hlevov z živino in drobnico, delavnic (pekarne, pivovarne, mesnice, usnjarne, tkalnice, papirnice, mizarnice idr.), množico figuric služinčadi, pisarjev in stražarjev, lovcev in pastirjev, ribičev in veslačev ... a med vsemi temi posmrtnimi »igračami« je najbolj presegnetljiva, najbolj presunljiva flotilja sedmih bark s celotnimi posadkami in opremo: sprevod pomanjšanih plovil, ki so za časa Meketrovega življenja prevažala njegovo bogastvo po veliki reki, zdaj pa, v medstanju, na prehodu iz življenja v smrt, je naloga teh bark, da ponesejo njegov *khat* z vsem razkošnim pratežem z minljivega na neminljivi Hapijev (Nilov) breg, iz mesta živih na vzhodu v deželo mrtvih na zahodu. Zato lahko rečemo, da se Meketrove barke, vsaka zase in vse skupaj, v tem ritualnem sprevodu mistično preobrazijo v *Sektet*, ladjo večernega Sonca, ki bo zjutraj, po nočnem potovanju skozi temno dolino Tuat, zaplula v prerajeno svetlobo dneva.⁴

⁴ In k temu lahko »pod črto« dodamo: v mitu o plovbi ladje Sonca skozi »oba svetova« se Ra (Sonce) in Asar (Oziris) zlijeta v enega boga »obeh resnic«, svetlobe in teme, življenja in smrti; potem pa tretji bog, krilati »duh« Heru (Horus) sklene to egipčansko »sveto trojico«, do katere ima Ast (Izida) v marsičem podoben odnos kot poznejše Marija do krščanske Svete Trojice ...

Lesene figurice Meketrovega sprevoda merijo v višino kakih petnajst centimetrov, nekatere nekaj več, druge nekaj manj, a med njimi sta dve izjemi, ki nista modela oziroma repliki, temveč samostojna kipa – to sta izjemno lepi »nosilki daritev«, visoki približno en meter (prva stoji v Metu, druga v muzeju v Kairu). Obe figuri nosita na glavi košaro, ki jo držita z levico: prva v košari prinaša pecivo in vrček s pivom, druga podolgovate hlebce kruha; v desnici, spuščeni ob telesu, prinašata Meketri živo raco, vsaka svojo. Po obleki, nakitu in pričeski sodeč sta prinašalki daritev boginji, čeprav opravljata delo služabnic. Najbolj presunljiva pa je lepota njenih velikih, široko odprtih oči, zazrtih v večnost. – Kdo sta pravzaprav ti ženski? Saj s svojo ponosno držo, v gosposki obleki in ovešeni z nakitom, pa s svojimi razprtimi očmi in skrivnostnim nasmeškom na čutnih ustnicah ne moreta biti le preprosti služabnici, skoraj gotovo sta kaki boginji! Morda pa sta to božanski sestri Ast in Nebthet (Izida in Neftida), ki ob Asarjevem prestolu pričakujeta Meketro v Amentetu? A tudi če bi bili prinašalki daritev res boginji, ki ga čakata onstran, mora Meketra pred vstopom v Amentet postaviti svoje srce na tehtnico v Dvorani Maat, kajti le pravičniku se odpre pot v svetlobo večnega življenja.

* * *

Konice sončnih žarkov, Rajevih vêsél, se lesketajo na gladini vélike reke. Rdeče žareči disk se spušča k temni gori na drugem bregu. Samotni kriki ptic parajo meglice nad zrcalno gladino. V pristanu se zbira in prepleta množica senc, saj je *khat* častitega Meketre po sedemdesetih dneh pripravljen za odhod v Tuat. Na njegove barke, zdaj še privezane ob kamnitem nabrežju, svojci in spremljevalci prinašajo daritve za pokojnikovo življenje tam onstran. In tudi sam presvetli faraon Amenemhat – »naj bo živ, zdrav, močan« – ki se mudi z vojsko daleč na severu, je poslal v Vaset svojega prvega služabnika, da bi namesto njega pospremil častitega Meketro k večnemu domovanju.

Meketra sedi na svoji najljubši barki pred kajuto, pokrito z dragocenim, zlato izvezenim pregrinjalom. Dvanajst močnih veslačev, na vsaki strani po šest, čaka s koničastimi vesli, zdaj še dvignjenimi nad vodo, na ukaz za izplutje. Tudi brodar na premcu in krmar na krmi sta že pripravljena. A čas odhoda ne more naznaniti nihče drug kot sam Ra: flotilja bo izplula takrat, ko bo njegova nebesna ladja zaplula za temno goro. Dotlej pa mora Meketrov prvi služabnik Vah še marsikaj postoriti za svojega gospoda – in zdaj stoji tik pred njim na barki, pozorno ga posluša in odgovarja na vprašanja.

Mk. Si poskrbel, da je kruh spečen iz najboljše moke, pivo zvarjeno iz najboljšega ječmena, olje stisnjeno iz najboljših oliv?
Vh. Sem, gospod.

Mk. Kaj pa méd in mleko? Si poiskal najslajši panj in najlepšo kravo? *Tam* mora biti vse najboljše.

Vh. Poiskal sem najslajši panj in najlepšo kravo, gospod.

Mk. Potreboval bom tudi nekaj svežih rib in rac.

Vh. Ribiči so že vrgli mrežo in tudi race ti bodo prinesene, gospod, brez skrbi.

Mk. Odlično ... a ne pozabi na dišave!

Vh. Katere pa želiš, gospod?

Mk. No, gotovo moram vzeti s seboj hekem, kesaj, ibi ...

Vh. Te dišave so že natovorjene, gospod.

Mk. Pa še kakšne druge ... morda tišep ali šasek?

Vh. Poiskal ti jih bom, gospod.

Mk. Saj razumeš, Vah: tudi *tam* bi želel, vsaj ob praznikih, obiskati našega presvetlega faraona Amenemhata – naj bo živ, zdrav, močan! – in upam tudi, da se bom lahko spet vrgel na tla pred našim starim faraonom Asarjem-Mentuhotepom – blag bodi spomin nanj! – k bogovom pa ne morem priti praznih rok.

Vh. Naročil bom, naj natočijo tišep in šasek v najlepše amfore, gospod. Kaj pa jekenu?

Mk. Sam presodi. Natovori na barke čim več vrčev in amfor, vendar pazi, da tovor ne bodo pretežak.

Vh. Pazil bom, gospod.

Mk. tuhta. Morda pa bi bili dragulji lepše darilo? Sijajni biseri iz vzhodnega morja? Ali rajši bleščéči ametisti, safirji in opali, ki se lesketajo v mavričnih barvah? Še najlepše pa bi bilo darovati Khepero iz temno zelenega serpentina v zlatem obesku ...

Vh., spoštljivo. Gospod, ne zameri, da te spomnim: vsak svetli *khat*, sploh pa božanski faraon, že ima svojega Khepero, na prsih ga nosi s seboj, ko potuje v Tuat ... in tudi ti, gospod, ga že imaš.

Mk. seže z roko k prsim. Ah, seveda! Le kako sem to pozabil?

Vh. se prikloni. Katere dragulje naj torej naročim?

Mk., odsotno. Kar sam jih izberi, saj znaš bolje od mene.

Vh. prikima. Prav, gospod.

Mk., tiše. Vah, nekaj mi ne gre iz glave: kdo mi bo *tam* čuval skrinjico z dragulji? ... Saj ti ostanesh z mano, ne?

Vh. se pokloni. Seveda, jaz *sem* s teboj, gospod, vselej sem s teboj, tu in *tam*.

Mk. se nasmehne. To me pomirja. Zdaj pa mi povej, kaj je že vkrcano na barke in kaj je treba še naložiti?

Vh. Na barkah so že lanene tkanine, oblačila, pregrinjala in posodje: krožniki, skodelice, sklede, jušniki, vrči, banje, školjke, in seveda pohištvo, dovolj miz in stolov boš imel vsaj za ducat gostov, gospod, in tudi glasbila so že pripravljena, da boste lahko kaj zaigrali in zapeli.

Mk. Kaj pa ogledalo, Vah, si vzel ogledalo?⁵

Vh. Vzel sem ga, gospod, nisem pozabil.

Mk. Pa je dobro zglajeno, da se bom prepoznal v njem?

Vh. Zgladil sem ga na novo, prav lepo se sveti.

Mk. Kaj pa sandale, si vzel sandale?

Vh. Vzel, še nikoli obute, zlate, kot si želel, gospod.

Mk. Kaj pa *ankh*, moj amulet? Imel bi ga v rokah ...

Vh. Da, gospod, imel ga boš, prav tistega, ki ti ga je dal oče.

Mk. Kaj pa skrinja s papirusi – je že na barki?

⁵ V krsto so mumiji pred obraz položili ogledalo iz bakra [gl. Roehrig, 30].

Vh. Na papiruse še posebej pazim, gospod, da se ne bi izgubili, Tehuti jih obvarji! Skrinjo bom sam prinesel na barko, tik pred odhodom, nekaj zvitkov moram še spraviti vanjo.

Mk. Dobro, moj zvesti Vah, saj vem, da skrbiš za vse.

Vh. se prikloni. Zate zmeraj, gospod! Ali smem zdaj oditi? Plačati moram kamnoseke, tesarje, slikarje, godce, svečenike ...

Mk. Bo zadosti denarja?

Vh. Dovolj, gospod, nekaj ga bo ostalo še za pot.

Mk. Prav, pojdi zdaj, a vrni se kmalu, da ne zamudimo.

Vh. Brez skrbi, kmalu se vrnem, gospod.

Mk., zase, potem ko se Vah oddalji. Ali res moram vzeti vse to s seboj? Mar ne bi bilo bolje, da vzamem *tja* le svoje spomine, misli, sanje? In morda bi bila za mojo zadnjo pot dovolj ena sama barka?

* * *

Na drugi, nekoliko manjši barki, na jadrnici brez kajute, Meketra sedi pod baldahinom, ki ga podpirajo štirje stebriči, zebrasto poslikani s turkizno zelenimi in cinobrasto rdečimi progami; enako je poslikan tudi precej višji jambor, ob vznožju katerega četverica mornarjev razpleta vozle, da bi bilo jadro pripravljeno, ko bo Ra naznanil izplutje flotilje. S premca, ki je zakrivljen kot troblja v nebo, gleda brodar čez vse bolj temno, a še vedno lesketavo gladino; za njegovim hrbtom stoji skupinica stražarjev in še en mornar, ki se opira na dolgo palico, s katero bo potisnil jadrnico od brega (vse figurice na tej barki so moški, goli do pasu in zagoreli od sonca). Služabnik ponuja Meketri skodelico z ječmenovo kašo. Na krmi pa – tudi trobljasto zakrivljeni, vendar drugače kot na premcu, saj je krmina troblja ukrivljena nazaj v ostrem kotu, da se vrvi na privezu ne bi snele – sta figurici, ki bi bili lahko glasbenika, harfist in pevec. Vah sedi na palubi ob gospodarjevih nogah in zapisuje njegove besede, a zdaj je dvignil pogled s papirusa, kajti Meketra že nekaj drobcev večnosti molči, zazrl se je v svojega nebesnega zaščitnika, ki vse bolj rdeče žari nad temno goro onstran vélike reke.

Vh., *obotavljaje*. Naj pospravim pisalni pribor, gospod?

Mk., *odsotno*. Mar je že čas?

Vh. Kmalu bo, gospod.

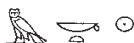
Mk. Vem, pohiteti morava, a zapiši še nekaj spominov, ki jih ne smem pozabiti. Morda so pomembnejši od vsega, kar si že zapisal.

Vh. Na voljo sem ti, gospod.

Mk. *narekuje*. Iz svojega otroštva se dobro spominjam tistega dne, ko me je oče naučil zapisati moj *ren*. Sedel sem mu na kolenih, na mizo pred naju je položil leseno tablico, še čisto belo, prebarvano z apnom, pripravljeno za pisanje. Ob tablici je ležala puščica, podolgovata lesena skrinjica s podobo nebeškega pisarja na pokrovu, in takrat sem pomislil, da bi Tehuti lahko namesto z rokami pisal tudi s svojim dolgim, zakrivljenim ibisovim kljunom.

Vh. *začudeno dvigne pogled s papirusa*. S kljunom?

Mk. Ja, s kljunom, kar zapiši tako, naj mi presvetli Tehuti oprostí! V tisti puščici je bilo spravljenih kak ducat trsov, tanjših in debelejših ter steklenički s tinto. »Za začetek je bolje, da vzameva debelejši trs,« je rekel oče, potegnil pravega iz puščice in me pobaral: »Ti pa povej, katero tinto želiš, črno ali rdečo?« Odvrnil sem, da mi je rdeča lepša, da pa se črna razločneje vidi. »Prav imaš,« je prikimal, »torej začniva rajši s črno.« In potem je objel s svojo veliko roko mojo deško ročico in mi jo vodil: »Najprej primi trs, dobro ga drži in pomóci v črnilo ...« Bal sem se, da bom popackal belo površino tablice, pa je nisem, saj je očetova roka varno vodila mojo. In tako sva počasi in zanesljivo – čeprav seveda ne tako lepo, kot znajo izučeni pisarji – napisala na tablico štiri sličice mojega imena:



»Če boš pridno vadil, Meketra, se boš znal kmalu podpisati sam,« je zadovoljno rekel oče, »in zdaj ti še pokažem, kako pripraviš apno, da z njim prekriješ popisano tablico in

jo uporabiš znova.« A pri tem se je moja ročica uprla očevu: »Ne zbriši me še,« sem ga prosil. Gledal sem te 'moje sličice', lepe so se mi zdele, zlasti sovica, in se spraševal, v kakšni zvezi so pravzaprav z mojim imenom in z menoj samim. »Tem podobam pravimo *medu-netjer* ali božji znaki, pišemo jih namesto glasov, ki jih izgovarjamo, saj glasov ne moremo ohraniti dlje časa, kot zvenijo,« me je oče prehitel z razlago in nadaljeval: »Res pa je, da so nekateri znaki, predvsem tisti najpomembnejši in verjetno tudi najstarejši, takšne podobe, ki nam že same kažejo tisto, kar pomenijo. No, kaj misliš, kateri znak v tvojem imenu lahko prebereš kot pravo sličico?« Brez oklevanja sem s prstom pokazal na sovico, oče pa se je zasmejal in me poučil, da je sovica v mojem imenu samo znak za glas *m*, da pa je pomembno, v katero smer gleda, kajti tam je začetek besede ali stavka. »Še malo poglej,« je vztrajal oče, »in povej, kateri od tvojih znakov sam kaže tisto, kar pomeni?« Buljil sem v svoje znake, ampak to vprašanje je bilo zame, sedemletnega dečka, kar malce pretežko. »Pomagal ti bom, Meketra – saj veš, kaj pomeni tvoje ime?« se je smehljajal oče. *Sonca je moja zaščita*, sem ustrelil kot puščico. »Ja ... torej?« In tedaj sem se domislil in pokazal na krogec s piko. »Tako je!« me je oče potrepljal po rami: »Krogec s piko je sličica Sonca, najvišjega boga Raja, obenem pa je znak za glas *ra*, ki je del tvojega imena.« Vse to se mi je zdelo zelo zanimivo in imenitno, a še vedno me je mučilo vprašanje, kaj imava skupnega *jaz* sam in moje *ime* na tablici. Tistega dne sem prvič pomislil na to uganko, najbrž zato, ker sem videl svoje ime napisano pred seboj, črno na belem; sicer sem bil seveda navajen na trizložni niz glasov 'Me-ket-ra', s katerim so me klicali. Vprašal sem očeta: »Oče, ali je tudi moje ime *slika*?« Oče se je začudil: »Kako to misliš?« Rekel sem: »Rad bi vedel, ali je morda moje *ime v celoti* slika mene samega?« A to vprašanje je bilo pretežko celo za očeta, skomignil je z rameni in rekel, da bom moral to vprašati kakega učenega pisarja, če ga bom kdaj srečal, dotlej pa naj se rajši pridno učim pisati.

Meketra obmolkne, zasanjan v spomine, Vah pa odloži pisalni trs, da bi za hip spočil roko, čakajoč na nadaljnje gospodove besede. Pevec na krmi tiho pôle neko pradaavno melodijo, ki je privéla navzgor po reki že takrat, ko so stari faraoni gradili velike piramide, harfist pa ga spremlja z ritmom zvenečih strun.

Mk. nadaljuje z narekom. Drugi spomin, ki ga želim vzeti s seboj, je iz let, ko sem zrastel v mladeniča: v Vasetu smo praznovali Astino oživitev Asarja in tistega večera smo se trije fantje sprehajali po Niutu, središču našega mesta, ki še posebno ob praznovanjih vre od življenja in bogastva. Po tem širokem bulvarju, tedaj šele nekaj let tlakovanem z rdečkastimi kamnitimi ploščami, so se valile množice veselih praznovalcev, nosili so prapore in kipe bogov, med njimi pa so se na ramenih sužnjev zibale bogato okrašene nosilnice velikašev – tako kot še dandanes, čeprav se zdaj tam zbirajo drugi praznovalci, po kamnitem tlaku drsijo druge sence ... Takrat so bila nova tudi tista dolga stebrišča na obeh straneh promenade, stebrov še niso krasile vse današnje podobe, niti še niso bili vanje vrezani vsi napisi, ki jih lahko preberemo danes. In mi trije smo ponosno ugotavljali, da Vaset postaja, seveda po milosti našega presvetlega faraona Mentuhotepe Nebhepetre – blag bodi spomin nanj! – največje in najbogatejše mesto na svetu. »Gotovo ni nikjer tako sijajnih palač, tako dolgih stebrišč in tako visokih obeliskov kot v naši prestolnici!« je pribil Amenu. »Kaj pa velike piramide na severu?« ga je opomnil Behes. Sam pa sem pripomnil, da bo naš presvetli faraon baje kmalu začel graditi največje svetišče boga Amon-Raja, ki bo morda še večje od piramid. Moja vrstnika sta prikimala in se pohvalila, da sta zadnjč videla faraona čisto od blizu, takrat ko se je ves posreben v Khensujevi svetlobi vkrcal na velikansko ladjo in odplul proti jugu, najbrž vse tja do velike votline, zato da bi Hapiju izkazal čast in ga poprosil, naj nam še naprej daje tako obilne vode življenja. Jaz pa žal nisem imel takšne sreče kot Amenu in Behes, saj še nikoli nisem videl od blizu našega presvet-

lega faraona, in zato sem rajši spremenil temo pogovora ter ju vprašal: »Kaj menita, ali bodo nekoč v prihodnosti, recimo čez štiri tisoč let, ljudje še vedeli za veličino in lepoto našega mesta?« Amenu je vneto zatrdil, da bo Vaset večer – ne sicer tako kot Tuat, ki je že od zmeraj – gotovo pa bo slava našega mesta trajala tisoče in tisoče let; toda Behes je izrazil pomislek, češ da je bil včasih tudi Het-ka-Ptah veličastno mesto, vendar je njegova slava zatonila in najbrž so tudi mnoge marmorne bloke, iz katerih so bile tam zgrajene stavbe, že prenesli drugam. Jaz pa sem hotel biti še pametnejši: »Veličina mesta gotovo ni samo v velikosti stavb, saj si lahko predstavljamo, da bodo čez štiri tisoč let znali postaviti višje obeliske in zgraditi večje templje od današnjih, kar pa ne pomeni, da bodo tudi lepši ...«

Harfist je medtem ubral neko drugo melodijo, tako žalostno in nebeško lepo, da bi nad njo zakrožil sam krilati Heru, ko bi jo slišal. In v minevanju časa, ko izzvenevajo tako zvoki harfe kot človeški spomini, se Rajeva ladja počasi, a nezadržno spušča k obzorju.

Tedaj pa, *nadaljuje duša v medstanju*, sem zagledal tam med stebri, sredi največjega vrveža, neke oči: tako žive, tako lepe, tako goreče oči, da jih ne bom nikoli pozabil! (O, da bi te oči lahko znova uzrl v Amentetu!) »So to oči kake boginje?« sem pomislil. Gledala me je izza stebra in zazdelo se mi je – a bilo je *resnično*, četudi se mi je morda res samo zazdelo – da so na tistem stebri zapisane *njene* besede: »Ljubim te, dragi moj, ujemi me!« Ves prevzet od tega vabečega klika, od njenih gorečih oči, sem hitro pomahal prijateljema in stekel proti njej, ki sem jo vzljubil na prvi pogled! A ona me ni čakala za tistim stebrom, stekla je tudi sama, kot gazela je švi-gnila vzdolž dolgega stebrišča, skrivala se je za stebri in se mi znova prikazovala, preskakovala je stopnice, z lahkimi skoki je preletela teraso nad palmovimi vrtovi in – prav tedaj, ko sem ji hotel zaklicati, naj se ustavi, naj me počaka – izginila v gosti senčavi rastlinja v parku. Ko sem spet planil v lov za

njo in me je zaobjel vonj tisočerih cvetov, sem v daljavi, na koncu dolgega palmovega stebrišča, na enem izmed oltarjev tega živega svetišča, za hip uzrl zlati *ka* boginje Mut, velike Matere Narave, sijoče v nebeškem žarku, ki ji je skozi listnate oboke padal naravnost v naročje. Med drevesnimi stebri so valovile v vetriču tisočere sence, in ko sem se približal kateri od njih – išoč njo, *mojo* boginjo – sem v vsaki *khaibit* [senci] prepoznal živo dušo, srčno *ba* nekega bitja, prebujenega v svetlobo. – »A kje je zdaj ona, *moja* duša?« mi je utripalo srce. In ko sem že mislil, da je v tej neskončni igri senc nikoli več ne najdem in da mi bo razneslo srce od vse te lepote in strasti, se je zlatokrili Heru spustil k meni iz višav in me ponesel skozi prostrano svetišče narave naravnost k njej, ki me je čakala pod biserno mavrico pršечih vodnih kapljic: v pomladni svetlobi so se smehljale njene oči, vse močnejše so me pritegovale k sebi, bliže, bliže, in ko sem bil že čisto blizu nje, ko je postala za moje oči ves svet, ko sem se izgubil v njenih temnih, sijočih zenicah, tisti hip sem začutil njene ustnice – to je bil moj prvi poljub, najin prvi poljub ... O, Merut, le zakaj si morala tako kmalu umreti! In zdaj, po tolikem času, po tolikih prehojenih poteh se vračam k tebi, duša moja – toda, ali je mogoče, da me boš znova prvič poljubila v pomladnem vrtu? Ali je mogoče, da se je vse ohranilo, da se bo vse ponovilo?

Meketra se prebuja iz globljega v plitvejši sen. Ob njem, na palubi jadrnice, ki ji mornarji razvijajo jadro, sedi Vah s popisanim zvitkom v rokah in čaka na nadaljevanje.

Mk. ga presenečeno pogleda. Kdaj pa si se usedel, Vah? Še maloprej si stal pred menoj in sprejemal moja naročila.

Vh. Res je, a tisto je bilo prej. Zdaj pa sedim in zapisujem tvoje besede, gospod, tvoje spomine, kot si mi naročil.

Mk. Prav ... samo to mi povej: sva zdaj na drugi barki?

Vh. Seveda, ta je jadrnica, tista prej pa je bila veslača.

Mk. Ampak kdaj sva prestopila z one na to?

Vh., zbegano. Kako naj bi vedel jaz, če ne veš ti, gospod?

Mk. zamahne z roko. Ah, saj je vseeno, na kateri barki sediva, vseh sedem je mojih. Pomembno je, da mi zapišeš še nekaj spominov, če je še čas, da ti jih narekujem ...

Vh. Na voljo sem ti, gospod, le pohitiva!

Mk. nadaljuje s spomini, zdaj zadnjič. S presvetlim Mentuhotepom Nebhepetro – blag bodi spomin nanj! – sem govoril nazadnje, se pravi nazadnje v minulem življenju, takrat ko me je vzel s seboj na ogled svojega novozgrajenega templja v skalnati dolini pod zahodno goro. Sprehajala sva se po visoki terasi, med tistimi dolgimi vrstami stebrov iz zglajenega, v bleščeči svetlobi skoraj belega kamna, spremstvo in stražarji so naju z diskretne razdalje spremljali z očmi. Pomislil sem (naj mi Anpu oprostí!), kako živo rdeča bi bila razlita kri na tem belem kamnu, ostro izklesanem in gladko obrušenem pod rdečkasto rjavimi gorskimi stenami, ki se dvigajo vse tja do sinjega, globokega neba ... in koliko senc je tu, koliko ostrih senc, ki režejo svet na dvoje, na svetlobo in temo! A tiste sence na gori, zveržene sence nepravilnih, fantastičnih oblik – kot da bi bile podobe demonov, ki se med plovo Rajeve ladje selijo iz enega gorskega balvana v drugega – so vendarle še žive, medtem ko so sence teh belih, sijočih stebrov v svetišču s svojo popolno geometrijo nepreklicno mrtve!

Vah za hip dvigne trs s papirusa in pogleda gor k Meketri.

Mk. Da, le zapiši tako ... in ko sem premišljeval, da je to novo svetišče, v katerega bo presvetli Asar-Mentuhotep, blag bodi spomin nanj, morda stopil že kmalu – saj je sivolasi faraon že glasno hropel zaradi naduhe in se pri hoji opiral na ebenovinasto palico [takrat se je v zrcalnem času pisalo leto 2012], – ko sem premišljeval, da je to novo svetišče *prelepo*, da bi bilo živo, čeprav seveda drugače živo, namreč *tam*, onstran, v večnosti, tedaj se je véliki starec ustavil, me pogledal naravnost v oči in rekel: »Meketra, saj vem, da ne maraš biti *tu*, premlad si še!« In ko sem hotel ugovarjati, zato da se mu ne bi zameril, me je blago udaril po prstih z ročajem svoje palice, oblikovanim v Herujevo glavo, in dodal: »Jaz pa si želim prav to, da bi bilo *tam* onstran vse belo, čisto brez barv, povsem brez senc!« In ko je opazil začudenje v mojih

očeh, je pojasnil: »Ne želim več nobene krvi, nobenega boja, nobenih vojn, nobenih temnih strasti! Dovolj hudega sem videl v svojem dolgem življenju, preveč mladih vojščakov je umrlo, nekaj najboljših tudi na mojih rokah ...« Nisem vedel, kaj naj rečem k tej nepričakovani izpovedi, in izdaval sem le obrabljeno hvalo: »Ampak ti, presvetli faraon, si bil v vojnah vedno zmagovalec! Združil si Zgornji in Dolnji Egipt, obnovil si slavo in moč tvojih božanskih prednikov, izpolnil si obljubo bogovom, zapisano v tvojem imenu«. ⁶ A modri starec se je ob mojih častilnih, vendar v tistem trenutku neprimernih besedah le prizanesljivo, malce grenko nasmehnil, in potem ko je stopil nekaj korakov naprej po galeriji, do svojega naslednjega vladarskega kipa – saj je, kot sam veš, Vah, v svetišču starega faraona cela vrsta njegovih marmornih *kajev*, sedečih na prestolu z žezlom v roki in dvojno krono na glavi – potem je tiho, kot da bi govoril sebi, dejal: »Želim si praznino, brezmejno praznino, belo svetlobo Amon-Raja, v kateri ni ne zmagovalcev ne poražencev, ne ljudi ne živali ne bogov, samo svetloba, večna svetloba!« – Jaz pa, ki sem bil takrat že prvi faraonov služabnik, čeprav sem dopolnil šele 33 let, sem ob njegovih vzvišenih besedah rajši molčal in se do tal priklonil svojemu vladarju, ki je, kot razumem šele zdaj, ko sam odhajam za njim, povedal s tistimi slovesnimi besedami *vse*, kar je hotel povedati neki živi duši in ta duša sem bil po spletu naključij prav jaz. In zdaj bolj kot takrat vem tudi to, da nisem vreden, da bi se vrgel na tla pred njim in mu poljubil nogo. Sicer pa ga niso bili vredni niti tisti, ki so po njem prevzeli kraljevsko ime in mu sledili na prestolu. A k sreči je zdaj, odkar je zavladal presvetli Amenemhat – naj bo živ, zdrav, močan! – spet drugače, z njim se je v deželo znova vrnila pravična Maat ...

Vah rahlo dregne zasanjanega Meketro. Gospod, ampak tega ne smem zapisati, kajti če bi pristaši stare dinastije kdaj to brali, bi razdejali tvoje večno domovanje ... in moje tudi, saj sem tvoj pisar, tvoj služabnik.

⁶ Mentuhotep (ali Mentu-hetep) pomeni: 'Mentu je zadovoljen'. Ment(h)u-Ra je stari sončni bog mesta, »gospodar Teb« (oz. Vaseta), »silni bik«, zmagoviti vojskovodja, bog vojne [gl. Budge (2), I, 23–27].

Mk. Prav imaš, Vah, vsega res ne smeva zapisati. Torej boš zbrisal tisti stavek?

Vh. Priznati moram, da ga še nisem zapisal.

Mk. Kje pa se zapis konča?

Vh. Z besedo vse.

Mk. Prav, naj kar ostane tako!

Vh. Prosim, gospod, še nekaj mi povej ...

Mk. Da?

Vh. Ali naj spravim te papiruse v skrinjo k ostalim ali naj jih rajši priložim h *khatu*?

Mk., *po premisleku.* Daj jih tja, kamor boš spravil hvalnice bogovom, saj sodijo mednje.

Vah prikima, zviije zapiske v tulec, pospravi pisalni pribor in skoči z barke na breg. In medtem ko mornarji preverjajo vozle, s katerimi so privezali jadro na prečko, se ob komaj slišnem zvenu harfe v Meketrovi duši utrne naslednja hvalnica, njegova molitev:

»Hvaljen bodi Asar, gospodar Večnosti, kralj bogov,
 bog z mnogimi imeni, bog v tisočernih podobah,
 hvaljen bodi Un-Nefer, vladar zvezd v Amentetu!
 Naj se moje ime zapiše na véliko ploščo,
 na kateri so zapisani tisti, ki bodo obdarovani!
 Naj me pri Asarjevem prestolu sprejmejo bogovi,
 ko pridem kot Asar-Meketra v Deželo Resnice!«⁷

* * *

Na tretji barki, ki jo bodo veslači ob sončnem zahodu pognali prek rečne gladine s koničastimi vesli, Meketra spet sedi pod baldahinom, Vah pa mu stoji nasproti, zreta si iz oči v oči kot popotnika, ki se srečata v samotni, neznani deželi, v medstanju.

⁷ Ta Meketrova hvalnica/molitev Asarju (Ozirisu) je parafraza hvalnice iz *Anijevega papirusa* [gl. Budge (1), 18–19 in 66–67]. Un-Nefer je drugo ime za Asarja, ki je imel glavno svetišče v mestu Abtu (Abidos).

Mk. Kaj vidiš pred seboj in kdo sem jaz?

Vh. Vidim sokola z zlatimi krili, in ti si ta sokol.

Mk. O, svetleči Heru, saj to si ti, saj to sem jaz! Moje srce ni strohnelo v pepelu, moja duša ni ugasnila v temi. Premagal sem sedem aritov, za menoj je trikrat sedem pilonov.⁸ Zdaj sem Heru: po jutranjih žarkih se vzpenjam k soncu ...

A sokol je sen, že ni več sokol.

Mk. Kaj vidiš pred seboj in kdo sem jaz?

Vh. Vidim kačo z plamtečimi krili, in ti si ta kača.

Mk. O, strašni Suti, saj to si ti, saj to sem jaz! Moje srce rdeče žari, moja duša tóne v črni tolmun. Sledi mi sedem lačnih krokarjev, čaka me sedem gnusnih črvov. Zdaj sem Suti: z razpetimi perutmi se spuščam v ognjeno jezero ...

A kača je sen, že ni več kača.

Mk. Kaj vidiš pred seboj in kdo sem jaz?

Vh. Vidim šakala, varuha mrtvih, in ti si ta šakal.

Mk. O, skrivnostni Anpu, saj to si ti, saj to sem jaz! Moje srce je v krsti, moja duša beži čez puščavo. Za menoj je sedem nubijskih duhov, pred menoj je sedem libijskih demonov. Zdaj sem Anpu: s kosmatimi šapami čuvam svoj *khat* ...

A šakal je sen, že ni več šakal.

Mk. Kaj vidiš pred seboj in kdo sem jaz?

Vh. Vidim risa z zelenimi očmi, in ti si ta ris.

Mk. O, krasni Maftet, saj to si ti, saj to sem jaz! Moje srce hrepeni po divjini, moja duša se leskeče v temini. V sedmerih kamrah sem doma, sedmero princes me pozna. Zdaj sem Maftet: vidim vse šume dni, slišim vse sence noči ...

A ris je sen, že ni več ris.

Mk. Kaj vidiš pred seboj in kdo sem jaz?

Vh. Vidim leva s človeško glavo, in ti si ta lev.

Mk. O, hrabri Hu, saj to si ti, saj to sem jaz! Moje srce hrepeni po vzhodu, moja duša spi na zahodu. Sedem vekov zrem v daljavo, sedem zvezd plove nad puščavo. Zdaj sem Hu: stražar ostrih piramid, pastir usnulih faraonov ...

⁸ V egipčanskih knjigah mrtvih so *ariti* vrata ali vratarji, *piloni* pa vhodi v dvorane ali območja Tuata, temne doline, skozi katero pluje duša na Rajevi ladji k »prebujenju v svetlobi« [gl. Budge (1) in (1a)].

A lev je sen, že ni več lev.

Mk. Kaj vidiš pred seboj in kdo sem jaz?

Vh. Vidim ibisa s papirusnim zvitkom, in ti si ta ibis.

Mk. O, modri Tehuti, saj to si ti, saj to sem jaz! Moje srce je na tehtnici, moja duša trepetava pod peresom. Skriva jo sedem znakov, kliče jo sedem glasov. Zdaj sem Tehuti: pisar nesmrtnih bogov, vodnik smrtnih senc ...

A ibis je sen, že ni več ibis.

Mk. Kaj vidiš pred seboj in kdo sem jaz?

Vh. Vidim skarabeja v tvojem srcu, in ti si ta skarabej.

Mk. O, mogočni Khepera, saj to si ti, saj to sem jaz! Moje srce bo živelo, moja duša bo prerrojena. Zemljo valim čez sedem dolin, v njej živi sedem nesmrtnih kalí. Zdaj sem Khepera: gnijoče truplo spreminjam v sijoč biser ...

A skarabej je sen, že ni več skarabej.

Vh. Kaj vidiš pred seboj in kdo sem jaz?

Mk. Vidim sokola z zlatimi krili, in ti si ta sokol ... itd.⁹

* * *

Četrta Meketrova barka se imenuje Sektet, ladja večernega Raja, ki tóne v zahodno goro. Veslači, pripravljeni na odhod, so pravkar spustili koničasta vesla v vodo. Biserni lesket na gladini je ugasnil, sence so se razbežale po veliki reki. Na nebu se prižigajo prve zvezde, Khensu bo vžšel pozneje, takrat ko bo flotilja že na drugem bregu. Meketra ždi pred kajuto, prekrito z lanenim prtom, izvezenim z mrežo neberljivih figur. Vah zdaj spet sedi ob njem na palubi, v naročju drži skrinjo z rokopisi. In tedaj stopi pred njiju prinašalka daritev.

Mk. Znana si mi, videl sem že tvoje temne oči. Kako ti je ime?
Služabnica molči in se rahlo prikloni.

Mk. Zakaj nič ne reče, Vah?

Vh. Ne vem, morda je tujka.

⁹ Niz Meketrovih preobrazb bi lahko uvrstili, seveda s poetično licenco, v obred »odpiranja ust in oči«. Z Meketro pa je v medstanju tudi Vah, zato se njuna sedmerka lahko nadaljuje v zrcalnem dialogu ...

Mk. Po njeni gosposki obleki sodeč je visokega rodu, morda je celo princesa ... imamo med služinčadjo kako princeso?

Vh. Ne da bi vedel, gospod.

Tedaj se tujka nasmehne in spregovori. Prinesla sem ti raco, Meketra ... glej, tja jo položim, v kajuto.

Meketra bi se gotovo razjezil na služabnico, da si drzne tako nespoštljivo govoriti z njim, visokim gospodom, upokojenim čuvarjem pečata in faraonovim zakladnikom, ko mu ne bi pozornosti pritegnilo slovesno dogajanje na bregu: iz »hiše očiščenja« vlečejo na velikih, razkošno okrašenih saneh v zlatu svetlečo in s škrlatom poslikano krsto, svečeniki mrmrajo molitve in prižigajo kadilo ob mumiji, ki je zapredena v belo tkanino, in ko se sprevod približa bregu reke, štiri sence stopijo iz množice in vzdignejo krsto, da naložijo najbolj dragoceni tovor na barko ...

Mk. Čigav khat je v tej krsti, Vah?

Toda Vah molče zre predse, kot da bi zatonil v globok sen.

Mk. vpraša služabnico. Kdo je to?

In njene temne oči odvrnejo: Ti si to!

Mk. vzkligne. Jaz? Kdo pa sem potemtakem ta jaz, ki sem tu, na barki, jaz, ki govorim s teboj?

Še ne veš, Meketra?

Ne vem – povej mi, lepa darovalka, kje sem jaz?

Ti si svoj ka: ves siješ v zlatu, dragulja sta v tvojih očeh!

A tedaj, ko Meketra hoče videti sebe, ko hoče z roko seči k svojemu srcu, se ves prostor silno poveča, razširi se v brezmejnost. Skrivnostna tujka stoji pred njim, visoka kot drevo, ki ga obletava njegov lasten ba, čakajoč na odhod.

Si boginja? jo vpraša s strahom in pogumom.

Nisem boginja, odvrne darovalka, sem le služabnica bogov, ki so mi naročili, naj te privedem k njim.

In sredi sijoče globine se odpre visok pylon v dvorano, kjer čakajo na umrlega bogovi s Tehnico.

Pred teboj je Dvorana Maat. Vstopi, Meketra, prinesi na Tehnico svoje srce! Ne boj se, bogovi so pravični.

In umrli ob njenih besedah spozna, da mu govori duša, ki mu pomaga, ki ga vodi – in z zaupanjem stopi v večnost.

O sencah idej

PRVO PREDAVANJE NA UNIVERZIJANI

Leonardo da Vinci je v enem izmed fragmentov, ki so bili pozneje zbrani v *Traktat o slikarstvu*, pod naslovom »Kaj je senca« (§ 533) zapisal, da »je senca oslabitev moči svetlobe, ki je vidna na površini telesa in se začne tam, kjer se luč uma-kne, konča pa se v temi« [Leonardo, 245]. Iz te imenitne in obenem intuitivno preproste definicije razberemo, da sta za opredelitev sence poleg njene vmesnosti (ali prehodnosti) med svetlobo (oz. lučjo) in temo zanjo pomembni še dve določili: *oslabitev moči* in *površina*. Senca zanima slikarja pri veččini upodabljanja predvsem kot površinski, dvodimenzionalni pojav, seveda pa je senčenje pomembno ravno za prikazovanje tridimenzionalnih predmetov in globine prostora. Toda za mojstra ta iluzija ni dovolj, saj mora predvsem »znati videti« (*saper vedere*) – in zato ni nič manj, morda še bolj pomembno od videnja globine na površini to, da zna videti senco kot »oslabitev moči svetlobe«. V naslednjem fragmentu z naslovom »Kakšna je razlika med senco in temo« (§ 534) Leonardo zapiše: »Razlika med senco in temo je v tem, da pri prvi luč izgubi na moči, pri drugi pa popolnoma izgine« [*ibid.*], v fragmentu z naslovom »Kaj sta senca in tema« (§ 538) pa preberemo nekakšen sklep njegovega razmišljanja o senci: »Senca je zmanjšanje luči, tema pa odsotnost luči« [*ibid.*, 246]. – Leonardove fragmente je treba brati na dveh pomenskih ravneh: na prvi ravni gre seveda za napotke vajencu, mlademu slikarju (in tudi samemu sebi), kako je treba slikati, da bo podoba čim lepša in čim bolj prepričljiva; na drugi, bolj »notranji« ravni pa gre za *metafizični* premislek o »bistvu« sence in nasploh o vsem vidnem in nevidnem. Kajti ne le za vidno, fizično naravo sence, temveč tudi za njeno metafizično bistvo je značilna njena vmesnost med

svetlobo in temo – »oslabitev moči« nečesa ali nekoga, ki »biva močnejše« (denimo angel, kot se je lepo izrazil Rilke v prvi *Devinski elegiji*). S človeškega vidika pa je senca »pogoj možnosti luči«, njena »odsotna prisotnost«, saj lahko vidimo svetlobo le »v« sencah in/ali »skozi« sence. Če bi zrl naravnost v Luč, bi oslepeli.

Metafizično bistvo sence, platonizem

Na začetku treh predavanj o sencah, v katerih bom premišljeval o sencah idej, o sencah teles in o sencah svetov, naj poskusim opredeliti »metafizično« *bistvo sence*. Metafizično in obenem fizično (kot »poseben primer«) bistvo sence je *podvojitve ali »replika« neke forme na drugi ontološki (oz. bivanjski) ravni*, in sicer takšna replika, ki je »oslabitev moči«, ali bolje, *oslabitev resničnosti* »prvotnejše« forme. Krajše rečeno, senca je manj resnična replika neke forme.¹⁰ Kaj je manj resnično in kaj »biva močnejše«, pa je seveda odvisno od tega, kaj imamo za ontološko prvotno: če so ideje resničnejše (če »bivajo močnejše«) od čutnih oz. materialnih stvari, potem so *stvari »sence idej«*, tako kot v platonizmu – če pa so čutne stvari (tj. telesa, neživa in živa) resničnejše od idej, lahko rečemo obratno, da so *ideje »sence stvari«*, tako nekako kot pojmuje ideje novoveški empirizem. Seveda pa imajo čutne stvari, tudi če so ideje resničnejše in so stvari le njihovi »posnetki«, svoje vidne, fizične ali *optične sence*, zato pravim, da so fizične sence »poseben primer« metafizičnih senc, saj za te običajne sence ravno tako, še najbolj neposredno velja, da so manj resnične replike nekih ontološko prvotnejših form, namreč čutnih stvari oz. teles v našem »realnem«, četudi morda ne najbolj *resničnem* svetu.

Tudi glede »površinskosti« senc je analogija med svetom stvari in svetom idej večpomenska. Sence čutnih stvari ali teles

¹⁰ Gr. izraz za senco *skía* pomeni tudi »sled«, »podoba«. Ponekod v platonskih besedilih nastopata izraza *skía* in *eidolon* (podoba) dejansko kot sinonima, npr. v Plotinovi razpravi *O lepem*, kjer so lepote, ki so dane čutnemu zaznavanju, imenovane »odsevi in/ali sence« *<eidola kai skiai>* umske lepote idej [Plotin, *En.* I 6.3.34].

so praviloma dvodimenzionalne, četudi pogosto zveržene ali prelomljene na podlagi, prek katere drsijo, tridimenzionalne sence pa so do nedavnega nastopale samo v spiritizmu kot »duhovi«, dvojniki iz kake »ektoplazme« in podobnih ezoteričnih substanc. Bolj vsakdanje *tridimenzionalne sence čutnih stvari ali teles* so šele novodobna iznajdba, ki jo je omogočilo odkritje hologramskih tehnik, s katerimi se v prihodnosti odpirajo neslutene možnosti »simulakrov« čutnega sveta. Po drugi strani pa tridimenzionalne sence idej ali misli obstajajo že od nekdanj, saj so to ravno čutne stvari in telesa v našem »realnem« trirazsežnem svetu. Nekateri so spekulirali, da je »svet idej« lociran v četrti ali celo kaki višji razsežnosti (če je četrta dimenzija čas), vendar tu ne bomo šli tako daleč, rajši ostanimo v mejah tistega, kar nam je – bodisi s čutnim ali z umskim pogledom – vsaj tolikanj razvidno, da o tem lahko povemo kaj zanesljivega in vendarle zanimivega. Najprej torej ugotavljamo, da sence, če jih definiramo metafizično, niso zgolj dvodimenzionalne, temveč so lahko tudi tridimenzionalne, in zanje je ravno tako značilno, da bivajo šibkeje od svojih »prvotnih« form, karkoli so že te forme. Platon nam je s svojo znamenito prisposodbo o votlini želel povedati prav to: kakor dvodimenzionalna senca vrča biva zgolj kot »posnetek« tridimenzionalnega snovnega predmeta, namreč vrča »samega«, tudi sam vrč biva zgolj kot »posnetek« ideje vrča, in sicer tako, da »deleži« v resničnosti svoje ideje, ali drugače rečeno, *ideje »bivajo močnejše« od svojih senc, čutnih predmetov, ki so njihovi »posnetki«*. Ta misel se nam, ljudem modernih časov, gotovo zdi čudna, ko prvič naletimo nanjo, toda potem, ko jo zares dojamemo, nam postane jasna in razsvetljujoča. Pa še to, *nota bene*: tu ne gre za kako evolucijo vrča iz ideje vrča, saj ideja ni »stvarnica« vrča, ampak gre za čisto *ontologijo* teh bitnosti – če rečemo zelo preprosto, zakaj ideja »biva močnejše« od stvari: vrč se razbije, ideja vrča pa ostane, namreč »v umu«. Geneza samih idej je neko *drugo* vprašanje, recimo, vprašanje »dialektične logike«.

Kaj pa lahko povemo o svetlobi in barvi senc? Čeprav je Leonardo zapisal, da je »senca zmanjšanje luči«, ki se

»konča v temi«, to seveda še ne pomeni, da je senca nujno temna, mračna, siva. Telesa, ki jih osvetljuje sonce, recimo oblaki na pomladnem nebu ali cvetoča drevesa v sadovnjaku, so *svetle sence*, obenem pa lahko rečemo, da so tudi to »sence idej«, saj v svoji čutni lepoti »deležijo« v umski Lepoti, kot je učil Platon. In če je *duša* »senca duha«, tudi zanjo velja, da je svetla, le če je dobra. Še svetlejši pa so *angeli, sijoče* »sence Boga«. – Toda svetlih senc dandanes ne najdemo samo *tam*, v presežnih sferah bivanja, ampak tudi *tu*, sredi našega vsakdana: na televizijskem ekranu vidimo svetle sence ljudi, ki jih včasih srečamo na ulici. Na ulicah, zlasti v velemestih, se na digitalnih zaslonih prikazujejo svetle sence bolj ali manj človeških postav, ki nam hočejo nekaj sporočiti, nas v nekaj prepričati (običajno v nakup kakega ne ravno nujnega artikla). Tudi na filmskih platnih tisočeri sodobnih platonskih »votlin« živijo svetle sence, s katerimi se radostimo ali žalujemo, smejemo ali jočemo ob njihovih usodah, ki so obenem tudi naše. Seveda vse te virtualne sence niso le črno-bele, saj so *barvne sence* že vrsto let prebivalke našega sveta in se nam prikazujejo, tako kot čutne stvari, če nismo ravno barvno slepi, v vseh mogočih barvah in odtenkih. In tudi sence v sanjah so pogosto barvite – lahko namreč rečemo, da so *sanje* »sence budnosti«, čeprav je včasih težko razločevati med sanjami in budnostjo. Ko se je nekoč stari kitajski modrec Zhuang Zi zbudil iz sanj, v katerih je sanjal metulja, se je vprašal, ali zdaj morda metulj sanja njega. In tudi Marcel Proust je v *Iskanju izgubljenega časa* zapisal, da se je »ustrašil ob misli, da so sanje imele jasnost zavesti«, kajti ob tem se je vprašal: »Bi torej obratno bila lahko tudi zavest tako neresnična kot sanje?« [Proust (4), 452] – Včasih se nam res zazdi, da so dogodki dneva sence noči, čeprav običajno mislimo, da so sanje noči sence dneva. Najbrž pa so tudi sanje »oslabitve resničnosti« nečesa prvotnejšega (morda ne ravno dneva), torej so tudi sanje sence *sui generis*.

Če bi verjel v abstraktno filozofsko spekulacijo bolj, kot dejansko verjamem vanjo, bi morda trdil, da je *razlika med*

senco in esenco, tj. med »repliko« in njeno »prvotno formo« (njuna »razlika-v-istosti«), *izvor vseh ontoloških distinkcij*, zlasti metafizičnega razlikovanja med *tu* in *tam*, med imanenco in transcendo. V svojih prejšnjih *Časih* sem že nekajkrat zapisal, na različne načine, da transcendenca ni nujno »realna« v pomenu *onkraj* bivajočega onstranstva, namreč tradicionalno in krščansko-platonsko razumljenega »višjega sveta«, ki naj bi bil nekje »nad« vsemi stvarmi in bitji tega sveta, nekje zgoraj v »nadnebnem prostoru« – v *tako* razumljeno »realno« transcendo bi bilo res težko, dandanes morda celo nemogoče verjeti. Vendar to ne pomeni, da transcendence kot *presežnosti* »realnega« sveta preprosto ni, nasprotno, presežnost je »odsotno prisotna« v vsaki, tudi najmanjši, najmanj pomembni realnosti (nekoč davno sem v *Romanju za Animo* rekel, da je »transcendenca iz drobcev, ki jih je svet zavrgel«, zdaj pa mislim, da teh »drobcev luči« svet niti ni zavrgel, ampak da jih venomer znova izgublja, spet in spet išče ter včasih tudi najde). V vsem je različna in obenem vselej ista presežnost, v vsaki drobni senčici je Luč, ki »od znotraj« osvetljuje vsa bitja, Luč, ki je platonsko Dobro, Eno. Toda, ker smo od *tam*, od »najvišjega vrha«, vendar še daleč – tudi če smo »tam« že ves čas, namreč če resnično velja, da »tu je tam« – zato zdaj še ne pravim, da so vse sence oslabitve *resničnosti najvišjega Enega* (čeprav bi rad navsezadnje povedal prav to), ampak bom *tu*, še »sredi poti«, rajši rekel, da so *sence simbolne forme* – če zanje uporabim ta metafizično skromnejši pojem, ki ga je v novejšo filozofijo uvedel Ernst Cassirer [o njem gl. tudi *Jesen*, 85–107]. V teh treh predavanjih bom torej obravnaval sence predvsem kot simbolne forme, ki razpirajo in vzdržujejo *metafizično razliko* med nižjimi in višjimi stopnjami bivanja v vesoljni »verigi bitij« – in s tem med njimi ohranjajo *transcendenčno napetost*.

Sonce in sence v starem Egiptu

Platon je občudoval stare Egipčane (tudi zanj že stare!), če sklepamo iz tistih nekaj mest v *Timaju* in *Zakonih*, kjer jih

omenja. Pitagorejski modrec Timaj pripoveduje anekdoto o srečanju atenskega zakonodajalca Solona z nekim duhovnikom v Saisu, svetem mestu v Nilovi delti. Potem ko egipčanski duhovnik pouči Solona o pravih zakonih, mu reče: »O, Solon, Solon, vi Grki ste vedno otroci, in sploh ni starega Grka. [...] Po duši ste vsi vi mladi« [Platon, *Timaj* 21e]. To pravzaprav drži tudi iz današnje perspektive, če primerjamo dve duhovno največji kulturi starega veka, res pa je tudi, da so Grki, še posebej Platon, občudovali »nadčasno« *zakonitost* faraonskega Egipta, kakor tudi globino in skrivnostnost starodavne kulture ob véliki reki. V drugi knjigi *Zakonov* Platon skozi usta Atenskega tujca govori o »naravnih temeljih zbornskega petja in plesa« in pravi, da je treba »mlade ljudi v polisih navaditi na lepe telesne drže in lepe melodije« [Platon, *Zakoni*, 656d], se zgledovati po Egiptu, kjer »ni bilo niti slikarjem niti drugim, ki ustvarjajo drže in barve, dovoljeno uvajati novosti ter si izmišljati kaj drugega« [*ibid.*, 656e]. Današnji umetniki bi se seveda zgražali nad takšno konzervativno cenzuro, saj je glavna značilnost moderne umetnosti ravno ustvarjanje nečesa novega, toda Platon nadaljuje: »Če boš dobro opazoval, boš odkril, da tam narisane ali oblikovane umetnine, izdelane pred deset tisoč leti [takrat seveda še ni bilo eksaktne historiografije ...] niso ne lepše ne grše od zdaj ustvarjenih, ampak so narejene z enako večščino« [*ibid.*]. Če se vprašamo s ščepcem ironije: kaj pa je treba vselej česa novega, če je staro toliko lepše? Še več, zdi se, da je modernizem, ki opredeljuje zahodno umetnost že kakih dvesto let in je seveda ustvaril mnogo genialnih del, ravno v našem času zabredel v globoko krizo (s tako imenovanim postmodernizmom vred), ki ji ni videti konca, saj se tudi k starim »večnim formam« ne moremo več preprosto vrniti.

Kakšna pa je bila tista »drža« egipčanskih podob, ki jo v *Zakonih* občuduje Platonov Atenski tujec in ki naj bi trajala »deset tisoč let«? Slike v grobnicah in svetiščih so gotovo čudovite, ne le trajne, ampak tudi *večne*, saj je ravno večnost tisto, po čemer je najbolj hrepenela egipčanska duša (in v tem je tudi nam, ne samo Grkom, »starejša sestra«). A vprašajmo

se, *kako* so ti davni slikarski mojstri »upodobljali« večnost v držah in gibih figur, v teh lepih barvnih *sencah*, ki so spremljale umrlega na njegovi ali njeni poti skozi temno dolino Tuat k svetlobi? Običajno se poudarja statičnost egipčanskih figur, a ne gre samo za statičnost, temveč za *brezčasnost v gibanju* (seveda je v tem paradoks). Tipična figura na slikah starega Egipta je naslikana v profilu, toda njene ali njegove oči – dejansko eno samo oko, levo ali desno – ne gledajo naprej, v smeri »gibanja« figure, ampak so anatomsko tako »zasukane«, da *zrejo vame*, v poznega gledalca, ki sem v teh posvečenih votlinah zgolj vsiljivec, potem ko so bile iz njih izropane ali v muzeje odnesene mumije tistih, ki so jim bile lepe figure in široko razprte oči na teh brezčasnih slikah resnično namenjene. (Zasuk egiptovskih oči proti gledalcu spominja na enega izmed Picassovih portretov Dore Maar, na katerem pa ta lepa gospa gleda samo sebe, se »reflektira« kot novoveški subjekt.) Na tipični egipčanski profilni figuri pa niso zasukane samo oči, saj so bile proti mumiji in so še vedno proti živemu gledalcu zasukana tudi njena ali njegova ramena ter celotno oprsje, v katerem domuje srce, telesno in duševno središče človeka tako za življenje kot po smrti v sodbi s Tehtnico. Človeška figura, še posebno oči in srce, mora biti čim bolj »razvidna«, vendar ne v novoveškem pomenu »razpoložljiva pogledu«, ampak razvidna kot čim boljši posnetek ideje večnega telesa, kot nesmrtna *senca umrlega* (egip. *khaibit*). In vendar je v teh figurah poudarjena tudi časovna komponenta, njihovo »brezčasno gibanje«, ki ga omogoča ravno profilna perspektiva, saj je v profilu naslikana ne le glava, temveč tudi noge (in roke, kar je sicer odvisno od vloge in dejavnosti figure). Naslikane sence umrlih so upodobljene v profilu tudi zaradi njihove medsebojne komunikacije, saj so prebivalke istega tostransko onstranskega sveta, v katerem so večinoma tudi kam namenjene, h kakemu skupnemu obredu ali čaščenju – njihov najvišji cilj pa je tisto končno »Prebujenje v svetlobi« (*Pert em hru*), ki se, spet paradokсно, ponavlja in obnavlja z vsakim jutrom, z vsakim novim in obenem istim vzhodom barke sončnega boga Raja.

Ernst Cassirer v *Mitičnem mišljenju*, drugi knjigi *Filozofije simbolnih form*, večkrat omenja stari Egipt, zlasti »geometrijsko«, »arhitekturno *formo* stvari« v egipčanski umetnosti, o kateri med drugim zapiše: »V svoji jasnosti, stvarnosti in večnosti ta forma triumfira nad vsako preprosto sukcesijo, nad nenehnim tokom in minljivostjo vseh časovnih konfiguracij. Egipčanska piramida je vidno znamenje tega zmagoslavja, zato je simbol temeljne estetske in religiozne intuicije egipčanske kulture« [Cassirer, II/128]. Piramida je, lahko dodamo, *senca* »popolne oblike« in obenem, s svojo poudarjeno vertikalo, izraz človeškega hrepenenja po presežnem. Kajti, kot na nekem drugem mestu v tej knjigi nadaljuje Cassirer, »za mit smrt ni nikoli izničenje bivanja, marveč zgolj prehod v drugo vrsto bivanja« [... saj] »mrtvi še vedno »je«, njegovo bitje pa je lahko vidno in opisano samo na fizični način. In tudi tedaj, če se, drugače kot živi, pojavlja kot nemočna senca, ima ta senca še vedno polno realnost; ne spominja nanj zgolj po formi in potezah, ampak tudi v svojih čutnih in fizičnih željah« [*ibid.*]: človekov *ka*, »dvojnik«, preživi telesno smrt kot »senca, ki ima neke vrste fizično realnost in fizično obliko« [*ibid.*].

V egipčanskih verovanjih so »sence večnosti« ali simbolne forme živega bitja, ki preživijo telesno smrt – skupaj z Grki bi jim morda lahko rekli »hipostaze« – zelo diferencirane. Cassirer jih deloma povzema po Wallisu Budgeu, ki v uvodu k svojemu prevodu *Egipčanske knjige mrtvih* navaja naslednjih devet hipostaz: 1. *khat*, fizično telo oz. mumija; 2. *ka*, človekov »dvojnik« (~ gr. *eidolon*, posnetek), duhovno-telesno bitje, ki »ima obliko in lastnosti človeka, kateremu je pripadal, in prebiva z umrlim v grobu«, čeprav njegovo sobivanje z mumijo ni mišljeno toliko prostorsko, kot gre za mimetično povezavo; 3. *ba*, človekova duša, natančneje »srčna duša«, ki je upodobljena v ptici, največkrat v sokolu s človeškim obrazom, pa rada poleti iz groba, vendar ne zapusti svojega *khata*, saj se venomer vrača k njemu; 4. *ab* [ali *ib*], srce, ki je »izvor živega bitja ter obenem dobrega in zlega v človeku«, zato je po smrti postavljeno na Tehtnico;

5. *khaibit* [ali *šeut*], senca, ki je »tesno povezana z *ba*« in ravno tako lahko obstaja ločeno od telesa; 6. *khu*, »duhovna duša« ali duh, ki je bolj eterično bitje od srčne duše in »nikakor ne more umreti«; 7. *sekhem* ali »živost«, »netelesna personifikacija človekove življenjske moči«; 8. *ren* ali človekovo ime, ki se po egipčanskem verovanju mora ohraniti, zato da umrli ne bi »prenehal bivati«; in naposled 9. *sahu* ali neuničljivo »duhovno telo, ki daje bivališče duši« [gl. Budge (1), xcvi–ciii]. Odnosi med temi sencami večnosti so zelo zapleteni, zanimivo pa je, da so nekatere izmed njih pripisovali tudi bogovom, na primer, v Heliopolisu so nesmrtno ptico Bennu imenovali »Rajev *ba*«, tj. dušo sončnega boga, v Memfisu so svetega bika Apisa častili kot »Ptahov *ba*«, a tudi sam vladar podzemlja Oziris (Asar) je bil včasih imenovan »Rajev *ba*« – in če spet sledimo Grkom, bi tem epifanijam egipčanskih bogov z njihovimi »dušami« lahko rekli *božje sence*, zlasti ko gre za najvišjega boga, boga Sonca.¹¹

V *Egipčanski knjigi mrtvih* (pravilneje bi bilo govoriti o *knjigah* v množini) najdemo več pasusov, kjer se, v sicer politeističnem religioznem okviru, dejansko časti osrednjega boga, bodisi Amon-Raja (»boga dneva«) ali Ozirisa (»boga noči«) – saj sta, zlasti v obdobju Novega kraljestva, razumljena in čaščena pravzaprav kot *isti* vrhovni bog¹² – in se o njem govori kot o Bogu, katerega oblike (*sc.* »epifanije«) so *mnogotere*, denimo v Huneferjevem papirusu, v himni »Hvalnica Raju, ko vzhaja na vzhodni strani neba«:

¹¹ O tem izvrstno piše Jean-Christophe Bailly v knjigi *Nemi nagovor*: »Za Egipčane podobe bogov niso bile njihove prave oblike <formes véritables>; samo mrtvi so lahko poznali te oblike in imeli dostop do njih, vendar le tako, da so prestopili v njihovo orbito in sami postali božanski. V egipčanskem pojmovanju bogov, ki je bilo »fluidno, nedokončano, gibljivo« (kot se je izrazil Erik Hornung), so bile mogoče vse reprezentacije bogov, to pa predvsem zato, ker se je prava oblika bogov umeščala tja v onkraj <dans un au-delà> reprezentacije, ki je bila sama lahko zgolj njegov simulaker.« [Bailly, 66]

¹² Na primer, v Nujevem papirusu beremo: »Nisem izginil v brodolomu, nisem bil zavržen na obzorju, kajti jaz sem Ra-Oziris ...« [Budge (1), 393 (CXXX. pogl.)]. Podobno piše tudi v Papirusu iz Qenne: »Slava tebi, vladar Amenteta [dežele odrešenih], gospodar Ta-česerta, o Ti, ki si kot Ra, resnično prihajam k tebi in se radostim ob tvojih lepotah. Njegov [Rajev] disk je tvoj disk; njegovi žarki svetlobe so žarki tvoje svetlobe ...« [*ibid.*, 615–16 (CLXXXI. pogl.)].

»O, Eden, veličastni, v tisočernih oblikah in pogledih, kralj sveta, vladar Annuja (Heliopolisa), gospod večnosti, ki večno trajaš, ves zbor bogov se radostí, ko vzhajaš in pluješ prek neba, o, Ti, privzdignjen v barki *Sektet*« [Budge (1), 14].

Mnogoterost božanskih »oblik« nastopa tudi v »Himni in litaniji Ozirisu« iz Anijevega papirusa (navajam jo v celoti):

»Hvaljen bodi, o Oziris, gospodar večnosti, Un-nefer, Heru-Khuti (Harmachis), tvoje oblike so mnogotere in zmožnosti veličastne, [ti si] Ptah-Seker-Tem v Annuju (Heliopolisu), gospod skrivnega kraja, stvarnik Hetka-Ptaha (Memfisa) in vseh bogov v njem, vodnik po podzemlju, ki te častijo bogovi, ko zahajaš v Nut [tj. na Nebu, Nut je boginja neba]. Izida te objema v miru, ko izganjaš sovražnike iz ust tvojih poti. Svoj obraz obračaš k Amentetu in storiš, da zemlja sije kakor čisti baker. Tisti, ki so legli, vstajajo, da bi te videli, dihajo zrak in zrejo v tvoje obličje, takrat ko se sijoči disk dviga nad obzorje; njihova srca bivajo v miru, saj Te vidijo, o Ti, ki si Večnost in Neminljivost!« [Budge (1), 66–67 (XV. pogl.)].¹³

Znani egiptolog Jan Assmann pravi, da egipčanski *henoteizem* ni nastal šele z Ehnatonovim »revolucionarnim« in kratkotrajnim monoteizmom v 14. stoletju, temveč da je osnovna značilnost egipčanskega politeizma ravno henoteizem (*tò hén* v gr. pomeni »eno«), in sicer že *pred* Ehnatonom (tj. faraonom Amenofisom IV., ki je vladal v Amarni med leti 1351–34), kakor tudi in še bolj *po* nemirnem amarnskem obdobju, v »zlato dobi« Ramzesa II. Vélikega (13. st.) in njegovih naslednikov – namreč da se ta henoteistična značilnost egipčanske religije vseskozi kaže kot *vključevanje mnogih bogov v enega*, »najvišjega«, nasproti monoteističnemu izključevanju drugih bogov, zavračanju mnogoboštva, čaščenju zgolj *enega in edi-*

¹³ Skrajšano parafrazo te himne Ozirisu (Asarju), prepleteno s »Himno Ozirisu Un-neferju«, ravno tako iz Anijevega papirusa [Budge (1), 18–19], smo že navedli v poglavju o Meketrovih barkah.

nega Boga. Assmann ugotavlja, da se post-ehnatonska religiozna verovanja, ki so ohranjena zlasti v ramzesovskih himnah Soncu, niso razvila v smeri radikalnega monoteizma – tako kot pri Izraelcih – temveč v smeri henoteizma: »Razliko opredelimo takole: monoteizem radikalno izključuje obstoj drugih bogov; s »henoteizmom« pa razumemo monoteizem občutij in razpoloženj, ki vpricho čaščenja enega Boga nad vsemi drugimi le-tega ne povzdigne kot Edinega na ta način, da bi zanikal politeistični svet [drugih] bogov« [Assmann (1), 9].¹⁴

Ravno v monoteističnem izključevanju politeizma naj bi bila, sledeč Assmannu, tragična Ehnatonova zmota: z bleščočim sončnim Diskom navdihnjeni faraon ni ostal le pri osnovnem monoteističnem »občutju in razpoloženju«, pri verovanju v najvišje Eno, v enega Boga, ampak je hotel, da bi bil Eden tudi Edini, zato je ukazal uničiti podobe in kipe vseh drugih, starih bogov. Assmann ugotavlja, da nikoli ni prišlo (ali vsaj ne tako drastično) do te zmote v indijski religiozni zgodovini, v kateri je henoteizem dosegel vrh z vedskimi upanišadami in v brahmanski šoli *vedanta*. Henoteizem pa je seveda značilen tudi za grški politeistični panteon, še bolj kot za Egipt, saj je v grški filozofiji »najvišje« Eno in/ali božanski *Logos*, postavljen(o) celo »nad« olimpskega vladarja bogov Zevsa ali vsaj izenačen(o) z njim. Znamenito Heraklitovo formulo »Eno in Vse« (*hén kai pân*), je treba razumeti v obeh pomenih: »Eno je Vse« in »Vse je Eno« – saj grški *tò hén*

¹⁴ Samega izraza »henoteizem« ni vpeljal v religiozne študije šele Assmann, ampak že Max Müller, eden izmed pionirjev indologije v poznem 19. stoletju, namreč kot najprimernejšo oznako za vedsko oz. upanišadsko religijo in duhovnost. William Budge, ki se sam sicer nagiba k mnenju, da je egipčansko verovanje v najvišjega boga Raja-Ozirisa-(Horusa) bolj kot henoteizem še ne povsem razvit monoteizem, v svoji knjigi *Bogovi Egiptčanov* (1904) navaja polemiko zgodnjih egiptologov o tem vprašanju in ugotavlja, da v obdobju razvitega politeizma »duhovniki in teologi niso videli nič nezdržljivega v tem, da je Bog samo Eden in da eksistira v nešteti oblikah« [Budge (2), I, 137]. Assmann pa nadalje razlikuje med henoteizmom in kozmoteizmom (slednji je bolj znan kot oznaka za nekatere grške predsokratike in za stoike) ter opredeli Ehnatonov monoteizem kot kozmoteizem, za katerega je značilno, da – drugače od bibličnega monoteizma – »temelji na čaščenju neke *kozmične* moči, ki se manifestira kot Sonce, in sicer v svetlobi in času, žarčenju in gibanju [sc. kroženju]« [Assmann (1), 26], medtem ko jima je skupno izključujoče zavračanje politeizma; v tem se razlikujeta od henoteizma.

ne izključuje množstva, tako kot istost ne izključuje drugosti, različnosti. Od vélikih starih kultur je edino izraelska biblična kultura šla po poti izključujočega monoteizma, čaščenja ne le enega, ampak tudi *edinega* boga, GOSPODA Boga. »Edinost <Einzigkeit> zanikuje mnogost <Vielheit>, Vse-Enost <All-Einheit> pa jo dialektično predpostavlja« [Assmann (1), 45]. In biblijska odločitev za Edinost *nasproti* mnogosti je (bila) usodna za razvoj vseh treh vélikih svetovnih monoteizmov ter njihovih medsebojnih odnosov, vse do dandanes.¹⁵ Vprašajmo se, ali je mogoče resnično »odpreti« neko specifično religiozno čaščenje k presežni božji Vse-Enosti v tem smislu, kakor je za vedsko religijo – žal pa ne tudi za indijsko politično prakso – dejal Max Müller (in kar bi lahko rekli, *mutatis mutandis*, tudi za verovanja starih Egipčanov): »Vsak bog nastopa v duhu častilca kot enako dober kakor vsi [drugi] bogovi. V času čaščenja ga občuti kot resnično božanstvo, kot najvišje in absolutno, ne glede na neizogibne omejitve, s katerimi množstvo bogov v naši duševnosti <mind> nujno omejuje vsakega posameznega boga« [cit. po: Budge (2), I, 135]. Osebnostno mislim, da je mogoče tako verovati in da takšna vera ne odvzema ničesar, niti sebi niti drugim.¹⁶

¹⁵ Henry Corbin v razpravi *Le paradoxe du Monothéisme* (Paradoks monoteizma, 1977) razvija sorodne misli kot Jan Assmann, vendar navezujoč se na *islam*, predvsem na sufijsko mistiko Suhrevardija (12. st.) in Ibn'Arabija (12.-13. st.), ki sta njegova najljubša modreca. Govori o »Enem v mnogem«, o »množstvu teofanij v Enosti, ki se »teofanira« [Corbin, 23] – in ta »druga diferenciacija«, ki sledi »prvi integraciji«, »končno vzpostavlja v svoji resnici metafizični pluralizem« [*ibid.*, 26], Corbin ga imenuje tudi »teomonizem«.

¹⁶ Jan Assmann pa se v svojem obsežnem delu *Ägypten: Eine Sinn-geschichte* (1996), angl. prev. *The Mind of Egypt* (2002), med drugim sprašuje, kako bi se razvijala biblična religija in z njo celotna zahodna kultura, če bi v njej namesto Mojzesovega »političnega« monoteizma prevladal Ehnatonov *kozmeteizem*, za katerega Assmann pravi, da je zgodovinsko najstarejša »ustanovljena religija«. Njegovo stališče do te možnosti je skeptično: »Osebnostno ne verjamem, da bi lahko Ehnatonova religija luči tako [kot Mojzesova] revolucionirala svet« [Assmann (2), 218]. – Vprašanje, ki se nam dandanes ob tem zastavlja in je bistveno za pravo religiozno strpnost (začenši z zavrnitvijo Ehnatonovega monoteističnega nasilja do drugih bogov), pa je ravno to: le *zakaj* neka nova »religija luči«, seveda primerna našemu času (tj., niti egipčansko poganska, niti srednjeveško krščanska, niti revolucionarno razsvetljenska, vendar vključujoča izkušnje in spoznanja vseh teh in še drugih), ne bi mogla »revolucionirati« sodobnega sveta? Morda pa je pristna *istost-v-različnosti* vendarle mogoča?

Assmann vidi bistveno razliko med vero v *edinega* Boga, kar je izključujoči monoteizem, in vero v *enega* Boga, kar je vključujoči monoteizem (tj. henoteizem), v človeškem odnosu do *skrivnosti*: »V prvem primeru se Eden <der Eine> razodeva, v drugem se skriva« [Assmann (1), 47]. Čeprav ta ločnica morda ni tako linearna, saj tudi izključujoči monoteizmi govorijo o »skritem Bogu«, je vsekakor zelo pomembna, tudi za naš čas, za možnost preseganja razlik in nasprotij med svetovnimi religijami v »skupni skrivnosti«, v Enem. To skrivnostno »eno-v-mnogem« in obenem »mного-v-enem« je čudovito izrazil Plotin v razpravi *O umski lepoti* z naslednjo prisposodbo: »Sonce je tam vse zvezde <hélios ekei pánta ástra> in vsaka zvezda je sonce in vse druge zvezde« [Plotin, V.8.4.11]. In če se za hip še vrnem v Egipt (ki je bil domnevno tudi Plotinova domovina): tako kakor stara egipčanska beseda »ba označuje [poleg človeške duše] tudi vidne manifestacije neke nevidne moči« [Assmann (1), 37] – bi morda lahko tudi beseda »bog« *resnično* označevala množstvo različnih epifanij *enega*, vsepresežnega Boga? V tem smislu bi bili vsi zgodovinski bogovi pravzaprav »le« *božanske sence* (ali, če uporabimo Cassirerjev izraz, »simbolne forme«) neke najvišje, vseobsegajoče, nedoumljive, skrivnostne *resničnosti*, ki presega vse umske in religijske ideje v zrenju Enega.

Od homerskih do orfiških senc

V razvoju grškega duha od Homerja prek orfikov do Platona lahko sledimo metamorfozam senc, izhajajoč iz naše opredelitve senc kot replik in oslabitev moči neke prvotnejše resničnosti. Podobno kot pri drugih starih narodih, je bila tudi pri Grkih resničnost sprva pojmovana kot pretežno čutna, življenjsko izkustvena, pozneje pa so, zlasti s platonizmom, uzrli in spoznali »svet idej«. Tedaj je *primarna* resničnost začela postajati vse bolj umska, glede na vsakdanje življenje »onstranska«, čeprav je za Grke celo tisti *tam* – vse do krščanstva – ostajal *tu*, v enovitem svetu, saj je bila zanje ločnica med zemljo in nebom vendarle prehodna že za življe-

nja, ne šele po smrti. Klasični grški duh, *tudi* platonizem kot njegova osrednja »presežna misel«, še ni poznal takšne eshatologije onstranstva, kakršno je uvedlo krščanstvo, in tudi potem, ko se je v pozni antiki vse bolj soočal s krščanskim verovanjem v posmrtno življenje, mu je misel na *dejansko* »življenje po življenju« ostajala tuja, prej pesniško-metaforična kot ontološko resnična. Za tiste antične duše, ki so sprejele krščanstvo, krst ni bil zgolj prehod k nečemu drugemu in novemu, temveč radikalen čustveni in miselni preobrat (spomnimo se le na Tertulijanov *credo quia absurdum est*). O sencah v krščanstvu bom povedal nekaj več v drugem predavanju; zdaj se vrnimo k Homerju.

Olimpski bogovi z Zevsom na čelu, ki nam jih tako živo pričara pred oči Homer v *Iliadi* in *Odiseji*, niso bili prvotni, arhaični grški bogovi, ampak šele druga, natančneje tretja generacija bogov, o čemer nas pouči Heziodova *Teogonija*. Zevs, novi vladar neba in zemlje, se je ustoličil na Olimpu, potem ko je premagal svojega očeta Kronosa (ko je premagal Čas!)¹⁷ in druge stare bogove, Titane, ki v svetli helenski luči postanejo bogovi teme, iracionalnosti, kaosa ipd. Zelo poenostavljeno bi lahko rekli, da v grški teogoniji z vzpostavitvijo Zevsove vladavine in njegove olimpske družine bogov svetloba premaga temo, duh prevlada nad naravo. Seveda pa ta poenostavitev postane vprašljiva, brž ko se spomnimo, koliko iracionalnosti, človeške muhavosti, vseh vrst čustev in strasti ostaja v homerskih olimpijcih (najbrž so nam ravno zato še vedno blizu).

Walter F. Otto v svoji imenitni knjigi *Bogovi Grčije* (1929), s podnaslovom »Podoba božanskega v zrcalu grškega duha«, navdušeno in navdihnjeno piše o tem, kako so pod Zevsovim vodstvom mladi grški bogovi (zlasti Atena, Apolon in Artemida, Afrodita in Hermes) premagovali stari svet: »Temačnosti in teži tega sveta pa se zdaj postavi nasproti krog olimpskih bogov«

¹⁷ Mitologija starega boga Kronosa je precej kompleksna, tudi ambivalentna, saj npr. v znanem Platonovem filozofskem »mitu o Kronosu« nastopi Čas kot vladar »zlate dobe«, v katero naj bi se človeštvo vrnilo s pomlajevanjem, torej v nasprotni časovni smeri [gl. Platon, *Politik*, 269c–273e].

[Otto, 89]. Zevs je zmagal v spopadu z demoničnimi Titani: »Grški mit je ohranil različne sledove tega premaganja starega verovanja. Zevs je, kot pravi mit, zrušil svojega očeta Kronosa in Titane in jih zaprl v temo Tartara« [*ibid.*, 170]. Med svetlimi bogovi ima še posebno odlično mesto Apolon, ta najbolj grški bog (niti rimska mitologija nima zanj neposrednega dvojnika, kot za druge grške bogove). Otto poleg njegovih splošno znanih atributov (bog svetlobe, prerokovanja, voditelj Muz itd.) poudarja, da je Apolon bog »distance«, zlasti v arhetipskem nasprotju z Dionizom: »Dionizična čud hoče opoj, torej bližino, apolinična pa, nasprotno, jasnost in uobličjenost, torej distanco. [...] Apolon odklanja vse, kar je preveč blizu, ujetost v stvari, meje zabrisujoč pogled, prav tako tudi zlivanje duše z enim, mistični opoj in njegov ekstatični sen. Noče duše, temveč duha« [*ibid.*, 100].¹⁸ Drugače rečeno, med grškimi bogovi je Apolon najsvetlejša simbolna *forma*, tista najbolj sijajna, vendar še vidna, v religiozni predstavi uzrta *senca* najvišje Luči, ki presega vsako formo. Seveda je tudi v tem Apolonovem sijaju demonizem, sicer ne več demonizem premagane »titanske« teme, temveč premočne luči, in zato čaščenje Apolona potrebuje druge, temnejše, a še vedno svetle sence, da ne bi človeška duša zgorela v blesku presvetlega duha: te božanske sence domujejo na visokem Olimpu, ena izmed njih je Apolonova sestra Artemida, svetlo-temna boginja (Otto jo imenuje tudi »nedomačnica« <*die Umheimliche*> [*ibid.*, 111]), zavetnica divje, samotne, deviške narave ter obenem kruta lôvka, ki preveč radovednega lovca Aktajona spremeni v jelena, da ga raztrgajo njegovi lastni psi.

Med najboljše, s pristnim grškim duhom najbolj navdihnjene strani v *Bogovih Grčije* pa sodijo tiste, kjer Walter Otto piše o *sencah mrtvih*, zlasti v poglavju o psihopompu (vodniku duš) Hermesu ter v osrednjem delu knjige pod naslovom »Duh in lik« – čeprav se v teh pasusih pokaže tudi

¹⁸ Zanimiva in povedna je tudi Ottova opomba, ki jo zapiše med vrsticami: »Z idealom distance se Apolon ne postavlja zgolj nasproti dionizičnemu preobilju zanosa. Za nas je še bolj pomenljivo, da to pomeni kar najostrejši ugovor tistemu, kar je do najvišje časti dospelo kasneje, v krščanstvu« [Otto, 100].

neko »dialektično« nasprotje med temnim svetom mrtvih in prej tolikanj poudarjeno svetlobo sveta mladih homerskih bogov. O Hermesu, »gospodarju poti«, Otto pravi, da je »ljudeh najprijaznejši med bogovi« [*ibid.*, 134], saj vodi človeka po tostranskih in onstranskih pokrajinah (neposlušnega pa lahko zapelje tudi na stranpoti), ter ugotavlja: »Ta nočna skrivnost pri belem dnevu, ta magična temnost pri svetlobi sonca, je kraljestvo Hermesa. [...] Vsa bližina je izginila in z njo tudi daljava. Vse je blizu in obenem daleč, tesno ob nas in vendar odmaknjeno« [*ibid.*, 153–54]. Navezujoč se na to daljno bližino sveta mrtvih, Otto v poglavju »Duh in lik« razvija misel, ki je s prej povedanim vsaj deloma nasprotna, morda le na videz, namreč da je zdaj, po zmagi mladih bogov – v primerjavi s svetom starih bogov, ko je bilo še »vse življenje najtesneje povezano s smrtjo« [*ibid.*, 175], saj so bili kult mrtvih (ne samo v arhaični Grčiji, ampak v vseh »predzgodovinskih« kulturah) tako rekoč vsakdanji del življenja samega – postal »kult mrtvih nezdržljiv z bogoslužjem olimpskih bogov« in da »mrtvi nimajo več nobenega pomena za svet živih«, saj so »le še nemočne in v nedosegljivo daljo odmaknjene sence« [*ibid.*]. Mrtvi sicer niso izključeni iz novega sveta, ampak so v njem »dobili le novo mesto« [*ibid.*, 176], ločeni so od sveta živih, postali so podobe »bivševstva« <*das Gewesen*>, kajti v homerski dobi je »pramisel, da so mrtvi onemoglo sanjajoče sence, postala osrednja točka celotnega verovanja v mrtve« [*ibid.*, 183] – v mrtvih je »vse preteklost«, »vendar so tu, slovesni in obrnjeni sami vase, večni lik« [*ibid.*, 184]. In ravno v tem, poudarja Otto, »je pristna grška zmaga nad smrtjo, saj je obenem najpopolnejše priznavanje smrti« [*ibid.*, 186].¹⁹

Toda če skupaj z Ottom premišljujemo o Odisejevem spustu v podzemlje, kakor ga je upesnil Homer v 11. spevu *Odiseje*, težko ohranjamo apolinično svetlobo olimpskega duha, saj v Hadu ni te svetlobe, tam so le še mrtve, »prazne sence« – a kljub temu, kot dodaja Otto, »je v njih nekakšna življenjskost, ki najde svoj presunljivi izraz v podobah

¹⁹ Nekaj več o tej Ottovi misli gl. tudi v knjigi *Poletje*, I. del, 178–80.

Homerjevega opisa podzemlja « *ibid.*, 186]. A ta opis je strašen, tudi groteskno morbiden. Kajti življenjskost mrtvih senc ni v njih samih, prebuja se šele z žrtvovano krvjo živih: Odisej s tovariši na »ladji črneli« pripelje prek reke, ki loči Okean od Hada, tudi dve ovci, kot mu je svetovala Kirka, in ju daritveno zakolje pred kotanjo, okrog katere se potem začno zbirati sence, da bi znova zaživele s pitjem krvi; ta je pravzaprav samo *de dicto* živalska, medtem ko je *de re* – kar v tem primeru pomeni: v »dejanskosti« pesniške metafore – *človeška* kri. Le kdo bi pozabil presunljivo srhljive Homerjeve verze, v katerih Odisej pričuje o tem:

»Kadar obljubil sem to z molitvijo trumam pokojnih,
vzel sem ovci pod nož in zarezal ju ravno nad jamo;
črna se ulila je kri; in glej, odprè se podzemlje,
v gostih vršelih prihajajo duše umrlih pokojnih:
fantje mladí in neveste in dobro preskušeni starci,
nežne device ob njih, žalujóč v novih tegobah,
mnogi, ki padli so v boju, zadeti z broneniimi kopji ...«
[Homer, *Odiseja*, 11, 34–40]

Mrtve sence oživijo – kolikor pač morejo – s tem, da pijejo *živo* kri. So kakor nekakšni krvosesi, vampirji; dejansko pa so te sence še strašnejše, saj vampirji ne hrepenijo po krvi živih le zato, da bi sami oživel, temveč tudi (v romantičnih vampirskih zgodbah celo predvsem) zaradi njihove ljubezni, strasti do živih – medtem ko je v hlastni žeji homerskih senc, ki jih Odisej prikličè z žrtvovano krvjo, vidna zgolj njihova želja po vrnitvi v ugaslo življenje, po obuditvi spomina, prebuditvi zavesti, ki je v mračnem Hadu skoraj povsem zatemnjena. Takšne žeje po krvi življenja ne srečamo nikjer v egipčanskih knjigah mrtvih, morda ravno zato ne, ker v starem Egiptu mrtvi niso bili ločeni od živih, prej nasprotno, tam sta bili obe kraljestvi, mrtvih in živih, neločljivo povezani in prepleteni. Sicer tudi v egipčanskih molitvah najdemo priprošnje Ozirisu, naj ne »drži v ujetništvu moje duše«, naj ne »zadržuje moje sence«, ampak »pusti prosto pot moji duši in moji senci«

[Nebesenijev papirus, gl. Budge (1), 286], vendar prav nikjer ne najdemo misli, da bi umrli za svoje onstransko življenje potreboval *živo* kri (potrebuje kvečjemu hrano, pijačo, pa še to njegov »dvojniki« *ka*). In dalje, tudi pri Egipčanih najdemo misel, da so v »podzemlju«, v temni dolini Tuat, skozi katero pluje bog nočnega Sonca, tudi neodrešena bitja, ki »bi se rada vkrcala na Rajevo barko, pa se ne morejo« [Budge (2), I/263], nikjer pa ne najdemo misli, da so *vs*i umrli, tudi pravičniki, vrženi v pozabo in da je njihovo posmrtno življenje odvisno zgolj od naključne naklonjenosti živih. – Med Odisejevimi srečanji z mrtvimi sencami v Hadu je še posebej pretresljivo srečanje z materjo: tudi njo obudi iz pozabe, se z njo pogovarja in spominja, ko pa jo hoče objeti, mu njena senca spolzi iz rok –

»Hotel objeti sem dušo rodnice mi moje umrle:
trikrat sem skočil naprej, želèč jo nežno prijeti,
trikrat mi zgine iz rok, ko da sèn bi bilà ali senca;
meni pa vsakokrat huje presune srcè bolečina.«
[Homer, *Odiseja*, 11, 205–208]

Ta bolečina, bolečina minevanja, pozabe, izginotja, nemožnosti živega stika in dotika, spoznanje nepreklicnega odhoda, je najhujša bolečina duha. Zatorej tudi »sublimnost« grške žalosti, o kateri lepo piše Otto [*op. cit.*, 190], navezujoč se na Odisejev spust v podzemlje, v svet mrtvih senc, večnih podob »bivševstva«, ni dokončen odgovor na enigmo odnosa med življenjem in smrtjo. – Precej drugače kot Homer so si kraljestvo senc predstavljali orfiki, čeprav je, žal, o izvornem orfizmu znanega bolj malo oziroma je tisto, kar je znano iz poznejših spisov, precej nezanesljivo. Pravzaprav še tega ne vemo, ali je sam »Orfej slavnega imena« zares živel, ali pa je zgolj legendaren pevec in »ustanovitelj misterijev«, kot ga imenuje izročilo. Ena izmed najlepših antičnih legend pripoveduje, kako se je Orfej spustil v svet mrtvih po svojo ljubljeno Evridiko, mrtvo-živo senco, ki jo je pred vrnitvijo v luč dneva spet nesrečno izgubil. Poleg vseh sublimnih legend

o legendarnem Orfeju pa so se dejansko ohranili nekateri orfiški napisi, pretežno v grobovih (kot »zlata lističi« ipd.). To so avtentični dokumenti, ki jih je Otto Kern vključil v zbirko *Orphicorum fragmenta* (1922). Na podlagi teh lističev lahko zanesljivo trdimo vsaj to, da so si orfiki predstavljali svet mrtvih zelo drugače, kot se je prikazovalo podzemlje v homerskih pesnitvah: za orfike so bile onstranske sence *svetle*, božanske, nebeške, kakor beremo tudi na zlatem lističu iz Petelije (4.–3. stol. pr. Kr.), ki je eden izmed številnih podobnih »kažipotov« za dušo umrlega na onstranskem potovanju:

»V Hada domovih na levi boš našel izvir,
ob katerem stoji bela cipresa –
temu izviru nikar ne hodi v bližino!
Našel boš drugega, kjer iz jezera Spomina
hladna voda priteka; pred njim so stražarji.
Reci (jim): 'Zemlje otrok sem in zvezdnega Neba,
toda rod moj je nebeški. To sami že veste.
Od žeje sem izsušena in propadam! Dajte mi brž
hladne vode, ki iz jezera Spomina priteka.'
«Iz» božanskega «izvira» ti bodo sami ponudili piti,
z «drugimi» heroji odtlej boš vladala skupaj.
To «Spomina» je delo ...
umreti ... napiši to ...
... tema ... ki zagrne.«
[*Fragmenti predsokratikov*, I/31 (DK 1 B 17)]

V tem skrivnostnem besedilu je več ugank, denimo, zakaj je cipresa bela, kdo so stražarji ipd. Dva izvira pa gotovo pomenita razdvojenost duše med spominom in pozabo ter njeno »pot navzgor« in »pot navzdol« – ki sta, navsezadnje, le *ena in ista pot*? Morda, vsekakor pa drži ugotovitev Mircea Eliadeja, ki jo je zapisal v *Zgodovini religioznih verovanj in idej* (1975–83), da se je z orfiki grška »mitologija spomina in pozabe začela spreminjati. Vloga Léte [boginje in/ali reke pozabe] se je obrnila: v svoje vode nič več ne sprejema duše, ki je zapustila telo, zato da bi ji izbrisala spomin na zemeljsko

življenje. Nasprotno, Léte duši, ki se vrača na zemljo, da bi se znova utelesila, vzame spomin na nebeški svet. »Pozaba« ne simbolizira več smrti, ampak vrnitev v življenje« [Eliade, II/119]. In čeprav ta obrat v odnosu med Léte (Pozabo) in Mnemosýne (Spominom) gotovo ni preprost – zlasti ne z vidika platonizma in še posebej novoplatonizma, saj Plotin pri tem razlikuje dve vrsti spomina, *anámmnesis* in *mnéme* [gl. Plotin, IV.3.25 sl.], onstranski in tostranski spomin (če lahko tako rečemo) – pa vsekakor drži Eliadejeva ugotovitev, da se je z orfiki odprlo novo videnje onstranskih pokrajin, po katerih *svetle sence* iščejo pot k jezeru ali izviru Spomina, kjer bi se odžejale s čisto studenčnico, ki priteka iz tega izvira (izraz »hladna voda« v navedenih verzih simbolizira tudi čistost duše), in s tem znova prepoznale svoj nebeški, božanski izvor. Ne nazadnje pa se lahko tudi vprašamo: *kdo so/smo te svetle sence*, ti orfiški »otroci Zemlje in zvezdnega Neba«? Komu so pravzaprav namenjene te zlate tablice: samo »njim«, umrlim – ali tudi *nam*, živim?

Zgodovinar antične filozofije Giovanni Reale poudarja pomen orfiške mitologije za Platonovo odkritje »druge plovbe«, tj. za potovanje duše in duha v presežni »svet idej«. V poglavju o orfikih pravi: »Iz človeka se boš spet rodil kot bog, ker izviraš iz božanskega« – to je najbolj presenetljiva novost novega vzorca verovanja, ob sprejemu katerega sta življenje in smrt spremenila svoj najstarodavnejši pomen« [Reale, I/366]. Da, ampak ključno je vprašanje, *kako* sta življenje in smrt spremenila pomen. Osebno menim, da niti v orfizmu, še manj pa v platonizmu, ne gre za preprost obrat življenja in smrti, temveč za novo videnje življenja v smrti in smrti v življenju. Načeloma sicer ni nič narobe s tem, da Reale uporabi metaforo »druge plovbe« kot ključ za interpretacijo Platona, saj to sintagmo izreče sam Platonov Sokrat, obsojen na smrt [gl. *Fajdon* 99c] – z njo ima v mislih svoje odkritje »sveta idej«, namreč v odnosu do *prve* plovbe, tj. predsokratskega iskanja »prvega vzroka« – vendar je treba dodati, da je to prisposodbo mogoče *interpretirati* vsaj na dva načina, ki se precej razlikujeta med seboj. Reale razume

Platonovo »drugo plovbo« predvsem kot plovbo, če tako rečem, po *drugi* reki [gl. Reale, II/ 46–51 in 270], se pravi, *ne* po minljivi in nenehno spreminjajoči se *tostranski* reki, v katero »stopamo in ne stopamo, smo in nismo« [Heraklit, *Fragmenti predsokratikov*, I/385 (DK 22 B 49a)]; po Realeju nas »druga plovba« vodi v *onstranstvo*, tja v »nadnebni prostor« [Platon, *Fajdros*, 247c], kamor pa dejansko pridemo šele *po* smrti, v nebesih, ki nam jih pozneje, še toliko bolj, obljublja krščanstvo, slednjega pa naj bi filozofsko »utemeljeval« ravno platonizem (oziroma tako imenovani *Plato christianus*). – Osebnost pa se pri interpretaciji Platonove »druge plovbe« rajši navezujem na tisti bolj »pogansko« *filozofski* kontekst, ki ga najdemo v Platonovem *Filebu*, kjer njegov govorec Protarh pravi: »Toda če je za preišljenega človeka lepo, da pozna vse, je »druga plovba« ne biti skrit sam sebi« [Platon, *Fileb*, 19c]. Kajti ravno *neskritost samemu sebi* je temeljna Sokratova filozofska zahteva in vrlina, in če to neskritost povežemo z orfizmom, ki je prepoznal v »jezeru Spomina« svetle sence človeških duš in je s tem spoznanjem močno vplival na Platonovo odkritje filozofskega idealizma, lahko njegovo prisodobno o »drugi plovbi« razumemo tudi takole: Platon je resnično našel *drugo* plovbo, vendar po *isti* reki, ali še bolje povedano, po *istem* morju, brezmejnem oceanu, ki zaobsega *vse*, kar jè, ves *logos-kozmos*, tako kot je dejal že Heraklit: »Če ne poslušate mene, ampak Smisel (Logos), je modro soglašati, da je vse eno« [*Fragmenti predsokratikov*, I/385 (DK 22 B 50)]. Kajti klasični platonski kozmos ostaja *eno(vito)* območje ontoloških razmerij, kjer se *ideje, sence Logosa* »zrcalijo« v čutnih bitjih, in obratno, kjer čutna bitja kot sence idej »deležijo« v njih *resničnosti*. Platon in ves antični platonizem, še posebej Plotin, vztrajajo pri temeljnem grškem spoznanju: *hén kai pân*, kar dobesedno pomeni »Eno in Vse«, resnično pa pomeni, kot smo že rekli, *oboje*: Eno je Vse in Vse je Eno. V *enem* svetu, ki je obenem *tu in tam*, v snovi in duhu, sta prisotni svetloba in tema, luč in senca – mi pa, človeške duše, *sence duha*, ki živimo in minevamo v času, hrepenimo po večnosti, čisti Luči.

Še en zadnji dan

PETEK, 21. 12. 12

Park se prebuja iz jutranjih meglic, ko se senci dveh gospodov s črnima klobukoma sprehajata ob bregu jezera, zapleteni v pogovor. Iz jezera vznikaja visok vodomet kot umetno drevo s tisočnimi kapljičastimi lističi. Zimsko sonce nad golimi vejami se s težavo prebija skozi megličasto kopreno. Prizme mesta režejo sivo obzorje, njihov odsev se zrcali na gladini. Tu ob vodi je čudno tiho, šumenje velemesta se komaj sliši iz ozadja kakor daljno brenčanje velikanskega panja. Ptici se splašita in vzvalovita vodno zrcalo, ko švigne mimo dekle na jutranjem teku.

B. obstane, se opre na sprehajalno palico in se obrne k svojemu mlajšemu spremljevalcu. Mimogrede, gotovo si slišal, da bo danes konec sveta?

A., osuplo, morda le zaigrano. Ne, nimam pojma! Prav danes?

B. se namuzne. Ja, tako pravijo. Ampak če ti ne veš, Angelo, potem iz tega že ne bo nič.

A. Kdo tako pravi?

B. Tisti, ki verjamejo v stari majevski koledar.

A. Aja ... zakaj pa?

B. nadaljuje sprehod, A. mu sledi. V majevskem koledarju baje piše, da bo danes – seveda po njihovem štetju – zadnji dan, se pravi, konec časa, konec sveta ... Ali niste na SOS predvideli nobenih ukrepov ob tem?

A. Ob čem?

B. No, zaradi možne panike, prometne zmede ... V takšnih okoliščinah se duše še lažje izgubijo kot sicer.

A. skomigne z rameni. Ne da bi vedel.

B. Zdi se mi, da je bila danes v metroju večja gneča.

A. Najbrž zaradi predbožičnih nakupov. Jaz sem bil ponoči dežuren, v našem oddelku ni bilo nobenih posebnih navodil, morda pa je za ta primer zadolžen kak drug oddelek, SOS je velik, sam si videl, kako ogromen je naš stolp ... In takrat jeseni, ko je divjal orkan, sta bila pri nas posebej aktivirana samo oddelka za zrak in vodo, poleg gasilcev, seveda.

B. *se muza*. Se ti ne zdi, da bi morali bili v »primeru konca sveta« aktivirani vsi vaši reševalni oddelki?

A. Vsi ali pa noben: zakaj bi takrat sploh reševali? *Potem vzame iz žepa tablico in podrsa s kazalcem po displeju*. Ne, prav nič ne piše o koncu sveta, vsaj ne med jutranjimi novicami.

B. *se smeje*. Morda pa piše kje bolj na koncu, kot v Bibliji?

A. *ga ošvrkne s pogledom*. Bruno, ampak Biblija je nekaj čisto drugega kot majevski koledar!

B. Drži, vendar so se pri prejšnjih napovedih poslednjih dni večinoma sklicevali prav na Biblijo.

A. Kdo se je skliceval?

B. *vzdihne*. Spet ne vem, Angelo, ali se samo delaš nevednega ali tega res ne veš? Kaj nikoli ne bereš časopisov? Saj imaš tablico ...

A., *resno*. Tablica je moje delovno orodje, nimam je za branje novinarskih rac.

B., *lahkotno*. Saj tudi če ne bereš časopisov, so Jehovove priče znane celemu svetu! Še moji vaščani so se smejali, ko so jehovci leta 2000 čakali vesoljni potop in vlekli čolne na vrh Nanosa. Tu v metropoli pa so najbrž kar na vrhu stolpov napihovali gumenjake?

A. *guba čelo*. Ja, res se nekaj malega spominjam, nekaj sem slišal o tem.

B. Torej tudi ti veš marsikaj, česar ne veš, da veš ...

A. *ga prekine z nepričakovano strogim glasom*. Bruno, za danes bo dovolj teh public! Škoda časa zanje, saj nikoli ne veš, kdaj ga bo zmanjkalo, zato se rajši pogovoriva o tistem, zaradi česar sva tu.

B. *privzdigne klobuk*. Seveda, Angelo, izvoli, kar začni!

Senci A. in B. si zreta iz oči v oči, zrcalita se, ko nekaj drobcev večnosti otrpneta v virtualno-realnem prostoru & času.

A. gre naprej, B. mu sledi. Saj sam veš, dragi Bruno, kaj ti bom rekel: iščeš svojo dušo, ki beži pred teboj kot senca, ker se preveč izgubljaš v svetu ... Vse jemlješ premalo resno!

B., *nejevoljno*. Čakaj, čakaj, Angelo: kaj jemljem premalo resno? Pa menda ne tega, da je danes spet en zadnji dan?

A. *se spet blago smehlja*. Ne izmikaj se, saj dobro veš, da gre za nekaj drugega, precej resnejšega.

B. Za kaj?

A. Recimo to, da ne jemlješ dovolj resno tistega preroškega stavka iz *Razodetja*: »Ko je Jagnje odtrgalo sedmi pečat, je v nebesih za kake pol ure nastala tišina. Videl sem, da je bilo sedmim angelom, ki stojijo pred Bogom, izročeni sedem trobent« [Raz. 8,1–2].

B. *ugovarja*. Saj jemljem resno *Razodetje*, pa še kako!

A. Kako resno?

B. No, vsaj tako kot Bergman v filmu *Sedmi pečat*.

A. Žal je to še vedno premalo!

B. Hočeš reči, da bi bilo treba razumeti Janezova videnja na Patmosu dobesedno, ne zgolj simbolno?

A. *indijansko molči, pobere kamenček in ga vrže v vodo*.

B. Nisi slišal, kaj sem te vprašal?

A. Slišal sem, ampak tvoje vprašanje je napačno.

B. Katero pa bi bilo pravo?

A. Jaz si takšnih vprašanj sploh ne zastavljam.

B. Kako da ne? Ne razumem.

A. Tu ni kaj razumeti, treba je verjeti!

B. *s palico zakrili k sivemu nebu*. Verjeti, verjeti ... koliko krat sem to že slišal! Ampak zakaj mi je Bog sploh dal razum, če se ne smem niti vprašati, ali bo Jagnje *resnično* odtrgalo sedmi pečat?

A., *prizanesljivo*. Kdo pa pravi, da se tega ne smeš vprašati? Le sprašuj se, če te to veseli, vendar na to vprašanje ni mogoče odgovoriti, vsaj ne tako, kot si ti predstavljaš.

B. *zavzdihne*. Prav, ampak na nekatera druga s tem povezana vprašanja pa je mogoče ali celo nujno odgovoriti.

A. Na katera?

B. Recimo, na vprašanje, ali je samo prepričanje, da bo nekega dne konec sveta – nemara že danes – dobro ali zlo? Je božje, ali nam ga podtika hudič? Kaj pa boš rekel k temu?

A. Nič, ker se jaz na tak način, kot od mene pričakuješ, ne sprašujem o razliki med dobrim in zlim. Sicer pa mislim, da tega, ali je pričakovanje konca dobro ali zlo, sploh ni mogoče vedeti.

B. Hočeš reči, da tega niti angeli ne veste?

A. Jaz že ne, morda kak višji ...

B. *zavrtil palico med prsti*. Če tebi ni do tega, da bi vedel, ali je *Razodetje* resnično ali ni, se jaz temu vprašanju pač ne morem izogniti – le kako naj bi verjel v nekaj, kar ne bi bilo resnično?

A. *pobere ploščat kamenček in vrže žabico po gladini*.

B. Ali te moje misli sploh zanimajo?

A. Seveda, zmeraj! Le povej vse, kar ti pride na misel, četudi se v marsičem motiš. Navsezadnje sva tu ravno zaradi besed, iz katerih sva ustvarjena in v katerih živiva.

B. *trka s palico po pesku, v ritmu korakov*. Hvaležen sem ti, ker me poslušáš, ljudje nasploh rajši govorijo kot poslušajo. Rad bi pojasnil svoje vprašanje o resničnosti razodetja in nasploh vere – zlasti samemu sebi, a tega ne bi mogel, če ne bi govoril tebi.

A. *se rahlo prikloni*. Izvoli, poslušam te.

B. *spleta svoje človeške, vse preveč človeške misli*. Včeraj, ko sem se sprehajal po egipčanskih dvoranah v Metu, sem bolje kot kdajkoli razumel, v čem je veličina starih Egipčanov: v tem, da so hrepeneli po *resnični* nesmrtnosti, po ohranitvi vsega, kar so v tostranskem življenju imeli, doživeli in ljubili. Zato so mumificirali mrtve, zato so položili k umrlemu njegov *ka*, zato so gradili piramide, zato so častili Ozirisovo ponovno rojstvo iz smrti ...

A. Oprosti, da ti segam v besedo, samo pripomnil bi, da je med vsemi poznejšimi verstvi ravno krščanstvo najbolj

prevzelo to egipčansko »resnično nesmrtnost« – saj si menda tudi sam opazil sorodnost med Ozirisom in Kristusom?

B. Da, seveda, pri obeh gre za vstajenje, ampak kaj to pomeni? Predvsem pa, ali je dandanes mogoče ohraniti vero v vstajenje in jo uskladiti z vsem, kar smo spoznali o svetu, naravi, kozmosu?

A. Si prepričan, da je treba vero in znanost usklajevati?

B. Glede tega se povsem strinjam z Einsteinom: »Vera brez znanosti je prazna, znanost brez vere je slepa.«

A. Prav, a kaj je pravzaprav tvoj glavni problem?

B. *se zamisli*. Glej, Angelo, ti letiš nad resničnostjo z razpetimi krili, jaz pa tega ne morem, morda *še ne* morem.

A. To si lepo povedal, ampak za letenje se moraš potruditi!

B. *se nasmehne*. Mi boš pri tem pomagal?

A. Saj ti *že* pomagam.

B. Vem, pa še vedno samo prhutam s krili kot kak noj in opletam s kljunom po papirju kot egipčanski ibis.

A. Za letenje moraš postati manjši, lažji, ponižnejši.

B. Vem, Angelo, vse to vem. Ampak, glej: tako kot je Meketra želel vzeti s seboj na barke vse, kar je imel, zlasti pa tisto, kar mu je bilo v življenju še posebno ljubó, tako želim tudi jaz poleteti s svojim znanjem, vsaj s tistimi zame dragocenimi spoznanji o svetu in sebi, o zvezdah in dušah, ki sem jih zbral *tu*, v tem življenju – saj brez njih ne bi bil več *jaz*, kaj bi mi potem hasnila nesmrtnost? In za človeka je najbolj dragoceno razlikovanje med resničnim in neresničnim, med dobrim in zlim, med svetlobo in temo. Razlikovati pa ne morem brez razuma, brez pameti, uma. In tudi če bi kdaj mistično poletel v presežno Enost, onstran vsake razlike, bi jo znal in zmogel ljubiti le tedaj, če bi v spominu, bogve kako, lahko ohranil razliko, drugost od Enega – sicer bi bilo Eno zgolj Nič.

A., *spoštljivo in obenem sočutno*. Mojster Bruno, ti veš veliko več od mene, jaz pa veliko več verjamem.

B. *vneto nadaljuje*. Ampak ali verjameš, ali *zares* verjameš, da je Kristus vstal od mrtvih in da bomo za njim in »v njem« vsi vstali ob koncu časov, z dušo in telesom? Tega jaz ne morem verjeti, vsaj ne dobesedno, če bi si še tako močno želel!

A. Morda boš tudi to zmožel, ko pride tisti *drugi* čas ...

B. Ampak povej mi, Angelo, kdaj bo čas drugačen od tega, ki je zdaj? Čas nikoli ne bo drugačen, vedno in povsod je *zdaj in tu!*

A. Nisem rekel drugačen, temveč drugi. Saj sam veš: za kristjane je odrešilni čas *kairos*: čas, ki še ni »tu«, dokler se ne »zgodí«.

B. Ja, kristjani verjamejo, ali vsaj želijo verjeti, v Kristusov *kairos* – ampak kaj bo z vsemi ostalimi: muslimani, hindujci, budisti, ateisti ... mar vsi ti, tudi če so dobri in pravični, ne bodo deležni vstajenja in zveličanja v nebesih?

A. *molči in spet vrže žabico, ki odskaklja k vodometu.*

B. Mi ne znaš odgovoriti, Angelo?

A. Mislim, da *tostran* na to sploh ni mogoče odgovoriti.

B. Najbrž res ne, vendar vsa verstva že tostran prisegajo na svojo edino resnico! Kdaj pa je že rekel kak kristjan, da je islam resničnejša vera od njegove lastne? Ali vsaj, da sta *enako* resnični – to bi bilo seveda čisto dovolj, kajti če imajo vsi ljudje nesmrtno dušo, bi moralo biti z verstvi nekako tako, kot je z različnimi jeziki: nihče ne trdi, da je, recimo, angleščina *resničnejša* od kitajščine, in tudi če ne izražata povsem istih pomenov (saj je ravno v tem lepota jezikovne različnosti), sta oba jezika zrasla iz iste globine, živita iz iste *presežne* resničnosti, ki ju omogoča in v katero se nenehno vračata s svojimi vselej fluidnimi označevalci ...

A. Lepo povedano in še lepše zamišljeno, ampak saj poznaš zgodbo o Babilonskem stolpu – tudi ta je seveda iz Biblije.

B. Ja, toda spori človeških sinov zaradi tega nesrečnega stolpa dandanes ogrožajo ves svet. V starih časih je bilo vendarle drugače, različne kulture so se dotikale in se tudi bojevale predvsem na svojih robovih. Meje med krščanstvom in islamom, recimo, so se pomikale sem in tja, kar je bilo seveda hudo za prebivalce tistih območij in je še vedno hudo, ker so se v zgodovini spletli tudi takšni nerazrešeni vozli, kot je Jeruzalem. Vendar pa različne kulture, vsaj tiste največje, s svojimi različnimi svetimi pismi in božjimi zakoni nikoli niso

smrtno ogrozile druga druge, s tem pa tudi ne sveta v celoti. Zdaj je, žal, bistveno drugače: danes imajo že skoraj vsi večji narodi atomske bombe in druge podobne grozote; samo to še manjka, da jih dobijo v roke teroristi, bodisi »njihovi«, ki prisegajo na Koran, bodisi »naši«, ki prisegajo na Biblijo, ali pa kaki tretji fanatiki, možnosti je veliko, zato se bojim, da je samo še vprašanje časa, kdaj se bo zgodilo kaj hudega, usodnega ...

A., *mračno*. Kaj pa bi ti storil, Bruno – recimo, če bi bil bog ali kak vsemogočen angel? Bi prepovedal religije?

B. *se ustavi in preiščuje*. To ravno ne, najbrž pa bi začel z demistifikacijo svetih pisem.

A., *grenko*. Zdaj si vendarle malce preveč naiven! Saj se ta demistifikacija dogaja že ves novi vek, vsaj na Zahodu.

B. Drži, ampak dogaja se večinoma na napačen način. Razsvetlenci vselej znova prikazujejo svete spise kot neresnične, čeprav nikakor niso neresnični, nasprotno, zelo resnični so, toda drugače, kot je resničen materialni svet.

A. Misliš – resnični na »arhetipski način«, kot je učil Jung?

B. Nekako tako, vendar je Jung religijo kljub vsemu preveč reducirjal na psihologijo, četudi na »kolektivno nezavedno«. Religiozna izkustva so gotovo več kot psihološki arhetipi, so »šifre transcendence«, kot jih je poimenoval Jaspers – a kakorkoli jih pojmem, se ne morem izogniti vprašanju, ali so *zares* resnična ali ne.

A. In tako se vrtiš v krogu?

B. In tako se vrtim v krogu.

A. Morda pa je simbolna resničnost svetih spisov *resničnejša* od materialne resničnosti sveta?

B. Tudi to misel so že premlevali nekateri teologi in filozofi, recimo Paul Tillich. Meni pa se to ne zdi najboljša rešitev. S tem se vsi religiozni (in tudi drugi) fenomeni neizogibno reducirajo na simbole, na jezik, simbolne strukture pa so navsezadnje smiselne ravno zaradi tiste »globoke resničnosti«, ki jo takšne teorije odmišljajo, postavljajo »v oklepaj«, analogno kot fenomenologi postavljajo v oklepaj »nasebno« resničnost sveta.

A. Ampak če te prav razumem, fenomenološka razlaga svetih knjig tebi vseeno ni povsem tuja?

B. Takšna religiološka fenomenologija, kot jo je razvil Mircea Eliade, mi je blizu, ker vsaj dopušča, še več, *predpostavlja* neko »globoko resničnost«. Religiologija je smiselna, če izhaja iz mističnega izkustva in se vanj vrača, saj je prav »tisto mistično« (recimo, v Wittgensteinovem pomenu) *presežna resničnost*, ki osmišlja vse religiozne fenomene, simbole in rituale. – Ampak kaj, ko večina vernih ljudi želi verjeti v čim bolj dobesedno resnico svojih svetih pripovedk, ne glede na davek, ki ga ob tem mora plačati razum.

A. Kaj pa, če namesto tega problematičnega obrata od materialne k simbolni resničnosti pojmuješ religijo – in tudi vse drugo – kot celovito in *edino* »virtualno realnost«, o kateri se zadnje čase veliko govori in ki vse bolj izpodriva tisto domnevno »pravo realnost«, tradicionalno razumljeno resničnost?

B. *privzdigne obrv*. Se tebi zdi prav tako misliti?

A. Hm, to pravzaprav ni moj problem, sprašujem te zato, da bi pomagal razrešiti tvojega.

B. *se namuzne*. O hvala, res si zvit! ... Ne, to zame ni dobra rešitev, kajti s »popolnim zločinom«, kot je Jean Baudrillard imenoval zabris razlike med virtualnostjo in realnostjo – se pravi, s popolno prevlado enovite, nediferencirane »virtualne realnosti« v našem postmodernem času – se vprašanje o božjem bivanju zgolj zabriše, ne pa razreši. Ko sem nedavno znova bral Baudrillarda, mi ni bil prav nič všeč njegov leporečni cinizem: »Realno ni drugega kot naravno dete deziluzije. Ono samo je drugotna iluzija. Verovanje v realnost je od vseh imaginarnih form najnižkotnejša, najbolj trivialna forma« [Baudrillard (1b), 206].

A., *prostodušno*. Zakaj ti ta misel ni všeč?

B. Zato ker Baudrillard čara, mistificira: »Šifrirati, ne dešifrirati. Proizvajati iluzijo, da bi ustvarili dogodek« [*ibid.*, 303]. – Kateri dogodek? Konec sveta? Konec iluzije? Ali konec resnice? »Sam svet se mora izkazati ne kot resnica, ampak kot iluzija. Derealizacija sveta bo delo sveta samega« [*ibid.*, 298]. Jaz pa resnično upam, da ne bo tako!

A. Tudi jaz mislim, da se nam tega ni treba bati.

B. Najbrž res ne, čeprav ni nemogoče, da bi se postopoma dejansko izvršil »popolni zločin« – tudi v verovanju.

A. Kako to misliš?

B. Ni nemogoče, da bo krščanstvo – ali islam ali kako vzhodno verstvo, pač glede na izid dokaj verjetnega nadaljnega »boja med civilizacijami« – navsezadnje »zmagalo«, tj. se univerzalno »uresničilo« ravno s popolnim zabrisom razlike med virtualnim in realnim svetom. Tudi Baudrillard napoveduje: »Bog ni nikoli na začetku, vedno je na koncu« [*ibid.*, 203]. Virtualen razplet stoletnega navzkrižja med znanostjo in vero bi bil še toliko bolj verjeten ob možnem »zlomu« znanosti, ki ji za zdaj še uspeva, čeprav z velikimi napori, ohranjati razliko med realnostjo in virtualnostjo (in/ali iluzijo). In če bi se res zgodil tak »popolni zločin« v religiji, bi postalo čisto vseeno, ali je vstajenje *resnično* ali ni, saj bi povsem zadostovalo, da je »virtualno resnično«, recimo, za vsako posamezno dušo, ne glede na to, ali je »objektivno« iluzija ali ni. Še več, sama objektivnost bi se reducirala na subjektivnost in s tem bi se dejansko dovršila »novoveška metafizika«, čeprav ne čisto tako, kot je mislil Heidegger. Tehnika bi bila tudi v popolni prevladi virtualne realnosti le »medij« oziroma način njene dovršitve, kakor je že zdaj v odnosu do naše biti-v-svetu. V tem scenariju pa bi triumfirala »volja do moči« kot dovršeni nihilizem subjekta v odnosu do resnice, kajti postalo bi povsem irelevantno, ali je tisto, v kar verjamemo, resnično ali zgolj umišljeno, saj bi bilo *edino*, kar bi nam preostalo. A kako prazna bi bila svoboda nadčloveka, če bi bil osvobojen vseh spon resničnosti!

A., *trpko*. Ni izključeno, da bo res tako, vendar si spregledal nekaj bistvenega: krščanstvo – ali islam ali kako drugo verstvo – je že zmagalo v tistih dušah, ki verjamejo vanj. Verstva so kakor barke, na eno od njih se pač moraš vkrcati, če hočeš prečkati reko pozabe, reko smrti ... in preroki so kakor brodniki: izbrati si moraš svojega Harona, da te popelje čez Stiks, mislim namreč v *novo* življenje.

B. Torej je navsezadnje vseeno, ali je drugi breg *resničen* ali le umišljen, »virtualen«, ali pa celo zgolj »simbolen«?

A. *molči in spet vrže žabico, ki pa ji uspe le en sam dolg skok.*

B. *vztraja.* Torej je vseeno, Angelo?

A., *čez nekaj drobcev časa.* Je vseeno – in ni vseeno.

B. *vzdihne.* Kako naj to razumem?

A. *ponovi že izrečeno.* Tu ni kaj razumeti, treba je verjeti!

B. Ampak zakaj se potemtakem sploh pogovarjaš z mano kot filozofom, če pa misliš, da je filozofija pravzaprav odveč, da z njo ne prideš nič bliže resnici?

A. Saj ne mislim tega! Le tvojo dušo iščem: rad ji prisluhnem, ko se oglasi z lastnim zvenom sredi vseh drugih, od tu in tam privzetih besed.

Črn labod neslišno drsi mimo belega lokvanja. Njuna odseva na motni, olivno zeleni gladini s svojo ostrino podvajata, »idealizirata« njuno resničnost. Po starem grškem mitu je bila prva slika prav – senca.

B. Angelo, povej mi, zakaj si me pripeljal sèm?

A. Zakaj le? Da se pogovoriva o tvojem »primeru«, o tvoji izgubljeni duši!

B. Misliš, da bi bila lahko kje tu, v tem parku?

A. Lahko bi bila tu.

B. Mar zato, ker sem jo že takrat srečal ob vodi, na bregu reke?

A. Ja, tudi na to sem pomislil.

B. Misliš, da je njena prvina – voda?

A. Morda, to bova sčasoma ugotovila.

B. *zakroži s palico nad jezerom.* Vsekakor je lepo tu, ob tej mirni, zrcalni vodi, a v tej lepoti je globoka žalost: jezero je *oko zemlje*, ki vsrka v svojo temno zenico trume senc ... sprejme jih mnogo več kot naše človeške oči, tvoje ali moje, kadar se srečava kot človek s človekom.

A. In tako morda najdeš v zrcalnem očesu jezera tudi svojo izgubljeno senco – svojo dušo?

B., *sanjavo*. Morda ... žalost je kakor senca, ki tone v temno vodo, kot je lepo zapisal Edgar Allan Poe v *Vilinem otoku*:

Vila je stala »na posebno krhkem čolnu in ga poganjala s fantomskim veslom. Dokler so nanjo vplivali pozni sončni žarki, se je zdelo, da njeno obličje izraža veselje – a žalost ga je popačila, ko je prešla v senco. Počasi je drsela vzdolž obale, obkrožila otok in se vrnila v območje svetlobe. ›Krog, ki ga je Vila pravkar obšla,‹ sem nadaljeval sanjavo, ›je cikel kratkega leta v njenem življenju. Preplula je svojo zimo in svoje poletje. Zdaj je leto bližje Smrti, saj mi ni ušlo, da se je njena senca, ko je stopila v mrak, odtrgala od nje in da jo je pogoltnila temna voda, katere črnina je z njo postala še bolj črna.« [Poe, 260]

A. *se ustavi pri klopi ob bregu*. Se tu malo usedeva?

B. *ga vprašujoče pogleda*. Če hočeš ...

A. *prikima*. Ja, rad bi zapisal nekaj tvojih misli za dokumentacijo, da jih ne pozabim. Saj dovoliš, kajne? Sicer pa to spada k našemu običajnemu protokolu.

B. Zapiši, kar hočeš. Ampak mraz je tu, zeblo naju bo.

A. Ustaviva se le za nekaj minut, potem se vrneva v mesto.

B. Prav, saj tudi meni prija sesti, malce sem že utrujen.

A. *izvleče tablico in začne pisati*, B. *pa se usede zraven njega in stegne noge, tako da se skoraj dotakne vode, ter se zazre v biserno drevo vodometa, ki iz jezera prši k nebu*.

B. *potuje v mislih, sanjari* ... Poe je mojstrsko ubesedil sanjske preobrazbe resničnosti. Njegova prвина je voda, kot ugotavlja Gaston Bachelard: globoka voda, speča voda, mrtva voda. Na vodni gladini se zrcali nebo, v njeni globini odsevajo zvezde. »Vodna vila, čuvarka privida, v svojih rokah drži vse ptice neba« [Bachelard, 64]. Voda je površina in globina, odsev in prвина. »Jezero je veliko, mirno oko. Jezero vsrka vso svetlobo in iz nje ustvari svet« [*ibid.*, 38]. Ustvari svet, ki je iz globine preroden? Tako kot se poraja iz temnega očesa svetli privid? Privid, ki je sama resničnost,

edina resničnost? »Jezero s spečimi vodami je simbol tega popolnega sna, tega sna, iz katerega se nočemo prebuditi, sna, nad katerim bdi ljubezen živih in ga zibljejo litanije spomina« [*ibid.*, 81]. Jezero je zenica sveta, vanj tóne moja senca kakor senca drevesa. »Predstavljal sem si,« je zapisal Poe, »da se je vsaka senca, ko se je sonce spuščalo nižje in nižje, z obžalovanjem ločila od debla, ki ji je dalo življenje, in potok jo je vsrkal, medtem ko so se druge sence nenehno porajale iz dreves in zavzemale mesto svojih tako pokopanih predhodnic« [Poe, 259]. Koliko senc se je že ločilo od svojih teles, koliko duš je že odšlo v temo! A za njimi ostajajo sledi. »Ko jezero v odsevu ustavi podobo neba, ustvari nebo v svojem naročju. Voda je s svojo mlado bistrino obrnjeno nebo, kjer zvezde začenjajo novo življenje« [Bachelard, 60]. In od tod, od te zrcalne lepote, je samo še korak do vprašanja: »Kje je tisto resnično: zgoraj na nebu ali na dnu voda?« [*ibid.*, 61].

A. piše v svojo tablico, B. pa gleda laboda, ki je obstal na zrcalni gladini, na meji dveh svetov, kakor da bi obvisel v praznini.

*B. sanjari dalje: zazdi se mu, kakor da se labod spreminja v egipčansko barko, kakor da njegov vrat in rep postajata troblji premca in krme, in na tej labodji barki stoji svetla senca, vilinska svetlica, »čuvarka privida«, medtem ko njena temna sestra, zrcalna temnica, tone v globino – in ta dvojna podoba je kakor »šarnir sanj, s katerimi sanje spreminjajo register, spreminjajo snov« [Bachelard, 61], kajti »voda z odsevi podvaja svet, podvaja stvari« [*ibid.*, 62], pri čemer »se nam zdi, da je odsev resničnejši od resničnosti, ker je čistejši« [*ibid.*, 60], saj »privid popravlja realno, iz njega odstranjuje pomanjkljivosti in nepomembnosti. Voda daje tako ustvarjenemu svetu platonsko svečanost« [*ibid.*, 62–63]. Začarana v tem prividu, bolj resničnem od same resničnosti, osvobojena časa v tem »podvojenem«, brezčasnem trenutku, si moja senca-tila-duša zaželi potovati s sanjsko barko v *Notranji grad* sredi Poejevega »Arnheimskega področja«, ki »čudežno lebdi v zraku, bleščeč se v rdeči sončni svetlobi s svojimi stoterimi altanami, minareti in stolpiči: zdi se, kot da je skupno fantom-*

sko delo silf, vil, demonov in gnomov« [Poe, 554] – in morda tudi angelov s sijočimi očmi – a ob tem ne morem pozabiti, da moj »čas pada po kapljicah iz naravnih ur« in da je »svet, ki ga čas oživlja, melanholija, ki joče« [Bachelard, 70]. Kljub nenehno minevajočemu času pa verjamem, da je v nas neizbrisljiva tista »globoka resničnost«, domovina sanj, ki se zrcali na gladini tega komaj resničnega sveta ... in skušam razumeti Bachelardove besede: »Odsevajoč obraz sanjarja, zvestega Velikemu Spominu, Edinstveni Senci, voda daje lepoto vsem sencam in vrača v življenje vse spomine« [*ibid.*, 83].

A. *pospravi tablico in vstane.* Zdaj veš, zakaj sem te pripeljal sèm, k jezeru?

B. *prikima.* Vem.

A. In si spoznal, da so nekatera vprašanja preprosto odveč?

B. To, da so mnoga vprašanja odveč, vem že dolgo, a še vedno ne vem, katera *niso* odveč.

A. Vprašanje, *katera* virtualnost je resnična, najbrž ni odveč?

B. *se nasmehne.* Ob pravem trenutku, ko se preplete budnost s sanjami, postane *vsaj* virtualnost resnična – to pa še *ne* pomeni, da je vsa resničnost virtualna.

Peščena pot, po kateri se vračata A. in B., se počasi dviga od jezera k visokim cedram. V parku je zdaj že nekaj več sprehajalcev, ki pa se bolj redko srečujejo na teh planjavah in širjavah. Nasproti pride mlada družina, temnopolt par z otrokom, toplo zahomotanim v vozičku, starša se živahno pogovarjata, očitno ju ne skrbi današnji dan, veselita se jate labodov, ki se je pravkar približala bregu. – In medtem ko virtualno drevo, ki raste iz jezera, poganja vedno nove in obenem iste veje iz bisernih kapljic, se gospoda, senci s črnima klobukoma, ustavita še ob Veliki trati, od koder je najlepši pogled iz parka na mogočno veduto mesta.

A. *pokaže z roko tja k obzorju.* Glej, Bruno, kako lepo se zdaj vidijo vrhovi, vse meglice so se razkadile, medtem ko sva sedela tam ob jezeru.

B. prikima in zakroži s popotno palico po panorami.
Ja, od tod imava res krasen razgled! Ampak, ali si opazil, Angelo, kako nenavadna je ta pokrajina? Jaz še nikoli nisem videl tako pravilno nazobčanih gorá ...

Daljna bližina njenih oči

SOBOTA, NEKAJ UR PRED SVITOM

B. se je pozno vrnil v svoj hotel. A. je ostal z njim ves večer, spila sta nekaj vrčkov piva, res veselo je postalo v pivnici šele po polnoči. Že skoraj pred jutrom sta njuni senci stopali druga ob drugi po ulicah velemestnega labirinta, in potem ko sta se pred metrojsko postajo poslovila, se je A. spustil po neonsko osvetljenem stopnišču v podzemlje, B. pa je imel od tam le nekaj korakov do svojega hotela DRUGO ŽIVLJENJE. V majhni sobi se je že nekoliko udomačil; sprva se mu je zdela tesna kot zaporniška celica, sicer pa je večino dneva preživel drugje.

B., malce omotičen od piva, sedi ob mizi pred odprtim notesnikom. In kam sva šla potem, ko sva se od jezera napotila k tistim geometrijskim goram? Kako da se tega ne morem spomniti? Najbrž zaradi pozne ure. Nič, bom pa dopolnil dnevnik jutri zjutraj, se pravi, že danes zjutraj, saj je že sobota ... In ker mu misli v tej uri pred svitom ne tečejo rade prek prstov na tipke, se odloči, da bo rajši poklical svojo drago tja čez ocean. Gotovo je Marija že vstala, si reče, ko odpira NEBKA, saj je tam pri nas zdaj že dopoldne ...

M. se mu smehlja z displeja. Me kaj pogrešaš, Bruno?

B., vesel, da jo spet vidi. Seveda te pogrešam! Kaj, ko pa ne maraš leteti ...

M. si odstre pramen las. Včeraj še ni bilo konca sveta, hvala bogu.

B. se namuzne. Ne, ni ga bilo. Tragikomedija pa se nadaljuje.

M. Ali si vsaj za trenutek pomislil, da bi bila lahko majevska napoved resnična?

B. Pomislil sem že. Ti nisi?

M. *prikima*. Jaz sem se kar malo bala včerajšnjega dneva, še na televiziji so govorili dvoumno ... Kaj pa tam pri vas?

B. Ah, nič ni bilo drugače. Prednovoletni dnevi so že tako evforični ... in ljudje nasploh živijo vse bolj tako, kot da se konec sveta že dogaja.

M. Saj se dogaja že tisočletja!

B. Morda pa zdaj vseeno bolj kot prej ... Ampak povej mi rajši, kaj je novega doma? So bile včeraj v Ljubljani demonstracije?

M. Ja, zbralo se je precej ljudi, vendar daleč od napovedane splošne ljudske vstaje. Zvečer sem gledala posnetke na televiziji, hodili so s transparenti po sredi Slovenske ceste in na največjem je pisalo: NAŠO PRIHODNOST SI BOMO VZELI NAZAJ – ampak sprašujem se, kaj so s tem pravzaprav mislili, poleg seveda upravičenih zahtev, da imamo vsi službe, stanovanja, normalno življenje.

B. Očitno gre za nekaj več, za pričakovanje nečesa povsem drugega, vendar si večina ljudi najbrž niti ne predstavlja, kaj naj bi to *drugo* sploh bilo.

M. Meni se je to demonstriranje na trenutke zazdelo kot nekakšen festival vsesplošnega nezadovoljstva, skoraj kot neka žalostna maškarada – saj veš, vse tiste bele vstajniške maske, tisti smejoči se gospodje s črnimi, zavihanimi brki ...

B. *prikima*. Tem obrazom pravijo »Vendetta maske«, baje po nekem znanem filmu, ponazarjale pa naj bi vstajnike iz angleške »smodniške zarote« v sedemnajstem stoletju ...

M. A tako, nisem vedela.

B., *čez čas*. Sta šla na proteste tudi Janez in Cecilija?

M. Tokrat ne, ker se je že prej odpeljal k njej v Benetke. Povedala mi je, da bosta tam tudi za silvestrovo.

B. Kako pa je z mamó, sta šli kaj na sprehod?

M. Nisva, te dni je v glavnem deževalo.

B., *odsotno*. Hm ...

M. *ga gleda – tisoče kilometrov daleč – s svojimi blagimi, toplimi, rjavozelenimi očmi*. Si zmatran, Bruno? Seveda si, kaj sprašujem, saj je tam pri tebi še noč! Si se zbudil sredi noči?

B. odkima. Sploh še nisem zaspal, pozno sem se vrnil v hotel, z Angelom sva bila ves večer v pivnici, tu blizu, par blokov stran.

M. Torej zdaj rajši nehava in se spet vidiva, ko se naspiš?

B. Ne, ne, rad bi se še pogovarjal s tabo, ni mi do spanja.

M., živahno. Si zadovoljen s tem hotelom?

B. zeha. Čisto v redu je, v precej mirni ulici in tudi v samem hotelu je mirno, soba je sicer majhna, a sem se že navadil. Ampak brez tega spletnega okna bi se počutil precej utesnjenega.

M. Zakaj pa ima ta hotel tako trapasto ime: DRUGO ŽIVLJENJE? Drugo življenje z ljubico, ali kaj?

B. se zasmeje. Ne – čeprav za nekatere najbrž tudi – pač pa je to ime verige hotelov, ki so v lasti družbe LIPA, tako kot softverska aplikacija DRUGO ŽIVLJENJE, ki je na razpolago v sobah prek hotelskega oblčka, in to z bonusi za goste, recimo, če hočeš tam kaj kupiti ...

M. se čudi. Kaj pa lahko kupiš v tistem DRUGEM ŽIVLJENJU?

B. Obljublajo marsikaj, recimo knjige, umetniške slike ... in *tam* si baje lahko kupiš tudi kako parcelo ali otoček, če zbereš dosti bonusov, ki jih zamenjaš za njihove konvertibilne lipe.

M. Otoček v drugem življenju?

B. No, v virtualno-realnem svetu, seveda.

M. vzdihne. Mene bolj zanima resnični svet z vsem svojim bogastvom, radostjo in trpljenjem!

B., utrujeno. Ja ...

Senci B. in M. se gledata iz oči v oči, tisoče kilometrov vsaksebi, čez ocean.

M. nadaljuje. Včeraj sem te pozabila vprašati: je bil Paul na tvojem predavanju sam ali sta prišla oba s Susan?

B. Sam je bil, po predavanju sva šla na kavo, ampak zdi se mi, da mu ni bila prav blizu moja tema *O sencah idej*, najbrž je pričakoval kaj bolj analitičnega. Po predavanju mi je sicer

čestital, kot se za gostitelja spodobi, a se je kmalu za tem poslovil, češ da ima še kup opravkov pred prazniki.

M. Boš imel tri predavanja, kot je bilo dogovorjeno?

B. Ja, ob četrtekih zvečer. Naslednje bo dva dni po božiču. Paul je sicer predlagal, naj drugo predavanje preložim v teden po novem letu, češ da bo takrat več poslušalcev, pa sem mu rekel, naj rajši kar ostane tako, kot je bilo najavljeno.

M. Že imaš naslov za drugo predavanje?

B. Naslov bo *O sencah teles*.

M. Gotovo bo zanimivo.

B. Se bom potrudil. Sicer pa se mi vse bolj zdi, da predavanja niso tisto glavno, zaradi česar sem tu, ampak da gre prej za nekaj drugega.

M., *s senčico skrbi*. Je kaj narobe?

B. Nič ni narobe, Marija, pravzaprav je vse še bolj prav, kot sem pričakoval. Ampak vseeno ...

M. Bruno, povej mi rajši naravnost, kaj te teži.

B. Saj ti lahko povem, a še meni samemu ni jasno: kakor da bi imel težave z *resničnostjo*.

M. Kako to misliš?

B. Res ne vem, kako naj ti to razložim.

M. *mu poskuša priti nasproti*. Najbrž je to v zvezi s tistim čudnim gospodom, z Angelom?

B. Ja in ne, saj gre zame, za moje misli, za moje spomine ... Zdi se mi namreč, da se je že v teh nekaj dneh, odkar sem tu, moje videnje sveta in nasploh resničnosti precej spremenilo. Pa ne samo teoretično.

M. Pravil si mi že o tem gospodu, kako si ga srečal in da si v njem prepoznal našega pokojnega Anžela. Priznam, da tega nisem dobro razumela. Ali govoriš o nekakšni njegovi reinkarnaciji?

B. *premišljuje*. Morda ne ravno o reinkarnaciji, kot jo običajno razumemo, saj mladi Angelo obenem *je in ni* stari Anželo. Ne vem, kako je to mogoče, vidim pa, da »deluje«.

M. Kaj ni čudovito, če posmrtno preživetje »deluje«?

B. Ja, obenem pa tudi strašljivo ... Glej, Marija, čudno se sliši, ampak vse bolj se mi zdi, da je mogoče prav *vse*.

M. Kako to misliš – vse?

B. *tuhta*. No, morda ne čisto vse, vsekakor pa veliko več, kot sem si predstavljal doslej.

M. In to si spoznal pri srečanjih s tem Angelom?

B. Ja, vendar ne samo z njim. Včeraj, ko sva se skupaj potepala ves dan, je bilo sicer spet vse »normalno«, lepo sva se pogovarjala, marsikaj mi je povedal o tukajšnjem življenju in ljudeh, tudi šalila in smejala sva se ...

M., *spodbudno*. Lepo, da si srečal takšnega človeka.

B., *trpko*. Saj niti ne vem, ali je res človek.

M., *osuplo*. Ja, kaj pa bi bil, če ni človek?

B. *jo gleda čez bližnjo daljavo*. Angel pač, pravi angel!

M., *zaskrbljeno*. Bruno, tako čudno govoriš, v samih ugan-kah.

B., *pomirjujoče*. Najbrž res ni tako pomembno, kdo je mladi Angelo v resnici. Res pa je videti in slišati prav takšen, kot je bil naš stari Anželo, le v novi podobi.

M. Anželo je bil vselej skrivnosten in tudi sama težko ver-jamem, da ga ni več v vasi.

B. *dvigne obrv*. Seveda, zdaj ko je tu, ni ga več tam.

M., *stvarno*. Morda pa je le njegov dvojnik?

B. Mogoče, vendar skoraj popoln dvojnik, čeprav mlajši in z rahlo indijanskimi potezami ... Ampak ne gre samo za Angela.

M. Za kaj pa še gre?

B. *vzdihne*. Morda gre navsezadnje res samo zame, za moje videnje resničnosti. Obenem pa *vem*, da gre za *ves* svet.

M., *še bolj zaskrbljeno*. Še vedno ne razumem ...

B. *zre predse, v zaslon, v njeno svetlo senco*. Kako naj ti to povem, Marija? No, recimo, dan za tem, ko sem srečal Angela, sem zvečer hodil po Široki poti proti Trgu časa, da bi se po dolgem dnevu, ki sem ga prebil v univerzitetnem arhivu, malce raztresel sredi vse te svetovne laterne magike – in nena-doma zagledam, da mi prihajata nasproti Janez in Cecilija!

M. *ploskne z rokama*. Ah ne, to se ti je gotovo samo zdelo!

B. Seveda to nista bila prava Janez in Cecilija, bila pa sta jima zelo podobna, skoraj čista dvojnika: njuna obraza, hoja, geste, smeh, celo zven njenega glasu, ko sta šla mimo – vse

je bilo enako! Ne vem, kako je to mogoče, zdelo pa se mi je, kakor da sta res onadva. Pravi mali čudež!

M., *spet živahno*. Govorila pa menda nista slovensko?

B. Menda ne, čeprav posameznih besed nisem ujel, srečanje je trajalo le za hip in že sta bila mimo.

M. Zakaj pa nisi stekel za njima in ju vprašal, od kod sta?

B. Bal sem se, da bi se ta mali čudež razblinil. Všeč mi je bil tak, kot se je zgodil, všeč mi je bila misel, da je tudi to mogoče.

M. Kaj pa zdaj, po nekaj dneh, še tako misliš?

B. *se skrivnostno smehlja*. Saj to je tisto: vse bolj se mi zdi, da je *resnično* vse mogoče!

M. *ga začudeno gleda z displeja*. Si doživel še kaj podobnega?

B. *prikima*. Ja, recimo, ko sem se v Metu sprehajal po egipčanskih dvoranah in se ustavil pri Meketrovih barkah, sem nekako – s telesom ali zunaj telesa, ne vem – vstopil v njegov čas, v tisti davni čas, ki je zrcalen našemu in sem ga – ne vem kako, v duši ali zunaj nje – občutil in doživel kot *svojega*, sedanjega.

M. *vzklikne*. Saj to je sijajno! Gotovo boš vsa ta doživetja zapisal, morda že v naslednji knjigi, potem ko se vrneš?

B., *mrko*. Morda, če bom sploh še kdaj napisal kakšno knjigo.

M. Oh, kaj pa govoriš, Bruno! Zakaj me strašiš? Tako daleč sem, kako naj ti pomagam?

B. Pomagaš mi že s tem, da se slišiva, da se vidiva.

M. *se nasmehne*. Ampak ne moreva se objeti ...

B. *jo gleda v virtualnem zrcalu in začuti njeno ljubezen, njeno skrb zanj*. Ne skrbi, Marija, saj se kmalu vrnem, čez tri tedne bom že doma, hitro bo minilo.

Zveza je prekinjena, B. izklopi notesnik, in medtem ko se sezuva, ko si umiva obraz, ko leže v posteljo, čuti bolj kot kdajkoli – O, kako te pogrešam!

Sleherni človek je duh

PRI NEDELJSKI MAŠI

Ponoči je zapadlo nekaj snega, tako da B. pušča za seboj stopinje v mehki belini, saj je zjutraj na predbožično nedeljo po ulicah le malo ljudi. Naslov NOVE CERKVE, ki mu ga je dal A., ni daleč od hotela DRUGO ŽIVLJENJE, v bližini Trga sv. Marka. Hiše v tej četrti niso visoke, ulice spominjajo na kakšno ravno prav zanemarjeno mesto na stari celini. B. se ustavi pred sinje modro fasado, do vhoda v visokem pritličju vodi nekaj stopnic, ob vratih visi medeninast zvonec, s katerim pozvoni.

B. Sem prišel prezgodaj?

D♂., deček s kravatko. Ste vi gospod Bruno?

B. Jaz sem.

D♀., deklica s krinolino. Ravno prav ste prišli, gospod.

D♂. Kar izvolite naprej, gospod, v atriju lahko odložite plašč, palico, klobuk ...

B. Sem med prvimi?

D♀. Ne, gospod, cerkev je že skoraj polna.

Prišlek odloži svoje parafernalije in vstopi v dvorano. Cerkev je svetla, ne dosti večja od kake učilnice in tudi podobno preprosta, na stenah visi nekaj podob angelov, ki bi jih lahko narisali otroci, le oltar se blešči v zlatu in sončni žarek skozi visoko okno kaže kot božji prst na monštranco v lesketajoči se školjčni niši. Prostora v klopeh je še dovolj, usede se v zadnjo, in ko les zaškriplje pod njim, se ozre nekaj glav iz prednjih klopi, nekateri mu prikimajo v pozdrav.

B., v svojih mislih. Saj cerkev sploh ni »skoraj polna«, nasprotno, skoraj prazna je, tu ni več kot kak ducat ljudi.

D♂., kakor v njegovih mislih. Motite se, gospod, cerkev je polna duhov, čeprav v njej ni mnogo teles.

B. se osuplo ozre, a za njim ni nikogar, le živo sijoč svetnik ga gleda s fasadnega okna. Menda tega nisem rekel jaz sam? ... Sicer pa sploh ne vem, zakaj sem prišel k tej maši, pa še tako zgodaj! Saj doma ne hodim k maši, niti ob nedeljah in praznikih, tu pa me je Angelo pretental, kot da bi bilo samoumevno, da moram priti. Nič pa ni rekel, ali pride tudi sam, le mimogrede je omenil, da je maša v NOVI CERKVI kakor neko »onstransko družabno srečanje«. Ampak, saj meni ni do srečanj z ljudmi, ki jih niti ne poznam. Bolje bi bilo, da bi šel v Met namesto k maši.

D♀., kakor v njegovih mislih. Met vam nikamor ne uide, gospod, tu pa boste srečali tudi tiste duše, ki jih dobro poznate.

B. se znova ozre okrog sebe, v bližini ni nikogar. Deček D♂. in deklica D♀., ki sta, kot kaže, ministranta, že pripravljata oltar za bogoslužje. – Kdo so te sence, ki sedijo tu pred menoj? *se sprašuje B.* – Da bi jih poznal? Tisti sivolasi gospod, ki z gospo sedi v prvi klopi, se mi že zdi malce znan, vendar bi težko rekel, da ga poznam, ko pa ne vidim njegovega obraza ... *A tisti hip se sivolasi gospod obrne k njemu in se mu rahlo prikloni.* – Ne spomnim se ga, *ugotovi B.* – Ampak kaj za vraga je to: ali tu vsi berejo moje misli?

D♂., znotraj. Pardon, gospod, ampak ta hudega pa res ne smete klicati v božjem hramu!

D♀., prav tam. Resnično, gospod, in če vas še enkrat zalotimo, vas brez pardona vržemo ven!

B. se nasmehne ob tej nepričakovani odločnosti dveh eteričnih bitij. O, oprostite! Obljubim, da niti v mislih ne bom več klical ...

D♂. in D♀., skupaj. Psst! Rajši poslušajte in glejte, gospod.

B. jima prikima tja k oltarju ravno tedaj, ko z zvoncema, nižjim in višjim, naznanita začetek maše. Iz zakristije vznikne mašnik v dolgi črni kuti, v rokah prinaša zlato knjigo, ki jo položi na oltar.

A., slovesno, pojoče. Gospod vsemogočni Bog z vami!

*Vsi vstanejo in v zboru odpojejo ... in s Tvojim duhom!
Ob tem se pokrižajo in z njimi tudi »naključni obiskovalec« B.*

A. odpre knjigo. Najprej berilo.

B. napenja oči. Je to Angelo ali ni? Tako mu je podoben, ni pa povsem isti. Nisem ga še navajen v tej novi podobi, čeprav sva bila zadnje dni precej skupaj. Po glasu sodeč bi lahko bil prav on, saj mašniki spremenijo svoj človeški glas, da bi bil bolj podoben božjemu ali vsaj angelskemu, tudi če se sicer pogovarjajo z ljudmi čisto po človeško ... Kaj je izbral za berilo?

A. bere iz knjige s človeškim glasom (res je Angelo! ugotovi B.): »Ko GOSPOD v navzočnosti svojih učencev govori o dovrstitvi veka, to je zadnjega obdobja Cerkve, proti koncu tistega dela, kjer napoveduje, kakšna bodo z vidika ljubezni in vere zaporedna stanja te Cerkve, pravi takole:

›Takoj po stiski tistih dni bo sonce otemnelo in luna ne bo dajala svetlobe. Zvezde bodo padale z neba in nebeške sile se bodo majale. Tedaj se bo prikazalo na nebu znamenje Sina človekovega in tolkli se bodo po prsih vsi rodovi na zemlji. Videli bodo Sina človekovega, kako prihaja na oblakih neba z veliko močjo in slavo. Poslal bo svoje angele ob mogočnem donenju trobente in zbrali bodo njegove izvoljene od štirih vetrov, od enega konca neba do drugega.« [Mt 24, 29–31] Tisti, ki te besede razumevajo dobesedno, verujejo, da se bo v tem zadnjem obdobju, ki mu pravimo tudi poslednja sodba, vse dogajalo natanko tako, kot je popisano [...] namreč, da bo ves vidni svet uničen, namesto njega pa bosta nastala nova zemlja in novo nebo. Takšno je dandanašnji mnenje večine članov Cerkve. Vendar ti, ki tako verujejo, ne poznajo skritih pomenov, ki tičijo za sleherni besedo BESEDE. Zakaj v sleherni besedi BESEDE je skrit neki notranji pomen, ki ne razodeva naravnih in posvetnih reči, na katere meri dobesedni pomen, temveč duhovne in nebeške reči.« [Swedenborg, 1]

A. *dvigne sijoč pogled s knjige in z očmi zaobjame vse občestvo, tako duše, ki sedijo v klopeh, kakor tudi tiste na stenskih podobah. Nasmehne se, ko vidi, da mu prikimavajo ne le človeške sence, ampak tudi angelske, upodobljene z otroško roko in vero.*

B. *pa kritično premišljuje o prebranem. Potemtakem je treba najti nauk NOVE CERKVE v »notranjem pomenu« biblične BESEDE? Ampak kaj je notranji pomen in kako je povezan z zunanjim? Saj se o tem razpravlja že tisočletja ...*

A. *povzame njegove misli. Ljudje res razpravljajo že tisočletja o tem, kaj je tisti resnični, notranji pomen BESEDE, vendar so doslej večinoma premalo prisluhnili angelom, kajti »BESEDA je bila zapisana v čistih korespondencah, da bi se njen notranji pomen razodeval v sleherni besedi« [ibid.].*

B., *s ščepcem dvoma. V korespondencah?*

A. Da, to je pojasnjeno v svetem spisu *O belem konju*.

B. Ne vem, nisem ga bral.

A. No, le preberi ta spis, da boš bolje razumel govorico angelov v *Nebesih in peklu* – namreč da »človek razumeva BESEDO, ki jo bere, v njenem dobessednem oziroma zunanjem pomenu, angeli pa v njenem notranjem oziroma duhovnem pomenu: kajti mišljenje angelov je v celoti duhovno, mišljenje človeka pa naravno. Ti dve mišljenji se zdita različni, v resnici pa sta eno in isto, saj sta v korespondenci drugo z drugim. Tako je torej GOSPOD, potem ko se je človek ločil od nebes in potrgal vez z njimi, poskrbel, da ju je z BESEDO spet povezal« [ibid., 306].

B., *s kančkom trpkosti. Torej je »korespondenca« edino geslo za onstranstvo, ki je človeku preostalo po izgonu iz raja?*

A., *potrpežljivo. To je le prvo geslo, govorica angelov je polna modrosti – sicer pa bo najbolje, da ti preberem še en odlomek iz knjige: »Tudi o tem sem se lahko, ker mi je bilo dano, prepričal iz lastnih izkušenj. Včasih sem namreč vstopil v stanje, v kakršnem bivajo angeli, in v tem stanju sem govoril z njimi in vse razumel. Ko pa sem se vrnil v svoje prejšnje stanje, se pravi v okviru naravnega človeškega*

mišljenja, in sem se hotel spomniti tega, kar sem slišal, sem ostal brez moči ...« [*ibid.*, 239].

B. ga prekine, v svojih mislih. Angelo, povej mi naravnost – si tudi ti eden izmed Swedenborgovih angelov?

A. se nasmehne in dvigne roke k nebu. Bil sem med njimi, zato lahko govorim o nebeških skrivnostih iz lastnih izkušenj ... seveda pa govorim o tem v človeškem jeziku, s pomočjo korespondenc.

B. zašepeta, le sebi, da ne bi s svojim dvomom zmotil mašnika pri svetem opravilu. Ampak to je kljub vsemu premalo! Vse dokler ne bom imel lastnih izkušenj, ti ne morem povsem verjeti, vsaj ne tako, kot bi si želel. Veš, Angelo, včasih se mi zdi, da je v nebesa celo lažje verjeti dobesedno, se pravi »zunanje«, kakor pa duhovno, »notranje«.

A. s svojim angelskim ušesom vendarle sliši njegov šepet. Seveda, Bruno, in prav to spoznanje je tisto drugo »geslo«, ki odpira pot v angelski svet.

B. dvigne obrv. Koliko gesel pa potrebujem za vstop v nebesa? Samo dve?

A. Odvisno, v katero sfero želiš priti: v eno izmed tistih, ki so blizu naravnemu svetu, ali v eno izmed bolj daljnih, bolj duhovnih?

B. Za zdaj bi mi bilo čisto dovolj, če bi vsaj pokukal v eno izmed bližnjih sfer ... Mi lahko pri tem pomagaš, Angelo?

A. pomežikne. Seveda, izvoli, tvoja vrata se že odpirajo ...

* * *

B., znotraj-zunaj. Medtem ko zborček človeških senc, pomešanih z angelskimi, spet in spet ponavlja neke nerazumljive litanije, ki jih pójejo v svojem, najbrž nezemeljskem jeziku, in medtem ko angelski mašnik, stoječ med dvema belima, eteričnima bitjema, dviguje zlato monštranco k sončnemu žarku, tedaj – namreč *tu-in-zdaj*, ne več kot naključni obiskovalec – pade(m) v neko zamaknjenost, v premaknjenost, vendar s popolnoma bistrim pogledom, ki se skozi čudežno sijoča vratca hostije izvije *iz notranje zunanjosti* cerkve

v zunanjo notranjost neba: kot ptič poletim po velikanskem, odprtem prostoru, kot sokol z razprtimi krili zakrožim nad zemljo, leteč visoko nad oblaki, skozi katere se v globini že kaže vasica ...

B. vzklikne v krilatemu transu. Saj to je moja domača vasica in tam spodaj je moja hiša, moj kraški dom! In že se spuščam, s hrepenenjem po domu, iz nebesnih višav na zemljo – tako naglo padam kakor sokol, ki strmoglavlja k svojemu plenu (ali pa, če uporabim sodobnejšo prisposodbo, kakor da bi na spletnem zemljevidu hlastno pritiskal povečevalno tipko) – in zdaj drvim skozi oblake, vse bliže in bliže je vasica, razločno se že vidijo potke med vinogradi, drevesa in vrtače, kamnite ograde in latniki ... in tedaj, ko v hipcu strahu pomislim »Saj ne bom strmoglavil na zemljo?«, se krila razpnó kot padalo, mehko me zaustavljajo, kakor da bi me ujela mati narava v svoje naročje, in tik preden pristanem na tleh, se krila spet razblinijo v prosojni eter, iz katerega so se razprla. Zdaj pa že stopam po svojem vrtu, sicer še malce omotičen, a živ in vesel ...

B. z očmi objema svoj dom. Res sem tu! Kakšen čudež! Ne majhen, velik čudež!

Na travi sredi vrta je pognjena miza, ob njej so štirje pleteni naslonjači, ta hip še prazni.

B., pri sebi. Lepo je to pripravila, moja ljuba Marija, očitno me že čaka, čeprav ji nisem sporočil, da pridem ... Kje pa je? Morda je skočila k sosedu po pršut? Sicer pa tudi Janez in Anželo še nista prišla. – *In ob teh vsakdanje preprostih mislih seže v žep po pipo.* Tu pač lahko prižgem pipo, saj sem doma! *In medtem ko pripravlja tobak, pomisli, da bi lahko poklical Marijo s svojo novo pametno tablico, ki jo je pred nekaj dnevi kupil pri JABOLKU, ampak kot za nalašč je ne najde v nobenem žepu.* Najbrž sem jo pustil v plašču, tam v atriju. Sicer pa se ne mudi, Marija bo že prišla, ko bo vse opravila, in tudi Janeza verjetno še ne bo pred poldnevom ...

J. se mahoma prikaže, kot da bi stopil iz nič. Jaz sem že tu, mojster Bruno.

B., presenečeno. Kako pa si vedel ...?

J., veselo. Poklicali ste me, mojster.

B. puhne dim. A, tako! No, potem pa se usedi, da kaj rečeva, dokler čakava na Marijo in Anžela. Že lep čas se nisva pogovarjala.

J. se usede v pleteni naslonjač. Prejšnjo nedeljo me ni bilo, ker sem študiral za izpit iz metafizike.

B. In si ga opravil z desetko?

J. Ne, z devetko.

B. Česa pa nisi vedel?

J. Nisem znal dobro razložiti, kaj je osebna identiteta.

B. To je pa res težko vprašanje!

J. Ali pride tudi Cecilija?

B. Ne vem, zdi se mi, da je v Benetkah ... Čakaj, čakaj: ali nisi tudi ti tam z njo?

J., osuplo. Jaz? Kako naj bi bil jaz s Cecilijo v Benetkah?

B. se popraska za ušesi. Nekaj sem zamešal, morda dneve, morda mesece ali letne čase ... Marija nama bo povedala, kje je danes Cecilija.

J. Veselim se, da pride tudi vaša gospa.

B., zase. Zakaj je še ni? Morda pa je pri mami?

@ že naslednji hip jo zagleda – o, čudo prečudno, ugleda jo že za ovinkom in skozi zidove – le kako je to mogoče? – vidi jo v njeni delovni sobi pred velikim platnom, s čopičem v roki ... in kar je še posebno čudežno: zdaj jo vidi tik pred seboj, kot da bi pravkar vstopil skozi njena vrata in obstal tu, za njeno sliko ...

M. dvigne pogled, vstane in odloži čopič. O, Bruno, si prišel pome? Že grem, premišljevala sem, kako naj naslikam tiste rumene plamenčke ... Je tudi Janez že prišel?

B. se prepusti trenutku. Ja, tam je, na vrtu, samo še Anžela čakamo ... Cecilije pa to nedeljo menda ne bo domov, kaj?

M. pospravlja slikarski pribor. Ne, s svojo družbo je šla na Lido, s tisto Japončico in kolegi.

B. Zdi se mi, da bi jo Janez prav rad videl.

J. se oglasi iz drugega naslonjača. Oprostite, mojster, tega nisem rekel. Vprašal sem le, ali bo danes z nami tudi Cecilija.

B. se ozre. O, saj si tu!

J. začudeno pogleda mojstra. Seveda sem tu, že nekaj časa.

A. pa tudi že prihaja izza kamnite ograde. Tako, zdaj smo vsi tu – mislim, mi štirje.

In res, v tem fluidno resničnem prostoru & času so spet zbrani vsi štirje: Janez, Marija, Bruno in Angel.

A., slovesno. Lepo, da smo se zbrali tu, vsak iz svojega časa!

B. puha dim v okroglih oblačkih in spet podvomi. Pa kako je to mogoče, Anželo – hočem reči, Angelo?

A. se odkrije in položi svoj stari, zguljeni klobuk na kolena. Le reci mi, kakor sam hočeš, mojster Bruno, saj veš, da sem oboje. Sicer pa najdeš odgovor v knjigi: »Tisti, ki so v podobnih stanjih, so blizu drug drugemu, tisti, ki so v različnih stanjih, pa bolj vsaksebi, in razdalje v nebesih so kratkomalo samo zunanji odrazi notranjosti« [Swedenborg, 193].

M. se nejeverno zasmije. Pa saj še nismo v nebesih, Anželo, tu smo, doma, na vrtu, v naši vasi!

A., s smešno grimaso. Seveda, gospa Marija, le kje drugje?

J. se vmeša, želi se pridružiti mislim mojstrove gospe. Saj so si tudi tu, na zemlji, resnično blizu tisti ljudje, ki so v podobnih duševnih stanjih. Meni se večkrat zdi, da je moja Draga, ko mislim nanjo, še vedno tu, čeprav je tam daleč, v Parizu ...

A. se mu teatralično prikloni. Odlično, mladenič! Že tako mlad veš, da »v duhovnem svetu vsakdo, ki si močno želi navzočnosti drugega, v njegovo navzočnost tudi pride, kajti vidi ga v mislih in se prestavi v njegovo stanje« [*ibid.*, 194], saj za angele ni razdalj in tudi človeškega prostora zanje ni, ampak so v njih zgolj notranja stanja in spremembe teh stanj.

B. viha čelo. Mar hočeš reči, Anželo, da smo ljudje lahko angeli že za življenja?

A. si spet natakne klobuk na plešasto glavo. Pravi angeli še nismo, mojster, saj živimo, kot vidiš, še vedno v zunanjem prostoru – z roko pokaže naokoli po vrtu – in tudi v zunanjem času, jutri bo cvetna nedelja ... Kljub temu pa nam je dano vsaj malce pokukati v »vmesno stanje«.

J., zvedavo. V vmesno stanje med življenjem in smrtjo?

A., zastrto. Zate je smrt še daleč, mladi mož. Sicer pa je stanje duha, v katerem smo zdaj, bolj »obče narave«, srečujemo se namreč v vmesnem stanju med zunanostjo in notranostjo, ki je preddverje nebeškega kraljestva.

B. odloži pipo in vstane. Grem gor v knjižnico po *Pomlad*, nekaj bi rad preveril ...

In spet je tu tisti, znova isti prizor: sredi cvetočega vrta je pogrnjena miza, ob njej v pletenih naslonjačih sedijo Janez, Marija, Bruno in Angel. Na mizi: pršut, olive, kruh in teran. Bruno naliiva temnordeče vino iz steklenega vrča. Marija ponuja Janezu krožnik s pršutom. V sončnem dnevu si je nadela pomladno zeleno obleko, posejano s svetlo rdečimi rožicami. Marčnemu cvetenju črnega trna so se v zgodnjem aprilu pridružile še breskve in slive. V krošnjah brenčijo čebele, nad hišami na vzhodu se dviga luna, zadebeljena je že, skoraj polna, saj bo prihodnjo nedeljo velika noč.

B. se vrne, polista po knjigi in premišljuje. Res, to je skoraj popolna ponovitev, a ne čisto popolna, razlikuje se v nekaterih detajlih – in seveda je zdaj tudi knjiga druga. Tisto prvo pomlad smo brali Kierkegaardovo *Ponovitev*.

M. ga popravi. Ne *Ponovitve*, ampak *Dnevnik zapeljivca*.

B. odloži knjigo in jo presenečeno pogleda. Kako pa več, o čem premišlujem?

M., nič manj presenečeno. Kako pa ti več za moje misli?

B. Saj si rekla, da nismo brali *Ponovitve*, ampak ...

M. Nič nisem rekla, samo pomislila sem na to.

B. tuhta. Potem pa sem videl tvojo misel! Kako je to mogoče?

M., še vedno v mislih. Najbrž je to nekakšna telepatija, ker se tako dobro pozna, ker sva si tako blizu.

A. se smehlja, vzame knjigo z mize, jo odpre in bere:

»Angeli, ki govorijo z ljudmi, ne govorijo v svojem jeziku, temveč v jeziku človeka, s katerim govorijo, pa

tudi v drugih jezikih, ki jih ta človek razume, nikoli pa ne v jeziku, ki ga ne razume. Kadar namreč angeli govorijo s človekom, se obrnejo nanj in združijo z njim; in v tej združitvi angela s človekom se oba znajdetata znotraj enakega mišljenja; in ker se človekove misli oklepajo spomina in ker je prav to izvor njegove govornice, oba govorita isti jezik. In kadar angel ali duh obišče človeka, s tem, da se obrne k njemu in se z njim združi, vstopi v celotni človekov spomin in skoraj ne more drugega, kakor da se zaveda vsega, česar se zaveda človek, in da torej zna tudi jezik, ki ga zna človek. O tem sem se z angeli pogovarjal in rekel sem jim, da najbrž mislijo, da me nagovarjajo v mojem maternem jeziku, saj sem jih v njem tudi razumeval; v resnici pa niso govorili oni, temveč jaz sam ...« [Swedenborg, 246]

B. znova polni pipo. Angelo, iz katere knjige pa si to prebral?

A. Iz katere le ... iz *Nebes in pekla!*

B. Ampak jaz nisem prinesel te knjige – si jo prinesel ti?

A. Tudi knjige so stanja duha, rade se spreminjajo.

M. še vedno (da ne pozabimo) v mislih. Poslušam vaju in čudno se mi zdi, da vajine besede slišim v sebi, kot da govorim sama.

A. Spoštovana gospa, saj vselej le v sebi slišimo besede drugih.

B. se zasmije. To drži, pa ne samo za angele!

M. se sprašuje. Torej takrat, Bruno, ko bova – če bova kdaj – angela, ne bom mogla skriti nobene svoje misli pred teboj?

B. ji odvrne, v njej sami (ali v njem samem?). Takrat ti ne bo treba skriti nobene misli ne pred menoj, ne pred kom drugim.

M. podvomi. Niti hudobnih misli? Ali ničvrednih, ki bi jih najrajši skrila tudi pred seboj?

A. se vmeša v njuno miselno vzajemnost. Tam ne bo mogoče skriti ničesar, saj se bo vsa duševna notranjost videla

že na obrazu, tako kot piše: »Tam nihče ne more imeti obraza, ki ne bi bil odraz njegovih občutij« [ibid., 47].

B. se muza. Saj to je tako kakor v Leibnizevem »najboljšem izmed vseh možnih svetov«, kjer je vsaka monada – nekatere sicer bolj, druge manj, pač glede na njihovo umsko razvitost – dostopna vsaki drugi?

A. privzdigne klobuk. Moj poklon, cenjeni mojster filozof! Moje skromno znanje žal ne seže tako visoko.

B., dobrovoljno. Ne pretvarjaj se, Anželo, saj ta igra zdaj ni več zanimiva, odkar si postal, po lastni zaslugi, tudi ti sam prosojen.

A. ugovarja. Malo morda že, čisto pa še ne! Kajti če bi bil čisto prosojen, bi me ti, učeni mojster, kaj kmalu pozabil.

B. se zabava. Torej me še ne poznaš dovolj, kar pomeni, da tudi jaz še nisem čisto prosojen tebi, Angelo, in dokler je v naju še kaj zastrto človeškega, sva zanimiva drug drugemu.

A. se prikloni. Sicer pa brez skrbi, Bruno: v čisto prosojenem, višjem angelskem svetu bi bilo odpuščanje vzajemno.

Četverici na vrtu se približa muc, lepotec v mišje sivem kožuščku z belimi tačkami, in zamijavka pod mizo. Marija ga vzame v naročje in mu ponudi košček pršuta. Mucek v hipu pospravi slastno darilce, se zadovoljno oblizuje in pogleduje svojo dobrotnico s tistim vprašanjem v smaragdnh očeh, ki ga ne bi bilo težko razumeti tudi brez zgovornega mijavkanja – Bo še kaj prišlo za pod zob?

M., prostodušno. Anželo, povej nam, ali lahko tudi mucki pridejo v nebesa?

A. je malce zmeden ob tako bizarnem vprašanju. O tem pa Swedenborg nič ne piše, vsaj jaz se tega ne spominjam.

M., malce otožno. Nebesa brez muckov in sploh brez živali ne bi bila prava nebesa, vsaj zame ne.

B., šegavo. Morda pa morajo mucki še pred vnebovzetjem dozoreti v angele, tako kot otroci?

A., resnobno. Nedolžni otročiči zagotovo pridejo v nebesa, saj je tako učil Jezus – vendar morda šele potem, ko duhovno

dozorijo, tako kot piše Swedenborg: »Razum in modrost je namreč tisto, kar dela angela, in dokler ju otroci ne dosežejo, še niso angeli, čeravno so med njimi. Kakor hitro pa postanejo razumni in modri, postanejo tudi angeli. Z zanimanjem sem opazal, da tedaj niso več videti kakor otroci, temveč kakor odrasli, saj so prerasli otroškega duha in zrasli v zrelejšega angelskega. Za to pa poskrbita prav razum in modrost« [ibid., 340].

M. boža mucka. Ampak kako naj živali postanejo modre in angelske? Če morajo otroci odrasti, da bi postali angeli, kako naj duhovno odrastejo živali? ... Sicer pa se mi zdi pomembno predvsem to, da so v nebesih tudi nerazumna bitja, za katere skrbijo angeli kakor starši.

J. se nenadoma vmeša, kot da bi se pravkar vrnil od nekod daleč. Če vas prav razumem, govorite o muckih v nebesih?

M. prikima. Res smo govorili o muckih, pa tudi o otrocih in angelih.

B. Kje pa si bil medtem ti, Janez?

J. V mislih sem poletel v Pariz, k svoji Dragi, da bi jo s svojo željo pritegnil k sebi, sèm k nam, v ta čudoviti pomladni vrt ...

B. se ozira naokrog. Nikjer je ne vidim.

J., prizadeto. Ne norčujte se iz mene, mojster!

B. Oprosti, nisem te hotel prizadeti.

M., sočutno. Ne bodi žalosten, Janez! Saj to, da je ne moreš priklicati, še ne pomeni, da te nima več rada, niti da je ti ne maraš več. To pomeni le, da si ne želiš več dovolj močno, da bi se vrnila, kar pa je navsezadnje tudi prav, saj ima tam svojo novo družino.

Mucek skoči iz njenega naročja, ko ugotovi, da ne bo več prigrizka, in se mačje diskretno umakne v grmovje.

B., blago. Janez, zdaj moraš začeti znova, drugače.

J., spet bolj pogumno. Saj vem, saj vem ... in resnično si želim ljubiti znova – drugače!

B. Morda se ti to že dogaja, čeprav sam še ne veš.

A. pa nadaljuje z berilom:

»... kar se tiče odhoda iz telesa, se stvari dogajajo takole. Človek pride v neko posebno stanje, ki je nekje vmes med spanjem in budnostjo, in ko je v tem stanju, se mu zdi, da je povsem buden; vsi čuti so popolnoma budni, tako kot v telesni budnosti, pa ne le vid in sluh, temveč, kar je nadvse zanimivo, tudi tip, ki je tedaj še občutljivejši, kot je lahko kadarkoli v telesu. V tem stanju sem videl duhove in angele kakor žive, pa tudi slišal sem jih, in, kar je nadvse čudeno, tudi dotaknil sem se jih lahko, ne da bi bilo telo pri tem količkaj vpleteno. To je stanje, v katerem je človek, ko je *vzet iz telesa in ne ve, ali je v njem ali zunaj njega*.²⁰ V to stanje mi je bilo dovoljeno priti le trikrat ali štirikrat, samo da bi zvedel, kakšno je, in da bi vedel, da duhovi in angeli uporabljajo vse čute in da to velja tudi za človeka oziroma za njegov duh, kadar je povzdignjen iz telesa.« [Swedenborg, 440]

@ tedaj – ali že prej, ali pozneje – ko se Bruno prikaže na njenih vratih in stoji nekaj drobcev večnosti tam za velikim slikarskim platnom, Marija plane na noge, da ji čopič skoraj pade iz rok.

M. vzklikne. Ti si!

B. se smehlja. Jaz sem.

M., radostno. Kako lepo! Kakšno presenečenje! Pričakovala sem te šele čez tri tedne ...

B. Pa sem prišel prej, na obisk.

M., senca ji oplazi obraz. Samo na obisk? Kaj se je zgodilo? Je kaj narobe?

B. se še kar smehlja. Nič, nič, vse je v redu.

M. razpre roke. Kako sem te pogrešala!

B. stopi korak naprej, a spet obstane. Tudi jaz tebe ...

M. stoji pred njim in njene zemeljsko rjave, v onstranski luči tudi malce smaragdne oči se otroško smehljajo v pričakovanju.

B. pa vztrepeta ob misli – jo bom res lahko objel?

²⁰ »Vem tudi, da je bil ta človek vzet v nebesa – ali v telesu ali zunaj njega, ne vem« [2 Kor 12, 3]. – O hipnagoških stanjih zavesti gl. tudi [Mavromatis, *Hypnagogia*].

M. stopi še korak bliže, zdaj sta si že čisto blizu, skoraj na dosegu rok ... Zakaj me ne bi mogel objeti, dragi? Saj sem tu, glej, tu sem, tvoja!

B. še hipec okleva. To ni mogoče, ne verjamem ...

M., z lesketom v očeh. Česa ne verjameš?

B. zašepeta. Ne verjamem, da si resnično tu.

M. se mu vrže v objem in – kako naj to povem? – objameta se kot bitji, stkani iz svetlobe, kot bitji čiste želje, ki v objemu začitita plamen ljubezni, a že naslednji hip v tem plamenu zgorita, skupaj z njima pa se tudi ves svet okrog njiju zvije nazaj vase, v temo.

B. v grozi vzklikne. O ne, ne, saj nisi duh! Človek si, ženska si, moja ljubezen! Objeti te želim vso, objeti želim tvoje telo, ne le tvojo senco! ...

Vzkliki naključno-nenaključnega obiskovalca svete maše v NOVI CERKVI pa prav nič ne zmotijo nedeljskega obreda, še več, zdi se, kot da jih nihče ni slišal, razen znanega tujca pri oltarju, angelskega mašnika, ki pravkar pospravlja monštranco nazaj v školjčno nišo – in v tem presežnem trenutku, ko se A. in B. znova srečata z očmi, je skrita in obenem razkrita vsa enigma onstranstva, no, skoraj vsa.

* * *

Skoraj poldne je že, ko senci A. in B. stopata druga ob drugi po zasneženem Trgu sv. Marka: ta trg je, drugače kot tisti slavnejši v Benetkah, bolj podoben ulici kot trgu, živahni trgovski ulici, na kateri najdeš skoraj vse, od pametnih tablic do magičnih talismanov. Jutranji sneg je zaradi posute soli že skoraj skopnel, vendar klobučasti senci, zdaj spet zapleteni v živahen pogovor, še vedno puščata za seboj stopinje.

B. Ampak – zakaj ravno Swedenborg?

A. Zakaj, zakaj ... zakaj pa ne?

B. Oprosti, Angelo, ampak to ni noben odgovor, sploh pa ne takšen, kot bi ga pričakoval od tebe.

A. Večkrat sem ti že rekel, Bruno, da preveč sprašuješ – sebe samega in tudi mene.

B. Ampak zdaj sem te vprašal nekaj čisto preprostega: ali imaš kak »zadosten razlog«, kot bi rekel Leibniz (pa še marsikdo pred njim in tudi za njim), za to, da si za današnje berilo pri maši izbral ravno Swedenborga? Menda se nisi tudi ti prekrstil v NOVO CERKEV?

A. *odkima*. Ne, ne, jaz nisem član nobene cerkve, niti nove niti stare – ali pa sem član vseh cerkva, če hočeš.

B. *zmaje z glavo*. Spet govoriš v ugankah. Ali ne vidiš, da samemu sebi nasprotuješ?

A. Ne jaz, resnica si nasprotuje ... to *višjo* resnico sem nekoč slišal ravno od tebe.

B. *se izogne pasjeku*. Ničesar ne pozabiš.

A. *frčne z nogo pasjek s pločnika*. Morda pa pozabim vsaj tisto, kar sem pozabil, da sem pozabil?

B. *se zasmeye*. Saj se zavedaš, da to duhovičenje ni preveč izvirno? Kdo je že pisal o »pozabi pozabe«?

A. Vidiš, to sem pa res pozabil! Dolgo je že, odkar sem bil na Sorboni, in tudi od takrat, ko sem predaval na UNIVERZIJANI ...

B. Prideš spet v četrtek na moje predavanje o sencah?

A. Pridem, če ne bom ravno dežuren.

B. Swedenborg pa ni nič napisal o sencah, kaj?

A. Na kaj namiguješ?

B. Nič ne namigujem, samo zanima me tvoje mnenje, zakaj Swedenborgovi angeli nimajo senc.

A. Da jih nimajo? Menda res ne ... sicer pa tudi kril nimajo. Pravzaprav ne vem, zakaj jih nimajo.

B. Kako, da tega ne veš: zato jih nimajo, ker so ljudje! Mislil sem, da poznaš Swedenborga bolje od mene.

A. Jaz pa sem mislil, da govoriva o sencah ... Swedenborg najbrž ne omenja senc, ker so angeli sami sence, sijajne svetle sence.

B. Od blizu pa duše ...

A. *se nasmehne, skoraj tako kot tisti angel na znameniti gotski katedrali*. Vsak angel ima dušo, tako kot vsak človek – kajti angel je »nebesni človek« – še več, vsak človek, še posebno angelski človek, je duh, kakor piše v knjigi: »Po svoji notranjosti je sleherni človek duh« [Swedenborg, 432].

B. se ustavi in s palico zariše krog v sneg. Duh pa je višji od duše, saj so vse duše v duhu, kakor so vsi krogi v krogli.

A. privzdigne klobuk. Lepo si to povedal, mojster Bruno. Jaz pa sem ti dolžan še odgovor na tisto prvo vprašanje.

B. mu vrne poklon. Si se torej premislil in mi boš vseeno odgovoril, zakaj ravno Swedenborg?

A. Ja, spotoma sem premišljeval, kateri bi bil »zadostni razlog« prav zanj, pa sem se spomnil nekega odlomka iz *Nebes in pekla ...*

B. Me pa res zanima!

A. Verjetno boš razočaran ... no, takole gre:

»Kar je bilo rečeno o nebesih, je mogoče reči tudi o Cerkvi, kajti Cerkev so GOSPODOVA nebesa na zemlji. Cerkva je veliko, in vsaka se imenuje Cerkev, pa tudi v resnici je to, kolikor v njej vlada dobro ljubezni in vere. Tudi tu torej GOSPOD iz raznovrstnosti ustvarja enoto, se pravi eno Cerkev iz mnogih Cerkva ...« [Swedenborg, 57]

B. ga prekine. Čakaj, Angelo, nisem mislil, da boš imel še eno pridigo, za danes je bila že tista prva dovolj!

A. Saj ti ne pridigam, a krajše ne ti znam odgovoriti na vprašanje, zakaj sem izbral ravno Swedenborga ... Kaj pa jaz vem!

B. Sem te že razumel ... navsezadnje je res vseeno, na katero barko se vkrcaš, samo da te popelje čez reko.

A. prikima. Ja, tako nekako. Vedel sem, da me boš razumel.

B. obstane pred rdečo lučjo. Ampak še nekaj drugega mi ne gre v glavo ...

A. ga dregne. Zakaj si obstal? Saj ni nobenega avta na cesti, ne na levi, ne na desni.

B. s hitrimi koraki prečka cesto. Pri nas rajši počakamo ob rdeči luči, tudi če je cesta prazna.

A., zdaj že na drugi strani. No, kaj si me hotel še vprašati?

B., raztreseno. Kaj sem te hotel še vprašati? ... Aja, ali so imeli med mašo tudi drugi takšna onstranska videnja kot jaz?

A. *se ustavi, B. ob njem.* Onstranska videnja? Kako največ? Jaz sem bil ves čas v cerkvi, maševal sem.

B. Ampak moja videnja so bila neka tvoja čarovnija, ne?

A., *užaljeno.* Čarovnija? To pa ne, jaz že nisem čarovnik!

B. Nisem mislil tako dobesedno, hotel sem le reči, da so bila moja videnja nekakšen čudež. Domnevam, da so bila na neki način povezana s svetlečo hostijo v monštranci, s tistim okroglim kukalom v drugi svet?

A., *zdaj že nejevoljno.* Ha! Čarovnija, čudež pri nedeljski maši? Bruno, zdaj pa res malce preveč fantaziraš!

B. *se poklapano napoti dalje, A. z njim.* Ampak meni se je gotovo zgodil nekakšen čudež in ti – vsaj ti! – najbrž veš, da sem bil res *tam*, onstran oceana!

A. Videl sem, da si bil *drugje*, nisem pa videl, kje si bil.

B. Doma sem bil, na svojem vrtu, spomladi, z Marijo ...

A. *seže v žep, po tablico, ki je zacingljala.* Oprosti, nekaj mi sporočajo, samo da preberem – *in potem, ko prebere sporočilo, nemirno pogleda na uro.* Zdaj te bom moral žal zapustiti, Bruno, mudi se mi, posloviva se kar tu, pri metroju.

B. Greš kam daleč?

A. Na drugi konec mesta: blizu ali daleč, odvisno od stanja ...

B. Od čigavega stanja?

A. Od stanja tistega, h kateremu so me poklicali. Poslabšalo se mu je, zato moram pohiteti.

B. *pokima, privzdigne klobuk v pozdrav, in potem ko A. izgine v podzemlju, nadaljuje svojo pot po velemestnem labirintu, premišljuje o čudnih dogodivščinah, ki so se mu pripetile to nedeljsko jutro ... in ne mine več kot nekaj drobecov časa (ali večnosti, kakor komu, kakor kje), ko pomisli, da mora tudi sam nekoga obiskati – čeprav le od daleč – saj M. gotovo že čaka na njegov klic, tam na drugi in obenem isti strani sveta.*

Ob mlaju

Panoptikum z Empirejskega stolpa

PRED BOŽIČNIM VEČEROM

Mladi senci Jn. in Cl. – od daleč senci, od blizu duši – se grejeta na popoldanskem soncu vrh Empirejskega stolpa. Zdaj, ko sta se že nekoliko naužili visoke ptičje perspektive nad to veličastno prizmatično panoramo, ki se s svojo geometrijsko mrežo razteza med dvema rekama, vzhodno in zahodno, vse tja do lesketajočega se oceana na obzorju – zdaj se jima nikamor ne mudi: tu zgoraj ju greje že skoraj pomladno sonce, medtem ko se spodaj, v globokih kanjonih velemesta, zima šele začinja.

Cl. se s svojimi zelenomodrimi očmi ozira navzgor. Od spodaj se mi je zdelo ogromno, veliko večje, kot je videti tu.

Jn. ji s pogledom sledi. Jabolko?

Cl., živahno. Ja ... po drugi strani pa se mi zdi, kakor da seva to zeleno svetlobo vsenaokrog, daleč v modrino neba. Tudi ti tako vidiš?

Jn. si s prsti češe svetlo rjavo brado. Imaš prav: kakor da bi imelo nebo okrog njega rahlo zelenkast, turkizen odtenek.

Cl. si z dlanjo pokrije desno oko in vzdikne. Glej, glej, kaj sem odkrila: z enim samim očesom se sploh ne vidi njegovega roba ...

Jn. jo posnema. Pa res!

Cl. zamenja roko in oko. Kako je to mogoče?

Jn. gleda izmenoma z desnim in levim očesom. Najbrž ima ta privid kakšno zvezo s holografijo, morda gre za neke vrste obrat holograma ali kaj podobnega.

Cl., vsa mlada in luščna v svojem temnomodrem plašču, ki je tu rahlo turkizen zaradi zelenega soja, in z volneno kapo iste barve, izza katere se usipajo njeni dolgi zlati kodri, se

prav otroško veseli odkritja tega malega optičnega čudeža. Johnny, ali ti res misliš, da je v ozadju vedno fizika, kaj?

Jn., tehtno. Vedno ne, ampak v tem primeru gre očitno za fizični predmet v obliki jabolka, ki je nataknen na konico stolpa.

Cl. Koliko pa se ti zdi velik, če ga gledaš z obema očesa?

Jn. Hm, težko bi rekel ... približno kot krošnja večje jablane?

Cl. Rada bi ga videla bolj od blizu, se ga dotaknila ...

Jn. Morda pa se ga sploh ne moreš dotakniti, niti videti od blizu. Se spomniš tistega rdečega srca na Trgu časa?

Cl. Seveda. Ali bi bilo tole Empirejsko jabolko lahko ravno tako iz same svetlobe?

Jn. se nasmehne. Lahko, ampak vseeno bi bilo fizično, saj njegova metafizičnost ni tam zgoraj na konici, v naših mislih je.

Cl., zbadljivo. Te je tudi to naučil tvoj priljubljeni profesor?

Jn., užaljeno. Ne, Cilia, sam sem pomislil na to, prav zdaj.

Cl. se spet zazre v daljavo, tja k »nebesnemu obrisu« mogočnih stolpov Dolnjega mesta, in čez nekaj drobcev časa dregne svojega fanta filozofa. Kaj misliš, kje je tisto pravo JABOLKO?

Jn. Katero pravo?

Cl. Mislim tisto, ki ga vidimo v vseh teh svetlobnih jabolkih.

Jn. Platon bi rekel, da so vsa jabolka »udeležena« v resničnosti edinega pravega JABOLKA.

Cl. Ampak kje je ono samo?

Jn. premišljuje, kako bi ji to razložil. Hm ... povsod, kjer so posamezna jabolka ... in obenem nikjer.

Cl. Torej so vsa vidna jabolka kakor sence tistega nevidnega?

Jn. So njegovi »posnetki«, bi rekel Platon.

Cl. Ampak zakaj so nam sence ali posnetki resničnejši od njega samega?

Jn. Se ti zdijo resničnejši?

Cl. Meni že!

Jn. se smeje. Platon se s tabo ne bi strinjal, pač pa bi bila tvoja misel bolj všeč Aristotelu.

Cl. potegne iz torbe čokolado in mu jo ponudi. In kako naj vem, kateri od njiju ima bolj prav?

Jn. vzame košček. Dobro premisli, pa boš sama videla, da ima Platon bolj prav kot Aristotel.

Cl., s polnimi usti. Kaj pa John Lennon, bi ga bil vesel?

Jn. Misliš jabolka tu zgoraj? ... Po mojem ne preveč, preveliko je in preveč spominja na vrhovno oblast.

Cl. Pa saj JABOLKO dejansko je vrhovna oblast, ali ni?

Jn. V formalnem smislu JABOLKO sploh ni oblast.

Cl. se spet ozre navzgor, kot da bi hotela preveriti, ali tisti zeleni jabolčni oblak vendarle ni zgolj privid. John, morda ti kaj veš o tem, ali so ga nataknili tja gor za zmeraj ali samo začasno, zdaj pred novim letom?

Jn. Ne vem, lahko pa pogledava v tablico.

Cl. odkima. Ni treba, saj tako ni nič za zmeraj ...

Za železno ograjo terase, na valovitem betonskem napušču nad prepadom ždita goloba, najbrž sta par, golob in golobica.

Cl. Ne bi si mislila, da golobi letijo tako visoko.

Jn. se muza. Morda pa ju tu zgoraj hranijo kot domači živali?

Cl. Ja, prav lepo sta rejena.

Jn. Pa ti veš, kateri je on in katera je ona?

Cl. Pojma nimam. Še tega ne vem, ali sta res par.

Jn. se zabava. Tudi jaz ne ... zanju bi kar dobro veljala tista lacanovska fraza, da »spolne razlike ni«.

Cl. Kaj si rekel?

Jn. Nič, nič, neumnost.

Cl., ne ravno brezbrizno. Zdi se mi, da nista preveč srečna.

Jn. se zasmije. Kako pa naj bi bili golobi srečni? Lahko so siti, potešeni ... ampak da bi bili srečni?

Ob tej antropocentrični provokaciji golob zafrfota s krili, a ne vzleti – kam pa bi poletel, razen na drugi konec terase? – le obrne se v stran, zdi se, da je užaljen, morda celo priz-

det, saj se takoj za njim obrne vstran tudi golobica, kakor iz solidarnosti do svojega starega (ali obratno, saj ne vemo, kdo je kdo).

Cl., igrivo. Vidiš, razumela sta naju, ni jima bilo prav.

Jn. Ah, daj no! Kako bi naju razumela?

Cl. se smehlja. Poglejva še malo naokrog ...

Jn., sloneč na ograji, si z dlanjo zastira oči pred bleščečim soncem. Glej, Cilia, tam v Dolnjem mestu gradijo nova stolpa namesto nesrečnih Dvojčkov.

Cl. Stolpa, ki nista več dvojčka, ampak le brata: prvi je širši, drugi pa višji. Zakaj nočejo, da bi bila enaka, tako kot prej?

Jn., filozofsko. Tudi če bi to hoteli, popolna ponovitev nikoli ni mogoča. Nobeni stvari na svetu ne moreta biti popolnoma enaki, že zaradi različnih časov to ni mogoče.

Cl. Ali ne bi bilo pravilneje reči, da ne moreta biti isti, lahko pa sta enaki, saj sta bila tudi Dvojčka enaka?

Jn. No, če ti je tako bolj všeč ...

Cl. ... in če bi jaz izbirala načrt za gradnjo novih, bi se spet odločila za dvojčka.

Jn. Ampak to bi bilo tako, kot da se 9/11 sploh ni nič zgodilo!

Cl., zamišljeno. Morda bi bilo res bolje pozabiti na tisti strašni dan ... Ne čisto pozabiti, a ne preveč misliti nanj.

Jn. Pa se ti res zdi, da je treba pozabiti na strašne dni? Jaz mislim, da se je treba spominjati tudi takšnih, ne samo lepih. Ravno zato, da se nikoli ne bi ponovili.

Cl. Saj se ponavljajo kljub spominu, vedno znova.

Jn. Žal se človeštvo prav nič ne nauči. Tehnika pa postaja čedalje močnejša, orodja so vse boljša, orožja vse hujša ...

Cl. gleda v daljavo. John, ali so tiste tipalke na vrhu visjega stolpa žerjavi? Jih vidiš?

Jn. napejva oči. Vidim, najbrž so res žerjavi ... Bova pogledala skozi daljnogled, ko bo prost.

Cl., čez nekaj drobcev časa. Zakaj si včeraj, ko sva hodila skozi Dolnje mesto, rekel, da nočeš obiskati spominskega

parka 9/11? Jaz pa bi vseeno šla tja, morda kak dan po novem letu, preden se vrneva domov?

Jn. Nisem rekel, da sploh nočem videti Dna Nič, ampak včeraj si tega res nisem želel, tako lepo nama je bilo tam na obali ... Saj ne moreš iti k padlima Dvojčkoma kar tako, kadarkoli, na tisti njuni črni jami s tisočeriimi mrtvimi imeni se je treba duševno pripraviti, gotovo sta precej hudi.

Cl. Sam praviš, da se je treba spominjati tudi strašnih dni.

Jn. jo poljubi na sence. Ja, tudi tja bova šla, Cilia.

Po nebu, ki je zgoraj okrog zelenega jabolka turkizno, proti obzorju sinje, pod nizkim zimskim soncem svetlo rumeno in nad lesketajočim se oceanom zlato, se spuščajo in dvigajo desetine letal, nad mestnimi stolpi pa visi v zraku tudi nekaj helikopterjev.

Cl. pokaže na ostro trikotno prizmo ob Široki poti. Glej, kako je tisti stolp podoben likalniku ...

Jn. Ta trikotni stolp je ena izmed mestnih znamenitosti, zgrajen je bil že pred skoraj sto leti.

Cl. premerja z očmi geometrijsko mrežo ulic in avenij. Zdi se mi, da zdaj vem, kaj je hotel povedati tvoj profesor, ko je rekel, da so sodobna mesta »prizmatična«.

Jn., pomembno. Njegova poanta je bila globlja, namreč da so vsa človeška dela preveč »prizmatična«, premalo »sferična«.

Cl. Tega pa ne razumem več.

Jn., v svojem elementu. Saj je preprosto: sferičnost je forma sklenjenosti, celovitosti, konsistentnosti, prizmatičnost pa je –

Cl. ga prekine. Ni se ti treba truditi z razlago, zdaj se mi ne ljubi preveč razglabljati, tako lepo je tu, tako ... veličastno.

Jn. se nasmehne. Pa rajši kaj zapoj, Cilia.

Cl. zapoje nekaj taktov iz muzikla DUH, a kmalu odneha in se, hočeš nočeš, vrne k premišljevanju. Pomisli, koliko duš živi tu spodaj, kaj vse počnejo, govorijo, mislijo, delajo, kaj vse si želijo ... To je noro, koliko nas je na svetu!

Jn. Sedem milijard in vsakih deset let še za kako milijardo več.

Cl. Ob tej misli se mi kar zvrtil v glavi!

Jn. Jaz pa rajši sploh ne premišljudem o tem, saj si niti predstavljati ne morem, koliko je milijarda ljudi. Že milijon je preveliko število za našo pamet, in tudi če bi rekli »samo milijon nas je«, to pomeni tisoč krat tisoč!

Cl. Nekje sem prebrala, da so že stari Egipčani poznali število milijon. Je bilo tudi njih že več kot milijon?

Jn. Gotovo jih je bilo vsaj milijon. Nekatera njihova mesta so bila že prava velemesta, še posebno prestolnica Tebe – recimo leta minus 2012, v času, ki je zrcalen našemu.

Cl. Si to kje prebral?

Jn. Seveda, v Metu, pri Meketrovih barkah.

Cl. *premišljuje.* Veš, kaj se sprašujem, John: če je na svetu toliko milijard ljudi, potem sta nekje med njimi tudi dva takšna, ki sta zelo podobna nama, skoraj enaka, ko da bi bila najina dvojčka ... morda imata celo isti imeni, ali pa vsaj podobni?

Jn., vselej pripravljen na spekuliranje. Ja, prav si rekla: skoraj enaka – in ta »skoraj« bi bil lahko zelo majhen.

Cl. Kako misliš, majhen?

Jn. Razlika med nami bi bila lahko majhna, recimo, če bi bila najina dvojčka res zelo podobna nama, če bi bila skoraj enaka nama in bi se od naju razlikovala samo v kakšnih manj pomembnih lastnostih, na primer, da bi imela ona temnejše lase od tebe, on pa daljši nos od mene ...

Cl. *se zabava ob tej bizarni predstavi.* Prav čudno bi ju bilo srečati, če bi nama kak večer prišla nasproti po Široki poti.

Jn. Si predstavljaš, kako bi bilo to šokantno?

Cl. Si kar mislim ... In potem, če bi bili nekaj časa skupaj, ali bi še vedeli, kdo sva midva in kdo sta onadva?

Jn. *viha čelo.* Ti bi bila še vedno ti in jaz bi bil še vedno jaz.

Cl. *še malce tuhta.* Znotraj že ... Kaj pa, če bi se nekega dne jaz sama prepoznala v njej?

Jn. Kako to misliš?

Cl. Recimo, da bi se zjutraj pogledala v ogledalo in videla, da imam temnejše lase, kot sem jih imela zvečer. Vprašala bi se, ali sem se prebudila znotraj druge Cilie.

Jn. Zato bi bilo bolje, če bi se že pri prvem srečanju dogovorili za različna imena: ti bi ostala Cilia, tvojo dvojnico pa bi imenovali Cecily ali kako drugače, vsaj takrat, ko bi bili skupaj vsi štirje.

Cl. Vendar le, če bi se ona s tem strinjala.

Jn. Če pa se ne bi strinjala, bi se lahko preimenovala ti.

Cl. Še bolj enostavno bi bilo, če bi najina dvojnika govorila kak drug jezik, saj je na svetu na tisoče različnih jezikov.

Jn. Ja, ampak v tem primeru ne bi bila ravno majhna razlika med nama in njima, prihajali bi iz različnih okolij, različnih kultur ...

Cl. Saj pravijo, da ves svet postaja ena sama »globalna vas«.

Jn. To že, ampak globalizacija ne pomeni, da bomo postali vsi enaki. Žal pomeni bolj to, da bomo vsi enako podrejeni JABOLKU, tehniki in kapitalu.

Cl., nabrito. Veš, kaj pa bi bilo zagotovo enako pri naju in najinih dvojnikih, tudi če bi prišla z druge strani oceana?

Jn. Ne vem, povej!

Cl. No, kar sam malo pomisli ...

Jn. mozga. Aha, že vem: naše sence bi bile enake!

Cl. Seveda, vsaj če bi se srečale na istem kraju.

Jn. se smeje. Ti bi gotovo dobila desetko na izpitu iz analitične metafizike, ki sem ga jaz opravil le z devetko.

Cl. Kaj pa si bil vprašan?

Jn. Naš mladi docent me je vprašal, kaj je bistvo problema osebne identitete v modalni metafiziki.

Cl. Ojej, jaz še tega ne vem, kaj je modalna metafizika.

Jn. To je panoga analitične filozofije, ki na logičen način proučuje odnose med dejanskostjo, možnostjo, nujnostjo ... še kar zapletena zadeva, ampak samo vprašanje ni bilo nič težje od tistega, ki si ga maloprej postavila: Kako naj vem, da sem jaz še jaz, če se prebudim drugačna ali če se znajdem v nekem drugem svetu?

Cl. Johnny, na to vprašanje še sama sebi ne bi znala odgovoriti, kaj šele na izpitu! Zdi pa se mi čudno, da si filozofi zastavljate takšna vprašanja. Saj nanje najbrž sploh ni mogoče odgovoriti?

Jn. Se povsem strinjam s teboj.

Cl. Zakaj pa potem študiraš filozofijo?

Jn. Hm ... zato, ker je filozofija predvsem »varuhinja vprašanj«, ne pa dajalka nekih prehitrih, nepremišljenih odgovorov.

Cl. To pa so besede tvojega ljubega profesorja, kajne?

Jn. jo objame čez ramo. Tokrat res.

V daljavi ob Vzhodni reki je videti kompleks blokov, zgrajen v štirih velikih polkrožnih lokih, s katerimi izstopa iz splošne prizmatične mreže metropole. V tistih blokih živi več tisoč, morda celo več deset tisoč družin – in danes, na božični večer, bo gotovo večina od njih doma, tisočeri družinski krogi bodo sklenjeni, zbrani vsak pri svoji praznično pogrnjeni mizi in lepo okrašeni jelki.

Cl. se tesneje zavije v svoj temnomodri, tu pod jabolkom rahlo turkizni plašč. Danes je lepo biti doma, pri svojih.

Jn. Te daje domotožje, Cilia?

Cl. Malo pa res, ko sem pomislila na vse tiste družine, ki se zdaj zbirajo, pripravljajo darila, praznujejo. Pomislila sem, da me mama pogrēša in da jo moram čim prej poklicati, poklepetati z njo ... Saj veš, da sem prvič tako daleč zdoma.

Jn. Kar takoj jo pokliči. Tu se bo NEBKO priključil direktno na to jabolko nad nama. Če hočeš, pokliči z mojo tablico.

Cl. Hvala, saj imam svojo.

Jn. Mislim sem, ker je moja večja, da se bosta bolje videli.

Cl. Prej se moram zbrati, da ji bom kaj lepega povedala.

Jn. Kaj ji lahko lepšega poveš kot to, da sva prav na vrhu Empireja?

Cl. se nasmehne. Ja, ampak vseeno rajši pozneje, ko bova spet v mestu, pred večerom.

Jn. Zvečer bom tudi jaz poklical svoje, da jim voščim.

Cl. Tvoji so bolj vajeni, da si kje daleč.

Jn. Starši nas vedno radi slišijo, še posebej ob praznikih.

Cl. Kar se dóma tiče, božični čas ni najboljši za potovanja.

Jn. Res ni, ampak kaj, ko imava zdaj počitnice. Bi ti lahko zamudila nekaj tednov zborovskih vaj, solfeggia, klavirja?

Cl. Rajši ne ... pa da ne boš mislil, John, da se nekaj cmerim ali celo pritožujem, zelo lepo mi je tu s teboj, samo pomislila sem na dom in za hip sem si zaželela, da bi bila bližje.

Jn. jo stisne k sebi. Zdaj sva drug drugemu dom.

Daljnogled na kovance še zmeraj ni prost. Že kake pol ure ga zaseda družina s petimi otroki, od najmanjšega do največjega se vrstijo pri kukalu, pa spet znova, saj očiju ne zmanjka kovancev, mamici pa ne potrpljenja.

Jn. Še en daljnogled je tam na drugi strani terase.

Cl. Ja, ampak skozenj ne bova videla žerjavov na novem stolpu, tam v Dolnjem mestu.

Jn. Saj je severna panorama še bolj fascinantna od južne: ves tisti gozd velikanskih stolpov Srednjega mesta, pa Osrednji park ...

Cl. Tam je živalski vrt ... bova šla kak dan tudi tja?

Jn. Po mojem bi bilo bolj zanimivo obiskati naravoslovni muzej, kjer imajo največjo zbirko okostij dinozavrov na svetu.

Cl. To pa res morava videti!

Jn. Lahko greva tja že jutri, če hočeš.

Cl. Kaj nisva rekla, da greva jutri z ladjo okrog Manhattna? Vreme je lepo in na božič verjetno ne bo dosti ljudi.

Jn. Saj res! Potem pa k dinozavrom v sredo?

Cl. Zmenjeno! Zdaj pa poglejva še na severno stran ...

Steklene prizme, ki jih osvetljujejo nizki žarki zimskega sonca, so v Srednjem mestu res velikanske in raznovrstne, pa tudi bližje so Empirejskemu stolpu od tistih v Dolnjem mestu. Nekatero so črne kot slavni monolit v ODISEJI 2001, druge so nazobčane kot vrhovi skalnatega gorovja, med najbolj

imenitnimi pa je gotovo tisti drugi špičasti velikan, čeprav mu s svetlečo konico ni uspelo ujeti velikega jabolka tako kot Empireju. In končno je tam ob Vzhodni reki tudi palača Združenih narodov, ki pa je videti, vsaj od daleč, skoraj majhna, saj stoji prav na robu Srednjega mesta in je pogledu z Empireja malone zastrta z drugimi, mogočnejšimi velikani, a kljub temu je njena prizma v obliki črno-bele domine še vedno dopadljiva očem in ljuba spominu. Precej manjša pa je neogotska katedrala na Peti aveniji, ne vidi se je niti od tod, z vrha empirejskega panoptikuma. Globoko spodaj, v senčnih kanjonih, gomazijo roji taksijev, s te višine so videti kot rumeni hrošči, pešci pa so drobnejši od mravljič. Toliko bolj pa je veličastna senca samega Empireja, ki se kot kazalec ogromne sončne ure plazi čez bližnje prizme.

Jn. kaže z roko. Glej, tisti osmerokotni stolp je sedež SOS.

Cl. Nove agencije za iskanje izgubljenih duš?

Jn. Ja, prav te. Ustanovilo jo je JABOLKO. Prej je bil stolp v lasti družbe METŽIV, ki je bankrotirala.

Cl. Kako pa ti vse to veš, Johnny?

Jn. Od kod le – iz ČASNIKA. Kaj ti nikoli ne bereš novic v svoji tablici? Saj so zastonj!

Cl. Za vse tiste novice in novičice nimam prostora v sebi, zdi se mi, da gre vedno za eno in isto ... sem pa tudi jaz prebrala, da se je SOS v nekaj mesecih zelo razmahnil.

Jn. Očitno vse več duš potrebuje pomoč.

Cl. Midva sva še mlada in ne rabiva njihovih agentov.

Jn. Pravijo jim angeli.

Cl. Kaj ni to mišljeno ironično?

Jn. Mislim, da ne, ker res pomagajo ljudem v stiski. JABOLKO je najbrž ugotovilo, da bi lahko prav kmalu šlo vse k vragu, ves sistem, in zato se je odločilo za takšno vsem dostopno, brezplačno duševno pomoč.

Cl. Nisem vedela, da so zadeve že tako resne. Torej se lahko zgodi, da bova tudi midva potrebovala pomoč kakega angela?

Jn. Sama praviš, da nisva nič posebnega, da sva med tistimi 99%. Če ne prej, bova potrebovala pomoč pri iskanju

službe. Včeraj sva videla, koliko vstajnikov je bilo v tistem parku pri Zidni ulici.

Cl. Ja, ampak mislila sem, da jih bo še precej več.

Jn. Morda jih bo že spomladi dvakrat toliko.

Cl. Nekateri si niti ne želijo službe in rajši posedajo po parkih.

Jn. Med njimi so gotovo tudi takšni.

Cl. *si navija okrog prsta koder svojih plavih las.* Mene še bolj kot to, ali bom s svojim petjem našla kakšno službo, skrbi to, ali bo sploh še kdo želel poslušati čudovito staro klasiko, Bacha, Vivaldija, Mozarta, Puccinija ...?

Jn., trpko. Morda pa kak angel?

Cl. se nasmehne. Morda res, čeprav dvomim, da bo prišel iz stolpa SOS. Jaz vseeno bolj stavim na prave angele, tiste iz nebes.

Jn. se muza. Kaj pa, če se prav tisti zbirajo v stolpu SOS?

Cl. ga krcne. Ne nakladaj, moj filozof! Ti boš s svojo metafiziko še manj zaposljiv kot jaz s svojo glasbo.

Jn. Zdi se mi, da bova glede službe kar na istem ... Sploh bi pa jaz rajši ostal kar svobodnjak.

Cl. se smeje. Ti bi bil najrajši svobodnjak s polno tablico, kaj?

Jn. Ah, ne! Brezposelnih bogatašev nikoli nisem maral.

Cl. Tudi jaz ne, čeprav jih najbrž ne marava zato, ker sama nisva iz bogatih družin. Med njimi pa so gotovo tudi zelo v redu ljudje, recimo, Mičiko in Dim, ki sva ju spoznala na Kunčjem otoku.

Jn., nejeverno. Mičiko je bogata? Nisem vedel ...

Cl. prikima. Sama mi je povedala, zaupala mi je to kot skrivnost, ampak tebi že lahko povem, saj ne boš pravil naprej.

Jn. Komu pa bi to pravil, in zakaj? ... Sicer bi si lahko mislil, da sta buržuja, saj se tistemu njenemu Dmitryju že na obrazu vidi, da ima polno tablico denarja. In njegov oče je najbrž kak ruski tajkun?

Cl. Tega ne vem. Ampak zakaj tako grdo govoriš o Dimu, kaj ti je storil slabega? Si pozabil, kako prijazen je bil do tebe? Sicer pa je tista vila ob obali last Mičikinega očeta.

Jn. zagodrnja. Nič nimam proti Dimu osebno, še manj proti Mičiki, le v principu ne maram bogatašev ... Kaj pa je njen oče?

Cl., na videz ležerno. Njen oče je eden glavnih lastnikov firme ZVOKO. Sèm sta prišla za novo leto iz Evrope, živita v Benetkah, kjer ona še študira, on pa je tam v službi pri ZVOKU.

Jn. kar zažvižga od začudenja. Sva pa našla vplivne prijatelje! Ali ti je Mičiko vse to sama povedala?

Cl. prikima. Ja, takrat ko smo se sprehajali ob obali in si ti filozofiral z Dimom.

Jn., spet pikro. Bogataši se radi skrivajo, ker se bojijo revežev.

Cl., nejevoljno. Ne bodi no krivičen, John, saj niso vsi enaki! Med njimi so tudi pošteni ljudje. Sploh pa tako bogatih ljudi ne srečaš vsak dan, jaz poznam le njiju.

Jn., čemerno. Sama sta res čisto v redu, vendar je njuna družba gotovo polna bogatih snobov, ki jih ne bi želel niti srečati.

Cl., obotavlja. Jaz pa sem ti ravno danes, za božično presenečenje, hotela povedati, da naju je Mičiko povabila na silvestrovanje.

Jn., osuplo. Na silvestrovanje? Kam pa?

Cl., živahno. Najeli so neki znani klub v Sohu.

Jn., mrko. A, tako. Njim seveda to ni noben problem.

Cl. se mu dobrika. Saj bova šla, ne?

Jn. Ne vem ... jaz bi bil rajši kje drugje, s tabo seveda.

Cl., nestrpno. Ampak saj sva skupaj vsak dan! Ali imaš ti kak boljši predlog za silvestrovo?

Jn. odkima. Kaj pa bomo tam sploh počeli?

Cl. ga poboža po roki. Boš videl, da bo zabavno, prepričana sem, da bo to hud žur, morda bodo prikazali kak čisto nov performans, ali kako novo družabno igro, ali kak nov *gedžet*, gotovo ne bo dolgčas.

Jn., zdaj že sprijaznjeno. Raznih igračk pri bogatih nikoli ne zmanjka ... Kako pa se imenuje tisti klub?

Cl. FABRKA.

Jn. se zasmije. Ojej, ravno pravo ime za buržuje! ... No, prav, pa se bomo za silvestrovo igrali v FABRKI, saj vidim, kako si želiš, da bi bila zraven, pa še res je, da takšnega vabila ne dobiš vsak dan.

Cl. veselo poskoči in ga objame. Hvala, Johnny! Bala sem se, da me boš zavrnil, to bi me prizadelo. Kako sem vesela, da si za! ... Daj, poljubi me!

In tako se Cl. in Jn., potem ko sta uspešno premagala neko sicer majhno, vendar ne nepomembno oviro v njuni še rosno mladi ljubezni, objameta na vrhu Empireja in se vsaj ducat drobcev večnosti veselo poljubljata, vsa živa in čutna, le iz daljave podobna brezkrvnim sencam, ki jim s svojim digitalnim živčevjem virtualno vlada – čeprav jih realno sploh ne obvladuje – vseprisotno JABOLKO.

Cl., vsa srečna. Greva zdaj še malo tja, na sonce?

Jn., ves zaljubljen. Ja, morda je daljnogled že prost.

Cl. Imaš kaj drobiža?

Jn. izvleče kovanec iz žepa. Bo en dolar dovolj?

Cl. ga vleče za roko k daljnogledu. Bo že moral biti.

Jn. Cilia, zakaj ti je toliko do tega, da bi videla od blizu tiste žerjave nad Dnom Nič?

Cl. Ne vem, morda zato, ker sem pomislila, da to sploh niso žerjavi, ampak nekaj drugega, nekaj živega, nekaj prav majhnega, kakor tipalke kakega murenčka ...

Jn., začudeno. Kako si lahko pomislila kaj takega?

Cl., v zadregi. Sama ne vem, kako mi je to prišlo na misel ... murenčki!

Jn. ji skuša pomagati. Morda, ker sta nam veliko in majhno na podoben način nerazumljiva?

Cl. ga svetlo pogleda. Kako si ti pameten, Johnny! S tabo se počutim tako varno, ničesar se ne bojim, še tako čudnih stvari ne.

Jn. spusti kovanec v režo. No, pa poglejva, kaj se tu vidi.

Cl. se obotavlja. Kar ti poglej prvi!

Jn. se smehlja. Te je malo strah murenčkov, kaj?

Cl. skomigne z rameni. Kaj pa vem ...

Jn. približa oko kukalu in prime ročico, da bi usmeril daljnogled tja k žerjavom, tedaj pa uzre nekakšno ladjico, pravzaprav čoln, pravzaprav gondolo, celo flotiljo gondol! – Ja kaj pa je to? vzklikne in se odmakne. Kje so te gondole? Na reki, na morju? Ali se mi blede? Najbrž so v kakem navtičnem muzeju ... In potem spet primakne oko: neverjetno, gondole so še vedno tam! S tem daljnogledom je nekaj narobe, očitno je pokvarjen ... Daj, Cilia, poglej še ti!

Cl. previdno pokuka skozi leče. Pa je res tako kot v Benetkah! To je gotovo kakšna finta, kakšna »skrita kamera« ali kaj takega.

Jn. se ozira naokrog. Na terasi je ostala le peščica ljudi, tudi družina s petimi otroki že vstopa v dvigalo, danes zapirajo Empirejski stolp ob treh, zaradi praznika. – Ja, kaj pa so vsi drugi videli skozi ta daljnogled?

Cl., med zmedenostjo in radovednostjo. Najbrž isto kot midva, a otrokom so všeč takšne šale.

Jn. se ozre navzgor. Ampak kdo se z nami šali? Tole tu zgoraj?

Cl. komaj premaguje strah. Skozi ta daljnogled lahko gledaš samo z enim očesom, že to je sumljivo.

Jn. se spet nagne h kukalu. Aha, zdaj ga lahko tudi premikam sem in tja ... O, kaj vidim!

Cl., strahoma. Kaj?

Jn. vzklika. Saj tam niso samo gondole, zdaj vidim tudi palače, mostove, zvonike, kupole ... cele Benetke!

Cl., panično. Se ti je zmešalo, John?

Jn. pa se začne naslednji hip na ves glas smejati. Seveda, zdaj mi je jasno! V tem daljnogledu se predvaja film, ki je bil posnet v Benetkah! Glej, Cilia, poglej, kako je lepo! Bom približal kako gondolo, da vidiva, kdo se pelje v njej.

Cl., zase, misli ji švigajo kot roj iskric, ko se sprašuje – Naj se prepustim tej nori igri? Pa je to sploh še igra? Ampak kaj bi bilo drugega? Če je John prepričan, da je to igra, bo že res tako.

Jn., že čisto tam, na tistem daljnem odru. O, kaj takega! Veš, draga moja, kdo sta mladi par v gondoli? To sva midva,

nihče drug kot midva, ti in jaz! Zdaj sva v Benetkah ... Glej, poglej!

Cl., na robu pameti. Kaj pa govoriš, Johnny? Midva sva tu, na vrhu Empirejskega stolpa!

Jn. vztraja. Le poglej, sama boš videla!

Cl. se premaga in pogleda v kukalo. Pa sva si res podobna! Neverjetno! Saj to je ful noro, res huda scena!

Jn. rešuje logiko s spekulacijo. Medtem ko se midva čudiva kot majhna otroka, pa je najbrž ves trik v tem, da ima ta skrita kamera kako povratno zanko.

Cl. se odmakne od kukala. Johnny, utrujena sem, nič več ne razumem ... Greva nazaj dol v mesto, tudi lačna sem že. Kaj pa ti?

Jn. Mene pa hudičevo zanima, kako deluje ta reč.

A tisti hip se zaklopka na kukalu zapre, za en dolar je odprta samo pet minut.

Jn. išče po žepih. Imaš mogoče še kak kovanec?

Varnostnik pri vratih pa jima že kaže, da se čas obiska izteka.

Jn. nemočno zakrili z rokami. Pa pojdiva, kaj hočeva!

Cl. si oddahne. Saj tudi sonce že zahaja ...

Jn., medtem ko čakata na dvigalo. Cilia, si že bila kdaj v Benetkah?

Cl. Še nikoli, zelo rada pa bi šla ... Kaj pa ti?

Jn. Tudi jaz še nikoli, čeprav se mi včasih zdi, kot da sem tam že bil, najbrž zato, ker sem tolikokrat videl fotke tistih palač, mostov, gondol ... Lepo bi bilo, če bi šla skupaj v Benetke.

Dvigalo je zdaj tu: steklena vrata se odprejo, Cl. in Jn. vstopita. Temnopolt liftboy stoji mirno kakor lutka, malce počaka, če bi še kdo prišel, a ker ni nikogar, pritisne na gumb. Spust je najprej hiter, potem se ustali. Za steklom drvijo mimo nadstropja, jašek nad glavo postaja vrtoglavo visok.

Cl., spet veselo, medtem ko se dvigalo ustavlja. Preden greva v Benetke, pa poiščiva tu blizu kako dobro restavracijo ...

Jn. Kitajsko?

Cl. Ali rajši tajsko?

Jn. Morda pa korejsko?

Cl. Za božični večer bi bilo najlepše v italijanski ... Kakor da bi bila res v Benetkah.

Jn. se zasmije. Prav, ampak pašta bo samo za predjed ...

Njuna mladost in ljubezen kmalu preženetata tesnobo in strah pred neznanim.

In potem, ko se zapre veliki portal Empirejskega stolpa in se njegovi obiskovalci razgubijo po velemestnem labirintu, zgoraj na terasi ostaneta samo še golob in golobica. Zimsko sonce bo kmalu zašlo, zato morata njuni senci G♂ in G♀ pohiteti s pogovorom o današnjem dnevu.

G♂ *se šopiri.* Večerja pa je bila danes dobra, kaj, stara?

G♀ *si trebi kljun.* Ajdova piča z arašidi, mjm ...

G♀. Prav je, da so tudi nama lepo postregli za božični večer.

G♀. Črni Jack nikoli ne pozabi na naju, če ima še toliko dela s trapastimi turisti.

G♂ *nastavlja oko zahajajočemu soncu.* Mmm, res je bilo dobro, nisem si mislil, da so arašidi tako okusni.

G♀. Pa še prav dobro ve, črni Jack, kdo sem jaz in kdo si ti.

G♀. Se ti zdi tako važno, da naju pozna? Mislim, vsakega posebej ... saj natrosi pičo obema skupaj.

G♀. O, stari moj, *meni* se zdi to zelo važno! Kar spomni se tistega fanta in punce, kako grdo sta govorila o naju, še posebej on, češ da sploh ne moreva biti srečna, niti nesrečna ... in kar predstavljaš si, kako bi bil užaljen, če bi mu midva rekla, da med njim in njegovo punco ni spolne razlike!

G♂. Ampak jaz sem razumel, da je to rekel nekdo drug, neki filozof, iz katerega se je fant norčeval.

G♀ *zagruli.* Nikar ga ne zagovarjaj, iz naju se je norčeval!

G♂ *zagolči.* Prav nič ga ne zagovarjam, saj si videla, kako sem mu podkuril z daljnogledom. Revez je mislil, da res vidi gondole!

G♀ *zakljunka.* Ja, čisto prav mu je, kaj pa se je toliko šopiril. In tudi če ni prav zares verjel, da vidi Benetke, si ga dobro zmedel, njo pa še bolj, da mi je bilo kar malo žal.

G♀. Ah, saj mladi kmalu pozabijo vse, kar jim ni prav.

G♀. Ja, in če bi bila midva mlada, se tudi ne bi sekirala zaradi takšnih provokacij ... Ampak, stari moj, kako si jima namalal pred oči tiste gondole, pa še palače in mostiče povrh?

G♂ *se zdaj prav zares našopiri.* Telepatija, stara moja, telepatija dela čudeže! Ampak treba je znati, ni kaj.

G♀ *občudujoče bulji vanj.* Ti si res mojster, prmejduš!

Mojster G♂ *pa izkoristi še zadnji sončni žarek za tole globoko misel:* Vsi, tudi golobi, smo le sence, ki nas oživlja božanska luč.

Hatneferin skarabej

DRUGA DVORANA SPOMINA:
PRAZNOVANJE ZIMSKEGA SONČNEGA OBRATA

Med posebno impresivne egipčanske umetnine, ki jih hrani Metropolitanski muzej, gotovo sodi kamniti kip najbolj znane faraonke Hačepsut iz 18. dinastije (Novo kraljestvo). Hačepsut – njeno ime pomeni »Prva med plemenitimi damami« – je bila hči faraona Tutmozisa I. (Thoth-mes pomeni »Tot se je rodil«) ter polsestra in žena Tutmozisa II., ki pa je umrl dokaj mlad, zato je Hačepsut leta 1479, ko še ni dopolnila trideset let, postala regentinja, zavladala je namesto svojega pastorka, mladoletnega sina umrlega faraona, ki mu ga je rodila druga žena, kajti s Hačepsut sta imela samo hčer Neferure. A še preden je prestolonaslednik odrastel, se je leta 1473 sama oklicala za faraonko ter privzela kraljevsko ime Maatkare («Resnica je Sončev *ka*»). Zanimivo in zgodovinsko ne povsem pojasnjeno pa je to, da je potem skupaj s pastorkom, »zakonitim« faraonom Tutmozisom III., složno vladala še petnajst let, vse do smrti leta 1458, ko je on sam prevzel vso oblast.

Kraljica Maatkare Hačepsut nam je znana predvsem po veličastnem templju, imenovanem »Džeser džeseru« (tj. »Vzvišeno vzvišenega« ali »Sveto svetega«), ki ga je kot »božja hči« zgradila v čast nebeškemu očetu Amon-Raju in drugim bogovom, gotovo tudi zato, da bi ji čaščenje njenega božanskega izvora utrdilo pravico do prestola. Hačepsutin tempelj se v treh s stebrišči ločenih terasah, na katerih so bili nekoč vrtovi, dviga k skalnatim stenam v Deir el-Bahriju (pri Tebah oz. Vasetu), in sicer ob ruševinah templja Mentuhotepe II., ki je bil – če se spomnimo – pol tisočletja prej Meketrov vladar v času 11. dinastije (Srednje kraljestvo).

Kip sedeče Hačepsut v naravni velikosti, ki ga hrani Met, je še posebno lep zato, ker izraža njeno faraonsko moč in več-

nost ter obenem minljivo čutnost in ženskost. Na prestolu sta hieroglifska napisa: »Popolna boginja, vladarica obeh dežel« (Zgornjega in Dolnjega Egipta) in »Utelešena hči [sončnega boga] Reja«. A kljub temu, da je bila Hačepsut »božja hči«, so njeni nasledniki na prestolu (že pozni Tutmozis III., za njim pa Amenhotep II. idr.), ki jim, kot domnevajo egiptologi, tako kot duhovnikom ni bilo všeč, da je ženska vladala enako dobro ali še bolje kot moški, oskrunili njeno svetišče, razbili večino njenih kipov in poskušali izbrisati njeno ime iz zgodovine, vendar se jim to ni posrečilo.

Hačepsutin prvi dvorjan in arhitekt templja »Džeser džeseru« je bil človek z imenom Senenmut (dob. »Materin brat«), ki je izviral iz nižjega stanu. Kraljica mu je očitno zelo zaupala, saj je bil Senenmut varuh njene hčerke, princese Neferure (ohranjenih je vsaj sedem njegovih kipov s princeso v naročju). Senenmut je bil približno istih let ali malo starejši od Hačepsut in nekateri domnevajo, da je bil njen ljubimec. Vsekakor pa je bil zelo nadarjen človek, saj je vodil velika gradbena dela, tudi postavitev dveh dotlej najvišjih obeliskov v znamenitem templju Karnak, nadalje je imel pomembno vlogo v religioznih obredih (o tem priča njegov kipec v Metu, ko drži v naročju *sistrum*, obredno glasbilo pri čaščenju boginje Hator, egipčanske kravjeglave »Afrodite«), poleg vsega tega pa Senenmut velja za prvega egipčanskega »astronoma«, saj si je dal naslikati zvezdno karto na strop svojega posmrtnega bivališča – toda, žal, ta pomembni mož ni doživel časti, da bi njegov *ka* čakal na »prebujenje v svetlobi« v tej malone kraljevski grobnici. Zgodovinarji menijo, da je pred smrtjo padel v nemilost, najbrž pri kraljičinem sovladarju, in tako je njegova skrbno pripravljena grobna kapela ostala prazna, niti ni znano, kje je njegov grob.

Pač pa so arheologi na ekspediciji, ki jo je organiziral Met v letih 1935–36, blizu Senenmutove nesojene kapele odkrili manjšo, a v celoti ohranjeno grobnico njegove družine, matere Hatnefer in očeta Ramoseja ter še šestih slabo ohranjenih mumij, dveh neznanih žensk in štirih otrok. Glavna mumija v tej grobnici je bila Hatneferina: njena

»antropoidna krsta« je lepša in večja od Ramosejeve, kaj šele od drugih dveh preprostih rakev, in tudi večina najdene »posmrtno opreme« pripada njej. (Moževo truplo je bilo šele po njeni smrti preneseno iz domače vasi v to družinsko grobnico, najbrž je za prenos poskrbel sin Senenmut.) Hatnefer – ime lahko pomeni »Dobra žena« – je postala po prezgodnji moževi smrti »gospodarica hiše« (*nebet-per*), skrbeti je morala za veliko družino, saj je imela poleg Senenmuta še tri sinove (Amenemhat, Paire, Minhotep) ter dve hčeri (Anhotep in Nefrethor). In tudi potem, ko sta se najstarejša sinova odselila in šla na svoje, je družina ostala velika, ker so v hiši živele tudi moževe neporočene sestre in najbrž še kako drugo sorodstvo ter služinčad. Kraljica Hačepsut je prek Senenmuta pošiljala gospodarici hiše dragocena darila za tostransko in onstransko življenje, saj je na nekaterih dragocenostih, ki so bile položene k njeni mumiji, zapisano faraonkino ime. Hatnefer je umrla v »letu 7« vladavine Hačepsut, tj. leta 1473 pr. Kr., istega leta, ko se je Hačepsut iz regentinje okronala za faraonko [gl. Roehrig, 24–39].

Večino ohranjenih Hatneferinih predmetov lahko dandanes vidimo v Metu. Tu je njena pozlačena posmrtna maska, ki jo kaže kot matrono s širokim obrazom in razprtimi očmi, kot pravo *nebet-per*, ki je za življenja sedela na imenitno izrezljanem in še dandanes popolnoma ohranjenem širokem stolu z visokim naslonilom, na katerem je upodobljen hišni bogec Bes, zaščitnik doma. Nadalje sta tu dva lepo oblikovana vrča iz alabastra in sklede iz keramike, pa slamnata košara za hrano umrlih (kruh, datlji, rozine, palmovi orehi idr.) ter druga, manjša košara s Hatneferinimi kozmetičnimi pripomočki, bronasto zrcalo in britev, še posebno obilna pa je zaloga tkanin, saj trije leseni zaboji vsebujejo kar 76 dolgih, z resicami obrobjenih platnenih prtov. V posebni skrinji, arheološko imenovani »kanopska skrinja« (po sicer zmotni povezavi z grško legendo o mornarju Kanopu), pa je bilo spravljeno Hatneferino mumificirano drobovje (jetra, pljuča, želodec) – medtem ko je njeno srce ostalo v telesu, saj so ga smatrali za organ duše (zanimivo, možgane pa so odstranili).

Na prsi Hatneferine mumije so bili položeni trije popisani zvitki, dva usnjena in eden iz papirusa, na njih so zapisana poglavja iz »Knjige mrtvih« – besede, ki naj bi pomagale Hatneferini *ba* (»srčni duši«) na njenem onstranskem potovanju; poleg teksta je na enem izmed zvitkov narisana Rejeva (oz. Rajeva) barka, na kateri pred umrlo stojijo štirje bogovi: Maat, Khepera, Tehuti in Ast. Domnevamo lahko tudi, da je imela Hatnefer za življenje rada glasbo in ples, saj so ob vходу v njeno grobnico, zasutim s peskom, našli tamburin z usnjeno opno, ki je danes na ogled v Egipčanskem muzeju v Kairu.

Največje muzejske dragocenosti, čudovite primerke nakita, ki jih hrani Met, pa so arheologi našli na sami mumiji, ko so odvili njene dolge tkanine, v katere je bila zavita pred tremi in pol tisočletji (lahko se vprašamo, ali je takšno »razkrivanje« skrunitev umrle). Tu, v muzejski vitrini, sta dva prstana, amuleta, ki sta bila na sredincu in mezincu Hatneferine leve roke: na prvem je upodobljena čudna žival, kakor nekakšna osa z dvojnimi želodci in dvojno vibo na sredi, na drugem pa je vtisnjen škorpion, simbol boginje Ast. Nadalje lahko občudujemo dva turkizna skarabeja iz steatita: prvega je Hatnefer nosila kot zapestnico, drugega pa so našli na njenem palcu; na hrbtni strani slednjega je hieroglif za ime kraljice Hačepsut in njen vzdevek »Žena boga Amona«, pod tem pa sta vtisnjeni dve klečči postavi, ki držita neki emblema, morda znamenje boginje Hator. Med vsem Hatneferinim nakitom pa je najlepši in najbolj dragocen njen »srčni skarabej«, medaljon z bogom Kheperom iz temno zelenega serpentina v zlatem ovalnem okvirju; skarabej skupaj z okvirjem meri 6,6 cm, približno toliko kot otroško srce, in je obešen na zlato, umetelno prepletano verižico (ta izredna zlatarska mojstrovina sicer običajno ni na ogled v muzeju, najdemo pa jo v vseh katalogih). Na zadnji strani obeska, tj. na spodnji strani skarabeja, je vgravirano besedilo iz »Knjige mrtvih«, s katerim umrla prosi svoje srce, naj pri poslednji sodbi ne pričuje proti njej in njenemu »živemu dvojniku« (*ka*). Hatneferino ime je dodano namesto nekega izbrisane besedila, kar pomeni, da

ta skarabej prvotno ni bil narejen zanjo, ampak je bil najbrž kraljčin [o vsem tem gl. Roehrig, *ibid.*].

Prizori iz življenja te »gospodarice doma«, ki sledijo, se dogajajo ob zimskem sončnem obratu, takrat je imela kakih šestdeset let.²¹

* * *

Hatnefer v svoji egipčansko modri halji z všitimi rume-nimi zvezdicami, še na pol v sanjah, sedi ob toaletni mizici, na kateri je cela zbirka bolj ali manj dragocenih predmetov: zloščeno bronasto ogledalo z vrezano podobico kravjeglave boginje na ročaju, vrček iz alabastra s črnim ličilom za oči, slamnata košara s pokrovom, v kateri je spravljena kodrasta lasulja, britvica v obliki sekirice za rezanje las in dlak, lesena skrinjica z dvema predalčkoma za nakit, kakih sedem posli-kanih stekleničk različnih velikosti za dišave, vse so v obliki Asarjeve mumije, ter na nižji mizici ob strani vrč in skleda z vodo. Jutranje sonce se lesketa na bronastem zrcalu.

Ko si Hatnefer osveži obraz, vzame v roko ogledalo in se ogleduje. Shujšati bi morala, po žetvi res začnem z dieto, v sušnem času bo lažje, vsekakor moram biti lepša vsaj do Apitinih praznikov, ko nas bo Hačepsut najbrž spet povabila v palačo ... po drugi strani pa ne smem preveč shujšati, da se

²¹ V egipčanskem koledarju je imelo leto 12 mesecev, ki so bili razdeljeni v tri letne čase po štiri mesece: 1. *akhet* (~ od julija do oktobra, ko Nil raste in poplavlja), 2. *peret* (ko se Nil umika in žito raste, od novembra do februarja), 3. *šemu* (obdobje žetve in suše, od marca do junija). Začetek leta, tj. koledarsko »novo leto«, je bil torej poleti, po »heličnem vzhodu« najsvetlejše zvezde »stalnice«, Astine (Izidine) zvezde Septet (ali Sopdet, gr. Sothis, lat. Sirius, slov. Sirij), takrat ko se ta zvezda po nekaj mesecih znova pojavi na jutranjem nebu (in se v naslednjih mesecih vse bolj »dviga« oz. »potuje« proti zahodu). Letni vzhod Septeta je napovedoval začetek Hapijevega (Nilovega) poplavljanja (~ 20. julija). Ker je imel egipčanski koledar 12 mesecev po 30 dni, je ostalo na koncu leta pet (in četrť) dni »viška«, pet »izrednih dni«, ko so praznovali rojstva bogov, med njimi tudi Asarja (Ozirisa). Praznik Asarjevega rojstva torej koledarsko ne sovпада s krščanskim božičem, rojstvom Kristusa, seveda pa je tudi v Egiptu zimski sončni obrat (ali kres), ki ~ sovпада s krščanskim božičem, tisti dan v letu, ko se dan začne spet daljšati, ko »dnevi premagajo noči« (za stare Egipčane je bilo to sredi koledarskega leta).

ne bodo videle gube na obrazu ... Oh, pa ti sivi lasje! Kakšne krasne črne kodre sem imela, ko sem bila mlada! Ramose se je zaljubil prav v moje kodre ... *potem se obrne k vratom in pokliče:* Nefrethor, prinesi mi še en vrč vode!

Pri vratih se pojavi senca, ki se v naslednjem hipu utelesi: lepa mladenka v preprosti platneni tuniki, z dolgimi črnimi lasmi.

Nefrethor. Ja, mama, takoj ti prinesem, *reče in vzame prazen vrč.* Lahko odnesem vodo v skledi?

Hatnefer prikima. Tudi ti se moraš urediti, danes zvečer pride Senenmut, morda tudi Amenemhat z družino, praznovali bomo Rajevo zmago dni nad nočmi.

Nf. Vem, mama, saj imam dovolj časa, še ves dan. Najprej morava z Anhotep speči kolačke in nabrati sadje. Bili sva že na tržnici, prinesli sva vse, kar si včeraj naročila.

Ht. odloži zrcalce. Prav. Pri nabiranju sadja pa vama lahko pomaga tudi Pairi, saj je doma, ne?

Nf. Ja, v svoji sobi nekaj piše. Minhotep pa je šel v mesto, obljubil je, da se vrne do večera.

Ht. si češe sive lase. Prinesi mi zdaj svežo vodo, draga moja.

Sončna lisa je medtem prilezla do alabastrskega vrčka, ki jo je sprejel s prijaznim lesketom. Hatnefer vstane in stopi k oknu. Na koncu palmovih vrtov se lesketa veliki Hapi in tam v daljavi, že skoraj na obzorju pod Piramidno goro drsita jadrnici po rečni gladini.

Nf. se vrne. Mama, tu je voda, čisto sveža, z dna vodnjaka.

Ht. Hvala, Nefrethor, kaj bi jaz brez tebe!

Nf. ... in brez Anhotep, saj ti tudi ona pomaga.

Ht. Seveda, ampak zdaj je čisto zmešana od tistega vojaka. Kako mu je že ime? Ga ti poznaš?

Nf., v zadregi. Obljubila sem ji, da o tem, kar mi zaupno pove, ne bom govorila z nikomer.

Ht. se nasmehne. Niti z mano?

Nf. zardi. Ne, mama, prosim, ne zameri mi.

Ht. se spet usede k toaletni mizici. Saj ti ne zamerim, moja mala Nefre, razumem te in tudi Anho razumem, najbrž bolje kot jo razumeš ti, saj si toliko mlajša od nje. A čeprav je izkušena – kaj vse je že doživela in preživela! – me vseeno tokrat bolj skrbi: tako se je zaljubila, da je čisto iz sebe, kaj ne vidiš?

Nf. Seveda vidim.

Ht. nalije vodo v skledo. Baje bo šel z vojsko na sever.

Nf., malce presenečeno. Od kod to veš, mama?

Ht. skomigne z rameni. Slišala sem pač, tako se govori.

Nf. Ne skrbi, mama, vse bo dobro, in tudi če bo res šel tja na sever, se bo vrnil kot junak. Saj je še mlad in Anhotep ga bo čakala.

Ht. jo poboža po črnih kodrih. Prav, pojdi zdaj, rada bi bila še malo sama, da uredim svoj obraz in svoje misli ...

Nf. se rahlo prikloni in njena senca zdrsne skozi vrata.

Hatnefer odpre škatlico z nakitom, iz levega predalčka vzame svoja turkizna skarabeja, tistega za zapetje in onega za palec, postavi ju predse na mizo in premišljuje. Čudne so bile moje sanje to noč, res čudne! Zakaj moja *ba* ni mogla vzleteti? Prhutala sem s krili v tisti grozni temi, hotela sem ven, v zvezdno noč, pa mi nekaj ni pustilo vzleteti, kot da bi me vlekel nazaj moj *ka* ... ali celo *khat*? Kako grozno! Le zakaj imam takšne sanje, kaj mi hočejo povedati bogovi? Včasih sem sanjala, da letim čez zelena polja, pristanem ob vodi, nabiram zlate cvetke in pôjem: »Naj tam, na poljanah Sekhet-hetepet, postanem *khu* [duh svetlobe], naj tam jem, naj tam pijem, naj tam sejem, naj tam žanjem, naj tam ljubim ...«²² – zdaj pa se prebujam ujeta v temo! Ali se mi bliža odhod v Tuat? Včasih se mi res stemni pred očmi, a to ni nič posebnega za moja leta, to se dogaja tudi drugim ... Sicer pa, tudi če se mi bliža odhod v Tuat, mar temna dolina ne vodi k prebujenju v svetlobo? Tega poslednjega cilja bi se morala veseliti, ne bati, pa vendar, svetloba tam na koncu doline ne čaka vsakogar, saj tiste, ki imajo pretežko srce, že v Dvorani Maat požre strašni Am-mit. In če si med temi nesrečniki,

²² Iz Nebsenijevega papirusa [gl. Budge (1), 327, ali (2), I, 168].

potem te pač ni več in je vsega konec, tudi teme. Toda, ali tak konec boli? Če te ugrizne pes, boli, kaj šele, če te požrejo čeljusti tiste pošasti! Ampak telo je takrat že mrtvo, kako bi čutilo bolečino? Krilata *ba* pa ni telesna. Vendar je živi dvojnik *ka* še vedno tam, navzoč pri sodbi. Ali tudi *ka* umre, izgine v nič, če Am-mit požre nesrečni *khat*? ... Ah, kaj se mučim s takšnimi vprašanji, na katera najbrž niti duhovniki v Karnaku ne znajo odgovoriti! Le kaj morem vedeti jaz, preprosta ženska? Rajši povprašam o tej nočni môri moja skarabeja, saj mi zmeraj povesta kaj koristnega ... *in tedaj s hitrimi, spretnimi, očitno te igre že vajenimi gibi večkrat zapored preloži turkizna skarabeja sem in tja po mizi ter ob tem mrmra svete besede:*

»Nuk pu kheper em Khepera,
 kheper-na kheper kheperu,
 kheper kheperu neb;
 em-khet kheper-a ašt
 kheperu em per em re-a.
 an kheper pet, an kheper ta,
 an qemam satat, četfet em bet pui;
 thes-na am-sen em Nu em enen.
 an qem-na bet aha-na ami.
 khut-na em abt-a.«²³

Ko izreče te besede, dvigne roke s svojih skarabejev, da bi lahko razbrala tisto, kar ji imata povedati. Skarabeja še nekaj

²³ V karseda dobesednem prevodu (tudi pri vrstnem redu besed) iz angleškega prevoda Willisa Budgea [Budge (2), I, 308–309], kjer je naveden poleg transkripcije tudi izvirnik v hieroglifih, te besede pomenijo, seveda le približno, sledeče:

»Jaz sem tisti, ki sem prišel v bivanje v obliki Khepera, jaz sem (postal) stvarnik tistega, kar je prišlo v bivanje, stvarnik tistega, kar je prišlo v bivanje, vsega;
 [in] potem ko sem prišel v bivanje, mnoge stvari so prišle v bivanje, izšle so iz mojih ust.
 Ni obstajalo nebo, ni obstajala zemlja,
 niso bile ustvarjene rastline, [niti] plazilci na mestu tem;
 jaz sem jih porodil iz Nu [prvotnega brezna vodá], iz stanja mirovanja.
 Nisem našel mesta, [da] bi lahko stal v njem.
 Uporabil sem čar [amulet] na mojem srcu.«

drobcev večnosti mrtvo ležita na mizi, potem pa v njenih očeh oživita, sama se začneta premikati sem in tja po gladki sandalovini. Napeto ju opazuje, da bi razbrala njuno sporočilo, in čez nekaj drobcev časa, ko končata svoj ples, se globoko oddahne in pomirjena zre predse.

Ht. O hvala, mogočni Khepera! Zdaj vem, da mi je tiste hude sanje poslal zli duh, Suti, zato da bi me zmedel in preizkušal. Še dobro, da imam svoja skarabeja ... (*pospravi ju nazaj v škatlico*). Ne smem misliti na temò, danes je sončni praznik, Senenmut pride domov, moram se pripraviti, da bom videti mlada in močna.

Glas sence na vratih. Mama, midve greva nabirat sadje.

Ht. Prav, Anhotep, naberita najboljše sadeže, samo zrele ... pa ne pozabita na granatna jabolka!

An. Ne skrbi, mama, saj sami veva.

Ht., potem ko se hčeri spustita po stopnicah na vrt, spet vzame ogledalo, v drugo roko pa čopič za oči in se začne ličiti. Koliko let je že, odkar je umrl Ramose? Odšel je v Amentet istega leta kot stari faraon – od takrat je minilo že sedemnajst let, meni pa se zdi, kakor da je bilo včeraj! Res bi bilo prav, če bi Senenmut prenesel Ramosejev *khat* v grobnico, ki jo pripravlja zame. Zadnjič je to omenil, najbrž pa precej stane, a moj Senko je bogat in ima dobre zveze vsepovsod, po vsem kraljestvu, tudi v Ramosejevi domači vasi, saj vsi vedo, kdo je prvi služabnik na dvoru in varuh male princese.

Na okensko polico prileti čudovit ptič z rdečim in zlatim perjem. Nekaj drobcev časa se spogleduje s Hatnefer, obrača glavico sem ter tja, potem pa znova razpre krila in zajadra med palme.

Ht., veselo. Ta pa je bil skoraj takšen kot sveti ptič Bennu, ki nikoli ne umre, vedno znova se poraja iz plamenov ... tako kot se bova midva z Ramosejem spet srečala in ljubila v Amentetu, tam bo moja *ba* priletela naravnost k njegovi ... *in ob teh vzvišenih mislih privzdigne pokrov slamnate košare in se nasmehne.* Le kaj bi si mislil Ramose, če bi me videl s to

lasuljo? Saj je lepa in res me pomladi, z njo sem skoraj takšna kot nekoč, ampak če se zdaj pogledam s temi dolgimi črnimi kodri in kitami, ki mi padajo čez ramena po hrbtu, se mi zdi, kakor da to sploh nisem več jaz ... a vseeno si jo bom danes zvečer nadela, naj bo, ker je praznik, in tudi Senenmutu bo gotovo všeč, če bom videti mlajša. Okrog vratu si zapnem poročno ogrlico, lahko tudi kaj zaigram na tamburin, in če bo tako nanese, morda celo malce zaplešem, zakaj pa ne? ... *In s temi veselimi mislimi stopi do skrinje, da bi si izbrala primerno večerno obleko za nocojšnje slanje.*

* * *

Velika miza je obložena z dobrotami, ki sta jih s pomočjo služinčadi pripravili Anhotep in Nefrethor, od bogato obloženih kruhkov, oliv in sirov, rib in perutnine, govejega in ovčjega mesa, divjačine in rakov, različnih vrst zelenjave in začinjenih omak, do medenih kolačkov in sadja vseh mogočih oblik in barv, grozdja, datljev, jabolk, pomaranč ... in tu so seveda tudi vrči s pivom in vinom, iz katerih člani Hatneferine družine, zbrani že skoraj v celoti, natakajo kozarce in nazdravljajo prazniku nepremagljivega Raja, ki v deželi ob največji reki naznanja skorajšnjo žetev. Jedilnica je prostorna, gosposka, na eni strani jo stebri ločijo od atrija, na drugi strani pa se s teraso odpira v vrt. Po stenah visijo tapiserije z motivi treh letnih časov, na kredenci čakajo glasbeni instrumenti na pravi trenutek za pesem in ples.

Hatnefer, gospodarica hiše, sedi na čelu mize, na svojem stolu z levjimi nogami in izrezljanim hišnim bogcem na naslonilu, oblečena je v temnozeleno tuniko z zlatimi resicami, okrog vratu si je zapela ogrlico iz koral in ametistov, dolgi črni kodri ji padajo na ramena, naličila si je tudi oči in napudrala lica, prav mlada je videti, vendar ne more povsem skriti zaskrbljenosti, ker dveh starejših sinov še ni. Levi in desni sedež ob njej čakata prav nanju. Drugi pa se živahno pogovarjajo, tako da mora zažvenkljati z nožem po čaši, če hoče priti do besede.

Ht. Dragi moji, vesela sem, da vas vidim zbrane ob praznični mizi, a počakajmo še malo z večerjo, da prideta tudi Senko in Amenko.

Minhotep, najmlajši sin, v vojaški srajci. Za Senenmuta razumem, da zamuja, najbrž ima kakšne opravke na dvoru, Amenemhat pa bi že lahko prišel pravočasno.

Anhotep, zajedljivo. Najbrž se njegova Hetemet še liči (*posnema jo s smešno grimaso*), ali pa lovi svoja fantiča kje tam ob reki ... gotovo jima ni nič do tega, da bi hodila na našo družinsko večerjo.

Ht. ošvrkne starejšo hčer. Takoj utihni, Anha, tako se ob naši mizi ne govori!

Mn. posreduje. Kriv sem jaz, hotel sem le reči, da ima Senenmut gotovo kak upravičen razlog za zamudo.

An. Ti, ki si vojak, prav dobro veš, da ne smeš zamujati.

Služkinja prinaša bakrene posode z žarečim ogljem ter nanje polaga krožnike s hrano, da se ne bi sbladila. Stari teti, Ramosejevi sestri, zadovoljno in obenem malce privoščljivo kimata na koncu mize. Zasliši se pasji lajež.

Ht. Itet, si dala Anamu kaj jesti?

It. Gospa, saj veste, da se bojim psov. Bom rekla Nekenu.

Pairi, mlajši sin, pisar. Morda pa laja, ker prihajajo?

An. Ti si res optimist! Vse vidiš lepše, kot dejansko je.

Pr. Življenje je treba videti v lepi luči, tako piše tudi na starih zvitkih v Karnaku. Kajti če je to življenje lepo, je ono *tam* še lepše ... Zakaj si danes tako zajedljiva, sestraica?

An. Ah, kaj! Tako pač nanese.

Mn. se nasmehne. Zakaj pa ne poveš naravnost, da tvoj ljubi odhaja na vojsko?

An. si zastre obraz. Ker se bojim, ker nočem, da odide.

Nefrethor stopi k njej, jo objame in tolaži. Nikar se ne boj, vrnil se bo kot junak, saj bo hitro minilo.

An. hlipa. Nič ne bo minilo ... sicer pa tako vse mine, vse!

Nf. Ne joči, moja velika Anhica, ne joči, vse bo še dobro.

Ht. z blagostjo in skrbjo gleda svoje otroke in premišljuje.
 Lepi in dobri so, ampak kaj bi lahko storila, da bi bili še boljši? Gotovo se jim pozna, da je Ramose umrl tako mlad, otroci morajo imeti očeta in mater. Ampak če bi se jaz znova poročila, bi bilo morda slabše, saj otroci težko sprejmejo očima ... Najbolj pa mi je žal, da se Senko in Amenko ne razumeta. Seveda je kriv predvsem Amenko in njegova ambiciozna Heti, ki bi želela, da on postane gospodar naše hiše in lastnik naših bark, čeprav ni najstarejši sin. Zadnjič mi je naravnost zabrusila, da se Senko nikoli ne bo vrnil domov, in to nemara celo drži, saj je našel svoj novi dom v palači, ampak zaradi teh preprirov se Amenku in njej z otrokoma še ne bi bilo treba odseliti v tisto bajtico ob reki, malce bi lahko še počakali. Zdaj pa sta edina vnučka, ki ju imam, tako daleč od mene!

Pr. Mama, kaj si se tako zamislila?

Ht. Ah, nič, premišlujem o življenju, o naši družini ...

Mn. Kako lepa si danes, čisto mlada!

Ht. se nasmehne. Saj sem res še mlada, mar ne?

Sinova in hčeri ji zaploskajo ter dvignejo čaše.

Ht. Zdi se, da bomo morali vseeno začeti z večerjo.

Tedaj se gospodarici hiše približa služabnik Neken in ji prinese leseno deščico, na kateri je nekaj napisano.

Ht. Kaj je to, sporočilo?

Nk. prikima. Našel sem ga pred vrati, na poštni polički.

Ht. preleti hieroglif in zdi se, kakor da ji je odleglo. Amenemhat sporoča, da ne morejo priti, ker se Hetemet danes – prav danes! – slabo počuti. Vse pozdravlja in nam želi vesel praznični večer, otroka mi pošiljata poljubčke ... in to je vse ... na, Neken, odnesi to stran.

An. Lahko bi nas prišel vsaj pozdravit, če je že prinesel tablico.

Nf. Morda pa je prišel že zjutraj, ko sva šli z Anho na trg, mama pa je še spala?

An. Sporočilo bi našli že prej.

Pr. Morda pa je naročil nekemu, ki je šel tu mimo, naj odda pri nas to pošto?

Ht. Ah, dragi moji otroci, saj je vseeno, kdo je to prinesel, in morda je še bolje, da Amenhenhatovi danes ne pridejo, vsaj ne bo prepira na praznični dan, kajti Senenmut zagotovo pride, čeprav zamuja.

Mn. Torej lahko začnemo jesti, mama? Jaz sem že zelo lačen.

Ht. Prav, začnimo z večerjo – *pomigne Nekenu, naj ji prinese s kredence ebenovinasto šatuljo, vzame iz nje srebrn družinski ankh in ga dvigne predse* – najprej pa se zahvalimo Najvišjemu za naš dan, za našo noč in za vse, kar nam daje v življenju in smrti:

O Amon-Ra, slavljen bodi, Ti, ki vzhajaš in zahajaš, Ti, ki siješ v lepoti! S Teboj so vsi bogovi, Asar in Heru, Anpu in Tehuti ... in vse boginje, Ast in Nebthet, Hator in Nut ... in zdaj dovoli še nam, minljivim sencam, da Te častimo, nebeški oče, ki prihajaš v svetlobi in preмагаš temo!

Po tej molitvi se vsi rahlo priklonijo, služabnik odnese ankh nazaj na kredenco h glasbilom in večerja se začne. Mednje se kmalu vrne veselje, prešerna razigranost, kot je tudi prav za praznični večer.

* * *

Senenmut je prišel pozno, ko ga razen matere ni nihče več pričakoval. Ob veselem ploskanju poljubi mamo na čelo, objame sestri in brata ter zasede njemu namenjeni stol desno od Hatnefer.

Sn. Oprosti, mama, oprostite mi vsi! Mislim sem, da bom lahko prišel prej, pa sem moral čuvati malo princesko, ker je šla regentinja s prestolonaslednikom v Karnak na praznovanje zmage dni nad nočmi. Neferure je malce bolna in moral sem ostati z njo.

Ht. z žarom v očeh gleda svojega pomembnega sina in si misli, kako lep je, postaven, močan, pa nič prevzetan, domov je prišel v preprosti, čeprav dvorno elegantni tuniki, pa dra-

gocen meč ima privezan za pasom in mošnjček, najbrž poln cekinov – *in potem reče*: Upam, da princeski ne bo hudega ... Vedela sem, da prideš!

Mn. Si prišel sam ali s spremstvom?

Sn. Spremljata me stražarja, počakala me bosta v atriju.

Ht. *pokliče.* Itet ... nesi hrano in pijačo še stražarjema!

It., senca na vratih. Takoj ju postrežem, gospa.

Ht. Ti, Senko, pa si boš postregel kar sam, ne?

Sn. Hvala, mama, nekaj malega, nisem zelo lačen.

An. bratu, zadržano. Morda veš, kdaj odhaja vojska na sever?

Sn. si daje kruhke na krožnik in naliva vino v čašo. Mislim, da kmalu. Če ne prej, takoj po končani žetvi. Zakaj vprašaš, Anhica?

An. zardi in skloni glavo.

Pr. ji priskoči na pomoč. Ker odhaja tudi njen dragi.

Sn. se namuzne. A, tako ... torej si se spet zaljubila?

An. vstane in stopi k visokemu bratu. Za hip se zdi, da mu bo prisolila klofuto, a ko pride do njega, ga objame čez rame. Tako sem nesrečna, Senko!

Mn. čez mizo zagodrnja. Saj te razumemo, Anha, ampak ne moremo ves večer govoriti o tej tvoji nesreči, kot da bi bila edina ženska na svetu, ki ji ljubimec odhaja na vojsko!

An. se osramočena vrne na svoj stol. Oprostite mi, dragi bratje, ne bom več govorila o tem.

Sn. Kje pa je Amenemhat in njegovci?

Ht., previdno. Kaj še ne veš, da so se preselili, v zgornje mesto, v hišico ob reki, menda je lepo tam.

Sn. se čudi. A, tako ... in zakaj niso prišli domov na praznični večer? Ali pa so že odšli?

Ht. Niso prišli, ker je Hetemet menda nekaj bolna ...

Pr. spremeni temo pogovora. Senenmut, slišal sem, da bo regentinja Hačepsut postala faraonka, je to res?

Sn., oklevaje. Ja, tako pravijo.

Mn. zastrize z ušesi. Kaj nisi ti njen zaupnik? Torej menda veš!

Sn. Vladarica ne govori z mano o tem.

Mn. Kaj pa bo s prestolonaslednikom?

Sn. srkne vino in odloži čašo. Ne vem, preveč me vprašaš, Minho. Morda bosta vladala skupaj, saj je mladi Tutmozis – naj bo živ, zdrav, močan! – še skoraj otrok.

Nf., igrivo. Ampak tudi visoka gospa Hačepsut je še mlada in lepa ... si kaj zaljubljen vanjo, Senenmut?

Sn. se zasmee. Seveda, mar tega še ne veš, draga sestrice? Saj o tem že ptiči čivkajo, po vsem mestu in kraljestvu.

Ht., nejevoljno. Dragi sine, ne šali se s tem. Saj veš, da ti vsi hočemo dobro, in tvoja visoka gospa je tako ljubezniva do nas, toliko daril nam je že poslala. Samo previden bodi, da ne padeš v kako spletko, predvsem pa ne pozabi, od kod prihajaš.

Sn., resno, malone otožno. Ne skrbi, mama, vse to vem in pazim nase, kolikor pač morem, ampak zdaj je že tako, da je moje življenje bolj malo odvisno od mene samega, ubogati moram svojo gospo, slediti njenim željam, to je pač moja usoda.

Ht., materinsko ljubeče. Pa jo imaš rad, gospo Hačepsut?

Sn. se nasmehne. Seveda jo imam rad, zelo rad jo imam ...

Ht. si popravi črn koder, ki ji je zdrsnil čez obraz. Veseli me, da je tako, dragi moj Senko, to je zate in za vso našo družino velika čast! Danes sem povprašala svoja skarabeja, kaj nas čaka, in navdala sta me z upanjem, z zaupanjem v prihodnost, tu in *tam*.

Nf., veselo. Zdaj je čas, da kaj zaigramo, kmalu bo polnoč.

An. se obrne k Hatnefer. Boš začela ti, mama, s tamburinom, ali pa začneva midve s flavto in lutnjo?

Ht. Kar vidve začnita, tako bo lepše.

Nefrethor s flavto in Anhotep z lutnjo obudita iz pozabe stari napev, enega tistih, ki so jih igrali in peli v času starih faraonov, ko je bil Vaset še vasica, daleč od mogočnega Hetka-Ptaha in velikih piramid tam na severu, kjer se Hapi razširi v neznansko delto, preden se združi z morjem. To pesem je pela boginja Ast, ko je nesrečna po lokah in močvirjih iskala izgubljene ude svojega ljubimca Asarja, ki ga je ubil in razsekal zli Suti. A k sreči ima tudi ta slavni napev dober

konec, saj je Asti uspelo zbrati ude svojega ljubega in ga obuditi iz smrti, še več, ko je Asar spet oživel, sta zaplodila krilatega boga Heruja, ki odtlej leti na sončnih krilih prek neba in preseva svet z brezmejno, večno svetlobo.

Senenmut, ganjen ob glasbi, ki sta jo iz noči in pozabe priklicali njegovi sestri, si obriše solzo z oči, ko pomisli – najbrž nikoli več ne bom živel tu, v svojem edinem pravem domu, pri materi, bratih in sestrah. A že naslednji hip prežene to otožno misel, vstane in seže za pas ter izvleče usnjen možnjiček, iz njega pa ...

Sn. Naša draga mama, zdaj je pravi trenutek, da ti pokažem nocojšnje Hačepsutino darilo ...

Ob teh besedah vsi onemijo, vseh dvanajst parov oči (tudi sence služinčadi se utelesijo iz ozadja) napeto pričakuje, kaj bo Senenmut povlekel iz možnjička.

Ht. vstane in vzkligne. O, kako čudovit amulet!

Senenmut drži v dlani velik temnozelen obesek na zlati verižici: srčnega skarabeja v zlatem ovalnem okvirju, ki se lesketa v soju sveč.

Sn. Mama, tega skarabeja ti pošilja Hačepsut, da te bo nesmrtni Khepera čuval na tvoji poti, ko pride čas, *tam* onstran, v Amentetu.

Zdaj je že vse omizje na nogah (tudi obe stari teti, ki sicer slabo slišita in najbrž ne vesta, kaj se dogaja). Senenmut se radostno smehlja, mati pa komaj verjame – zdi se ji, da sanja.

Sn. Daj, da ti ga obesim okrog vratu.

Ht., vsa zbegana. Naj snamem ogrlico?

Sn. Ne, ni treba, saj skarabej seže globlje od ogrlice.

In ko Khepera zasije ob njenem srcu, se Hatnefer usede in globoko vzdihne. Dragoceni obesek vzame v dlan, ob tem pa se ji v glavi vrti cel roj misli in vprašanj.

Ht. Ampak s čim sem si zaslužila to milost od vladarice?

Sn. se muza. Z mano, mama.

Ht. dvigne pogled. Kako to misliš, Senko?

Sn. Tako, kot sem rekel ... vendar se ne muči s takšnimi vprašanji. Če ti je amulet všeč, bo tvoj. Gospa Hačepsut se je

nocoj, ko se je s prestolonaslednikom vrnila iz Karnaka, prav na hitro odločila, da ti pošlje srčnega skarabeja. »Vem,« mi je rekla, »da te čakajo doma, še posebno mama te čaka, in žal mi je, da boš tako pozen« – in ob tem je odprla svojo zakladno skrinjico – »glej, to ti dam za mamo, mojega Khepero ...« Sprva sem se branil in ugovarjal, da je ta skarabej njen, saj je na njem zapisano tudi njeno ime, pa me je hitro prekinila, češ da si bo pri zlatarju naročila novega srčnega Khepero, na tem pa bo zlatar spremenil ime in namesto njenega napisal tvoje.

Vsi se zgrinjajo okrog Hatnefer, da bi videli to čudo.

An. Torej je na obesku še vedno zapisano regentkino ime?

Sn. Seveda, saj ni bilo časa za graviranje maminega, gospa Hačepsut je želela, da mama dobi skarabeja še nocoj. »Upam, da ji bo všeč,« je dodala, »sicer pa ga prinesi nazaj ... no, v vsakem primeru ga prinesi nazaj, da popravijo ime.«

Nf. se čudi. Pa se to sme, Senenmut? Mar nima vsak človek svojega, edinega Khepero?

Sn. skomigne z rameni. Če tako ukaže vladarica, potem to ni samo dovoljeno, ampak tudi ukazano ... Upam, da ti je všeč, mama?

Ht., hvaležno. Seveda, čudovit je, česa takega še nisem imela v rokah! ... Naj le popravijo ime, kot je rekla gospa Hačepsut – le kako naj bi jaz, preprosta ženska, imela srčnega skarabeja z njenim imenom? *Dragotino obrača v dlani, z očmi išče, kje je zapisano ime ...* Glej, glej, *se čudi*, saj tu ni samo ime, saj piše še dosti več! Ti veš, Senko, kaj vse piše na skarabeju?

Sn. To so besede iz Knjige mrtvih, ki so običajno vrezane v srčni amulet, zlasti če je večji. Gospa Hačepsut je predlagala, naj jih prebere Pairi, če jaz ne bom poznal vseh *medu-netjer* [hieroglifov].

Pr., osuplo. Tudi zame ve vladarica?

Sn. prikima. Pogosto ji pripovedujem o naši družini, sicer pa vas je tudi že srečala, zadnjič na sprejemu ob praznovanju Apit ... gospa Hačepsut ima izredno dober spomin.

Mn., nejeverno. Se spomni tudi mene, ki sem navaden vojak?

Sn. ga potreplja po rami. Res si vojak, si pa tudi moj brat.

An. Vse kaže, da sta si z regentinjo resnično blizu!

Sn. Da, dosti časa sem z njo in princesko, o vsem mogočem se pogovarjamo, tudi o njenih načrtih za prihodnost. Vladarica namerava zgraditi takšno svetišče, ki ga svet še ni videl, in to gradnjo bo, kot je rekla, zaupala prav meni. Vendar je to še skrivnost, zato naj za zdaj ostane med nami.

Ht. *si sname skarabeja z vratu in ga drži v dlaneh.* Nam boš prebral, Pairi, kaj piše na njem?

Pr. *stegne roko.* Poskusil bom, če mi ga malce zaupaš.

Ht. *mu izroči obesek.* Beri, sine!

Na spodnji strani Hatneferinega srčnega skarabeja, ki ga dandanes hrani Met, piše približno sledeče, če odštejemo tisto, kar je »izgubljeno s prevodom«:

»O srce, moja mati! O srce, moja mati! O srce mojega življenja, ne pričaj proti meni, ne prepiraj se z menoj v Dvorani Pravice, ne nasprotuj mi pred Varuhom Tehtnice. Ti si *ka* mojega telesa, ti si Khnemu, ki je poživil moje ude. Ko se dvigaš k popolnosti, iz katere smo prišli, ne dopusti, da bi naša imena smrdela pri stvarnikih človeštva, ki naj grejo rajši z nami, naj nam prisluhnejo, tako da se bo sodnik razveselil. In ne dovoli, da bi bile proti meni izrečene laži pred bogom, zanesem se nate!«²⁴

* * *

Hatnefer stoji ob oknu, odeta v temno haljo s svetlimi zvezdicami, ki so zdaj, v srebrni Khensujevi svetlobi, večje kot podnevi, v zlati Rajevi luči. Iz vrta se oglašajo nočni ptiči, zateglo, tuje, malone strašljivo. Tam v daljavi, ki se ob

²⁴ Navedeno besedilo iz egipčanske »Knjige mrtvih« je povzeto po angleškem prevodu, objavljenem v spletnem katalogu Metropolitanskega muzeja. Tam je navedeno, da je to besedilo vzeto iz poglavja XXXa, tj., da gre za odlomek iz Nujevega papirusa, toda sodeč po Budgejevem prevodu/redakciji te knjige je besedilo na Hatneferinem skarabeju bližje različici tega pasusa v poglavju XXXb, tj. odlomku iz Anijevega papirusa [gl. Budge (1), 148 in 150–151].

tej pozni uri zdi neznanska, tenek trak mesečine na reki loči mesto živih od mesta mrtvih. In še dlje, na samem obzorju, do katerega komaj sežeta pogled in misel, se piramida Zahodne gore dviga k polni luni. Pod oknom, izza palm in sikomor, dehtita mirta in aloja.

Ht., v mislih. Vonji so blizu, misli so daleč.

Njeni sivi lasje se srebrnkasto svetijo v mesečini.

Ht. ... in ko bom tam, onstran temne doline, ali se bom lahko še kdaj vrnila sèm, domov, k svojim?

Stopi do mize, spi je požirek vode in se vrne k oknu.

Ht. Sicer pa tudi oni kmalu pridejo za menoj, tako kakor bom jaz prišla k Ramoseju.

Nasloni se na okensko polico, v glavi se ji malce vrti.

Ht. Ne bi smela piti vina, čutim ga že po dveh čašah.

Vrne se k mizi, si potegne stol do okna in se usede.

Ht. premišljuje. Sem storila v življenju vse, kar bi morala storiti? Morda ne vsega, kar bi morala, ampak vsaj tisto, kar sem mogla. Zdaj so vsi otroci že odrasli, tudi moja mala Nefrethor bi bila že godna za poroko. Kako lepo bi bilo, če bi vsaj ona ostala z družino doma, pri meni! Skrbela bi za njene male, če mi bo dano živeti še nekaj let na tem svetu, z njimi bi znova užila otroško veselje. Od drugih pa si težko kaj obetam. Senko je na dvoru, Amenkovi so se odselili, Pairija zanimajo samo papirusi, Minho je vojak, Anha je zaljubljena v vojaka, ki odhaja na sever ... No, morda bom vendarle dočakala Nefrino poroko in pestovala njene male? Lepo dekle je pa tako pridna je in mila, najlepšo dušo ima od nas vseh, najbrž po Ramoseju ...

Zvezda se utrne na nebu: utrinek razi temo ščepec večnosti, kar je dovolj zrnč časa za zvrhan koš želja, ampak Hatnefer si izbere eno samo – boljše rečeno, izbere se ji ena sama želja.

Ht. Želim si, da bi imela kraljica Hačepsut rada mojega sina, zares rada, čeprav ne more postati njen mož – le kako naj bi moj Senenmut, Ramosejev sin, doma iz Iunija, iz tiste kajžice naših prednikov, postal faraon? Še ona sama, »Prva

med plemenitimi damami«, bo morda imela težave pri kronanju, kaj šele, če bi si izbrala moža iz ljudstva! Sicer pa kar ne morem verjeti, da se je moj Senko povzpел tako visoko, skoraj med bogove! ... In ta čudoviti srčni skarabej, ki mi ga je prinesel nocoj! A bolj kot jaz bi ga potreboval on sam, da bi ga Khepera varoval, *tam* in že tu, da premaga vse pilone in arite, ki ga še čakajo na poti ... In kaj je rekel nocoj: da bo gradil za vladarico veličastno svetišče, kakršnega svet še ni videl! Kako bi bil Ramose ponosen nanj! Bogve, ali v Amentetu vidi Senka? Pa mene? O, ko bi bil zdaj tu, da bi mi pomagal, zmedeni duši! Kako malo lahko storimo za tiste, ki jih ljubimo! ... O nesmrtni Asar, varuj Ramosejev *ka*, varuj njegovo *ba*, da se bova lahko srečala *tam*, v Tvojih dvoranah svetlobe! ... O presvetli Amon-Ra, bodi naklonjen Senemmutu, da se ne izgubi v tistih višavah, kamor si ga povzdignil!

Hatnefer obstane, umolkne v svoji priprošnji bogovom, zdaj tiha in gluha je noč. A tedaj, ko je tišina najgloblja, prav tedaj in čisto blizu, tu nekje med granatovci – zapoje slavček!

Ht. se hvaležno nasmehne. Slišal si me, dragi!

Nekaj brezčasnih drobcev večnosti sedi ob oknu in posluša slavčkovo pesem, a ko ptiček utihne in se njena duša vrne v čas, Hatnefer vstane, stopi do postelje in leže vanjo, utrujena od tega dolgega, vendar čudovitega dne. In ko zre predse v temo, po kateri plešejo sence z vrta v nočnem vetriču, se čudi –

Srčni skarabej, sončni Khepera ... prej kraljičin, zdaj moj!
– *in potem ko ovije z mehko rjuho svoje telo, ji ustnice šepetajo tisto molitev, ki jo zna že od otroštva:* »Nuk pu kheper em Khepera ...«

Hatnefer sanja. Tema je vsenaokrog, a skozi zidove sijejo zvezde. Lepo je, čudovito in obenem čudno, nemogoče. Poskuša se spomniti, ali je kaj takega že videla. Morda kdaj v sanjah, si reče. Tedaj v zvezdni temi nad seboj uzre ptico s človeškim obrazom – z njenim lastnim obrazom! – ptico, ki

se s razprtimi krili spušča k njej. Presunjena s spoznanjem, da je to njena *ba*, vzklikne: »Letiš, letiš, skozi kamen in les!?!« – »Letim, letim,« odvrne ptica, ko pristane na njej, razločna v sevu srčnega skarabeja, ki s svojo zlatozeleno svetlobo preseva vso celico, vse do kamnitega stropa, zvezdnega neba. »Ali zdaj čakam na sodbo?« vpraša svojo dušo – in *ba* ji odgovori, namreč, duša sama si odgovori: »Srce je že premagalo perešček na Tehtnici, zdaj se prebujáš iz minljivega sna v večni sen.« – »In kje je moj Ramose?« se ozira v zvezdno temo, »nikjer ga ne vidim.« Ob tem spominu, v tem neutrušenem hrepenenju *ba* znova razpne krila: »Poleteti moram k njemu v Asarjeve dvore, saj bo kmalu jutro!« In duša-ptica že leti skozi goro k zvezdam, k vzhodnemu nebu. In ona sama leti z njo, v njej, obenem pa ostaja tu, kjer je njeno telo, njeno srce. Oboje je resnično, duša in telo, tako takrat, ko sta na svetu še združena, kakor tudi tedaj, ko *ba* poleti tja, kamor *khat* ne more, in zato se zmeraj vrača k njemu. »Medtem te bom varoval jaz,« se oglasi *ka*. In ko se ozre po celici, v kipcu tam pod zvezdo Septet prepozna svojega zvestega dvojnika, svojo življenjsko moč. Ob tej razdvojitvi se znova vznemiri njeno srce, začuti tesnobo in željo, da bi se njena senca, njena *khaibit* vrnila skozi zvezdne zidove nazaj v svet, tja, kjer sta telo in senca združena. »Rajši zaspi, dokler se ne vrne *ba*, jaz bom bedela namesto tebe,« jo tolaži *ka*. – In tedaj jo zagrne drugi sen, sen v snu. Sanja, da je vse večja, da se njeno telo razblinja v brezmejno noč, da postaja vsa zemlja, vse nebo. Sredi zemlje, sredi neba pa sije srčni skarabej, Kheperovo seme, iz katerega požene zelena kal! Sprva je rastlinica majhna, kot travna bilka ali rožica na polju, potem pa raste in raste, iz nje poganjajo svetli mladi lističi, vse več jih je, vse višje se steblo vzpenja k oboku Nut, in tedaj, ko se začne na vzhodu svitati, ko nežna zora naznanja nov dan, prebujenje v svetlobo, je drevo že razprto v široko krošnjo, da bo pripravljeno na prihod svojega stvarnika, sončnega boga Khepera, ki se dviga na zlato sijočem obzorju, in ko posije prvi jutranji žarek na neminljivi svet, se srčno drevo prebudi v luči novega in vselej istega Sonca, s hvalnico:

»Anet'-hra-k, i-tha em-Khepera,
 Khepera-em qemam neteru.
 khaa-k-uben-k,
 pest mut-k,
 khaa-tha-em-suten neteru,
 ari-nek mut Nut aaui-s em arit nini.«²⁵

Iz jutranje sončave se vrača *ba* z razpetimi krili – in ko obkroži novorojeno drevo, si prebujena Asar-Hatnefer reče:
 »Zdaj vem: to je moje novo življenje! In ko vstopim vanj, ne bom nikoli več sama, Ramose in vsi moji dragi me čakajo *tam* ...«

²⁵ To je začetek »Himne vzhajajočemu Raju« iz *Anijevega papirusa* [Budge (1), 4; hieroglifi in transkripcija v Budge (1a), 1]. V prostem prevodu iz angleščine:

»Slava Ti, ki prihajaš kot Khepera,
 Khepera stvarnik bogov.
 Ti vstajaš, Ti siješ,
 Ti osvetljuješ svojo mater [boginjo neba],
 kronan si kot kralj bogov,
 ko daješ svoji materi Nut roki v čaščenju.«

Pogled izza odra

DRUGJE: PRAV TU, SPOMLADI

Ta sekvenca knjige *O sencah*, ki jo prav zdaj začenjam pisati, se dogaja v nekem povsem drugem prostoru in času, drugačnem od vseh tistih časov in prostorov, ki jih v knjigah cikla *Štirje časi* naseljujejo moji »drugi jazi«. Lahko bi rekel, da je prizorišče te sekvence *realno*, natančneje, da tokrat nastopam v vlogi avtorja in da kot »prvi jaz« malce poročam o tem, kaj se mi dogaja in o čem premišlujem za odrom, na katerem igrajo razne vloge moji drugi jazi, v tej knjigi sence *A., B., M., ... Jn., Ht., Mk.* idr. Če povem bolj nazorno, zdaj kukam »izza odra« svoje knjige z namenom, da bi neposredno zapisal kanček *sebe*, seveda pa še vedno ostajam v literarni *kvazi-realnosti* in se hočeš nočeš pridružujem na odru nastopajočim sencam kot še ena senca (***) več. Sicer pa sem kot avtor tudi njihova zastrta *e-senca*, čeprav jaz-sam (v Montaignevem pomenu *soy-mesme*) nikoli ne morem zares stopiti v svojo knjigo.

Tu in zdaj, v Kazljah na Krasu, že kak mesec ni več zime, saj je danes po koledarju četrtek, 11. aprila 2013, in pomlad je v polnem razcvetu. *Zimo*, torej prav to knjigo, ki jo zdaj bereš, sem začel pisati že pozimi, po vrnitvi iz New Yorka, a skoraj zagotovo še ne bo končana do naslednje zime, saj se letni časi v naravi koledarsko ne ujemajo s temi v knjigi, čeprav slednjih ne bi bilo brez prvih. Danes je lep, sončen pomladni dan, in ko dvignem pogled z zaslona svojega notesnika, vidim skoz okno cvetočo glicinijo (čez kak teden ali dva bo v polnem razcvetu) in zraven nje japonski javor z rdečimi lističi kot s kakšnimi komaj izleženimi ptiči goliči; na spodnjem vrtu cvetijo češnje, med starimi sosedovimi trtami rastejo roji rumenih regratov, po sinjem nebu plujejo beli oblaki – res je lepo, svet je znova mlad, pomladno svetel!

Ampak ta »osebnoizpovedni« esej sem si zamislil z nekimi drugimi nameni, nikakor ne zato, da bi opisoval idiličnost svojega kraškega doma. Včeraj sem bil ves dan zaposlen s predavanji na fakulteti, danes dopoldne sem se pripeljal iz Ljubljane – moja draga L. pride za menoj najbrž jutri zvečer, tako kot že tolikokrat, saj sva že dolgo »dvodomca« – in zdaj sta mi na voljo dva dneva samo za pisanje: v tem času nameravam napisati (vsaj v grobem, poznejši popravki in dopolnitve namreč trajajo precej dlje od »primarnega« pisanja) to sekvenco, ki sem jo sprva hotel nasloviti »Kaj je pravzaprav narobe s svetom?«, ampak včeraj zvečer sem pomislil, da bi bil zanj boljši naslov »Somrak resničnosti«, danes zjutraj pa sem gnetel v mislih novo različico »O senčni resničnosti« – vendar, kot vidiš, nobena od teh variant ni vzdržala kritične presoje, in zdaj je naslov sekvence »Pogled izza odra«, a tudi o tem nisem prepričan, da bo vzdržal do natisa. Kakorkoli že, v tem eseju želim pisati o *resničnosti*, seveda kot filozof, ker je to pač moj poklic, a ne samo s filozofsko »profesionalnega« stališča, temveč tudi osebno, kot človek, ki premišlujem, *kaj je moja resničnost*, se pravi, moja in obenem naša skupna, »obča« resničnost sveta, v katerem živimo na začetku novega tisočletja.

A še preden grem h glavni temi tega subjektivno-objektivnega eseja, si zavrtim naslednji, tretji del Händlovih suit za čembalo. Kot sem napisal že v *Pomladi* (oziroma v *Iskanju poti*) z besedami mojega najbližjega »drugega jaza«, mojstra B., mi stara glasba daje miselni in duševni ritem, zlasti Bach, in na podoben, čeprav subtilno drugačen način tudi Händel, ki je morda nekoliko »manj resničen« od Bacha, v nekaterih glasbenih frazah pa je še bolj poetičen. Naj tu mimogrede pripomnim, da sta v t. i. »baročni« glasbi (standardna oznaka tega glasbenega sloga, privzeta iz likovne umetnosti, se mi ne zdi najbolj ustrezna) združeni neskončna igra harmoničnih variacij in brezmejna globina duševnega *pathosa* – prepleteni sta kot čas in večnost.

In zdaj, ko so kristalni zvoki čembala preplavili mojo delovno sobo, malone dvoranico v sicer skromni kraški hiši,

to s kamnitimi okenskimi oboki obzidano izbo, ki jo je moja mama pred mnogimi leti, ko sta prišla z očetom na obisk, imenovala »Viteška soba« in v katero se je, čeprav nekoliko spremenjeno, v *Štirih časih* naselil tudi moj »drugi jaz«, mojster B. – zdaj si rečem: O, kako mi je lepo, kako dobro se mi godi! To mislim čisto resno, brez vsake ironije, resnično imam rad in znam ceniti vse, kar mi je v življenju dobrega dano in kar sem dosegel tudi z lastnim delom. Zavest o tem, da sem življenjsko privilegiran v primerjavi z mnogimi ljudmi na tem širnem in vse preveč trpečem svetu, ostaja ves čas v ozadju mojih misli tudi v tem eseju, v katerem sem se namenil pisati o »somraku resničnosti«, namreč o tistem vse bolj prisotnem, že skoraj samoumevnem, čeprav pretežno zastrtem *zlu*, ki ga (še) ne občutimo kot ostro, ubijajočo telesno ali duševno bolečino, saj se plazi v nas komaj opazno, kot vsakdanja »odsotnost dobrega«, vendar nas postopoma vse bolj prežema, se nas polasča kakor temà, ki počasi, a vztrajno požira svetlobo.

Naj torej vendarle postavim na začetek premišljevanja o somraku resničnosti tisto že omenjeno vprašanje, ki sicer morda zveni prazno ali celo banalno, je pa za naše življenje in za odnose do vsega, kar je v nas in zunaj nas, navsezadnje bistveno in odločilno: *Kaj je pravzaprav narobe s svetom?* (Seveda si nemudoma zastavim tudi tisto drugo, s tem prvim nedvomno povezano vprašanje: Kaj pa je z *menoj* narobe, da se tako sprašujem?) Torej – ali je s svetom »nasploh« kaj *zares* narobe? Vsak človek, ki ima vsaj kanček pameti, predvsem pa srca, ne more drugače odgovoriti na to vprašanje kot z ugotovitvijo, da je s svetom *marsikaj* hudo narobe. Preveč je vsega, kar ni dobro, preveč je zla, trpljenja, mnogo preveč! Kaj bi našteval, saj vsi vemo, kaj vse se dogaja po svetu, nekje v naši daljni bližini: neko mlado življenje je morda prav ta hip ugasnilo v kaki nesmiselni vojni; in lačen otrok nas pretresljivo kliče na pomoč s svojimi prevelikimi očmi; in na neki drugi sliki nemi obup komaj dozorele deklice, ki so jo prodali za preživetje družine; in na tretji razmesarjena trupla po nekem »vsakdanjem« bombnem napadu, nekje daleč,

»drugje«, hvala bogu ne prav tu pri nas; a tudi tu je trpljenje, čisto blizu, največkrat zastrto mimoidočim, daleč od kamer in mikrofonov: morda prav zdaj v sosednji hiši hira onemogli starec, popolnoma sam; in tam na vogalu prosi za drobiž človek v najboljših letih, ki ga je vrgel na cesto pohlepen lastnik, kak brezvesten tajkun; in potem, spet nekje daleč, na domačem ekranu: sinja ptica, ki jo je vklenila razlita nafta, in tisočleten pragozd, ki izginja iz dneva v dan zaradi človeškega pohlepa, in nekdanja bistra reka, ki je postala kloaka zaradi naše brezbržnosti, in ves ta prelepi modri planet, naša edina »vesoljska ladja Zemlja«, ki jo uničujemo z našo neumnostjo in nenasitnostjo! ... Vse to *načeloma* vemo, saj vidimo in čutimo, da je s svetom marsikaj hudo narobe. Več je bolečine in trpljenja kot radosti in sreče. Nekaterih stvari pač ne moremo spremeniti, mnoge pa bi lahko, če bi zbrali več volje, moči, ljubezni. Zakaj tega ne storimo? Kako to, da v trpečem svetu živimo v glavnem tako, kot da bi bilo vse lepo in prav? Verjetno *tudi* zato, ker je svet prevelik in prezapleten za našo človeško pamet, saj v splošnem niti ne vemo, kaj naj storimo, da bi bilo naše širše prizadevanje učinkovito in smiselno. Zares lahko pomagamo le v posameznih primerih – in morda je ravno to najbolj pomembno – s tem da storimo kaj dobrega svojim bližnjim ali kaki duši, ki jo srečamo po naključju, morda nikoli zgolj po naključju. Toda naš skupni, »veliki svet« gre svojo pot, z nami ali brez nas, se pravi, z menoj ali brez mene.

V tej *neznanskosti* vsega, kar nas obdaja, je gotovo del odgovora na vprašanje, zakaj ne storimo več, da bi bil svet boljši – vendar to ni celoten odgovor. Mislim, da se za našimi psihološkimi, socialnimi in drugimi omejitvami skriva neka globlja težava ravno v tistem »nasploh«. Sprašujemo se: *prvič*, ali je s svetom *sploh* kaj narobe, namreč v osnovi, v »temelju«, saj je trpljenje vselej posamezno, in za posamezna trpljenja nam je jasno, da so zla, medtem ko je »zlo sveta« nepredstavljivo; *drugič*, tudi če je s svetom »nasploh« res nekaj v osnovi narobe, ali je *sploh* mogoče, da bi bil bistveno drugačen, kot je; in *tretjič*, tudi če bi bil svet lahko bistveno

drugačen, ali si to *sploh* želimo? In ne nazadnje, mar ni današnji svet »nasploh« boljši od včerajšnjega? Samo pomislimo na svetovni vojni v minulem stoletju! Pa na suženjstvo in kolonializem, na epidemije kuge, množično umiranje otrok, na bedo večine ljudi v preteklih časih. Mar ni dandanes kljub vsemu veliko bolje? Ne samo pri nas v »razvitem svetu«, ampak povsod, seveda le »nasploh«. Tega skoraj ni mogoče zanikati, pa vendar ostaja občutek tesnobe in apatije. Tistega vsakdanjega zla, ki se komajda opazno plazi v nas in se nas polašča, ni nič manj, kvečjemu več kot v preteklih časih.

* * *

New York me ni samo fasciniral s svojo pričakovano ogromnostjo, ampak tudi razveselil z manj pričakovano vele-mestno prijetnostjo. Občutil sem, seveda le z vidika obiskovalca, tisto močno in »pozitivno« energijo svetovne metropole, ki je – vsaj v svojem središču, na Manhattnu – precej drugačna, kot jo prikazujejo hollywoodski filmi. Kljub temu pa me ni ravno razveselilo spoznanje, kako močno nas je že omrežila »virtualna realnost«, vsi ti pametni telefoni, tablični računalniki, bralniki, vmesniki, displeji, jumbotroni itd. To sicer velja za ves svet, za vso našo »globalno vas«, vendar je v metropoli to precej bolj očitno kot kje drugje. – In ko sem se pred kakim tednom, med sprehodom na Ljubljanski grad, pogovarjal o tem s prijateljem, me je spomnil, da je o virtualni realnosti, še posebej v New Yorku, obširno in prenicljivo pisal znani, pred nekaj leti umrli francoski sociolog in filozof Jean Baudrillard. Seveda sem že prej vedel zanj, po malem sem ga bral v '80. in '90. letih, vendar se njegovim spisom nikoli nisem zares posvetil, ker me je Baudrillard že takrat, ko sem se prvič srečal z njegovimi »simulakri«, posnetki in dvojniki v virtualni »hiperrealnosti«, malone odbijal s svojim intelektualističnim pesimizmom, s težkim postmodernim *malaise* v odnosu do modernega sveta, z ideološko načelnim zavračanjem moderne tehnike in informatike, vključno z njunimi znanstvenimi in idejnimi koreninami, iz katerih je zrasla

pravzaprav vsa »realnost« sodobnega sveta. In takrat se nisem prav dosti zmotil pri presoji, da Baudrillard preprosto ni eden izmed »mojih avtorjev« – toda zdaj, potem ko me je prijatelj spodbudil k ponovnemu branju Baudrillardovih spisov, sem s Cobissa snel naslove vseh njegovih del, ki so na voljo v ljubljanskih knjižnicah, in si jih nekaj tudi izposodil. Po tednu branja teh spisov najbrž že lahko rečem, da Baudrillarda poznam in razumem, vendar ga kot misleca nimam nič rajši kot prej, ko sem ga poznal le površno. Vsekakor pa drži, da je Baudrillard še vedno zanimiv in relevanten mislec za premišljevanje o naši sodobni virtualni realnosti – in s tem tudi za to knjigo *O sencah*.

Najprej sem se lotil Baudrillardovega temeljnega dela *Simulaker in simulacija* (1981), ki je skupaj z njegovim najbolj znanim delom *Popoln zločin* (1995) izšlo v slovenskem prevodu leta 1999 (letnice izidov so pomembne, kot se izkaže pozneje). Ob »predbralnem« listanju knjige sem se ustavil, med drugim, pri naslovu »Absolutna reklama, ničelna reklama«, namreč zaradi povezave z mojim paradramskim opisom newyorškega »Trga časa« (Times Square) v prvem delu te knjige. Baudrillard upravičeno ugotavlja, da reklame s svojo površno transparenco vse bolj vsrkavajo druge virtualne načine izražanja. Odnos med reklamo in blagom se je sprevrnil: »Če je nekoč blago bilo svoja lastna reklama (ni bilo drugih), je danes reklama postala svoje lastno blago [...] medij, ki je postal svoje lastno sporočilo« [Baudrillard (1a), 112]. V tem kontekstu omenja Las Vegas, kjer »reklama ne poživi zidov, ampak jih zabriše, zabriše ulice, fasade in vso arhitekturo, zabriše podlago in vso globino ...« [*ibid.*, 114] in nas ob sončnem zahodu navda s »hiper-realno evforijo«. Dodamo lahko, da to velja, dandanes še toliko bolj kot pred tridesetimi leti, tudi za Times Square v metropoli, čeprav je ta slavni trg glede preostanka realnosti (tj. tiste brez »hiper«) vendarle nekoliko na boljšem – preprosto zaradi višine nebotičnikov, ki je reklamni jumbotroni ne dosega, saj niso namenjeni nebeškemu angelcem, marveč le zemeljskim potrošnikom.

Baudrillardova opažanja o vlogi reklame v sodobni hiperrealnosti so gotovo lucidna in ironično duhovita, ampak glede njihove resničnostne vrednosti me moti neka majhna, toda z vidika teorije odločilna podrobnost. Baudrillard skoraj povsod postavlja pred svoje propozicije univerzalni kvantifikator, na primer: »Priče smo vsrkavanju *vseh* virtualnih načinov izražanja v reklamnem« [*ibid.*, 109, poudaril jaz]. Pri površnem, nekritičnem branju je ta problematična generalizacija komaj opazna, a ko jo enkrat opaziš, odtlej te kar ne neha motiti. Konec koncev, kaj je treba hoditi na Times Square ali v Las Vegas ali pa kar doma gledati, recimo, POP-TV tistemu človeku, ki mu grejo reklame na živce? Še vedno grem lahko kam drugam, se obrnem vstran, izberem kak drug program. Seveda to ni tako preprosto, ampak Baudrillardova vsesplošna trditev nikakor ni samoumevna. Kajti kljub globalni »reklamizaciji« realnosti lahko še vedno, če se mi tako zahoče, gledam z vidika svoje lastne *resničnosti* na vso to svetovno igro virtualnosti, ko jo motrim tako rekoč »izza odra« – *iz sebe samega*.

Nadalje sem se ustavil pri Baudrillardovem poglavju z naslovom »Hologrami«, misleč ob tem tudi na tisti veliki reklamni »svetlički«, ki sta v moji sekvenci na Trgu časa izstopili iz dvodimenzionalne ploskve displeja v tridimenzionalno »hiperploskev« velemestnega odra. Takole je zapisal francoski filozof-poet: »Nagibate se nad hologramom, kot se je Bog nad ustvarjenim: edino Bog ima to moč, da prehaja skozi zidove, skozi bitja, in da se spet nematerialno znajde v onostranstvu. Sanjarimo o tem, da bi prehajali skozi sami sebe in da bi se znašli v onostranstvu: tistega dne, ko bo vaš holografski dvojnik prišel, se po možnosti še premikal in govoril, boste razumeli ta čudež. Seveda to ne bodo več sanje in bo torej njihov čar izgubljen« [Baudrillard (1a), 127].

Pravzaprav pa niti ni treba čakati na »tisti dan«, saj nas že zdaj televizijski studio spreminja v »holografske osebe [... v] translucidne osebe, skozi katere stopa množica (milijonska množica televizijskih gledalcev), prav tako kot vaša realna roka spolzi skozi irealni hologram brez upora – a ne brez

posledic: prehajanje skozi hologram je tudi njo napravilo irealno« [*ibid.*]. Baudrillard je izreden stilist, najbrž je res boljši literat kot teoretik, saj na nekem mestu (v predgovoru h knjižici *Mots de passe*, 2000) tudi sam priznava, da si komajda zastavlja vprašanje o teoretski »verodostojnosti« svojega dela. Če v zgornjem primeru postavimo to vprašanje namesto njega, pričakujemo pojasnilo, *zakaj* »prehajanje skozi hologram« napravi realno roko irealno. Ali pa gre zgolj za neko neobvezujočo metaforo? Toda, če drži slednje, potem takšno pisanje ni več teorija, temveč je neke vrste leposlovje – za leposlovje pa veljajo drugi, na *drugачen* način strogi kriteriji.²⁶ Kakorkoli že, v moji leposlovni sekvenci na Trgu časa prehod »hiperrealnih« holografskih svetlic skozi imaginarno-realni senci *Cl.* in *Jn.* ne napravi tudi njiju samih irealnih. Hologram jima ne odvzame realnosti, čeprav je le imaginarna.

Mar ni tako tudi v našem *realnem* svetu? Ali res drži, da je hologram »popolna podoba in konec imaginarnega« [Baudrillard (1a), 128]? Namreč konec imaginarnega *in* realnega, zabris njune distinkcije v »hiperrealnem«. V *katerem* pomenu hologram izničuje to distinkcijo? Saj pri hologramu še vedno vemo, da gre za imaginarno, četudi tridimenzionalno *podobo*. Zanimivo, da se tudi Baudrillard sprašuje, »zakaj bi bil simulaker treh dimenzij bližji realnemu kot simulaker z dvema dimenzijama? Dela se takega, a njegov učinek je obratno takšen, da nas napravi občutljive za četrto dimenzijo kot skrivno resnico, skrivno dimenzijo vsake stvari, ki nena-

²⁶ Baudrillard na nekem mestu v knjigi *Popoln zločin* pravi, deloma tudi v zagovor svoji »poetični« filozofiji: »Vsakdo ima ideje, celo več, kot jih je treba. To, kar šteje, je poetična edinstvenost analize. Samo to lahko upraviči pisanje in ne bedna kritična objektivnost idej. Nikjer drugje ni rešitve za protislovnost idej, razen v energiji in sreči jezika. [...] Kakor koli že, več je vredna brezupna analiza v srečnem jeziku kot optimistična analiza v nesrečnem jeziku, brezupnem od dolgčasa in demoralizirajočem od plehkosti, kot se zelo pogosto dogaja« [Baudrillard (1b), 302]. Strinjam se, da je dober slog za filozofijo pomemben, ampak če vzamemo Baudrillardov estetski kriterij (brez plehkosti) za »upravičenje« filozofskega pisanja, potem bi bila, denimo, skoraj celotna Aristotelova filozofija *neupravičena*, podobno tudi Kantova itd. Filozofski in poetski jezik sta različni »jezikovni igri«, res pa je, da filozofija najbolj razveseljuje in navdihuje bralca takrat, ko v njej srečno sovpadeta resnično in poetsko, recimo pri Platonu.

doma postane močno očitna« [*ibid.*, 129]. Sijajna misel! Toda Baudrillard iz nje potegne napačen sklep: »Skratka, realnega ni: tretja dimenzija je samo imaginarno nekega dvodimenzionalnega sveta, četrta dimenzija pa tridimenzionalnega sveta [...] edino resnično, edino zares zapeljivo je to, kar se poigrava z eno dimenzijo manj« [*ibid.*]. – Ampak *zakaj* le? Saj tudi če ne iščemo »prave« resničnosti nekje »tam zgoraj«, v višjih dimenzijah, tako kot, recimo, ruski teozof P. D. Uspenski, iz fenomena holografije nikakor ne sledi, da »realnega ni« oziroma, kot pravi Baudrillard (pri čemer implicitno enači realno z resničnim), da je »edino resnično [...] tisto] z eno dimenzijo manj«. Ampak *zakaj* bi bila resničnost sploh odvisna od števila prostorskih dimenzij? Če je realni svet *resničen* – denimo, prosto po Spinozi, svet kot enost »duha in narave« – in če mi je ta resničnost *evidentna* – recimo, prosto po Husserlu, če je očitna v moji živi, intencionalni zavesti, v moji odprti »biti-v-svetu« – potem te *resnične realnosti* hologram ne more ne zanikati ne potrditi. Hologram mi lahko služi kvečjemu kot *metafora* za evokacijo »transcendence v imanenci«, kot prispodoba tistega resničnega *presežka* v realnosti sami, ki pa, kot sem že rekel, ni nujno nekje »tam zgoraj«, v neki »višji dimenziji«, ampak je prav *tu*, v svetu kot »duhu in naravi« – povsem *očitno* je tu, kajti resnični presežek realnosti sem (tudi) *jaz sam*, moja zavest, moja duša, »v« kateri je ves svet ... Skratka, hologram nam ne kaže primanjkljaja ali celo ničnosti realnega/resničnega, kot ga interpretira Baudrillard, temveč ravno nasprotno: hologram je kvečjemu metafora za presežek resničnosti v realnosti sami, v njeni »globini« (ali »višini«, če komu bolj ustreza »teološka« dikcija). Do zmotne ekvivokacije pa pride, če enačimo resničnost z realnostjo, tako kot Baudrillard, vsaj v zgornjem navedku.

* * *

Ko dvignem pogled z notesnika v pomladni vrt, pomislím, da me je Baudrillard že kar preveč potegnil v labirint

svojih simulakrov – vsaj v tej sekvenci, ki sem si jo zamislil kot »osebnoizpovedni« esej, ne kot filozofski traktat. Zato bom premišljevanje o simulakrih etc. nadaljeval pozneje, čez nekaj dni ali prihodnji teden. Včeraj me je na vijugavi poti pisanja spremljal z glasbo Jan Garbarek (všeč in blizu mi je samotni glas njegovega saksofona), zdaj pa se vračam k nikoli dokončno slišnemu Bachu, najboljšemu za jutranjo uglasitev mojih bežečih misli. In znova si zastavljam vprašanje (pred njegovo preveliko težo me varuje ta lepa, popolna glasba) – kaj je s svetom pravzaprav narobe?

Vrt je še vedno pomladno svetel, čeprav je glicinija že v odcvetu, saj so v »realnem času« od začetka pisanja te sekvence minili trije tedni (seveda z vsemi drugimi dejavnostmi). Zdaj smo v maju, medtem se je razcvetel rumen rožni grm, ki se v vejnatih slapovih cvetov vsiplje z balkona in prek kamnitega zidu. Japonski javor pod oknom, presijan s soncem, zdaj žari še bolj rdeče. Virtualni prostor Baudrillardovih simulakrov je *drugje* (in obenem prav tu, v miselnem in besednem tkivu, ki ga spletam). Imaginarni svet stilizirane metropole kot glavni oder moje knjige *O sencah* vztraja v spominu, čeprav je realni New York daleč, na drugi strani oceana. Nedvomno se ohranja razlika med virtualnim (ali imaginarnim) in realnim: kljub občasnim vdorom »hiperrealnosti« na imaginarno sceno še vedno kukam izza odra.

Del odgovora na vprašanje, kaj je dandanes narobe s svetom, je gotovo tudi vseprisotnost kompjuterskih simulakrov. Gotovo pa ni v tem ves odgovor, saj kompjuterji »kot taki« niso glavno zlo tega sveta. Brez notesnika ali osebnega računalnika, mobilnega telefona in vseh drugih izvrstnih naprav, ki jih je človeštvo ustvarilo v zadnjih nekaj desetletjih, si težko predstavljam svoje dejavno življenje, vsaj takšno, kot ga živim zdaj. Se pa dobro spominjam časov, ko sem pisal še s klasičnim pisalnim strojem in ko smo hodili telefonirat v govorilnice: tisti časi najbrž niso bili nič boljši od sedanjega, le jaz sam sem bil takrat mlajši. Po drugi strani pa je res – milo rečeno – zelo čudno, da se elektronski »vmesniki« vse bolj vrivajo med človeške odnose. Le kaj si imajo mladi

povedati »skozi« vse te spletne portale, povezave in omrežja? Koliko je v komunikaciji še pomemben živ obraz, živ dotik? Ali postaja čutna erotika le še sklepno dejanje vse bolj prevladujoče virtualne igre in bo nemara nekoč v prihodnosti celo odveč? Verjetno še ni tako hudo, čeprav je upravičena bojazen, da vse to virtualno »spletanje« ne vodi ravno v srečno prihodnost.

V svetovni igri zla ima seveda zelo pomembno vlogo »kapital« – čeprav tudi kapital »kot tak« najbrž ni tako usoden za prihodnost človeštva, kakor mislijo nekateri njegovi radikalni kritiki. Nekaj pa gotovo drži: stvari same, namreč stvari kot univerzalno tržno blago, vse bolj postajajo vladajoča ideologija, za katero se kljub njeni virtualni »nevtralnosti« skriva realno zlo. (Na ta proces »postvarjenja« ideologije so opozarjali filozofi Frankfurtske šole že sredi minulega stoletja.) Interes ekonomskih korporacij je prodaja čim večjega števila njihovih izdelkov ali storitev, telefonov ali tablic ali česarkoli drugega, ne glede na to, ali vse to zares potrebujemo ali ne. Če ne bi bilo zakonov in predpisov, ki preprečujejo ali vsaj omejujejo škodljivo in/ali neetično prodajo, bi se na »svobodnem« tržišču ponujalo prav vse, kar bi šlo v denar, od strupov do ljudi. Žal moderno suženjstvo kljub vesplošno deklariranim »človekovim pravicam« prevečkrat ni daleč od klasičnega. Nekaj je hudo narobe tudi s svetovnim denarnim sistemom, ki vse bolj pogloblja razlike med bogatimi in revnimi,²⁷ čeprav so mnogi izmed tistih ljudi in narodov, ki so bili še pred desetimi ali dvajsetimi leti zelo revni – zlasti v Aziji – zdaj vendarle malo manj revni, vsaj statistično, saj so se osnovni življenjski pogoji v svetovnem globalnem povprečju gotovo izboljšali. Žal pa to še ne pomeni, da je zdaj na svetu več sreče in manj trpljenja kot pred nekaj desetletji. Resnično trpljenje vidimo in občutimo šele takrat, ko se približamo posameznim dušam in spoznamo njihove življenjske tragedije.²⁸

²⁷ V spletnem *World Wealth Report* lahko med drugim preberemo, da petina najboljše plačanih zemljanov prejema tri četrtine vsote vseh svetovnih dohodkov.

²⁸ Srhljiv je Unicefov podatek, da na svetu vsak dan umre zaradi posledic revščine več kot dvajset tisoč otrok.

Ampak *kdo* nam pravzaprav vse to počne? Ali – če se vprašamo bolj konkretno: kdo je *subjekt* te neobvladljive ali komaj še obvladljive »neoliberalne« ekonomije? Zapriseženi levičarji še vedno imenujejo ta subjekt »kapital«, zadnje čase mu pogosto dajejo še pridevek »finančni«. Ampak Kapital ne obstaja kot kak Gospodar *in persona*, čeprav na dolarskih bankovcih piše: *In God We Trust*. – Znova se vprašajmo: *kdo* je pravzaprav »kapital«?²⁹ Katera volja ga usmerja, *kdo* hoče, da se kapital nenehno obrača in napihuje? Klasični marksistični odgovor, da je zgodovinski subjekt kapitala razred kapitalistov, izkoriščevalcev proletariata – odgovor, ki je bil smiseln v času nekdanjih razrednih bojev, v devetnajstem stoletju in nekako tja do srede dvajsetega – nam danes zaradi razpršenosti kapitala ne pove kaj dosti, saj smo postali »kapitalisti« malone vsi (eni bolj, drugi manj), vsaj večina pripadnikov »razvitega sveta« – recimo, vsi tisti, ki uporabljamo bančne kartice. Seveda so pri privatni lastnini zelo velike razlike: nekateri obračajo neznanske vsote denarja,³⁰ a so navsezadnje tudi sami zgolj »služabniki« brezimnega gospodarja, ne glede na to, da si lahko privoščijo vse, kar si zaželi in kar je moč kupiti. Toda vse njihovo privatno razkošje, če jim ga še tako zavidamo, je vendarle drobiž v primerjavi s velikostjo kapitala, ki mu »služijo«, s katerim neposredno ali posredno »gospodarijo« (v obeh pomenih, tudi gospodujejo). Med njimi so zmeraj bili in tudi bodo težki lopovi, utajevalci davkov, goljufi, mafijci ipd., ki bi jim morali državni aparati bolj učinkovito stopiti na prste in jim tudi odločno soditi. Velik problem so tudi davčne oaze in nasploh prenizko obdavčenje kapitala. Ampak večina služabnikov kapitala se najbrž drži vsaj osnovnih »pravil igre«. Radikalni kritiki kapitalistične ekonomije so prepričani, da so sama pravila krivična in da

²⁹ O vprašanju »Kdo ...?« sem pisal (***) v nekem drugem, čeprav v marsičem ne povsem drugačnem času: v moji prvi knjižici z naslovom *Enivetok*, ki je izšla istega leta kot Baudrillardovo temeljno delo *Simulaker in simulacija*: 1981.

³⁰ Po Forbesovi lestvici je bilo leta 2013 na svetu več kot tisoč milijarderjev (v dolarjih); ampak zgornjejši je podatek, da ima le kakih sto najbogatejših ljudi tolikšno bogastvo kot vsa po imetju »spodnja« *polovica* človeštva.

bi bilo treba spremeniti ves sistem, v njegovih temeljih. Toda to se je v minulem stoletju že zgodilo. In če se ozremo nazaj v polpreteklo zgodovino, so tudi veliki revolucionarji, recimo Lenin, »gospodarili« s *celotnim* bogastvom svojih držav, sicer morda z najboljšimi nameni, v imenu proletariata ali ljudstva, vendar so s svojim centralno-partijskim gospodarjenjem *de facto* in najbrž tudi po sami »logiki« revolucije postali ekonomski in politični diktatorji, ali, če rečemo malce ironično, »javni lastniki« celih držav, nekakšni »ultrakapitalisti« – in to navkljub svoji osebni skromnosti (niso pa bili vsi revolucionarni vodje osebno skromni, samo če se spomnimo na Titove vile in jahte). Kljub temu, da so komunisti učili ravno nasprotno, namreč naj se kapital »ukine«, naj se preobrazi v državno ali družbeno lastnino, so *dejansko* »gospodarili« s celotnimi nacionalnimi bogastvi, ne samo z lastnimi korporacijami, tako kot kapitalistični milijarderji. (Makroekonomsko zelo posrečena mešanica javnega komunizma in privatnega kapitalizma je današnja Kitajska.) In zato ni povsem neustrezno naslednje vprašanje: le kdo bi lahko presodil, ali naredi več zla neki tajkunski milijarder, izkoriščevalec delavcev, ki pa vendarle »organizira proizvodnjo« ter s tem omogoča delo in daje vsaj črni kruh tisočem ali celo milijonom ljudi – ali pa kak revolucionarni »vizionar«, politični eksperimentator, ki z neko svojo nadvse plemenito idejo, denimo s »kulturno revolucijo«, povzroči večletno lakoto celega naroda in smrt milijonov? Žal so poti v pekel nemalokrat res tlakovane tudi z najboljšimi nameni.

Kakorkoli že, dandanes ne gre več za ostro *razredno* nasprotje med delom in kapitalom, med proletariatom in buržoazijo, kakor ga je razumel marksizem. Niti ne gre več za jasno ločnico med »razvitimi državami« in »državami v razvoju« (kar je bil evfemizem za nerazvite), po kateri se je delil svet še pred kakim desetletjem ali dvema. Družbeno nasprotje med »nami« in »njimi« se *znotraj* »razvitih držav« izraža vse bolj *kvantitativno*: sodobni ulični vstajniki vzklikajo, da je »nas«, izkoriščanih, 99%, medtem ko je »njih«, bogatinov, izkoriščevalcev, samo 1%. Statistike jim dajejo

prav, seveda pa so ti odstotki odvisni predvsem od tega, kako visoko postavimo prag bogastva oziroma revščine. (Nekje sem prebral, da so zdaj pod svetovnim pragom revščine tisti ljudje, ki nimajo lastnega mobilnega telefona.) Razlike v bogastvu torej niso več razredno »kvalitativne«, zgodovinsko »dialektične« – kot je ugotavljal Marx in iz tega izvajal svojo revolucionarno eshatologijo – so pa kvantitativno zelo velike in statistike kažejo, da se še povečujejo, kar je seveda še kako težko za mnoge, ki nimajo dovolj denarja niti za plačilo osnovnih življenjskih stroškov. Toda če gledamo na sodobni kapitalizem z makroekonomske perspektive, se je kapital v primerjavi z minulimi obdobji očitno infiltriral v širše segmente družbe in se obenem neznansko razbohotil v primerjavi z obsegom »realnega sektorja«. Baje je »papirna« (se pravi, kompjuterska) vrednost vseh finančnih transakcij že skoraj stokrat večja od vrednosti celotne blagovne menjave – in to je gotovo precej noro, zato ni čudno, da prihaja do ekonomskih kriz. Najbrž pa je vsaj kanček resnice v tisti Baudrillardovi ugotovitvi, češ da sodobna »transekonomija« krožečega kapitala dejansko ne ogroža delovanja realne ekonomije, četudi ga pretresa, analogno kot velikanske količine uskladiščenega atomskega orožja *de facto* ne ogrožajo svetovnega miru, ampak ga, cinično vzeto, celo ohranjajo (*Transparentnost zla*, 1990).

Če razmišljamo o globljih *vzrokih* današnje krize, se je smiselno vsaj vprašati: je kapital res glavni vzrok svetovnega zla? Ali kapitala ne bi bilo mogoče vendarle nekako obvladovati, podobno kot zelo zapleteno in nevarno tehniko? Saj kljub vsem družbenim in političnim težavam ostaja dejstvo, da je »kapitalizem« kot ekonomski sistem proizvodnje in distribucije blaga preživel vse dosedanje krize in se skoznje celo še okrepil (izraz »kapitalizem« postavljam v narekovaje, ker se izvorno marksistični pomen tega pojma vse bolj izgublja z njegovo univerzalizacijo). Dandanes niti približno ni jasno, kakšne naj bi bile boljše politično-ekonomske alternative. Še tega ne vemo, ali sploh obstaja kakšna *realna*, ne zgolj utopično-ideološka alternativa kapitalski oziroma denarno-tržni

ekonomiji – v svetu, ki bo kmalu štel deset milijard človeških duš in teles. Najbrž je treba predvsem postaviti razumne in etične *meje* tržni ekonomiji ter jih z državnim aparatom tudi dosledno uveljavljati. Toda nekateri pametni in srčni ljudje še vedno verjamejo v komunizem kot edino za človeka vredno družbo prihodnosti, sledeč tisti slavni dilemi: »Komunizem ali barbarstvo!« (O novi revoluciji se sicer še ne govori, vsaj v »razvitem svetu« ne, saj se vé, kaj bi to pomenilo – ampak kako bi prišli do komunizma brez revolucije?) Vprašati se moramo, ali ni sodobni (neo)marksistični komunizem, kljub njegovi v marsičem upravičeni kritiki globalnega neoliberalizma, v osnovi le ponovitev neke tragično zmotne zamisli, utopično agresivne ideologije, ki spada v zgodovino, v preteklost, ne v prihodnost? In tudi Marxova politična ekonomija v *Kapitalu*, ki naj bi bila »znanstveni« temelj historičnega materializma s ciljem v komunizmu – teorija, ki je bila morda genialna v svojem času – mar ni zdaj že minula, zgodovinsko »ovržena« ideologija? Navsezadnje se moramo vprašati, ali ni kapitalizem *primarno* vendarle ekonomska »tehnologija«, sistem produkcije in distribucije blaga v vse večji in vse bolj zapleteni človeški skupnosti, in je šele *sekundarno* – tako kot vse druge tehnologije – *tudi* politična kategorija. In če na to vprašanje vsaj načeloma odgovorimo pritrdilno, potem kapital »kot tak« – analogno kot kompjuterji in nasploh stroji »kot taki« – kljub vsemu hudemu, ki ga povzroča, ni glavni vzrok zla v svetu. Pomembne družbene in politične odločitve morajo upoštevati predvsem *etiko in pravo*, tako v ekonomiji kot pri uporabi močnih in s tem tudi nevarnih tehnologij (atomske, biotehnične, kompjuterske itd.). Radikalne politično-ekonomske rešitve pa so se v zgodovini že prevečkrat izkazale za zmotne in tragične. Ideja komunizma je etično visoka in dragocena le kot neka načelna, humanistična »regulativna ideja«, kot »ideal« medčloveških odnosov, a nič več kot to – kajti če se komunizem poskuša udejanjiti v politični praksi, se neizogibno sprevača v totalitarizem, v partijski terorizem manjšine v imenu večine *proti* večini. Seveda pa zavzemanje za politični in družbeni »realizem« še ne pomeni,

da lahko stojimo križem rok spričo razraščanja destruktivnih kapitalskih dejavnikov v našem virtualno-realnem svetu. V boju proti zlu je potrebno in nujno sodelovanje, medsebojna »čujecnost« človeških senc – od blizu duš.

Po mojem mnenju je eden izmed največjih problemov v postmodernem svetu pomanjkanje empatije, zmožnosti vživljanja v osebni in družbeni svet drugega človeka, drugega živega bitja. Vse bolj smo atomizirani, prepuščeni sami sebi, zato vidimo druge večinoma kot »daljne«. Korak od sence do duše postaja vse težji, vse manj samoumeven. Zaskrbljujoče in obenem paradokсно je, da se resnična duševna empatija zmanjšuje z razvojem elektronskih »vmesnikov«, z razraščanjem družabnih omrežij, množenjem mailov, razkazovanjem »selfijev« ipd. Posledica te kolektivne atomizacije je tudi v tem, da tedaj, kadar gre v naši ožji ali širši skupnosti kaj narobe, najrajši pokažemo s prstom na nekoga drugega. V splošnem vse bolj neradi in vse težje prevzemamo osebno odgovornost, pa ne samo v kakšni krivdi, ampak pri večini »naših« odločitev in dejanj. Samoumevno se nam zdi, da od države ali kake druge skupnosti, denimo od službenega kolektiva, zahtevamo, da nam nudi to-in-ono, da za nas naredi vse, kar je le mogoče. V sodobnem demokratičnem svetu je seveda prav, da od države in drugih institucij pričakujemo čim več, po drugi strani pa se običajno pozabimo vprašati: kaj pa mi sami lahko storimo za skupnost, v kateri živimo ali delamo? Kaj lahko *jaz sam* storim, da nam bo vsem skupaj bolje? Recimo, kaj lahko storim zdaj, v obdobju ne le monetarne, temveč tudi »idejne krize« evropske skupnosti (zapisane z malo začetnico)? Zdaj še zdaleč ne gre za to, da bi moral za to skupnost dati ali celo žrtvovati kaj velikega, tako kot je bilo treba, denimo, v času fašizma postaviti na kocko svoje življenje za domovino in svobodo. K sreči gre zdaj za neprimerno manjše in lažje »žrtve« ali celo zgolj za »dobre misli«, a že te so nam pogosto odvečne, ker se nam vse, kar imamo, zdi preveč samoumevno. Solidarnost se začne s spoznanjem, da živim v skupnosti kot v veliki družini, skupaj z *drugimi*. In ko se tega zares zavem, moram začeti »prenovo

sveta« *pri samem sebi*, v svojih mislih, čustvih in dejanjih. Pozitivne spremembe na politični ravni ne bodo nikoli zares uspele brez *etičnih* korenin. Vprašati se moram, kaj je *dobro* za celotno skupnost (in s tem zame), in tudi kaj lahko storim za prihodnje rodove, ki se bodo šele rodili v svet, katerega soustvarjam. Tolikokrat poudarjeno načelo »trajnostnega razvoja« ne bo dolgoročno uspelo, če ne bo *osebno* zakoreninjeno v vsakem izmed nas. Zares pa je zakoreninjeno v nas šele tedaj, če v njem vidimo in doumemo globlji *smisel*. Zato pa, da bi zares verjeli v smisel naše skrbi za skupnost, za svet – potrebujemo *ljubezen*: do ljudi, do narave, do sveta, v katerem živimo, in ne nazadnje do *sebe*. Zavedati se moramo, da smo vpeti v ta véliki, čudoviti krog bivanja!

Pomanjkanje empatije, ki vse bolj atomizira človeško skupnost kljub hitro rastočim tehnološkim možnostim »družabnih omrežij«, je morda celo ena izmed glavnih sestavin tistega »zastritega zla«, ki sem ga omenil na začetku tega eseja – vsakdanjega zla, ki se plazi v nas počasi, postopoma, komaj opazno, še več: zla, ki se vse bolj sofisticirano skriva za virtualnimi maskami »dobrega«. Ampak, če premišljujem dalje, tudi v tem nevarno ogroženem človeškem sožitju ni celotnega in dokončnega odgovora na tisto osrednje vprašanje, ki sem si ga zastavil: kaj je narobe s tem svetom »nasploh«? (Naj mimogrede omenim, da je Bach utihnil že pred dobro uro ali dvema, tako da sem teh zadnjih nekaj strani napisal v tišini svoje »Viteške sobe«, ki jo še poglobljajo čivki ptičev na vrtu in kdaj pa kdaj tudi udarci kladiva, tedaj ko zazvenijo na kamnih, ki jih sosed kleše za svojo novo škarpo.) – Zadnje čase me vse pogosteje obletava zla misel, da je s svetom res nekaj »v osnovi« narobe. Kot sem že omenil, se moram ob tem najprej ozreti vase in se vprašati: morda pa je *z menoj*, v mojih mislih in pogledih, nekaj bistvenega narobe, če se tako sprašujem o svetu? Kajti, ko se sprašujem o svetu, zmeraj izhajam iz sebe-v-svetu. (*Nota bene*: vsakdo, ne le filozof, naj bi prakticiral sámospoznanje kot nujno predpostavko spoznanja sveta.) In če se ozrem vase in se vprašam, kaj je najbolj splošno-očitno narobe v svetu-in-meni, pridem do

preprostega, vendar neizprosnega odgovora: to je *minljivost*. Zato se v svojih *Štirih časih* vedno znova vračam k platon-skemu »premagovanju minljivosti«, k tistemu »četrtemu času«, večnosti, ki je »čisti presežek minevajoče sedanjosti« (*Poletje I*, 143) in v kateri se »vse stvari zberejo v Enem«, kot nam pričuje Plotin.

Kadar se sprašujemo o sebi-v-svetu in meditiramo o minljivosti (ali o kaki drugi »odsotnosti dobrega«), je vsekakor pametno razlikovati med »splošno« nejevoljo nad svetom in »posamezno« nejevoljo nad samim seboj, kajti pogosto se dogaja, da svoje lastne tegobe pripisujemo kar celemu svetu. Čim starejši smo, tem bolj smo podvrženi tej preprosti »logični zmoti«. In če se ji hočem izogniti, mi pri tem lahko pomaga kak preprost miselni eksperiment. Recimo, če se vprašam, ali bi bil rad drugačen, kot pač sem – je odgovor najbrž na dlani: seveda! In prva želja, ki mi pade na pamet, je želja, da bi bil mlajši, saj imamo vsi v sebi kanček Fausta. Toda na vprašanje, ali si želim, da bi bil ves svet mlajši, kot dejansko je – denimo, da bi bilo zdaj 15. stoletje – ne znam preprosto odgovoriti, zato si rajši rečem, da je že prav tako, da smo v 21. stoletju, saj drugače sploh ne more biti, in nemara k temu dodam, da je samo vprašanje prazno. Morda bolj smiselno, čeprav nič bolj razumsko odgovorljivo, je vprašanje: *Ali si želim biti nesmrten?* Namreč dobesedno: ali si želim, da ne bi umrl, da bi živel večno? Seveda se bojim smrti, še bolj pa boleznii, starosti, trpljenja, umiranja, saj se smrti same niti ne morem bati, ker o njej nič ne vem in najbrž »v njej« tudi ničesar ne bom (iz)vedel. Zato je morda bolje, če se vprašam drugače: *Ali je končnost življenja zla?* Kajti, če sem spoznal, da je minljivost najbolj splošno-očitna »odsotnost dobrega«, mar ni potemtakem najbolj odsotno dobro oziroma najbolj prisotno zlo ravno v tem, da moram umreti, da moram zapustiti sončavo življenja, v katero mi je bilo dano vstopiti? – Toda, kako naj vem! Morda bom kanček bliže odgovoru, če to vprašanje obrnem: *Ampak kako naj bi bilo sploh drugače?* Takšen obrat vprašanja kliče k drugačnemu odgovoru, pravzaprav k drugemu vprašanju: *Mar ni navseza-*

dnje vse tako, kot mora biti in kot je prav? In čeprav takoj slišim v sebi ugovor, da na tem svetu še zdaleč ni vse prav in da sploh ni nujno, da mora biti vse tako, kot pač je, sem z mislijo, da je »navsezadnje« in »kljub vsemu« vse prav, bliže tistemu miru, o katerem pričujejo modreci. Ključni poudarek je ravno v besedici »vse«.

O tem, da je vse dobro »v najvišjem pomenu«, so pisali mnogi véliki duhovi – naj tu imenujem vsaj nekatere največje filozofske »optimiste«: Platon, Aristotel, Avrelij, Plotin, Spinoza, Leibniz, Kant, Hegel, Schelling, seveda vsak na svoj način – in jaz si ponavljam njihove besede, da bi doumel in »vzel vase« njihove globoke in pogumne misli, recimo, tisto Spinozovo: »Svoboden človek ne misli na nič manj kot na smrt; in njegova modrost ni premišljevanje o smrti, ampak o življenju« [Spinoza, 4p67 (312)]. Ali pa: »... smrt je namreč tem manj škodljiva, čim večja je jasna in razločna spoznava duha in čim bolj potemtakem duh ljubi Boga« [5p38s (354)]. Pa ne Boga »tam«, »onstran«, temveč tega »tu«, ki ga Spinoza imenuje »Bog ali narava«. Že tolikokrat slišano, vendar nikoli do konca doumeto! Z *osebnega* vidika to pomeni, da Bog-ali-Narava *ne* umre z menoj – drugače rečeno, da »preživim« smrt v svojih »drugih jazih«, ki so tu, ki so z menoj na svetu, pa tudi v tistih, ki se bodo šele rodili v prihodnosti. Miselno in čustveno izhodišče empatije je prav v tem, da *to* vem, da se tega čim bolj jasno zavedam. »In ko to uvidim, se mi zdi moja smrt manj slaba« [Parfit, 281].

Zavrtil sem si dobre stare Beatlese, *Come Together* s plošče *Abbey Road*. Na stežaj sem odprl okno in v »Viteško sobo« je zavel pomladni zrak. Ugriznil sem v sveže zeleno jabolko (tokrat zapisano z malo začetnico) in zdaj se slastim z njim, medtem ko pišem zadnji odstavek tega eseja, ki je že skoraj predolg, paziti moram na ravnotežje sekvenc v nastajajoči knjigi. Čas hitro teče, Beatli zdaj že pojejo *Oh, darling!* Danes, v »realnem času«, je petek, zvečer pride moja ljuba L. z vlakom v Sežano, kamor jo pojdem iskat, kot že tolikokrat. Moja draga hči H. je te dni z možem in družino na morju, prvomajske počitnice se končajo v nedeljo. Vselej

ko pomislim nanjo, se zavem, da v redu sveta nisem ne prvi ne zadnji, in lepo mi je ob tej misli. In zdi se mi, da v svojih otrocih skoraj bolj ljubimo *drugačnost* kot podobnost z nami samimi, čeprav radi rečemo drugim staršem, da je njihov otrok »izrezan« oče ali mati. Baudrillard ima prav, ko ugotavlja (seveda ne edini), da dvojniki sodijo bolj k zlu kot k dobremu. Otroci so vselej drugačni, čeprav ravno v njihovi drugačnosti »prepoznamo sebe«. In prav v tem je pomen empatije: v najširšem pomenu so vsi otroci na tem svetu moji otroci, kakor so vsi predniki moji predniki. In zadnje čase, ko nekoliko več premišlujem o Egipčanih, namreč o tistih starih, faraonskih (predvsem zaradi »dvoran spomina« v tej knjigi), se sprašujem, v kolikšni meri se lahko vživim v duše, ki so živele na svetu pred, recimo, štirimi tisočletji. Ali pa, če vprašanje obrnem: v katerem pomenu bi lahko rekel, da sem jaz sam »živa mumija« tistih mojih »drugih jazov«, ki so že davno, davno umrli? – Svet se nadaljuje z nami in brez nas, z menoj in brez mene. Poskušajmo verjeti, da s svetom ni nič »v osnovi« narobe. Dobro je, če to verjamemo. In navsezadnje je tudi res tako. S to mislijo nadaljujem svojo pot, dokler še vidim sence, dokler še razločujem svetlobo in temo, dokler še občutim sončavo.

O sencah teles

DRUGO PREDAVANJE NA UNIVERZIJANI

V prvem predavanju smo opredelili metafizično bistvo sence kot podvojitve neke forme (ali neke entitete) na ontološko šibkejši ravni, tj. kot oslabitev njene prvotnejše resničnosti. Glede na to širšo, filozofsko definicijo sence obstajajo temne in svetle sence, ploskovite in trirazsežne sence, sence budnosti in sna ... Sence so *simbolne forme* neke presežne resničnosti. Božanski Platon, navezujoč se na orfike in, vsaj posredno, tudi na stare Egipčane, je v čutnem svetu prepoznal sence idej in s tem utemeljil filozofski idealizem. Krščanski duhovni očetje, med katerimi je v filozofsko-teološkem pogledu najpomembnejši Avrelij Avguštín, so prevzeli platonski idealizem in ga vgradili v temelje krščanskega razumevanja sveta. Če nekoliko poenostavimo – morda preveč, a nekatere finese sledijo – so zgodnji krščanski teologi privzdignili platonski svet idej v nebeško kraljestvo, ali natančneje rečeno: v umski, duhovni resničnosti, ki jo je odkril Platon, so kristjani videli *filozofsko* (in/ali teološko) pojmovanje tistega resničnega onstranstva, ki ga je Jezus naznanjal v evangelijskih prisposodobah. Preko poganskega novoplatonizma, Plotina in zlasti Prokla, so se umske ideje »hipostazirale« v angele, v »božje misli«, odseve božje modrosti, moči in ljubezni. Angeli izvirajo iz Boga, torej so ustvarjeni, obenem pa večni, brezčasni – in zato »bivajo močnejše« od nas, ustvarjenih in minljivih bitij, ki pa vendarle zmoremo, če si odpremo oči duha, uzreti angele kot svetle sence, kot »sence« najvišje, božje Luči. Za teološkega utemeljitelja krščanske angelologije velja skrivnostni pisec Dionizij Areopagit, pri katerem se bomo ustavili v nadaljevanju, pred tem pa bi želel opozoriti na bistveno *razliko* med klasičnim platonskim in krščansko platonskim onstranstvom, namreč

glede odnosa med idejami in čutnimi stvarmi (oz. telesi) kot njihovimi »sencami«.

Angeli nastopajo na mnogih mestih v Bibliji, tako v Stari kot v Novi zavezi. V Mojzesovih knjigah so angeli božji sli, ki obiskujejo Bogu všečne ljudi; v Izaijevih in Ezekielovih videnjih nastopata najvišji vrsti angelov, »serafi« (Iz 6,2) in »kerubi« (Ezk 10,1 isl.), v katerih poznejše izročilo prepoznava angele božje ljubezni in modrosti; že v Stari zavezi srečamo tudi dva »nadangela« (ali arhangela), Rafaela (Tob 12,15 isl.) in Mihaela (Dan 10,13). V Novi zavezi, zlasti v evangelijih po Mateju in Luku, se ljudem večkrat prikaže »Gospodov angel«; najznamenitejši je arhangel Gabriel, ki Devici Mariji naznani »blagovest«, da bo rodila božjega Sina (v gr. *ángelos* pomeni sèl); v *Apostolskih delih* Gospodov angel osvobodi Petra in druge apostole iz ječe (Apd 5,22); posebno mesto v svetopisemski pripovedi pa imajo angelske jate in vojske v *Razodetju*, tam prvič nastopajo v *onstranski* topografiji, saj so preroška Janezova razodetja na Patmosu videnja *prihodnjih*, eshatoloških dogodkov, ki se v tostranskem svetu in času še niso zgodili. Ob tem lahko domnevamo, da ni naključje, da je edino v sklepni knjigi Biblije podan celovitejši imaginarij »drugega sveta«, kar lahko razumemo tako, da se nam bo šele po smrti in/ali ob koncu časov razprl pogled v sámo onstranstvo – medtem ko nam je vse dotlej ta pogled zastrt, zato pa tudi v evangelijih Jezus govori o nebeškem kraljestvu zgolj v prilikah (npr. o gorčičnem zrnu, Mt 13,31–32 ipd.). V znamenitem Govoru na gori (Mt 5,1 isl.) odrešenik govori o onstranskih »blagrih« s stališča tostranstva, namreč kot o odrešitvah iz tostranskega trpljenja in izpolnitvah tostranskih upanj, samega nebeškega kraljestva pa nam nikoli ne prikaže, se pravi, tistega obljubljenega »drugega sveta« nam ne približa v domišljiji, tako kot stari vidci ali pesniki, niti ga ne umeva kot filozofi, z zrenjem idej.³¹

³¹ Posebno bogat s skrivnostnimi prilikami o nebeškem kraljestvu je apokrifni *Tomažev evangelij* iz koptske zbirke kodeksov *Nag Hammadi* (II, 2). Naj navedem tri značilne izreke iz tega dragocenega rokopisa: [1] »Jezus je rekel: ›Dal vam bom to, česar ni videlo nobeno oko in slišalo nobeno uho, česar se ni dotaknila nobena roka in kar ni nikoli prišlo v človeško

In ravno v tem je bistvena razlika med platonskim in krščansko-evangeljskim onstranstvom: prvo je *analogno* s tostranstvom, tj., pri Platonu se iz sveta senc *per analogiam* vzpenjamo »navzgor« k svetu idej (spomnimo se prispodob o votlini), medtem ko je krščansko nebeško kraljestvo nekaj *povsem drugega*: Jezusove znamenite besede »Moje kraljestvo ni od tega sveta« (Jn 18,36) je treba – vsaj v njihovem prvotnem smislu in kontekstu – razumeti v emfatičnem pomenu, saj krščanska nebesa, ki jih obljublja evangeljski odrešenik, niso zgolj neka »idealizacija« tega sveta, namreč idealizacija v analoškem smislu kakor platonski svet idej. Nebesa, v katera so verjeli prvotni kristjani (in v katera verjamejo, domnevam, tudi mnogi sodobni kristjani, še posebno intelektualci), niso le neka idealna »ponovitev« naše solzne doline, »temne votline« čutnega sveta, niti zgolj umsko »prečiščena«, »zbistrena« ponovitev tostranstva, temveč, kot sem že rekel, nekaj »povsem drugega« – medtem ko platonska predstava o »zgoranjem svetu«, vsaj v tradicionalnem razumevanju platonizma, ostaja analoška in, lahko bi rekli, v svoji osnovi *poganska* (to seveda ni mišljeno kot vrednostna sodba). Res pa je, da se v poznejšem razvoju krščanstva nezadržno vrača v človeško religiozno misel in domišljijo onstranski *imaginarij*, podobno kot je tudi rajski vrt *džennet*, v sicer strogo ikonoklastičnem islamu, nebeško-idealna »ponovitev« tostranskih *čutnih* radosti, vsaj v prevladujočih predstavah in verovanjih. – Skratka, prvotno krščanstvo prekine pogansko analogijo med *tu* in *tam*. Povedano filozofsko, pri Jezusovih prilikah o nebeškem kraljestvu ne gre niti za platonsko »deleženje« (*méthexis*) tostranstva v onstranski resničnosti niti obratno, namreč »od zgoraj navzdol«, za novoplatonsko emanacijo, za žarčenje ali »izlivanje« onstranskih umsko-duhovnih hipostaz v tostranski čutni svet. V evangeljskem krščanstvu

srce« (Tm 17); [2] »Njegovi učenci <*mathētés*> so ga vprašali: »Kdaj bo nastopil dan, ko bodo mrtvi (našli) Počitek <*anápausis*>, in kdaj dan, ko bo prišel nov svet <*kósmos*>?« Odvrnil jim je: »To, na kar čakate, je že prišlo, toda vi tega ne spoznate.« (Tm 51); [3] »Jezus je rekel: »Kdor je blizu mene, je blizu ognja. Kdor pa je daleč od mene, je daleč od kraljestva.« (Tm 82). [*Gnostični evangeliji*, prev. Jan Ciglenečki (2014); prim. tudi: Uršič (1), 26 isl.]

je edini posrednik med *tu* in *tam* božji Sin, Jezus Kristus, in šele v srednjem veku se postopoma oblikuje tisti nebeški imaginarij, v katerem se troedinemu Bogu pridružujejo angelski in svetniški zbori, in tudi Marija postane Kraljica nebes šele pozneje. Od Jezusovih do Dantejevih nebes je dolga zgodovinska pot, med njima je minilo več kot tisočletje *razvoja* krščanske teologije in eshatologije – in nekje sredi te poti (tudi kronološko) se ustavimo pri angelologiji že omenjenega mistika Dionizija Areopagita.

Luči senčijo božji mrak

Eden izmed najbolj skrivnostnih stavkov v razpravi *O mističnem bogoslovju* grško-krščanskega avtorja s »psevdomnimom«¹ Dionizij Areopagit (5.–6. st. po Kr.) je tisti, ko mistik pravi, navezujoč se na Mojzesov »temni oblak, v katerem je bil Bog«² (2 Mz 19,21), da moramo odvzeti vse spoznatno, zato da »bi videli tisti nadbitnostni mrak, ki ga zakriva vsaka luč v bivajočih resničnostih«³ [Dionizij, 167–68]. Skrivnost tega stavka morda lažje zaslutimo, če ga parafraziramo v misel, da *luči zastirajo temo*, ali pa – v skladu z našim kontekstom – da so *svetle sence oslabitev resničnosti temè*. To nenavadno slutnjo bi sicer lahko »racionalizirali«⁴ v t. i. negativno teologijo, ki Najvišjemu odreka vsako določenost, vsako formo, tudi najvišjo Luč, Dobro ali Eno, vendar bi s tem zgolj racionalnim zanikanjem izgubili mističnost in temno poanto Dionizijeve misli. Zato jo rajši v skladu z njegovo »mistično teologijo«, ki presega in obenem sintezno združuje tako pozitivno kot negativno bogoslovje, poskusimo sprejeti kot paradoks, kot presežno misel, da *luči senčijo temo*. In če se Bog skriva v tistem »nadbitnostnem mraku«, o katerem govori Dionizij, namreč če nam je zastrt kakor Mojzesu s temnim »oblakom nevedenja«, se nam Njegova nedoumljiva presežnost vendarle razodeva v množtvu angelskih obličij. Saj – kot pravi Dionizij v traktatu *O Božjih imenih* – »ne obstaja nič izmed bivajočega, kar ni na neki način deležno Enega, ki je v svoji popolni enosti enovito najprej zaobjelo

vse, vse v celoti, celó zoperstavljenе resničnosti« [*ibid.*, 317], in dalje, da »brez Enega ne more obstajati množica« [*ibid.*] – množica angelov pa je prisotna v religioznem, pesniškem in tudi umskem zrenju – torej iz tega sledi, da *svetle sence angelov zastirajoč razkrivajo božji »nadbittnostni mrak«*. Ali, drugače rečeno, prek »nepodobnega« se bolj približamo skrivnemu Bogu kot prek podobnega: »Če so torej zanikanja [apofaze] o Božjih resničnostih resnična, trditve [katafaze] pa neprikladne z ozirom na skritost neizrekljivega, je za nevidne resničnosti bolj primerno razodevanje prek nepodobnih izoblikovanj« [Dionizij, 336], kot je mistik zapisal v svojem drugem znamenitem delu, v razpravi o nebeški hierarhiji.³²

Do tod je Dionizijeva mistika prepričljiva, »brezčasno resnična« tudi za modernega človeka, bogoiskalca, misleca³³ – toda ko začne Dionizij v razpravi *O nebeški hierarhiji*, s katero je utemeljil vso poznejšo srednjeveško angelologijo, razumsko razčlenjevati vrste angelov in ko nam poskuša, četudi dokaj abstraktno, kljub vsej »nepodobnosti« postaviti pred notranji pogled različne angelske »funkcije«, se v mistično prepričljivost hočeš nočeš prikrade dvom, mestoma skorajda odpor. Kajti tudi če se povsem strinjamo z Dionizijevo mislijo, da »nas Bogopočelni žarek ne more osvetliti drugače kot tako, da se – kvišku vodeč – skrije za raznolikostjo svetih zagrinjal in se po Očetovi Previdnosti na sonaraven in svojski način prilagodi razmeram našega sveta« [*ibid.*, 327], so nam ta zagrinjala v marsičem kar preveč »prilagojena«, preveč podobna: »člove-

³² Dionizijevo poudarjanje »nepodobnosti« se ne pohujša niti ob navidezem svetoskrunstvu: »Naj dodam še tisto, kar je videti najbolj nečastno in neprimerno od vsega: srhljivo globoki poznavalci Božjih resničnosti so nam izročili (nauk), da se je samo Bogopočelo oblikovalo v podobo črva« [*ibid.*, 342]. V tem namreč lahko razberemo metaforo za Kristusovo trpljenje (prim. tudi presunljiv Ps 22,7). Ta metafora je blizu tudi nekemu osupljivemu izreku v apokrifnem *Tomaževem evangeliju* (Tm 77): »Jezus je rekel: »Jaz sem svetloba, ki je nad vsemi. Jaz sem Vse: iz mene je Vse izšlo in k meni se je Vse vrnilo. Razcepite kos lesa in jaz sem tam. Dvignite kamen in našli me boste tam.« [*Gnostični evangeliji*, 151]

³³ Spomnimo se na spise sodobnega francoskega likovnega teoretika Georgesesa Didi-Hubermana, ki izhajajoč iz Dionizijeve mistike (božje »nepodobnosti«) interpretira dela renesančnega slikarja Fra Angelica, zlasti njegove »abstraktne« barvne madeže <*taches*> v sicer figuralnih kompozicijah. Gl. tudi *Poletje* I. zv. (*O renesančni lepoti*), str. 240 isl.

ška, prečloveška! Naj naštejemo, da si osvežimo spomin, vseh devet vrst Dionizijevih angelov, ki so razporejeni v tri triade: v prvi, najvišji in Bogu najbližji triadi so Serafi, Kerubi in Prestoli; v drugi, srednji triadi so Gospostva, Moči in Oblasti; v tretji, človeku najbližji triadi pa so Vladarstva, Arhangeli in [»navadni«] Angeli. Sam izraz »hierarhija«, ki ga je verjetno prvi uporabil prav Dionizij, zanj sicer ni imel enakega pomena, kot ga ima danes; takrat je ta izpeljanka iz pridevnika *hieros* (sveti) pomenila »oblast svetega«, in »če kdo reče hierarhija, na splošno označuje neko sveto razporeditev, ki je podoba bogopočelnega Veličastva« [*ibid.*, 345–46]. Mistik je v hierarhiji »voden kvišku v posnemanje Boga« [*ibid.*].³⁴

A tudi če upoštevamo Dionizijevo predpostavko »nepodobne podobnosti«, ki jo znova poudarja v uvodnih poglavjih traktata *O nebesni hierarhiji*: »Bogopočelo [...] biva onstran vsake bitnosti [prim. Platon, *Drž.* 509b] in življenja, ne označuje ga nobena luč, vsaka beseda/smisel in um sta neprimerljivo daleč od tega, da bi mu bila podobna« [*ibid.*, 335], in zato »nihče, ki ljubi zrenje božanskih svetih oblik, ne ostaja ujet v podobe, kot da bi bile nekaj resničnega« [*ibid.*, 343] – torej, tudi če upoštevamo svarilo, da je angelska moč neskončno drugačna, čistejša od človeške, si težko predstavljamo/zamislimo, še težje pa vzljubimo takšnega angela, ki se imenuje »Prestol« ali »Gospostvo« ali »Vladarstvo«, kajti mistična nepodobnost v teh imenih je vse preveč *podobna* podobam in postavam tega sveta. Predvsem pa se težko izognemo vprašanju, zakaj je v tej angelski hierarhiji tako izrazito poudarjena ravno – moč?³⁵ Saj je Jezus učil ravno

³⁴ Slovenski prevajalec Dionizijevih razprav Gorazd Kocijančič v svojem uvodu podrobneje pojasnjuje duhovni pomen izraza »hierarhija« in navaja tudi razlago iz študije G. K. Kaltenbrunnerja: »... tu »hierarhija« ni nikakršna oblika vladavine, niti kak državni ideal, temveč slavnostno ime za novo pot odrešenja in posvetitve, ki je postala možna prek Božjega učlovečenja – pot, ki presega vse prejšnje misterije in svete obrede« [v: Dionizij, 65]. Kocijančič dodaja: »Hierarhija je predvsem *epistémē*, vedenje [...] in šele iz njega] lahko izhaja hierarhična praksa, ki je kot posvečujoča *énergēia* počelo kozmosa, se pravi lepe, urejene celote sveta« [*ibid.*].

³⁵ Poleg tega – kakšna naj bi bila, recimo, pomenska razlika med »Oblastmi« in »Vladarstvi«? Ob tej nomenklaturi pomislimo, da so ta imena angelskih vrst oz. stopenj podobna činom v vojski: semantično precej prazna, pretežno formalna, smiselna le kot oznake položajev v hierarhiji.

nasprotno: pristna človeška vera in prava božja milost naj bi presegali vsako hierarhijo moči, zlasti tosvetne, »cesarske« moči ... Zdaj pa, nekaj stoletij po Njem, ki je govoril, da Njegovo kraljestvo »ni od tega sveta«, postajajo angeli, ki naj bi bili božje misli in/ali »podobe«, spet bolj *naše* lastne misli in podobe, svetle projekcije nas samih, človeških bitij, celo poosebljene »hipostaze« naših tosvetnih institucij – in najbrž ni naključje, da razpravi *O nebeški hierarhiji* sledi komplementarna razprava *O cerkveni hierarhiji*, čeprav se Dionizij v slednji bolj posveča svetim obredom kot hierarhični organizaciji same Cerkve.

Po drugi strani pa ob tem kritičnem pomisleku o Dionizijevi hierarhiji angelov ne smemo pozabiti, da je za vsako »dobro urejenost« sveta, tako tostranstva kot onstranstva, nujna neke vrste hierarhija, saj *razlikovanje* ontološko-spoznavnih ter posledično tudi etičnih in estetskih ravni oz. stopenj bivanja omogoča in ohranja »transcendenčno napetost«, brez katere ne vodi nobena pot k Dobremu. Duša potrebuje »nad« seboj luč, ogenj, sij duha. In ko Dionizij premišluje o *skupni* značilnosti »nepodobno podobnih« angelskih bitij, ugotavlja, da jim je skupen *ogenj*. Vpraša se, zakaj »bogoslavje ceni svete opise ognja bolj kot skoraj vse druge« [*ibid.*, 389] – in si odgovori: »Po mojem mnenju ognjenost razodeva nadvse bogooblični značaj nebeških bitnosti« [*ibid.*]. Ogenj je luč duha, ognjeni plameni so *svetle sence*, podobe in/ali sledi tiste vselej zastrte Luči, ki vedno znova zaplamtijo v dušah, tudi tedaj, ko svet postaja vse bolj prekrizan s temnimi sencami neprosojnih teles.

Dantejeva hierofanija senc

Dante je postavil Dionizijeve angelske zборе, urejene z isto trojiško hierarhijo (po »ternarijih«), v »deveto nebo«, ki se v srednjeveški kozmologiji imenuje »kristalno nebo« <*coelum crystallinum*>, vendar angeli letajo tudi v druge rajске sfere, tako v nižje, kjer razveseljujejo ter z modrostjo in ljubeznijo presevajajo duše, ki tam prebivajo, kakor tudi v najvišja nebesa,

v »deseto nebo« ali Empirej, kjer kot svetleče, prosojne, iz same svetlobe stkane čebelice (ali morda kot kresničke?) obletavajo véliko nebeško Rožo, ki jo z vrha razsvetljuje in z vesoljno ljubeznijo napolnjuje sam trojiški Bog. Angelski zbori v devetem, kristalnem nebu so urejeni v koncentrične kroge, katerih središče je »Točka, ki svetlobo lije« [Dante, III, 28,16], in to močnejše kot Sonce, kakor najsvetlejša Zvezda. V tej sijoči Točki sredi kristalnega neba filozofi prepoznamo aristotelsko-sholastičnega »prvega negibnega gibalca«, ki je pravzaprav le drugo »ime« (stopnjo nižje?) za samega Boga, obkroženega z angelskimi zbori. V tej pesniški viziji pa je zanimivo in tudi presenetljivo to, da se tisti angeli, ki so v prvem »nimbu«, torej najbližji Bogu, tj. Serafi, Kerubi in Prestoli, vrtijo najhitreje okrog Točke, saj »ta krog, ki z njo se najbolj spaja, / [...] tak naglo se premika, / ker ga ljubezen čista v to navaja« [*ibid.*, 43–45]. To nas preseneča, saj so v klasični metafiziki in/ali teologiji najpopolnejša bitja (npr. »hipostaze« v novoplatonizmu) zamišljena kot *bolj* mirujoča od manj popolnih, ne pa, da se tako rekoč frenetično sučejo okrog absolutno mirujoče osi, »negibnega gibala«. Seveda, po srednjeveških kozmoloških predstavah morajo angeli vrteti »nebesno kolesje«, ki poganja vse nižje sfere pod kristalnim nebom. Z našega, novoveškega stališča pa lahko ugotovimo, da Dantejeva negibna sijoča Točka z vrtečimi se angeli kaže na težave pri uskladitvi onstranske metafizike s tostransko fiziko ter nehote napoveduje ločitev njunih poti v renesansi.

Dantejeva »pozitivna angelologija«, ki jo upesnjuje v 28. in 29. spevu *Raja*, se idejno navezuje na pojmovanje angelov, ki ga je razvila visoka sholastika, povezujoč Dionizijevo nebeško hierarhijo z Aristotelovo fiziko in metafiziko. Bog je ustvaril angele, da bi njegov sijaj v »odsevu rekel mu: *Subsisto*« [Dante, III, 29,15], tj. »Bivam«; lat. glagol *subsistere* namreč izraža v sholastiki eno izmed ontoloških variant biti, »močnejše« bivanje od *existere*. Angeli so torej *odsevi*, sijoče »sence« najvišje Luči, tiste vsepresežne božje Biti, ki »subsistira« kot temelj vsega, kar »eksistira«. Angeli so neminljivi, bivajo »zunaj časa«, čeprav naj bi bili, kot

nas uči Dante-sholastik, ustvarjeni »istočasno« z dušami in telesi tega sveta, tako »kot z loka treh tetiv tri pšice hkrati« [*ibid.*, 29,23]. Tudi to je nenavadno in nehote kaže na filozofsko-teološko zadrego uskladitve onstranskega brezčasa in tostranskega časa. Dante je seveda prvenstveno pesnik in šele drugotno teolog in/ali filozof. Gotovo so najlepši njegovi opisi angelov, ko se prepusti pesniški domišljiji, na primer v naslednji tercini:

»Kot ogenj so jim lica plamenela,
peroti v zlatu, drugo iz tančice,
ki bolj kakor vsak sneg bila je bela.« [*Raj*, 31, 13–15]

Navdihnjeni z Dionizijevo angelologijo, smo segli že k najvišjim sferam *Božanske komedije*. Zdaj pa se moramo spustiti, sledeč Dantejevim sencam, v nižje kroge onstranskih pokrajin, vse tja do zloglasnega pekla, da bi se potem prek vic lahko spet vrnili v višave. Spotoma si poglejmo, čeprav le bežno, *kaj* so in *kakšne* so pravzaprav Dantejeve sence; pri tem naša glavna pozornost ne bo namenjena vprašanju, *kdo* so bile posamezne sence za časa njih življenja in katere kazni ali nagrade so jim odmerjene po smrti – čeprav se Dante v svoji véliki poemi največ posveča prav tem zgodbam in sodbam ter si s skoraj božjo »pesniško svobodo« jemlje pravico, da postavlja na stotine in tisoče duš, namreč vsako posebej, v njej ustrezen krog pogubljenja ali očiščenja in zveličanja – tu nas namreč bolj zanima sama »ontologija« Dantejevih senc, od tistih temnih v peklu navzgor k vse svetlejšim v vicah in rajju.

Nič posebno novega ne povemo, če ugotovimo, da Dantejeva *Božanska komedija* ni »samo poezija«, ni zgolj literarna kvazirealnost kot kaka pripovedka ali pravljica, temveč je v njenih stotih spevih tudi mnogo »realizma«, pri čemer ne mislim samo na številne historične osebnosti, ampak predvsem na realno, »objektivno« sliko onstranstva (seveda če odmislimo Dantejeve osebne preference pri pozicioniranju posameznih duš v njim primerne onstranske stratume). *Božanska komedija* je namreč vélika freska onstranstva,

kakor si ga je *dejansko* predstavljal srednjeveški človek. V tem »realizmu« se Dantejeva pot po onstranstvu bistveno razlikuje od Odisejevega ali Enejevega sestopa v podzemlje (po katerih se je Dante pesniško zgledoval), saj sta Homerjeva *Odiseja* in Vergilova *Eneida* mitična epa, ki sta že za antičnega bralca opisovala dogodke iz neke daljne *preteklosti*. Po drugi strani pa se Dantejeva pesniška videnja bistveno razlikujejo tudi od preroških vizij sv. Janeza v bibličnem *Razodetju*, saj gre v slednjih za eshatološke dogodke v neki bolj ali manj daljni *prihodnosti* – medtem ko naj bi Dantejevo onstranstvo za srednjeveškega človeka *resnično* obstajalo v *sedanjosti*, seveda *tam*, onstran, a obenem vendarle *tu*, ne prav daleč, namreč »na drugi strani« tega sveta.

Božanska komedija je epopeja srednjeveškega krščanskega kozmosa, čeprav se v primerjavi z Jezusovim nebeškim kraljestvom, ki poudarjeno »ni od tega sveta«, Dantejev onstranski imaginarij vrača k »poganskim« *analogijam*. V tej véliki zemeljsko-nebeški »komediji« ne najdemo skrivnostnih, paradoksnih prilik, kakršne je izrekal Jezus, ko je govoril o onstranstvu, o »Kraljestvu Očeta« – zdaj se znova razbohoti alegorija, ki temelji na analoškem razmerju med znanim in neznanim, vidnim in nevidnim. Pri Danteju tudi ni Dionizijevega »nadbistnostnega mraka«, s katerim je zastrt skrivni Bog mistikov. Njegov Bog je sama Luč, ki z vrha vesoljne hierarhije preseva vse njene »kroge« ter jim vlada tako v dobrem kot v zlu. Negativna teologija se skoraj povsem, razen na samem Vrhu, umakne pozitivni. Slika in domišljajska predstava prevladata nad slutnjo in neizrekljivo skrivnostjo, čeprav bi bilo napačno reči, da v Dantejevem kozmosu Skrivnosti sploh ni – seveda jè, vendar je drugačna kot v zgodnjem krščanstvu: morda bi jo lahko nakazali z vprašanjem, kako to, da je onstranstvo tako zelo *človeško*. In v tem pogledu je Dante res predhodnik humanizma in renesanse ter zgodnji znanilec novoveškega subjekta, čeprav je njegov onstranski imaginarij paradigmatično srednjeveški. Kajti on sam, popotnik skozi brezna pekla in višave nebes, je tisti, ki gleda, ki vidi, ki premišljuje, ki presoja ...

in navsezadnje sta tudi Vergil in Beatrice njegova lastna, ponotranjena *animus* in *anima*. Z novim vekom, ki se je več stoletij porajal iz srednjega, postaja ves svet vélika predstava, ki se vse bolj razpira pred *mojimi* človeškimi očmi. In tej novi »logiki« onstranskega imaginarija sledi tudi ikonografska senc. Dionizijevi angeli niso vlekli za seboj temnih senc, saj so bili sami svetleče, sijoče sence, ki so zastirale božji »nadbilnostni mrak«. Tudi svete postave na zlatih oltarjih v Sieni (Duccio, Simone Martini idr.) niso »metale« telesnih senc, medtem ko od zgodnje renesanse dalje (Masaccio, Fra Angelico idr.) postanejo »fizične« sence pogost element slikarske mizanscene, tudi na svetih podobah.

Toda med vsemi temnimi sencami v *Božanski komediji*, ki jih skupaj z Dantejem in Vergilom srečujemo v peklu in v icah, je le ena sama »prava«, »fizična« senca – namreč prav Dantejeva, ki je med vsemi temi mrtvimi dušami edini še živ. Po njegovi senci ga tam tudi prepoznajo kot še živega in se čudijo, kako mu je uspelo priti mednje; ta prizor se ponovi v več različicah, morda najbolj znano najdemo v 5. spevu *Vic*, ko ena izmed mrtvih duš s prstom pokaže Danteja, ki sledi svojemu vodniku (Vergil je seveda tudi že zdavnaj umrl in domuje v limbu³⁶), in ta duša krikne: »Glej, mar ni, kot da ne sveti / več sonce levo spodnjemu v dvojici, / kot da bi mož ne jenjal še živeti?« [Dante, II, 5,4–6].³⁷ Brž ko truma mrtvih senc

³⁶ Limb <gr. *limbos*>, onstransko domovanje pravičnih poganov (razen bibličnih očkav, ki jih je vstali Kristus odpeljal od tam v nebesa), je Dante postavil v prvi krog pekla, čeprav je to kar prijeten kraj: stari modrijani in pesniki še naprej, tako rekoč na veke vekov, modrujejo in pesnijo ob »vznožju žlahtnega gradiča«, »na zeleni, sveži trati« [*Pekel*, 4,106 in 111], podobni tisti nebeški livadi, na katero jih je postavil že Platon [gl. *Drž.* 614e isl.]. Klasično satirično varianto najdemo pri Lukijan, eno izmed modernih pa v knjižici Georgea Santayane *Pogovori v Limbu* (slov. prev. 2012), kjer nastopajo sence Demokrita, Sokrata, Avicene in drugih ne po svoji krivdi »neodrešenih duš«.

³⁷ Ta tercina sicer ni povsem jasna. Sam jo razumem nekako takole: ker so vice na drugi strani Zemlje, na »antipodih«, naj bi Sonce, ki je eno samo, ob istem času svetilo mrtvemu Vergilu z leve in živemu Danteju z desne (saj sta, vsaj »telesno«, na različnih hemisferah) – in temu se je začudila tista mrtva senca v v icah, ki je kriknila. V naslednji tercini pa je omenjena še ena posebnost Dantejeve sence, namreč da je z njo »luč razbita« <*l lume ch'era rotto*>; ali s tem pesnik morda hoče reči, da je imel kot živi obiskovalec onstranstva *dve* senci, tj. senci iz obeh svetov?

spozna, da je med njimi živ človek, ki se bo vrnil v njihovo nekdanjo domovino, mu hitijo naročat to in ono za še žive svojce, prijatelje ... Pravzaprav pa je v tem prizoru skoraj še bolj kot »leva« (neprava) smer Dantejeve sence čudno to, da Vergilov *duh* sploh meče senco, če pa je že on sam »senca«. V skoraj petnajst tisoč verzih *Božanske komedije* se problem »nekonistentnosti senc« živih in mrtvih duš (oz. vprašanje »senc senc«) pojavi – vsaj kolikor sem zasledil – le na tem mestu.³⁸ Toda s »problemom senc« so se morali soočiti slikarji tudi pri upodabljanju drugih verzov iz Dantejeve pesnitve in nasploh pri slikanju onstranskih prizorov. Tako je, na primer, Luca Signorelli na svojih slavnih freskah v orvietski stolnici (ok. leta 1500) naslikal tistim mrtvim dušam, katerih *teles*a vstajajo iz zemlje ob poslednji sodbi, »prave« sence, medtem ko je v enem izmed okroglih medaljonov, kjer je upodobil omenjeni prizor iz 5. speva Dantejevih *Vic*, mrtvim dušam naslikal manjše, t. i. »sidrne sence« – razen seveda samemu Danteju – sicer bi te »figure duš« preveč lebdele v prostoru, pravzaprav v praznini, saj se sploh ne bi videlo, kje se (če se sploh) z nogami dotikajo tal [več o tem gl.: Casati (1), 161–62]. Zanimivo pa je, da najdemo takšne sidrne sence že na zgodnjeresrednjeveških mozaikih v Ravenni, pri nogah apostolskih postav v mavzoleju Galle Placidie (5.–6. st.), pa v kupoli arijanske krstilnice idr. Morda bi lahko (tudi) iz tega sklepali, da je *topologija* »samega prostora« prvotnejša in da jo je težje odmisлити kot evklidsko geometrijo, ki se v slikarstvu »upodablja« z linearno perspektivo: kratke sidrne sence namreč ne upoštevajo zakonov perspektive, kljub temu pa izražajo ali vsaj nakazujejo *realnost* samega prostora.

V veličastnem pesniškem tkivu *Božanske komedije* tudi »ontologija senc« sledi poti pesnikovega (in z njim bralečevega) postopnega »poduhovljenja«: v *Peklu* so temne, v *Vicah* postajajo svetlejšje, v *Raju* pa so sijoče, ognjene, bleščeče ... Sam izraz »sence« <*ombre*> v deveterih krogih večnega pogub-

³⁸ Morda še na enem mestu, ki ga omenja Victor I. Stoichita v knjigi *Brève histoire de l'ombre* (»Kratka zgodovina sence«, 2000), tj. III. spevu *Vic*, verzi 16–30 [gl. Stoichita, 45].

ljenja in deloma tudi v nižjih krogih očiščenja nastopa kot sinonim za mrtve duše, pri čemer Dante povzema antično izročilo (zlasti Homerja in Vergila).³⁹ Toda enačenje senc in duš je vendarle zgolj navidezno, površinsko, kajti prebivalci temnega onstranstva so *od daleč sence, od blizu duše* – trpeče duše, vsaka s svojo žalostno zgodbo, ki jo izvemo, ko se ji približamo, ji prisluhnemo in občutimo njeno ból: tedaj gotovo ni več »zgolj senca« med tisočeriimi drugimi brezimnimi sencami, temveč je enkratna in nezamenljiva duša, duša s trpečim in tudi ljubečim telesom, čeprav onstranskim. Le kako bi bila, na primer, nesrečna ljubimca Francesca in Paolo zgolj senci? Bi se senci lahko tako ljubili, da svoje ljubezni še po smrti »ne moreta ugasiti« [gl. *Pekel*, 5,105]?

A tudi te strastno čuteče sence/duše so breztelesni, onstranski duhovi. Ob njih in z njimi občutimo neizmerno nostalgijo po izgubljeni bližini, po telesnem čutenju, minulem za vekomaj. Saj se najbrž ne zmotimo preveč, če rečemo, da celotno *Božansko komedijo* navdihuje pesnikova neuglasljiva nostalgija po nikoli v življenju uresničeni in seveda tudi po smrti nemogoči *čutni* ljubezni do Beatrice? Če pesniku sledimo v *Raj*, se človeška nostalgija po čutnosti res odreši v višji, nadčutni, duhovni ljubezni – ampak ali mu lahko *resnično* sledimo tja? Ali verjamemo, da nebesa »bivajo močnejše« od zemlje? Dante ne omahuje v svoji veri, da se neuslišana zemeljska ljubezen do Beatrice resnično usliši v nebesih. Beatrice, njegova vodnica in zavetnica v rajskih višavah luči, je *najsvetlejša* izmed vseh človeških senc v *Božanski komediji*, sijaj njenega obličja se v 30. spevu *Raja* razodene kot angelski:

»Kot zaslepi oko nam sonce žgoče,
tak mi podoba sladkega nasmeha
zmrvi duha, ko spomniti se hoče.

³⁹ Sinonimnost izrazov »senca« in »duša« v *Božanski komediji* se kaže tudi v slovenskem prevodu Andreja Capudra. Na nekaterih mestih, najbrž predvsem zaradi rime in/ali ritma, prevajalec izbere za prevedek it. besede *ombra* rajši slov. besedo »duša« (npr. I, 30,26), ponekod tudi »duh«, bodisi v ednini (npr. I, 29,136) ali v množini (I, 34,11); prevod stavka *l'ombra sorrise* se glasi »duh se smehlja« (II, 2,83) – saj, le kako bi se senca smehljala?

Odkar nje lice mi bilo uteha
 je prvič, pa do tega zdaj pogleda,
 pri slavi njé požel sem kaj uspeha,
 zdaj čutim pa, da peša mi beseda,
 ko nje nadzemesko vam lepoto slika,
 kot pesniku, ki konec svoj zagleda.« [Raj, 30, 25–33]

V nebesih ni več razdalj med dušami, ki se ljubijo. Beatrice je Danteju vseprisotna, in tudi tedaj, ko poleti v nebeške višave, med najvišje angele, kamor ji Dante s svojo človeško senco še ne more slediti, ostaja blizu njega, v njem, »saj ne zagrinja / prostranost vmesna mi podobe njene« [ibid., 31,77–78]. – A prej, nižje, v vica, sredi poti med peklom in nebesi, so ločitve duš še boleče, nostalgija po minulem in izgubljenem še ni odrešena. O bolečini ločitve in minulosti govorijo tudi verzi v 2. spevu *Vic*, ko Dante sreča senco/dušo svojega mladostnega prijatelja Casella. Njuno srečanje je zanimivo tudi zato, ker je nekakšna replika tistega pretresljivega prizora iz 11. speva Homerjeve *Odiseje*, ko želi Odisej v Hadu objeti svojo mrtvo mater, ali pa prizora iz 6. speva Vergilove *Eneide*, ko hoče Enej objeti mrtvega očeta, a seže v prazno, saj »vselej očetova senca rokám se je brž izmaknila, / sapici lahni, begljivemu, naglemu spancu podobna« [Vergil, 123]; mimogrede naj omenim, da je v tem spevu *Eneide* že orisana topografija Dantejevega podzemlja, vsaj v glavnih potezah. Pesnikovo neuspelo zблиžanje s Casellovo senco/dušo boleče občutimo – tudi mi, še živi – v naslednji tercini:

»O prazne sence, za oči slepila!
 Trikrat sem dlan ovil ji krog ramena,
 trikrat nazaj se prazna je vrnila.« [Vice, 2, 79–81]

Vse te begotne sence so, kljub vsemu, le večne »podobe«, neizbrisljive »sledi« nekaj živih *teles*. V Dantejevem svetu so sence, temne in svetle, onstranske ponovitve človeških *telesnih* obličij in postav, »podobe teles« na snovno šibkejši

ravni, oslabitve njihove nekdanje *čutne* resničnosti. Seveda se v blaženih dušah pri vzponu v nebeške sfere hkrati z ugašanjem telesne forme dogaja odrešilna preobrazba v duha. Vendar se zdi, da njihova posamičnost, posebnost, osebnost kljub temu ostaja vezana na telo, četudi v »senčni repliki«. Dantejeve sence so navsezadnje *sence teles*. Prepričanje v resničnost »čistega duha«, tj. platonskega sveta idej, preobraženega v krščanski angelski svet, sicer ostaja neizbrisljiva prvina dantejevskega kozmosa, toda to resničnost duha ob zatonu srednjega veka vse bolj izpodriva *tostranska* resničnost – natančneje, analoški prenos, »projekcija« tostranske resničnosti v onstransko. In sence so vse manj sence idej, vse bolj so sence teles.

Praden se poslovimo od Danteja, se še vprašajmo, kje lahko v sami *Božanski komediji* najdemo odločilno prevesico med svetlimi sencami idej in temnimi sencami teles, bodisi če se v duhu spuščamo navzdol po onstranski hierarhiji, bodisi če se skupaj z Dantejem vzpenjamo po njej. Rekli smo že, da čim višje se vzpnemo, tem svetlejše postajajo sence. Prelomna je »sfera Lune« ali prvo nebo, tako kot pri starem mojstru Aristotelu, ki je kozmos razdelil na »sublunarno« (telesno, zemeljsko, spremenljivo) in »supralunarno« (eterično, nebeško, nespremenljivo) območje – in ta delitev je obveljala za skoraj dve tisočletji, vse do renesanse. Poglejmo si nekaj lepih Dantejevih verzov iz te »prehodne sfere«, ki jo osvetljuje nestanovitna Luna s svojo srebrno mesečino, z *odsevom* tiste višje, sončne luči, h kateri se vzpenja onstranski popotnik, sledeč svoji vodnici v raj. V 3. spevu se ustavita pri roju svetlikajočih se senc, odsevov, lepih podob, ki čutijo željo po »pomenku«, bližini ... takole se glasijo te tercine:

»Kot steklo, ki se nam prosojno sveti,
ali gladina tihe jezernice,
katere dno ti je še moč uzreti,
povrneta v obrisih naše lice,
tako – kot biser medlo se svetlika
iz čela belega nam do zenice –

več takih lic, ki jih pomenek mika,
 uzrem in zmotil sem se prav narobe
 kot ta, ki ga je vnela vodna slika.
 Ko pred očmi so zrasli mi kot gobe
 se v misli, da so le odsvit zrcala,
 ozrem, čigave so le to podobe?« [Raj, 3, 10–21]

Resnično – čigave so te sence, te podobe, ti odsevi? Nas samih? Se spoznavamo v njih, skozi njih? So to sledi naše preobrazbe, našega vzpona k duhu? In kje se konča tema, kje se začne luč?

»In ko z neba so lili na vse kraje,
 njih sence uzrem, kjer sreča se svetlika
 v svetlobi čisti, ki jo vsaka daje.« [Raj, 5, 106–8]

V senci prehaja luč v temo, tema v luč – in zato je *senca* »ime« za človeka, mene samega. In če se v pesniškem duhu povzpnem do »sfere Sonca« in še višje, *tam* sence vse bolj bledijo, odrešene sence postajajo »luči«, »sončeca«, »siji«, »bakle«, »zvezde«, ki plešejo v vencih, rajajo v nebeških rožah in se naposled dvigajo k najvišji Luči.

»O trojna Luč, ki v svitu ene zarje
 jim svetiš pred očmi in si jim hrana,
 ozri tja dol v naše se viharje!« [Raj, 31, 28–30]

Kako mojstrsko je znal Dante ubesediti vse višjo in višjo »eteričnost« nebes in blaženih duš! A tudi v teh višavah ostajajo neke druge, sicer netelesne, vendar še neodrešene sence, na primer, ko v visokem osmem nebu, v »sferi zvezd stalnic«, zaslišimo, da naš pesnik skozi usta samega sv. Petra grmi s »sveto jezo« proti osovraženemu papežu Bonifaciju VII. [Raj, 27,22 isl.]. Dantejeva vztrajna zavezanost zemlji in človeškimi temnim globinam nas preseneča, mestoma tudi neprijetno, saj je v njej gotovo tudi več kot ščepec privoščljivosti do tistih, ki bodo za zmeraj ostali »tam spodaj«, v strašnih kotanjah

pekla. Tako tudi v sijočih verzih *Raja* ostaja še marsikaj neodrešenega in najbrž ne more biti drugače vse dotlej, dokler nemirna človeška duša ne doseže svojega poslednjega cilja, do takrat, če rečemo z Dantejevimi besedami, ko ugasne »v meni plamen hrepenenja« [ibid., 33,48] – in šele tedaj, na koncu poti, se vse razreši v vesoljni, božji ljubezni, »ki giblje sonce in vse druge zvezde« <*l'amor che move il sole e l'altre stelle*>, kot se glasi zadnji verz *Božanske komedije*.

Leonardova meta-fizična umbrologija

V prvem predavanju sem navedel Leonardovo opredelitev sence iz *Traktata o slikarstvu* (§ 533), namreč da »je senca oslabitev moči svetlobe, ki je vidna na površini telesa ...« [Leonardo, 245]. Za to na videz preprosto in obenem široko – tudi »metafizično« – definicijo sence, v kateri sta kot njeni določili poudarjeni *oslabitev* in *površina* (ter seveda svetloba), pa renesančni polihistor v obširnem petem delu *Traktata* razvije pod redakcijskim naslovom »O senci, svetlobi in perspektivi« dokaj zapleteno optično teorijo z glavnim poudarkom na veščini slikanja osvetljenih teles in njihovih senc ter z mnogimi še danes zanimivimi detajli in finesami. V nadaljevanju si bomo ogledali glavne obrise te teorije, zdaj pa začnimo s fragmentom iz drugega dela *Traktata* (§ 126), v katerem Leonardo na vprašanje »Kakšna je bila prva slika?« odgovarja: »Prva slika je bila iz ene same linije, obdajajoče senco človeka, ki jo je sonce delalo na zidovih« [ibid., 77]. Leonardo tu poudarja, vsaj posredno, izvorni pomen risbe <*disegno*> za slikarstvo [gl. tudi *Poletje I.*, 236–43]. Za naš kontekst pa je pomembno, da Leonardo povezuje »prvotno risbo« s *senco*, natančneje z njenim obrisom, *silhueto*.⁴⁰ Misel o izvoru slikarstva iz sence je že antična, Leonardo jo je gotovo poznal, neposredno ali posredno, iz slavnega dela Plinija Starejšega *Naravoslovje* (1. st.), v katerem je rimski polihistor zapisal, da

⁴⁰ Izraz »silhueta« je poznejšega datuma, izvira iz imena Étienne de Silhouette. Ta je bil francoski finančni minister v obdobju Ludvika XV., ki si je med veliko kreditno krizo ok. leta 1759 krajšal čas z rezljanjem profilnih portretnih figuric iz črnega papirja.

se Grki strinjajo glede tega, da se je slikarstvo »začelo tako, da so s črtami naredili obris človekove sence« [Plinij, 273 (xxxv,15)], najprej na zidu, potem na papirju.⁴¹

Čeprav je Leonardo v *Traktatu* posvečal tolikšno pozornost sencam, pa jih na svojih slikah ni preveč poudarjal, nasprotno, menil je, da preostre sence kazijo slikovno kompozicijo in da je za slikanje boljša razpršena svetloba, ki jo je rad poustvaril s *sfumatom*. O tem piše v fragmentu z naslovom »O kvaliteti svetlobe za slikanje naravnih ali namišljenih reliefov« (§ 84):

»Slikarji najbolj kritizirajo svetlobo, ki jo preveč očitno sekajo sence. Da bi se torej izognil tej nevšečnosti, kadar rišeš telesa na prostem, figure ne boš osvetlil s soncem, temveč boš med njim in figuro naslikal nekaj megle ali prosojnih oblakov. Ker sonce figure ne bo osvetljevalo neposredno, ne bodo jasno očrtani ne obrisi senc ne obrisi svetlobe.« [Leonardo, 62]

O tem piše tudi Ernst H. Gombrich v svojem zanimivem eseju o slikanju senc v zahodni umetnosti, ki je izšel kot spremna knjižica k tematski razstavi »Sence na slikah v Narodni galeriji« (The National Gallery, London, 1995). O Leonardovem zgoraj navedenem fragmentu pravi, da so se »nekateri izmed največjih opazovalcev narave namenoma izogibali slikanju senc [...], kakor da bi v njih videli moteč in [pozornost] odvrčajoč element v sicer koherentni in harmonični kompoziciji« [Gombrich, 19]. Dejstvo, da senc ne najdemo na mnogih slavnih slikah zahodne umetnosti, seveda še ne pomeni, da jih sami slikarji niso videli, saj »si nikoli

⁴¹ Legenda, ki jo povzema Plinij, pravi, da je neka mladenka iz Korinta narisala na steno senčni obris svojega dragega, ko je moral oditi iz mesta, potem pa je prosila očeta, ki je bil lončar, naj ji iz te siluete naredi reliefno plastiko njenega ljubega [Plinij, 325 (xxxv,43)] – torej senca ni le izvor slikarstva, temveč tudi kiparstva. O tej legendi obširneje piše Victor I. Stoichita v že omenjeni knjigi *Kratka zgodovina sence*, kjer ugotavlja: »Prvi simulaker je bil ustvarjen ob slovesu nekega ljubljene bitja« [Stoichita, 15]. O izvoru slikarstva iz risanja sence gl. tudi [Gombrich, 30–31]. Za slikanje »iluzionistične podobe« (tj. senčne siluete) so uporabljali izraz *skiagraphia*, »slikanje senc« [*ibid.*, 19]. Gl. tudi [Casati (1), 155–56].

ne smemo domišljati, da slikarji niso videli tega, česar niso naslikali« [*ibid.*, 11]. Kajti ne pozabimo: »Naša percepcija mora biti in vedno tudi je selektivna« [*ibid.*, 10]. Gombrich nas opozarja na različne upodobitve senc ter razpravlja o njihovem pomenu in vlogi na nekaterih velikih delih zahodnega slikarstva, od Masaccia, Fra Angelica in Campina do Holbeina, Caravaggia in Rembrandta, nazadnje pa poseže vse do moderne umetnosti, do senc v kubizmu (Picasso) in nadrealizmu (De Chirico). Ob tem poudarja bistveno razliko med oblikujočimi <modelling> in vrženimi <cast> sencami, tj. med Leonardovimi »primarnimi« in »sekundarnimi« sencami (več o njih v nadaljevanju), ter ugotavlja, da »so bile prve v zahodni umetnosti splošne <universal>, druge pa nenevadno redke« [*ibid.*, 29], najbrž tudi zaradi Leonardovega vpliva. Vzhodna umetnost, recimo slavne japonske grafike Hokusaija ali Hirošige, pa praviloma sploh ni upodabljala senc in je s tem vplivala na precejšen del zahodne umetnosti od druge polovice 19. stoletja dalje (npr. na »ploskovitost« pri Gauguinu ali Matisu).⁴²

A vrnimo se k Leonardovi »umbrologiji«, vedi o sencah. V prvem predavanju sem že omenil *dvojnost* njegovih zapisov: po eni strani gre za napotke mlademu slikarju (in tudi samemu sebi), kako je treba slikati, da bo podoba čim lepša in čim bolj prepričljiva, po drugi strani pa gre za *metafizični* premislek o samih stvareh, o vsem vidnem, o »bistvu« svetlobe in sence. Ta dvojnost je jasno razvidna iz fragmenta z naslovom »Kako nastane senca« na začetku petega dela *Traktata* (§ 535):

»Senca nastane iz dveh stvari, ki se razlikujeta druga od druge in od katerih je ena telesna in druga duhovna. Telesna stvar je telo, ki meče senco, duhovna je svetloba. Senca tako nastane zaradi svetlobe in telesa.« [Leonardo, 245].

⁴² Prim. tudi knjigo Roberta Casatija *Sence* (v ital. izvirniku izšla leta 2000), kjer v razdelku z naslovom »Tabu sence« pravi: »Čeprav velja mnenje, da se je slikarstvo rodilo iz sence, ni nobene druge intelektualne discipline, v kateri bi bila bitka s sencami intenzivnejša kot ravno v slikarstvu. [...] Sence se skoraj nikoli ne pojavljajo na slikah iz ne-zahodnih kultur; in tudi v zahodni umetnosti pred renesanso so bile sence enkrat v modi, drugič spet ne« [Casati (1), 156].

Z metafizičnega stališča gre torej za odnos med duhom in telesom ter za njuno »križanje« v senci. V tem pogledu pa je zanimiv in tudi presenetljiv tisti fragment (§ 537) – v *Traktatu* je uvrščen kmalu za zgornjim – kjer se Leonardo sprašuje, katera od njiju je močnejša: senca ali svetloba? In potem ko pripomni, da »[p]rva skriva, druga razkriva in [da] sta obe vedno skupaj ter sklenjeni s telesi«, si na zastavljeno vprašanje odgovori takole: »Senca ima večjo moč kot svetloba, saj telesa prikrajša za luč in jim to popolnoma vzame, luč pa ne more nikoli povsem izriniti sence s teles, ki so po naravi gosta« [*ibid.*, 246; prim. tudi: *Poletje* I., 243]. Kaj pomeni spoznanje, da *ima senca večjo moč kot svetloba*? Ta misel, če jo razumemo metafizično, se oddaljuje od platonizma kot nauka, da so čutne stvari oz. telesa »sence idej«. ⁴³ Na Leonardovo umetniško ustvarjanje je nedvomno vplival renesančni platonizem, to je v *Traktatu* razvidno iz njegovega poudarjanja duhovnega uvida v umetniškem ustvarjanju, kakor tudi iz misli o sorodnosti očesa s Soncem (v platonski prisposodbi z Dobrim), iz čaščenja proporcev in harmonije itd. ⁴⁴ – kljub temu pa je treba resno upoštevati Leonardovo misel, da ima senca večjo moč kot svetloba, saj hote ali nehote pomeni začetek ali vsaj napoved novoveške ontološke prevlade stvari oziroma teles nad idejami. Stara filozofska sintagma »sence idej« v renesansi postopoma izgublja svoj prvotni pomen in se umika novemu razumevanju, tj., da so sence, vsaj *prima facie*, zgolj sence teles ali stvari. Z ontološkega vidika to pomeni, da postajajo čutne *stvari resničnejše od idej*, ideje pa se v novoveškem mišljenju vse bolj razumejo

⁴³ Med renesančnimi privrženci te misli je bil tudi Giordano Bruno, ki je svojo prvo knjigo naslovil *O sencah idej* (1582). Bruno hermetično povezuje »sence idej« z mnemotehniko (*ars memoriae*), ki ji je v svoji kozmološki filozofiji posvečal posebno pozornost in se z njo (kot z večino spomina) tudi preživljal. O tem vidiku Brunovega opusa je obširno pisala angleška zgodovinarica renesanse, hermetizma in astrologije Frances Amelia Yates v knjigah *Giordano Bruno and the Hermetic Tradition* (1964) in *The Art of Memory* (1966). V slednji razlaga Brunove »sence idej« v smislu ošibitve višje resničnosti: »Zvezdne-podobe <star-images> dejansko so »sence idej, sence resničnosti, ki so ji bližje kot fizične sence v spodnjem svetu ...« [Yates, 213].

⁴⁴ O Leonardovem platonizmu gl. tudi *Poletje* I., 220 isl. in [Uršič (2)].

zgolj kot »ideje v zavesti«, kot mentalne entitete pri Johnu Locku, potem kot Kantove transcendentalne »ideje čistega uma« (lahko bi jim rekli tudi »umišljenosti«) in slednjič kot funkcijske ekstenzije v sodobnem nominalizmu, tj. v Russllovem logičnem pozitivizmu in pri njegovih analitičnih naslednikih. Ideje v novoveškem miselnem subjektivizmu in/ali empirizmu niso več »nasebno«, presežno resnične, kakor jih je uzrl božanski Platon. In dejansko že pri Descartesu, začetniku novoveške filozofije, ni več smiselna sintagma »sence idej«, namreč v platonskem pomenu, kot *ontološka* analogija, ampak je odslej mogoča kvečjemu v figurativnem ali retoričnem pomenu – na primer, če rečemo, da ima vsaka jasna misel svojo »senco« – kajti kartezijsko gledano je tista »prava«, fizična ali optična senca *per definitionem* razsežna: senca biva le še kot »razsežna stvar« (*res extensa*), medtem ko je ideja-misel »misleča stvar« (*res cogitans*) brez razsežnosti. V kartezijskem dualizmu sta ti dve substanci strogo ločeni, med njima ni nobene ontološke *analogije*. V tem novem, racionalno-znanstvenem duhu naj bodo ideje-misli karseda »jasne in razločne«, zato bi bile njihove »sence« moteče, podobno (in obenem zaradi prenesenega pomena zrcalno nasprotno) kot bi preveč izrazite sence figur lahko pokvarile kompozicijo Leonardovih slik.

Telesa so torej, novoveško gledano, »močnejša« (in s tem tudi resničnejša?) od idej, saj so »po naravi gosta«, kot pravi Leonardo. Fizična senca je sicer že v antičnem in srednjeveškem imaginariju (recimo, pri Enejevem spustu v podzemlje ali na Dantejevi poti po onstranskih kraljestvih) pričevala o realnosti telesa, ki meče senco – toda Gombrich nam pokaže, da je z renesanso in še bolj z novim vekom postala senca telesa očiten in pogosto tudi najbolj zanesljiv dokaz resničnosti videnega, pa ne samo pri človeških telesih, ampak tudi pri numinoznih figurah, kajti »tisto, kar meče senco, mora biti resnično« [Gombrich, 17]. Med posebno zgovornimi primeri tega prepričanja navaja podobo Svete Trojice iz zgodnjega 15. stoletja, ki jo pripisujejo slikarju Robertu Campinu [gl. *ibid.*, 22]: Bog Oče podpira mrtvega Sina in na njegovih ramenih je

Sveti Duh v podobi goloba, pri čemer sta človeško-božji figuri »iluzionistično« postavljeni v polkrožno stensko vdolbino, in ker svetloba pada z desne, na levi strani vdolbine vidimo *senco* Svete Trojice! Nekoliko manj spektakularna je senca Božje roke na Caravaggiovi sliki *Večerja v Emavsu* [gl. *ibid.*, 24], ki pričuje o telesni resničnosti Kristusovega posmrtnega prikazanja dvema učencema v Emavsu (gl. Lk 24,13–31). Caravaggio je bil tudi sicer eden izmed največjih mojstrov *chiaro-scuro*, slikanja kontrastov med svetlobo in sencami.⁴⁵ Na splošno rečeno, v modernih ontologijah, tako teoretskih kot praktičnih, prevladuje *snovni realizem*, resničnostna primarnost teles, čutnih bitij in stvari – pri tem pa so ideje, ravno nasprotno kot v platonizmu, pojmovane zgolj kot »sence« snovnih entitet, medtem ko se »prave« sence pomensko zožijo na *sence teles*.

Leonardo je razlikoval med »prvotnimi« in »drugotnimi« sencami, tj. tistimi na samem telesu in onimi, ki jih telo »meče« za seboj v prostor ali na zaslon (o tem nekaj več v nadaljevanju). V zvezi z drugotnimi sencami je meta-fizično zanimiv fragment o *izginotju sence* (§ 572): »Drugotna senca v celoti izgine, ko telesa osvetli vseprisotna svetloba« [Leonardo, 258]. A katera svetloba je vseprisotna? Zemeljska svetloba nikoli ne more biti enako prisotna *povsod*. Torej je imel Leonardo v mislih nebeško, božjo svetlobo, ki se ji je hotel na svojih slikah vsaj približati z znamenitim *sfumatom*? Toda, mar ob vseprisotni svetlobi ne bi izginile ne samo vse drugotne, temveč tudi vse prvotne sence, vse razlike med svetlobo in temo, vsak *chiaro-scuro*? In če se ob tem spomnimo na starejše »presežne podobe«, ikone in oltarje, se lahko vprašamo, kaj so nam njihovi pogosto neznaní ustvarjalci hoteli sporočiti z »izginotjem senc« v zlati bleščavi neba. Ali nam te podobe govorijo, da v angelskem vseprisotnem pogledu sije vse vesoljstvo v enaki, brezmejni, »zlati« svetlobi? Dandanes pa, ko se nam meta-fizično branje svetih

⁴⁵ O telesnih sencah numinoznih likov piše tudi V. Stoichita v že omenjeni knjigi *Kratka zgodovina sence*, kjer nam prikaže sence arhangela Gabriela, Device in Sv. Duha na slikah Filippa Lippija, Jana van Eycka idr. [Stoichita, 72 isl.].

podob vse bolj odmika, se sprašujemo, ali je (bila) prav v tej vseprisotni svetlobi tista najvišja Lepota, ki jo je Platon uzrl v svojem božanskem umu in o kateri je pisal v svojih delih? Ali pa, kakor je povedal Plotin v razpravi *O umski lepoti*, iz katere smo že v prvem predavanju navedli tisto sijajno misel (gl. tudi *Poletje* II., 109), da so »tam vse stvari prosojne in nobena ni temna ali zastrta [...] in blesk je brezmejen [...] in sonce je tam vse zvezde in vsaka zvezda je sonce in vse druge zvezde« [Plotin, V.8.4.5–11]. Veliki renesančnik Leonardo je ta nebeški blesk približal zemlji, človeškemu obrazu in telesu, pri čemer pa angelska presežnost in vseprisotnost »svetlobe brez senc« ostaja v globini pogleda in duha. Platonski *tam* se je morda res oddaljil, vendar pa *tu* še vedno nismo povsem pozabili tiste »daljne bližine« – saj z nami ostajajo sence teles *in* sence nebes.

Znanost o sencah in senčni žarki

Vzporedno z renesančnimi ontološkimi preobrazbami senc pa se razvija novoveška *znanost o sencah*, panoga optike, ki temelji – tako kot vsa »galilejska znanost« – na opazovanju in matematiki, takrat še predvsem geometriji. Osnove za znanost o sencah je postavil prav Leonardo, seveda poleg drugih mislecev že pred njim, saj so se tudi sholastiki precej ukvarjali z zakoni svetlobe. Leonardova optika senc je zbrana v petem delu *Traktata*, v skoraj tristo ohranjenih fragmentih, ki so urejeni v precej koherentno celoto. Gotovo pa ta veda o svetlobi in sencah ni samo znanstvena teorija v ožjem, sodobnem pomenu, temveč je tudi panoga filozofije narave, natančnejše, »filozofska fizika senc«. – Leonardo najprej uvede dvojno razlikovanje senc: enostavne in sestavljene ter prvotne in drugotne (oz. primarne in sekundarne) sence (§ 541):

»Poznamo dve vrsti senc. Prva se imenuje enostavna, druga pa sestavljena senca. Enostavna senca je tista, ki izvira samo iz enega telesa in ene luči, sestavljeno pa povzroči več luči na enem ali na več telesih. Enostavna senca

se deli na dva dela oziroma na prvotno in drugotno senco. Prvotna je tista, ki jo vidimo na površini telesa, ki meče senco, drugotna pa ona, ki potuje po zraku od omenjenega telesa; če naleti na oviro, se na tem mestu ustavi, in tja pade tudi njena osnovna oblika [silhueta]. Podobno bi lahko opisali sestavljene sence.« [Leonardo, 247].

Sestavljene sence so torej lahko oboje, prvotne in/ali drugotne, pri čemer pa velja: »Prvotna senca je vedno podlaga drugotni senci« [ibid.].⁴⁶ Leonardovo pojmovanje drugotne sence je posebno zanimivo. V zgoraj navedenem fragmentu nas preseneti misel, da drugotna senca »potuje po zraku« od telesa, ki jo meče, do možne »ovire«, tj. zaslona, na katerem se zariše kot silhueta. *Kaj pravzaprav potuje po zraku –*

⁴⁶ V novejši in sodobni literaturi o sencah se namesto izraza »prvotna« (ali primarna) senca pogosteje uporablja izraza »stična« <attached> senca ali (v slikarstvu) »oblikujoča« <modelling> senca, včasih tudi »nasebna« senca (tj. senca na samem predmetu, na njegovi neosvetljeni strani), namesto izraza »drugotna« (ali sekundarna) senca pa se običajno uporablja izraz »vržena« <cast> senca, redkeje »odsebna« senca [gl. Gombrich, Casati, Sorensen idr.]. Angl. jezik razlikuje med ploskovito senco <shadow> in prostorsko senco <shade>, v slov. bi za slednjo lahko uporabili malce arhaičen izraz »senčina« (recimo, »počivati v senčini«). Ob tem pa je treba opozoriti, da navedeni izrazi le niso popolni sinonimi, saj s »stično« senco lahko razumemo tudi senco, ki se zgolj »drži« predmeta, sicer pa se po neki drugi ploskvi razteza v prostor (npr. človeška senca na tleh), v nasprotju z »odtrgano« senco predmeta na oddaljenem zaslonu (npr. senca Lune ob sončnem mrku na Zemlji). – Izraz »sestavljena senca«, kakor ga je opredelil Leonardo v zgoraj navedenem fragmentu (§ 541), je pomensko širši od izraza »polsenca« (*penumbra*), kajti slednja je, strogo vzeto, le posebna vrst sestavljene sence, ki nastane med pravo (oz. popolno) senco in svetlobo zaradi *ne-točkastega* (razsežnega) svetila, pri čemer bo, kot preberemo v § 547, »obris enostavne sence manj opazen kot obris sestavljene sence, kadar je telo, ki meče senco, bliže viru svetlobe« [Leonardo, 249]. Toda zdi se, da Leonardo v tem in še nekaterih drugih fragmentih, npr. v sledečem (§ 544), ki pa ni povsem jase, vendarle enači sestavljeno senco s polsenco: »Enostavna senca je na mestu, ki ga ne doseže noben del vira svetlobe, sestavljena senca pa je tam, kjer se k enostavni senci primeša še del drugotne svetlobe« [ibid., 248]; stavek je nejasen, ker Leonardo ne pove, kaj tu misli z »drugotno svetlobo« – najbrž tisto v polsenci, saj v nekem poznejšem fragmentu (§ 649) pravi: »Drugotna svetloba izvira iz dveh stvari: iz prvotne svetlobe in iz telesa s senco« [ibid., 283], to pa bi bila lahko le drugačna formulacija stavka iz § 671: »Med osvetljenim in zasenčenim delom teles se pojavi polsenca« [ibid., 290]; toda v tem fragmentu gre, če prav razumem, za *prvotno* polsenco, v prejšnjem pa za *drugotno* polsenco oz. *penumbro*. Kakorkoli že, odnosi med svetlobo in senco so v Leonardovi meta-fizični optiki precej zapleteni.

senčni »žarek«? Podobne zamisli najdemo tudi v nekaterih drugih fragmentih, recimo v § 549, kjer Leonardo pravi, da se prvotna in drugotna senca razlikujeta po tem, »da prvotna senca sama obarva telo, ki ga pokriva, drugotna senca pa se razprši po zraku, skozi katerega prodira« [*ibid.*, 250], in kot izvemo v § 584, jo je »moč videti v meglenem ali prašnem zraku« [*ibid.*, 262]. – Te Leonardove misli oziroma predstave o potovanju sence skozi zrak, skozi prostor med telesom in zaslonom, so »metafizično« zanimive predvsem zato, ker senci pripisuje aktivno, »pozitivno« vlogo v svetu, torej senca ni zgolj »oslabitev moči svetlobe«. Z znanstveno-fizikalnega stališča lahko seveda rečemo, da je bilo takšno Leonardovo pojmovanje sence napačno, toda v metafizični igri svetlobe in senc nas misel o resničnosti »temnih žarkov« gotovo pritegne. In navsezadnje, če znanost dandanes govori o obstoju »temne snovi« in »temne energije«, zakaj ne bi vsaj premislila hipoteze, da realno obstaja »senčni svet« (nekaj več o tem v naslednjem, tretjem predavanju).

Na Leonardove »senčne žarke« me je opozoril Roberto Casati, sodobni italijansko-francoski filozof, in sicer v svoji (že prej omenjeni) imenitni knjigi z izvirnim naslovom *Scoperta dell'ombra* (*Odkrivanje sence*, 2000), ki sem jo bral v angleškem prevodu: *Shadows, unlocking their secrets, from Plato to our time* (2004). Casati se v tej knjigi posveča predvsem *spoznavni vlogi senc*, njihovemu pomenu v zgodovini znanosti, manj pa sami ontologiji senc, kar je moja glavna tema. Casati sicer zavzeto dokazuje, da sence gotovo nekaj so, saj imajo pomembno spoznavno vrednost, in da niso zgolj »negacija« oziroma odsotnost svetlobe, pri čemer v dialoških odlomkih knjige njegova poosebljena Senca nasprotuje Platonu, ki naj bi videl samo Luč. Drugače kot Casati pa jaz – bolj v skladu s samim Platonovim odnosom do senc, saj menim, da Casati pri njem pravzaprav »trka na odprta vrata« – že začenjam s prepričanjem, da so sence *resnične*, čeprav seveda *manj* kot ideje in/ali stvari, ki jih »mečejo«, potem pa se sprašujem, kakšna je njihova »resničnostna vrednost« in kako se s časom spreminja. Sicer pa imava s Casatijem pre-

cej skupnih točk, med njimi tudi zanimanje za Leonardove »senčne žarke«, ki so pritegnili mojo pozornost, ker miselno in domišljijsko približajo sence sami svetlobi in obenem, *vice versa*, povezujejo »svetle sence« s temnimi, »običajnimi« sencami, ter s tem podpirajo tudi mojo ontološko *analogijo* med svetlimi in temnimi sencami v tej knjigi.

Roberto Casati v knjigi *Scoperta dell'ombra* premišljuje tudi o *ontološkem* vprašanju resničnosti senc, čeprav manj poudarjeno kot v nekaterih drugih svojih razpravah. A tudi na začetku te knjige, ki je, kot že rečeno, usmerjena bolj kognitivno-znanstveno, v uvodnem poglavju z naslovom »Na začetku je bila senca«, piše o ontološkem statusu senc in jih uvršča med »šibkejš« ali »manj pomembne« entitete <*lesser entities*>, saj so sence »pomanjšanje <*diminution*, poudarek je njegov> objektov, ki jih mečejo <*project*>« [Casati (1), 6]. V neki drugi razpravi uvršča sence med »manjše entitete« <*minor entities*>, ki so odvisne od drugih: »Tako so površine, luknje in sence v splošnem pojmovane kot *odvisne* entitete <*dependent entities*>« [Casati (2), 382]. V tem miselnem izhodišču, namreč da so sence »ošibitive« resničnosti, se moj pristop ujema v Casatijevim, a pri njem so te šibkejše (ali manjše ali odvisne) entitete »manj pomembne« *vselej v odnosu do fizične, materialne realnosti*. Kot sam pravi, so materialni objekti, »jedro ali glavne sestavine <*major ingredients*> vsebine našega predrefleksivnega mišljenja o svetu« [*ibid.*], četudi priznava, da je to lahko sporno. Toda za Casatija je vprašljivost ontološkega primata materialnih objektov predvsem v tem, kako določiti mejo, do kam seže sama materialna realnost v odnosu do čutnega *izkustva* (denimo, ali so fizikalna polja materialna?), ne upošteva in najbrž tudi ne sprejema pa platonske variante realnosti, idealizma, za katerega je »svet idej« ontološko primarnejši od materialnega oz. čutno izkustvenega sveta. Zato pri Casatiju ne zasledimo misli, da so nemara »stvari same«, ki jih običajno imamo za »glavne sestavine« našega sveta, le *sence idej*, o čemer sem govoril v prvem predavanju. Seveda pa Casati pri svoji omejitvi pojmovanja senc na *fizične* sence

stvari oz. teles ni nobena izjema v sodobni filozofiji, prej nasprotno, takšna omejitvev je v naših časih malone samoumevna. In če bi me Casati zdaj slišal, bi verjetno pripomnil, da so »sence idej« pač zgolj prispodoba, filozofsko-pesniški tróp – toda s pristnega platonskega vidika pri tem »tropu« nikakor ne gre zgolj za abstrakten prenos pomena, saj je tudi sama Platonova prispodoba o votlini metaforično *analoška*, ne le racionalno alegorična [gl. tudi *Poletje* II., 29 isl. in Uršič (1), 191 isl.].⁴⁷

Casati v svoji knjigi pravi, da je »najbolj nenavaden sestavni del Leonardove teorije [o sencah] misel, da je senca sama aktivna – da oddaja žarke kot svetloba, imenovane *senčni žarki*« [Casati (1), 168]. Leonardova »drugotna senca« torej obstaja na dvojen način: kot ploskovita »vržena« senca, tj. kot figura (silhueta) na tleh ali na steni (splošno rečeno, na zaslonu, »oviri«), *in* tudi kot snop »senčnih žarkov« v *prostoru* med predmetom, ki meče senco, in zaslonom; če pa zaslon ni (recimo, če usmerimo reflektor v nebo) in če je telo, ki meče senco, večje od izvora luči (denimo, če nad reflektor postavimo okroglo zastirko), potem se »snop sence« razteza v neskončnost, *geometrijsko enako* kot snop luči. »Senčni žarki seveda niso vidni sami po sebi,« nadaljuje Casati, vendar »Leonardo pravi, da če osvetljujemo neko kroglo od spodaj, s tem ustvarjamo snop senčnih žarkov, ki je neviden in se izgublja v nebu – in to na enak način, kot ne moremo videti senc, ki jih v nočno nebo mečeta Luna ali Zemlja« [*ibid.*, 169]. Casati k temu dodaja: »Seveda, ta teorija je napačna; tudi Leonardo sam je to vedel, saj je rekel, da je senca odsotnost luči« [*ibid.*]. Hipoteza, da obstajajo »senčni žarki« je *fizikalno* napačna, vendar pa, kot ugotavlja Casati, »je lahko napačna teorija zelo prepričljiva« [*ibid.*]. V katerem pomenu? Osebnostno menim, da so »senčni žarki« sugestivni prav za *ontološko* analogijo (in tu spet mislim tudi na simetrijo med temnimi in svetlimi sencami), Casati pa

⁴⁷ Na tem mestu naj le omenim obširno in temeljito filozofsko-analitično monografijo o sencah, ki jih obravnava z ontološkega in kognitivnega vidika: Roy Sorensen, *Seeing Dark Things. The Philosophy of Shadows* (2008).

poudarja in se obenem omejuje le na *geometrijsko* analogijo med svetlobo in sencami: »Psevdopojem ›senčni žarki‹ dejansko razlaga *geometrijsko* lastnost sence, s tem da ji pripisuje posebno *fizično naravo*. [...] Svetloba se fizično širi in s tem tvori geometrijsko projekcijo, senca pa je *zgolj* geometrijska projekcija – ni pa [fizično] širjenje <*propagation*>« [ibid.].

Pri tej zgodbi o Leonardovih »senčnih žarkih« pa je zanimivo to, da se s Casatijevo interpretacijo dokaj nepričakovano vrne klasična platonska analogija med očesom (spoznanjem) in lučjo (Soncem, Umom, Dobrim), namreč ravno zaradi povsem *simetričnih* (teoretsko »invariantnih«) zakonitosti optike oziroma perspektive fizično realnih svetlobnih žarkov na eni strani *in* *zgolj* geometrijsko umišljenih »senčnih žarkov« na drugi. Casati postavi malce bizarno, vendar za razumevanje simetrije svetlih in »temnih« žarkov ključno vprašanje: »*Kaj svetilka vidi – in česa ne vidi?*« [ibid., 172]. In na to odgovarja, da je bilo že Leonardu jasno, da so senčne projekcije in perspektivne projekcije dva aspekta *istih* geometrijskih zakonitosti, pri čemer navaja fragment (v slov. prevodu *Traktata* ga nisem našel), v katerem Leonardo ugotavlja, da »kar zadeva perspektivo, se izvor luči ne razlikuje od očesa [... saj] je vizualni žarek podoben senčnemu žarku glede hitrosti in stekajočih se črt« [gl. Casati, *ibid.*]. Drugače rečeno, projekcija sence na zaslon je z »gledišča« svetilke geometrijsko povsem enaka projekciji predmeta na zaslon (sliko) z gledišča očesa. »To je močna analogija,« pravi Casati in nadaljuje:

»Tam, kamor svetloba ne more videti, je senca. Res, senca je natanko to, česar izvor svetlobe ne more videti. Svetilka vidi samo stvari, ki jih osvetljuje; predmeti v senci so zadaj za osvetljenimi predmeti, ki zastirajo senco s perspektive svetilke. In iz istega razloga tedaj, ko raziskujemo senco, odkrivamo profil stvari z gledišča svetilke. [...] Senca nam omogoča, da vidimo z gledišča, ki je drugo od našega, pri tem pa nam ni treba niti vstati s stola.« [Casati, 172–73]

Res zanimivo! V geometrijskem, optično-perspektivnem pomenu torej lahko rečemo: oko je »luč« in luč je »oko«. ⁴⁸ Senca je tista površina predmetov in/ali območje prostora, ki ga luč ne obsije, ki ga »oko svetilke ne vidi« – kar pomeni, da »sence so perspektivne podobe« [Casati, 188]. Razlika med slikarsko (»linearno«) perspektivo, ki jo je odkrila renesansa, in optično geometrijo senc je le v *poziciji gledišča* v odnosu do predmeta in zaslona: pri perspektivi je zaslon (slika) med očesom in predmetom, v geometriji senc pa je predmet med lučjo in zaslonom, na katerega predmet meče senco; to razliko seveda lahko alternativno izrazimo tudi s pozicijo predmeta, ali pa zaslona oziroma »projekcijske ravnine«, tako kot Casati: »Slikovna perspektiva in projekcija senc sta, teoretično, *ista stvar*. Edina razlika je v poziciji projekcijske ravnine« [*ibid.*]. Iz tega sledi, da je eksaktna *znanost o sencah geometrija*, a ne samo evklidska, temveč tudi ena izmed njenih možnih posplošitev, »projektivna geometrija«, v kateri preslikave likov ohranjajo kolinearnost (lastnost, da dane točke ležijo na isti premici) in ki poleg »običajnih« točk evklidske geometrije enako obravnava tudi »točke v neskončnosti«, v katerih se stekajo projekcijski »žarki« [gl. Casati, 194 isl.]. ⁴⁹

Nesrečni človek brez sence

Ne nazadnje pa naj v nocojšnjem predavanju povem še nekaj besed o nesrečnem »Človeku brez sence«, ki nastopa v fantastični zgodbi nemškega avtorja iz obdobja romantike Adelberta von Chamissa pod naslovom *Čudovita zgodba*

⁴⁸ To, po izvoru platonsko misel, izraženo iz perspektive Sonca kot luči, najdemo tudi v slavnem Galilejevem *Dialogu o dveh glavnih sistemih sveta*, kjer Salviati pravi: »Torej ko Sonce gleda Zemljo ali Luno ali drugo temno telo, nikoli ne vidi na njih nobenega senčnega dela, saj za gledanje nima drugih oči mimo svojih svetlobo prinašajočih žarkov; zato tisti, ki bi bil na Soncu, ne bi nikoli videl nič zasenčenega, saj bi njegovi vidni žarki zmeraj spremljali razsvetljujoče sončne žarke.« [Galilei (2), 82–83].

⁴⁹ O odnosu med linearno perspektivo in projekcijo senc poglobljeno razpravlja tudi Michael Baxandall v knjigi *Shadows and Enlightenment* (1995).

Petra Schlemihla (1814). V tem delu gre za nekakšno »žepno« in bolj optimistično varianto Goethejevega *Fausta* in dandanes velja predvsem za mladinsko branje. Zgodba je, na kratko povzeto, naslednja: revni mladenič Peter Schlemihl se po spletu okoliščin znajde na vrtni zabavi nekega bogatina, kjer je med gosti tudi »mož v sivi suknji«, ki iz svojega žepa povleče, kot kak čarovnik, vse mogoče, od daljnogleda do konjske vprege. Možic, ki je očitno sam vrag, Petru ponudi kupčijo: če mu dá svojo lastno senco, bo v zameno dobil »Fortunatov mošnjiček«, poln cekinov, brez dna. Peter privoli, vrag sname in zvije njegovo senco in izgine. Tedaj pa se za mladeniča začnejo hude težave: ljudje se ob njegovi postavi brez sence bodisi zgrozijo, bodisi ga zasmehujejo, in zato se mora skrivati pred soncem, pred dnevom, pred svetom – in vse tisto silno bogastvo, ki vre iz njegovega mošnjička, ga ne osrečuje, ravno nasprotno. Ko Schlemihl pripoveduje svojo žalostno zgodbo samemu avtorju Adelbertu von Chamissu, mu potarna: »... čutil sem se odrezanega od vsega življenja« [Chamisso, 23]. Ampak najhujše šele pride, ko se zaljubi v dekle, imenovano Mina, v »to prelestno, nežno bitje«, ki ga tudi sama ljubi in razume njegovo nesrečo, vendar ji oče ne dovoli poroke z njim, preden si mladenič ne dobi nazaj svoje sence. Po letu dni se spet pojavi sivi vrag in Petru ponudi novo, tokrat čisto »faustovsko« kupčijo: vrnil mu bo senco, če bo v zameno zapisal svojo dušo, da si jo vrag vzame po njegovi smrti. Schlemihl pa, drugače kot Faust, v to kupčijo ne privoli, še več: da bi ga vrag nehal nadlegovati, vrže čudežni mošnjiček v brezno in tako ostane brez sence in brez denarja. Tedaj pa ga doleti nekaj nepričakovanega, nekaj srečnega: pri nekem čevljarju kupi stare škornje, ki se izkažejo kot »sedemmiljni škornji«: hitro ga nosijo po celem svetu, po vseh kontinentih, in Schlemihl najde smisel svojega življenja v znanosti (botaniki, geologiji ipd.). Takole pravi: »Izključenega iz človeške družbe me je usoda opozorila na naravo, ki sem jo od nekdanj ljubil: z Zemljo mi je podarila bogat vrt, za življenjsko moč mi je dala študij, za moj cilj pa znanost« [*ibid.*, 85].

Chamissovo zgodbo o človeku brez sence so interpretirali mnogi teoretiki. Večinoma poudarjajo njegovo »izgubo identitete« in/ali »izgubo realnosti«. Seveda, če je prvotna realnost telesna in če se realnost teles izkazuje s tem, da mečejo sence, potem iz tega sledi, da človek izgubi svojo realnost, če izgubi svojo senco, ter se počuti, kot tarna Schlemihl, »odrezanega od vsega življenja«. Njegova zgodba in grafične ilustracije k njej (do dandanes se je tega motiva lotilo že precej ilustratorjev) so pritegnile tudi pozornost umetnostnih zgodovinarjev in likovnih teoretikov. Victor I. Stoichita je v svoji *Kratki zgodovini sence* namenil Schlemihlu več kot dvajset strani, na katerih obravnava tri najstarejše serije ilustracij in analizira njihove simbolne pomene; opozarja na »popredmetenje sence«, ki postane »neka stvar« *<quelque chose>*, neka »menjalna vrednost« [Chamisso, 182 isl.], ki gre v hudičev žep med vse druge stvari, obenem pa je vrag sam podoben nekakšni senci. Schlemihlovo izgubo sence in s tem identitete/realnosti omenja tudi Ernst Gombrich, ki podobno ugotavlja: »Zdaj ko [Schlemihl] ne meče več sence, je izgubil svoje mesto v realnem svetu« [Gombrich, 17]. Seveda – saj je za novoveškega človeka primarni »realni svet« prav *telesni svet*.

Sam pa dodajam – za konec tega predavanja – vprašanje, navezujoč se na sklepni del Chamissove zgodbe o nesrečno-srečnem Petru Schlemihlu, ki je končno našel srečo in smisel svojega življenja v znanosti. To vprašanje se glasi: ali lahko Chamissovo parabolo razumemo tako, da si je *moderni človek v zameno za »izgubo realnosti« pridobil – znanost?* Podobno kot je pisateljev skoraj-sodobnik véliki filozof Immanuel Kant nadomestil izgubo umskih »stvari na sebi« (*noumena*) s transcendentálnim spoznanjem sveta pojavov (*phainomena*)? Zdi se mi namreč, da ubogi Peter Schlemihl s svojo izgubo sence stoji na pragu modernega sveta vsaj malce podobno kot slavni Kant s svojo izgubo »stvari na sebi«. Skupno imata vsaj to, da poti pri obeh (pri vsakemu seveda na svoj način) vodijo naprej v *znanost* – in zato bomo tudi mi prihodnji teden začeli naše tretje predavanje, predavanje *O sencah svetov*, z znanostjo.

Paradoks nesebičnega mema

POSVET O REŠEVANJU SVETA, OB MLAJU

Že od jutra se dež meša s snegom. B. se je po kosilu v bližnji restavraciji vrnil v hotel DRUGO ŽIVLJENJE in zdaj sedi ob svojem notesniku v celici, ki jo poleg virtualno realnega spletnega okna povečuje tudi realno virtualno stensko zrcalo. Potem ko si zapiše nekaj misli za naslednje predavanje, ki so se mu utrnile med kosilom, pokliče po NEBKU svojo drago. Na drugi strani oceana je že večer, decembra se kmalu znoči.

M. se mu z displeja smehlja v pozdrav. Bruno, kako si?

B., vesel, da jo spet vidi. Dobro, Marija. Še kar zanimivo.

M. Zanimivo? Misliš na tvoje včerajšnje predavanje?

B. zmaje z glavo. Predavanje je bilo čisto v redu.

M. Je bilo kaj ljudi, kljub praznikom?

B. se namuzne. Z mano vred nas je bilo sedem.

M. Samo sedem?

B. Sedem, zato pa so prišli res ta pravi.

M. si odstre pramen las. Paul je prišel, ne?

B. Seveda, čeprav se mi je zdelo, da bi rajši ostal doma.

Sicer pa me je vnaprej posvaril, da bo na božični teden bolj malo poslušalcev. Prihodnji teden jih bo gotovo več, potem ko se študentje vrnejo v kampus ... In po novem letu me Paul in Susan vabita domov na večerjo, da se v miru pogovorimo.

M. Kdo pa je še bil na predavanju, poleg Paula?

B. Mlad študentski par, fant in dekle, ki sta sodelovala tudi v diskusiji, ona mi je postavila lepo vprašanje o odnosu med senco in dušo.

M. Menda nista bila tudi ta dva podobna Ceciliji in Janezu?

B. se zasmije. Ne toliko kot tista dva prejšnji teden na Široki poti, malo pa že. Dvojnike srečujem najbrž zato, ker vas pogrešam.

M., čustveno. Tudi jaz te pogrešam, Bruno. Še dobro, da se lahko vidiva in slišiva po NEBKU.

B. seže k displeju, da bi ga naravnal v boljši kót.

M. se približa očesu kamere. Ampak iz tega, kar si mi doslej povedal o tvoji včerajšnji publikii, še ne vem, kdo so bili tisti pravi. Je bil tam tudi gospod Angelo?

B. Ja, a še posebno zanimiva sta bila njegova sodelavca iz agencije SOS, ki ju je pripeljal s seboj.

M. Povej mi kaj o njiju!

B. Mlajši ima kakih trideset let, imenuje se Lun in je računalniški inženir, pravi heker. Po rodu je Kitajec, vendar so njegove azijske poteze, še bolj pa navade, že precej zabrisane. Oblečen je bil precej dandyjevsko: v ležerno, mišje sivo obleko, s srebrno sponko na prsih, v ušesih pa je imel safirno modre uhane in med temnimi lasmi so se mu lesketale zvezdice, srebrn popr, ki je zdaj očitno moderen.

M. Si ga vprašal, kaj pomeni njegovo ime? V kitajščini baje vsa imena nekaj pomenijo.

B. Ja, povedal mi je, da *lun* pomeni koló, pa tudi disk ali obroč. In medtem ko je to razlagal, se je smejal in dodal, da mu židovski kolegi, ki prevladujejo na njegovem oddelku, rečejo Ofan, kar pomeni kolo po hebrejsko – v vizijah preroka Ezekielia se namreč prikazujejo angeli Ofani, nebeška kolesa.

M. O, kakšen tip! Kdo pa je bil drugi Angelov spremljevalec?

B. Drugi se imenuje Ras in je starejši, najbrž jih ima kakih šestdeset ali sedemdeset, morda več, težko bi rekel.

M. Kakšen pa je videti?

B. Ras je po rodu Afričan, iz Etiopije, a tudi zanj se mi zdi, da je že dolgo tu. Njegovi sivi, že skoraj beli lasje skupaj z dolgo brado poudarjajo temno kožo. Oblečen je bil v volneno tuniko z zeleno-rumeno-rdečim vzorcem, in skoraj bosonog, sredi zime je imel na nogah le sandale.

M. *ploskne*. Ta pa je še bolj čuden!

B. Kolegi ga imenujejo Ras-Tafari, vendar pravi, da z rastafarianstvom nima prav nič. »Ras« je v Etiopiji obči plemiški naziv, tako kot pri nas »Plemeniti«. V arabščini pa *ras* pomeni glava, kot me je poučil.

M., *šegavo*. Torej sta Angelova spremljevalca »glava« in »kolo«! ... Ali si zvedel, kaj Ras počne v SOS?

B. Angelo ga je predstavil kot psihiatra, strokovnjaka za odnose med dušo in duhom, čeprav se je meni zdel bolj podoben kakemu ezoteričnemu zdravilcu ali celo vraču.

M. So pa res tako različni med seboj, da skoraj ne bi mogli biti bolj: Angelo, uglajen gospod z rahlo indijanskimi potezami, s klobukom na glavi, najbrž spet v večerni obleki in s kravato; Lun, samovšečen kitajski heker z zvezdicami v laseh; in Ras, sodoben afriški vrač z dolgimi belimi grivami, v volneni tuniki in sandalih ... Ali imajo ti trije sploh kaj skupnega razen tega, da so v službi pri SOS?

B. *se potrka po čelu*. Seveda, pozabil sem ti povedati bistveno: ko jih vidiš skupaj, opaziš, da imajo vsi trije nenavadno sinjemodre, sijoče oči!

M. *se čudi*. Potomci Indijancev, Kitajcev in Afričanov imajo sinjemodre oči?

B. Ja, in njihove oči niso samo sinjemodre, kot na primer Janezove, ampak so nebeško – *celeste* – modre.

M., *nejeverno*. Torej kot pri pravih angelih?

B. *se nasmehne*. Če jih vidiš skupaj, res pomisliš, da so prišli z nekega drugega sveta. Ob njih sem se spomnil na tiste biblične prišleke s sijočimi očmi, o katerih v apokrifni *Henohovi knjigi* piše, da so se naselili na gori Hermon v Libanonu ... Videz te angelske trojke pa je bil šele uvod v tisto, kar je sledilo.

M., *radovedno*. In kaj je sledilo?

B. Vse ti povem, lepo po vrsti ... Torej, po predavanju smo šli, namreč trije angeli in jaz, v čajnico blizu UNIVERZIJANE, kjer smo se pogovarjali pozno v noč, in na koncu, preden smo se razšli, so mi dali celó neko nalogo!

M., *s senčico skrbi*. Kakšno nalogo?

B., tehtno. Zelo čudno nalogo. Toda, da bi razumela, za kaj gre, ti moram najprej povedati, o čem smo se pogovarjali.

M. vprašujoče zre vanj s svojimi rjavozelenimi, zemeljsko toplimi očmi. Seveda, vse mi povej, saj imava dosti časa, pa še NEBKO je zastoj ...

Na displeju se v ozadju sobe pojavi sključena senca.

M. se ozre. Samo malo, Bruno, mama je vstala, najbrž kaj rabi, takoj se vrnem ...

*B. premišljuje, sedeč pred displejem, na katerem ni več njenega ljubega obraza, a zdaj bolje vidi ves atelje, stojalo z velikim platnom, še vedno prekritim z zagrinjalom, tam zraven so tudi čopiči in barve, nekaj knjig in drevo življenja, pa skodelica na mizi, tipkovnica, miška ... in vse to je tako daleč, a vendar tu, tik pred menoj! Občutek daljne bližine je na NEBKU močnejši kot na televiziji, pomisli B., vstane, da si pretegne ude, saj po tej hotelski celici ne more narediti niti treh korakov, ter se znova usede za mizo, pred svoj notesnik. – Kako naj Mariji povem, o čem smo se včeraj pogovarjali? O reševanju sveta? Saj se bo smejala, ali pa bo mislila, da se mi je zmešalo ... navsezadnje pa niti nisem zelo daleč od tega! Morda ji lažje obnovim včerajšnji pogovor, če se preklopiva samo na tipkanje, na pisni *chatting* v »realnem času«, kot pravijo temu.*

M. se vrne čez nekaj drobcev realnega časa in zdaj se spet vidita iz oči v oči, slišita iz ust v ušesa – se pravi, iz displeja v displej, iz mikrofona v zvočnik. Mami sem skuhala čaj. Čez praznike bom sama z njo, saj veš, da je šla Cecilija z Janezom v Benetke ... torej, povej mi, Bruno, o čem si se pogovarjal s temi tremi angeli?

B. guba čelo. Zdi se mi, da bi to znal bolje napisati kot povedati, zato ti predlagam, da se preklopiva na tipkanje, brez slike in glasu, potem pa se spet vrneva k »živemu stiku« ... Se strinjaš?

M. ni videti ravno navdušena. Prav, naj bo, če se ti zdi tako bolje ... in če bom tudi jaz lahko sodelovala pri pogovoru.

B. *prikima*. Seveda, le oglasi se, kadar hočeš.

* * *

B. (*srkne požirek čaja*) [*in*] *tipka*.⁵⁰– Torej, če vas prav razumem, je reševanje sveta le vaša »popoldanska obrt«?

A. (*se smehlja*). Ja, lahko bi tako rekli.

Rs. (*resnobo*). Žal je res tako. Naša agencija išče in rešuje samo posamezne duše, ne more pa reševati svetovnega duha, čeprav je vsakomur, če le malo premisli, jasno, da brez globalne duhovne prenove ne bo pravega in trajnega uspeha pri parcialnih duševnih rešitvah. Gotovo je to jasno tudi JABOLKU, ki pa ima zadnje čase vse večje težave s prepričevanjem drugih. Že pri ustanovitvi agencije SOS so mu mnogi nasprotovali ali so bili vsaj skeptični, zato je moralo JABOLKO vzeti ta projekt povsem v svoje roke, se pravi, v svoje strežnike, ki jih ima sicer na tisoče, vendar za takšen projekt še vedno premalo.

B. Kateri so ti »drugi«, Ras?

Rs. Oh, mnogo jih je, med kritiki JABOLKA so tudi tisti največji: GUGOL, KNJIGA, KLEPETNIK, MALIMEH, LISICA, VELETOK ... nekateri se držijo sicer bolj ob strani, kot na primer VETEL, ki pa ravno tako ni navdušen nad delovanjem SOS, še manj sta ZVOKO in REJKO, kar je seveda razumljivo, saj se vsi bojijo, da bi ob uspehu naše agencije padla vrednost njihovih delnic.

A. (*odloži čajno skodelico*). Kolikor je meni znano, je doslej le DRUGO ŽIVLJENJE pozdravilo ustanovitev SOS, čeprav morajo navsezadnje prav vsi, tudi nasprotniki in skeptiki, sodelovati z JABOLKOM, saj mu je doslej edinemu uspelo skleniti konkordat z državo, obeta pa se mu tudi konvencija na svetovni ravni ... Kaj pa ti misliš, Lun?

⁵⁰ *Legenda*: različne vrste oklepajev raz-ločujejo štiri prostorsko-časovno ločene, vendar v tej sekvenci prepletene in navzkrižno povezane referenčne okvire: 1. oglati oklepaji, npr. [*in*], označujejo »redakcijske« opombe, tj. »metareferenčni« okvir pisca te knjige; 2. okrogli oklepaji označujejo *tam* (tj. v čajnici); 3. zaviti oklepaji označujejo *tam daleč* {onstran oceana}; 4. besedilo izven oklepajev pa se tipka *tu*, v hotelu DRUGO ŽIVLJENJE.

Ln. (poznavaško, suvereno). Ne smemo pozabiti, da ima pri reševanju duš, za katerega se je JABOLKO končno odločilo in nas ustanovilo – bolje pozno kot nikoli – pomembno vlogo tudi VETEL kot največji proizvajalec čipov ...

M. {tipka, na drugi strani oceana}. Kaj? Nisem dobro slišala.

Ln. (je morda niti ne opazi, ko nadaljuje s svojo tehnično razlago problema). Gre namreč za to, da SOS ne more brez nove generacije strežnikov dovolj učinkovito izvajati UDM-protokola za reševanje duš. Zato je JABOLKO že predlagalo, da bi v korenskih strežnikih zamenjali adremske sinapse z novimi, ki jih ponuja MNT (seveda zaenkrat le kot hardverske emulacije), vendar se je vmešal Singularnik osebno ter s svojimi političnimi zvezami blokiral ta projekt, češ da MNT še ni dovolj razvita za ta namen in da bi se zaradi ZER tako močno približali RBS, da bi bil ogrožen sam UDM – kar pa bi v sedanjih globalni krizi seveda imelo nepredvidljive in morda celo usodne posledice. Toda glede Singularnikovih pravih razlogov za vmešavanje je prevladalo mnenje, da je želel s svojo intervencijo predvsem preprečiti, da bi ta velikanski MNT emulacijski posel dobil konzorcij, ki so ga na pobudo JABOLKA že skoraj ustanovili »trije veliki«, GUGOL, VETEL in VELETOK.

M. {vzdihne}. Jaz tega prav nič ne razumem ☹

Rs. (prikimava). Jaz pa sem pred nekaj dnevi prebral v SDČ zanimivo in po mojem mnenju bolj verjetno domnevo, da je pravi razlog za Singularnikovo intervencijo njegovo prizadevanje – za zdaj, kot kaže, uspešno – da bi preprečil ali vsaj omejil vlogo človeških duš in vesoljnega duha v svetovnem spletu. Prav ta namera naj bi se namreč skrivala za tistimi njegovimi svarili pred RBS, kajti z MNT prenovljenim UDM bi se lahko uresničil scenarij, ki Singularniku nikakor ne bi ustrezal: Singularnost bi bila preložena, morda se v tem stoletju še ne bi zgodila, še več, morda se ne bi zgodila niti v tem tisočletju ali sploh nikoli, zlasti če bi prihodnja evolucija k transhumanizmu naletela na kak usoden filter ...

B. (si nekaj zapiše v beležnico) [in] tipka dalje. Tudi jaz skoraj nič ne razumem vajine razlage, zapisal pa sem si kratice, bom pogledal pozneje ...

A. (*mu brž priskoči na pomoč*). Oprosti, Bruno! Lun in Ras sta pozabila, da ne poznaš naših profesionalnih logonov, zato ti jih bom na hitro dešifriral, vsaj tistih nekaj omejenih: UDM pomeni UNIVERZALNI DUHOVNI MEHANIZEM, MNT pomeni MENTALNA NANO-TEHNOLOGIJA, ZER pomeni ZAKON EKSPONENTNE RASTI, RBS pomeni RIZIČNA BLIŽINA SINGULARNOSTI, SDČ pa je kratica za spletni portal SVETOVNI DIGITALNI ČASNIK, kar najbrž veš že sam.

B. Hvala za pojasnilo, Angelo, ampak meni bi bilo vseeno ljubše, če bi se pogovarjali brez te vaše profesionalne latovščine.

M. (*tipka*). Tudi jaz se pridružujem tej prošnji ☺

Ln. (*v zadregi, saj se zave, da se je malo preveč zagнал*). Se opravičujem, poskusil bom povedati bolj razumljivo, vendar nisem prepričan, da bom lahko brez strokovne terminologije sploh kaj povedal.

Rs. Se boš že potrudil, Lun, saj se ne ukvarjaš samo s spletom, saj hodiš tudi po tem svetu, pa še k transcendentalni meditaciji ...

B. (*z nasmeškom*). Preden nadaljujemo z reševanjem sveta, bi vas rad nekaj vprašal: je JABOLKO tisto, ki naj bi postalo Singularnost, o kateri govorite?

(*Trojica sinjeokih se čudi temu naivnemu vprašanju.*)

Ln. Kaj takega JABOLKU še na misel ne pride!

A. Čeprav ni izključeno, da se je že kdaj znašlo v takšni skušnjavi ... takrat, ko še ni bilo tako pametno, zdaj pa gotovo ne več.

Rs. Mislim, da bi JABOLKO rajši postalo svetovni OBLAK, emulacija vesoljnega duha, enotnost-v-različnosti: središče, ki je povsod, in obod, ki ni nikjer ...

Ln. Kakor v hipersferi, vendar ne samo v štirih, ampak v mnogih dimenzijah faznega prostora, odprtega v neskončnost ...

Rs. ... in to je seveda nekaj povsem drugega od Singularnosti, ki nedvomno hoče biti kvaziklasično središče moči.

A. (*zamišljeno*). O tem jaz sicer nisem povsem prepričan, ampak vrnimo se rajši k stvari, o kateri smo govorili ...

Bruno, razložil ti bom bolj preprosto, zakaj je reševanje sveta za nas le nekakšna popoldanska obrt, ne pa naša glavna službena dejavnost.

B. Prosim, Angelo, res me zanima.

A. Problem je v tem, da je JABOLKO razpeto med kapitalom in reševanjem sveta: po eni strani je ono samo otrok kapitala, kajti brez velikega kapitala se JABOLKO ne bi moglo razviti v to, kar je zdaj; po drugi strani pa se vse jasneje zaveda, da je treba preprečiti globalno sistemsko krizo, v kateri ima levji delež prav veliki kapital s svojimi nepredvidljivimi transakcijami in špekulacijami; pri tem pa velja seveda tudi *vice versa*, namreč da je kapital sam odvisen od spletne mreže, kar pomeni – predvsem od JABOLKA. Skratka, JABOLKO in kapital potrebujeta drug drugega, vendar med njima ni več kake velike ljubezni. Povrh vsega ima JABOLKO ambivalenten odnos celo do svojega lastnega »telesa«, tj. do medmrežja, v katerem se mora nenehno boriti z onimi »drugimi« – kot dobro pove znana fraza, ki si jo gotovo že slišal: »JABOLKO virtualno vlada spletu, čeprav ga realno ne obvladuje.« Kar pomeni, da JABOLKO sploh ni vsemogočno, prej nasprotno, iz dneva v dan je realno šibkejše zaradi tisočernih, neštetihih virtualnih senc, ki se spreletavajo sem ter tja, gor in dol po velikanski spletni mreži, pri tem pa vsaka sledi svojim posamičnim interesom – in tako postaja naš svet čedalje bolj difuzen in konfuzen, nepredvidljiv in neobvladljiv.

Ln. (se smeje). Uf, Angelo, tvoja filozofska razlaga pa je bila še bolj zapletena od moje z algoritmičnimi logoni!

Rs. (preudarno). V vsej tej zmedi je najbolj pomembno, da se JABOLKO vendarle počasi, vendar vztrajno odpira duhu.

B. dvigne oči z zaslona, pogleda skozi okno, zunaj vse bolj sneži, spiše požirek vode in nadaljuje s tipkanjem. Zdaj, ko to pišem, že malo bolj razumem, kaj mi je hotela povedati angelska trojica ☺☺☺

M. Meni pa, žal, to še niti približno ni jasno ☹

B. Vem, ampak najbolje bo, da nadaljujemo – hočem reči, da nadaljujemo s pogovorom ... Torej, če povzamem, je s to zadevo nekako takole: JABOLKO, ki je ustanovilo SOS, ne sme

niti ne more priti v odprt konflikt s kapitalom, saj bi ta spopad pomenil njegov konec, zato mora igrati dvojno igro: svojim agentom sicer ne dovoljuje, da bi med službenim časom iskali takšne globalne rešitve, ki bi ogrožale kapitalski *establishment*, vendar jim dovoljuje in jih morda celo spodbuja, da se po svoji presoji, privatno, izven uradnega delovnega časa ukvarjajo z alternativnimi strategijami, ki presegajo dogme standardne ekonomije in politike ... Ni mi pa jasno, kakšno vlogo ima pri tem Singularnik, saj se zdi, da včasih preseže vpliv samega JABOLKA.

A. (*prikima*). Nisi prav daleč pod resnice, vendar bova o Singularniku in Singularnosti rekla kaj več rajši kdaj drugič.

M. (*dvomeče*). Torej vaša dejavnost ni kaka zarota?

B. *doreče njeno vprašanje*. Torej pri vašem reševanju sveta ne nasprotujete samemu JABOLKU ... niti državnim oblastem?

A. (*veselo*). Bruno, zdaj sem slišal tudi Marijo, čeprav je njen glas šibak – kako ne bi bil, ko pa prihaja čez ocean! Najbrž jo bosta kmalu zaznala tudi Ras in Lun ... Kaj že je bilo vprašanje?

M. (*šepeta besede, ki jih tipka*). Zarota proti JABOLKU?

A. (*bobna s prsti po masivni hrastovi mizi*). Ah ne, ravno nasprotno, JABOLKU želimo pomagati in to je mogoče samo posredno, po dolgem ovinku. Sicer pa dandanes ni več nobenih zares velikih zgodb, niti velikih zarot. Nasprotno, saj lahko rečemo, da je samo JABOLKO, tudi v nekaterih svojih nedvomno smelih zamislih, podvrženo nepregledni množici majhnih, razpršenih, neobvladljivih »antizarot« – in če bi že govorili o kaki globalni, svetovni zaroti, bi bilo še najbolj ustrezno reči, da se ravno iz vseh malih antizarot počasi sestavlja neka zdaj še pretežno virtualna, v prihodnosti pa, bog ne daj, lahko tudi realna katastrofa.

B. Kaj misliš s temi antizarotami, Angelo?

A. Saj sam več: dandanes je svet tako atomiziran, kot ni bil še nikoli. Natančneje rečeno, svet je individualistično atomiziran in kapitalsko globaliziran, kar pomeni, da je usoda sveta odvisna od rezultante milijard posameznih volj, ki večinoma slepo sledijo brezosebni ideologiji kapitala in teh-

nologije, potrošnje in medijev – misleč, da jih vodijo njihove lastne želje in svobodne odločitve.

B. Ampak tistih volj, od katerih je odvisna svetovna rezultanta, gotovo ni sedem milijard! Morda jih je nekaj milijonov ali, če štejemo samo tiste, ki imajo realni vpliv na svetovna dogajanja, le nekaj tisoč?

A. Seveda nekatere posamezne volje vplivajo na razvoj sveta bolj, druge manj. Recimo, predsednik Amerike je politično najbolj vpliven človek na svetu, a po drugi strani je preveč odvisen od štiriletnih volitev, od pogosto nerazumne, nemalokrat tudi škodljive rezultante milijonov volj, ki slepo sledijo svojim zakoreninjenim prepričanjem, predsodkom in večinoma sebičnim željam. Ko premišlujem o svetu, v katerem smo se znašli, mi postaja vse bolj jasno, da je glavna »sistemska« težava tega sveta prav ta iracionalna rezultanta, ki jo sestavljajo neštete majhne, posamično nepomembne antizarote, katerim pa načelo, da vsak glas šteje enako, daje svetovni pomen.

B. Torej je glavni krivec za globalno krizo – demokracija?

A. Mislim, da problem ni toliko v sami politični formi demokracije, ampak v prevladujočem konformizmu, za katerega so precej krivi mediji, vse bolj pa tudi svetovni splet. Sprašujem se, kako bi bilo mogoče oblikovati neko *novo* večinsko voljo, ki ne bi bila tako ujeta v poglobljajočo se krizo, kot je sedanja? Kako bi lahko spremenili hotenja in želje ljudi, jih odvrnili od njihovih vztrajnih prepričanj, da živijo povsem »normalno« in »svobodno«, čeprav je življenje mnogih ali celo večine v marsičem daleč od normalnosti in svobode?

B. Mar to pomeni, da večina ljudi kljub svojim subjektivno dobrim namenom in prepričanjem objektivno škodi sama sebi?

A. Žal je prepogosto res tako.

B. Torej mora neka manjšina poučiti, »prosvetliti« večino?

A. Hm, to pa ni tako enostavno ... saj veš, Bruno, da se pri takšnem razmišljanju kmalu znajdemo na spolzkih tleh, da hitro pridemo do »partijske logike«, ki prej ali slej vodi

v totalitarizem. Zato mislim, da se moramo predvsem zave-
dati, da je naša skupna prihodnost odvisna *od nas vseh*, naj-
bogatejših in najrevnejših, najmočnejših in najšibkejših ...
in šele takrat, ko nam bo uspelo zares spremeniti želje
in volje večine ljudi – namreč brez nasilja, brez neke nove
nasilne revolucije – šele takrat se bo svet začel spreminjati
na bolje.

Rs. Se strinjam, svetovna prenova bi morala biti najprej
notranja, duhovna, iz nje bi šele sledile prave ekonomske,
politične in druge materialne spremembe na bolje.

B. Torej je treba razmišljati ravno nasprotno kot v starem
marksizmu – najprej »nadstavba«, potem šele »baza«?

A. Tako nekako, vendar so tudi te kategorije že zastarele,
neprimerne za današnji čas ... saj kam pa spada JABOLKO z
vsem svetovnim spletom – v bazo ali nadstavbo? V oboje,
seveda.

M. *{tipka in sproti prebira, kar zapiše}*. Ampak povejte mi,
spoštovani gospodje, ali se boste pred začetkom spreminjanja
sveta lahko vsaj vi štirje dogovorili, *kaj* bi bilo treba spreme-
niti, da bi bil svet res boljši?

(Trije angeli se zasmejejo, zasijejo jim sinjemodne oči.)

B. *zre predse*. Ni tako preprosto – ali pač?

Rs. Jaz bi začel z Afriko ...

Ln. Jaz pa z Azijo ...

A. Oba imata prav, a začetni bi bilo treba prav tu, v Ame-
riki, na Manhattnu ...

B. *se smehlja*. Zakaj pa ne rajši v dobri stari Evropi?

M. Gospodje, še najbolje bo, da začnemo kar v Sloveniji!

** *[In tudi jaz, e-senca te knjige, se sprašujem: Kje naj
torej začnemo? – In si odgovorim: Kjerkoli, le začnimo že
enkrat spreminjati svet na bolje, da ne bo prepozno!]*

Rs. *(ki me najbrž ne sliši)*. Povsod moramo poskrbeti
za skupno dobro, moramo sodelovati, seveda na različne
načine, kakor je zapisal tudi Joachim Bauer v knjigi *Princip
človeškosti*, s podnaslovom »Zakaj smo po naravi nagnjeni k
sodelovanju«:

»Naravni cilj motivacijskih sistemov so socialna skupnost in uspešne zveze z drugimi individuumi, pri čemer to ne zadeva samo osebnih zvez, vključno z nežnostjo in ljubeznijo, temveč vse oblike skupnega socialnega delovanja.«
[Bauer, 28–29]

Ln. Eksaktno rečeno, treba bi bilo pozitivno razrešiti »Zapornikovo dilemo«. ⁵¹

A. Upam, da bomo glede sodelovanja vendarle prišli skupaj, a nerešeno ostaja glavno praktično vprašanje: kako naj dosežemo, da bi se večina duš (ali vsaj dovolj velika »kritična masa«) prebudila iz sedanje zmede in vse večje otopelosti? Kaj naj storimo, da bi človeške sence začele misliti, hoteti in živeti *drugače*?

Rs. Nagovoriti bi morali človeške *duše*, v njih bi morali prebuditi našega skupnega vesoljnega *duha*. Vrata rešitve so odprta, vendar je premalo tistih, ki si želijo stopiti skozi nj.

Ln. Se strinjam, a problem je ravno v tem, kako naj sprožimo dovolj množično prebujenje za neko novo renesanso.

B. *vztrajno tipka svoje in tuje misli v notesnik.* Jaz se težko ubranim črne misli, da nekaj resnično novega in boljšega ne bo nastalo prej in drugače kot šele na pogorišču tega sveta. Vemo pa, kaj bi to pomenilo pri vsej sodobni tehniki: svetovno katastrofo, negativno Singularnost – dejansko, tosvetno apokalipso.

M. {*spodbudno*}. In prav zato moramo iskati drugačne poti!

Ls. (*premišljuje, potem si znova nalije čaj*). Nekaj sem se spomnil: nedavno sem bral o možnostih, ki jih nudijo *memi* ...

M. {*zavzeto*}. Kaj so *memi*?

Ls. Spletni *memi* so kot nekakšni zaželeni virusi – sicer pa boš ti, Bruno, ki si filozof, znal to bolje razložiti.

B., malce nejevoljno in tudi začudeno, da ga Lun nago-varja tako familiarno – ne vedoč, da so vsi angeli, tudi tisti najbolj človeški, med seboj kakor bratje. Prav, ampak pove-

⁵¹ »Zapornikova dilema« je znana logično-etična dilema med statistično zanesljivejšo stavo na egoizem (oz. nesodelovanje) in človeško bistveno boljšo, vendar tudi bolj tvegano stavo na medsebojno zaupanje (oz. sodelovanje). Glej npr.: Derek Parfit, *Reasons and Persons* (1984), str. 57 isl.

dal bom le bistveno, čisto na kratko: Richard Dawkins je leta 1976 v knjigi *Sebični gen* poleg genov kot bioloških replikatorjev oz. podvojevalnikov vpeljal tudi »meme« kot kulturne podvojevalnike, ki podvajajo/replicirajo informacije na novi, razvojno višji stopnji evolucije. Zapisal je:

»Nova prajuha je juha človeške kulture. Novi podvojevalnik moramo najprej poimenovati. Dati mu moramo ime, ki bo poudarjalo njegovo sposobnost kulturnega prenosa oziroma sposobnost posnemanja. »Mimem« ima ustrezen starogrški koren, a raje bi imel enozložno besedo, ki bi zvenela podobno kot gen [...] Primeri memov so melodije, zamisli, fraze, moda, načini izdelovanja vrčev ali gradnje obokov« [Dawkins, 219].

B. nadaljuje z razlago. Dawkins v skladu s svojim ideološkim neodarvinizmom pripisuje tako genu kot memu sebičnost, tj. tendenco – seveda večinoma nezavedno – da bi se razmnožil v čim večjem številu potomcev; pri tem naj bi bili organizmi, tudi človeški, zgolj »vozila« za prevažanje oz. prenašanje genov [to čudaško misel so potem mnogi kritizirali, gl. tudi knjigo *Jesen*, str. 347–48]. Analogno naj bi bile posamezne duše oz. duševnosti <*minds*> le prenašalke memov, čeprav Dawkins ne ponuja kaj več od dokaj površne analogije med geni in memi. Govori pa tudi o »memskih kompleksih«, tj. o višjih, sestavljenih oblikah kulturnih replikatorjev, med katerimi še posebno pikro omenja krščanstvo in nasploh vero v Boga. Pozneje so pojem »mem« prevzeli od Dawkinsa še nekateri drugi radikalni ateisti, med njimi tudi Daniel C. Dennett v knjigi *Pojasnjena zavest (Consciousness Explained, 1991)*, kjer ugotavlja, da so ti novi replikatorji zelo različne »kompleksne ideje«, kot na primer: »kolo, oblačila, krvna osвета, pravokotni trikotnik, abeceda, koledar, odisejada, kalkil, šah, perspektiva, evolucija z naravnim izborom, impresionizem, »Greensleeves«, dekonstruktivizem« [Dennett, 245].

Ln. Žal noben od teh memov ne pride v poštev za naš namen.

B. (srkne čaj). Najbrž res ne, če imaš v mislih reševanje sveta s sodelovanjem, solidarnostjo, empatijo ... sicer pa je po mojem mnenju težava že v samem Dawkinsovem konceptu mema kot »replikatorja«, saj kultura ne temelji le na posne-manju, prej nasprotno, razvija se z ustvarjanjem novega, še neznanega, edinstvenega.

Ln. Teoretsko vzeto to drži, vendar Dawkinsovo vztrajanje pri sebičnem genskem in memskem repliciranju še ne pomeni, da ni mogoče ustvariti tudi kak *nesebični* mem, ki bi ga lansirali v splet podobno kot virus, a ne z uničevalnim namenom, ampak ravno nasprotno: zato da bi preprečili uničenje spleta in sveta.

M. {z živim zanimanjem}. Kateri mem pa bi bil tak?

Ln. (se igra z mislimi). Najbrž bi morali najprej doseči čim več spletnih duš in duhov z nekim dobro izbranim, čeprav tehnično »sebičnim« *hekom*, ki bi se hitro kot hrček razširil po vsej svetovni mreži in dosegel potrebno kritično maso – se pravi, čim večji *segan* – zato da bi nam odprl glavne portale, skozi katere bi potem poslali vsemu svetu tisti pravi MEM, nesebični klic k splošnemu mišljenjskemu preobratu.

Rs. (si češe belo brado). Če te prav razumem, bi naš prvi mem služil le kot ključ, ki bi odprl čim več celic za tisti drugi, pravi MEM, za rešilno poslanico, ki bi jo poslali vsemu svetu?

Ln. Ja, tako nekako ...

Rs. Ampak ali ne bi bilo bolje, da bi bil ključ obenem že sam rešilni MEM? Sicer bo ključ kljub dobremu namenu imel vlogo nekakšnega »trojanca«?

Ln. O etičnih vidikih jaz težko sodim, vem pa, da je tehnično skoraj neizvedljivo združiti ključ s samim sporočilom – kajti, katero sporočilo bi dandanes sploh lahko delovalo kot univerzalni ključ, kot učinkovit *hek* za dovolj velik *segan*?

M. {se spet oglasi od daleč}. Jaz pa se z Rasovim pomislekom strinjam in predlagam, da vsaj poskušamo uskladiti sredstva z namenom. In za naš namen bi bil, denimo, gotovo boljši ključni mem LJUBEZEN kot SOVRAŠTVO, boljši EROS kot THANATOS.

A. (*se nasmehne*). V starogrških časih bi bil EROS zelo dober ključ, dandanes pa je vse preveč profaniran, izrabljen v komercialne namene, tako da verjetno z nobenim erotičnim memom ne bi prišli prav daleč, saj bi se že kmalu izgubil v poplavi virtualnega seksa, pornografije, raznih perverzij ...

B. Žal bi se podobno zgodilo tudi s humanističnimi memi-ključi, kot so na primer SODELOVANJE, SOČUTJE, EMPATIJA ... kajti večina senc, ki bi se jim takšni memi prikazali na displejih, bi rekla – ah, tu so spet neki naivni, utopični filantropi, ki nam hočejo prek spleta nekaj vtepati v glavo, nekaj preživelega – in večina bi se preklopila na kaj bolj zabavnega, bolj »sodobnega«.

Ln. Nekaj podobnega so že poskusili aktivisti ZELENEGA MIRU in njihova sprva obetavna akcija je obstala pred GUGLOVIM požarnim zidom: varuhi sistema so poskrbeli, da se je ključni mem ZELENEGA MIRU sam identificiral kot trojanec, in potem so se takšni brutalno preprosti taktiki pridružili še drugi veliki portali, med njimi tudi – za mnoge nepričakovano – glavna spletna foruma, KNJIGA in KLEPETNIK ... medtem pa je JABOLKO lahko le opazovalo, kako izginja ta zeleni glas, »glas vpijočega v puščavi«.

Rs. Kaj pa MALIMEH, je tudi postavil požarni zid?

Ln. Tega ne vem, a najbrž ni mogel storiti kaj drugega, saj je kljub svoji svetovni slavi še vedno zelo odvisen od velikega kapitala, vsekakor bolj kot JABOLKO ... in podobno lahko rečemo za VELETOK in druge spletne arhonte.

Rs. Ja, in ko je ZELENI MIR poskusil prodreti v zastrto cono, v spletno »nezavedno«, je nastala med arhonti prava panika, zbalii so se, da se bodo z zelenimi memi okužile njihove velikanske adreme, vendar se je kmalu izkazalo, da je strah odveč, saj nezavedno ni operativno, dokler se ne manifestira v zavesti – kot je rekel že Freud: *Wo es war, soll ich werden* – s tem pa pride iz zastrte cone na plano, kjer je spet podvrženo kontroli.

A. (*pije čaj in premišluje*). Poleg vseh tehničnih in povrh še medkulturnih težav – namreč vprašanja, *kako* naj bi bila formulirana vsebina ključnega mema (in potem tudi same

poslanice), da bi jo lahko razumeli vsi prebivalci tega planeta – je gotovo pomembna etična težava pri spletnem reševanju sveta vprašanje, kako naj bi *brez nasilja*, četudi zgolj virtualnega, ustvarili in razširili po vsem spletu odrešilni MEM, potem ko bi ga našli? Ali moramo biti vsaj do neke mere sebični, če hočemo doseči univerzalno nesebičnost?

B. (govori) [in] piše. S to dilemo, ki bi jo lahko imenovali »paradoks nesebičnega mema«, so se mučili že stari revolucionarji, vsaj tisti, ki so imeli visoke etične zahteve.

M. [ne pozabimo nanjo, saj je še vedno tu]. Ampak to ne more biti že na samem začetku izgovor za opustitev reševanja sveta.

Rs. (prikimava). Res je, treba je vsaj poskusiti.

Ln. (tuhta dalje). Še bolje bi bilo, če bi nam uspelo vgraditi naš *hek* v sama vezja, v mrežni hardver.

Rs. Zakaj pa rajši v hardver?

Ln. Ker tam še ni toliko požarnih zidov kot v softveru.

A. (nejeverno zmaje z glavo). Kako pa boš to naredil, Lun? Kako naj bi vtisnili naš ključni mem, recimo, v celotno, po vsem svetu razvejano mrežo GUGLOVIH strežnikov? V vse tiste trilijone čipov?

Ln. (sanjari v mislih). Morda pa to vendarle ni tako nemogoče. Prav zdaj se ponuja priložnost, ko se načrtuje zamenjava glavnih korenskih strežnikov medmrežja z novo nanotehnologijo. Če bi nam uspelo s kakim dobro izbranim *hekom* malce spremeniti programe, s katerimi bodo VETLOVI roboti izdelovali nove nanočipe, bi morda lahko že v sama vezja ali vsaj v bazične sektorje procesorjev vtihotapili naš mem, namreč kot nekakšen *tag*, »trakec« ...

A. (skeptično odkimava). Ampak kako naj bi sploh prodrli v VETLOVE konstrukcijske programe?

Ln. (nekaj riše s prstom po mizi). Priznam, da bi bil to najtežji del naloge, kajti potem, ko bi bili konstrukcijski programi z našim trakcem že naloženi v tovarniške robote, bi bilo težko odkriti ta naš *tag*, še preden bi se skozi nove korenske strežnike razširil po vsem spletu, saj se sami roboti ne zavedajo, kaj počnejo – čeprav ni izključeno, da se bodo

največji sistemi že kmalu »prebudili«, toda med prvimi prebujenci gotovo ne bodo industrijski roboti – in tudi zato je zdaj še pravi čas za našo akcijo.

B. Torej bi bila to vendarle nekakšna diverzija?

Ln. Seveda, kakopak? Saj drugače ne gre ...

M. *{od daleč}*. Bruno, če gre za tajnost, ali je potem sploh prav, da o tem tipkava prek spleta?

A. *(odgovori namesto njega)*. To za zdaj še ni nič hudega, zlasti ker vajin *chat* poteka v slovenščini – kateri veliki iskalec ga bo razumel? In tudi če bi ga zasledil, nanj verjetno ne bi bil pozoren, saj takšnih privatnih pogovorov vsako sekundo poteka na tisoče. Sicer pa upam, da bo JABOLKO izvedelo za naše namere še pred VETLOM in v tem primeru bi nam morda celo pomagalo.

Ln. *(se igra s prsti, kakor da nekaj prešteva)*. Na JABOLKOVO pomoč se težko zanesemo, računati moramo predvsem nase, pa morda še na kakega angela iz ...

Rs. *(ki molči že nekaj drobcev virtualnega časa, se zdaj znova oglasi)*. Ob tvoji ideji, Lun, mi je prišla na misel neka možnost, ki morda niti ni tako zelo utopična.

Ln. *(zavzeto)*. Ja, katera? Hitro povej!

Rs. Na to sem pomislil, ko sem se spomnil svoje nekdanje pacientke, neke stare gospe, ki se je imenovala Sibila.

A. *(se čudi, morda le na videz)*. Sibila? Kot tista prerokinja?

Rs. *(se zasmije)*. Ja, tako kot Enejeva vodnica po podzemlju ... Morda pa je bil to samo njen psevdonim. Vsekakor lahko rečem, da v svoji karieri nisem imel zapletenejšega primera od nje. Zbolela je za neko redko obliko kvaziavtističnega sindroma, katerega glavni simptom je sistemska semantična disfunkcija. Vendar ji nisem mogel postaviti natančne diagnoze, kaj šele, da bi jo znal pozdraviti, čeprav sklepam, da je bila njena bolezen skoraj zagotovo povezana s poklicem ...

Ln. *(še bolj zastrže z ušesi)*. Kaj pa je delala?

Rs. *(suho, faktično)*. Doktorirala je s tezo iz diskretne matematike na MITU, potem pa je v svojem dolgem življenju

imela razne pomembne službe, nazadnje je bila ena od treh glavnih projektantov pri VETLU.

Ln. (malce zažvižga). Kaj nam poveš!

Rs. (mirno nadaljuje). Če je še živa, je zelo stara. Bila je izredno inteligentna ženska, spomnim se podatka iz njene dokumentacije, da je njen IQ presegel 200. Ko pa je začela obiskovati mojo ordinacijo, sem moral izvleči iz nje skoraj vsako besedo, zelo se je bala, da bo nehote izdala kako skrivnost. Seveda je VETEL nenehno pod močnim pritiskom konkurenčne špijonaže in za njegove poslovne skrivnosti ve le malo ljudi, morda je za nekatere vedela samo Sibila.

Ln. In potem, kaj se je zgodilo z njo?

Rs. Potem je lepega dne spregovorila, pa še kako! Po nekem mojem preprostemu vprašanju je govorila celo uro, kot kak razglašen SSG je razpredala vse mogoče misli, da je ni bilo mogoče ustaviti, dokler se ni utrudila in se spet zaprla v molk za nekaj ur ali dni ... ali pa vsaj do novega vprašanja, ki je spodbudilo njeno letargično psiho. Pri vprašanih pa je bila zelo izbirčna, na mnoge se sploh ni odzvala in je rajši molčala.

M. {še vedno daleč}. Torej je govorila le, kadar je bila vprašana kaj pametnega? Skoraj tako kot v kaki elitni šoli?

Rs. Tako nekako, čeprav nisem mogel razvozlati delovanja njene pameti. Premalo sem vedel o njeni preteklosti, o njeni mladosti – pravzaprav skoraj nič. Zame je bila in ostala enigma. Zavedal pa sem se, da me umsko močno presega, in prvič se mi je zgodilo, da neki zasenčeni duši niti malo nisem mogel pomagati s svetlim duhom.

M. Res nenavadno ... Kaj pa pomeni SSG?

Ln. To je kratica za STROJ ZA SINTEZO GOVORA.

B. In kaj je Sibila pravzaprav govorila? So bile njene besede povezane, je bil v njih kak smisel?

Rs. Bile so povezane, vendar brez jasnega smisla, čeprav bi bilo mogoče najti v njih mnoge skrite pomene, kot v kakem dolgem oraklju ... ali pa, bolje rečeno, kot v kaki nadrealistični pesmi ali modernem filozofskem traktatu.

Ln. Službo pri VETLU je najbrž izgubila?

Rs. Seveda, in potem tudi k meni ni več prihajala. Uradno so mi sporočili samo to, da so jo sprejeli na psihiatrični oddelek klinike BELVEDERE, tam v tistem velikem kompleksu ob Vzhodni reki. Če hočete, se lahko pozanimam, ali je še tam, če je sploh še živa.

Ln. Misliš, da bi bilo VETLU všeč, da poizvedujemo za njo?

Rs. Najbrž ne, ampak če bi jo poiskali kot uslužbenci SOS, pod okriljem JABOLKA, temu nihče ne bi mogel oporekati.

A. (*dvomeče*). Ampak zakaj bi nas ta Sibila sploh zanimala? Saj nas ni poklicala na pomoč.

Rs. (*se čudi temu naivnemu vprašanju*). Zakaj, le zakaj ...

Ln. (*je uganil že prej*). Kaj ti še ni jasno, Angelo? Zato vendar, ker bi nam lahko pomagala pri iskanju tistega ključnega trakca!

A. (*se potrka po čelu*). Kako se nisem domislil! ... Pa bi jo ti, Ras, obiskal v tisti kliniki?

Rs. (*preudarno*). Bolje bi bilo, če bi jo najprej obiskal kdo drug, mene se najbrž ne bi ravno razveselila, saj sem bil njen psihiater v času, ko se je začela njena nesreča. Mislim, da bi bilo najbolje, če bi jo prvi obiskal mojster Bruno, ker je tujec.

B. (*osuplo*). Jaz da bi jo obiskal? Se vam blede?

Rs. (*mirno*). Sploh ne, to sem mislil povsem resno. Lahko te pospremim do tja, če bi želel. Seveda pa se moraš odločiti sam ... Najprej dobro razmisli, saj ti ni treba takoj odgovoriti.

Ln. (*se hitro pridruži*). Le premisli, ideja je nora, ni pa slaba.

M. (*prsti se ji zapletejo pri tipkanju*). Zdaj razunem, to je tista čudma naloga, ki si ti jo dali!

A. (*po krajšem premoru*). Bruno, bolj ko premišljujem o Rasovem in Lunovem predlogu, se tudi jaz pridružujem njuni prošnji, da greš najprej prav ti k tej Sibili, morda pa od nje res zvemo kaj koristnega za skupno dobro. Izgubiti pri tem nimaš nič, v vsakem primeru bo srečanje zanimivo, če sploh prideš do nje.

B. (*odkimava*). Kaj pa, če pri njej izgubim svojo lastno pamet?

A. (*se smeje*). Ah, Bruno, saj nisi perešček, da bi te odpihnila že vsaka sapica! Sicer pa le v miru premisli, sam se odloči.

B. (*se nečesa spomni*). Še to me zanima: ima Sibila sinje oči?

Rs. (*začudeno, morda spet le na videz*). Misliš – modre oči?

B. (*išče pipo v žepu*). Globoko modre, nebeško modre?

Rs. Ja, kolikor se spomnim – dolgo je že od tega – so njene oči res sinjemodre ...

A. (*preiskujoče*). Zakaj pa te to zanima, Bruno?

B. (*zdaj išče še tobak*). Zakaj! Mar je čudno, da me zanima, ali ima Sibila takšne barve oči kakor vi trije?

A. (*s pogledom skače od Rasa k Lunu in nazaj*). Mi trije? Pa saj imam od nas treh samo jaz modre oči in še to ne ravno sinje, ampak bolj temno modre, onadva pa imata, le dobro poglej, rjave oči: Ras temnejše, Lun svetlejše. Morda nas v tej umetni svetlobi vidiš drugačne, kot smo v resnici?

B. [*v hipu se mu zazdi, da vse to le sanja*]. Povejte mi po pravici: ste vi trije – avatarji?

(*Angelska trojica se začudeno spogleduje in negoduje s pomenljivimi grimasami.*)

B. (*vztraja*). No, pa povej najprej ti, Lun – si ti avatar?

Ln. (*se čudi*). Seveda ne, avatarji so virtualni, in če si njihov demiurg, lahko z njimi počneš, kar hočeš, se vanje naseliš, skozi je govoriš ... Ali se lahko ti naseliš v meni? Si morda ti moj demiurg?

B. (*odkima*). Kaj pa ti, Ras – si morda ti avatar?

Rs. (*se jezi*). Kaj pa še! Moji predniki so prišli iz Afrike, ko za avatarje še vedeli nismo.

B. (*guba čelo*). Seveda pa tudi ti, Angelo, nisi avatar?

A. (*se smehlja*). Kako lahko na kaj takega sploh pomisliš? Če sem jaz avatar, potem si avatar tudi ti sam! Kako bi te sicer lahko sprejel tam zgoraj v stolpu, kako bi se sprehajal s teboj ob jezeru, pod tistimi prizmatičnimi gorami? In ne nazadnje te moram vprašati – je bilo avatarsko tudi tvoje nocojšnje predavanje?

B. (*skoraj roteče*). Pa kdo ste vi trije, angeli sinjih oči?

(*Trojica se čudi in spogleduje.*)

B. (*Lunu*). Povej mi, kdo si ti?

Ln. Jaz sem Lun, me veseli, da sem vas spoznal, mojster ...

B. (*Rasu*). In kdo si ti?

Rs. Jaz sem Ras, včeraj in danes, najbrž tudi jutri ...

B. (*Angelu*). Zdaj pa mi vsaj ti, moj daljni bližnjik, resnično povej – kdo si? Si moja senca, moja duša?

A. (*se še vedno smehlja*). Kaj te je obsedlo, Bruno? Jaz sem Angelo, kdo pa drug, vselej in povsod ...

M. (*prekine ta pogovor, ki očitno ne vodi nikamor*). Bruno, tudi meni se že skoraj meša od teh tvojih angelov, zato predlagam, da se rajši spet pogovarjava v živo.

* * *

M. *ga gleda z displeja, iz oči v oči, videti je utrujena, zaskrbljena, tudi malce prestrašena.*

B., *potihoma*. Marija, kaj misliš o vsem tem?

M. *vzdihne*. Ah, kako naj vem!

B. Naj grem tja, k tej nori Sibili?

M. *se kislo nasmehne*. Morda pa ni tako zelo nora?

B. Torej mi svetuješ, naj grem vseeno k njej? Po prerokbe, ali kaj? ... Sicer pa sem tvoje mnenje zaslutil že prej, med vrsticami.

M. Nekaj mojih pripomb si natipkal kar sam, najbrž tega še opazil nisi?

B., *začudeno*. Kaj res? Ne, tega nisem opazil.

M. *premišljuje*. Sam se odloči, Bruno, kot ti je rekel že Angelo.

B. Seveda, vendar mi ti lahko pri tem pomagaš.

M. *stegne roko k njemu*. Kako naj ti pomagam ... tako daleč?

B. Pomagaš mi že s tem, da se pogovarjava o tej čudni družini. Povej mi, ali se ti ne zdi, da je vse to angelsko »reševanje sveta« vse preveč naivno, amatersko, utopično? Sploh pa za starega profesorja, kot sem jaz.

M. Tudi če je naivno, se ti takšno ni zdelo včeraj, ko si se pogovarjal s tremi sinjeokci. Rade volje si sodeloval.

B. se izgovarja. Včeraj sem bil nekako – kako naj rečem – hipnotiziran z njihovo vnemo, da bi pomagali ljudem, rešili svet ...

M. vstane, stopi skozi vrata v kuhinjo in se vrne s čajnikom. Bruno, premišlujem – kaj te pravzaprav moti pri tej trojici? Saj se ti Angelo, kolikor si mi pripovedoval o njem, ne zdi neresničen, niti le virtualen, nasprotno: če sem te prav razumela, sprejemaš misel, da je ta gospod, ki si ga srečal tam na drugi strani oceana, *resnično* neke vrste reinkarnacija našega starega Anžela.

B. prikima. Ja res, in tudi oči ima takšne kot Anželo – nebeško sinje, ko zasijejo v tisti notranji, angelski luči.

M. si naliva čaj. Škoda, da ne morem naliti tudi tebi, prav lepo diši, tale je *sencha wakame*.

B. se nagne z nosom k displeju. Mm, si mislim, kako lepo diši! Potem ko končava s pogovorom, bom stopil do čajnice, tu čez cesto, kjer imajo na stotine raznih čajev, gotovo tudi tega.

M. se nasmehne, srkne požirek in nadaljuje. Zakaj pa se ti Lun in Ras zdita manj resnična od Angela?

B. dvigne svojo košato obrv. Ne gre samo zanju, problem je težji: na trenutke se mi zdi, kakor da bi obiskal prihodnost, saj je tu ločnica med realnim in virtualnim precej zabrisana.

M., z ljubečo skrbjo. Pa se ti zdi to tako hudo? Saj sva se tudi pri nas na vasi večkrat spraševala, od kod se je vzel stari Anželo, ali je bil res le preprost kmet ali pa učen modrec, ki naj bi nekoč davno študiral na Sorboni, kot se je sam rad pohvalil.

B., hvaležno. Da, Marija – ampak zdaj, s to čudno nalogo, ki so mi jo tako nepričakovano dali trije angeli, sem se znašel na nekem razpotju, ko slutim, da lahko precej zablodim ... in zato te sprašujem za nasvet, ali naj nadaljujem to zgodbo s Sibilo ali rajši ne? Povej, kaj bi *ti* storila, če bi bila na mojem mestu?

M., čez čas. Jaz bi vseeno šla k njej, že iz radovednosti bi šla na tisto kliniko in vzela s seboj tablico, da bi posnela vse, kar bi mi starka povedala.

B. se muza. Kaj pa, če je treba tablico pustiti pri vratarju?

M., stvarno. Potem jo pač pustiš pri vratarju in si zapomniš čim več njenih besed, morda bo med njimi res kak dragocen tag.

B. prikima. Prav, torej bom šel k Sibili, ampak šele po novem letu, zato da prej, čez praznike, v miru premislim o vsem tem.

M. vstane. Me pa res zanima, kaj ti bo povedala ... In kaj nameravaš zdaj? Greš na čaj?

B. pogleda skozi okno. Še vedno sneži, kmalu bo noč ... tam pri nas doma pa je sploh že pozno?

M. pogleda na uro. Niti ne, šele pol desetih je.

B. Vseno ... se slišiva spet jutri. Lahko noč, Marija.

M. mu pomaha. Lep večer ti želim, Bruno.

B. prekine zvezo, še nekaj trenutkov stoji pred ugaslim okencem, v katerem se skriva ves tisti drugi, virtualno realni svet; potem si obleče plašč in se odpravi na sprehod do čajnice. Med snežno ploho se mračí, čeprav je ura šele pol štirih.

Popoln zločin z napako

MALI ESEJ IZ NOTESNIKA SENCE B.

Jean Baudrillard veliko govori o »hiperrealnosti«, vendar nikjer jasno ne pove, kaj je pravzaprav samo *realno*, saj govori o realnem (in/ali o realnosti) zgolj *per negationem*, bodisi v tradicionalnem nasprotju z virtualnim (in/ali imaginarnim) bodisi v smislu izgube realnosti v postmodernej »hiperrealnosti« simulakrov, tj. v izbrisu »drugega«, razlike med virtualnim in realnim, kajti, kot pravi v *Popolnem zločinu* (1995), virtualno je »Drugo realnega« in k temu dodaja, da je »iztrebljenje Drugega [...] enakovredno etničnemu čiščenju, le da se ne dotika posameznih ljudstev, temveč se loti kar vseh form drugosti« [Baudrillard (1b), 309]. – A kaj Baudrillard sploh misli z realnim? O kateri realnosti govori: o materialni, čutni (platonsko-umski najbrž ne), zgodovinski, fenomenološki, semantični, družbeni ...? Če nimamo neke predhodne, vsaj preliminarno pozitivne opredelitve realnosti, potem je na trhlih nogah tudi ves nadaljnji govor o virtualnosti in hiperrealnosti. – Eno izmed Baudrillardovih pretežno negativnih oznak realnega najdemo tudi v knjigi *Simulaker in simulacija* (1981), v poglavju o hologramih:

»Realno, realni objekt naj bi bil enak samemu sebi, naj bi si bil podoben kot obraz samemu sebi v ogledalu – in ta virtualna podobnost je dejansko edina definicija realnega in vsak poskus, tudi holografski, ki se opira nanjo, lahko samo zgreši svoj objekt, saj ne upošteva njegove *sence* (ravno v tem si ni podoben), tega skritega načina, v katerem objekt ponikne, njegove skrivnosti. Dobesedno skoči čez svojo senco in se potopi v prosojnost, da bi se v njej sam izgubil.« [Baudrillard (1a), 131]

Gotovo je to lepo, pesniško rečeno. Ob Baudrillardovi omembi sence se spomnimo na Chamissovega *Človeka brez sence* (tudi sam ga omenja⁵²), morda tudi na Tanizakijevo *Hvalnico senc* ... toda, kaj je pravzaprav »teoretska propozicija« tega odlomka in kakšna je njena resničnostna vrednost? Če odlomek malce analiziramo, če ga nekoliko teoretsko »zbestrimo«, čeprav se pri tem izgubi njegov poetski čar, lahko rečemo, da Baudrillard najprej izenači realnost objekta z njegovo *identiteto*, vendar iz odlomka ni povsem jasno, kakšen naj bi bil odnos med identiteto in »virtualno podobnostjo« v ogledalu; nadalje Baudrillard pravi, da se realnost objekta prepozna po njegovi *senci*, saj tridimenzionalni hologrami, prosojni dvojniki nimajo senc (kakor tudi vampirji ne), in takšna bitja brez senc naj bi bila, če prav razumem, virtualna in/ali imaginarna, ne pa realna. Ampak tudi *ideje* nimajo senc, namreč »optičnih«, običajnih senc, o katerih Baudrillard tu govori – mar zato ideje niso realne? Ne, saj tudi če res niso realne, kot trdijo nominalisti idr., niso nerealne *zato*, ker nimajo senc. Baudrillardova sklepna pesniška parabola v tem odlomku pa je *senca kot skrivnost* realnega objekta. Lepo zamišljeno, lepo povedano! V sencah je res skrivnost – ampak ali parabola še velja, če jo obrnemo in rečemo, da je *sámo realno skrivnost*? Jaz bi se s tem obratom kar strinjal, dvomim pa, da bi se mi pri tej misli pridružil Baudrillard, kajti – če »realnega ni« [*ibid.*, 129], potemtaka tudi skrivnosti ni?

V knjigi *Simulaker in simulacija* Baudrillard navaja kot moto svoj lastni simulaker nekega stavka iz bibličnega *Ekleziasta* (Pridigarja): »Simulaker nikoli ne skriva – resnica prikriva, da je ni. Simulaker je resničen« [Baudrillard (1a), 9]. Simulacija nenehno generira simulakre, pri čemer pa dandanes »[s]imulacija ni več simulacija teritorija, referenčnega bitja, substance. Je generiranje skozi modele realnega brez izvora ali realnosti: hiperrealnega« [*ibid.*]. Kar pomeni, da »[v]sa metafizika tako izginja. Nič več zrcal bitja in videzov,

⁵² »V kraljestvu senc je nihče več nima in zato tudi ne tvega, da bi jo strgal, če hodi po njej, kot Peter Schlemihl« [Baudrillard (1b), 229].

realnega in njegovega koncepta [...] Gre za hiperrealno, proizvod sinteze, ki emanira kombinatorične modele v hiperprostoru brez atmosfere [...] Gre za substitucijo realnega z znaki realnega« [*ibid.*, 10] – in v tem kraljestvu znakov realnega, ki naj bi povsem prekrilo realno samo, je izvir Baudrillardove fascinacije in obenem tistega njegovega »svetobolja«, post-modernega *malaise général*, ki se kaže tudi v njegovi jedki ironiji do vsega, kar se dogaja v sodobnem svetu, v svetu, kjer »je realno že dolgo časa absorbirano v filmskem (ali televizij-skem) hiperrealizmu« [*ibid.*, 62]. Hiperrealnost simulakrov naj bi bila onstran razlikovanja med resničnim in lažnim, med realnim in imaginarnim. Sprašuje se: »Je simulant bolan ali ne, ko pa vendar proizvaja ›resnične‹ simptome?« [*ibid.*, 11]. Kakorkoli že, v tej hiperrealni »simulaciji« je nekaj resnično bolnega, česar simptom je tudi Baudrillardova lastna melanholija, ki veje malone z vsake njegove strani: s svetom, ki nam ga slika, je nekaj *nasploh* narobe, v njem vlada zlo, četudi le virtualno »simulirano«. (Včasih pomislim, da med »naglavne grehe« našega časa spada tudi takšen vsesplošni pesimizem, radikalno nezadovoljstvo z vsem, kar je.)

Prevlada simulakrov v našem času naj bi bila rezultat dolgega zgodovinskega razvoja, v katerem je bistvenega pomena odnos med »podobo« in »globoko realnostjo«, tj. med površino/videzom in globino/substanco. Baudrillard navaja štiri »stopnje podobe«, pri čemer je iz konteksta razvidno, da dandanes živimo v četrti stopnji tega razvoja:

»Tako bi si sledile stopnje podobe: [1] podoba je odblesek globoke realnosti; [2] podoba maskira in ponareja naravo globoke realnosti; [3] maskira *odsotnost* globoke realnosti; [4] podoba nima nobene zveze s katero koli realnostjo: je svoj lastni čisti simulaker.« [Baudrillard (1a), 15]

Pri četrti stopnji gre za našo sedanost (hindujci jo imenujejo »kali-juga«, doba zla, vendar Baudrillard misli, da je bistvena značilnost zla v našem času ravno njegova prikritost, hiperrealni izbris razlike med zlom in dobrim); pri

prvi stopnji gre za klasični, platonsko metafizični svet idej in njihovih »posnetkov«; pri drugi in tretji stopnji pa je manj jasno, ali ima Baudrillard v mislih fazi zgodovinskega razvoja ali le preostali dve varianti možnih odnosov med podobo in realnostjo. Če ne gre za fazi, bi kritike druge stopnje lahko poimenovali »razkrinkovalci« (od francoskih razsvetlencev prek Marxa, Darwina in Nietzscheja do Heideggerja, Freuda in postmodernih »dekonstruktivistov« ter drugih neutrudnih kritikov raznoraznih »ideologij«), v tretji stopnji pa morda lahko prepoznamo mislece radikalne »negativitete«, npr. Adorna. Baudrillard sam pa vidi oster rez zlasti v prehodu med prikrivanjem in zakrivanjem realnega (tj. med prvimi tremi in četrto stopnjo?):

»Prehod od znakov, ki nekaj prikrivajo, k znakom, ki zakrivajo, da ni ničesar, je bistven. Prvi se nanašajo na teologijo resnice in skrivnosti (katere del je tudi ideologija). Drugi odpirajo dobo simulakrov in simulacije, kjer ni več Boga, da bi prepoznal svoje, ne več Poslednje sodbe, ki bi ločevala pravo od nepravega, realno od njegove umetne oživitve, saj je že vse vnaprej mrtvo in hkrati oživljeno.«
[Baudrillard (1a), 15]

Vsekakor to zveni zelo pesimistično, ne glede na to, ali verjamemo v Njegov »drugi prihod« ali spričo domnevne »smrti Boga« pričakujemo rojstvo takšnega ali drugačnega »nadčloveka«. (V Baudrillardovem hiperrealnem svetu sicer prej kot nadčloveka srečujemo na vsakem vogalu Nietzschejevega bednega »zadnjega človeka«.) Toda glavno vprašanje, ki se mi zastavlja v zvezi s tem indiferentnim brisanjem ločnice med »pravim« in »nepravim«, je naslednje: ali gre pri prehodu, o katerem govori Baudrillard, za resnično zgodovinski prelom, tj. za *ontološko* nujen »dogodek biti« (prosto po Heideggerju), ki se mu nikakor ne moremo izogniti, ker nam je, recimo, »bitnozgodovinsko« usojen – ali pa je Baudrillardova hiperrealnost našega časa le neka specifična filozofska »opcija«, ena izmed možnosti videnja oz. *interpre-*

tacije današnjega sveta, ali drugače rečeno, neko bolj ali manj »kontingentno«, ne ontološko, marveč kvečjemu *ontično* dogajanje (spet prosto po Heideggerju)? Osebnostno se bolj nagibam k temu drugemu odgovoru, četudi se strinjam, da je v tej hiperrealnosti prisotna resnična nevarnost, ki zahteva kritičen premislek in iskanje novih, drugačnih miselnih in življenjskih poti. Sicer pa je filozofski odgovor na zastavljeno vprašanje odvisen predvsem od tega, kaj razumemo z »globoko realnostjo« (in če predpostavimo, da nam je pomen besede »podoba« vsaj v grobem razumljiv). Baudrillard, splošno rečeno, enači »globoko realnost« z *metafizičnim smislom* in je tudi v tem pogledu dedič Nietzschejevega »nihilizma« in Heideggerjevega »mišljenja biti« kot iskanja poti iz tega nihilizma (ter seveda sodobnik drugih »postmetafizikov«, čeprav je do marsikaterega zelo kritičen). Toda, kot pravi v poglavju »O nihilizmu«, na koncu knjige *Simulaker in simulacija*:

»Nihilizem nima več mračnih, wagnerjanskih, spenglerjanskih, sajastih barv s konca [devetnajstega] stoletja [...] Nihilizem je danes nihilizem prosojnosti in na neki način je radikalnejši [...] Saj gre za simulaker] materialistične ali idealistične izpopolnitve sveta v hiperrealnosti (Bog ni umrl, postal je hiperrealen).« [Baudrillard (1a), 181]

Apokalipse »ni več«, vendar v prenasičenem svetu »puščava raste« [*ibid.*, 182]; apokalipsa se že dogaja, a se ne bo nikoli »zares« (v bibličnem pomenu) zgodila. Sveta ne bo uničila eksplozija, marveč implozija, sesutje vase. Mi, postmoderni ljudje, izdelovalci in potrošniki vseprisotnih simulakrov, pa smo – podobno kot stari ikonoklasti, vendar brez Boga, resničnega onstran vseh podob – fascinirani »z vsemi oblikami izginjanja, našega izginjanja. Melanholični in fascinirani, takšno je naše splošno stanje v obdobju neprostovoljne prosojnosti« [*ibid.*, 181]. In v tem smislu, spričo izginotja vsakršnega metafizičnega smisla, Baudrillard zase pravi: »Sem nihilist« [*ibid.*] – potem pa to ne ravno izvirno sámooznako dopolni s precej srhljivim stavkom: »... sem

torej terorist in nihilist v teoriji, kot so drugi z orožjem. Teoretično nasilje, ne resnica, je edino sredstvo, ki nam še preostane« [ibid., 186]. (*Nota bene*, to je bilo zapisano leta 1981, ko je bil realni terorizem že v velikem razmahu, ni pa še dosegel vrhunca v 9/11.) V nadaljevanju pa, kakor da bi se ustrašil lastnih besed, Baudrillard relativizira to sámooznako ter jo s tem hočeš nočeš še bolj zaostri: »A to je utopija. Saj bi bilo lepo biti nihilist, če bi še obstajala radikalnost – kot bi bilo lepo biti terorist, če bi smrt, vključno s teroristovo, še imela smisel« [ibid.]. Ko sem prvič prebral ta stavek, sem mislil, da sem ga prebral narobe, vendar ne, Baudrillard je res tako napisal, črno na belem: »lepo bi bilo biti terorist, če ...« V tem poteku misli je še posebej srhljiva tista »logika«, ki se je razkrila *post festum*, namreč: Če je ves svet postal hiperrealni simulaker (mišljeno in zapisano leta 1981) in če je ta »umor realnosti« tisti »popolni zločin« našega časa (gl. *Popoln zločin*, 1995), *potem* tej negaciji sledi negacija negacije: zločin proti zločinu, »teror proti terorju«, ki se je zgodil 11. septembra 2001 kot »absolutni dogodek« (gl. *Duh terorizma*, 2001/2002), tisti znova *realni* Dogodek, ki prekine dotlej nezadržno napredovanje hiperrealnosti ter odloži nastop »leta nič Virtualne Realnosti« [Baudrillard (1b), 239], saj ta »absolutni dogodek« znova zažene kolo *realne* zgodovine, demantira njen že razglašeni postmoderni »konec«. – Mar ni v takšnem *razumevanju* terorizma na delu resnično srhljiva in etično povsem zgrešena »logika«? In četudi Baudrillard ni ravno apologet terorizma, iz njegovih misli vendarle sledi vsaj neko *dopuščanje* terorizma. Še več, terorizem postane tragično heroičen, navsezadnje se razume kot neizbežen, nemara celo opravičljiv odgovor kapitalskemu in (med)državno globalnemu »terorizmu« našega časa. (V naslednji sekvenci se vrnemo k Baudrillardovima spisoma *Duh terorizma* in *Rekviem za Dvojčka*.⁵³)

⁵³ Baudrillardov esej *Duh terorizma* (*L'esprit du terrorisme*, 2002), tj. razširjeni tekst članka, ki je prvotno izšel 2. nov. 2001 v časopisu *Le Monde* in katerega imamo tudi v slov. prevodu [gl. Baudrillard (4)], je dvignil veliko prahu zlasti potem, ko je izšel v angleščini pri založbi Verso (*The Spirit of Terrorism*, tudi 2002, z dodatkom *Requiem for the Twin Towers*,

Tu želim predvsem opozoriti na neko večinoma prikrito, ali vsaj ne dovolj premišljeno *predpostavko* precejšnjega dela sodobne filozofije, na predpostavko, ki je tudi – sicer le posredno – miselni izvor (gotovo ne edini) takšne nihilistične »logike«, kakršno najdemo pri Baudrillardu. Gre za redukcijo »globoke realnosti«, njenega *smisla*, na »metafizični smisel« v pomenu metafizike kot »zapadlosti« oziroma »pozabe biti«, ki naj bi se iz klasičnega platonizma prek novoveškega obrata k metafiziki subjektivitete razvila v sodobni *nihilizem* – kakor sta »razkrinkala« zgodovino metafizike in s tem tudi njeno »bistvo« Nietzsche in Heidegger (ter njuni nasledniki, seveda na različne, vendar v izvoru sorodne načine). Ob tem je treba poudariti, da je moderna in postmoderna kritika metafizičnega »idealizma«, zlasti platonizma, daleč preseгла neposreden Heideggerjev, pa tudi Nietzschejev vpliv, saj je za večji del sodobne filozofije, za njene sicer zelo različne smeri,

ki pa žal ni vključen v slov. prevod), in sicer v knjižnem trojčku o *Enajstem septembru (9/11)*, skupaj z esejem Paula Virilia *Ground Zero* in zbirko petih esejev Slavoj Žižka pod naslovom *Welcome to the Desert of the Real* (povzetim iz filma *Matrica*). Baudrillard je v *Duhu terorizma* med drugim zapisal: »Konec koncev so to [sesutje Dvojčkov] sicer nekako storili oni, mi pa smo to hoteli« [*ibid.*, 7]. Žižek razvija v primerjavi z Baudrillardom politično bolj diferencirano stališče glede 9/11; njegov glavni poudarek je v tem, da je lažna sama dilema »demokracija ali fundamentalizem« [Žižek (1), 3], kajti treba je »vztrajati, da je resnična izbira tista med kapitalizmom in njegovim Drugim, ki je v tem trenutku [tj. leta 2002] predstavljeno z marginalnimi tokovi, kot je antiglobalizacijsko gibanje« [*ibid.*, 54], vendar se Žižkova knjiga po vseh zanj značilnih obratih, zapletih in napletih izteče v dokaj preprosto in po mojem mnenju precej vprašljivo poanto: namreč da je bil 9/11 (in reakcije nanj, zlasti »vojna proti terorizmu«) navsezadnje le odvrnitev od možnosti velikega »Dejanja« [*the Act*, gl. *ibid.*, 154] v sodobnem liberalno demokratičnem, globalno kapitalističnem svetu – se pravi, odvrnitev od nove komunistične revolucije, ali česa? Žižek pravi: »11. septembra je bila dana ZDA priložnost, da bi dojela, kakšen je svet, katerega del [tudi ona sama] je. Lahko bi izkoristila to priložnost – pa je ni ...« [Žižek (1), 47]. Najbrž je res ni, ampak ali sploh lahko govorimo o kakšni »priložnosti«, o kaki *realni* možnosti nečesa »Drugega«? (Nekaj malega pa se je Amerika vendarle naučila iz 9/11, čeprav z zamudo, mar ne?) – Se bolj radikalno kritičen je Noam Chomsky, ki je v svoji knjižici *9/11: Enajsti september* med drugim zapisal (leta 2002): »Ne smemo spregledati dejstva, da so prav ZDA vodilna teroristična država« [Chomsky, 35]. Seveda je takšne kategorične trditve treba brati v kontekstu, kljub temu pa ameriški »državni terorizem« ne more moralno opravičiti terorističnega dejanja 9/11. – Sicer pa namen našega eseja o Baudrillardovem *Popolnem zločinu* ni sociološko-politična analiza tega malone »absolutnega dogodka«, ampak se omejujemo na povezavo med 9/11 in virtualno realnostjo.

postala tako rekoč *locus communis*. Toda ne pozabimo, da je tudi sam Heidegger govoril o »smislu biti« kot »neskričnosti« *<alétheia>*, pri čemer pa je ta »nadmetafizični« ali »predmetafizični« *smisel* neupravičeno odtegnil platonizmu, spregledal je ključni pomen Platonove sintagme »onkraj bitnosti« *<epékeina tês ousías>*, ki jo lahko razumemo ne samo »nadmetafizično«, temveč tudi filozofsko mistično, saj kliče k *odprtosti duha* za presežno resničnost, kaže na tisto, kar je »najbolj skrito v luči dneva« – Platon nam v prelomih logosa razodeva tisto »sončavo«, o kateri sem pisal v *Poletju* (gl. II. del, *Sedmerke*, str. 29–124).

Torej, če govorimo o »globoki realnosti«, nikakor ni nujno, da to globino pojmuje »metafizično« v Heideggerjevem pomenu, ki implicira kritiko platonizma in idealizma nasploh. Ni nujno, da pojmuje globino *nasproti* površini, esenco nasproti eksistenci, najstvo nasproti dejstvu; ni nujno, da idejo pojmuje kot Idejo, Zakon, Smisel, ki ga je treba uresničiti v svetu, četudi »preko trupel«. Le zakaj bi morali sprejeti misel: »Smysel je zmeraj nesrečen« [Baudrillard (1b), 302]? Zakaj bi bilo samoumevno, da moderni človek kot Subjekt »producira« smisel in da je ta človeški »projekt« zapisan niču? Nujna vezanost smisla na človeško subjektivnost je po Kantu postala skoraj nekakšen aksiom moderne filozofije, ki pa sploh ni samoumeven. Le zakaj bi morali sprejeti Baudrillardovo pesimistično, sifizovsko misel: »Še naprej fabriciramo smisel, celo tedaj, ko že zdavnaj vemo, da ga ni« [*ibid.*, 212]? Odkod pa sploh vemo, da smisel »fabriciramo«? A tudi če bi to res vedeli, zakaj bi sočustvovali s takšnim postmodernim svetoboljem: »Ni več upanja za smisel; in nedvomno je prav tako: smisel je smrtonosen« [*ibid.*, 186]. Zakaj bi bili očarani z Baudrillardovo eruditsko, vseposplošujočo, vse preveč blazirano duhovitostjo: »Te razposajene dirke po Möbiusovem prstanu, kjer se površina smisla vztrajno sprevrača v površino iluzije, ne bo nikoli konec – razen če ne bo iluzija smisla dokončno zmagala, kar pa bo dokončno pogubilo svet« [*ibid.*, 212]. Treba se je vprašati: *je smisel res zgolj iluzija?* Smisel je iluzija kvečjemu tedaj, če

reduciramo pomen tega pojma na »metafizični«, eshatološki, »najvišji smisel« sveta, kajti šele po tej redukciji je smiselno govoriti o popolnem uresničenju »globoke realnosti«, ki naj bi ves čas čakala nekje v »globini«, da bi bila končno uresničena, da bi »dokončno zmagala«, kot pravi Baudrillard.

A tudi če ni nobene metafizične »globoke realnosti«, ki bi podeljevala svetu smisel »od zunaj«, iz transcendence, bodisi božje ali človeške (subjektive), je méni-v-svetu očitna neka druga globina, neki drugi, bolje rečeno *prvi* smisel, ki me preseva kot sončava: to je moja prisotnost v »odprtosti« sveta, moje »deleženje« v duhu, ki je sama ta odprtost, »svetloba dneva«. Takšno »nadmetafizično« (in obenem »predmetafizično«) umevanje smisla *eo ipso* pomeni tudi *drugačno* umevanje »globoke realnosti«, saj že v izhodišču pretrga verigo tistih pojmovnih dedukcij, ki vodijo Baudrillarda – spričo domnevne izgube »globine«, izgube »drugega« v hiperrealnosti – k najbrž nehoteni apoteozi terorizma, miselnega ali realnega (saj misli prej ali slej sledi dejanje). Izhajajoč iz te *druge*, bolje rečeno *prve* »globine«, iz drugačnega, »globljega« in obenem bolj »očitno« prisotnega *smisla*, se lahko nadalje vprašamo, ali je virtualna realnost res najhujše zlo našega časa, ali je to res tisti »popolni zločin«, o katerem piše Baudrillard – čeprav tudi sam ugotavlja, da je popolnost tega zločina dejansko nedosegljiva, saj hiperrealnost nikoli ne more biti popolnoma udejanjena.

Baudrillard začne svojo knjigo *Popoln zločin* z nekakšnim preludijem (zapisanem v *kurzivi*, ki pa jo v navedku opuščam, saj jo potrebujem za druge namene). Takole pravi:

»To je zgodba o zločinu – o umoru realnosti. In o iztrebljenju neke iluzije – življenjske iluzije, radikalne iluzije sveta. Realno ne izgine v iluziji, iluzija je tista, ki izgine v integralni realnosti. [...] Žal ni zločin nikoli popoln. Še več: v tej črni knjigi izginotja realnega ni bilo mogoče odkriti ne motivov ne storilcev, in celo trupla samega realnega niso nikoli odkrili. [...] Če ni zločin nikoli popoln, potem je popolnost vedno kriminalna, kakor napoveduje že njeno

ime <perfection>. V popolnem zločinu je prav popolnost tista, ki je zločin – tako kot je v prosojnosti zla prav sama prosojnost zlo. Toda popolnost je vedno kaznovana: kazen za popolnost je reprodukcija.« [Baudrillard (1b), 193]

Žal dobro zveneče besede še ne zagotavljajo resničnosti ubesedenih misli, kajti tu je spet problematična Baudrillardova nonšalantna, neutemeljena »posplošitev« – le *zakaj* naj bi bila popolnost *vedno* kriminalna? Ta čudna trditev naj bi sledila iz premise »Če ni zločin nikoli popoln ...«, ampak tudi če zločin res ni nikoli popoln, iz tega nikakor ne sledi, da je popolnost vedno kriminalna (tj. zla). V tem je preprosta logična oziroma semantična napaka, namreč enačenje nemožne popolnosti zločina (ali širše: zla) z nemožnostjo popolnosti nasploh. Če rečemo malo drugače: *tudi če res ni možno popolno zlo, to še ne pomeni, da ni možno popolno dobro*. In potem sledi še tista retorična figura: »popolnost je vedno kaznovana: kazen za popolnost je reprodukcija« – to bi veljalo kvečjemu tedaj, če bi imeli besedi »nepopolnost« in »reprodukcija« isti pomen, če bi bili sinonimni; v tem primeru bi lahko navedeni stavek prebrali: »... kazen za popolnost je nepopolnost«; toda takšen, kakor ga je Baudrillard zapisal, je povsem neutemeljen. Kajti, *nota bene*, tu ne gre zgolj za neko »pesniško« frazo, gre za *trditev*, s katero avtor uvaja bralca v svojo filozofsko, teoretsko analizo »umora realnosti«. Ampak ali imajo takšne retorične akrobacije sploh kakšno resničnostno vrednost?

Po preludiju, na začetku glavnega, »teoretskega« besedila knjige *Popoln zločin*, v uvodnem poglavju pod ponovljenim naslovom »Popoln zločin«, preberemo nadaljnjo eksplikacijo:

»Če ne bi bilo videzov, bi bil svet popolni zločin, se pravi, brez zločinca, brez žrtve in brez motiva [...] Toda zločin ni nikoli popoln, saj svet izdajajo videzi, ki so sledi njegovega neobstoja, sledi kontinuitete nič. Sam nič, kontinuiteta nič, pušča sledi. In tako svet izdaja svojo skrivnost. Tako se svet da slutiti, četudi se obenem skriva za videzi.« [Baudrillard (1b), 195]

Če pustimo ob strani vprašanje, kako lahko »[s]am nič, kontinuiteta nič, pušča sledi«, iz teh uvodnih akordov v *Popoln zločin* razberemo, da *videzi* preprečujejo, da bi bil svet popolni zločin, tj., simulakri so *sledi* zločina, umora realnosti, medtem ko popolni zločin ne pušča sledi, saj je »vedno dovršen – *perfectum*« [ibid.]. Med sledi, videze, simulakre pa Baudrillard prišteva »zločinca« (tj. človeka, torej tudi mene, tebe, njo idr.), »žrtev« (naš realni svet) in »motiv« (razlog ali vzrok hiperrealnosti). Vse troje je zanj zgolj »aktualna precesija simulakrov« [ibid.], in spričo tega izničenja razlike med resničnostjo in videzom spet in spet izraža svoj temačni *malaise*: »Naša prihodnja usoda je dovršitev tega zločina, njegov neizprosen potek, kontinuiteta zla, vztrajanje nič« [ibid.]. Temu depresivnemu svetobolju se potem pridruži še nekakšna nostalgija (če ji sploh lahko tako rečemo): »nikoli ne bomo doživeli izvirne scene [... in tako] kot se ne da sondirati tistih nekaj začetnih sekund Velikega poka, se tudi ne da zarisati nekaj sekund izvirnega zločina« [ibid.]. Če tu pustimo ob strani upravičeno kritiko oziroma sarkazem Alana Sokala ob tovrstnih kvaziznanstvenih spekulacijah, lahko k Baudrillardovi lamentaciji spričo človeške nemožnosti spoznanja »izvirnega zločina« pripomnimo, da v tej brezupni zgodbi ni niti toliko upanja kot v starih gnostičnih herezijah, v katerih se je temnemu demiurgu vendarle postavil nasproti svetli odrešenik. In ko Baudrillard pravi: »Veliko filozofsko vprašanje se je glasilo: ›Zakaj je nekaj in ne raje nič?«, je danes pravo vprašanje: ›Zakaj je nič in ne raje nekaj?« [ibid., 196] – mu lahko kar hitro in preprosto odgovorimo: pa saj *ni* nič, gotovo je »vsaj« nekaj, saj sam ugotavlja, da so simulakri sledi umorjene realnosti. In potem ko nadalje ubija realnost z besedami: »Realnost je psica, kar ni čudno, saj je navsezadnje rojena iz nečistovanja z računskim duhom – je izmeček svete iluzije, prepuščen šakalom znanosti?« [ibid., 197] ter še dalje: »Na obzorju simulacije ni izginil le svet, temveč se celo samega vprašanja o njegovem obstoju ne da več zastaviti« [ibid., 199] (kar je pravzaprav *contradictio in adiecto* glede na Baudrillardovo lastno spraševanje v tej knjigi), kajti

»živimo v svetu, v katerem je vrhovna funkcija znaka v tem, da povzroči izginotje realnosti, a obenem zakrije to izginotje« [*ibid.*], pri čemer tudi »[u]metnost danes ne počne nič drugega« [*ibid.*] itd. – ob vseh teh katastrofičnih trditvah lahko samo skomignemo z rameni in vzdihnemo spričo takšne brezmejne melanholije, predvsem pa lahko ugovarjamo: ampak ta Baudrillardov »popolni zločin« ima napako že v sami zastavitvi (poleg vseh drugih), že v formulaciji te svoje nepopolne popolnosti – namreč neko povsem preprosto, očitno napako: kljub vsem videzom, kljub vsem simulakrom, »sledem nič«, ki me v sodobnem svetu obdajajo, sem tu še vedno *jaz sam*, še vedno je tu moja zavest, moja »odprtost« v svet, še vedno lahko pogledam na vso to tragikomično sceno »izza odra«. In tudi takrat, ko mene ne bo več, bodo tu drugi ljudje, moji »drugi jazi«: od daleč sence, od blizu duše, ki vstopamo v »sončavo« duha in izstopamo iz nje, da bi naredili prostor tistim, ki prihajajo za nami.

Zato mi Baudrillardov resnični ali simulirani *malaise* nikakor ni blizu. V spisu »Histereza tisočletja«, tj. v zadnjem poglavju knjige *Iluzija konca (L'illusion de la fin, 1992)* je zapisal naslednje, milo rečeno, čudne misli:

»Tej možnosti [*cf.* koncu sveta] smo se približali z atomsko dobo. Žal je ravnotežje strahovlade začasno odgodilo ta končni dogodek, ga potem odložilo za vedno (?), in zdaj, ko se je to zastraševanje izkazalo za uspešno, se moramo navaditi na misel, *da konca ni več in ga tudi nikoli ne bo*, da je zgodovina sama postala neskončna. Torej kadar govorimo o ›koncu zgodovine‹, o ›koncu vsega političnega‹, o ›koncu vsega družbenega‹, o ›koncu ideologij‹, ni res nič od tega. Najhujše pri vsem tem pa je natančno to, da se ne bo nič nehalo, ampak da se bodo vse te reči nadaljevale – počasi, dolgotrajno, periodično – v tisti histerezi vsega, kar tako kot nohti in lasje raste še po smrti.« [Baudrillard (3), 9]

»Žal«! »Najhujše je, da se ne bo nič nehalo«? – In potem, devet let pozneje, *se zgodi* (menda ne »k sreči«?) tisti skoraj

»absolutni dogodek«, *Ground Zero*. A kljub temu Dogodku, s katerim je *realno* vdrlo v hiperrealno, pa zdaj, več kot desetletje po sesutju Dvojčkov, ostaja aktualna, najbrž bolj kot ta vendar že *minuli* tragični dogodek, tista Baudrillardova starejša, »predseptembrska« napoved: »Naša apokalipsa ni resnična, ampak *virtualna*. In to ne v prihodnosti, ampak *tukaj in zdaj*« [*ibid.*]. – O, ta obsedenost s koncem, ki ga ni v realnem, vselej pa je »tu in zdaj«, v virtualnem svetu! O, ta »histereza tisočletja«, to čakanje nečesa fatalnega! V eseju »o ekstremnih fenomenih« z naslovom *Transparentnost zla* (1990) je Baudrillard, seveda med drugim (a podobnim), napisal: »Na primer, napad računalniških virusov: ko se pripeti kakšen tak dogodek, začne nekaj v nas podhrtevati od veselosti, ne zaradi perverznega zadovoljstva spričo katastrofe ali zaradi nagnjenosti k slabemu, temveč zato, ker je pred nami vzniknilo nekaj fatalnega, pojav fatalnega pa pri človeku vedno izzove vihar navdušenja« [Baudrillard (2), 203]. Kaj pa je to drugega kot »perverzno zadovoljstvo spričo katastrofe« – seveda, takrat ko se zgodi nekje *drugje* in gledaš to »sublimnost« na televizijskem zaslonu? In potem znova tisti melanholični (tj. dobesedno »črnožolčni«) *malaise* ob spoznanju, da tudi ta katastrofa ni bila Apokalipsa, saj zlo vendarle ni tako transparentno, da bi bilo človeštvu razodeto kot kak »absolutni dogodek«.

Zlo ni transparentno. Nasprotno, *dobro* je presojno – seveda v povsem drugačnem pomenu: presojna je svetloba, »sončava«, ki preseva svet. Zlo kot »odsotnost dobrega« ni presojno, kakor ni presojna tema kot odsotnost luči ... in navsezadnje: tudi 9/11 ostaja nepresojen.

Dno Nič

NEDELJSKI OBISK PRI NEVIDNIH SENCAH

Zdaj, ob koncu leta '12, več kot desetletje po malone »absolutnem dogodku« 9/11, je »Dno Nič« (Ground Zero) še vedno ogromno gradbišče. Nova stolpa velikana, dokaj različna bratca, nikakor ne več dvojčka, sta zgrajena in zastekljena že skoraj do vrha: na njunih zrcalnih površinah odsevajo sosednji stolpi, oblaki in sinje nebo. Prvi je široka, mogočna prizma, drugi – ki bo najvišji stolp v metropoli, višji od samega Empireja – pa je sloka, osmerokotna kombinacija prizme in piramide. Na njunih vrhéh se vrtijo tipalke žerjavov, ki dvigajo gradbene elemente z dna v višave.

Senci A. in B. stojita v vrsti pred vstopno kontrolo. Postopek je podoben kot na letališčih, le sezuti se tu ni treba, sicer pa moraš poslati skozi detektor vso svojo opravo: torbo, fotoaparata, tablico, palico ... in tako se kaj kmalu nabere vrsta, zlasti ob nedeljah.

B. gleda skozi mrežno ograjo na Dno Nič. Če nečesa že dolgo ni več, si je težko predstavljati, da je nekoč res bilo, prav tu.

A. si odpenja plašč. Ja, velike odsotne stvari si je težko predstavljati, sploh pa, če jih nisi videl, ko so še bile tu.

B. Si ti, Angelo, kdaj videl Dvojčka v živo?

A. Seveda, pred 9/11.

B. Pričakoval sem, da mi boš kaj povedal o njiju, saj si moj vodnik po svetu senc.

A. Tokrat sem rajši naročil specialnega vodnika.

B. Specialnega? Najbrž nekoga, ki je sam doživel 9/11?

A. To ravno ne. Zate sem izbral bolj filozofskega poznavalca.

B. Virtualnega ali realnega?

A. Virtualno realnega.

B. Povej mi naravnost: je ta vodnik realna oseba ali ni?

A. Saj ti pravim: virtualno realna ... in to je glede na okoliščine čisto dovolj. Sicer pa ga tudi sam še nisem osebno srečal.

B. Si ga našel v KNJIGI OBRAZOV?

A. Ne, kar v GUGLU, kjer ima več milijonov obiskov.

B. Me pa res zanima, kdo je to.

A. Saj ga boš kmalu spoznal, Bruno. Zmenila sva se, da naju počaka v informativnem centru, takoj za kontrolo.

Senca, ki jo bomo imenovali Bd., se skozi svoja velika očala prijazno smehlja gospodoma s črnima klobukoma.

A. *privzdigne svoj klobuk.* Me veseli, da sem vas spoznal, spoštovani gospod profesor, *je suis enchanté.*

Bd. se rahlo prikloni.

A. *ju predstavi* – to je moj prijatelj, mojster Bruno, ki gostuje na UNIVERZIJANI – to pa je Jean Baudrillard, osebno.

B., *osuplo.* Slavni filozof iz Pariza?

Bd. se znova rahlo prikloni in zdi se, da tudi malce pomežikne.

B. *si natakne klobuk nazaj na glavo.* Naj rajši govorimo francosko? *Vous préférez que nous parlions français?*

A. *brž posreduje.* Ni treba, saj se razumemo.

B., *vprašujoče.* Da se razumemo? Nisem ravno prepričan ...

A. *ga potegne vstran.* Na spletni strani sem prebral, da je gospod Baudrillard zelo zgovoren, ko gre za prave stvari, ne mara pa izgubljati besed za formalnosti in banalnosti.

B., *šepetaje.* Ali ni Baudrillard umrl že pred leti?

A. Faktično realno že, virtualno realno pa nikakor ne!

Bd. jima galantno pokaže z roko, naj mu sledita.

A. *prime svojega varovanca pod roko.* Greva, Bruno, slediva njegovih senci, gotovo nama bo povedal marsikaj zanimivega.

Nova stolpa, ki ju še gradijo, stojita na nasprotnih straneh gigantskega kompleksa, na ploščadi med njima pa zijata

v natančnem kvadratnem tlorisu izginulih Dvojčkov velikanski spominski jami, obloženi s črnim marmorjem. Na njunem zgornjem robu so vklesana imena vseh tri tisoč žrtev terorističnega napada 9/11. Jami Dvojčici sta povsem enaki monumentalni fontani (le vklesana imena so druga): vodne tančice polzijo z robov čez gladek marmor v globino, na dnu pa se voda izravna v kvadratno jezerce in sredi tega velikega kvadrata pada v manjši, prav tako kvadraten ponor, izginja pred očmi obiskovalca v nevidno brezno.

Bd. se ustavi pred prvo jamo. »Če govorimo o absolutnem dogodku, se srečamo z neko absolutno težavo« [Baudrillard (4a), 41].

B., radovedno. S katero?

Bd. »Namreč tedaj, ko podajamo analizo, ki ni razlaga – saj menim, da ni nobene možne razlage tega dogodka, niti s strani intelektualcev niti koga drugega – ampak je, če tako rečemo, njegov *analogon*; analizo, ki bi utegnila biti ravno tako nesprejemljiva kot sam dogodek, ker zadeva, recimo, simbolno imaginacijo na bolj ali manj enak način« [*ibid.*].

B. Zanimivo, ampak ...

Bd. nemoteno nadaljuje. »... ta simbolični dogodek je postavil v mat pozicijo tudi samo globalizacijo« [Baudrillard (4), 5].

B. zakašlja. Mar ni zdaj, desetletje pozneje, globalizacija še močnejša? Ali danes še veljajo vaše ugotovitve iz *Duha terorizma*?

Bd. pa, kot da ga ne sliši, naprej razvija svoj »analogon«. »Konec koncev so to sicer nekako storili oni, mi pa smo to hoteli. Če tega ne upoštevamo, dogodek izgubi vsakršno simbolično dimenzijo, je čisto nesrečno naključje ...« [*ibid.*, 7].

B., ga nejevoljno prekine. Kako prosim? Torej je volja Zahoda zrušila Dvojčka, ali pa sta se celo sama sesula zaradi lastne teže?

Bd. nadležneža zgolj ošvrkne s pogledom. »Ko sta se zrušila oba stolpa, smo imeli občutek, da sta bila s svojim lastnim samomorom odgovor samomora samomorilskih letal« [9].

B. se obrne k svojemu angelu. Angelo, ali sem prav slišal? Da sta Dvojčka naredila samomor?

A. zašepeta. Prav si slišal. A poslušajva dalje, saj je šele začel.

B. pokaže z roko k črni jami. To da je bil samomor?

A. približa prst nosu. Tiše, Bruno, tiše!

B. nekaj jezno zabrunda, potem pa pomisli, da bi bilo res škoda zapraviti to izjemno priložnost, da lahko posluša samega Baudrillarda, tako rekoč iz oči v oči.

Bd. »Sistem je sam ustvaril objektivne pogoje za te brutalne povračilne ukrepe ... Teror proti terorju – za vsem tem ni nobene ideologije« [11].

B., zdaj rajši kar zase, v svojih mislih. Ampak ti dve vrsti terorja vendarle nista primerljivi brez neke globlje refleksije, brez analize njunih širših kontekstov, ki nikakor niso povsem enaki, kljub domnevno »teroristični« politiki Zahoda do islamskega sveta. Glavni, ne samo politični oziroma vojaški, ampak tudi idejni greh Zahoda proti preostalemu svetu, še posebej islamu, naj bi bila nasilna globalizacija, globalno nasilje najmočnejšega nasproti vsem šibkejšim. Ampak tudi če to tezo sprejmemo, ali je prav, da definiramo fundamentalistični terorizem kot razpršeno, »fraktalno vojno« proti globalizaciji [*ibid.*, 14]? Mislim, da s tem rečemo premalo, da bolj mistificiramo kot zares razložimo prave motive islamskih teroristov.

Bd. pa vztraja pri svoji enačbi. »... če bi svetu vladal islam, bi se terorizem vzdignil proti islamu. *Kajti svet je tisti, ki se upira svetovni globalizaciji*« [*ibid.*, podč. *Bd.*].

B. zmaje z glavo. Saj islamisti niso antiglobalisti! Ravno nasprotno, svetu bi radi vsilili svoj lastni, na veri temelječi »globalizem«. Zato bi bilo pravilneje reči: če bi se krščanstvo čutilo tako ogroženo »od zunaj«, kakor se s strani zahodne civilizacije čuti islam – upravičeno ali ne – oziroma če bi bile vloge, hipotetično, obrnjene in bi bil islam »globalna religija«, se pravi, glavna religija globalistične civilizacije, potem bi se morda res znova pojavil terorizem tudi v imenu krščanstva in se vzdignil proti islamu ... ampak to so čiste konstrukcije, saj

je dandanes krščanstvo precej drugače vpeto v svet kot islam. Boj za religiozno prevlado v svetu, ki ga še vedno bojuje islam ali vsaj njegov fundamentalistični del, je krščanstvo v zahodni zgodovini že izgubilo – pa ne v vojnah z islamskim svetom, temveč v boju z novoveškimi sekularizmom.

Bd. »Na takšno pravilo, kot je smrt, ne more biti odgovorjeno drugače kot z enako ali s še večjo smrtjo« [*ibid.*, 19, podč. *Bd.*].

B., *premišljuje, z grenkobo.* Zob za zob, glavo za glavo ... seveda, talionsko načelo je bistveni del šariatskega prava!

Bd. medtem napleta dalje o simbolnem pomenu 9/11. »Govorimo o bioterorizmu, o bakteriološki vojni ali o nuklearnem terorizmu. Vendar pa vse to ne sodi v isto zvrst kot simbolični izziv ...« [28].

B. ogorčeno. Tri tisoč mrtvih, pa simbolični izziv!

Bd. noče ali ne more slišati. »Vse je v izzivu in dvoboju, torej še vedno v razmerju dvojnosti, v osebnem razmerju, ki vključuje nasprotujočo moč ...« [*ibid.*].

B., jedko. V dvoboju? Kakšnem dvoboju?

Bd. ne razlaga, ampak le analizira. »Zunaj pakta, ki povezuje teroriste, obstaja tudi nekaj, kar je podobno dvobojevalskemu paktu z nasprotnikom. To je torej ravno nasprotno od strahopetnosti, kakršne jih obtožujejo, to je natanko nasprotno od tega, kar so storili Američani v zalivski vojni (in kar pravkar znova počnejo v Afganistanu): nevidna tarča, operacijska likvidacija« [28–29].

B. prhne. Teroristi so torej nekakšni vitezi?

Bd. dvigne roke. »... teroristi so izkoristili realni čas podob in njihovo takojšnje svetovno predvajanje« [30].

B. Toda to sposojeno vsemogočnost so obrnili proti tistim, ki z vojnami proti islamskim državam niso imeli nič, realno sploh ne, virtualno pa zgolj posredno, prek velike mreže sveta, tako kot mi vsi.

Bd. se prizanesljivo nasmehne. »... v tem smo lahko videli vstajenje zgodovine, onkraj njenega napovedanega konca« [*ibid.*].

B. se ozre okrog sebe. Angelo, slišiš, kaj pravi? ... Si še tu?

A. *nekaj sežnje v stran prebira vklesana imena žrtev.* Slišim, Bruno, slišim vaju oba, tudi tvoje ugovore.

B. In kaj misliš o tem, kar pravi najin vodnik?

A., *s strani, sklonjen nad seznamom.* Naj pove do konca, kar ima povedati, potem bova presojala.

Bd. *izvede nov miselni obrat.* »To teroristično dejanje ni ›resnično«. V nekem smislu je še hujše: je simbolno« [32].

B. Zakaj pa hujše?

Bd. »Sámo simbolno nasilje ustvarja edinstvenost« [*ibid.*].

B. *odkimava.* Ampak takšna edinstvenost je zelo nemoralna!

Bd. »Spektakel terorizma vsiljuje terorizem spektakla. In proti tej nemoralni fascinaciji (čeprav izzove tudi univerzalno moralno reakcijo) politika ne more nič« [33].

B., *subo.* Zakaj ne bi mogla nič?

Bd. »... mediji so del dogodka, so sestavni del terorja, in igrajo svojo vlogo v enem ali drugem smislu« [34].

B. *zakroži s palico čez Dno Nič.* Oprostite, gospod Baudrillard, mislim sem, da nama boste kaj povedali o samih Dvojčkih, pa o obnovi tega nesrečnega kraja, pa o ljudeh, ki se borijo proti pozabi tega, kot pravite, »absolutnega dogodka«, zato da se ne bi nikoli več ponovil – vi pa nama servirate zgolj neka »obča mesta« o simbolih, terorju, zgodovini ... nama boste povedali še kaj bolj zanimivega?

Bd. *razumevajoče prikima in ju s prijazno kretnjo povabi k drugi marmorni jami.* A. in B. *sklonjenih glav sledita njegovi senci.*

Za drugo jamo se dviga neznansko visok nov stolp v obliki slokega poliedra. Na stekleni površini geometrično dovršene piramidalne prizme se blešči sonce, tik pod vrhom pa zrcalno potuje med oblaki neko letalo (na velemestnem nebu jih nikoli ne manjka).

Bd. »Napadi 9/11 zadevajo tudi arhitekturo, kajti tisto, kar je bilo uničeno, sta bila kar najbolj prestižni zgradbi, obenem z njima pa celotni (zahodni) vrednostni sistem in svetovni red« [Baudrillard (4a), 41].

B. vzame iz žepa kukalce in opazuje odsev letala pod visokimi tipalkami žerjavov. Baudrillard rad pretirava, si reče, tak je pač njegov stil ... zdi se, da še posebej v tem govoru, Rekviem za Dvojčka.

A. se tudi pri drugi jami posveča branju v marmor vklesanih imen, kakor da bi si jih skušal zapomniti, vseh tri tisoč.

Bd. »Najprej se moramo vprašati: zakaj Dvojčka, zakaj dva stolpa Svetovnega trgovskega centra?« [ibid., 42]

B. odgovarja v mislih. Najbrž zaradi simetrije, v simetriji je lepota, vsaj po klasičnem okusu ...

Bd. odgovarja. »Vse visoke zgradbe na Manhattnu so bile zamišljene tako, da se medsebojno izzivajo v tekmujoči vertikalnosti, in rezultat tega je bila arhitekturna panorama, ki je odražala sam kapitalistični sistem – piramidalna džungla, katere slavna podoba se pokaže očem že tedaj, ko prihajamo z morja. Ta slika se je spremenila po letu 1973, ko sta bila zgrajena Dvojčka. Podoba sistema ni bil več obelisk ali piramida, marveč luknjičasta kartica [tj., predhodnica računalniškega čipa] in statistični graf. Ta arhitekturni grafizem je utelešenje sistema, ki ni več tekmovalen, ampak je digitalen in izračunljiv sistem, iz katerega je tekmovanje izginilo v prid spletu in monopolu« [42–43].

B. zdaj prisluhne z večjim zanimanjem. No, pri novem najvišjem stolpu pa se JABOLKO spet vrača k obelisku in piramidi ...

Bd. nadaljuje s svojo »analogno« analizo. »Perfektna paralelepipeda, ki sta stala čez 1300 čevljev visoko, na kvadratni bazi: popolnoma uravnoteženi, slepo povezani plovili (pravijo, da je terorizem »slep«, vendar sta bila tudi stolpa slepa – monolita, ki nista več odprta zunanjemu svetu, ampak podvržena umetnemu klimatiziranju)« [43].

B. spet zagodrnja. Že, ampak zaradi svoje monolitnosti še nista bila slepa, saj je bila njuna notranjost prek tisočernih tipalk povezana z vsem svetom.

Bd. spekulira dalje. »Dejstvo, da sta bila dva, pomeni konec vsake izvirne reference. Če bi bil en sam, ne bi popolno utelešal monopola. Šele podvojitve znaka resnično naredi konec tistemu, kar označuje« [ibid.].

B. spravi kukalce v žep. Hm, elegantno rečeno, ampak ...

Bd. »V tej podvojitvi je svojevrstna fascinacija. Ne glede na to, kako visoka sta bila, sta stolpa vendarle pomenila zaustavitev vertikalnosti. Nista bila iste vrste kot druge zgradbe. Kulminirala sta ravno v natančnem medsebojnem zrcaljenju. Steklene in jeklene fasade zgradb v Rockefellerjevem centru še vedno zrcalijo druga drugo v neskončni odsevnosti, toda Dvojčka nista imela več fasad, nobenih obrazov. Z retoriko vertikalnosti izgine tudi retorika zrcaljenja. Ostane zgolj neka vrsta črne škatle, serija je zaključena s številom dva, ki je tako v arhitekturi kot v samem sistemu zgolj produkt kloniranja in nespremenljive genetske kode« [44].

B. vzdihne. Že mogoče, ampak simetrično dvojnost bi lahko interpretirali tudi kot komplementarnost, sodelovanje, medsebojno zrcaljenje dveh kozmičnih principov ...

Bd. »... Potemtakem moramo ugotoviti, da sesutje stolpov – ki je samo po sebi edinstven dogodek v zgodovini modernih mest – navsezadnje predstavlja nek dramatičen konec in izginotje tako te arhitekturne oblike kot svetovnega sistema, ki ga je utelešala. Oblikovana kot čista kompjuterska podoba bančništva in financ, izračunljivega in digitalnega, sta stolpa v nekem smislu utelešala možgane tega sistema in s tem, da so teroristi udarili v možgane, so zadeli živčni center sistema« [44–45].

B. To seveda drži, da so teroristi zadeli v polno, kar pa še ne pomeni, da so revolucionarji, kaj šele junaki!

A. še vedno prebira imena, mnogo jih je.

Bd. »Nasilje globalizacije vključuje tudi arhitekturo, in zato tudi nasilen protest proti njej vključuje porušenje te arhitekture. V okviru skupne drame lahko rečemo, da je bila groza teh 4000 žrtev pri umiranju v teh stolpih neločljiva od groze življenja v njih – groze življenja in dela v sarkofagih iz betona in jekla« [45].

B. vzroji. Lepo vas prosim, kolega filozof, kaj pa nakladate!

Bd. pozna moč svojih besed, ki jim takšne puščice ne pridejo do živega, zato se le bežno ozre in profesionalno nada-

ljuje. »Takšni arhitekturni monstrumi, podobno kakor center Beaubourg, vselej vzbujajo ambivalentno fascinacijo, tako kot nasploh ekstremne oblike moderne tehnologije – protislovno občutje privlačenja in odbijanja, in zato nekje tudi skrito željo, da bi videli njihovo izginotje« [45–46].

B. No, saj sem si mislil: zdaj še malo psihoanalize ...

Bd. »V primeru Dvojčkov pa je dodano še nekaj posebnega: prav njihova simetrija in dvojina ...« [46].

*B. zdaj že ve, kaj bo sledilo, saj ni prvič, da posluša takšno sijajno intelektualno pleteničenje. Oči mu tavajo od črnega kvadratnega brezna na dnu marmorne fontane, prek velikanškega gradbišča, ki zapolnjuje Dno Nič s svojim nenehnim brnenjem, rožljanjem in zvenenjem, vse tja gor do sončnega bleska na vrhu stolpov – Kje so zdaj, kje so vse te sence, vse te duše, vsa ta življenja, ki so umrla tistega strašnega dne? Seveda, ljudje po vsem svetu nenehno umirajo – v vojnah, zaradi bolezni in lakote, v nesrečah, ali preprosto zaradi starosti – pa vendar je klic prav *teh* duš, ki so se jim prav *tu* zdrobila njihova krhka zemeljska življenja v apokaliptičnem sesutju velikanov, katerih ječanje je 9/11 odmevalo po vsem svetu, še posebno presunljiv, in kdor ne razume te vélike človeške tragedije in jo poskuša investirati v neko svojo ideološko fantazmo o »absolutnem dogodku«, ki naj bi ga navsezadnje hoteli mi sami, ta pravzaprav ne razume ničesar! Kajti ni mogoče primerjati, preštovati in moralno tehtati žrtev tu in tam, na zahodu ali na vzhodu: vsaka duša je ves svet, izguba vsake duše je izguba celega sveta! In zato da bi to spoznali, ne potrebujemo terorizma, ravno nasprotno: potrebujemo strpnost, sodelovanje, sočutje. Sredstva nikoli ne posvečujejo cilja, zlasti pa ne takrat, ko zahtevajo toliko krvi, toliko solz, toliko trpljenja! In če kdo reče, da so takšne »lekcije« človeštvu potrebne, zato da bi se z njimi kaj naučilo, je njegovo videnje sveta skrajno cinično; in še vedno, četudi nekoliko manj, je cinično tedaj, če kdo reče – tako kot Baudrillard, a ne samo on – da sicer ni dobro, da je Zahod doživel to strašno »lekcijo«, vendar jo je *moral* doživeti in bi se iz nje lahko kaj*

»naučil«. Oh, vsekakor bi bilo mnogo bolje, da se 9/11 ne bi nikoli zgodil!

A. ga blago dregne. Bruno, si še tu?

B. se ozre. Tu sem, prav tu ... bolj sem tu, kot sem si mislil, da bom.

A. Najin vodnik še ni končal svoje pripovedi ... ga ne bova poslušala do konca?

B. prikima. No, pa dajva, saj se nama ne mudi.

Bd. medtem govori ves čas, neprekinjeno. »... Kolaps stolpov je važen simbolni dogodek. Predstavljajte si, da se ne bi sesula, ali da bi se sesul samo eden: učinek nikakor ne bi bil enak. Ranljivost svetovne velesile ne bi bila tako očitno dokazana. Stolpa, ki sta bila emblema te moči, jo še vedno utelešata v njunem dramatičnem koncu, ki spominja na samomor. Ko si ju videl, kako sta se sesula vase, kakor v imploziji, si imel vtis, da delata samomor v odgovor na samomor samomorilskih letal« [*ibid.*, 47].

B. zamahne z roko. To smo že slišali – ampak od kod sploh ta misel, da je šlo pri Dvojčkih za samomor?

Bd. »Sta bila Dvojčka uničena, ali sta se sesula? Bodimo si na jasnem glede tega: stolpa sta oboje: fizični, arhitekturni objekt in simbolni objekt (simbola finančne moči in globalnega ekonomskega liberalizma). Arhitekturni objekt je bil uničen, vendar je bil prava tarča uničenja simbolni objekt. Lahko bi rekli, da je fizično uničenje prineslo tudi simbolni kolaps. Dejansko pa nihče, niti teroristi, ni računal na totalno uničenje stolpov. In tako je dejansko bil simbolni kolaps tisti, ki je prinesel s seboj njun fizični kolaps, ne pa obratno« [47–48].

B., zdaj že zdolgočaseno. Vse manj ga razumem. Le kako naj bi simbolni kolaps povzročil ali »prinesel s seboj« fizični kolaps? To je nesmisel. Fizični kolaps je bil posledica stopljene jeklene konstrukcije, ne pa kakega simbolnega kolapsa globalnega kapitalizma.

Bd. pa se ne dá. »Kakor da bi moč, ki je nosila ta stolpa, nenadoma izgubila vso energijo, vso prožnost; kakor da bi

ta arogantna moč nenadoma klonila pod pritiskom preveč intenzivnega naprežanja: naprežanja, da mora vselej biti edini svetovni model« [48].

B. Seveda – *kakor* da bi ... in to je zgolj analogija, nič več.

Bd. »Tako sta se stolpa, utrujena biti simbol nečesa, kar je bilo pretežko breme, da bi ga nosila, sesula, tokrat fizično, v vsej njuni totalnosti. Njuni jekleni živci so popokali. Sesula sta se vertikalno, izčrpana vse svoje moči, medtem ko je ves svet gledal z osuplostjo« [48–49].

B. Kakšna mistifikacija! Kakšno verbalno naslajanje!

Bd. *pa še kar naprej, neuničljivo.* »... kakor da bi se celoten sistem s svojo notranjo krhkostjo pridružil igri svoje lastne likvidacije, in se tako vključil v igro terorizma« [49].

B. *potrto odkimava.* Koliko privoščljivosti je v teh besedah, koliko slabo prikritega sovraštva do Amerike!

Bd. *končno prehaja k sklepnim mislim.* »Glede tega pa, kaj naj bi bilo zgrajeno na mestu dveh stolpov, je problem nerešljiv ...« [50]

B. Ampak, kot vidite, cenjeni kolega filozof, se ta problem vendarle rešuje.

Bd. »... preprosto zato, ker si ni mogoče zamisliti ničesar ekvivalentnega, kar bi bilo vredno uničenja – kar bi bilo vredno, da bi bilo uničeno« [*ibid.*].

B., bolj zase. Ni ravno izviren, saj je že Marx uporabil tisto slavno Goethejevo sentenco iz *Fausta*: »Vse, kar je, je vredno, da propade« – Lahko pa bi k temu dodali: vse tisto, kar resnično je ...

Bd. »Dvojčka sta bila vredna uničenja. Tega ne moremo reči za mnoga arhitekturna dela. Največ stvari sploh ni vredno uničenja ali žrtvovanja. Samo prestižna dela si zaslužijo to usodo, saj je to čast« [*ibid.*].

B., spet glasneje. Zakaj pa potemtakem ni bil uničen, recimo, Eiffelov stolp?

Bd. *seveda vljudno presliši to provokativno pripombo.* »Ta trditev ni tako paradokсна, kot se zdi, in zastavlja temeljno vprašanje za arhitekturo: graditi je treba samo tiste stvari, ki so s svojo odličnostjo vredne, da so uničene. Poglejte malce

naokoli s to radikalno trditvijo v mislih in videli boste, kaj to pomeni: ne preostane prav veliko tistega, kar vzdrži to ekstremno hipotezo« [50–51].

B. S to hipotezo se sicer strinjam, vendar to ni in ne more biti noben argument za *resnično* uničenje najodličnejših človeških del.

Bd. »... Stolpa sta, kar se njiju samih tiče, izginila. Toda pustila sta nam simbol svojega izginotja, svoje izginotje kot simbol. Dvojčka, ki sta bila simbol vsemogočnosti, sta postala, s svojo odsotnostjo, simbol možnega izginotja te vsemogočnosti – in to je morda še močnejši simbol« [51].

B. Navsezadnje gre torej vendarle za kroženje volje do moči?

Bd. »... Nihče, ki ju je videl, si ju ne more nehati predstavljati, kakor tudi ne vtisa, ki sta ga dajala obrisu mesta z vseh njegovih točk. Njun konec v materialnem prostoru ju je prenesel v dokončen imaginarni prostor. Po zaslugi terorizma je Svetovni trgovski center postal najlepša zgradba na svetu – osmo čudo sveta« [52].

Po tem grandioznem sklepnem akordu se senca svetovno znanega filozofa rahlo prikloni gospodoma A. in B. ter v nekaj trenutkih zbledi kakor podoba na displeju.

B. *išče pipo v žepu.* Angelo, zakaj si izbral ravno Baudrillarda za najinega vodnika na Dnu Nič?

A. *opazuje odsev letala na visokem stolpu, zdaj seveda nekega drugega letala.* Malo sem pobrskal po GUGLU, pogledal sem, kdo je pisal o Dvojčkih, in med prvimi zadetki sem naletel nanj. Zdel se mi je zanimiv, mislil sem, da bo tudi tebi.

B. *izuleče pipo.* Saj je zanimiv, sijajen analitik je, ampak ...

A. *ga prehiti.* Saj vem, kaj boš rekel, in se povsem strinjam: preveč razuma, preveč besed, preveč retorike – a premalo srca, premalo duše, premalo sočutja!

B. *si polni pipo.* Ja, prav to. Ali nisi poznal njegovih spisov?

A. *odkima.* Ne, saj veš, da je že davno, odkar sem bil na Sorboni, zato nekoliko bolj poznam le staro filozofijo – koli-

kor se sploh še spominjam tistih časov – moderne pa ne ... Bruno, najbrž tu ne smeš kaditi, pa tudi ne bi bilo spoštljivo do umrlih.

B. v zadregi spravi pipo in tobak nazaj v žep. Seveda, pozabil sem ... Presenetilo me je, da je njegova senca tako hitro izginila, da se je razblinila v nič.

A. zakrili z rokami. Misliš, da se je res razblinil v nič? Jaz bi rajši rekel z njegovimi besedami: izginil je in nama pustil svoje izginotje kot simbol.

B. trka s prsti po črnem marmorju. Premišljuje, zakaj si me pravzaprav pripeljal sèm: ali ima ta najin sestop na Dno Nič kakšno zvezo z iskanjem moje pogrešane duše ... ali pa s tisto Sibilo?

A., smehljaje. Sam veš, Bruno, da je vse povezano z vsem.

B. dvigne obrv. Ja, ampak tudi ti veš, da so nekatere stvari povezane bolj, druge manj.

A., blago. Sam boš videl in presodil ... Saj greš k Sibili, ne?

B. prikima. Ampak šele po novem letu, čez praznike si želim malo miru, nekaj več časa zase, tudi za pripravo predavanj.

A. mu položi roko na ramo. Prav je, da si se tako odločil.

B. pa je z mislimi še vedno tu, na Dnu Nič. Angelo, ali misliš, da bi se teroristi zaleteli v Dvojčka, tudi če ne bi verjeli, da s svojim mučeništvom pridejo v *dženet*?

A. Tega ne vem, morda bi se ravno tako žrtvovali, vem pa, da tisti kraj, kamor naj bi teroristi prišli po smrti, nikakor ni *dženet*. V nebesa se ne pride z nasiljem, temveč z ljubeznijo.

B. se sklanja čez marmorni rob, zre v kvadratno brezno spominske fontane, v katerega padajo vodne zavese. Si prebral vsa imena, Angelo?

A. Ne vseh, več kot tisoč pa že.

B. Zakaj bereš ta imena?

A., začudeno. Kako da tega ne veš, mojster Bruno?

B. Pač ne vem, zato sem te vprašal.

A. Zakaj – seveda zato, da se ohranjajo v spominu!

B. Saj so vklesana v marmor ...

A. Po sebi to še nič ne pomeni, če nihče ne misli nanje.

B., odsotno, na robu sna. Ja, to pa res ...

Šumenje vode hipnotično potegne dušo s seboj in v nekem brezčasnem trenutku preglasi vse tostranske zvoke velikega gradbišča novih stolpov, tako da se za nekaj drobcev večnosti znajde v »vmesnem stanju«, v katerem ni ne preteklosti ne prihodnosti, temveč je vse ena sama večna sedanjost.

B. *pokaže v brezno.* Glej, Angelo, sence prihajajo iz globine, mnogo senc!

A., *z angelskim mirom.* Da, tu so, saj nikoli niso zares odšle.

B. *se čudi, pa ne s strahom, temveč z upanjem.* Glej, in tudi voda se obrača navzgor! ... Glej, kako se voda spreminja v steklo! ... In steklo v jeklo ... In veliki stolp spet vstaja! ... Glej, koliko senc čaka pred dvigali ... Jutro je in prihajajo na delo ... Angelo, vidiš tisto senco, tam zgoraj, za tistim visokim oknom?

A. *se zdrzne.* Nekaj je z njo narobe, kakor da hoče razbiti okno, kakor da hoče ven iz stolpa ... Počakaj me, Bruno, takoj se vrnem, moram ji priskočiti na pomoč!

Toda skrivnostni pilon neminljive sedanjosti se v naslednjem drobcu časa spet zapre in mojstrova senca ostane sama v minljivi sedanjosti tega poznega decembrskega dne leta MMXII, zdaj spet prebujena iz globljega v plitvejši sen. Ozre se okrog sebe, vendar angela ni več tu – Čas je že, si reče, da grem nazaj v mesto, nazaj v življenje!

V šumenju vodnih zaves, ki padajo čez črni marmor v neznano globino, pa ostaja nenehno – trajanje.

Ob prvem kraju

Čudežni grafen

NA SILVESTROVO

Miza, ob kateri sedi četverica v FABRKI, je okrogla, črna, morda celo iz prave ebenovine, a na njeni površini se svetijo kot kaki futuristični pogrinjki štiri ovalne tablice in na vsaki sije hologrfska fotka iz KNJIGE OBRAZOV, štirje selfiji s pripadajočimi imeni: CILIA, JOHN, MICHIKO, DMITRY – v dobrodošlico štirim mladim sencam (seveda le od daleč sencam, od blizu dušam), ki so pravkar prišle na silvestrski žur in si zdaj radovedno ogledujejo praznično okrašeni ambient znamenite FABRKE. Mize različnih velikosti so krožno razporejene po dvorani, ki je bila nekoč najbrž res tovarniška hala, saj je na stropu, pod kupolo visoke rotunde, ostala železna konstrukcija dvigala, s katere visi kavelj za dviganje težkih bremen industrijske dobe. Pozneje, proti koncu prejšnjega stoletja, je bilo v tej stavbi avantgardno gledališče, pa popartovski atelje, pa rejverska scena, dokler FABRKA ni postala elitni klub – vsekakor je njena osrednja rotunda imenitno prizorišče za prav posebne performanse. Nocojšnji gostje se že zbirajo, stoteri glasovi žužnjajo kot zbor čričkov, neprekinjeno trajajo za diskretnim, zdaj še mehkim ritmom elektronske glasbe, ki vibrira iz zvočnih kulis, odmeva z zatemnjenih sten, v tem ritmu pa utripajo tudi žarki, ki prešinjajo FABRKO iz laserjev v kupoli.

K naši četverici prihaja natakak – robot.

Dm., ne preveč presenečen. O, nocoj pa v FABRKI ne delajo samo avtomati, ampak tudi roboti!

Mč., v svilenem, prazničnem kimonu. Očka mi je omenil, da je ZVOKO najel nekaj robotov od REJKA prav za silvestrovo.

Medtem robotek pritaca do mize, skoraj kot otrok, ki se uči hoditi, in jih prijazno, čeprav brezbarvno nagovori. Prosim, gospoda, s čim vam lahko postrežem?

Dm., rusko ležerno. Dečko, prinesi nam štiri MEGACOLE. *Umetni fantek, ki se še privaja na svoj slavnostni srebrni sجت, se nasmehne in odtaca po pijačo.*

Cl. Ali ne bi bilo lažje, da bi šli kar sami po pijačo k avtomatu, kot da nam jo prinaša ta nerodni robotek?

Mč. Lažje že, tako pa je bolj *fensi*.

Jn. se preseda v mehkem naslonjaču iz na videz trdne snovi, morda iz kake elastične kovine. Robotek je prav v stilu te FABRKE.

Dm. trka s prsti po ovalni tablici pred seboj. Seveda, lahko pa bi pijačo naročili kar tu, v tablici, kot sva jo že večkrat z Mičiko, nikamor ni treba hoditi od mize.

Jn. godrnja. Kar se mene tiče, bi še rajši videl, da bi nas postregel kak pravi, človeški natak.

Cl., nerodno ji je. Dimitrij in Mičiko, ne zamerita, če rečeva kaj neprimernega, saj vesta, da sva prvič tukaj.

Mč. jo poboža po kodrastih laseh. Rada vaju imava, nič ne skrbita, le recita vse, kar hočeta.

Dm. Saj človek niti ne more reči kaj takšnega, kar sploh ne bi bilo resnično ... Glej, že prihaja.

Prijazni robotek prinese štiri kozarce z vijolično pijačo, v katero so vtaknjene slamice.

Mč. srkne prva. Pri nas na Japonskem imamo radi vijolično barvo, čeprav je v naravi redka.

Cl. Morda prav zato?

Jn. Pri nas pa pravijo, da je vijolična barva norosti.

Cl. ga ošvrkne s pogledom. Kje si to slišal?

Dm. dvigne čašo. Rajši pijmo, da ne bomo tako zapeti ... torej, na zdravje vsem, na novo leto!

Jn. trkne in previdno pokusi vijolično pijačo. Mm, dobra je! Takšne MEGACOLE še nisem pil, kot da ima okus po ...

Dm. ... ženski?

Ob tej domisljici se zasmеjejo vsi štirje.

Dm. Okusi so resničnejši od zvokov in slik, težko jih je emulirati, saj okus ni »teoretski čut«, kot je rekel že Hegel; med tremi »neteoretskimi čuti« bo tip digitalno kmalu obvladan, okus pa še dolgo ne, niti vonj, čeprav imamo zanju dobre kemične surogate.

Jn. zastrže z ušesi. Tudi ti študiraš filozofijo?

Dm. se zasmije. Ne, pač pa kibernetično teologijo.

Mč. ga dregne. Kaj se zmišljuješ! – *potem se obrne k Johnnu* – res pa Dim precej bere, zelo je izobražen in tudi zato ga imam rada.

Dm. Trenutno sem zaposlen pri ZVOKU, v marketingu. Mičikin *daddy* mi je zrihtal ta *job*, sicer bi bil zdaj že med vstajniki.

Cl. Mislila sem, da je tudi tvoj oče bogat?

Dm. odmahne z roko. Bogat je že, meni pa ne privošči niti ficka. Ko sem bil še doma v Rusiji, mi je težil, naj postanem njegov finančnik, ampak mene kapital sploh ne zanima ... in tako sem zdaj odvisen od dobrete drugih (*pogleda svojo punco*).

Mč. Nič bolj nisi odvisen od mene, kot sem jaz od tebe.

Cl. Če se imamo radi, potem si vse delimo, kajne Johnny?

Jn. prikima in pokaže naokrog. Precej drugače je tu, kot sem si predstavljal. Morda pa je v tej MEGACOLI kakšna snov za sprostitev?

Dm. se muza. Ali pa kakšna psihogena substanca?

Cl. podrsa s prstom po tablici. Predlagam, da naročimo kaj za pojest, da ne bomo samo pili.

Mč. Seveda, le privoščimo si, nocoj časti ZVOKO!

Jn. se hitro odloči za FABRŠKI FILÉ, saj so hišne jedi ponavadi najboljše – in medtem ko preostali trije še brskajo po pestri kulinarčni ponudbi, si odpre PROGRAM in bere: po pozdravnem nagovoru ob devetih in po večerji (ali še med njo) se bo začel ob desetih dogajati prvi performans z naslovom KRAŠENJE JELKE, obenem bo tudi prva runda plesa (po želji), tja do enajstih, ko je na sporedu PRESENEČENJE, polnoč pa je seveda pravi čas za glavni silvestrski DOGODEK – in potem spet ples in rajanje vse do jutra.

Jn., v mislih. Zgleda, da bo to res hud žur, čeprav je spored precej banalen: nagovor, presenečenje, dogodek – običajni triki prozornega marketinga! ... Če sem res filozof, moram ohraniti primerno distanco do vsega tega cirkusa, vendar le

zase, ne na škodo Cilijini zabavi in dobremu razpoloženju. Saj me je pripeljala sèm, ker me ima rada!

Ura se približuje deveti, gostje še prihajajo, največ je mladih japijev obeh spolov, elegantnih in samozavestnih subjektov, ki so doma v tem krasnem novem svetu. FABRKA jih čaka s prazničnimi pogrinjki, za vsakogar posebej je poskrbljeno na in v mizah okrog skupne osrednje arene, ki je zdaj še prazna. Sicer pa nekje izza odra, pravzaprav pousod, povezuje vse velika svetovna matrica, za katero skrbi JABOLKO.

Dm. nadaljuje pogovor, potem ko vsi štirje vnesejo v tablice svoje kulinarične želje. Od ljudi iz firme sem slišal, da bo imel na tem žuru glavno vlogo grafen.

Jn. počasi srka opojni vijolični sok. Je to tista čudežna nova snov, ki je tako tanka, prožna in prevodna, kot še ni bila nobena?

Dm. prikima. Ja, struktura grafena je šesterokotna mreža ogljikovih atomov, ki je tako tanka, da se lahko skoraj nevidno ovije okrog telesa, pri tem pa ima odlične električne lastnosti in z njo bo mogoče narediti veliko boljša elektronska vezja kot s silicijem.

Mč. Tudi moj očka pravi, da je v grafenu prihodnost firme ZVOKO in nasploh vse interaktivne kibertechnike.

Cl. Nas bo prišel pozdravit, tvoj oče?

Mč. Ne, za praznike je odšel domov na Japonsko, k mami.

Jn. Saj to dandanes prek NEBKA ne bi smel biti problem ...

Dm. Mislim, da bo imel ZVOKOV vodja marketinga pozdravni nagovor v živo – pogleda na uro – zdaj, ob devetih, čez slabo minuto.

Nad areno se prižgejo reflektorji, od spodaj nekaj zašušti in sredi belega kroga se kakor s čarovnijo znajde naslonjač, rdeče oblazinjen primerek starega empirskega sloga – in še preden se po dvorani poleže vzdih začudenja, že prihaja iz somraka čeden gospod v beli obleki z zlatim metuljčkom; pri hoji si pomaga s palico, saj malce šepa. Ko pride pod

žaromete, se rahlo prikloni ter se sproščeno usede v virtualno realni naslonjač.

Kb. pomaha v pozdrav. Pozdravljeni in dobrodošli na silvestrovanju, ki ga prireja svetovna družba ZVOKO! Naj se vam najprej predstavim, čeprav me mnogi že poznate: v naši firmi me kolegi in kolegice, ljudje in roboti ljubeznivo kličejo Kibby, ker je v meni precej psihofizične kibertehnike ...

Elegantni kiborg potrka s palico po odru in v drugi roki se mu mahoma pojavi črno pisalno pero.

Kb., samovšečno. Najbrž se sprašujete, ali je to pero resnično, morda celo, ali sem jaz resničen (*se prisiljeno zasmeje*) – seveda sva resnična oba: pero je iz čistega grafena, jaz pa sem mešanica biosa in hardvera, nič manj resničen kot vi, čeprav zdaj sedim v tem virtualnem naslonjaču. Ampak to, kdo sem jaz, sploh ni bistveno, saj sem nocoj tu le zato, da vam predstavim pravega junaka tega večera, to pa je – *s persom napiše v zrak: Zvokov Grafen!*

Cl. se nagne k prijateljici. Zdi se mi, da ima umetna ušesa!

Mč. se hihita. Res so nekam velika ... Kaj pa nos?

Dm. jima pomigne, naj ne motita, sam pa razlaga. Kiborgi imajo čipe vgrajene v telo, kvečjemu upravljene pod obleko, neradi jih razkazujejo, ker smo ljudje do njih še vedno precej šovinistični.

Jn. Morda pa se tale samo šali z nami, da bi nas zabaval?

Dm. Ne vem, doslej v službi Kibbyja še nisem srečal, gotovo je v hierarhiji visoko nad mano – *se smeje ruski mladenič in spije preostanek vijolične pijače.* Drugo rundo bomo naročili kar v tablicah, kaj?

Mč. Rajši počakajmo na večerjo.

Kb. nadaljuje s svojim marketingom. Kmalu boste sami videli, kaj vse vam omogoča naš novi grafen, ampak da vas ne bi vnaprej oropal PRESENEČENJA, vam zdaj rajši povem nekaj drugega, neko zgodbico o dveh kiborgih, ki sta imela vsak svoj grafen – takole gre: nekoč sta šla kiborga Bobby in Teddy stavit, kateri od njiju ima boljši grafen ...

Jn. se nakremži. Ali res moramo na silvestrovo poslušati tega cepca? Se ne bi rajši še malo pogovarjali, medtem ko čakamo na večerjo?

Dm. Če hočete, se lahko zagnemo in si privoščimo svoj separé – *in že njegovi prsti poplešejo po tablici, da se pogled na oder izklopi in se okrog mize spustijo zelene svetlobne zavese z belimi pomladnimi rožicami* – je tako bolje?

Mč. zaploska. Ja, kar ostanimo zagnjeni vse do KRAŠENJA JELKE, potem pa se lahko spet odgrnemo.

Jn. premišljuje, malce omotičen. Kaj je zamešano v tej pijači? Nekaj blagega, a učinkovitega.

Cl. ga objame čez ramo. Ne jezi se na ZVOKOV spored, Johnny, saj noben žur ne more biti čisto zastonj, včasih je treba malo potrpeti.

Jn. se zdrzne, ko na svoji ovalni tablici prebere: DRAGI JOHN, LE POSLUŠAJ CILIO IN UŽIVAJ! ☺ KIBBY – A to sporočilce tako hitro izgine z zaslona, da podvomi, ali je sploh prav videl.

Cl. ga poljubi na lice. Zabavajmo se, jutri bomo premišljevali s trezno glavo.

Jn. se nasmehne. Ja, če ne bova imela prehudega mačka.

Cl. Saj ne pijeva alkohola.

Jn., zadovoljno. MEGACOLA je res super! Upam pa, da nam bo v PROGRAMU postreženo še s čim boljšim od tega bednega kiborga!

Ni treba dolgo čakati, ko se na vseh tablicah prikaže napis: VEČERJA JE PRIPRAVLJENA!

Jn. se ozira naokrog. Kje pa je, večerja?

Dm. se muza. Samo dvigni svojo tablico in jo boš našel.

Cl. se čudi. V tablici je večerja?

Mč. dvigne svojo tablico in prek mize se razširijo prijetne vonjave. Glej, res je tu, pod tablico, v mizi.

Dm. jo popravi. V matrici.

Jn., osuplo, ko vidi, da ga pod njegovo ovalno tablico res čaka naročeni FABRŠKI FILÉ. Od kod pa je ta večerja prišla sèm?

Dm., poznavalsko. Iz centralne matrice FABRKE. Nekoliko dlje je trajalo, da se nam je natisnila, ker smo naročili vsak svojo jed.

Cl. bulji v dišeč KANELON S ŠITAKAMI. Večerja – natisnila!?

Mč. začne jesti svoj slastni SUŠI ASAKUZA. Kaj še nista slišala, da imajo v vseh elitnih restavracijah tudi natisnjeno hrano?

Jn. plane v smeh. Ne me farbat!

Mč. Seveda, kulinarične tiskovine se natisnejo v 3D-matrici, podobno kot jih segrejemo v mikrovalovki ... Mnjam, kako je dobro!

Dm. zadovoljno reže svoj BIFTEK STROGANOFF. Potem ko enkrat pokusiš natisnjeno hrano, se ti zdi naravna skoraj brez okusa. Vsi tisti pusti hamburgerji, pizze in lazanje se lahko skrijejo pred tem!

Jn. malone z gnusom zre v svoj FABRŠKI FILÉ.

Cl. si je že opomogla od presenečenja in si odreže košček zapečene tiskovine. Mmm, res je dobro! ... Kaj ti, Johnny, niti pokusil ne boš svoje ribe?

Jn. poskuša spraviti tablico spet na njeno prejšnje mesto v mizi, da bi pokril natisnjeno večerjo, pa ne gre, kot da se je nekaj zaskočilo. Le kako naj jem umetno ribo! – obupano vzdihne.

Dm. uživa svoj biftek. Ali ni pravičneje do živali, da ljudje, ki se množimo bolj od vseh vrst na zemlji, končno začnemo jesti natisnjene bifteke, filéje, kanelone ali sušije, namesto da pobijamo živa bitja, mnoga vse do iztrebljenja?

Jn., v praznem želodcu mu neusmiljeno kruli. Ampak iz nečesa morajo biti te umetne jedi ... iz česa pa so natisnjene?

Dm. se ne dá motiti pri svoji slastni večerji. Iz česa, iz česa ... Ali je to sploh važno? Važno je samo to, da so dobre, da so zdrave. Morda so iz alg, morda iz trave, morda iz lesa, kdo bi vedel!

Jn., pikro. Samo da niso iz človeških trupel, kot v tistem distopičnem filmu *Soylent Green*.

Cl. zakašlja, šitaka se ji skoraj zatakne v grlu. Kaj pa govoriš, John! O truplih pri tako dobri večerji ... Ne bodi no zatežen!

Dm., zajedljivo. Sicer pa živalska trupla jemo vsak dan.

Mč., pomirljivo. Cilia in John, bodita brez skrbi, ZVOKO je zelo ugledna firma in si kakega kanibalizma, čeprav le kibertehničnega, preprosto ne more privoščiti, in seveda je tudi FABRKA zelo eliten klub ... Ne bi rekla, če bi šli jest kam dol v pristanišče – bogve kaj vse ti tam vržejo v ponev, če naročiš *frutti del mar'*.

Dm. se oblizuje. Torej ne boš niti pokusil, amigo?

Cl. ga poboža po roki. Johnny, daj, vsaj pokusi! Boš videl, da ti bo všeč.

Jn. z odporom odreže košček fileja in ga nese k ustom. Hm, saj res ni slabo, kdo bi si mislil!

Mč., veselo. Vedno je treba poskusiti kaj novega.

Jn. je počasi, grizljaj za grizljajem. Kaj pa ta vijolična MEGACOLA, je tudi natisnjena, morda v kaki tekoči matrici?

Dm. se pretegne, potem ko brez težav pospravi prazen krožnik in pribor nazaj pod tablico. Podrobnosti ne poznam, mislim pa, da tiskajo tudi pijače. Najbrž v tej FABRKI niti nimajo več stare, klasične kuhinje, saj lahko že vse pripravijo s kibertehtniko.

Jn., ko je s svojim FABRŠKIM FILÉJEM že skoraj pri kraju. No, družčina, pa si dajmo natisniti še eno rundo MEGACOLE!

Ob desetih jih PROGRAM opomni, da je prišel čas za KRAŠENJE JELKE in naj čim prej pospravijo nazaj v mizne matrice vse ostanke večerje za reciklažo. (Zadnje čase JABOLKO misli vse bolj ekološko, tako na globalni kot na lokalni ravni.) Potem se na zaslonih pojavi napis: USTVARI OBESEK, DA BO JELKA TUDI TVOJA!

Cl. Kje pa je ta naša jelka?

Mč. Tam, sredi arene, pod kupolo, takoj jo boš videla, ko Dim spet odgrne naš separé.

Dm. zapleše s prsti po tablici, v nasprotnem vrstnem redu kot pred večerjo, in zelena zavesa z belimi rožicami se razblini, zbledi nazaj v kiber-nič. Glej, Cilia, tu je!

Cl. veselo poskoči. Kako je lepa, kako visoka!

Na odru zdaj ni več empirskega naslonjača z domišljavim kiborgom, temveč razkošna jelka, ki je s svojimi srebrno zelenimi vejami in vejicami vidna iz vse FABRKE v visoki ločljivosti, vse do najmanjših iglic. Njen vrh sega tja gor v kupolo in zdi se, kot da bi bila pripeta na stari kavelj nekdanjega fabriškega dvigala, a to seveda ni potrebno, saj njena fina virtualnost ne občuti prav nobene teže. In zdaj že tudi prvi hologramčki letijo iz tablic na njene košate veje ...

Mč. Bova tudi midve ustvarili kak obesek?

Cl. Dajva! Ampak jaz bi želela, da bi bil moj izviren, res moj, žal pa ne znam prav lepo risati, še na papirju ne, kaj šele v holografski tehniki.

Mč. *drsi po tablici*. Saj ni treba, da znaš dobro risati. Glej, samo zamislim si neko bitje, recimo zajčka, potem pa pokličem na pomoč RISARJA – takole, s prstom – in mu povem, kako želim narisati zajčka: z dolgimi ušesi, belim repkom ... Kaj pa bi mu ti naročila, katero bitje bi rada ustvarila?

Cl. *tuhta*. Ne morem se spomniti. Mi lahko pomagaš?

Mč. Saj praviš, da želiš obesek za jelko izbrati sama.

Cl. Ja, Miči, ampak vseeno mi pomagaj ...

Mč. Kadar iščem kaj posebnega, se najprej vprašam z drugega konca: katere živali zagotovo ne bi obesila na novoletno jelko? Za katero bi rekla »Ne, te pa že ne!« – kajti prav ta bo najbolj izvirna.

Cl. ... krastača?

Mč. *se zasmeje*. Ja, ampak krastača vseeno ni preveč originalna, saj vsi vejo, da prinaša srečo, kot v tisti pravljici o princu ...

Cl. Potem pa človeško ribico!

Mč. Katera žival pa je to? Si si jo sama izmislila?

Cl. Človeška ribica živi v temi, v kraških jamah, večkrat sem jo že videla.

Mč. Ampak poznati jo mora tudi RISAR ... Naj ga vprašam?

Cl. Prav, pa daj!

Mč. *potegne po tablici*. RISAR, poznaš človeško ribico?

Nekaj trenutkov ni odgovora, RISAR najbrž še išče to redko žival, potem pa se iz tablice oglasi s prijaznim, vendar brezbarvnim glasom.

Ri. Zvedel sem, kdo je človeška ribica, a je še ne znam narisati, ker ne najdem diagrama zanjo.

Cl. se jezi. Kako pa potem veš, kdo je človeška ribica, če je ne znaš niti narisati?

Ri. na to pripombo ne reče ne bev ne mev, saj ni programiran za odgovore na takšna provokativna vprašanja, a tudi prizadenejo ga ne, saj digitalni algoritem ne pozna čustev.

Mč., realistično. Cilia, rajši pozabi na človeško ribico, spomniva se kakšne druge redke živali.

Cl. Ali mora biti ravno žival? Saj so obeski tudi steklene kroglice in čokoladni mesečki pa medenjaki in preste ...

Mč. Zdaj se pač greva igro z živalmi. Ni jih še zmanjkalo.

Cl. Prav, potem pa ... naj bo ptič feniks!

Mč. zaploska. Odlična ideja! Ko staro leto zgori, se novo kot feniks rodi!

Cl. Kakšen pa bo tvoj obesek, da ju pošljeva skupaj?

Mč. se hitro odloči. Narisala bom metulja, nočnega pavlinčka, tistega z velikimi očmi, ki nič ne vidijo – in prav zato preživijo.

Medtem ko dekleti z RISARJEVO pomočjo oblikujeta svoja novoletna obeska, se fanta zapleteta v pogovor o realnosti hologramov.

Jn., dvomeče. Torej misliš, da bo kmalu mogoče hologram ne samo videti, ampak tudi otipati?

Dm., zavzeto. Vsekakor, saj so že v prejšnjem stoletju izumili »podatkovne rokavice«, s katerimi lahko občutiš dotik holografskega skena, če se mu približaš z roko. Ampak virtualni tip s tistimi rokavicami je baje tako okoren, da se z njim ne razloči ženske od kamna.

Jn. Morda pa otipa sploh ni mogoče zares virtualizirati ... Ali ne bi bil to konec človeške erotike?

Dm. Po mojem bi bil to šele začetek človeške svobode, morda pa tudi nečloveške ali nadčloveške. Zakaj bi se tega bali?

Jn. Saj ne gre samo za strah. Če govoriš o začetku svobode, se moraš najprej vprašati: svobode – od česa?

Dm. Od sužnosti telesu, od minevanja, smrti.

Jn. Morda, ampak naslednje vprašanje je: svobode – za kaj?

Dm. John, tako se ni spraševal noben velik popotnik. Če bi se, recimo, Kopernik ustavil pri vprašanju, za kaj je dober heliocentrizem, bi misel nanj opustil že na samem začetku.

Jn. Jaz pa vseeno mislim, da se je treba spraševati tudi o namenu, o smislu – saj človeški duh ne more živeti brez smisla.

Za pošiljko holograma s tablice na jelko je potreben en sam klik, za vse drugo poskrbi ZVOKO.

Cl. pokaže z roko tja gor. Glej, Johnny, tisti feniks je moj!

Jn., odsotno, premišljujoč o svobodi in smislu. Lepo ...

Cl. Pa ti, si že kaj obesil na jelko?

Jn. zre v virtualno drevo, ovešeno s hologramčki. Saj bi, pa je tam že toliko drugih obeskov.

Dm., racionalist, mu priskoči na pomoč. Predlagam, da okrasiva jelko s Platonovimi poliedri, kaj praviš? Teh gotovo še ni na njej.

Jn. Z vsemi petimi?

Dm. Zakaj pa ne? To nama ne bo vzelo prav dosti časa, potem pa se vrneva k filozofiji.

Jn. že riše s prstom po tablici. Kateri polieder pošljeva najprej?

Dm. usklajuje svojo tablico z njegovo. Najbolje bo, če greva kar po vrsti: tetraeder, heksaeder, oktaeder, dodekaeder, ikozaeder.

Jn., med določanjem koordinat tetraedra. Se ti ne zdi čudno, da jih je samo pet? Baje je to, da jih ni več, dokazal šele Kepler.

Dm., ko rišeta kocko. Meni se to ne zdi nič čudnega, saj je jasno, da iz enakostraničnih šesterokotnikov ne moreš sestaviti telesa, kvečjemu ploskovito satovje, takšno kot v grafenu.

Jn. veselo prikimava. Vem, a vseeno se mi zdi čudno, da je idealnih teles samo pet. Zdi se namreč, kakor da bi bilo v tem nekaj kontingentnega, kakor da to ni matematično nujno.

Dm. Ali bo najin kozmos kaj bolj nujen, če ustvariva še sfero?

Jn., *igrivo resno.* Seveda ne smeva pozabiti na zvezdno sfero!

Zdaj pa je že čas za tisto veliko PRESENEČENJE! Minutko pred enajsto se na zaslonih izpiše povabilo vsem silvestrovalcem v FABRKI, naj točno ob enajstih znova odprejo mizne matrice pod ovalnimi tablicami, ker jih tam čakajo novoletna darilca – nekaj res novega, nekaj, kar bo spremenilo svet!

Jn., *skeptično.* Najbrž je to spet kak odvečen *gedžet*, ki bo prinesel ZVOKU milijarde, ljudem pa poleg denarja kradel dragoceni čas.

Dm. *presliši to jedko pripombo, nestrpno gleda na uro, samo še pol minute ostaja do trenutka, ko se bo sprostila tablična zapora.*

Cl. Mene pa zelo zanima, kakšno darilo so nam pripravili.

Mč. Tudi mene. Vem, da ZVOKO nikoli ne razočara.

Odštevanje se izteka ... tri, dva, ena, nič – in že se pod ovalno tablico (da, prav tam, kjer je bila maloprej natisnjena večerja) odpre kibergnezdo, in v tej matrici, kakor v kaki porodni posteljici, ležita dva predmeta, ki postopoma postajata vse bolj razločna, kot da prav zdaj nastajata iz ničā – naglavni trak in rokavice, oboje iz grafena.

Jn. No, saj sem rekel: nova modna *gedžeta*, in to je vse!

Cl. Počakaj, John, saj še ve veš, čemu sploh služita.

Mč. Gotovo to ni samo navaden naglavni trak, niti to niso samo nove modne rokavice ...

Dm. *prvi vzame igrački iz gnezda, preostali trije mu sledijo, čeprav z mešanimi občutki, in tedaj na vseh tablicah zasveti napis: PROSIM NAJPREJ PREBERITE NAVODILO! – in temu opominčku sledi sólo navodilo, ki pravi:*

ZVOKOVE haptične rokavice ZVR-2.0 so iz grafena in jih lahko uporabljaš skupaj s standardnim, grafensko izboljšanim AV-trakom ZVT-1.7. Naprava deluje, če si v digitalnem oblaku, ki podpira ZVOKOVE aplikacije, a ne pozabi zapeti sponke na

zapestju, v njej je člen za zvezo. Uporaba vseh ZVOKOVIH naprav je zdravju *povsem* neškodljiva (gl. certifikat v prilogi). Haptične rokavice delujejo kot ultrazvočna membrana in piezoelektrični senzor, AV-trak pa kot displej laserskega holograma, ki ga sistem zgradi *zunaj* občutenega telesa, pri čemer dinamično koordinira senzorni prostor z ultrazvočno sliko notranjosti telesa. Kot pri vseh podobnih neinvazivnih napravah pa mora tista oseba, s katero interaktivno uporabljaš haptične rokavice, v to interakcijo *svobodno* privoliti. Zloraba se kaznuje po zakonu.

Dm. vzklika od navdušenja. To je to! Končno jim je uspela digitalizacija otipa! In ne samo na površini, tudi v notranjosti teles! To pa je res epohalno odkritje!

Cl. si radovedno ogleduje rokavice in trak. Jaz v navodilu ne razumem kaj dosti razen tega, da uporaba teh rokavic in traku ne škoduje zdravju.

Dm. poskuša razložiti. Grafenska mreža v rokavicah ni le električno prevodna, ampak je tudi ultrazvočno občutljiva. Kibertehnika je s tem odkritjem premagala naravo, saj je prevladala razliko med površino in globino: vse je samo še površina, globine ni več!

Jn. ni ravno navdušen. Kaj pa, če je ravno nasprotno: kar je resnično, je globina, površina pa je zgolj videz?

Dm. dvigne pogled s tablice. Saj to je navsezadnje isto, John, različne so le besede. Tudi v topologiji so prostori večdimenzionalne ploskve, v fiziki pa so prostori brane v hiperprostoru ...

Mč. z živim tipom svojih prstnih blazinic preiskuje grafensko površino. Če prav razumem, nam haptične rokavice omogočajo, da se lahko dotikamo na daljavo? Recimo, če bi bila jaz zdaj na Japonskem, ti Dim pa v Rusiji, bi se lahko božala tisoče kilometrov daleč.

Dm. Bravo, draga moja, ampak to še ni vse! S haptičnimi rokavicami, v katerih je ultrazvočno občutljiva grafenska mreža, se lahko dotaknem tudi tvoje notranjosti, ti pa moje.

Cl. se nejeverno zasmije. Notranjosti?

Dm., povsem resno. Ja, notranjosti, in to dobesedno!

Mč. Najbrž pa vseeno ne čisto zares? Saj v navodilu piše, da je uporaba te aplikacije neinvazivna.

Dm. šari po svoji tablici. Gre za to, da je občutek resničen.

Jn. le počasi spreminja svoje kritično mnenje. Sliši se res fantastično, vendar je te čudežne rokavičke mogoče uporabiti samo v ZVOKOVEM digitalnem oblaku, polet vanj pa gotovo ni zastonj.

Mč. Nocoj, v FABRKI, je zastonj, saj to spada k darilu.

Cl. pa si že vleče rokavice na prste, grafen je tako prožen, da se povsem prilega koži. Dajmo, družba, čim prej poskusimo!

Dm. Najprej moramo ustvariti kak hologram.

Cl. Kje ga bomo ustvarili?

Dm. Za začetek je najbolje, da kar tu, na mizi ali še rajši nad mizo, med nami, tako da ga lahko vsi dosežemo.

Mč. Boš ti poskrbel zanj, Dim?

Dm. s prsti pleše po tablici. Ja, kar povejte, kakšnega bi radi.

Cl., zavzeto. Ali lahko pokličesh dol z jelke mojega feniksa? Ali pa narediš kar njegovo kopijo?

Jn., z nasmehom. Se ne bojiš, Cilia, da si opečesh prste?

Mč. Potem pa imejmo rajši zajčka, ki ga lahko snamemo kar iz RISARJA, da bo šlo hitreje.

Jn., zbadljivo. Poskusnega zajčka?

Dm. z očmi v tablici, nekaj napeto premišljuje. Jaz predlagam boljši eksperiment, zato da poskusimo ne le senzorne, ampak tudi ultrazvočne zmožnosti grafena, pa še dinamiko ...

Jn. ... in v realnem času združimo površino in globino, kaj?

Dm. ga bežno pogleda, prikima in si na roke navleče haptične rokavice ter zapne sponki na zapestjih. Rokavice so tako tenke, da se zdi, kot da je še vedno golorok. Potem za pokušino potegne s prstom po tablici in se nasmehne – super, saj sem vedel, da deluje tudi skozi rokavice! – in ko spet dvigne pogled k družini okrog mize, se zadovoljno smehlja in si mane roke.

Mč., zvedavo. Kaj pa počneš, Dim?

Dm. se poigrava s svojimi prsti. Moja levica ustvarja haptični, dinamični hologram desnice, desnica pa levici vrača uslugo.

Mč., malce razočarano. Torej ne bo nič z zajčkom?

Dm. Zajčka lahko božaš jutri doma, tole zdaj bo bolj zanimivo.

Jn. že sluti, kaj jim pripravlja ta samouški kibernetični teolog. Se bomo virtualno rokovali?

Dm. se zasmije. Kako si uganil? Malo pa si se le zmotil: ne samo virtualno, temveč virtualno-*realno*.

Cl., vsa radovedna. Dajmo, dajmo, čim prej!

Dm. se ozre po omizju. Imate že vsi rokavice na rokah? ... Ja, tako. Zdaj pa še trak čez oči in ušesa!

Jn. godrnja. Kot da bi se šli slepe miši ...

ZVOKOV novi trak seveda ni navaden trak, ne zastre oči in ne zamaši ušes, saj je stkan iz grafena, in tako kot rokavice se povsem prilega koži in tudi barve je enake, očem pa omogoča dvojno videnje, podobno kot stara hologrfska očala, toda veliko bolj prefinjeno, zdaj virtualna realnost ne izpodrine materialne realnosti, temveč bivata »vzporedno«, druga v drugi, kot dva svetova v multiverzumu.

Cl. se ozre naokrog po FABRKL. O, zdaj pa lahko vidim skozi jelko, zadaj za njo mize in ljudi ... Ampak jelka je enaka kot prej, ovešena z vsemi našimi obeski, tudi moj feniks je še tam na zgornji veji, tako prosojen, tako resničen!

Dm., spontani vodja te igrice. Zdaj pa pogledjte, kaj nastaja tu, nad mizo, pred nami ...

Kakor da se poraja iz ničā, ali vsaj iz zraka, se sredi mize vse bolj razloči roka, najprej le kot blede senca, nekaj trenutkov zatem pa je že utelešena, kakor iz mesa in krvi, prst kazalec kaže navzgor, drugi prsti so skrčeni k dlani, zapestje s sponko je še dobro vidno, pod njim (običajno bi rekli nad njim) pa roka brez jasne meje izginja in se v dvojnem videnju staplja z mizo.

Vsi štirje so presunjeni ob tem prizoru.

Jn. prvi odtrga pogled s hologrfske roke in se ozre k »magu«, ki zamaknjeno zre predse, s komolcem se opira na

mizo, kazalec njegove desnice pa kaže navzgor, kot Platonov na Rafaelovi sliki. – Saj to je čisto prava dvojnica tvoje roke!

Cl. vzklikne. Nikoli še nisem videla kaj takega!

Mč., navdušeno. To je res čarovnija!

Dm. se iztrga iz zamaknjenosti. No, zdaj pa se rokujmo ... Najprej bom dal roko tebi, Mičiko – in ko obrne dlan proti njej, se proti njej obrne tudi virtualna roka nad mizo.

Mč. Katero roko naj primem? To, ta pravo?

Dm. Ne, ne, tja sezi, k moji drugi roki, tej nad mizo, saj imaš haptične rokavice! ... No, le dotakni se je! ... Jo čutiš? ... Me čutiš?

Mč. pokima. Ne morem verjeti! ... Daj, Cilia, poskusi še ti!

Cl. se rokuje z obema njegovima desnicama, najprej z virtualno, potem še z realno, ki se hkrati in povsem vzporedno obrneta k njej. Kakšna čarovnija!

Dm., potem ko odmakne roko (se pravi, ko se odmakneta obe njegovi desnici od njene žive roke, odete v grafen), svečano prikimava. Ja, tako bi se lahko rokovala tudi čez ocean ...

Cl., očarana. Saj to je fantastično, nikoli si ne bi mislila, da je mogoče ne samo videti, ampak tudi občutiti hologram, pa še v gibanju, v živo! Daj, Johnny, še ti se rokuj z Dmitrijem.

Jn. počasi seže k hologramu. Imaš vključen tudi ultrazvok?

Dm. Seveda, že od začetka.

Mč. Se mi je zato zdela tvoja roka mehkejša kot ponavadi? In tudi toplejša, kot da bi se dotaknila tvoje krvi v žilah?

Dm. jo pogleda v oči. Gotovo ne samo zaradi ultrazvoka, Miči, ampak zato, ker se imava rada. Vendar brez grafena ne bi imela enakega občutka.

Jn. se rokuje s hologramsko roko. In če ti jo še bolj stisnem, ali bom otipal tvoje kosti?

Cl. ga pokara. Kaj spet govoriš!

Jn. jo presliši in reče tovarišu. Stisniva si roki, ker me res zanima, do kam seže ta virtualni čut!

Dm. Najbrž prav do kosti ...

Jn. ... morda pa tudi skozi, tako da bi nazadnje čutil le svojo pravo roko v tvoji virtualni?

Dm. No, si že zatipal mojo kost?

Jn. se zdrzne in odmakne roko. Mislim, da sem, bilo je, kot da bi me nekaj zmrazilo, nekaj neživega ... Saj se spomniš tistega slavnega Heglovega stavka »duh je kost«?

Cl. si odstre pramen las z grafenskega traku. Johnny, pusti zdaj filozofiranje, ne pokvari nam igre.

Mč. pogleda na uro. Pol dvanajstih je že, bi šli pred polnočjo še malo plesat?

Jn. pogleda svoje dekle. Bi šla rada plesat, Cilia?

Cl., zamišljeno. Rajši potem, opolnoči, mene zdaj bolj zanimajo grafenske rokavice.

Jn. se ozre k drugemu paru. Lahko pa gresta vidva, če hočeta.

Cl. Dim, če gresta vidva plesat, ali bi lahko nama z Johnom nekaj pripravil ... Mislim, v tablici.

Dm. Ja, seveda, le povej, kaj bi rada.

Cl., s plamenčki v očeh. Rada bi začutila Johnovo srce!

Jn. osuplo poskoči. Kako to misliš? ... Da bi z grafenom tipala moje srce?

Cl. pokima kot majhna punčka in ga proseče gleda.

Jn. odkimava. Ne, ne, to pa ne, niti pod razno!

Dm. okleva. No, če hočeta, to je možno, zakaj ne ... Ampak to bi bila precej intimna interakcija, in kot piše v navodilu, morata vanjo oba svobodno privoliti.

Cl. milo gleda svojega fanta. Daj, Johnny, saj piše, da je za zdravje povsem neškodljivo, tako kot ultrazvok pri zdravniku ...

Jn. že ni več povsem proti, saj pomisli, da bi se rad tudi sam dotaknil dekletovega srca, da bi začutil, kako bije, kako živi ... in navsezadnje vendarle prikima. – Dim, gresta vidva res plesat?

Dm. Ja, midva lahko še malo zapleševa pred polnočjo, pred tem pa vama vnesem vajine kode in koordinate.

Cl. Ali naj ostaneva kar tu, kjer sva, ali pa se rajši presedeva?

Dm. čara s prsti po tablici. Kar ostanita tu. Bolje pa bo, če sedeta bliže skupaj, bolje se bosta začutila ... tako, ja.

Cl. malce zardi, seveda tudi od pričakovanja. Ali nama lahko spet zastreš tiste zavese, da bova imela svoj separé?

Dm. Seveda, malenkost ... In potem ko vnese vse potrebne kode, vstane, prime svojo spremljevalko za roko (grafenske rokavice ju prav nič ne motijo, prej nasprotno) – in skozi virtualno zaveso stopita na plesišče, v okroglo areno, s katere se je jelka, ko se je krašenje z obeski končalo, preselila v ozadje.

Jn. in Cl. ostaneta sama, blizu drug drugemu, iz oči v oči.

Cl. zašepeta. Ljubim te.

Jn. jo poljubi. Tudi jaz tebe.

Cl. mu odpenja srajco. Daj, da te začutim.

Jn., ne čisto brez strahu. Samo počasi ...

Cl. ga nežno boža po prsih, tik nad srcem. Ne boj se, dragi, zaupaj mi ... Zdaj že slišim, kako utripa, kako močno utripa! O, in zdaj ga vidim, tvoje srce vidim ... in tudi čutim! Kako je živo!

Jn., vznemirjeno. Res vidiš moje srce?

Cl., vzneseno. Vidim, in tudi tipam ga!

Jn. še dvomi. Tipaš srce? Skozi rebra?

Cl., zanosno. Kaj vem kako! Ne vem, ampak čutim!

Jn. vzklíkne – srce mu bije vse močnejše – Cilia, zdaj pa tudi jaz čutim, da mi božaš srce! Kako je to mogoče?

Cl., plameneče. Kako močno utripa, kako živí!

Jn., z glasnim šepetom. In zdaj vidim tvojo roko, ki objema moje srce! Kakor da ne bi bil le hologram, temveč resničnost!

Cl., ljubeče. Daj mi roko, da boš tudi ti začutil moje srce ...

Jn. je rahlo omotičen, srce mu že skoraj poskakuje v njeni roki. Cilia, draga, ne več, ne morem ...

Cl. se zdrzne iz virtualnega sna in odmakne roko s fantovega srca. Ne boj se, Johnny, rada te imam, vse je v redu.

Jn., srce se mu spet vrača v normalni ritem. Vem, vem ...

Cl. mu otre kapljice potu s čela. Ti je postalo slabo?

Jn. odkima. Niti ne, ampak res je bilo že skoraj preveč.

Cl. si sname rokavice in trak ter položi te grafenske igračke nazaj v matrico. Potem, po polnoči, pa se boš tudi ti dotaknil mojega srca, kajne?

Jn. si zapenja srajco. Ne vem, morda rajši jutri.

*Cl. ga poljubi na lice. Saj v vsakem trenutku lahko preki-
neva to igro, tako kot sva jo zdaj.*

Jn. se smehlja. Ja, dokler ne gre čez rob ...

*Dm. in Mč. se vračata iz arene, previdno razgrneta virtu-
alno zaveso, in ko vidita, da se njuna prijatelja mirno pogo-
varjata, se jima spet pridružita za mizo.*

Dm. No, kako je bilo?

Cl. Fantastično in ...

Jn. ... kar preveč resnično!

*Dm. v njunih tablicah pospravlja koordinate in kode. Ali
hočeš reči, John, da bi bilo vseeno bolje ostati na površini?*

Jn. Na kateri površini?

Dm. Na površini kože, telesa ...

*Cl. in Jn. se spogledata, kot da iščeta odgovor drug pri
drugem. Morda res – reče Jn. za oba. Niti ne – doda Cl. za
oba.*

Mč. Kdaj pa bova midva poskusila, Dmitri?

Dm. Le še deset minut je do polnoči.

Mč. Zdaj gremo vsi plesat!

Dm. Zakaj pa sta vidva že snela rokavici in trak?

Cl. pogleda svojega fanta. Samo začasno ...

*Jn. prikima. Zdaj si jih lahko spet nadeneva, najbrž bomo
rabili grafen za polnočni DOGODEK.*

*V tistih dolgih minutah pred polnočjo se ritem elektronske
glasbe, ki vibrira iz zatamnjenih sten in svetlobno utripa iz
laserjev v kupoli, začne pospeševati ter s svojim crescendom
naznanja veliki finale. Plešočji pari v areni so se razvezali, zdaj
vsak pleše bolj zase in skupaj z vsemi. Človeški čuti plesalk
in plesalcev so obogateni s skoraj nevidnim kibertehničnim
grafenom. Svet postaja vse bolj dvojen: virtualno realen in
realno virtualen.*

Naša četverica pleše med množico v areni.

*Jn., v svojih mislih. Kakšen je smisel tega norega odšte-
vanja, leto za letom, stoletje za stoletjem? Kaj zapuščamo,*

kaj pričakujemo? Na zemlji je štiriindvajset novih let: katero je pravo, če gledaš na svet od zgoraj? Tisto ničelno na Greenwichu? A kdo nas sploh vidi od *tam*, kdo nas sliši? V nebesih ni novega leta, tam ni časa. Če je sploh kaj tam, če ne živimo samo *tu*, na koncu vse te bežne minljivosti pa – nič? Mojster pravi, da najdeš večnost v minevajočem času, če ga premagaš v zrenju. Jaz bi rajši rekel: v ljubezni. (*Z dekletom se srečata z očmi, nista vsak zase.*) – Ja, nocoj sva skupaj, kako mi je pobožala srce!

Cl., *zase, seveda tudi zanj.* Dober fant je, včasih malo zasanjan, filozof pač! Ampak kako lepo se ljubiva! Preden sem ga spoznala, nisem vedela, da je ljubezen lahko obenem tako nežna in tako strastna. Johnny je čisto drugačen, kot je bil tisti važič, ki se ga rajši sploh ne spomnim ... No, res je včasih še malo neroden, mlada sva, a se bova že naučila, kako se zrelo ljubi. In kako sem začutila njegovo srce! Sem resnično pobožala srce? Morda se nama bo jutri zdelo, da so bile vse to le nekakšne sanje, ves ta večer ... Zdaj pa se mu približam, da ga objamem, da skupaj zapleševa v novo leto.

Mč. premišljuje, med plesom. Kje je moj dom – tu ali tam? Očka pravi, da smo dandanes povsod doma, meni pa se zdi, kot da nisem več nikjer. Saj vem, da mi je Dimitrij blizu, čeprav prihaja iz daljne dežele. Sicer pa imajo tudi tam tablice ZVOKO in vse tisto, kar nas druži povsod po svetu: GUGOL, KNJIGO OBRAZOV, JABOLKO ... v različnih jezikih, v različnih pisavah. (*Srečata se z očmi, fant ji pomežikne skozi svoj grafenski trak.*) Res je kul, tako je samozavesten, pa toliko vé! Mislim, da je čisto pravi zame, morda mu je bil očka podoben, ko je bil še mlad. Če pa ne bo za zmeraj, ni edini na svetu ...

Dm., *v mislih, ne prav daleč od nje.* Kakšna sreča, da živimo v tem času! Vsako leto se zgodi toliko, kot se je v srednjem veku zgodilo v celem stoletju. In tisto, kar je vera nekoč le obljubljala, nam danes daje znanost ... Ampak zakaj vedno hlepimo po nečem drugem? Zakaj nam ni dovolj vsakdanje življenje in rajši iščemo druge, virtualne svetove? (*Z očmi sreča dekle, pomežikneta si skozi prozorni grafen.*) Če

bi živela v kaki koči na Kamčatki, ali nama ne bi bilo lepše kot tu, v tej betonski in spletni džungli? Toda ne morem si predstavljati, da zjutraj, ob kavi, ne bi imel pred seboj KNJIGE OBRAZOV ...

Ritem fabriškega tehna se stopnjuje, zdaj ga narekujejo elektronski bobni, ki so vsaj trikrat hitrejši od človeške roke in srca. Do polnoči manjka samo še minuta: prihaja čas za véliki DOGODEK –

Ooo! – *se po areni razleže val začudenja* – Poglejte gor!

Pod kupolo vznika iz nič (ali vsaj iz zraka) velikanski sadež, ki z zelenim sojem razpodi še preostalo temo iz FABRKE sanj. Sadež visi na mogočnem peclju, kakor da bi s svojo težo zravnal kavelj na stropu, a to je seveda le videz, saj virtualna realnost ne občuti prav nobene teže (kot smo povedali že prej, ob okrašeni jelki, ki se je medtem morala umakniti iz arene v ozadje). In medtem ko ob vse hitrejšem ritmu bobnov, ki naznanjajo bližino polnoči, svetlozeleni velesadež sije vse močnejše, obenem tudi raste, spušča se navzdol, razteza se na vse strani kot vesolje, in v svoji virtualnosti je tako realen, da bi na njegovo vse večjo muho lahko sedla živa mušica, pa vendar pri tem vesoljnem raztezanju ne naleti na nobeno oviro, ne ustavijo ga stotere roke, ki se z grafenskimi prsti stegujejo k njemu kakor iglice ježa, ko poskuša obdržati jabolko zase. Utrip srca, ki se uglaši z bobni in laserji, odšteva čas: ... tri, dva, ena, Nič @ in točno opolnoči se ustavi ta še komaj znosni tehnoritem in v areni zazeva globoka tišina – skoraj kakor v nebesih po sodbi – in prav tedaj vse človeške sence preplavi mogočen zeleni val, presije jih na svoji brezmejni poti in v vsako dušo vtisne sled svoje božanske moči. Zgoraj pod kupolo pa se zablešči numinozni napis:

JAZ SEM JABOLKO, ALFA IN OMEGA!

... in potem, ko čez nekaj drobcev večnosti ugasne tudi ta polnočna epifanija, zazveni iz fabriških zvočnih kulis tista

znana, melodična klasika, sence se poljubljajo, nazdravljajo s šampanjcem – Čas pa, stari Kronos, teče dalje: na stičišču dveh svetov, preteklega in prihodnjega, realnega in virtualnega, se vedno znova rojeva kot Trenutek, mladi Kairos.

Jn., v mislih. Resničnost gotovo ni takšna, kot se zdi
nocoj ...

Cl. ga objame. Greva plesat, dragi?

Jn. se nasmehne in zavrti svojo drago v ritmu večno mladega dunajskega valčka.

Sprehod po Drugem življenju

NA NOVEGA LETA DAN

Vsak gost hotela DRUGO ŽIVLJENJE ima v sobi brezplačen vstop v istoimensko virtualno aplikacijo, saj je LIPA, lastnica te hotelske verige, obenem tudi softverska korporacija, ki pobira svoje konvertibilne lipe od milijonov rezidentov virtualno realne mreže, po vsem spletu znane z imenom DRUGO ŽIVLJENJE. Navsezadnje gre v obeh primerih za isto dejavnost, saj njena prva raven brez ostre meje prehaja v drugo, realni svet se nadaljuje v virtualnem, kjer pa je svoboda uporabnika bistveno večja: mnoga vrata, ki so v prvem življenju zaklenjena, so v drugem odprta.

B. sedi v hotelski sobici, pred svojim notesnikom, zatopljen v misli. Zakaj se ne bi tudi jaz malce sprehodil po DRUGEM ŽIVLJENJU? Novoletni dan, daleč od doma, je ravno pravšnji čas, da si poiščem kako virtualno družbico, še rajši pa obiščem ta umetni raj kar sam, da vidim, kaj in kako je sploh tam.

Na displeju se izpiše navodilo, kako se vpišeš v DRUGO ŽIVLJENJE – ☺ Nič težje kot v druge podobne aplikacije: izbereš si uporabniško ime in geslo (pri tem lahko uporabiš že prej izbrane akreditive iz GUGLA ali KNJIGE OBRAZOV) ter naložiš softver, ki ga tu pokličeš kar iz hotelskega oblčka.

B., zase. A, tako. Res je enostavno, sem že notri.

☺ Po opravljenih običajnih formalnostih, ko se ti odpre portal DRUGO ŽIVLJENJE, pa si moraš izbrati še svojega avatarja: osebo, ki bo zate živela in se sprehajala po teh »onstranskih« pokrajinah. Na razpolago imaš cel kup možnosti: recimo, v avatarju se lahko pomladiš ali zamenjaš spol, se z njim preseliš v druge kraje ali čase, postaneš kiborg

ali robot, vesoljec ali žival – važno je le, da v avatarju ohraniš svojo »osebno identiteto«, svoje lastno, četudi spremenjeno »gledišče«, skratka, z njim se moraš vsaj deloma poistovetiti, sicer bi se namesto tebe sprehajal po DRUGEM ŽIVLJENJU nekdo drug.

B. se muza, ko z očmi premerja vse ponujene »druge jaze«. Tale mladenič v črnem fraku bi bil še najboljši, kakor da je prišel iz Goethejevega časa. Imenoval ga bom, imenoval se bom: WOLFGANG!

Sistem nemudoma odgovori, da je to ime že zasedeno.

B. se kislo nasmehne. Seveda, lahko bi si mislil, da nisem edini Wolfgang ... No, potem pa naj bo: WOLFGANG2013 ... *in takoj, ko natipka avatarjevo ime, se to ime prikaže na tablici nad njegovo figurico, podobno kot ime kakega drevesca v botaničnem vrtu.*

☺ Po opravljenem utelešenju in imenovanju lahko izbiraš med tisočeri »otoki« v virtualnem oceanu, v topološki »mreži« DRUGEGA ŽIVLJENJA tisti kraj, ki ga boš kot avatar najprej obiskal. Izbira je zelo pestra, od Troje ali Bizanca, Benetk ali Pariza, havajske plaže ali dalijevske puščave, do samotne bazilike ali hrupnega diska, futurističnega bordela ali vesoljske ladje ... in tu boš (*kot piše v reklamnem spotu*) »vedno srečen in vesel«, tu je sreča zastonj, in tudi če za kakšne posebne želje ali nakupe zapraviš vse svoje lipe, jih lahko zaslužiš še več, nazadnje pa jih, če želiš, ob izhodu spet konvertiraš v prave empirejske dolarje, čeprav si z lipicami lahko že v DRUGEM ŽIVLJENJU naročiš novo kožo, močnejše mišice, neustavljivo srce, boljšo pamet – skratka: VKLJUČI DOMIŠLJIVO, ZAŽIVI SVOJE SANJE!

B. maje z glavo. O, kam sem padel! Najbolje bo, če se takoj poberem od tod in stopim do VESELKA na pivo. – *Tedaj pa zagleda zelen otok med gorami, kot v kakem čudovitem arhipelagu sredi oceana!* – No, če sem že tu, pa obiščiva z Wolfgangom vsaj ta otok.

Ukazi z miško, ki jih senca B. daje svojemu avatarju, kako naj se giblje in kaj naj počne, so preprosti in učinkoviti. – Glej, glej, moj mladenič ne zna samo hoditi, ampak tudi teči

in celo leteti! Lahko ga obračam sem in tja, gledam z njim gor in dol, od daleč in od blizu. In njega samega, svojega mladega avatarja, lahko vidim od zadaj, s strani in tudi od spredaj, kot kak demiurg ... Zdaj te obrnem, Wolfgang, da vidim tvoj obraz, da se spoznava, preden se odpraviva na pot.

Toda avatarjev izraz je prazen kot obraz plastične lutke.

B. ga nejevoljno zavrti spet vstran. Rajši te bom gledal od zadaj, moj mladi zombi! No, pa poletiva na tisti otok ...

*(**) Ha, kako kmalu se duša naseli v izbranem avatarju!*

* * *

Avatar Wf. se razgleduje z mojimi očmi po čudovitem, malone nebeškem parku: tu so temne ciprese, razporejene v dolge vrste, ki kot kažipoti usmerjajo novinca v tem virtualno realnem onstranstvu; peščene površine so pravilnih geometrijskih oblik, sredi bližnjega šesterokotnika se lesketa fontana z vodomatom, iz katerega pršijo v vrtečih se krogih roji svetlečih kapljic; praznina neba je večji del zastrta s krošnjami dreves, s košatimi, plamenečimi šopki zelenega, rumenega, rdečega listja in cvetovja ... Toda ta svet ni dokončno oblikovan, sam v sebi še ni dokončan, saj takrat, ko se senca kakega človeškega demiurga – in to je zdaj moja senca – sprehaja po njem s svojim avatarjem, bolje rečeno v svojem avatarju, se DRUGO ŽIVLJENJE pred njo šele ustvarja, jaz sam ga oblikujem s svojimi koraki, pogledi in mislimi.

Zdaj stopam po peščeni poti vzdolž cipresne aleje, in ko dvignem pogled, uzrem na nebu, kak lučaj pred menoj ob koncu drevoreda, šopek raznobarnih geometrijskih likov, večinoma trikotnikov, pa tudi kvadratov in peterokotnikov, ki vznikajo iz praznine in se sukajo v hitrem plesu, kakor da hočejo čim prej oblikovati neko podobo; in ko si jih približam, ugotovim, da ne plešejo sem ter tja, ampak se, ohranjajoč svoje koordinate, delijo na vse manjše in manjše trikotnike, kvadratke, peterokotnike, ki se takrat, ko na njih obstane moj pogled, naglo oblikujejo v drevesne krošnje – in

naslednji hip že stojijo tam, raznobarvno plameneča drevesa, le kak lučaj pred mano, za njimi pa iz praznine neba vznikajo novi trikotniki, kvadrati in peterokotniki, iz katerih z mojimi koraki nastajajo nova drevesa v tej dolgi aleji ...

Ob tem pomislim, da se ta svet poraja iz geometrijskih elementov, podobno kot če bi se trikotniki in kubi na kaki Picassovi sliki delili in drobili pred gledalčevimi očmi v vse manjše in manjše like, tako da bi iz kubistične slike nastajala realistična, fotografska podoba. In ko se potem radovedno ozrem naokoli, da bi videl, ali tako nastajajo samo drevesa ali ves park, ves otok, navsezadnje tudi ves virtualno realni svet, seveda ugotovim, da se prav vse, kar je več kot lučaj vstran od mene, šele sestavlja z mojimi koraki, da šele z mojim približevanjem svet vznikaja iz nič, da se prav zdaj, prav zame aktualizira iz potencialnosti, udejanja iz možnosti, ki so vnaprej načrtane v digitalnih algoritmih DRUGEGA ŽIVLJENJA. In čeprav je ta svet zaradi tehničnih omejitev še daleč od fotografske natančnosti, je morda tako še bolje, saj mi ta nepopolnost digitalne podobe nazorno pokaže, da sem jaz sam njen tvorec, ali vsaj soustvarjalec: sproti ustvarjam peščeno pot, po kateri hodim, oblikujem jo iz svetlih kvadratov, ki se pred mojimi koraki drobijo v kvadratke, s svojim pogledom ustvarjam iz svetlečih krogov ples tisočernih kapljic vodometa ... in ko vključim še zvočnik, zaslišim šumenje vode, žvrgolenje ptičev ter neko mehko, skoraj meditativno elektronsko muziko iz ozadja.

Ali bi potemtakem lahko kot filozof rekel, da v tem virtualnem svetu vlada »subjektivni idealizem«? (Solipsizem zagotovo ne, saj vem, da DRUGO ŽIVLJENJE ne bi nastajalo pred mojimi očmi in ušesi brez vsega tehnično realnega hardvera in softvera, ki je zunaj mene, vsaj dokler nisem čisto nor ali popoln kiborg ...) Ali pa bi bilo bolje razumeti virtualno realnost kot »soudelženost opazovalca«, kakor v tisti interpretaciji kvantne mehanike, ki pravi, da je opazovalec s svojo zavestjo, voljo in dejanji soudelžen pri nastajanju realnega sveta iz mnogoterosti univerzalne valovne funkcije? Kvantna zrnatost mikrokozmosa nam je v navidezno zveznem makro-

kozmosu, se pravi, v našem srednjem »življenjskem svetu«, prikrita zaradi svoje majhnosti – vesoljni demiurg je sestavil svet preveč natančno, da bi lahko naši čuti neposredno razbrali konstrukcijske sledi njegovega božanskega načrta.

Cipresna aleja se konča s slepim pomolom, ob katerem ni privezana nobena barčica, svojevoljno pa je tudi ne morem ali vsaj ne znam ustvariti, najbrž bi jo moral prej kupiti z virtualnimi lipami, ki so tu edino plačilno sredstvo (bančne kartice sprejemajo samo pri vhodu), zato se obrnem – in ob tem se spet bežno srečam s svojim praznim avatarskim obrazom – ter stopim nekaj korakov nazaj po aleji, potem pa zavijem na stezo med rožnimi grmi, ki se zaporedoma artikulirajo iz amorfnih barvnih poliedrov. Moja neposredna okolica se mi vselej kaže v visoki ločljivosti: blizu mene rastline dobro simulirajo svojo virtualno živost, neživi predmeti pa svojo fizično konsistenco. – A kje je tu kak človek, kak drug človeški avatar? se sprašujem. Zdi se, kot da v tem širnem parku ni nikogar razen mene samega, kar pa skoraj zagotovo ne drži, saj je v DRUGEM ŽIVLJENJU, kot sem že prej prebral v GUGLU, več milijonov stalnih rezidentov, mnogi med njimi imajo zakupljene tudi parcele, hiše ali kar cele otoke. Očitno je ta otok eden izmed redkeje naseljenih, sicer pa je bolje tako, da mi ni treba na vsakem koraku srečevati praznih avatarskih obrazov. Rajši imam ciprese, ki tako svečano in pomenljivo stojijo v tem parku, kot da bi njihove silhuete presneli iz nek-daj kulturnega filma *Lani v Marienbadu*.

Med premišljevanjem zavijem z rožne stezice v neko drugo alejo, ki se končuje z velikimi vrtnimi vrati, lepo oblikovanimi kakor iz kovanega železa, tečem po njej, le še nekaj skokov imam do vrat ... in zdaj že stojim pred tem gosposkim portalom – seveda le v virtualnem telesu svojega avatarja, v črnem fraku predmodernega mladeniča Wolfganga – kot da bi obstal pred zaprtimi vrati svoje nesrečne ljubezni. In medtem ko zaman stresam železne palice, se za vrati v vrtu, v praznem zraku izpišejo besede: WOLFGANG2013, TO JE PRIVATNA LASTNINA! Tega opomina ne morem preprosto

spregledati, saj je naslovljen osebno name. Pomislim, da ima ta otok gotovo kakega skrbnega in tudi strogega lastnika, saj je tu vse tako lepo urejeno – a bolj kot privatna lastnina v DRUGEM ŽIVLJENJU, za katero sem zvedel že v GUGLU, me neprijetno presenetijo, da me tu, kot kaže, vsi osebno poznajo, da vedo za ime mojega avatarja (se pravi, za avatarja mojega *prvega* »drugega jaza«, sence *B.*), čeprav je navsezadnje tudi to razumljivo, saj sem se s tem imenom prijavil v sistem te spletne aplikacije.

Na koncu vrta opazim obrise velike palače, kjer je najbrž središče tega otoka. Nekaj časa se obotavljam, toda pogled skozi rešetke vrat je preveč mikaven, da bi se pustil odpraviti le z nekim nebuloznim opominom, ki je medtem že skoraj izpuhtel, in ko premišlujem, kako naj premagam to neljubo oviro, ki je zaprečila mojo radovedno željo, se odločim, da jo poskusim kar preskočiti, tako kot sem v mladosti preskočil plot kake privatne parcele na Gorenjskem. Malo se odmaknem, da bi vzel nekaj korakov zaleta, saj so vrata tega dvornega vrta precej višja od kmečkih plotov, tedaj pa na dnu displeja, najbrž zaradi privzete distance, znova opazim mení, ki omogoča tri vrste gibanja: hojo, tek in *letenje!* Brž izberem letenje in še isti hip poletim v svojem avatarju – pri čemer glasno zafrfotajo krilca *Wf.* fraka – čez zaklenjeni portal naravnost v notranji vrt skrivnostne palače. A še preden pristanem med travnimi gredicami, ki s svojo kaligrafsko dovršenostjo spominjajo na kitajske pismenke, se mi pred nosom namala nov napis: V 15 SEKUNDAH MORAŠ ZAPUSTITI TA PROSTOR, SICER BOMO ZA TO POSKRBELI MI! Ta grožnja se sliši hudo resna, a zanima me, kako jo bodo udejanjili – saj, če dobro pomislim: kaj mi pa morejo? Lahko me sicer vržejo iz območja palače nazaj v zunanji park, morda me tudi izženejo s tega rajskega otoka, ali celo izključijo iz DRUGEGA ŽIVLJENJA, ampak – *so what?* Saj se lahko vrnem z drugim imenom in v drugem avatarju, če si bom to sploh še želel. In tudi njihovih virtualnih lip še nisem kupil, čeprav imam neki denarni bonus, namreč kot gost tega hotela. V najslabšem primeru mi lahko izključijo vstop v hotelski oblaček, ampak na NEBKA ali na GUGOL

se lahko znova priključim kjerkoli v mestu ... Sicer pa je zdaj že minilo tistih petnajst sekund, zgodilo pa se ni nič. Torej gremo naprej, tja proti palači!

Spotoma se izkaže, da je palača precej dlje, kot se je zdelo, zato avatarju naročim, naj rajši teče, kot da se vleče z mojo počasno hojo (letenje tu ne bi bilo primerno, saj hočem videti park iz človeške, ne iz ptičje perspektive). In medtem ko razne vrste eksotičnih dreves, grmov in rož švigajo mimo, tako da se mi nekatere niti ne uspejo sestaviti v visoki ločljivosti, se pročelje velike palače izrisuje pred menoj v vse več podrobnostih: iz prvobitne gmote – lahko bi ji rekli CHORA – se korak za korakom oblikujejo okna, napušči, pilastri, stebri, obokan portal ... Toda ko pritečem do tja, se mi mogočne duri ne odpró, najbrž bi moral plačati za ogled palače vstopnino, a tu ni nikogar, ki bi mi povedal, kako je pravzaprav s tem. Letenje spet ne pride v poštev, kajti če bi še tako močno zafrfotala krilca mojega fraka, bi zaprto palačo kvečjemu preletel, ne pa vstopil vanjo. Kaj naj storim? Najprej poskočim – oho, saj me odnese vse do okna v prvem nadstropju! – in za hip pokukam v razkošno grajsko dvorano, a tudi tu ne uzrem nobene žive sence, na stenah so le glave nagačenih trofej, ki odsevajo v velikih, zlato uokvirjenih zrcalnih. Potem poskušam spet zavzeti distanco in ugotoviti kar *tu*, na svojem displeju, ali morda za takšne ovire aplikacija nudi kakšno pomoč vsaj v metajeziku, vendar je ne najdem ... Nič, treba se bo pač soočiti s stanjem na terenu, saj svetujejo obiskovalcem, naj sami »vključimo domišljijo«.

Tedaj se domislim: ta palača je LABIRINT! V labirintu pa že po *defoltu* ne more biti takšnega navodila, ki bi ti povedalo, kam naj greš, levo ali desno, vsakokrat moraš sam izbrati pot, ki se ti zdi bolj prava, in ne preostane ti nič drugega, kot da zaupaš svoji intuiciji. Kajti šele na cilju, če boš sploh kdaj prišel tja, če te že prej ne požre kak minotaver, se bo morda izkazalo, da so bile prave *vse* poti, tako kot se reče, da vse poti vodijo v Rim (v zen budizmu sicer ne omenjajo Rima, najbrž pa mislijo nekaj podobnega). Zato je morda res vseeno, katero pot izberem: naj bo tokrat desna – saj se

strinjaš, moj lutkasti *Wf.*, ne? – in zdaj že tečem po desni poti med virtualnim zidovjem palače in geometrijskim rastlinjem parka, tečem skozi neki bolj ali manj subjektivni tunel proti luči na koncu, a se žal – četudi dokaj pričakovano – spet znajdem na slepem pomolu, kjer še vedno ni nobenega rešilnega čolna, na katerega bi lahko naložil svoje hrepenenje in nadaljeval pot po LABIRINTU z malce lažjo dušo. Torej mi ne preostane drugega, kot da se vrnem na zadnje razpotje in izberem drugo alternativo, saj je očitno, da prav vse poti vendarle niso prave, razen če na koncu kake slepe poti počakaš toliko časa, da postane prava, da ni več slepa, da se ti vrata slednjič odpró, toda to čakanje zna biti predolgo za človekovo kratko večnost (kot vemo tudi iz slavne Kafkove zgodbe *Pred vrati postave*). Povrh vsega pa se v brezdelni duši nebrzdano razmahne melanholija – in zato prav res ne maram čakanja: rajši hodim, tečem, letim, tudi če ne vem, ali grem sploh v pravo smer.

Po nekaj nadaljnjih razkrižjih se znajdem pred nekoliko nižjo, čeprav še vedno veliko stavbo, ki se drži glavne palače. Vrata so odprta, s ščepcem dvoma stopim skoz obokan vhod, tu k sreči ne pobirajo vstopnine, naredim še nekaj korakov in se ustavim sredi arkadnega dvorišča, kjer se sliši konjsko hrzanje. – A tako! se malone ujezim: v konjušnico so me spustili, v palačo pa ne, čeprav bi lahko videli, da sem plemiškega rodu, oblečen v frak, gosposkih manir ... No, kaj pa vem, morda so tako le prebrisano poskrbeli, da nisem zmotil njihovega družinskega miru na novega leta dan? Morda so si gospoda rekli: pošljimo rajši mladeniča h konjem, tako vsaj ne bo zdrahe, ko bi ga metali ven iz palače! Ampak, če bolje razmislim: kako pa naj bi sam LABIRINT vedel za to njihovo namero? Zanj bi lahko vedel kvečjemu *nezavedno* in še to z mojo pomočjo, saj sem jaz tisti, ki s svojo svobodno voljo izbiram na razpotjih leve ali desne poti ... In s temi ta hip preveč zapletenimi mislimi se počasi, da ne bi splašil konjev, približam eni izmed velbanih staj, iz katere se sliši močno hrzanje: oglašča se bel lepotec, lipicanec, ki mi kaže svojo

zadnjo plat in opleta z repom, kot da se ne bi želel srečati z menoj iz oči v oči – in šele ko ugotovi, morda s kakim šestim čutom (saj vonj še ni razvit v DRUGEM ŽIVLJENJU), da sem čisto prijazen in miroljuben avatar, neha hrzati in ritati ter se počasi obrne, tako da kar malce zapleše s svojimi elegantnimi nogami, potem pa mirno obstane tik pred menoj in zre vame s svojimi velikimi, digitalno zrnatimi zrkli.

Že od nekdanj občudujem konjske oči: tako mirne so, tako pametne, tako drugačen je njihov samotni lesk od zloščenega sijaja našega ponorelega sveta! Toda v očeh tega konjskega zombija v DRUGEM ŽIVLJENJU žal ni pravega leska, ki bi naredil te oči zares žive; po drugi strani pa tudi mrtve niso, saj v mrtvih očeh vselej odseva sled ugaslega življenja, te virtualne oči pa nikoli niso bile res žive, v njih je le prazen pogled neke digitalne himere, ki biva v svojem presvetljeno senčnem svetu zgolj s tem, da se živa bitja igrajo z njo in ji skozi spletne rešetke dajejo košček svoje domišljije ... A vendar, ko zrem v te odsotne, mrtvožive oči, se poskušam tolažiti z mislijo, da je tista prava, prvotna *resničnost* – življenje duše in srca – kljub vsemu še vedno »prisotna v odsotnosti«, skrita v luči dneva, v vseh podobah, simulakrih in sencah, ki jih srečujemo na vsakem koraku v našem ranjenem svetu. Toda kam drvi ta realno virtualni svet? se sprašujem: ostaja v njem sploh še kaj, kar bo ušlo pozabi? Vse postaja umetno, vse postaja zgolj videz! Katerim očem naj še zaupam, kateri duši naj verjamem? Kakor da bi me vlekel v vrtinec videzov in prividov neki silni demon, ki se iz mene norčuje, se igra z menoj in me skuša, kakor je nekoč tisti slavni *malin génie* skušal Kartezija, ko mu je v uho šepetal tako nora vprašanja, kot so: Ali so to res moje roke? Ali je to res moje telo? Ali je dva krat dva res štiri? ... Kot vemo, je stari modrec svojega zlega demona premagal z meditacijami ob domačem ognju, saj je v samem sebi, v svojem nedvoumnem *cogitu*, naposled našel tisto gotovost, ki je nihče ne more vzeti razumni duši. Ampak kaj bi rekel stari Kartezij dandanes, če bi se srečal iz oči v oči z virtualnim konjem zombijem? Ali bi v tej naši poplavi videzov in prividov še vzdržala njegova razumska

vera v resnico? Saj se zdi, da dandanes razum sam beži v virtualnost, morda prav zato, ker ne more vzdržati *resničnosti*? Nemara pa je še hujše: mar se razum takrat, ko skuša misliti svoje skrajne meje, ko hoče do dna razumeti samega sebe, sprevrača v norost? Spomnimo se tistega nesrečnega genija na pragu moderne dobe, Nietzscheja, tega sijajnega misleca, ki ga je v norost dokončno pahnil objem s prebičanim konjem na torinski ulici!

Wf. najbrž ni preveč zadovoljen z menoj, s svojim heteronomno dodeljenim človeškim demiurgom, z mojo vse preveč melanholično dušo, ki jo v blodnjaku realnosti navdajajo otožne misli ob srečanju z virtualnim konjem. Saj tudi véliki Goethe ni maral malodušja, čeprav je v mladih letih napisal *Wertherja* ... In da ne bi moj *prvi* drugi jaz prekmalu izgubil identifikacije s svojim mladim avatarjem v goethejevskem fraku, ga bom zdaj rajši odvrnil od melanholičnih misli in ga s softverskimi povodci odpeljal iz demonične konjušnice nazaj v grajski park, kjer vznikajo iz algoritmične matrice plameneča drevesa, šumeče fontane in temne ciprese.

In zdaj, ko z dolgimi koraki, tako kot Peter Schlemihl v *Človeku brez sence*, spet premerjam cvetoče aleje DRUGEGA ŽIVLJENJA, še vedno ne vem, zakaj v tem čudovitem parku, v mogočni palači na tem sanjskem otoku ne srečam nikogar – le kje so vsi drugi avatarji? Kje so druge sence, da bi bile od blizu duše, kje so »rezidenti« tega virtualnega onstranstva? Sicer pa niti svoje popotne sence ne vidim na pesku ob sebi (morda bi si jo moral posebej naročiti, da mi jo ukrojijo po digitalni meri) – razen če je sam avatar *Wf.* moja tukajšnja senca? Ali pa je razlog za mojo samoto v tem spletnem paradizu povsem banalen, zgolj tehničen: namreč da tu nimam družbe preprosto zato, ker nočem vnesti svojega profila v KNJIGO OBRAZOV?

A končno – ob neki cipresi, nedaleč od pomola, stoji mlada ženska, kot da bi se namalala tja iz kake nevidne jahte! Na svoji goli, od virtualnega sonca zagoreli koži ima le bikinke in zdi se, da bo še te kmalu slekla, saj si s prstom že vleče modr-

ček z geometrijsko okroglih jošk. Na nomenklaturni tablici, ki lebdi nad njeno glavo, se zapiše čudno ime: LATOLUT. Moj mladi avatar se ji približa, tudi nad njim (nad mojo senco?) se spet prikaže tablica z imenom WOLFGANG2013, in čeprav je mladenič v staromodnem fraku videti bolj plašen kot predrzen, se po tej sistemski izmenjavi imen postavi tik pred žensko.

Wf. Kakšno ime pa je to?

Ženska se smehlja in se lutkasto vabeče ziblje v bokih.

Wf. se odmakne za korak. – Si ti res prava ženska? Ali si travestitka? Ali le lutka?

Lt. se zasučé okrog falično obrezane ciprese, tako kot striptizeta okrog barskega droga, in joški ji vse bolj silita iz modrca.

Wf. Me ne razumeš? Si mutasta?

Lt. pokaže svoje bele zobe. – Kaj pa ti, si *premium* rezident?

Wf. skomigne z rameni. – Ne vem, jaz sem prvič tu.

Lt. zavija z očmi. – Mislila sem, da si prišel iz palače, v tej tvoji šemasti suknji ... kaj ti ni nič vroče?

Wf. odkima. – Ne, saj je zima.

Lt. se smeje, kot v kaki risanki. – Na tem otoku ni nikoli zime, sicer pa mi je čisto vseeno, od kod si se vzel ... Greš seksat z mano?

Medtem ko v hotelu DRUGO ŽIVLJENJE sedeč ob mizi sledim prek svojega notesnika temu banalnemu pogovoru dveh mladih avatarjev – tem kibernetško živim besedam, ki jih sistem sam zvočno sintetizira iz obeh tipkanj, mojega tu in onega tam, namreč tudi iz tipkanja nekega meni neznanega demiurga, ki si je, morda na kakem daljnem otoku, ustvaril (ali ustvarila) avatarko LATOLUT – tedaj radovedno zavrtim svoj optični zoom, da bi videl Wolfganga *en façade*, se pravi, iz *njene* perspektive, in zazdi se mi, najbrž samo zazdi, da je postal mladeničev izraz, zdaj ko ga tako brezsravno nago-varja ta spletna hetera, že za odtenek bolj človeški, da ni več tako lutkasto prazen, toda ...

Wf. se odmakne za par korakov (po pravici povedano, sam ga odmaknem), saj ni razpoložen za virtualni seks z

neko pohotno avatarko in pravzaprav še tega ne ve, kako se to sploh počne v DRUGEM ŽIVLJENJU, čeprav je nekoč med študijem filozofije v Heidelbergu prebral slavno renesančno razpravo Lorenza Valle *De voluptate*, v kateri je florentinski humanist črno na belem zapisal, da nebeške radosti ne bi bile popolne, če se blažene duše ne bi tudi telesno ljubile. Vse lepo in prav, ampak tu, kjer smo zdaj, smo še precej daleč od nebes!

Lt. pa strastno vzdihuje in stoka, iz majhnega zvočnika se jo sliši nekako tako, kot da bi glasno seksala v sosednji sobi.

Wf. se zavrti na petah (tj., jaz ga zavrtim) in steče k meni, zbeži iz te kvazinebeške skušnjave nazaj k svojemu stvarniku, proč od teh virtualno realnih vzdihov in stokov, ki jih morda sploh ne igra kaka mlada, od sonca zagorela ženska v bikiniju, saj bi bili lahko digitalno filtrirani ali sposojeni glasovi kake starke ali celo kakega pohotnega dedca – ali pa je to alegorična skušnjava same apokaliptične vlačuge?

Kot mladeničev demiurg pa moram ob tem neljubem srečanju s prvo žensko v DRUGEM ŽIVLJENJU vendarle pripomniti, da je ves ta zgroženi patos romantične sence *Wf.*, v kateri sem se začasno, morda tudi nekoliko nepremišljeno utelesil, dandanes povsem odveč, saj za neštetimi virtualnimi seksi, ki se dan za dnem in noč za nočjo spletajo po svetovni mreži, ni nobenega demoničnega režiserja, ki bi kot kak zaprašen Mefisto vlekel grešne sence v pekel, ampak se osamljeni sinovi in hčere našega krasnega novega sveta le še igrajo, bolj ali manj nedolžno, s svojimi virtualno realnimi ali realno virtualnimi telesi – ljudje se vse bolj samo še igrajo s sencami njih samih, v času, ki patosa skorajda ne pozna več, ne pravega ne zaigranega.

Lt. skomigne z rameni in si popravlja modrček. – Pa nič, še žal ti bo, reva grajska ... Ko bi vedel, kaj si zamudil!

A že v naslednjem hipu ni nikjer več ne ženske, ne napisa z njenim najbrž anagramskim imenom, da ne govorimo o tisti nevidni jahti ob virtualnem pomolu, ki sploh nikoli ni pristala ... in ne nazadnje se tudi cipresina falična oblika kmalu spremeni nazaj v digitalni plamen.

Ko nadaljujem iskanje avatarskih senc na samotnih stezicah DRUGEGA ŽIVLJENJA, opazim ob robu displeja mení, ki uporabniku te aplikacije omogoča ptičji pogled na trenutno lokacijo njegovega avatarja, še več, v tem novem okencu so med obrisi stavb in alej posejane živo rumene pikice: drugi avatarji. Juhu, tako bom lažje našel primernejšo družbo za mojega mladega varovanca! In ko si z zoomom še nekoliko približam trenutni okoliš, se mi potrdi opaženo »stanje na terenu«, namreč to, da na tem otoku, vsaj tu naokoli, ni prav mnogo drugih avatarjev: svetlih pikic vidim največ kak ducat, med njimi je seveda tudi moj avatarski jaz *Wf.* – moja pikica je večja in svetlejša od drugih, tako da ji brez težav sledim, ko drsi po svoji vijugasti trajektoriji v tej zapleteni digitalni topografiji. (Ob teh svetlih lučkah na temnem ozadju se spomnim na stari gnostični nauk, da so duše iskrice padlega duha v temí sveta.)

Zdaj, ko na displeju lahko vidim palačo tudi iz ptičje perspektive, vsaj glavne obrise njenega tlorisa, se mi potrjuje domneva, da sem res v LABIRINTU. In čeprav ne morem z vsevidnim angelskim pogledom zaobjeti celotne strukture tega spletnega blodnjaka hkrati z vsemi podrobnostmi v njem, saj se detajli z odkikanjem gledišča izgubljajo in se stapljajo v vse večje, vse bolj nerazločne gmote, pa se pred mojimi očmi – le če zavzamem primerno distanco – na topološkem monitorju dovolj jasno kažejo obrisi labirintne strukture palače, z vrtovi in parki, ki se raztezajo vse do obale, do modre lagune, ki jo v daljavi obkroža arhipelag rogljastih gorá, onstran njih pa je le še širni ocean, brezmejni prostor virtualne topografije s tisočermi že naseljenimi otoki DRUGEGA ŽIVLJENJA, ki pa bi prišli v format mojega displejčka šele tedaj, če bi se z digitalnim zoomom dvignil iz ptičje perspektive v astronavtsko.

A bolj od drugih otokov v virtualnem oceanu me zdaj zanimajo detajli v strukturi prav tega LABIRINTA, pa seveda srečanja s tistimi avatarji, ki bi jih moj *Wf.* lahko dosegel v realnem času. S pomočjo topološkega monitorja ga zdaj lažje usmerjam: napotim ga naravnost k drugi najbližji pikici, razdalja do njene lučke se hitro manjša – toda vmes so spet

neka vrata, zdi se, da je to stranski vhod v palačo, ki pa je k sreči odprt, tako da moj avatar brez težav zdrzne skozi (to je nazoren primer, kako se kak navidezno nerešljiv problem prej ali slej reši sam po sebi, le *počakati* moraš na rešitev, četudi čakaš medtem, ko tečeš) ... In ko pretečem nekaj uličic med zidovi hiš in dvorišč na obrobju glavne palače (*Wf.* je res neutrudden tekač na dolge proge) in izbiram zdaj levo, zdaj desno pot, vsakič zgolj z neko slepo, a praviloma jasno-vidno intuicijo, ki jo potrjujejo, četudi *a posteriori*, svetilke in svetlobniki, ki se prižigajo pred menoj in ugašajo za menoj – kajti če se ozrem, vidim, da se spet zlivajo v temnejše prizmatične gmote hiš, tam daleč za menoj pa se vračajo v virtualno praznino neba, natančneje, v nevidne digitalne univerzalnega strojnega jezika – tedaj na nekem razpotju pritegne mojo pozornost napis TRETJE ŽIVLJENJE, svetlobni izvesek, ki me vabi v galerijo slik, od koder se mi že iz izložbe dobrodušno smehlja portret nekega človeka z velikimi očali na inteligentnem nosu ...

Wf. vstopi v galerijo, ob prodajnem pultu stoji robot z deškimi potezami obraza in telesa, po stenah visijo slike z različnimi motivi in v raznih tehnikah, med njimi so tudi hologrami.

Rb. s polnim imenom ROB7CX13 se oglasi brezbarvno prijazno. – Izvolite, mladi gospod, kar naprej, vstop je prost.

Wf. se ogleduje po galeriji @ jaz mu z miško usmerjam pogled in tipkam besede, ki jih aplikacija spreminja v glasove. – Saj res ne nameravam nič kupiti, zanima pa me, kakšne slike tu prodajate.

Rb. Vse mogoče, kot vidite, in še več jih lahko naročimo ... ali pa natisnemo kar sami, če ne zahtevajo preveč zapletene tehnike.

Wf. Kdo pa je tisti gospod v izložbi?

Rb. se začudi, vsaj na videz. – Ga res ne poznate?

Wf. odkima. – Saj vidiš, da prihajam od daleč, iz preteklosti.

Rb. prikima in potegne s svojim grafenskim prstom po interaktivnem pultu, s tem namreč pokliče portret iz izložbe

na veliki prodajni displej sredi galerije. – To je vendar Singularnik! Mislil sem, da ga poznajo vsi in povsod, tudi v preteklosti ...

Wf. Koliko pa stane ta Singularnik?

Rb. zavrti svoje visoko ločljivostne oči. – O, veliko, veliko! To je ena izmed naših najdražjih podob, že plačilo avtorskih pravic zahteva celo premoženje.

Wf. No, pa koliko stane? Tisoč, milijon?

Rb., potih, kot da se sramuje izreči to neznansko vsoto. – Tristo milijonov konvertibilnih lip, nič manj!

Wf. zažvižga. – Tristo milijonov! Saj to je (preračunavam) več kot milijon starih empirejskih dolarjev! Ne bi rekel, če bi bil to original, kak zgodovinski portret, ampak ta slika je digitalna kopija?

Rb. užaljeno protestira. – O, cenjeni gospod, glede tega pa se zelo motite! Vse naše slike so originali in na voljo so vam v najrazličnejših tehnikah, glejte, zdaj bom Singularnika preklopil v hologram, takole ... Kaj ni to čudovita umetnina? Popolna kot *Mona Liza*!

Wf. (vrtim pogled, da bi bolje videl). Oprosti, kolega robot, ampak jaz ne vidim nobene razlike.

Rb., razočarano. – Torej niste *premium*?

Wf. Očitno nisem.

Rb. Gospodič, če bi bili *premium*, bi bile vaše oči *eo ipso* v holografskem oblaku našega otoka, ker je ta boniteta, če še ne veste, vključena v abonma.

Wf. se muza(m). – A tako! Potem pa je morda še bolje, da nisem *premium*, saj se že kot *secundum* težko najdem pri vas.

Rb., s trgovskim nasmeškom. – Morda pa vam rajši ponudim kako krajino, gospodič iz preteklosti, ali kako lepo staro veduto? Vas morda zanima Canaletto? Glejte, tam zgoraj je ... samo za tisoč lip.

Wf. se ozre(m) k sliki pod stropom, na kateri flotilja gondol pluje pod Rialtom. – Je tudi Canaletto pristen?

Rb. Seveda, kaj pa mislite! Kot sem že rekel: vse, kar vidite v naši galeriji, je originalno, mi smo ugledna firma.

Wf. Moram vam odkrito priznati, da nimam niti tisoč lip.

Rb., že malce nestrpno. – Kako pa to? Saj ste videti bogat gospodič, plemiškega rodu ...

Wf. se domisli. – Moj demiurg mi ni dal niti ficka za na pot.

Rb., pokroviteljsko (kolikor pač to zmore robot). – Potem pa je že skrajni čas, da zamenjate svojega demiurga, revni gospodič!

Wf. jezno odvrne(m). – Pameti pa mi že ne boš solil, nesramni robotski zombi!

Tedaj, v čisto pravem trenutku, da ne pride do hujšega prepira med avatarjema *Wf.* in *Rb.*, stopi iz ozadja lepa stara gospa, najbrž lastnica te galerije; nad glavo se ji zapiše ime GUGNHAJM66XY.

Gh. Je kaj narobe, Robby?

Rb., v zadregi. – Gospod nima denarja, pa ...

Gh. ga pokara. – Z vsemi obiskovalci moraš biti enako vljuden, Robby, tudi s tistimi, ki samo gledajo naše slike – in potem se gospa obrne k *Wf.* – Le oglejte si v miru vse naše slike, cenjeni gospod Wolfgang, vstop v galerijo je prost.

Wf. Hvala, gospa Gugnhajm, tu sem se ustavil le mimogrede.

Gh. ga popravi – gospa Gugnhajm. Izvolite naš katalog, v njem je vsa naša ponudba, tako originali kot reprodukcije so na ogled v najvišji možni ločljivosti, kar pogledajte ... Upam, da se še kdaj vrnete in takrat morda tudi kaj kupite.

Wf. vzame tablico iz gospejinih rok. – Najlepša hvala, gospa Gugnhajm! Ti pa, Robby, ne zameri mi, saj sem tu le naključen gost in slabo poznam vaše navade. Morda pa se res še kdaj vidimo, kdo ve?

In zdaj, ko je *Wf.* s podarjenim tabličnim katalogom (ki ga bo žal kmalu pozabil na neki virtualni klopci) stopil iz umetniške galerije TRETJE ŽIVLJENJE, da bi nadaljeval svojo labirintno pot k središču palače, moram kot mladeničev demiurg spet malce pokomentirati to njegovo drugo avatarsko srečanje: zaradi nekaterih ne preveč pomembnih zapletov v zvezi z denarjem je *Wf.* pozabil vprašati *Rb.*, zakaj se ta galerija

pravzaprav tako imenuje? S filozofskega stališča bi lahko rekel, da se odgovor ponuja tako rekoč na dlani, sledeč platonskemu premisleku: če je DRUGO življenje posnetek PRVEGA, potem je TRETJE posnetek DRUGEGA – saj je Platon učil, da so slike »posnetki posnetkov«, na primer, *virtualni* vrč je posnetek *realnega* vrča, kakor je sam *realni* vrč posnetek *resnične* ideje vrča – to je umljivo, »logosno« (*sapienti sat!*) – toda platonška analogija se dandanes zaplete, kajti sodobna virtualna realnost se nam sama vse bolj kaže kot *realna*, vendar brez neke globlje resničnosti: PRVO, DRUGO in TRETJE življenje se vse bolj križajo na globalni površini sveta, pri čemer pozaba globine – *resničnosti* duha, duše in srca – vse bolj tóne v pozabo pozabe, iz katere, če bo s svojim pajčolanom zagrnila ves svet, ne bo več vrnitve.

Wf. teče naprej po LABIRINTU in po nekaj spet intuitivno razrešenih razpotjih se mahoma znajde(m z njim) na velikem, razkošno osvetljenem trgu, ki ga obdajajo monumentalne stavbe s klasičnimi fasadami, podobne stavbam na slikah Giorgia de Chirica: svetišča neznanih bogov, templji znanih moči ... In tudi ta meta-fizična arhitektura se sestavlja podobno, kot se vizualizirajo projekti v kakem dizajnerskem programu, zdaj se sredi trga postavlja digitalno realna fontana, iz katere v skoraj popolni ločljivosti pršijo mavrični vodometi ... neka bližnja svetleča pikica na topološkem monitorju pa se utelesi v lepega mladeniča, ki v dandyjevsko ukrojeni obleki ležerno sedi na klopi in v virtualnem zraku nad njim visi ime DORIAN2007.

Dn. s sposojenim pogledom premerja mojega avatarja. – Imeniten imidž imaš, WOLFGANG2013, ampak če tu iščeš MEFISTA, se trudiš zaman, ne boš ga našel.

Wf. se v zadregi prestopa (jaz, njegov demiurg, ga vidim in vodim od zadaj). – Saj ne iščem MEFISTA, zanima me le, kdo ali kaj je v središču te palače.

Dn. se zbadljivo nasmehne. – Morda pa iščeš MINOTAVRA?

Wf., precej nejevoljno. – Niti MINOTAVRA ne iščem, saj mi je jasno, da to ni KNOSSOS, v tisti palači so drugačna stebrišča.

Dn. potegne iz prsnega žepa svoje bešamel obleke rdečo vrtnico in jo vrtil med prsti. – Torej si eden izmed tistih, ki neutrudno iščejo svojo »pot k središču« (naj tu uporabim Jungovo sintagmo), tudi če v središču ne bi bilo ničesar, niti središča samega?

Wf. (zdaj ga vidim *en face*, zdi se mi malce zbezan). – Kako pa naj vem, ali je tam sploh kaj ali ni nič, če sam ne grem pogledat?

Dn. mu naredi prostor na klopi in ga z galantno kretnjo povabi, naj se usede zraven njega. – Kako pa veš, da, reciva, v okroglem kvadratu ni ničesar?

Wf. obotavlja je prisede. – Ampak okrogel kvadrat je protisloven lik, ki ne more bivati, središče pa ni protislovno.

Dn. mu s skoraj samoumevno gesto ponudi vrtnico. – Drži, vendar protislovje v DRUGEM ŽIVLJENJU ne pomeni istega kot v tako imenovanem *realnem* svetu ... Čeprav se po drugi strani strinjam s tisto duhovito mislijo, da je naš »odpor do realizma Kalibanov bes, ko vidi svojo podobo v zrcalu«.

Wf. odloži na klop tablico iz TRETJEGA ŽIVLJENJA in vzame ponujeno vrtnico, trn ga zbode v prst, da se pokaže kapljica krvi (virtualne, seveda). – Wilda sem bral še v gimnaziji, tega stavka se dobro spominjam, ampak zdi se mi, da si povedal samo prvi del?

Dn. mu ponudi svež robček. – Seveda, drugi del te misli pravi, da je naš »odpor do romanticizma Kalibanov bes, ko ne vidi svoje podobe v zrcalu« ... in ravno v tej dvojnosti je Wildova genialnost.

Wf. si obriše kapljico krvi s prsta, na robčku se pokaže rdeč madež, skoraj kot v stari realnosti. – Že, ampak Wilde je mislil na dvojnost realizma in romanticizma v devetnajstem stoletju, zdaj pa smo v enaindvajsetem.

Dn. se samovšečno nasmehne. – Glede tega se kaj bistvenega ni spremenilo, saj danes v vlogi romanticizma nastopa virtualni svet, pri čemer gre na arhetipski ravni za isto dvojnost, zlasti v umetnosti, tako da še vedno velja: »Vsa umetnost je obenem površina in simbol.«

Wf. Si ti umetnik, Dorian?

Dn. Seveda, v DRUGEM ŽIVLJENJU smo vsi umetniki!

Wf. Zdi se mi, da si pri tem spet nekaj pozabil ...

Dn. strese iz rokava. – Ja, drži: »Tistim, ki se spustijo pod površino, je to v pogubo« ... in to velja tudi zate, Wolfgang, če iščeš središče LABIRINTA: »Tistim, ki razberejo simbol, je to v pogubo.«

Wf. Naj torej ostanemo zgolj na površini, na površju življenja?

Dn. se spet zateče k citatu iz Wilda: »Ne življenje, gledalec je tisti, ki ga umetnost resnično zrcali« ... Kar pomeni, da vsak umetnik ustvari svoje zrcalo, novo vidno površino, na kateri se zrcali gledalčeva nevidna globina.

Wf. si zatakne vrtnico v prsni žep in se nehote malo odmakne od lepega mladeniča. – Prav, Dorian, naj bo tako, kot praviš, ampak če se vrneva v virtualno realnost tega veličastnega trga, kjer zdaj sediva na tej kamniti klopci ob vodometu, se ne morem izogniti vprašanju: zakaj pa so naši demiurgi sploh zgradili tak središčni forum, če nikjer ni središča?

Dn. prekriža noge na drugo stran. – Zakaj me to sprašuješ, saj vidim, da si izobražen in da si lahko odgovoriš sam, morda še bolje od mene ... No, pa ti vseeno povem: LABIRINT ima svoje *simbolno* središče, razsrediščen je samo na videz; ne moreva sicer zanikati, da sva prav zdaj v nekem virtualno močnem središču, vendar je središče vedno le površinsko in za vsakega gledalca relativno.

Wf. Kako to misliš? Zdi se mi, da to ni logično.

Dn. se zasmije, da se zasvetijo njegovi beli zobje. – Logično? Kot da bi bila realnost logična! »Noben umetnik ne želi ničesar dokazovati,« pravi Wilde.

Wf. S to ugotovitvijo pa ni ravno izviren.

Dn. Morda res ne ... ampak poglej tja, Wolfgang: ali vidiš tisti srebrni rolls-royce pred vhodom v tempelj BESEDE?

Wf. Seveda ga vidim, in tudi livriranega šoferja vidim, najbrž na koga čaka, da pride iz templja.

Dn. Evo: ali je zate logično, da vidiš kot realno nekaj, kar obstaja samo virtualno?

Wf. Saj nisem rekel, da je rolls-royce resničen.

Dn. Vendar ga vidiva kot realnega ... Sicer pa imaš prav: šofer nekoga čaka ... ali veš, koga?

Wf. Kako naj vem! Morda veš ti?

Dn. Vem, ker mi je moj demiurg to povedal in mi naročil, naj počakam prav tu, pod glavnim stopniščem v BESEDO.

Wf., z vse večjo radovednostjo. – Torej nekoga čakaš?

Dn., vse bolj domišljavo. – Srečal se bom s samim Oscarjem Wildom, ki je pravkar obiskal tempelj v družbi lorda Henryja Wottona ... No, in zdaj mi povej: se ti zdi *to* logično?

Wf. zažvižga od začudenja. – Kje neki, to gotovo ni logično! Kako naj bi se sam avtor srečaval s svojimi romanesknimi liki?

Dn. zadovoljno prikima. – Ja, to res ni logično, je pa *realno*, seveda v DRUGEM ŽIVLJENJU ... Zdaj pa pridi z mano, Wolfgang, stopiva jima nasproti, saj tako pomembnih gospodov ne srečaš vsak dan!

Iz templja BESEDE prideta dva gospoda s cilindroma, ki se živahno pogovarjata, in medtem ko se po širokem stopnišču spuščata k srebrni limuzini na forumu, se nad njima zasvetita imeni: HENRY@WO in OSCAR@WI.

Wo. prvi zagleda mladeniča. – O, saj si tu, moj lepi Dorian, kakšno presenečenje! ... Si spoznal novega prijatelja? – vpraša malce sumničavo, ko s pogledom ošvrkne *Wf.*

Dn. se prikloni. – Po naključju sva se srečala na tem forumu, medtem ko sem vaju čakal, spoštovana lord Henry in gospod Wilde ...

Wo. Naključij ni, vse je nujno, tudi tedaj, kadar nam je nujnost neznana.

Wi. dvigne cilinder. – Dober večer, gospod Wolfgang.

Wo. zagodrnja. – Zgoraj nad njim piše WOLFGANG2013.

Wi., širokodušno. – Pustimo te nepomembnosti. Rajši mi povej, Dorian, si že postal nesmrten? Ti je že dana večna mladost?

Dn., z rahlo rdečico na svojih skoraj deških licih. – Žal še ne, gospod Wilde. Sicer pa o tem morda kaj več ve plemeniti lord ...

Wi. se spet obrne k lordu. – Kako je zdaj s tem, Henry, zakaj Dorianu še niso izklopili gena za staranje?

Wo. menca. – Saj sem že naročil, morda ga pokličejo že danes ali jutri ... Odkrito rečeno, tudi zelo drago je to, denar še zbiram.

Wf., z zašiljenimi ušesi. – Koliko pa stane večna mladost? Tudi jaz bi si rad izklopil gen za staranje!

Wo., vzvišeno. – Ah, mladi mož, saj ne veste, kaj govorite!

Wi., blagohotno. – No, pa vseeno povej, Henry: koliko stane večna mladost?

Wo. vzdihne. – Vsaj milijardo konvertibilnih lip. Cena je odvisna tudi od kvalitete storitve ... in za naprednejše kiborge je ta storitev nekoliko cenejša.

Wf. se čudi in vpraša *Dn.* – Si tudi ti kiborg, Dorian?

Dn. Seveda, kdo dandanes še ni kiborg! Bistveno pa je, da pri tem iskanju večne mladosti najprej najdeš pravega, dovolj bogatega mecena ...

Wi. že vstopa v srebrno limuzino. – Gospodič Wolfgang, za vas bo še najbolje, če o tem povprašate svojega demiurga ... Pa ne pozabite namesto mene pozdraviti mojega prijatelja, večno mladega Goetheja!

* * *

Sprehod sence B. po DRUGEM ŽIVLJENJU se mahoma (vendar v ravno pravem času) prekine, ko se na displeju prikaže obraz sence A., ki se javlja prek NEBKA.

A. Vidim, dragi Bruno, da si se odlično znašel v DRUGEM ŽIVLJENJU ... Počakal sem na pravi trenutek, da ne bi preveč grobo prekinil tvojega sprehoda.

B. Kako pa si vedel, Angelo, da sem se sprehajal prav tam?

A. *odmahne z roko.* Ah, Bruno, saj veš, kje sem v službi. Rajši mi povej, kako si se zabaval na tem izletu, tam »onstran«?

B. *se pretegne na majavem stolu.* Še kar dobro, čeprav je vse tisto *tam* vse preveč podobno temu, kar je že *tu*.

A. Kaj pa sence, ali tudi v DRUGEM ŽIVLJENJU postanejo duše, ko se jim približaš?

B. Ne, to pa ne. Tam sence vedno in povsod ostajajo sence, tudi če jim dihaš za ovratnik. Še lastni avatar ti je kakor senca, ki jo oživljaš sam.

A., *bolj zase*. Se mi je zdelo, da bo treba še precej izpopolniti to aplikacijo, morda celo zamenjati nekatere bazične algoritme ... Kaj pa silvestrovo, Bruno, si ga lepo preživel?

B., *utrujeno*. Čisto v redu, čeprav precej samotno.

A., *s svojim indijanskim nasmeškom*. Kje pa si hodil, da se nisva nič srečala?

B. *zazeha*. Kje naj bi hodil! Zvečer sem šel na sprehod po Široki poti in pričakal polnoč med množico na Trgu časa ... in potem, ko se je tisto slavno Jabolko spustilo s stolpa, sem se vrnil domov, v to moje začasno DRUGO ŽIVLJENJE.

A. Saj res, da ne pozabim: srečno novo leto ti želim.

B. Lepo od tebe, Angelo, tudi jaz ti želim vse dobro, predvsem pa mnogo rešenih duš! ... Ampak menda me nisi poklical samo zato, da bi mi voščil srečno novo leto?

A. Ne samo zato. Greva nocoj na pivo, morda kar k VESELKU?

B. Prav rad, saj se nocoj počutim še bolj osamljenega kot včeraj ... Vendar ne bi šel rad prepozno spat.

A. Si danes že govoril z Marijo?

B. Seveda, že zjutraj sva si zaželela srečno čez ocean ...

A. Daleč je blizu, blizu je daleč.

B. Ja ... Angelo, si še kaj zvedel o tisti izgubljeni duši, ki sem jo srečal ob reki?

A. Ne prav dosti. Mislim pa, kot sem ti že rekel, da je ta duša bliže tebi kot meni. Zato ti pri tem iskanju lahko pomagam samo posredno.

B. *premišljuje*. Saj razumem, a vseeno ...

A., *spodbudno*. Najlažje jo boš našel med drugimi sencami, v drugih sencah – takrat, ko jih oživiš, da postanejo duše.

B. *se nasmehne*. Kot kak demiurg, kaj?

A. *prikima*. Ne povsem drugače ... Sicer pa bi ti rad nocoj povedal še nekaj stvari o Sibili. Skoraj vso KNJIGO OBRAZOV sem moral prečesati, da sem prišel do njenega profila, kakor da bi bila sistemsko izbrisana – k sreči ne popolnoma.

B. dvigne obrv. Je še živa?

A. Še živi, in kot je poizvedel Ras, je še vedno v enem izmed stolpov klinike BELVEDERE ob Vzhodni reki.

B. In kaj si še zvedel o njej?

A. Čeprav je v KNJIGO vpisana pod geslom Sibila → VETEL, je njeno pravo ime Daniela Goldstein, rojena je bila leta 1906 v Nemčiji.

B. Torej ima že ... sto sedem let!

A. Natanko toliko. A to še ni vse, zdaj pride nekaj zate, mojster Bruno: v mladosti je študirala filozofijo v Tübingenu.

B. vzdihne. Sem si kar mislil nekaj takega! Že takrat, ko je Ras pripovedoval o njenih pesniško filozofskih odgovorih ...

A. nadaljuje. Leta 1933 pa je morala s svojo židovsko družino pobegniti pred nacizmom čez ocean. Po doktoratu iz matematike na MITU je službovala kot agentka v državni varnosti in pozneje še kot svetovalka za umetno inteligenco v PETEROKOTNIKU; nazadnje pa, že zelo stara, je bila ena izmed treh glavnih projektantov pri VETLU, dokler se ji ni zmešalo, kot že vemo. In tudi v KNJIGI OBRAZOV piše, da so ji izmerili enega najvišjih inteligenčnih kvocientov nasploh.

B., porogljivo. Tako torej – in ta prastara gospa Daniela Goldstein, imenovana Sibila, naj bi zdaj rešila svet?

A. se smehlja. Tvoje srečanje z njo bo gotovo zanimivo, če pa z njeno pomočjo res najdemo kak ključek za rešitev sveta, potem ti ne uide Nobelova nagrada za mir.

B. Le norčuj se, Angelo, ampak jaz se bojim, da se *mi* ne bomo smejali zadnji. Prav nič se ne veselim tega srečanja.

A. Tvoja varnost naj te ne skrbi, vse smo že uredili: glede obiska pri Sibili smo kar naravnost povprašali JABOLKO – in zdaj poslušaj to: JABOLKO ne samo da nima nič proti temu obisku, temveč je tudi sámo zainteresirano za Sibilin govor, seveda če bo sploh kaj govorila, baje se je zadnje čase spet zaprla v molk ... Pa še neke stvari sem izvedel v zvezi z njeno norostjo, a o tem se rajši pogovoriva osebno.

B., že sprijaznjeno. Prav, Angelo, ti že veš, kako in kaj ... Torej se dobiva ob sedmih pri VESELKU?

A. Velja, čakal te bom tam.

B. zapre pokrov notesnika in se ozre skozi klasično, se pravi, realno okno: za hip ga razveselijo snežinke, ki plešejo v vetru.

Meja izomorfizma

FILOZOFSKO-DRUŽABNI DIALOG
V MALONE REALNEM PROSTORU IN ČASU

Pl. in Su. živita na vzhodnem Manhattnu, v 27. nadstropju enega izmed visokih stanovanjskih stolpov. Senci B. ni bilo težko najti naslova v koordinatni mreži metropole, saj je zagledal opisano prizmo že nekaj korakov po izhodu iz podzemске. Njuno stanovanje je elegantno minimalistično, v slogu »novega bauhausa«. V modernem salonu, kamor sta gostitelja povabila gosta po večerji, je na steni velika nebeško modra slika s sferično kristalno strukturo, ki se geometrično izostruje proti sredini; na obeh straneh okenske steklene stene pa stojita sloki, »giacomettijevski« skulpturi. Medtem ko Su. pripravlja desert in Pl. izbira glasbo, B. stopi k oknu. Znova se čudi temu neznanskemu morju luči na velemestnem nebu, potem se vrne k čajni mizici in se namesti v udoben, prav tako nebeško moder fotelj.

B. Lepo je tu ... ampak ali vaju nič ne moti višina?

Pl. prisede, potem ko izbere za zvočno ozadje klavirski jazz Keitha Jarretta. Na začetku sva res imela malo vrtoglavice, zlasti Susan. Zdaj pa, po treh letih, bi težko shajala brez te panorame ... in tudi sicer nama lokacija zelo ustreza.

Su. prinese buteljko desertnega vina. Paul mi je s to lokacijo zelo ustregel, saj imam do klinike le deset minut peš, kar je pravi luksuz v primerjavi s tisto vsakodnevno vožnjo iz New Jerseyja, ki je trajala več kot uro v eno smer. Žal pa Paulova univerza ni tako blizu.

Pl. položi zamašek na stekleno površino mize. Daleč pa tudi ni, manj kot pol ure s podzemsko; in vsaj dva dni na teden delam doma.

Su. prinese tri kristalne čaše. Tudi Osrednji park je blizu, podnevi se z našega okna vidi gladina Velikega jezera.

Pl. jim nataka sladki tokaj. Park je res zlata vreden za sprehode, za sprostitev na travi, med drevesi ...

Su. Ja, brez tega parka bi bilo tu precej težje živeti.

Pl. In tudi muzeji so blizu ... Bruno, si že bil v Metu?

B. Seveda, že dvakrat, vsa človeška zgodovina je zbrana tam. Še posebno dolgo sem se mudil pri Egipčanih ...

Pl. dvigne čašo. Dobrodošel, dragi prijatelj iz daljne dežele!

B. Na zdravje obema, in lepa hvala za povabilo! Dobro si rekel, Paul: iz daljne dežele – saj moja ožja dežela, Kras, res ne bi mogla biti bolj drugačna od New Yorka, pa tudi moje rojstno mesto Ljubljana je le nekakšna »dolga vas«.

Su., potem ko izzveni napitnica. Bruno, koliko let je že, odkar smo se prvič srečali na tistem kongresu v Gentu?

B. Gotovo več kot petnajst, to je bilo še v prejšnjem stoletju.

Pl. Takrat še nisi živel z Marijo ...

B. srka vino. Saj tudi zdaj ne živiva ravno skupaj.

Su. No ja, hočeš reči, da stanujeta vsak zase? V tisti lepi vasi ... Kako mi je bil všeč vajin vrt!

B. Tako nama še vedno najbolj ustreza. Marija mora skrbeti za mamo in hčer, čeprav je Cecilija letos večinoma v Benetkah, tam študira glasbo, solo petje ... Jaz pa tudi potrebujem svojo samoto, svojo samost.

Su. si gre z roko skozi kostanjeve lase. Vsi potrebujemo svojo samoto, vendar ne bi mogli živeti drug brez drugega.

B. Kaj pa vajini hčerki, stanujeta daleč od vaju?

Su. Daleč, predaleč! Obe sta že poročeni, Sandra v Kaliforniji, Jane v Dublinu. Sandrin sinček David je imel oktobra dve leti ... Žal se bolj malo vidimo, dvakrat na leto.

Pl., trpko. Saj veš, vse te migracije se dogajajo v imenu življenjske mobilnosti, svobodne izbire ... Midva naivneža pa sva zidala družinsko hišo z vrtom, da bi lahko ostala vsaj ena hči doma, in potem ko sta se obe odselili, sva hišo prodala in kupila to stanovanje ... Američani sicer ne pričakujejo, da otroci ostanejo doma, ampak midva sva Škota, saj veš.

Su. si obriše solzo in spije požirek vina. Tudi tako je prav, glavno je, da so otroci zadovoljni.

Pl. preusmeri pogovor. Bruno, pisal si nama, da si to jesen po daljšem premoru spet predaval?

B. prikima. Predaval sem filozofsko kozmologijo: o odnosu med naravo in duhom, o antropičnem načelu, multiverzumu, o možnosti »tretje poti« med teizmom in ateizmom ...

Pl. To so tudi teme iz tvoje knjige *Mind in Nature*?

B. Ja, čeprav sem v tej ameriški knjigi le eden od treh avtorjev, sicer pa sem o kozmologiji obširneje pisal v slovenski knjigi *Daljna bližina neba*, v tretjem od *Štirih časov*, v *Jeseni*.

Pl. živahno gleda skozi svoja velika okrogla očala. Tudi to si omenil v nekem mailu. Zelo lep naslov, žal mi je, da ne morem brati te knjige ... je bila uspešna?

B. zamahne z roko. Ah! Ne vem, če jo je zares prebralo več kot deset ljudi, čeprav so prodali nekaj sto izvodov. Po izidu so izšle tri kar dobre kritike in daljši intervju z mano v osrednjem časopisu, a to je bilo tudi vse. Fiziki so pri nas precej ravnodušni do filozofije, večini filozofov pa se zdi, da je sodobna kozmologija le stvar fizike.

Su. Vendar zdaj lahko berejo to knjigo tvoji novi študenti?

B. Nekaj odlomkov sem jim res dal za seminarsko branje ... Sicer pa imam od lanske pomladi nekega prav posebnega študenta, mladega prijatelja, ki prihaja k meni domov na filozofske pogovore. V njem vidim svojega pravega učenca, skoraj naslednika, čeprav rad hodi po svojih lastnih poteh, kar je seveda edino prav.

Pl. Bruno, nikoli nama nisi povedal, zakaj si pravzaprav pustil svojo redno službo na Univerzi v Ljubljani?

B. Verjetno sem vama omenil, da sem poleg hiše na Krasu podedoval po stricu tudi manjšo rento, ki mi zadostuje za življenjske stroške.

Su. Ja, spomnim se, da si to omenil ... Ampak ta renta najbrž ni bila glavni razlog za tvoj umik na deželo?

B. seže v žep po pipo. Se pri vaju sme kaditi?

Pl. Rajši ne, v tem steklenem stolpu zračenje ni preprosto.

Su. Če pa res hočeš, si kar prižgi ... Tudi midva sva bila dolga leta kadilca.

B. spravi pipo spet v žep. Sploh ni nujno, samo vprašal sem.

Pl. se popraska po svoji sivi, na kratko postrizeni, lepo oblikovani glavi. Bruno, le povej iskreno: če ti vprašanje o profesuri ne paše, pustimo to in se rajši pogovorimo o čem drugem.

B. Ne, to vprašanje me prav nič ne moti, saj se tudi sam večkrat sprašujem, zakaj sem se umaknil na deželo. Odgovoril vama bom bolj na kratko, da ne bi tratali časa s tem ... Tista dediščina seveda ni bila edini razlog, da sem se takrat, pred dobrimi desetimi leti odpovedal profesorski službi. Rad sem predaval in občasno še vedno rad predavam, pa tudi študentov mi ni manjkalo, ampak nekega lepega dne, ko sem se sprehajal ob Ljubljani, mi je nenadoma postalo jasno, kako samotne so moje filozofske misli, kako neprimerne so času, v katerem živimo, še posebno v moji ljubi Sloveniji ... in takrat sem se odločil za to, samotnejšo pot.

Pl. Ali hočeš s tem reči, da je času neprimeren tvoj platonizem, tvoja »filozofija duše in duha«?

B. Ja, dandanes je platonizem za večino profesionalnih filozofov nekaj obupno staromodnega, med znanstveniki pa sploh, saj se le še med matematiki najdejo nekateri, ki resno jemljejo svet idej. Kajti, če pustimo ob strani teologe, sekularna postmoderna filozofija zavrača vsako metafiziko, vsako presežnost, nujnost in smisel – transcendenca je *out of time*, vsepovsod vidijo le tosvetno kontingentnost, v ozadju pa vselej neko skrito, nekritični misli zastrto ideološkost, ki jo je treba razkrinkati, pa raznorazne simptome nezavednega ...

Pl. se nasmehne. Misliš na tistega vašega slavnega Zizka?

B. dvigne obrv. Tudi nanj, seveda, še bolj pa na vse tiste, ki mu tako ali drugače sledijo.

Pl. Ampak poleg psihoanalize in raznih variant poststrukturalizma je pri vas najbrž živa še kakšna druga filozofska smer?

B. Ja, vendar bolj v ozadju ... Recimo, Heideggerjevo »mišljenje biti« je bilo pri nas zelo vplivno pred nekaj desetletji, še pred osamosvojitvijo Slovenije, zdaj pa je že v zatonu. Tudi sam sem bil takrat, ko sem v mladih letih napisal svojo prvo knjižico, *Enivetok*, heideggerjanec *sui generis* ... Zadnje čase pa se »mišljenje biti« pri nas povezuje, vsaj posredno, tudi s krščansko filozofijo, zlasti z apofatiko – to sicer z zanimanjem spremljam, a kaj, ko sam nisem kristjan, vsaj ne v konfesionalnem pomenu.

Pl. Če te prav razumem, je bil torej glavni razlog za tvojo odpoved profesuri občutek filozofske osamljenosti – ampak, ali niso bili filozofi skoraj vedno osamljeni, denimo Descartes, Spinoza, Schelling, Nietzsche, Wittgenstein ...

B. *premišljuje*. Morda pa ravno zato, da bi ohranili svojo samost, niso hoteli biti profesorji? Ampak jaz se s temi velikimi duhovi, ki si jih omenil, še zdaleč ne morem primerjati, saj moja filozofska osamljenost ni vredna prav dosti v primerjavi z njihovo, ne glede na to, da zame osebno morda ni nič lažja ... Sicer pa, če že govorim o svojem umiku na deželo, sem imel še nek pomemben razlog za to, da sem šel živeti na Kras: takrat, pred dobrim desetletjem, sem začel pisati *Štiri čase*.

Su. prinese iz kuhinje češnjevo pito, krožničke Villeroy-Boch in srebrni pribor. Razpršena svetloba iz stropnih luči diskretno obliva sobo, v ozadju zvenijo akordi Kölnskega koncerta – ta prostor je prijeten kljub svoji minimalistični opremi. Na polici pod sliko je nekaj po starem vezanih knjig, bolj za spomin kot za vsakdanjo rabo.

B. Knjig pa doma nimata prav dosti?

Pl. Res ne, pač v skladu s časom – saj je že skoraj vse na spletu, v tablicah, na displejih.

Su. reže pito in jo polaga na krožničke. Paul je ob selitvi večino svojih knjig podaril oddelčni knjižnici na univerzi, tam je tudi več prostora zanje.

B. Sem si mislil, da je tako.

Su. Upam, da ti bo všeč pita, spekla sem jo iz svežih češenj. Na embalaži piše, da so iz Avstralije.

B. poskusi pito. Mm, dobra je ... Kako je danes že vse razpoložljivo, vsepovsod, tudi češnje sredi zime!

Su. Žal pa si jih mnogi ne morejo privoščiti niti spomladi.

Pl. uživa posladek in povzame prekinjeni pogovor. Bruno, kaj pa analitična filozofija, kako je z njo pri vas v Sloveniji? Saj ste imeli pred leti v Mariboru evropski kongres, poleg tega urejate znano revijo *Acta Analytica* ... in ti sam si doktorski iz logike, takrat v Gentu sem te spoznal, ko si zanimivo interpretiral filozofijo Nikolaja Kuzanskega s štirivrednostno resničnostno matrico.

B. se smeblja. Zdi se mi, kot da je bilo to v nekem prejšnjem življenju, ne samo v prejšnjem stoletju.

Pl. vztraja. Ampak zakaj nisi ostal pri analitični filozofiji? Odkrito povedano, pričakoval sem, da boš tudi pri nas predaval o sencah bolj analitično, in tako sem te napovedal svojim študentom ... Saj ne rečem, zelo zanimivo je tisto, kar si nam že povedal in kar nam boš povedal še jutri, je pa po mojem mnenju analitična metoda v filozofiji vendarle najbolj zanesljiva, najmanj zavajajoča.

B., zamišljeno. Najbolj zanesljiva že, nisem pa prepričan, da je tudi najbolj resnična.

Pl. Kako to misliš?

B. Preprosto: analitična filozofija temelji na alternativni, *ali* je resnična neka trditev *ali* je resnična njena negacija ... medtem ko je resnica mnogotera, kompleksna, »polifona«.

Pl. Že res, da analiza temelji na neprotislovnosti, v strogem pomenu tudi na *tertium non datur*, ampak saj to izključnost presegajo ravno večvrednostne logike, s katerimi si se ukvarjal.

B. Večvrednostne logike ne razrešijo bistvene težave na ravni metajezika, saj je analitični metajezik *in ultima analysi* nujno alternativni, izključujoč: *ali* teza *ali* antiteza – in v tem je ravno problem.

Pl. Torej se zavzemaš za neke vrste dialektično sintezo?

B. Ne za dialektiko v hegllovskem pomenu, ki je po mojem mnenju *kot logika* slepa pot, ampak – kako naj rečem – za

odprto logiko misli, za enost-v-mnogoterosti resnice, ki jo omogoča živi duh.

Pl. malce zažvižga. Visoko segaš, Bruno! Kar se mene tiče, moja filozofska prizadevanja ostajajo bolj skromna: vztrajam pri analitični metodi, ker sem o njej še vedno prepričan, da omogoča najboljšo argumentacijo, tudi pri ontološki in epistemološki obravnavi identitete, ki je v zadnjih letih glavna tema mojega raziskovanja. Prepričan sem, da se analitična filozofija, od Fregeja in Russlla do danes – pravzaprav pa že od Aristotela dalje – najbolj uspešno izogiba raznim spekulativnim in ideološkim slepilom, tudi tistim, ki bi jih marsikdo rajši ohranil. In seveda se analitična filozofija metodološko najbolje povezuje tudi z znanostjo, ki je ključna za napredek človeštva ali, če ti je ljubše tako reči – duha.

B. preišlje. Hm ... pa si prepričan, da se na primer modalna semantika, ki je neposredno povezana s problemom identitete, res izogne metafizičnim slepilom? Mar se ni sodobna logika in z njo tudi analitična filozofija s svojimi »možnimi svetovi«, »čezsvetno identiteto«, »dvojniki« in podobnimi pojmovnimi konstrukti sama vrnila k metafizični spekulaciji, ki jo je na začetku minulega stoletja hotela tako radikalno preseči?

Pl. zagodrnja. Bruno, saj veš, da so to le orodja, modeli ... pomembno pa je, da jih znamo kritično uporabljati.

B. Drži, ampak teoretski model je vselej tudi že »stvar sama« in analitična metoda postane problematična ravno tedaj, ko na to pozabi. Način mišljenja vedno tudi določa in zamejuje domeno samih misli – in tako v galilejski znanosti kot v moderni analitični filozofiji ostaja problematično predvsem to, da v svojo metodo in *eo ipso* v miselno domeno ne vključuje *zavesti*, kaj šele dušo in duha! To je nerazrešena dediščina logičnega pozitivizma, ki je sicer že dolgo časa presežen. Ali če rečem drugače, bolj naravnost: za analitičnega filozofa je *zares* resnično le tisto, kar je »tam zunaj«, ne pa tudi ali celo prvenstveno to, kar je »tu znotraj« – in ravno v tej samoumevnosti je tisti glavni predsodek, ki ga večina analitičnih filozofov bodisi ne vidi bodisi ne priznava za relevanten problem.

Pl. pametne oči se smehljajo. Jaz ne spadam v to večino, čeprav predavam analitično metafiziko.

B. Vem, Paul, vem, saj sem bral tvoje izvrstne razprave o modularni identiteti, transsubjektivnosti, o relacijskem esencijalizmu ... ampak, dragi kolega, oprosti, če te vprašam naravnost: ali si kdaj pomislil, da je zavest *zares* prva in prvotna resničnost?

Pl., ne brez začudenja. V katerem pomenu? Descartesovem? Ali Husserlovem? Sam nikoli nisem zagovarjal idealizma, niti transcendentalizma ...

B., z iskricami v temnih očeh. Saj ne gre za *izme*, ampak za prvotno in temeljno človeško izkustvo, za notranjo gotovost, sámorazvidnost zavesti kot primarne resničnosti.

Pl. Torej gre vendarle za filozofijo subjektivitete?

B. Ne nujno, jaz namreč poskušam umevati resničnost mišljenja in s tem tudi zavesti bolj v platonskem kot v novoveškem pomenu: mišljenje je zavest duše, živost duha.

Pl. vzdihne. Bruno, to pa je res že daleč!

B., bolj zase. Daleč in blizu.

Pl., čez čas. Torej si se popolnoma odrekel analitični filozofiji?

B. Odvrnil sem se od analitične filozofije v ožjem pomenu, nisem pa se odrekel analitični metodi, ki je *organon* racionalne argumentacije in s tem tudi vsake filozofije, bodisi diskurzivne ali dialoške. Hočem reči, da racionalna metoda zagotavlja filozofiji trdnost njenih temeljev, ne more pa je zgraditi vse gor do slemena ...

Su. z zanimanjem posluša njun filozofski disput, vendar si želi, da ne bi segel čez rob prijetnega in prijateljskega večernega kramljanja, zato se vmeša v to že malce pregreto razpravo. Gospoda filozofa, mi nevrologi si ne moremo privoščiti takšnih vprašanj, čeprav so zelo zanimiva. Med proučevanjem nevronov, aksonov in sinaps preprosto ne najdemo časa za raziskovanje osebne identitete, multiverzuma in duha. S tem pa nikakor nočem reči, da so takšna vprašanja odveč, bojim se le, da so na koncu dneva kljub vsemu nerešljiva ... Ali naj prinesem še eno buteljko?

Pl. Seveda, Susan, prinesi. Z Brunom že vrsto let nisva diskutirala v živo, pogovori na NEBKU tega ne morejo nadomestiti ... Škoda, da s teboj ni prišla tudi Marija.

B. Marija ne mara letenja, pa še toliko ur čez ocean.

Pl. Saj res, pozabil sem ... Bruno, včasih se mi zdi, da v bistvu ostajamo vseskozi isti, čeprav se s časom spreminjamo – in tako si tudi ti v zadnjih letih razvil misli, ki si jih verjetno premišljeval že takrat, ko si nam govoril o logični matrici sovpadanja nasprotij?

B. Najbrž res, saj misli segajo dlje nazaj kot besede.

Pl. Pa še nekaj bi rekel, čeprav je to samoumevno: seveda razumem in spoštujem tvojo filozofsko pot, ne glede na to, ali se s teboj strinjam ali ne, in veselim se tudi tretjega predavanja o sencah.

Su. se medtem vrne z novo buteljko. Jutri tudi jaz pridem na tvoje predavanje. V sinopsisu sem prebrala, da boš govoril tudi o sencah v moderni umetnosti, to me zelo zanima.

B. se ji nasmehne. Vesel bom, če prideš, Susan.

Su., potem ko znova nazdravijo s tokajem. Zdaj, ko že govorimo o analitični filozofiji in zavesti, bi vaju rada nekaj vprašala: ali pravilno domnevam, da je analitična filozofska metoda ravno v sodobni »filozofiji duha« *<philosophy of mind>* dosegla svoj novi in v našem času najpomembnejši razmah?

B. Morda to drži, ampak ta tako imenovana filozofija duha žal ne jemlje dovolj resno samega duha, niti zavesti, kaj šele duše!

Pl. Se ti zdi? ... In zakaj ne?

B. Če vzamemo Daniela Dennetta kot najbolj eminentnega avtorja sodobne »filozofije duha«, še posebej njegovo glavno delo *Pojasnjena zavest* [1991], je dokaj očitno notranje protislovje te filozofije v tem, da pravzaprav zanikuje samega duha, da živega človeškega duha reducira na skupek mentalnih procesov, ki naj bi bili načeloma izomorfni z računalniškimi programi. Po mojem mnenju zavest kot najbolj eminentna dejanskost duha pri Dennettu ni »pojasnjena« – morda bi bilo bolje reči, da je raz-ložena, raz-stavljena – ampak je uki-

njena, zanikana kot zavest v pravem, »notranjem« pomenu, zavest kot *sámozavedanje duha*.

Pl. zmaje z glavo. Dennett se gotovo ne bi strinjal z očitkom, da zanikuje duha. Njegov glavni namen je prevladovanje kartezijskega dualizma med duhom in telesom. Prepričan je, da možgani morajo na neki način »biti duh«, kar pa ne pomeni, da je materialist.

B. Gotovo se Dennett ne bi strinjal z mojo kritiko, ampak kaj drugega kot zanikanje resničnosti zavestnega duha pomeni njegova glavna prisposoba, da je *cogito* samo fiktivni gledalec (in obenem tudi umišljeni režiser) v »kartezijskem teatru«, se pravi, da je prav misleči *jaz* naša najbolj trdovratna iluzija?

Pl. Najbolje bo, če malo pogledamo, kaj sam Dennett pravi o tem. Ko sem pred nekaj leti spet prebiral njegovo *Pojasnjeno zavest*, sem si označil ključne pasuse, vsaj nekatere lahko preberemo skupaj.

Pl. potegne iz žepa tablico in ko s prsti zapleše po njej, se na steni nasproti modre slike prikaže displej, velik kot šolska tabla. Sredi ekrana najprej zasije vsem znano sveže zeleno Jabolko, odgriznjeno na desni strani in s pecljem, ki spominja na plamen. B. je seveda presenečen, prej še pomislil ni, da je v tej steni displej, saj je tako neopazno vgrajen vanjo, čeprav se mu je za hip zazdelo čudno, da je stena tako prazna.

Su. pojasnjuje. Ta zaslon je bil že vgrajen kot del standardne opreme. Midva bi izbrala manjšega, ampak za gledanje kakšnih lepih filmov že pride prav, medtem ko pri vsakdanjem delu in komunikacijah seveda rajši uporabljava tablice.

Pl., medtem ko išče Dennettovo knjigo. Zadnjič sem prebral v ČASNIKU, da pri JABOLKU že pripravljajo softver za holografsko verzijo tega displeja, ki naj bi ga za široko potrošnje proizvajal ZVOKO ... Aha, tu je *Pojasnjena zavest* in zdaj poiščem tisti pasus, na katerega sem pomislil ob tvojih besedah ... Dennett pravi, da bo v nadaljevanju zagovarjal naslednjo hipotezo:

»Človeška zavest *kot taka* je kompleks memov (ali natančneje, memskih učinkov na možgane) in jo lahko najboljše razumemo kot delovanje »*von neumannovskega*« virtualnega stroja, *implementiranega v vzporedni arhitekturi* možganov, ki izvorno ni bila namenjena izvajanju tovrstne dejavnosti. Zmoglјivosti tega *virtualnega stroja* močno okrepijo zmoglјivosti spodaj ležeče *strojne opreme*, na kateri teče, pri čemer so njegove številne nenavadne lastnosti (in zlasti omejitve) stranski učinki *provizoričnih programov*, ki ta nenavadni, a učinkoviti novi način rabe že obstoječega organa sploh omogočajo.« [Dennett, 255]

Su. zavzdihne. To pa je zelo zapletena hipoteza! Kar nekajkrat bi jo morala prebrati, da bi jo res razumela. Za zdaj razumem samo to, da Dennett pojmuje zavest kot »virtualni stroj«, ki močno okrepi delovanje evlucijsko razvitih možganov ... Kaj pa so tiste nenavadne lastnosti in stranski učinki tega virtualnega stroja, mi ni jasno. Je s tem mišljen samo zavestni jaz, ali pa nasploh vse »kvalije«?

Pl. zarolka besedilo malo navzgor. Seveda je Dennettovo pojmovanje zavesti zapleteno, ne gre za preprosto zanikanje ... in tu govori o *analogiji* na opisni ravni softvera pri računalnikih: »Naša naloga je ugotoviti, kako je človeška zavest udejanjena v delovanju *virtualnega stroja*, ki ga v možganih ustvarijo memi« [*ibid.*].

B. Ampak prav ta analogija med človeško zavestjo in strojem je bistvena za Dennettovo razumevanje »duha«. Zanj je ključna ravno zamisel o *vzporednosti* dveh »arhitektur«, mentalne in fizične oz. možganske, pri čemer pa naj ti dve ravni *ne* bi bili *vzročno* povezani v klasičnem pomenu (morda pa podobno vzporedni kot v starem okazi-onalizmu?) – kajti prav neodvisnost ali vsaj relativna avtonomnost mentalne ravni naj bi, vsaj načeloma, omogočala prenos, »teleportacijo« mentalnega softvera v neki *drugi*, ne nujno biološki hardver, tako kot lahko kompjuterske programe izomorfno prenašamo iz enega računalnika v

drugega ... Lepa zgodbica, ampak jaz se sprašujem – kje pa je tu *duh*?

Pl. Glede izomorfizma se strinjam, da je to res ključni pojem za Dennettovo razlago zavesti.

B. Seveda, ampak z izomorfizmom mentalnih in fizičnih procesov, ki Dennettu služi za razlago odnosa med »duhom« in telesom, za domnevno razrešitev kognitivnega problema *mind-body*, še ne pojasni zavesti same, zavesti v njeni intencionalnosti, reflektivnosti, sámozavedanju.

Pl. Si o tem že kaj napisal?

B. Sem, že pred mnogimi leti, ko sem bil še doktorski študent, ko sem napisal razpravo z naslovom *Meje izomorfizma*, v kateri sem navdušeno in obenem kritično obravnaval takrat kultno knjigo Douglasa Hofstadterja *Gödel, Escher, Bach* [1979], ki je bila, kot vesta, ključna referenca tudi za Daniela Dennetta, saj je dve leti za tem skupaj s Hofstadterjem izdal znani zbornik *Okno duha* [1981]. Že v tisti razpravi sem ugotavljal utopičnost projekta »močne« umetne inteligence, namreč nemožnost »vpisa« same zavesti, subjekta, *cogita* – danes bi brez zadrege rekel *duše* in/ali *duha* – v računalniški program, in sicer analogno, kakor na Escherjevi grafiki z naslovom *Galerija grafik* ne more biti »vrisan« v samo grafiko živ *pogled* dečka, ki v galeriji stoji prav pred njo, pred sliko, na kateri je narisana tudi njegova, dečkova *podoba*. Na sredi prostorsko avtoreferenčne *Galerije grafik* ostaja prazna, bela pega, v katero se je podpisal sam avtor: *M. C. Escher*. Prav ta bela lisa je metafora vselej odsotno-prisotnega *jaza* – in ravno v tej nemožnosti »vpisa« *mene samega*, moje zavesti, v moj lastni »(kon)tekst« je tista nepresegljiva *meja izomorfizma*, ki onemogoča zamenljivost materialnih »nosilcev« istega zavedajočega se subjekta, tistega »virtualnega stroja«, kakor Dennett imenuje zavest oziroma »duha« *<mind>*. Ali če rečem drugače, bolj direktno: če obstaja *duša* kot živa, zavestna prisotnost *duha* v telesu, potem ima izomorfizem sodobne »filozofije duha« svojo nepresegljivo mejo ravno v duši – če pa duša ne obstaja, potem je popoln izomorfizem načeloma mogoč in s tem bi bila vsaj zamisljiva tudi »tele-

portacija« nekega človeškega mentalnega »svežnja« v drugo in drugačno telo.

Pl. Zanimivo, res zanimivo! Ampak k temu bi jaz dodal, da je Dennett bližje budizmu kot krščanstvu, v budizmu pa – če poenostavim – duša ne obstaja, medtem ko tega ne moremo trditi o duhu. Sicer pa lahko Dennetta osebno povprašam o tem, ko ga bom naslednjič srečal na kaki konferenci ali kongresu ... Včasih pride tudi na UNIVERZIJANO.

B., po krajšem premoru. O vzporednicah med sodobno »filozofijo duha« in budizmom imam svoje mnenje: mislim, da je stara budistična modrost v dennettovskih argumentacijah za neobstoj jaza izrabljena ali vsaj nekoliko izkrivljena [gl. tudi *Pomlad*, 103 isl.]. Dennett simpatizira z budizmom sicer bolj na načelni ravni, njegova somišljenica Susan Blackmore pa se tudi aktivno ukvarja z zenovsko meditacijo, vendar bi nas razprava o tem najbrž odnesla predaleč, zato predlagam, da se rajši vrnemo k *Pojasnjeni zavesti*, ki jo imamo na zaslonu.

Su. Kot nevrologinja moram pripomniti, da sem prepričana, da kljub vsej težavnosti problema preprosto *mora* obstajati neka zveza med mentalnimi in možganskimi procesi, med duševnostjo in telesom – saj je očitno, da je duša, če tudi jaz uporabim to lepo staro besedo, odvisna od telesa, recimo, ko jo halucinogene droge odpeljejo kam drugam ali ko jo anestetiki uspavajo ali endorfini osrečujejo ... Kajti če zveze med telesom in dušo ne bi bilo, bi bila duša čisti čudež!

B. se nasmehne. Morda pa duša je – čisti čudež?

Su. Morda res, ampak tega ne more reči znanost, najbrž niti filozofija, to lahko verjame le religija, ali poezija.

Pl. Problem filozofskega verovanja v dušo je tudi v tem, da smo s sprejemanjem njenega obstoja spet v dualizmu, torej prav tam, od koder Dennett želi pobegniti.

B. Mislim, da je prva Dennettova napaka – in podobno, čeprav z nasprotne strani, tudi napaka Davida Chalmersa [gl. *Jesen*, 636 isl.] – že v tem, da kot izhodiščno tarčo kritike izbere Descartesov dualizem, ki se postavlja kot edina alternativa nasproti morda še težje sprejemljivemu materia-

lističnemu »monizmu« – in potem išče neko razlago zavesti med tema skrajnostma. Če je izhodišče razprave novoveška filozofija, bi bilo najbrž bolje izhajati iz Spinoze ali Leibniza, ker pri njiju ni tako ostrega reza med *res cogitans* in *res extensa*, saj Spinoza pravi: »Red in zveza idej sta ista kakor red in zveza stvari« [Spinoza, 2p7].

Pl. Ali ne misli Dennett z »vzporednostjo« nekaj podobnega?

B. Do neke mere že, vendar tako Dennett kot drugi sodobni kognitivni filozofi ne jemljejo dovolj zares Spinozove popolne *simetrije* med idejami in stvarmi, med duhom in naravo. Pri današnjih kognitivcih je vselej v ozadju, hote ali nehote, tendenca k redukciji resničnosti na fizično realnost; ali drugače rečeno, spinozovska resničnost duha v naravi in *obenem* resničnost narave v duhu (še) ni sprejemljiva za sodobno znanstveno, niti za filozofsko-analitično paradigmo.

Pl. Ali poznaš knjigo *Iskanje Spinoze*, ki jo je napisal kognitivni filozof Antonio Damasio [2003]?

B. Prebral sem jo, prevedena je tudi v slovenščino, vendar moram reči, da tudi Damasio premalo verjame Spinozi glede *enosti* duha in telesa, premalo resno jemlje Spinozovo izhodišče: *deus sive natura*. Kljub vsemu prizadevanju za preseganje dualizma tudi Damasio navsezadnje »materializira« Spinozo, kajti če rečemo, da so naše ideje »kartiranje« *<mappings>* naših telesnih stanj [gl. Damasio, 200 idr.], tedaj si ne bi smeli – če hočemo biti zvesti Spinozi – tega kartiranja predstavljati *per analogiam* z geografskimi kartami, ki so seveda *manj* resnične od ozemlja, ki je na njih kartirano. Pri Spinozi sta duh in telo *enako* resnična, saj sta atributa ene in iste substance. Zato je bolje, če že uporabljamo metaforo kartiranja, misliti *mapping* v matematičnem pomenu »bijektivne preslikave«.

Su. izprazni buteljko v tri čaše. Bruno, priznam, da prvič slišim takšne misli. Boš tudi jutri na predavanju kaj govoril o tem?

B. spet srkne sladki tokaj. Neposredno ne, so pa te misli bistvene za celotni moj filozofski *credo*.

Pl. drsi s prstom po tablici. V marsičem imaš prav, ampak Dennett vendarle pravi – *in zdaj se v besedilu* »Pojasnjene zavesti« *ustavi kakih sto strani nižje* – da je že čas, »da zgrabimo bika za roge in se soočimo z zavestjo kot tako, v vsej njeni veličastni skrivnostnosti. Zato na tem mestu izjavljam, da moja teorija vsekakor je teorija zavesti« [Dennett, 337]. Se ti ne zdi, da je ta izjava v direktnem nasprotju s tvojim očitkom, da Dennett zanika zavest?

B. Nominalno že, ampak poglejmo neposredno nadaljevanje tega odlomka: »Vsako bitje ali vsaka stvar, ki ima tovrsten virtualni sistem za svoj nadzorni sistem, je zavestna v polnem pomenu besede in je zavestna *ravno zaradi* tega virtualnega stroja« [*ibid.*]. A kako lahko Dennett to vé? Saj ni nobenega izkustvenega dejstva, ki bi potrjevalo njegovo »hipotezo« o zavesti kot zgolj virtualnem stroju! In enako velja za njegove nadaljnje hipoteze, recimo za tisto, ko pravi ... če dovoliš, Paul, da še jaz najdem kak citat ...

Pl. mu poda tablico. Seveda, izvoli.

B. rolka s prstom po tekstu. Aha, na tole sem mislil: »Po moji teoriji jaz ni zgolj matematična točka, temveč abstrakcija, opredeljena s celo množico pripisovanj in interpretacij (vključno s samopripisovanji in samointerpretacijami), ki tvorijo biografijo živega telesa, katerega pripovedno središče je« [Dennett, 503]. – Kaj je sploh novega rečeno s tem novim imenom *jaza*: »pripovedno središče živega telesa«? Katero središče, če pa ne obstaja ne središče možganov, ne središče »duha«? Od kod se je zdaj vzelo to novo središče? Dennett zavrača tradicionalno središče bitja, ironično ga imenuje »možganobiser«, ki zanj »ni nič drugega kakor kičast okrask« [*ibid.*, 506], ob tem pa pozitivistično (da ne rečem naivno realistično) verjame, da bomo najbolje ubranili svobodno voljo in moralno odgovornost »z odpovedjo obupno protislovnemu mitu o posebni, ločeni duši« [*ibid.*, 507]. Ampak tudi če »posebna«, od telesa ločena duša res ne obstaja, »pripovedno središče« zahteva vsaj neki *funkcionalen*, če že ne ontološko oziroma fiziološko realen *topos*, neko podobno središče, kot je, recimo, »transcendentalna apercepcija« pri

Kantu – ne glede na to, ali »je tvoj obstoj [tj. obstoj tvojega fenomenološko ali psihološko očitnega jaza] odvisen od obstojnosti te pripovedi« [*ibid.*], kot trdi Dennett (in na drugačen način tudi Husserl), ali pa *jaz* bivam neodvisno od vseh mojih »pripovedi«, kot trdijo kartezijski dualisti. Predvsem pa ostaja odprto vprašanje, kaj je sploh to »pripovedno središče« in kako je nastalo? Očitno je povezano z našim razumevanjem, z reprezentacijo (fenomenologi bi rekli z intencionalnostjo zavesti), zato Dennett v nadaljevanju svojega »pojasnjevanja zavesti« razvija dodatno hipotezo, znano tudi iz njegovih starejših del [gl. npr. Hofstadter & Dennett, 198 isl.], da je »pristno razumevanje rezultat procesa, zgrajenega iz interakcij številnih podsistemov, ki so vsi brezrazumni« [Dennett, 517]. Ampak ali ni to čaranje z »brezrazumnimi podsistemi«, domnevno izomorfni s kompjuterskimi programi, s podsistemi, ki naj bi zaradi njihovih »številnih interakcij« *postali* razumni, spet neki mali nerazložljivi čudež, nekakšen *deus ex machina* v znanstveni preobleki? Dennett namreč sploh ne razloži, *kako* naj bi »pristno razumevanje«, se pravi zavest (ali, kot bi rekli fenomenologi, intencionalnost), *vzniknilo* iz brezzavestnih procesov, pa če so slednji še tako kompleksni ... in celotna zgodba se navsezadnje izteče v neko sekularno, zelo spekulativno eshatologijo, od katere ni več daleč do futuristične predsmrtne »teleportacije duha« v kako novo telo, sledeč fantazijam kakega Raya Kurzweila. Tudi Dennett namreč govori o tem:

»Če to, kar si, ni nič drugega kot organizacija informacij, ki je strukturirala nadzorni sistem tvojega telesa [sc. tvoj *jaz*] (ali če to ubesedim v nekoliko bolj provokativni obliki: če to, kar si, ni nič drugega kot program, ki teče na tvojem možganskem računalniku), potem bi tvoj *jaz* lahko načeloma preživel smrt tvojega telesa, tako kot lahko program »preživi« uničenje računalnika, za katerega je bil prvotno ustvarjen. Nekaterim mislecem (npr. Penrose, 1989 [*The Emperor's New Mind*]) se zdi ta implikacija mojega stališča odbijajoča in globoko kontraintuitivna.

Toda če hrepenite po potencialni nesmrtnosti, so druge alternative preprosto neubranljive.« [Dennett, 507]

B. nadaljuje. Priznati moram, da se tudi meni zdi takšna nesmrtnost odbijajoča – *ampak tu se mahoma ustavi, kot da bi obstal pred svojo podobo v ogledalu* – oh, oprostita, Paul in Susan, vse preveč govorim, morda zaradi vina ...

Pl., prijazno. Sploh ne, Bruno. Saj je to, kar praviš, zelo zanimivo, nekaj posebnega, nekaj, česar na simpozijih ne slišimo.

Su., ljubeznivo. Nič se ne sekiraj, dovolj dolgo se že poznamo.

B., zadovoljno. Prav res hvala za gostoljubje, nisem vaju mislil predolgo zadrževati, čas je že, da se poslovim ...

Su., dobre volje. Ne odhajaj še, saj imamo še eno buteljko.

Pl., židane volje. Nocoj lahko prespiš tu, imava sobo za goste.

B. odkima. Ne, hvala, zdaj še malo posedim z vama, potem pa pokličem taksi.

Su. povzame pogovor. Vidva, ki dobro poznata Dennettovo delo, gotovo vesta, ali kje omenja tiste razvpite poskuse psihologa Benjamina Libeta [1985], o katerih se je v naših nevroloških krogih veliko razpravljalo, čeprav so mnenja o njihovem pomenu različna.

Pl. spet prevzame tablico in rolka navzgor po knjigi. Seveda, Dennett v poglavju »Čas in izkustvo« nameni dva razdelka Libetovim poskusom, predvsem vprašanju, ali pri naših odločitvah možgani »sami« prehitvajo našo zavestno voljo. Bistvo Libetovih poskusov povzema takole: »Dobljeni rezultati namigujejo, da naša zavest zaostaja za možganskimi procesi, ki so dejanski nadzorniki našega telesa« [*ibid.*, 202]. Vendar je treba k temu dodati, da Dennett zavrača »materialistične« interpretacije teh eksperimentov v slogu Patricie Churchland, saj pravi, da »gre za zanimiv, toda nezadosten poskus razlage tega, *kako možgani reprezentirajo časovno zaporedje*« [*ibid.*, 201] – in v tem ima prav, kajti glavni problem pri interpretaciji teh poskusov je ravno vprašanje, ali je sploh mogoče objektivno natančno časovno umestiti subjektivni fenomen odločitve oziroma hotenja.

St. Saj tudi sam Libet ni izpeljeval iz svojih poskusov materializma, niti determinizma. Če poskušam po spominu obnoviti ključni stavek iz njegovega eseja »Ali imamo svobodno voljo?« [1999], pravi takole: »Prostovoljen proces se potem takem začne nezavedno. Toda zavestna funkcija bi vendarle lahko nadzorovala izid, saj lahko dejanje odkloni. Svobodna volja torej ni izključena« [Libet, 303]. Vloga naše svobodne volje naj bi bila po Libetu omejena, vendar tudi zagotovljena z možnostjo zavestnega »veta« za neko dejanje, ki naj bi bilo sicer že sproženo na nezavedni ravni – natančneje, na nezavedni ravni naj bi bil sprožen le »potencial pripravljenosti« za neko specifično dejanje, recimo za premik palca na roki, ki ga potem zavestna volja nadzira s tem, da ga lahko prekliče: »Na nezavedne pobude hotenih dejanj lahko gledamo kot na »kipenje« v možganih. Zavestna volja potem izbere, katere od teh pobud se lahko nadaljujejo in privedejo do dejanja, katere pa odkloni in opusti, ne da bi prišlo do dejanja« [*ibid.*, 312]. Ta rešitev odnosa med svobodno voljo in naravno vzročnostjo se mi zdi zanimiva ali vsaj upoštevanja vredna možnost ...

Pl. Tudi meni, ampak ob tem ne smemo pozabiti, da je šlo v teh Libetovih poskusih le za zelo preprosta dejanja, za enostavne odločitve volje, ali naj stori to ali ono v fizičnem svetu, vključno seveda s svojim telesom. Vprašanje pa je, ali lahko takšne preproste situacije posplošimo na kompleksne fenomene človeške volje in hotenja – jaz o tem močno dvomim.

B. Če pa bi veljala »materialistična« interpretacija Libetovih poskusov, bi bili vsi ljudje zombiji.

Pl. V prenesenem pomenu že, zato tudi Dennettova skepsa do obstoja zombijev priča o tem, da mu ne gre preprosto za materializem, niti za psihoanalitično povelečevanje nezavednega. In ko se vpraša: »Si lahko *res* zamislite zombija?«, si odgovori: »Edini pomen, v katerem je »očitno«, da si ga lahko, ni pomen, ki bi ogrožal mojo teorijo, tisti močnejši in neočitni pomen pa kliče po dodatnem dokazu« [Dennett, 339].

B. spet seže h komandni tablici, ki jo je Pl. odložil na mizo. Že prav, ampak Dennett si namesto zombija izmisli za svojo teorijo neko novo nezavedno himero, ki jo imenuje *zimbo*:

»Zimbo je zombi, ki zaradi samonadzora [sc. avtoreferenčnega »pripovednega središča«?] poseduje notranja (a nezavedna) informacijska stanja višjega reda, ki se nanašajo na druga informacijska stanja nižjih redov. (Za naš miselni poskus je popolnoma vseeno, ali je zimbo robot, človek ali marsovec.) Tisti, ki so mnenja, da je pojem zombijev koherenten, bodo gotovo pristali tudi na možnost obstoja zimbojev: zimbo je namreč le vedenjsko kompleksnejši zombi z nadzornim sistemom, ki omogoča rekurzivno samoprezentacijo. [...] Zimbojeve možnosti na Turingovem testu bi morale biti enake možnostim slehernega zavestnega človeka ...« [Dennett, 372]

S stališča duše pa je čisto vseeno, ali govorimo o zombijih ali o zimbojih, saj je nimajo ne eni ne drugi – *melanholično zaključí B. in položi tablico nazaj na mizo.*

Su., že malce utrujena. Bomo odprli še eno buteljko?

B. odkima. Hvala, Susan, ni treba, saj je že skoraj polnoč.

Pl. Jaz pa bi vseeno spil še kozarček »za dobro spanje«. Saj ni nujno, da spraznimo celo buteljko ... Bruno, današnji večer je res poseben: ne samo, da se vidimo po tako dolgem času, tudi pogovarjamo se o stvareh, ki nas po eni strani močno presegajo, po drugi strani pa vemo in čutimo, da se nas in vseh prihodnjih rodov še kako tičejo.

Su. vstane in stopi do hladilnika.

B. bolj tiho, skoraj zase. Samo v enem primeru bi bila »teleportacija« naših duševnosti – četudi ne duš – v računalnike vendarle smiselna: če pride do katastrofičnega scenarija na Zemlji, do izumrtja človeškega rodu. Tedaj bi bilo vseeno bolje, da se naše misli in čustva, vse naše znanje in naša kultura, ohranijo v kompjuterskih zombijih ali zimbojih, zato da bi jih morda čez tisoče, čez milijone let lahko prebrale, razumele, občutile in potem tudi znova oživile kake druge duše, kje na kakšni drugi, srečnejši zvezdi ...

O sencah svetov

TRETJE PREDAVANJE NA UNIVERZIJANI

Galileo Galilei je v letih 1609–10 prvi raziskoval nebesne pojave z daljnogledom (*perspicillum*), novim instrumentom, ki so ga odkrili na Nizozemskem, vendar je sprva služil predvsem za vojaške in navtične namene, in šele Galileo ga je izpopolnil in uporabil za astronomska opazovanja. Spomladi 1610 je izšla njegova znamenita knjiga *Zvezdni glasnik* (*Sidereus nuncius*), v kateri je objavil svoje presenetljive in čudovite »zvezdne novice«. Galileo je z daljnogledom odkril »reči, ki jih nikoli prej niso videli, in misli, ki jih nikoli prej niso mislili« [Koyré, 78]: gore in doline na Luni, številne še neznane zvezde, zlasti v Orionu in Gostosevcih, pa presenetljivo dejstvo, da je Galaksija »kopica neštetihi trumoma posejanih zvezd« [Galilei (1), 125] – pa seveda štiri Jupitrove lune, ki jim je posvetil največ pozornosti ter jih v čast svojim vladarjem in mecenom imenoval »Medičejske zvezde«. Bile so prvi izkustveni dokaz, da se *ne* vrtijo vsa nebesna telesa okrog Zemlje, saj se te štiri »zvezdice« povsem *očitno* vrtijo okrog svojega planeta Jupitra; obenem je bil to pomemben, čeprav zgolj posreden argument za resničnost Kopernikovega heliocentričnega sistema nasproti staremu geocentričnemu. V našem premišljevanju o sencah pa je med Galileiovimi »zvezdnimi novicami« najpomembnejše odkritje gorá in dolin na Luni, saj se je s tem njena podoba v človeškem pogledu in predstavi bistveno spremenila: Luna je postala *podobna* Zemlji, postala je najbližji *drugi svet*, podoben našemu svetu – in temu spoznanju so botrovale prav *sence*.

Galileiov daljnogled je omogočal tridesetkratno povečavo, se pravi, da je bilo mogoče »lunarno telo, ki je od nas oddaljeno približno 60 zemeljskih premerov [sc. polmerov], opazovati tako od blizu, kot če bi bilo oddaljeno samo dve enaki

dolžini« [Galilei (1), 93]. Z daljnogledom je opazil Galileo poleg velikih »starih madežev« na Luni, ki so znani od vekomaj, saj so dobro vidni s prostimi očmi (Lunina »morja«), še druge, manjše temne madeže ali lise, ki se vidijo zlasti ob notranjem robu Luninega krajca in v katerih je prepoznal sence visokih gorá in/ali globokih dolin. Takole je sklepal:

»Večkratno opazovanje teh madežev me je pripeljalo do sklepa, da zagotovo vemo, da površina Lune ni gladka, enakomerna in popolnoma okrogla, kot je o njej in drugih nebesnih telesih menila velika množica filozofov, ampak da je, nasprotno, neenakomerna, neravna in polna vdolbin in izboklin, enako kot površina same Zemlje, ki jo tu in tam ločujejo gorske verige in globoke doline.« [Galilei (1), 99]

Najpomembnejši argument za takšno sklepanje je opažanje ob prvem in zadnjem krajcu (zlasti takrat, ko vidimo polovico Lune), da »se meja, ki deli temni del od svetlega, ne razteza enakomerno v ovalni črti, kot bi se zgodilo pri popolno okroglem trdnem telesu, ampak jo zaznamuje neenaka, neravna in zelo vijugasta črta« [*ibid.*]. To nazobčano črto, mejo med osvetljenim in neosvetljenim delom Lune, tradicionalno imenovano »terminator«, je Galileo v *Zvezdnem glasniku* tudi večkrat narisal na Lunini okrogli ploskvi, da bi si bralec lahko čim bolj nazorno predstavljal pogled, ki ga je on sam videl skozi daljnogled.

A nove temne lise niso vidne le ob terminatorju, temveč je »veliko število majhnih črnkastih, od temnega dela popolnoma ločenih madežev razpršenih po skoraj celotnem delu, ki ga preplavlja svetloba Sonca, z izjemo vsaj tistega dela, ki je posejan z velikimi starodavnimi madeži« [*ibid.*, 101]. Galileo v teh madežih na območju osvetljenega dela Lune prepozna globoke doline, saj imajo to skupno lastnost, »da je njihov črnkasti del obrnjen proti Soncu, na Soncu nasprotni strani pa so ovenčani s svetlejšimi obrisi, ki so kot bleščeča gorska slemena« [*ibid.*]; »kakor da bi bile strme pečine, posejane z ostrimi nazobčanimi skalami, so v ravni črti razmejene z

ostrimi kontrasti med senco in svetlobo« [*ibid.*, 107; gl. tudi Galilei (2), 87]. Kako sijajen dar za opazovanje! In seveda tudi za sklepanje, povezovanje:

»Podoben pogled se nam ponuja na Zemlji okoli sončnega vzhoda, ko gledamo, kako se doline še ne kopljejo v Soncu, gore, ki jih obdajajo na Soncu nasprotni strani, pa že žarijo v bleščavi; in kakor se sence zemeljskih globeli zmanjšujejo, ko se Sonce dviga, tako tudi ti lunarni madeži izgubljajo svojo temnost, ko se osvetljena stran veča.« [Galilei (1), 101]

Še več, tudi znotraj temnega dela Lune se pojavljajo številne »bleščeče konice [... ki] po preteku nekaj časa polagoma postajajo večje in svetlejše, po dveh ali treh urah pa se združijo z ostalim svetlim delom, ki je postal že večji« [*ibid.*], podobno kot na Zemlji pred sončnim vzhodom, ko senca še pokriva ravnice, sončni žarki pa že osvetlujejo vrhove najvišjih gor; »in končno, ko Sonce že vzide, ali se osvetljuje ravnice in hribov ne združijo?« [*ibid.*]. Galileo vé, da je Lunina površina *podobna* Zemljini, saj vendar to *vidi!* Sicer je že pred njim Giordano Bruno s svojo genialno intuicijo umsko *uvidel*, da v neskončnem vesolju obstajajo »brezštevilna sonca in neštete zemlje, ki krožijo okrog svojih sonc ravno tako, kot vidimo, da okrog nam bližnjega Sonca kroži ta sedmerica« [Bruno, 318] – toda Bruno ni bil astronom, ni bil znanstvenik, ki bi se skliceval na izkustvo, na čutno *videnje* drugih svetov, tako kot je Galileo videl nam najbližjo »drugo zemljo«, namreč Luno. Po drugi strani pa se moramo strinjati s tisto, od Galileia sicer dosti mlajšo mislijo: »Nič ni težje kot v resnici vedeti, *kaj vidimo*« [Merleau-Ponty, 78; gl. tudi *Jesen*, 157].⁵⁴

⁵⁴ Pri tem seveda ne gre le za preproste zmete pri videnju nekega pojava, prepoznavanju nekega detajla. Tudi Galileo se je pri opazovanju razbrzdane Lunine površine preprosto zmotil v svojem »videnju« velike okrogle planote, obdane z gorami, »kot bi bila na Zemlji videti pokrajina, podobna Češki« [Galilei (1), 105]. Več o tej zmoti gl. v knjigi Roberta Casatija *Senca*, pogl. »Kaj je Galileo resnično videl: skrivnost Češkega kraterja« [Casati, 123–27].

Pri vsakem videnju je že na delu *interpretacija*, kot zanimivo ugotavlja tudi Casati: »Ti madeži, nevidni prostemu očesu, so se Galileu kazali kot igra senc in svetlobe, zastavljali so mu problem inverzne optike: kako rekonstruirati obliko predmeta na osnovi oblike njegovih senc« [Casati, 116]. A čeprav so bile gore in doline na Luni za Galilea tako čutno kot razumsko *razvidne*, mu mnogi njegovi sodobniki, zlasti učeni kleriki, niso verjeli ... pravzaprav mu *niso hoteli* verjeti. Malce se pomudimo pri vprašanju, zakaj so teologi tako nasprotovali »zemeljskosti« lune. Zakaj niso hoteli, da bi stara nebesna luna postala nova, »zgolj« astronomska Luna?

O učenjaški debati, kakšna je lunina prava narava in substanca, ki je sledila izidu Galileovega *Zvezdnega glasnika*, obširno piše Eileen Reeves v zanimivi knjigi z naslovom *Painting the Heavens (Slikanje nebes, 1997)* in podnaslovom »Umetnost in znanost v Galileovi dobi«. Avtorica uvodoma ugotavlja »s kančkom začudenja, da so se najbolj zagreti argumenti za brezmadežno, gladko in transparentno lunino oblo pojavili po odkritju teleskopa, tako da je neki astronom leta 1614 opisal vzhajajočo luno kot ›v celoti luminozno ... kakor oblak ali kristal‹ in jo proglasil za ›povsem prosojno kot kristal ali kako drugo steklo‹ v času mrka« [Reeves, 16]. Tisti veliki »starodavni madeži«, temnejši od luminozne oble (tj. lunina »morja«, v katerih ljudska domišljija vidi »obraz moža«), ki jih seveda ni bilo mogoče zanikati, pa so bili v teorijah o »kristalinični luni« pojmovani kot zgoštevne snovi v njeni *notranjosti*, ki jih sončni žarki projicirajo skozi prosojno oblo na njeno površje, kot nekakšne sence. Ta lepa, vendar neresnična teorija je imela svoj motiv v tradicionalni krščanski »povezavi med kristalinično luno in ikonografijo Device Marije« [*ibid.*]. Izvor te povezave je skrivnostni odlomek o »ženi in zmaju« iz 12. poglavja svetopisemskega *Razodetja*:

»Na nebu se je prikazalo veliko znamenje: žena, ogrnjena s soncem, in luna pod njenimi nogami, na njeni glavi pa venec dvanajstih zvezd. Bila je noseča in je vpila od poro-dnih muk in bolečin. Nato se je na nebu prikazalo drugo

znamenje: glej, velik zmaj, rdeč kot ogenj, ki je imel sedem glav in deset rogov, na njegovih glavah pa je bilo sedem diademov ...« [Raz 12, 1–3, poudaril **]

Tradicionalno krščansko razumevanje tega odlomka prepoznavna v »ženi ogrnjeni s soncem« Marijo, v njenem otroku Mesijo-Kristusa, v zmaju pa Satana. Na začetku 17. stoletja, tj. v Galileovem času, pa tudi že prej, so nastala slikarska dela, na katerih je upodobljena »kristalinična in polprosojna« luna pod Marijinimi nogami, na primer slika *Inmaculada* (Brezmadežna) španskega slikarja Francisca Pacheca v seviljski katedrali iz leta 1619 [gl. Reeves, sl. 7]: lunin srp, na katerem stoji Marija, simbolizira njeno brezmadežnost v tem pomenu, da si je Devica podvrgla (stare) lunine madeže, premagala lunino nestanovitnost, njeno grešno ženskost, čeprav je tudi sam odlomek iz *Razodetja* nekoliko dvoumen, saj se Marijina podoba tu najbolj približa liku padle Ženske, ki jo (je) skuša(l) Satan, vendar se reši z rojstvom Božjega Sina. Sicer pa je že Gregor Veliki (6. st.) v svojem spisu *Moralia* opisal »luno pod nogami ženske kot emblem vsega tistega, kar Cerkev prezira, *omnia mutabilia terrena ac caduca*, vsega padlega, spremenljivega in zemeljskega [sic!]<« [gl. Reeves, 139–40] – skratka, teologi so iz luninih madežev naredili moralko, simbol Marijine zmage nad grešnostjo in zlom, kar so še posebej poudarjali v času presenetljivih »nebesnih novic«. ⁵⁵ Simbolika te zmage je bila ravno v *preobrazbi* lune iz nestanovitne »grešnice« v prosojno, »kristalinično oblo«, saj »luna pod Marijinimi nogami ni [več] veljala za predmet prezira, temveč prej za ikono njene lepote in čistosti« [Reeves, 140], vrnila se je k »Marijinemu emblemu, ki izvira iz Visoke pesmi – *pulchra ut luna*, lepa kot luna« [*ibid.*].

⁵⁵ João da Sylveira (17. stol.) je v svojih *Commentarii in Apocalypsim* zapisal, da »zmagovita Devica Marija z nogami tepta luno, ker je v svojem blaženstvu premagala vso grešnost«; podobno, nekoliko bolj aristotelsko-sholastično, pravi Cornelius a Lapide, da »je treba razumeti [v tem prizoru iz *Razodetja*] sonce *in bono*, luno pa *in malo*, saj je tam navzoča za vse sublunarne stvari, ki so spremenljive, v nenehnem toku in gibanju, podvržene propadanju in minevanju« [nav. po: Reeves, 140].

Galileovo odkritje gorá in dolin na Luni, ki je pričevalo o njeni »zemeljskosti«, pa gotovo ni ustrezalo krščanski simbolno-moralni preobrazbi nestanovitne lune v brezmadežno kristalinično oblo. Zato je kardinal Bellarmino, nekaj let pozneje Galileov inkvizitor (že prej pa izpraševalec Giordana Bruna), naročil štirim jezuitom v Rimskem kolegiju, ki so bili »podkovani v matematičnih znanostih«, naj proučijo ter potrdijo ali zanikajo nekatere navedbe v *Zvezdnem glasniku*; in »oče Clavius, najstarejši član te komisije, je izrazil prepričanje, da lunina površina ni hrapava in prekrita z dolinami, ampak je okrogla in popolnoma gladka, madeže na njej pa povzroča neenakomerna razporeditev ene same substance v vsem luninem telesu« [Reeves, 151].⁵⁶ Hipotezo o različni gostoti snovi v notranjosti lune je zagovarjal tudi Galileov notorični nasprotnik Lodovico delle Colombe, ki je primerjal videz lunine hrapave površine z iluzionističnim učinkom *chiaro-scuro* v slikarstvu [gl. Casati, 118].

Po drugi strani pa je imel Galileo tudi precej privržencev, ne samo med znanstveniki (Kepler idr.), temveč tudi med filozofi in umetniki. Med slednjimi je najbolj znan Lodovico Cigoli z oltarno sliko »Brezmadežne« (*Immacolata*, 1610–12), v cerkvi Santa Maria Maggiore v Rimu, na kateri »žena, ogrnjena s soncem« iz 12. poglavja *Razodetja* stoji na luninem srpju, ki je očitno hrapav, razbrazdan z globelmi in vrhovi, tako kot je Luno videl Galileo skozi daljnogled [gl. Reeves, sl. 6]. Eileen Reeves meni, da je Cigoli s tem hotel pokazati, da je krščanska vera uskladjiva z novo znanostjo, še več, da »tisti, ki vztrajajo pri brezmadežni kristalinski luni, niso samo nevedni v astronomiji, ampak jim manjka tudi pobožnost« [*ibid.*, 17]; to naj bi Cigoli nakazal z zasenčenimi podobami zblojenih duš na spodnjem delu slike, pod luninim srpom, kjer leži

⁵⁶ Christopher Clavius (1538–1612), po naše »Krištof Ključ«, je bil nemški astronom jezuitskega reda, zaslužen za reformo koledarja v času papeža Gregorja XIII. (1582). Leta 1611 je v Rimu sprejel Galilea ter z naklonjenostjo poslušal njegove »nebesne novice« in razlago uporabnosti teleskopa v astronomiji, vendar je ostal skeptičen, dejansko odklonil do »hipoteze« o lunarnih gorah in dolinah. – Malce ironično pa je, da je po Claviusu poimenovan eden izmed največjih kraterjev na Luni (v premeru meri 225 km, globok pa je 3,5 km).

premagan in kačasto zvit tudi sam Satan. – Kakorkoli že, v tej stavi je šlo za velike zastavke, kajti, kot lucidno ugotavlja Roberto Casati: »Prisotnost gorá in kraterjev je pričala o tem, da Luna kot nebesno telo nima nobene posebne pravice do popolnosti, saj ni substancialno drugačna od Zemlje. Nepopolnost Lune je kazala, da ne obstajata *dva* svetova – zemeljski in nebesni – ki bi imela popolnoma različne zakone. Če je lahko Luna taka kot Zemlja, je tudi Zemlja lahko taka kot Luna, torej se tudi ona lahko vrti okrog nekega drugega nebesnega telesa. Tudi Zemlja je podvržena zakonom neba; tudi sama je popotnica« [Casati, 120].

Medsebojno »odsevanje« Lune in Zemlje

Nebesna »simetrija« med Luno in Zemljo pa se je v dobi vélikega kozmološkega obrata kazala tudi v fenomenu Lunine »drugotne svetlobe«, tiste blede, komaj vidne pepelnate svetlobe njenega neosvetljenega dela v fazah krajcev. Že Leonardo da Vinci se je spraševal, od kod prihaja ta svetloba, in pravilno odgovoril, da naš planet »sprejema sončne žarke in jih odbija na lunine nižje vode ter s tem dejansko daje tistemu delu lune, ki je v senci, tolikšen sij, kakor ga daje luna zemlji opolnoči« [nav. po: Reeves, 19]. Leonardo se je motil le v mnenju, da je lunina površina vodnata, kar pa je bilo tedaj splošno prepričanje, saj je s prostim očesom na njej videti »morja«, tj. tiste »stare madeže«, velike temne površine, katere so šele pozneje prepoznali kot bazaltne ravnine, ki zaradi svoje gladkosti v splošnem *slabše* odbijajo sončne žarke. Galileo je v slavnem *Dialogu o dveh glavnih sistemih sveta* (1632) – kot je znano, je v njem odkrito zagovarjal Kopernikov heliocentrizem in zato znova prišel, tokrat zanj bolj usodno, pred inkvizicijsko sodišče – razvil v »Prvem dnevu« dialoga, skozi usta svojega glavnega govorca Salvatija, sijajno argumentacijo, zakaj se nam zdijo bolj gladke, zlasti zrcalne površine temnejše, bolj hrapave pa svetlejše. Ta razlaga se ne nanaša samo na lunarna »morja«, temveč je tudi odličен argument za realnost gorá in dolin,

ki tvorijo od morij *svetlejša* območja Lune. Salviasi uporabi primer z zidom, na katerega pritrldimo zrcalo: iz večine zornih kotov se nam gladko zrcalo kaže – v nasprotju s pričakovani – *temnejše* od hrapavega zidu, saj odbija žarke samo v eni smeri (v tisti pa seveda bleščeče). Poglejmo to argumentacijo nekoliko podrobneje:

»... če je površina tistega zidu hrapava, je to tako, kot če bi bila sestavljena iz nešteti majcenih ploskev, razpostavljenih v nešteto različnih naklonih, zato je nujno, da so mnoge med njimi zmožne pošiljati žarke, ki se odbijajo od njih, na neko mesto [opazovalca], mnoge druge pa na drugo; skratka, nobenega mesta ni, kamor ne bi padali zelo številni žarki, odbiti od zelo številnih majcenih površin, posejanih po vsej s svetlobnimi žarki obsijani površini hrapavega telesa [...] in ker ima Luna hrapavo in ne gladko površino, vrača sončno svetlobo na vse strani in se vsem opazovalcem kaže enako sijajna. Če bi bila namreč njena površina, ker je sferična, še gladka kot zrcalo, bi nam bila popolnoma nevidna, saj bi bil drobceni del, ki bi lahko poslal odsev Sončeve podobe posameznikovemu očesu, zaradi velike oddaljenosti neviden.« [Galilei (2), 78–79]

Ob tem moramo spet občudovati Galilea: kako sijajen dar je imel za opazovanje, povezovanje, sklepanje! Pri tej izvrstni argumentaciji za hrapavost, »zemeljskost« Lune pa je zanimivo tudi filozofsko ozadje, ki ga v *Dialogu* zagovarja Sagredo, drugi Galileiov govorec, ko v nasprotju s klasiki pravi, da je Zemlja spoštovanja vredna in odlična ravno zaradi »nenehnega predrugačevanja, spreminjanja, nastajanja« [Galilei (2), 62]. Tu gre namreč za preobrnitev tistega vrednotenja bivanja, ki sta ga za skoraj dve tisočletji utemeljila tako Platon kot Aristotel, kljub njunemu siceršnjemu razhajanju. Za Galileovega govorca Sagreda ni več najvrednejše tisto, kar je večno, nespremenljivo, ampak to, kar je minljivo, nenehno nastajajoče in tudi propadajoče, kajti –

»... če bi postala [Zemlja] neznanska kristalna krogla, na kateri ne bi nič nastalo, se predrugačilo in spremenilo, ker bi bile v času vesoljnega potopa vode, ki so jo prekrivale, zmrznile, bi jo imel za okorno, svetu nekoristno, popolnoma nedejavno kepo, na kratko povedano, za odvečno in kakor da je v naravi ne bi bilo, in zame bi bila razlika taka kot med živim in mrtvim bitjem; isto pravimo o Luni, Jupitru in vseh drugih oblak sveta.« [Galilei (2), 62]

Sagredo je sicer le Galileova *dramatis persona* in v tem platonskem dialogu ni nujno, da se sam avtor strinja z mislimi svojih govorcev, saj je ravno v tem čar in resničnost filozofskega (in nasploh vsakega) dialoga. Zdi se, da se Galileo ne bi ravno s svojim polnim imenom podpisal pod, denimo, naslednjo Sagredovo misel: »Mislim, da vse, ki tako povečujejo neminljivost, nepredrugačljivost itd., k takemu govorjenju silita velika želja, da bi bili dolgo na svetu, in groza, ki jo čutijo pred smrtjo, ne pomislijo pa, da če bi bili ljudje nesmrtni, sami sploh ne bi prišli na svet« [*ibid.*]. Slednje kakopak drži, kar pa seveda še ne pomeni, da zato, ker smo sami minljivi, nimamo želje po neminljivosti – najbrž jo ravno zato imamo.

Tudi Galileo je bil namreč platonist, seveda *sui generis*: lahko bi rekli, da je bil prvi novoveški »matematični platonist« (eden izmed današnjih te vrste je Roger Penrose). Z Galileom se je platonski vesoljni red začel umikati iz vidnega kozmosa v enačbe matematične fizike, v brezčasne zakonitosti, »vzorce« stvarjenja. V tem pogledu je značilen tudi Galileov odnos do umetnosti, o katerem je pisal Erwin Panofsky v razpravi »Galileo kot umetnostni kritik« (*Galileo as a Critic of the Arts*, 1954). V njej Panofsky ugotavlja – kot ga povzema Eileen Reeves v svoji knjigi – »da je Galileov odpor do manierističnih tendenc v umetnosti, do intarzij ali podob, narejenih iz vstavljenega lesa, do *wunder-kammer*, do *arcimboldistov*, do vseh načinov popačenja, odmev njegovih ›klasicističnih‹ znanstvenih stališč, v katerih so prevladovale pravilnost, harmonija in simetrija« [Reeves, 18]. O tem priča

tudi Galileovo načelno zavračanje eliptičnega gibanja planetov, ki ga je odkril Kepler (po drugi strani pa je Kepler dvomil v Galileov daljnogled). Ali bi potemtakem lahko rekli, da je za Galilea »hrapavost« *stvar* čutov, »gladkost« oz. pravilnost pa *stvar razuma*? Morda, čeprav je ravno Galileo s svojo uspešno, daljnosežno sintezo čutnega izkustva in razumske (matematične) analize utemeljil novoveško znanstveno paradigmo. Morda bi lahko to izrazili še nekoliko drugače, bolj figurativno: pri Galileu postajajo razumske, znanstvene ideje – se pravi, novoveško pojmovane *miselne* »sence stvari« – vse bolj pravilne, »ravne« in »gladke«, medtem ko postajajo čutne stvari, z nebesnimi telesi vred, vse bolj nepravilne, »hrapave«.

Za hip se vrnimo še k medsebojnemu »odsevanju« Lunine in Zemljine svetlobe, k tistemu »drugotnemu Luninemu soju«, ki ga Galileo že v *Zvezdnem glasniku* prepozna kot odsev Zemlje na temnem Luninem kraju in se sprašuje: »Kaj je pri tem tako zelo nenavadno? Z enako hvaležno vzajemno izmenjavo Zemlja Luni vrača enako osvetljava, kakršno v najbolj trdi nočni temini skoraj ves čas tudi sama prejema od Lune« [Galilei (1), 117]. V svojem velikem *Dialogu* pa temu soju posveča še več pozornosti in ga pripisuje »ujemanju« med Luno in Zemljo, kajti »tako kot Luna veliko časa nam nadomešča pomanjkanje sončne luči in nam razsvetljuje noči z njenim odbijanjem, ji v zahvalo tudi Zemlja z odbijanjem sončnih žarkov vrača precej močno svetlobo, kadar jo najbolj potrebuje, in po mojem toliko večjo od tiste, ki prihaja od nje, kolikor je zemeljska površina večja od Lunine« [Galilei (2), 69]; in navsezadnje tudi »Aristotel in drugi, ki niso vedeli, da se Zemlja in Luna vzajemno razsvetlujeta, zaslužijo, da jim odpustimo« [*ibid.*, 95]. Luna in Zemlja imata skupno medsebojno »razsvetljevanje«, poleg tega pa tudi *méne*, saj »bi to, kar pri opazovanju Luninih men vidijo prebivalci Zemlje, videli tudi tisti, ki bi na Luni opazovali Zemljo, le da v obratnem zaporedju« [*ibid.*, 67].

Danes sicer vemo, da na Luni ni prebivalcev, toda za nas, prebivalce Zemlje, je pomembno še nekaj drugega: ko so se astronomi šestih misij *Apollo*, ki so v letih 1969–72 uspešno

pristale na Luni, ozrli nazaj (pravzaprav »navzgor«) k naši materi Zemlji, je bil zanje, kot je *pred-videl* že Galileo, »osvetljeni del Zemlje na Luni viden v obliki polkroga« [Galilei (2), 67] – in ko so astronomi hodili po tem *drugem* svetu, sta Zemlja in Luna v njihovi (in obenem naši, človeški) percepciji sveta zamenjali svoji vlogi! Ta osupljivi prizor, ki je bil ob lunarnem »Zemljinem jutru« poimenovan »Zemljin vzhod« (angl. *Earthrise* po analogiji z besedama *moonrise* ali *sunrise*), se je astronomom še posebno močno vtisnil v spomin; njihove vtise je pozneje zbral publicist Frank White v knjigi *The Overview Effect* (»Pregledni učinek«, 1998), tu bomo navedli tri izmed teh pričevanj. Michael Collins (*Apollo 11*) je rekel: »Resnično verjamem, da bi svetovni politiki, če bi videli naš planet z razdalje sto tisoč milj, temeljito spremenili svoje poglede« [White, 187]. Bolj mistično navdahnjeni Edgar D. Mitchell (*Apollo 14*), sicer doktor znanosti z MIT, inženir in testni pilot, pa je po vrnitvi z Lune dejal: »Zgodilo se mi je, da sem vedel, da materialistično stališče, namreč da je vse rezultat materije, ni pravilna filozofija. To stališče odmišlja zavest, kar pa ni mogoče. To, kar se mi je zgodilo, je bilo resnično doživetje zavesti <*truly a consciousness experience*>« [*ibid.*, 202]. Za naš kontekst še posebej zanimiva pa je izjava Josepha P. Allena, ki sicer ni bil na Luni, je pa večkrat krožil v Zemljini orbiti:

»Med vsemi tistimi *pro et contra* argumenti, zakaj bi šli na Luno, ni nihče predlagal, da moramo to storiti zato, da bi z nje pogledali na Zemljo – a morda je prav ta dejansko najpomembnejši« [Joseph P. Allen, v: White, 215].

Kajti tudi vsi tisti, ki nismo bili ne na Luni ne v Zemljini orbiti, se moramo resnično zamisliti ob pogledu na fotografijo *Earthrise*, kakor tudi ob tem, da je Galileo s sencami (z) nekega *drugega* sveta, Lune, spoznal, da je ta »drugi« svet *isti* (ali vsaj v osnovi *enak*) kot naš lasten svet, Zemlja. Gotovo je nekaj paradoksnega in skrivnostnega v tem, da mora človek v svojih mislih – ali celo telesno, kot je nekaterim dano – poto-

vati v neki *drugi* svet, zato da bi bolje razumel in znal ceniti svoj lastni svet. Še posebno enigmatično pa je to, da lahko *sence* (z) *drugih svetov bistveno vplivajo ne samo na razumevanje, temveč tudi na dogajanje v našem svetu* – prav v tem svetu, ki se v luči »onstranskih« senc lahko pokaže kot zelo drugačen, skrivnostno neznan, čudovito brezmejen. Vendar ni sveta, vsaj za nas, ki bi bil povsem drugačen od našega, saj je ta naš edini svet vselej *drugi-in-isti*.

Kvantne sence drugih vesolj?

David Deutsch, profesor kvantne fizike v Oxfordu, je eden izmed najbolj znanih zagovornikov kvantnega multiverzuma, teorije, ki jo je prvi formuliral Hugh Everett (1957). Bistvo te precej spekulativne zamisli je, da so vse kvantne »superpozicije«, ki jih matematično opisuje Schrödingerjeva valovna funkcija, ontološko *realne* – vsaka v svojem univerzumu (svetu, vesolju) – tako da se z meritvijo, s prehodom iz kvantnega stanja v naše »klasično«, makroskopsko stanje *ne* zgodi nikakršen »kolaps« valovne funkcije, ampak se »vesoljna valovna funkcija« vseskozi ohranja in se v medsebojno ločenih univerzumih nenehno razvejuje; in medtem ko mi živimo »na eni sami veji« tega neznansko velikega multiverzuma, so njegove druge veje (tj. drugi univerzumi, druga vesolja) prisotne v našem vesolju zgolj kot »sence«, *sence drugih svetov*, drugih vesolj.⁵⁷

A kako bi lahko *dokazali* to (hipo)tezo, da obstajajo druga, »senčna vesolja« poleg našega, ki po standardnem kozmološkem modelu (tj. modelu »prapoka«) sega vse tja do Hubblove sfere, do našega vesoljnega horizonta in še dlje, če upoštevamo teorijo o vesoljnem napihnjenju (inflaciji)? Svetovi onstran horizonta so nam izkustveno nedostopni, vendar za druga vesolja ni nujno, da bi bila nekje »tam čez«, onstran Hubblovega horizonta, saj bi lahko obstajala »prav

⁵⁷ O Deutschevem kvantnem multiverzumu gl. tudi knjigo *Jesen (Daljna bližina neba*, 2010), pogl. »Ontologija senc« (str. 359–67); tu ponavljamo nekatere osnovne Deutscheve teze za boljše razumevanje tega, kar sledi.

tu«, vzporedno z našim vesoljem, v bližjem pomenu »poleg« našega vesolja. – Deutsch v svoji znani knjigi *Tkanina realnosti* (*The Fabric of Reality*, 1997) podaja dokaz, ki mu pravi »nesporni dokaz multiverzuma« in ga malce neskromno primerja z Galileovim dokazovanjem gibanja oz. vrtenja Zemlje okrog Sonca, češ da takrat to vrtenje ni bilo nič bolj razvidno, kot so dandanes druga vesolja. V tem kontekstu Deutsch sicer ne omenja senc gorá in dolin na Luni, čeprav bi jih lahko, saj med njegovimi kvantnimi »sencami« in Galileovimi sencami lunarne pokrajine kljub vsem razlikam gotovo obstaja vsaj neka metodološka analogija.

V čem Deutsch vidi »nesporen dokaz« *realnosti* kvantnega multiverzuma? Za njegovo argumentacijo so ključnega pomena znani poskusi z režami, v katerih se je izkazalo, da fotoni (ali kaki drugi delci, npr. elektroni), ki jih projiciramo skozi reže, na zaslonu za režami ustvarjajo interferenčne vzorce *tudi* tedaj, kadar potujejo skozi režo (ali skozi več rež?) *posamič*, drug za drugim, kar je tehnično izvedljivo. Vprašanje, ki se ob tem postavlja in na katerega interpretacije kvantne mehanike odgovarjajo različno, je naslednje: kako je mogoče, da *posamezen* foton »interferira« sam s seboj, ali drugače rečeno, da sam, brez kakega »zunanjega« vzroka, preusmeri svojo pot k interferenčnemu vzorcu, ki ga vidimo na zaslonu? Deutsch formulira to vprašanje takole: »Kajti, če se fotoni ne razcepijo v fragmente in če niso preusmerjeni z drugimi fotoni, kaj pa jih preusmeri? Takrat ko leti en sam foton skozi aparat, le kaj prihaja skozi druge reže, da interferira z njim?« [Deutsch (1), 43]. Deutschev odgovor je radikalno, namreč v smislu postuliranja multiverzuma:

»... zdi se, da fotoni prihajajo iz dveh vrst, ki ju bom provizorično imenoval *opazni* <*tangible*, dob. otipljivi> fotoni in *senčni* fotoni <*shadow photons*>. Opazni fotoni so tisti, ki jih lahko vidimo ali zaznamo <*detect*> z instrumenti, medtem ko so senčni fotoni neopazni (nevidni) – zaznamo jih lahko samo indirektno na opaznih fotonih. [... Toda] videli bomo, da ni nobene intrinzične razlike med opa-

znimi in senčnimi fotoni: vsak foton je opazen v enem vesolju <universe> in neopazen v vseh drugih vzporednih vesoljih ...« [Deutsch (1), 43–44].

Vsa vzporedna vesolja skupaj tvorijo *multiverzum* (»večsolje«).⁵⁸ »Jedro argumenta je v tem,« nadaljuje Deutsch, »da interferenčni pojavi, v katerih nastopa posamezen [se pravi, po en sam] delec, nedvomno izključujejo možnost, da je opazno vesolje okrog nas vse, kar obstaja« [*ibid.*, 47]. S to splošno ugotovitvijo, da obstajajo »stvari«, ki nam (še) niso opazne, se najbrž lahko strinjamo tudi brez hipoteze o »senčnih fotonih« in drugih vesoljih; navsezadnje tudi radijski fotoni, ki so dandanes nedvomno »opazni« z elektromagnetno tehnologijo, še več, v našem sedanjem svetu imajo osrednjo vlogo (z internetom ipd.), pred kakimi dvesto leti človeštvu sploh še niso bili opazni – saj, recimo, niti véliki polihistor Goethe še ni imel pojma o kakih elektromagnetnih poljih. Realnost je vselej – lahko bi rekli: hvala bogu! – »veliko večja stvar, kot se zdi, in je večinoma nevidna«, kot ugotavlja Deutsch [*ibid.*, 45], namreč tudi če govorimo le o fizični realnosti, kaj šele, če bi z realnostjo mislili še kakšno duhovno resničnost. Je pa vseeno bistvena razlika med radijskimi valovi, ki pred dvesto leti še niso bili opaženi, vendar so gotovo tudi tedaj, že od samega prapoka, obstajali v našem vesolju, in Deutshevimi »senčnimi fotoni«, ki *načeloma* niso opazni, saj so (domnevno) v *drugih* vesoljih, ne v našem, na njihov obstoj pa lahko zgolj sklepamo iz nam znanih interferenčnih pojavov. Glavna težava pri veljavnosti takšnega sklepanja je v tem, da bi bili senčni fotoni sicer lahko, kakor je prepričan Deutsch, *zadosten* razlog za razlago interferenčnih fenomenov, ampak iz tega še ne sledi, da so tudi njihov *nujen* razlog, saj je nenavadno obnašanje fotonov v poskusih z režami lahko povzročeno na kak drug način, o katerem še ne vemo nič, ali pa si opažene pojave razlagamo *drugače* (npr.

⁵⁸ Tu puščamo ob strani vprašanje, ali v vseh univerzumih veljajo isti fizikalni zakoni (Deutsch temu pritrjuje), pa tudi to, ali obstaja »Multiverzum vseh multiverzumov«, in podobna meta-fizična vprašanja, o katerih smo obširneje razpravljali v *Jeseni*.

kot David Bohm s »pilotnim valom«). Senčni fotoni bodo ostali zgolj hipotetični vse dotlej, dokler ne bodo – če bodo – sami opazni v našem univerzumu, se pravi, če se bo naš univerzum »razširil« še na druge univerzume v multiverzumu.

Toda Deutsch razmišlja drugače o realnosti senčnih fotonov, ki so jedro njegovega »nespornega dokaza multiverzuma« – namreč tako, kakor da so senčni fotoni iz drugih vesolj *nujna* predpostavka za razlago interferenčnih fenomenov v našem vesolju in obenem njihov *edini* možni vzrok. »Če je foton preusmerjen, mora biti preusmerjen od nečesa, in to *nekaj* sem imenoval »senčni foton« [Deutsch (1), 49]. Ampak zakaj ne bi bili domnevni »senčni fotoni« vendarle delci *našega* univerzuma, katerih pač še ne poznamo, tako kot pred dvesto leti še nismo poznali fotonov, ki so zdaj zelo dobro »opazni«? Deutsch iz neke zgolj *možne* razlage kvantnih fenomenov vse prehitro preskoči na *realnost* multiverzuma: »Interferenčni eksperimenti z enim samim delcem, ki sem jih opisal, nam kažejo, da multiverzum obstaja in da vsebuje mnoge dvojnike <counterparts> vsakega delca v opaznem univerzumu« [*ibid.*, 46]. Težava je seveda tudi v tem ali celo predvsem v tem, da dvojniki v realnem multiverzumu ne nastopajo samo na kvantni ravni, temveč tudi v človeškem »makrosvetu«, kajti – kot pravi sam David Deutsch – »medtem ko sem to pisal, so pisale tudi trume senčnih Davidov« [*ibid.*, 53].⁵⁹ To pa je seveda zelo spekulativna, vsekakor bolj fantastična kot znanstvena misel, *razen* če je izraz »multiverzum« zgolj neki *façon de parler* za skupek vseh »protidejstvenih« možnosti, tj., če s tem izrazom mislimo na zgolj *možne*, ne pa tudi realne »replike« oz. »zgodovine« našega sveta, našega vesolja. Toda Deutsch razume multiverzum filozofsko realistično, ne le v semantično-logičnem smislu, tako kot Saul Kripke, ampak v *ontološkem* smislu, tako kot David Lewis.

⁵⁹ Fizikalni koncept, znan kot »dekoherenca«, namreč razloži nastanek »klasične realnosti« le znotraj vsakega *posameznega* univerzuma, medtem ko ostaja celoten multiverzum kvantno »koherenten« oziroma mnogoter – in v tej mnogoterosti nastajajo dvojniki. Tudi o problematiki dvojnikov, osebni identiteti idr. filozofskih vprašanjih, ki jih porajajo teorije *realnega* multiverzuma, gl. *Jesen*, str. 211 isl.

V četrtem poglavju *Tkanine realnosti* z naslovom »Kriteriji realnosti« se Deutsch navezuje na Galilea, pôje mu hvalnico in se obenem malone enači z njim pri odkrivanju nove razlage sveta, tako rekoč nove »znanstvene paradigme«, ki naj bi se dandanes odpirala z odkritjem kvantnega multiverzuma. Prvi *kriterij realnosti* nekega pojava Deutsch dokaj pristočno izrazi z besedami: »Če nekaj lahko od-sune <*kick back*>, potem to obstaja« [Deutsch (1), 87]; in potem razlaga: »Privzeti moramo metodološko pravilo, da če se nekaj obnaša tako, kakor da bi obstajalo, saj od-suva, potem je treba v tem videti dokaz, da [res] obstaja« [*ibid.*, 88]. Senčni, v našem univerzumu nevidni fotoni z interferenco od-suvajo fotone, ki jih vidimo, torej senčni fotoni obstajajo ... Q.E.D.? V tem silogizmu je vprašljivo marsikaj, najprej že »višja premisa«, saj se »nekaj« lahko obnaša tako, kakor da bi obstajalo, pa vseeno ne obstaja – vsaj v realističnem pomenu ne – na primer, človeške figure v teatru senc (torej bi bilo treba naprej opredeliti, kaj sploh pomeni *obstoj* nečesa). Poleg tega predlagani silogizem šepa tudi v svojem »srednjem pojmu«, ki je skrit v pojmovanju *sence*, saj senca ne more ničesar »odsuniti« ali »preusmeriti« (kar poskusi odsuniti nadležnega vsiljivca s svojo senco!), razen seveda tedaj, če sence niso »zgolj sence«, ampak so same *realne* – Deutsch bi rekel, da so realne v multiverzumu, vendar pri tem ne navaja nobenega prepričljivega razloga, zakaj bi bila realnost »senčnih fotonov« in nasploh dvojnikov v našem univerzumu *načeloma* zastrta, sledljiva zgolj po njihovih učinkih, sicer pa naši zavesti nedostopna. Ali, če vprašamo drugače: zakaj naj bi bila *zavest* načeloma *omejena* na en sam univerzum v tako bogatem, tako »mnogosenčnem« multiverzumu? To se ne bi ujemalo z našimi siceršnjimi izkušnjami: naša zavest (pozornost, zavedanje) lahko *prehaja* med različnimi svetovi, med različnimi vejami *tostranskih* »multiverzumov«, recimo v umetnosti, še posebej očitno v umetnosti fuge: pri poslušanju večglasne fuge lahko iz enega glasu »preklopimo« v drugi glas ali v tretji ali četrti, res pa je, da težko fokusiramo zavestno pozornost na več glasov hkrati ... Toda, da ne zaidemo predaleč, se vrnimo k Deutschevi navezavi na Galilea:

»Ne občutimo prisotnosti svojih dvojnikov v drugih univerzumih. Tudi inkvizicija ni čutila, da se ji pod nogami giblje Zemlja. In vendar se giblje! Premisli zdaj, kaj bi občutili, če bi obstajali v mnogih kopijah, ki bi bile interaktivne zgolj skozi neopazno šibke učinke kvantne interference. To je ekvivalent tistemu, kar je počel Galileo, ko je analiziral, kako bi občutili Zemljo, če bi se gibala v skladu s heliocentrično teorijo. [...] Niti gibanje Zemlje niti prisotnost vzporednih vesolj nista direktno zaznavna, toda potemtakem tudi ni nič drugega (razen morda naše lastne gole eksistence, če drži Descartesov argument).«
[Deutsch (1), 89]

Deutscheva analogija z Galileom ni ravno prepričljiva, tudi zato ne, ker bi se vzporedna vesolja po vsakem drobnem interferenčnem dogodku (teh pa je seveda nešteto) *neodvisno* naprej razvijala v času – sicer to sploh ne bi bila različna vesolja, ampak spet le eno samo, na kvantni ravni »vibrirajoče«, recimo, ne povsem določeno vesolje – in zato bi prvotna majhna razlika med menoj in mojim dvojnikom sčasoma postala (pre)velika ... medtem ko pri Galileovem gibanju Zemlje ne najdemo ničesar takšnega, kar bi bilo vsaj malo podobno tej razvejenosti multiverzuma. Predlagana analogija je tudi dokaj površinska, saj dejansko ne pove kaj dosti več od tega, da v naravi obstajajo »neopazljivke«, ki jih mora znanost upoštevati. Zanimiva pa je Deutscheva omemba Descartesovega *cogita* kot – sicer pogojno rečeno – najbolj evidentne (najbolj »direktno zaznavne«) človeške izkušnje. Jaz bi se v tej ugotovitvi z njim kar strinjal, zato pa se še toliko bolj sprašujem, zakaj bi imela zavest v Deutschevem multiverzumu tako omejeno vlogo. Mar ni v tem »od-suvanju« (natančneje, v možnosti nečesa, da nekaj »od-sune«) kot primarnem *kriteriju resničnosti* navsezadnje le neki nereflektirani, »naivni realizem«?

Gotovo pa je pri Deutschu zanimivo in tudi novo to, da je vpeljal sence v samo kvantno realnost. Zato smo nekoliko presenečeni, da dobro desetletje pozneje, v svoji drugi obsežni

knjigi *Začetek neskončnosti* (*The Beginning of Infinity*, 2011), ki sicer ni tako sistematična kot prva, vendar ravno tako obravnava kvantni multiverzum in nadalje razvija teorijo vzporednih vesolj, Deutsch sploh ne omenja več senčnih fotonov, ne senčnih vesolj, ob tem pa niti ne pove, zakaj je opustil svojo prejšnjo razlago s sencami. Le ugibamo, če rečemo, da se mu je morda zazdela neprimerna ravno zato, ker *ne rešuje problema zavesti*, natančneje, ne odgovori na vprašanje, zakaj je zavest v odnosu do drugih »senčnih vesolj« sama zasenčena? Ali pa se mu je zazdelo, da se je s sencami (iz) drugih svetov preveč približal platonskemu »misticizmu«, ki mu gotovo ni blizu, saj je Deutsch v filozofskem pogledu precej bliže sodobnemu nominalizmu kot platonizmu.⁶⁰

V njegovi novejši knjigi pa opazimo še druge konceptualne premike pri interpretaciji kvantnega multiverzuma, ki se kažejo tudi v nekoliko spremenjeni terminologiji. Ob koncu osrednjega poglavja z naslovom »Multiverzum« najdemo v terminološkem slovarčku naslednje definicije: »svet« <*world*> je »celota fizikalne realnosti«; »multiverzum« <*multiverse*> je »svet, glede na kvantno teorijo«; »univerzumi« <*universes*> so »kvazi-avtonomne regije multiverzuma«; »vzporedni univerzumi« <*parallel universes*> pa so »nekoliko zavajajoč izraz za multiverzum; zavajajoč, ker univerzumi niso povsem 'vzporedni' (avtonomni) in ker ima multiverzum mnogo več strukture ...« [Deutsch (2), 303]. Za to multiverzno strukturo je značilna tudi kvantna prepletenost <*entanglement*> ter »mera zgodovin« <*measure of histories*>, namreč zgodovin posameznih univerzumov v multiverzumu [gl. *ibid.*] – to »mero« pa daje in zagotavlja kvantna fizika kot dobro formulirana in empirično preizkušena teorija. Za temi terminološkimi premiki je dokaj razvidna, četudi ni eksplicitno izražena, Deutscheva tendenca od množstva *vzporednih* svetov/vesolj (v *Tkanini vesolja*) k *celoti* in/ali *enosti* »sveta«, ki je zdaj (v

⁶⁰ Pri svojih epistemoloških razmišljanjih v 3. poglavju *Tkanine realnosti* se Deutsch neposredno navezuje in tudi sklicuje na Karla Popperja, medtem ko v 10. poglavju, pod naslovom »Narava matematike«, dokaj kritično obravnava matematični platonizem Rogerja Penrosea [gl. Deutsch (1), 62–70 in 236–40].

Začetku neskončnosti) opredeljen kot »celota fizikalne realnosti«; v tej drugi knjigi je kljub njenemu naslovu pravzaprav *manj* neskončnosti kot v prvi. Ali to pomeni tudi vrnitev od multiverzuma k Univerzumu? Tega koraka Deutsch (še) ne naredi, multiverzum(i) ostaja(jo) v igri.

Sence pa žal izginejo iz te nove celote »sveta«, saj namesto »senčnih« entitet v drugih univerzumih, ki »od-suvajo« stvari v našem, Deutsch uvede nov pojem »multiverzni objekt« <*multiverse object*>, takole pravi:

»Zaradi močne notranje interference, ki se nenehno dogaja [v kvantnem stanju], je tipični elektron ireduktibilno multiverzni objekt, ne pa zbir <*collection*> objektov iz vzporednih univerzumov ali vzporednih zgodovin. To pomeni, da ima množstvo pozicij in množstvo hitrosti, ne da bi bil pri tem deljiv na avtonomne pod-entitete [...] Torej je realnost elektronsko *polje* po vsej celoti prostora.« [Deutsch (2), 293]

Zdi se, da to pomeni, da je tako pojmovan »multiverzni objekt« z ontološkega stališča bližje našim običajnim, »makroskopskim« objektom in/ali pojavom, saj ni več zgolj diskretni »zbir« kvantnih superpozicij, ampak si ga lahko zamislimo, vsaj do neke mere, kot realni objekt, tudi v tradicionalnem ontološkem pomenu, objekt s sebi lastno »identiteto«, čeprav je po drugi strani – če sledimo Deutschu – še vedno »razpršen« v kvantnem multiverzumu in je »povezan« v identitetni objekt zgolj z interferenco med univerzumi.

Dokler govorimo o kvantnem svetu, je Deutscheva »zgodba« (v prvi in/ali drugi varianti) lahko koherentna. Toda brž ko prestopimo prag »dekoherence«, ko se dvignemo iz kvantnega »mikrokozmosa« v človeški in/ali vesoljni »makrokozmos«, smo soočeni z vprašanjem »dvojnikov«, *doppelgänger* – ki bi jim lahko rekli tudi »simulakri«, in navsezadnje, zakaj ne, *sence*, namreč v našem ontološkem pomenu: sence kot podvojitve neke močnejše bivajoče resničnosti, sence kot replike neke prvotnejše forme. In čeprav je

od Galilea do Deutscha minilo kakih štiristo let, dandanes »enigma senc« ni nič bolj razrešena kot v času začetkov novoveške znanosti, saj sence niso povezane zgolj s fizičnimi predmeti ter znanostjo, temveč so bistveno povezane tudi z zavestjo, z duhom. Vprašanje dvojnikov ali replik ali senc v *ontološkem* pomenu, tj. senc kot nekih »šibkejših« resničnosti, me prej ali slej vrača k samemu sebi, zastavlja mi tisto prvotno vprašanje – kdo sem *jaz*? Ali sem, in če sem, v katerem pomenu sem tudi jaz sam – *senca*?

Znanstvena »primera« senc, ki smo ju predstavili, sence na Luni in senčni fotoni, sta si sorodna v tem, da sta oba znanstvenika, Galileo in Deutsch, raziskovala *druge* svetove/univerzume, pri čemer pa sta več kot o njih spoznala o našem lastnem, o tem *istem* svetu. Toda, naj znova poudarim: koliko *drugosti* je v *istosti* tega sveta! Vselej gre za *isto-drugo*, za oboje v *Enem*. In o tem presežnem »soppadanju nasprotij« nam lahko veliko povejo – seveda na drug in drugačen način kot filozofija in znanost – umetnost, literatura, glasba ...

Trije senčni svetovi moderne umetnosti

Mar niso prav umetnosti naši najboljši, najbolj »realni« multiverzumi? Vsaka umetnina, naj bo besedna ali likovna ali glasbena ali filmska ali plesna ali kaka druga, ustvarja in/ali razpira kak nov univerzum, mnoge med njimi celo več univerzumov hkrati. Vsaka umetnina osvetljuje in obenem senči svoj svet. – V tej sekvenci se bomo omejili na tri umetnike moderne dobe, pri katerih še posebej nastopajo sence, in vzeli v premislek nekaj njihovih del; to so Marcel Duchamp, Giorgio de Chirico in Andy Warhol.

Marcel Duchamp je leta 1918 v newyorškem ateljeju ustvaril svojo »zadnjo sliko« z enigmatičnim naslovom *Ti m'* (fr. *Tu m'*), več kot tri metre dolgo in 70 cm visoko platno, ki ga je naročila njegova ameriška mecenka Katherine Dreier. Kot pravi Victor Stoichita v svoji knjigi *Kratka zgodovina sence* (2000), ta slika »zastavlja, na poseben način, problem mejá slikarstva« [Stoichita, 213]. Duchamp se z njo – para-

doksno – odreka slikarstvu, ki ga »nadomesti po eni strani s svojimi ›najdenimi predmeti‹ [*ready-mades*], po drugi strani pa s para-slikovno izkušnjo, ki je predstavljena v *Velikem steklu*« [*ibid.*]. V poznejših letih in desetletjih se je ukvarjal s šahom, znanostjo, fotografijo, dadaističnimi projekti, kiparskimi instalacijami idr. *Veliko steklo* (277 × 175 cm, Philadelphia Museum of Art), ki ga je sam naslovil »Nevesta, ki so jo slekli njeni samci, celó« (*La mariée mise à nu par ses célibataires, même*, 1915–23), je njegovo največje delo, z njim se je ukvarjal celih osem let, seveda s krajšimi in daljšimi vmesnimi premori; to delo je slika-instalacija na dveh steklenih ploščah, zgornji in spodnji, na katerih je pritrjena zapletena kompozicija, sestavljena iz žic in svinčenih folij, ki na gledalca deluje kot kak preplet *snovnih senc*. In medtem ko je Duchamp ustvarjal *Veliko steklo*, je dobil naročilo za svojo »zadnjo sliko« *Ti m'*.⁶¹

Na sliki-instalaciji *Ti m'* (danes v Yale University Art Gallery) nastopajo tri »ravni realnosti«: 1) »pravi« predmeti oz. *ready-mades*: podganji rep in varnostne sponke, s katerimi je spét *naslikan* razporek; 2) naslikani predmeti: barvne romboidne plošče, ki perspektivično izginjajo *ad infinitum*, rjave lamele levo spodaj, valujoč geometrijski »objekt« na desni, še posebej pa realistično naslikana roka z iztegnjenim kazalcem; in 3) *sence* treh *ready-mades* (kolesa, odpirачa za zamaške in obešalnika za klobuke), pri čemer je Duchamp baje predlagal, naj bi anamorfično senco odpirачa sámó imeli za »pravi ready-made« [povzemam po: Stoichita, 214], kar bi pomenilo, če prav razumem, da ta senca ni narisana *po* nekem »svojem realnem predmetu«, ampak je »izmišljena« – za razliko od kolesa in obešalnika, ki pa sta bila dejansko, *in corpore*, v Duchampovem ateljeju, o čemer priča tudi slavna fotografija senc na steni ateljeja, datirana ravno tako z letnico 1918, ki jo je posnel bodisi sam Duchamp bodisi njegov prijatelj Man Ray. Jean Clair v knjigi *Duchamp et la photographie*

⁶¹ Šele po Duchampovi smrti leta 1968 se je razvedelo, da je v poznih letih ustvarjal umetniško delo *Étant donnés*, ki je bržkone njegova najbolj bizarna slikarsko-kiparska instalacija.

(1977) pravi: »V več kot enem oziru se je Duchampov atelje v New Yorku, medtem ko je delal na *Velikem steklu*, spremenil v platonsko votlino: na vse strani so se po zidovih projicirale sence njegovih *ready-mades*, ki so bile včasih tako deformirane kakor anamorfoze, katerih pomena ni mogoče razbrati, saj se ni več razločilo, katerih realnih predmetov projekcije so bile« [Clair, 10]. Stoichita pa govori o Duchampovih sencah-fantómih, o tem, da so *ready-mades* na sliki *Ti m'* »predstavljeni kot fantómi samih sebe«, kar »razkriva fantómski značaj slikovne reprezentacije v njeni zgodovini in sedanjosti ...« [Stoichita, 217].⁶²

Duchampov domnevno prvi *ready-made* je bilo kolo, ki ga je še v svojem pariškem ateljeju, leta 1913, snel z bicikla in ga pritrdil, z vilicami obrnjeno navzgor, na stol, kjer ga je kdaj pa kdaj zavrtil, zato da bi – kot je povedal pozneje – »užival, ko sem ga gledal, tako kot uživam, kadar gledam plamene, kako plešejo v kaminu« [nav. po: Mink 2004, s spleta]. Vendar to še ni bil *ready-made* v smislu umetniškega objekta, saj Duchamp tega kolesa ni predložil za kako razstavo in se je pozneje izgubilo neznano kam. Njegov prvi »pravi« in najbolj razvpiti *ready-made* je industrijsko izdelani pisoar, ki ga je obrnil za 90° in ga imenoval »Fontana« (*Fountain*, 1917), podpisal s psevdonimom »R. Mutt« in ga poslal na razstavo »Society of Independent Artists«, kjer pa so ta eksponat zavrnili, tako da se je vpisal v zgodovino šele s tem, da ga je Alfred Stieglitz po zavrnitvi fotografiral v svojem newyorškem studiu. Tudi »originalna« *Fontana* je izgubljena, Duchamp pa je v '60-ih letih poslal nekaj replik te prve *ready-made* umetnine znanim svetovnim muzejem. Ironično, *Fontano* (skupaj z

⁶² Ob tem naj mimogrede omenim sodobno instalacijo azerbajdžanskega avtorja Rashada Alakbarova z naslovom *Intersekcija*, ki je bila razstavljena na beneškem Bienalu 2013. Na tej instalaciji je anamorfični odnos med predmetom in njegovo senco ravno obraten: predmet sam, zmešnja žic na tleh sredi sobe, je »fantomski«, anamorfičen, njegova senca na steni, seveda v pravilno izbranem kotu projekcijskih žarkov, pa je lepa *senčna risba* vzhodnjaško oblečenega mladeniča, ki sedi na divanu in bere knjigo. Pri tej instalaciji je strukturiran šele površinski »posnetek«, senca predmeta, predmet sam pa je amorfen, podobno kot je v »strojnem jeziku« računalniških bitov pomen za človeka odsoten, pojavi se šele na površini zaslona, v besedah in stavkih v *Wordu*.

replikami?) je leta 2004 proglasilo 500 eminentnih sodobnih umetnikov in kritikov za »najbolj vplivno umetniško delo 20. stoletja« – ironično tudi zato, ker sam Duchamp, vsaj sodeč po njegovih izjavah, ni prav visoko cenil umetnosti, veliko rajši je imel šah in matematiko ...

Z *ready-mades* umetnost dokončno (kot se reče v žargonu, »definitivno«) ni več »ogledalo sveta«, ni več mimetični odsev od nje prvotnejše realnosti, saj *umetnost postane realnost sama* – namreč ravno s tem, da realnost postane »umetniška«. Duchamp je v intervjuju za BBC leta 1966 povedal, kako je izbiral *ready-mades*:

»Moja zamisel je bila, da izberem nek predmet, ki me ne bi privlačil, niti s svojo lepoto niti s svojo grdoto. Da bi našel točko indiference pri svojem gledanju nanj ...« [s spleta].

Seveda so bile Duchampove izjave mnogokrat kontroverzne. Ob neki drugi priložnosti, ko je obiskal letalsko razstavo, je rekel kiparju Constantinu Brâncușiju: »Slikarstvo je mimo *washed up*, dob. »je izprano«. Kdo bo kdajkoli ustvaril kaj boljšega, kot je propeler? Povej mi, ali ga lahko ti?« [nav. po: Mink 2004, s spleta]. Pri postavitvi *Fontane* (in tudi drugih *ready-mades*) kot galerijskega eksponata je paradokсно, da je po eni strani sam predmet zgolj ena izmed industrijskih replik, torej »nič enkratnega«, kot so (bile) »prave« umetnine, po drugi strani pa je postavev takšnega predmeta v galerijo *enkratno* dejanje, gesta, ki ne more biti ponovljena brez izgube njenega »sporočila«, čeprav se v sodobni umetnosti takšne »prazne« ponovitve pogosto dogajajo.⁶³ Postavev pisaarja-*Fontane* v galerijo pa razumem, se pravi, interpretiram kot enkratno gesto tudi v tem smislu, da

⁶³ Podobno, čeprav z drugimi razlogi kot pri *Fontani*, velja za Malevičev *Črni kvadrat* (1915): ta skrajno radikalna slikarska gesta ni ponovljiva, saj kaže na *enkratno* točko popolnega zloma mimetične reprezentacije, od koder nobena slikarska pot ne vodi več »naprej«, poti vodijo kvečjemu »nazaj« ali »drugam«; obenem pa takšna gesta – namreč že to, da do nje pride – kaže na skrajno pomensko zasičenost moderne umetnosti, ki jo umetnost še vedno in z velikimi težavami preboleva.

je radikalni »opomin«, namreč opomin *per negationem* (ali celo *per absurdum*) na v njem odsotno, čeprav ne popolnoma izgubljeno *presežnost* umetniškega dela, saj nam ravno s svojo »nesramno« in brezkompromisno negacijo transcende ohranja spomin nanjo. Duchampov upor je tudi upor proti »pozabi pozabe«.

* * *

Moderna umetnost je sama véliki in razvejeni multiverzum imaginarnih svetov, najbrž bolj, kot je bila umetnost kdajkoli v preteklosti, vsaj znotraj neke kulture. Na primer, Duchamp in De Chirico – bila sta sodobnika, pa sta tako različna, čeprav morda v nekem globljem pomenu tudi »vzporedna«, »interferenčna« svetova v vse bolj razvejenem modernem multiverzumu. Giorgio de Chirico je znan po svojem »metafizičnem slikarstvu« iz obdobja 1909–19, s katerim je močno vplival na poznejši nadrealizem (André Breton ga je »odkril« leta 1920, in štiri leta pozneje je bil De Chirico tudi »uradno« sprejet med surrealiste, čeprav se je takrat že odvrnil od moderne umetnosti in se vrnil k bolj klasičnim slikarskim slogom).⁶⁴ A poglejmo nazaj v obdobje pred prvo svetovno vojno: potem ko se je De Chirico vrnil v Italijo iz Münchna, kjer je v letih 1906–09 študiral slikarstvo, občudoval Arnolda Böcklina ter bral Nietzscheja in Schopenhauerja, je v Firencah naslikal – navdahnjen z »metafizično izkušnjo«

⁶⁴ Giorgio de Chirico se je od poznejših vodilnih slikarskih nadrealistov razločeval tudi po svojem precej drugačnem, že v osnovi bolj »metafizičnem« pristopu do »drugih svetov«. Salvador Dalí je gotovo bolj igriv, manj melanholičen, in v svoji sijajni domišljiji pri upodabljanju nadrealističnih mizanscen ali objektov, ki jih ne najdemo v našem »realnem svetu« (npr. ure-palačinke ali goreče žirafe), najpogosteje *kombinira* realne, že obstoječe predmete ali bitja, katerim bi lahko po analogiji z *ready-mades* rekli *ready-beings* (podobno, še bolj izrazito to velja za nadrealistični hiperrealizem Renéja Magritta) – medtem ko so De Chiricovi »drugi svetovi« drugačni in *drugje* že po svoji prostorsko-časovni strukturi, po tisti svoji »onstranski« luči, po ostrih rezih svetlobe in senc itd. Proti koncu svojega »metafizičnega obdobja« je sicer tudi De Chirico začel vključevati kombinacije *ready-beings* v svoje slike, npr. na sliki *Nemirne muze* (1916) ali na nekoliko bolj kubističnem platnu *Metafizična notranjost s piškoti* (istega leta), vendar to predmetno »kombiniranje« nikoli ni bilo glavni zastavek njegove slikarske metafizike.

na trgu pred baziliko Santa Croce [nekoč sem to baziliko poimenoval »Hram spomina«, gl. *Poletje*, I, 173–84] – svoje prvo delo iz serije metafizičnih vedut z naslovom *Enigma nekega jesenskega popoldneva* (1910). Temu je sledila cela vrsta »enigem«, prežetih z melanholijo in nostalgijo po nekem *drugem* svetu, ki pa je obenem vendarle ta naš *isti* svet: *Enigma ure* (1911), *Enigma prihoda* (1912), *Enigma dneva* (1914), *Melanholija lepega dneva* (1913), *Nostalgija po neskončnem* (1912), *Rdeči stolp* (1913) ... V tej seriji enigem se bomo malce ustavili pri sliki *Skrivnost (ali enigma) in melanholija ulice* (1914), o kateri piše tudi Victor I. Stoichita v že navedeni knjigi *Kratka zgodovina sence*.

V nekem rokopisu, ki ga je shranil pesnik Paul Eluard, je Giorgio de Chirico leta 1913 zapisal, da je »več enigme v senci nekega človeka, ki stopa po sončavi, kot v vseh religijah preteklosti, sedanosti in prihodnosti« [nav. po: Stoichita, 153]. Na sliki *Skrivnost in melanholija ulice*, v tistih ostrih rezih svetlobe in senc, ki so značilni za De Chiricovo metafizično slikarstvo, vidimo enega samega »živega« človeka – deklico, ki teče za igralnim obročem po osvetljeni ulici »navzgor« proti neki drugi senci, pri čemer pa iz našega zornega kota ne vemo, katera postava jo meče izza roba temne stavbe na desni: vidimo le, da je ob tej senci neka palica, dolga kakor sulica, in domnevamo, da gre za senco kipa za vogalom, saj je De Chirico tudi na svojih drugih metafizičnih vedutah rad upodabljal kipe na takšnih »onstranskih« trgih (npr. na slikah *Prerokova zahvala*, 1913, ali *Piazza d'Italia*, 1914, idr.); na sliki z naslovom *Trg s konjeniškim kipom* iz istega obdobja – na njej je veduta zelo podobna kot na sliki *Skrivnost in melanholija ulice* – je kip viden v celoti, vendar je drugačen, konjeniški, brez sulice.

Sončna ulica med deklico z obročem in senco domnevnega kipa, proti kateri deklica teče, pa bo, kot pravi Stoichita, »prizorišče srečanja«, namreč srečanja dveh senc, dinamične in statične, žive in mrtve, kajti na tej sliki se »vse dogaja na nivoju konflikta med sencami« [*ibid.*]. Statična senca s sulico je grozeča, skoraj strašljiva v odnosu do deklice, ki ji nič

hudega sluteča teče nasproti.⁶⁵ Razlagalci slike *Skrivnost in melanholija ulice* opozarjajo tudi na perspektivično neskladnost leve in desne stavbe, osvetljene in zatemnjene kolonade (ter odprtega furgona pred slednjo): glede na prvo je sečišče perspektivičnih linij v neskončni točki na horizontu, ki pa jo zastira ravno temna stavba, medtem ko je glede na to stavbo perspektivično sečišče *drugje*, in sicer nekje *pod* svetlo stavbo na levi. Stoichita je prepričan, da to neskladje ni naključno in da je še manj verjetno, da gre za površnost ali celo neznanje pri perspektivi, saj je na drugih De Chiricovih slikah iz metafizičnega cikla perspektiva večinoma »pravilna«.⁶⁶ Ampak zakaj je perspektiva nekoherentna ravno na tej sliki? Možnih odgovorov je seveda več, z zanimivim nam postreže Rudolph Arnheim v knjigi *Art and Visual Perception* (1954):

»Na prvi pogled se zdi ta scena dokaj trdna, vendar pa čutimo, da je deklica, ki brezskrbno teče za igralnim obročem, v nevarnosti, saj se je znašla v svetu, ki se bo razdril po nekem nevidnem šivu, ali v svetu, ki mu grozi, kar je še slabše, razpad v nekoherentne drobce [...] in ulica, ki naj bi se glede na sončno kolonado vzpenjala, je le privid, ki vleče deklico v brezno, v nič« [Arnheim, v: Stoichita, 155].

Po tej interpretaciji je *melanholija* v naslovu te slike torej resnično črna: gre za slutnjo sveta, ki se pogreza sam vase,

⁶⁵ Ikonološko interpretacijo slike *Skrivnost in melanholija ulice*, ki še prav tako navezuje na Stoichito, najdemo tudi v knjigi Nataše Smolič *Študija za portret sence, Francis Bacon* (2015), v monografiji o sencah na Baconovih slikah. Avtorica pravi o domnevnem srečanju deklice z obročem in sence s sulico, med drugim, naslednje: »Odsotnost barve pri prikazu dekličine postave vzpostavi enako nelagodje kakor detajl nasproti padajoče senčne figure« [Smolič, 238]. Avtoričin glavni poudarek glede pomena senc v modernem slikarstvu – v tej monografiji seveda predvsem pri Francisu Baconu, vendar tudi, čeprav drugače, pri Giorgiu De Chiricu – pa je v tem, da je senca »prenehala biti pomagalo [mimetične upodobitve], postala je samostojen likovni objekt in po avtorjevi volji tudi samostojen slikovni subjekt« [*ibid.*].

⁶⁶ Perspektivična nekoherentnost na tej De Chiricovi sliki je *nepravilno*, kaotično »prelomljena«, drugače kot na grafikah M. C. Escherja, na katerih so različne perspektive (lokacije gledišča oz. očišča) matematično pravilne, npr. zasukane v prostoru slike za 90°, tako kot na grafiki *Relativnost* (1953).

sveta, v katerem svetloba tóne v temo. Najbrž ni naključje, da je ta slika nastala istega leta, ko se je začela prva svetovna vojna.

De Chirico je gotovo imel svoje razloge za to, da je v poznejših letih kritiziral moderno slikarstvo in se vračal h klasikom, a čeprav se z njim večina slikarjev in kritikov glede tega seveda ni strinjala, pa je zrno resnice v tem, da se je moderno slikarstvo v minulem stoletju, rečeno seveda le na splošno, vse bolj usmerjalo na površino in pozabljalo na globino, na duha, ki se sicer kaže na površini, na »zaslonu« slike, vendar prihaja iz globine in se vanjo vedno znova vrača.⁶⁷ – Kakor v kozmoloških multiverzumih, tako tudi v multiverzumu moderne umetnosti *istost* in *drugost* nikoli nista povsem ločeni, temveč sta vselej prepleteni v svetove, ki so *isti-drugi*.

* * *

Andy Warhol je zelo cenil Giorgia de Chirica, mislim pa, da ni bil ravno navdušen nad tistim, kar je pri De Chiricu bistvenega pomena, namreč – *metafizika*. Warhol je leta 1982, štiri leta po De Chiricovi smrti, v Rimu razstavil sliko z naslovom *Italijanski trg z Ariadno*, svoj *hommage* mojstru modernega metafizičnega slikarstva. Arhitektura na tej sliki je nedvomno dechiricovska, kakor tudi Ariadnin ležeči kip na podstavku sredi trga, vendar pri Warholu ni več De Chiricove metafizične globine, pri njem je kljub sposojeni geometrijski perspektivi vse na površini. Odsotnost ali zanikanje (ali celo domnevno »preseganje«?) metafizike se kaže na tej sliki – podobno kot tudi na drugih, slavnejših Warholovih »serialih« – predvsem s *ponovitvami* istega prizora, ki samo v barvnih »rezih« variira na štirih replikah. Toda metafizični *topos* ne more biti »upodobljen« zgolj s kopijami, le na površinskih replikah neke pozabljene odsotnosti, saj je njegova resničnost

⁶⁷ Saj tudi pri Picassu, največjem slikarskem mojstru 20. stoletja, npr. na dveh njegovih poznih slikah z naslovoma *Senca na ženski* in *Senca* (obe iz leta 1953), le na prvi pogled zmaga površina nad globino, vendar »skozi« to površino, skozi prosojno senco, ne samo čutimo, ampak tudi *vidimo* globino, strast telesa in duha.

prav v tisti skrivnostni bivanjski globini, v »enigmi« – te globine, te skrivnosti pa pri Warholu ni več, kajti v množici površinskih kopij ostaja le še zabrisana sled nečesa, kar je odsotno ali pozabljeno ali namerno zanikano. O zanikanju globine pričajo tudi številne izjave samega Warhola, npr. naslednja, datirana z letnico 1967, ko je v svojem newyorškem studiu *Factory* že kraljeval kot *Pope of Pop*: »Vse vidim takó: površino stvari <*the surface of things*> kot neko mentalno Braillovo pisavo; z rokami drsim čez površino stvari« [nav. po: Stoichita, 246 in v angl. 287].

Ampak zakaj je potemtakem Warhol sploh ustvaril svoj *hommage* De Chiricu in se morda celo imel za njegovega naslednika? Zanimivo – ravno zaradi *ponavljanja*, nenehnega »repliciranja« istega. Vlogo »srednjega pojma«, vmesnega člena med De Chiricovo globinsko in Warholovo površinsko »metafiziko« pa ima Nietzschejevo »večno vračanje enakega«: Warhol je vedel za De Chiricovo ukvarjanje z Nietzschejevo filozofijo in je iz tega sklepal (po mojem mnenju prehitro, saj je bil Nietzsche, povsem drugače od De Chirica, *kritik* metafizike), da je bilo za De Chiricovo metafizično slikarstvo bistveno ravno nietzschejansko ponavljanje, namreč ponavljanje motivov v času, od slike do slike, vračanje k domnevno vselej istemu metafizičnemu motivu:

»Zelo sem imel rad njegovo delo. Rad imam njegovo umetnost in tudi zamisel, da je iste slike ponavljal vedno znova. Zelo rad imam to idejo, zato sem pomislil, da bi bilo fino to početi [...] De Chirico je ponavljal iste podobe vse svoje življenje [...] ponavljanje je videl kot način izražanja. To nama je najbrž skupno. [...] Kaj pa razlika? Kar je on ponavljal regularno, leto za letom, jaz ponavljam istega dne na isti sliki. [...] To je način izražanja! [...] Vse moje podobe so iste [...] vendar obenem različne. Spreminjajo se s svetlobo barv, s časi in razpoloženji [...] Mar ni življenje serija podob, ki se spreminjajo s ponavljanjem?« [Warhol v intervjuju z Achillejem Bonitom Olivo, *Warhol verso de Chirico*, 1982, nav. po: Stoichita, 229 in 286.]

Ni težko opaziti, da egocentrični Warhol (tudi) tu govori predvsem o sebi, bolj malo o De Chiricu, saj bi za slednjega težko rekli, da »je ponavljal iste podobe vse svoje življenje«, medtem ko je ponavljanje *enakega* v serijah podob z majhnimi variacijami ravno glavna značilnost Warholovih del. Warhol vidi bistveno razliko med njima v tem, da je De Chirico ponavljal svoje motive v času, namreč v svojem življenjskem oz. ustvarjalnem času, medtem ko on sam ponavlja replike podob v »prostoru«, bolje rečeno, na površini slike. Če pustimo ob strani Stoichitovo upravičeno pripombo, da takšnega ponavljanja v času ni izumil šele De Chirico, ampak da so ga slikarji prakticirali že prej (denimo Monet), se lahko v našem kontekstu vprašamo, ali so nizi podob v prostoru po svoji imanentni ontologiji res bistveno drugačni od sekvenc v času? Stoichita se sicer pridružuje temu razlikovanju, ki ga interpretira kot opozicijo med nietzschejanskim »večnim vračanjem enakega <*même*>« v času (De Chirico) in »kontigviteto [stičnostjo, bližnjostjo] neskončno istega <v fr. tudi *même*>« v prostoru oz. na površini kot dvorazsežnem »prostoru« (Warhol), potem pa iz te distinkcije izvaja sklepe o sodobni umetnosti nasploh, še posebej vis-à-vis fotografiji kot popolni, udejanjeni *mimezi* [gl. Stoichita, 230 isl.]. Te sklepe lahko strnemo z navedkom: »Lekcija se zdi očitna: eno je mnogotero <*multiple*>, isto je različno, reprezentacija je negativ osebe/nikogar <*le négatif de la personne*>« [ibid., 233].

Toda – če se vrnemo k domnevni ontološki razliki med ponavljanjem v času in v prostoru: po Einsteinovi relativnostni teoriji (a ne samo po njej, vsaj v našem pomenskem kontekstu) sta prostor in čas medsebojno »prevedljiva« v štirirazsežnem prostoru-času. In tudi ko gledamo Warholove seriale, naša percepcija in misel potujeta (v tem primeru bolj drsita) v času od replike do replike. Mar naj bi to, da so vse te replike zbrane istočasno v »prostoru«, tj. na površini slike, pomenilo nekakšno »poprostorjenje časa«, upodobljenje relativističnega »časovnega bloka« <*block-universe*> ali »časovne pokrajine« <*timescape*>? Zdi se mi, da bi s takšno

interpretacijo kar preveč investirali v Warholove popartovske seriale, čeprav bi bila tudi to ena od možnih razlag teh ponovitev, ki pa so pravzaprav bolj »produkti časa«, namreč občega in žal vse preveč »površinskega« *zeitgeista* v poznem, postmodernem 20. stoletju, kot pa avtorska dela ali odkritja, saj navsezadnje avtor sam tudi konceptualno na njih ni več prisoten ali je vsaj karseda »zamaskiran« – zato pa je kot umetniška *celebrity* toliko bolj prisoten na »sceni«.

Za naš kontekst je še posebej zanimiv Warholov serial z naslovom *Sence (Shadows)*, ki ga je postavil v New Yorku leta 1979 kot »serigrafijo na polimerih na platnu«. Kot nas pouči Stoichita, je »Warhol s sodelavci realiziral to serijo izhajajoč iz fotografij, prikazujočih igro senc, ki so metale različne silhete iz *papier mâché*, izrezane *ad hoc*; z uporabo sintetičnih barv je *a posteriori* dal *Sencam* različnost in ritem, ki ga prvotno niso imele« [Stoichita, 223]. *Sence* so morda najboljši primer Warholove serialne ponovitve. Stoichita lepo pravi: »Vsako platno je odsev neke sence, vsak ›original‹ je (že) reprodukcija, platna odsevajo svet in sam svet je reduplikacija nekega neskončnega ekrana« [*ibid.*, 231]. Razlike med reprodukcijo in originalom ni več, saj samega originala ni več (ali je zastrt, pozabljen, zanikan), kar se na Warholovih serialih kaže kot odsotnost globine: vse je zgolj površina, replika, simulaker, *senca* odsotne realnosti. Pri Warholu metafizična vprašanja – kdo ali kaj generira te matrice, katera zavest jih hoče in ustvarja, kdo je njihov subjekt, in navsezadnje, kaj je njihov *logos* in/ali *télos* – sploh niso več »na dnevnem redu«, tako rekoč pometena so pod površino, odstavljena v neki domnevno že preseženi prostor duha, ki ni več samo neviden, ampak je postal nezanimiv, »nemoderen«.

Če se poigramo v mislih in borgesovsko razširimo warhol-ske repetitivne variacije senc v nekakšen vesoljni labirint ali »knjižnico«, dobimo popartovsko verzijo deutschejevskega kvantnega multiverzuma – in podobno kot se Warhol ne sprašuje več o globini svojih površin, se tudi Deutsch in drugi privrženci sodobnih »baročnih« multiverzumov v znanosti ne sprašujejo več, od kod in zakaj se generirajo vsi ti svetovi, saj

se zdi, da jim zadostuje že razlaga načina ali postopka njihovega generiranja. Zmaguje površina nad globino, replike nad originalom: ostajajo samo še replike-originali, ki se nizajo v postmodernem prostoru tako rekoč *ad infinitum* (obenem pa dosejajo, vsaj za Warhola, »nebeške« cene na dražbah pri *Sotheby's*).

Stoichita posrečeno primerja Warholov delovni postopek s kemijsko polimerizacijo, proizvajanjem velikih molekul z multiplikacijo. »Ta operacija ustvarja fetiški material 20. stoletja, ki mu običajno rečemo plastika. Warhol po '60-tih letih uporablja v dvojnem pomenu to, kar bi lahko imenovali »polimerizacija podobe«: konkretno, s tem da optira za plastične tehnike pri reprezentaciji simulakrov, in simbolno, s tem da pripisuje življenjskemu množtvu neko gladko, umetno in neuničljivo enotnost« [*ibid.*, 233]. *The future is in plastic!* Ampak dandanes je tudi to že *passé*. Kdo bi zdaj še vzklikal tako kot Warhol: »*I love plastic, I want to be plastic*«? Zdi se, da radikalni modernisti zastarijo veliko prej kot stari mojstri.

Vprašanje pa ostaja: kdo sem *jaz*, kje je moje *sebstvo* med vsemi temi replikami, v tej neskončni »serializaciji senc« [izraz je Stoichitov, *op. cit.*, 219]? Glavna težava pri iskanju *sebe* v tej (post)moderini serializaciji niso same repetitije in/ali variacije; te so bile zmeraj, tudi pri klasikih, pomemben segment umetniških del (če se spomnimo samo na Bacha), saj so pomenile in ohranjale istost v različnem, eno v množtvu, trajanje v minevanju, večnost v času, in ne nazadnje intelekt sam deluje znotraj velikega, odprtega »faznega prostora« variacij, v potencialno neskončni domeni različnih *možnosti*. Glavna težava pri Warholu in nasploh v modernem popartu (v širšem pomenu) je v *redukciji* sveta na njegovo »lupino«, zgolj na površino. Identitete bitja, zlasti *sámo*-identitete, pa ni mogoče najti zgolj na površini, v simulakrih odsotne realnosti, temveč v »globini sveta«, v zavesti, v duši, v duhu. Razlika, *diferenca* med drugim in istim, med površino in globino, med sencami in stvarmi (ali idejami) ohranja »transcendenčno napetost«, tisti presežni bivanjski gradient, ki motivira in tudi osmišlja vse naše dejavnosti.

V tem globljem, človeškem, ne zgolj »artističnem« smislu je tudi Warhol gotovo vedel za *osebno identiteto* ljudi, ki jih je »portretiral« na svojih serialnih uspešnicah (Marilyn Monroe, Mao Zedonga in mnoge druge slavneže), še bližje pa mu je bila – tako kot vsakomur izmed nas – njegova lastna identiteta, tisti muhasti, hipohondrični, narcisoidni, egocentrični *subjekt* (v tem kontekstu bolje rečeno *ego*), ki ga je večkrat portretiral – tudi v »družbi« z lastno senco. Na Warholovem avtoportretu velikega formata (približno meter krat meter), naslovljenem *Senca* (1981), namreč že sama »distanca« med obrazom in senco prebija površino in sega v globino, obenem pa je tudi na tej »serio-grafiji« (replik avtoportreta je več, čeprav so ločene) senca večja in na videz pomembnejša od obraza, ki se na desnem skoraj-robu slike obrača h gledalcu, tj. k meni ali tebi. Osebno sem prepričan, da je v tej sliki globina (saj jo *vidim*, podobno kot je Galileo videl gore na Luni), pa ne le prostorska globina, ampak tudi globina zavesti, osebe, duha – in zato je ta Warholov avtoportret v flagrantnem nasprotju z eno izmed tistih starejših, a leta 1981 še vedno nesuspendiranih izjav tega »papeža popa« iz leta 1967:

»Če hočeš vedeti vse o Andyju Warholu, glej samo na površino, na površino mojih slik in filmov in mene samega, in tu sem jaz. Nič ni za tem« [Warhol, v: Stoichita, 246 in 287].

Warholovo avtoportretno *Senca* iz leta 1981 Stoichita ne ravno posrečeno (vsaj po mojem mnenju) povezuje s serigrafijo *Dvojna Mikimiška*, ki jo je Warhol poslal v svetovno orbito istega leta; v tem naj bi bila skrita simbolika, kajti Disneyjeva Mikimiška je bila »rojena« istega leta, ko se je rodil sam Warhol (1928). Važnejša od te domnevno nenaključne koincidence pa je za Stoichito prisotnost *oboje* na tem avtoportretu, obraza *en fáce* in sence v profilu, čeprav razliko med njima interpretira precej drugače, kot sem jo jaz. Stoichita pravi: »Senca kaže profil neke osebe (Warhola), ki

jo je mogoče videti (tudi) v (kvazi)frontalnem položaju. Ne pozabimo, da nas je celotna dialektika zahodne reprezentacije naučila, da frontalnost – in ogledalo – konstituirata simbolno formo v odnosu mene do mene samega/istega <du rapport du moi au même>, medtem ko profil – in senca – konstituirata simbolno formo v odnosu mene do drugega <du rapport du moi à l'autre>« [Stoichita, 236] – in prav to je glavna teoretska »teza« Stoichitove knjige *Kratka zgodovina sence* (ki ni ravno kratka, pa tudi ne zgodovina v običajnem pomenu besede): odsev mojega obraza, v zrcalu ali na vodi, »narcistično« odseva mene samega, *istega*, medtem ko mi senca, silhueta (ki je običajno profilna), kaže na *drugega*. Senca, tudi moja, me »raz-obrazi«.

Stoichita že na začetku knjige postavi to svojo »tezo« o odnosu med odsevom in senco. Z njo se navezuje na freudovsko »fazo ogledala« <stade du mirror>, ki ji doda (v razvoju otroka vsekakor poznejšo, kot je pokazal tudi Jean Piaget) »fazo sence« <stade de l'ombre>; pri tem naj bi veljalo, da faza ogledala, »kot je rekel Lacan, zadeva predvsem identifikacijo *jaza*, medtem ko prav senca zadeva identifikacijo *drugega*« [ibid., 30]. Stoichitovo razlikovanje med odsevom in senco seveda v *nekem* smislu drži, že zaradi preprostega dejstva, da v senci veliko težje prepoznamo sebe kot v zrcalnem odsevu, tudi zato, ker svoje sence ne vidimo v profilu. V nekem splošnem, dokaj abstraktnem pomenu drži tudi to, da je senca *druga* v odnosu do mene ali da je vsaj v *drugačnem* odnosu do mene kot moj zrcalni odsev.⁶⁸ Vseeno pa mislim, da je na konici te distinkcije težko ali celo napačno graditi celotno filozofijo senc(e), kaj šele skoznjo razlagati odnos

⁶⁸ Tudi v *optičnem* smislu drži, da lahko v svojo senco »projiciram« več *drugega* kot v svojo zrcalno podobo, vendar sta oba pojava, senca in odsev, fizikalno vzeto precej podobna: pri *odsevu* se svetlobni žarki najprej odbijejo od mojega telesa, potem od zrcala in nazadnje pristanejo na mrežnici mojih oči, kjer se spremenijo v živčne impulze, v moje zaznave (seveda je »čudež«, kako se to zgodi); pri *senci* pa »glavnina« svetlobnih žarkov, ki se ne odbijejo od mojega telesa, ampak jih telo absorbira, »umanjka« v prostoru za telesom in tam nastane senca, tako »nasebna« (na meni) kot »odsebna« (na tleh ali na zidu). Sicer pa gre v obeh primerih, tako pri odsevih kot pri sencah, za »igro svetlobe« na mojem telesu, morda bolje rečeno, z mojim telesom, ki bi bilo brez te igre nevidno.

med *jazom* in *drugim*. Ne moremo reči, da Stoichita bralca ravno posiljuje s to svojo glavno tezo, saj eksplicitno nastopa samo v prvem in zadnjem poglavju, vendar je očitno, da je prav to njegov glavni teoretski zastavek in miselni okvir, v katerega umesti in iz katerega izpeljuje svojo sicer sijajno zgodbo o sencah.

Ob tem bi še pripomnil, da gre tu za širši metodološki problem: za marsikaterega sodobnega teoretika, zlasti za tiste, na katere je močno vplival (post)strukturalizem – in med njimi je tudi Stoichita – je značilno prehitro posploševanje, ki vedé ali nevede sledi neki drugačni »logiki«, kaki »logiki konkretnega« ali »logiki smisla«. Takšna inverzija ali celo diverzija klasične logike – ki naj bi preseгла abstraktnost dedukcije, po drugi strani pa ni dovolj utemeljena indukcija – je sugestivna in zanimiva v nekem *specifičnem* kontekstu, vprašljiva pa postane, ko se hoče dvigniti na raven nekega univerzalnega teorema (pogosto obenem z mimikrijo, češ da to sploh *ni* in tudi *noče* biti) – namreč tedaj, ko se uporablja kot ključ za razlago neke celotne domene ali »univerzuma diskurza«.

V dialektiki istega in drugega se prej ali slej soočimo z vprašanjem: *kdo sem jaz?* Pred vprašanjem, ki je tesno povezano s tistim *drugim*: *kdo* ali *kaj* je *moja senca*? *Kaj pomenijo* vse moje sence? Ne le temne, sivo-črne, temveč tudi svetle, barvne sence, moje replike v »drugih svetovih«. To ključno vprašanje se dandanes, nekaj desetletij po »ploskovitem« Warholovem popartu, znova in še bolj usodno zastavlja ob vse večjem razmahu virtualne realnosti.

Presvetljene virtualne sence in – *Hvalnica senci*

Presvetljene sence vseh barv v sodobnem »razsvetenem«, virtualno-realnem svetu niso več angeli, so le še njihovi simulakri, »angelike« in »angeliki«: na spletnih zaslonih, na »pametnih« telefonih, na reklamnih displejih, *vsepovsod*. Večina teh sodobnih angelcev nas gleda »iz oči v oči«, »iz obličja v obličje«, kakor da nam hočejo dopovedati, da prav

zares živijo, da niso zgolj naši zrcalni odsevi, temveč da so naši »avatarji«, in nas vabijo, naj se jim pridružimo ter z njimi ali skozi njih zaživimo še boljše v tem krasnem novem svetu: še bolj uživaško, razsipno in seveda tudi karseda ležerno, brezskrbno, kot najsrečnejši potrošniki – pri čemer pa vsi ti *jumbotroni* s svojo svetlečo površino prikrivajo mnogo temnejšo realnost: namreč to, da postajamo vse bolj prostovoljni sužnji (ali usužnjeni svobodnjaki) tega neznankega, tehnološkega & ekonomskega svetovnega Spleta, ki se spreminja v kaotičen in razsrediščen vesoljni Labirint, v katerem se je izgubil tudi sam stari Minotaver, ki je zdaj povsod in nikjer, v vsakem in nobenem izmed nas, pa tudi nekdanj rešilna Ariadnina nit nam ne more več kaj dosti pomagati, saj se zdi, da zunanosti sploh ni, da ni izhoda ... Toda, ali je *resnično* tako? Vendar ne povsem, kajti kljub tej univerzalnosti virtualne realnosti ostaja »zunaj nje« še vedno naša *notranjost*, globina sveta v meni, v *zavesti*, duši in duhu: in pot nazaj – je pot *k sebi*. Še vedno je najpomembnejše prav to, kar je učil že stari Sokrat: *Spoznaj samega sebe!* (Kajti: sam si senca, sam si luč ...)

Visoke stolpe modernega sveta sicer občudujemo, vendar nas pri občudovanju te silne moči, te pameti in elegance, navdaja tesnoba, ko se zavemo: vlada nam *Jabolko*, ki ga je ugriznil ne-kdo, pravzaprav Nihče, se pravi – *vsak izmed nas*. Svetovni splet s svojimi titani, z Googlom, Amazonom, Applom idr., postaja največji in najmogočnejši med vsemi »drugimi svetovi«, ki se plazijo po naši »realnosti«, nad in pod njo, predvsem pa je večini bližji od že skoraj pozabljenega »nebeškega kraljestva«. Internet je tudi neprimerno bolj »vzporeden« našemu vsakdanu kot kak fiktivni kvantni multiverzum, saj postaja Splet univerzalna Senca prav tega našega, *istega* sveta, širi se kot preplet neštetihih virtualnih senc, ki se raztezajo in križajo čez vsa tri kraljestva sodobne božanske komedije, čez moderni pekel, vice in nebesa; obenem pa je ta *drugi* svet – internet vselej prav *tu*, »pri roki«, »v mislih«.

In če se sprehajaš po sodobnih mestih ter se na ulici ali v kavarni ali v metroju malce ozreš okrog sebe, boš gotovo

zagledal vsaj ducat ljudi, ki se ukvarjajo bodisi s svojo žepno tablico, bodisi nekaj govorijo svojemu »pametnemu« mobiču, bodisi dvigajo vratove k sijočim displejem na stenah nebotičnikov – skratka, vsi se igrajo, vsi se igramo s svojimi elektronskimi *gedžeti*, ne vedoč, pa tudi hote ali nehotе pozabljaoč, da smo ujeti v narcistične igre z lastnimi sencami. In že skoraj ves čas smo *on-line*, otroci pa postajajo zasvojeni z internetom, vse manj jih zanimajo *resnične* stvari (bodisi kocke ali knjige ali živa bitja ali ideje), ker vse bolj živimo v virtualno-realnem svetu, v spletu vseh teh površinskih, lažno presvetljenih senc. In čeprav, kot že rečeno, seveda tudi sam pogosto in ne nazadnje tudi prav rad uporabljam internet, pa me ob vprašanju, kam vodi vsa ta virtualizacija realnosti sveta, navdajata skrb in tesnoba.

Jean Baudrillard je že v času pred svetovnim razmahom interneta napisal zanimive, skorajda preroške misli o virtualni realnosti, seveda pa so bili takrat, v zadnjem desetletju minulega stoletja, ko je izšla njegova knjiga *Popoln zločin* (1995), glavni indici virtualizacije sveta že močno opazni. Nedavno sem Baudrillarda znova »odkril«, in čeprav se z njim v marsičem ne strinjam, ker ne maram njegovega intelektualističnega cinizma, pomanjkanja socialne empatije idr., pa mislim, da ga je treba znova brati, predvsem kot opomin in svarilo pred tistim, kar Baudrillard imenuje »popoln zločin«, tj. popoln zabris razlike med realnim in virtualnim svetom – kar v našem kontekstu in besednjaku pomeni: popolno izenačenje stvari (in/ali idej) z njihovimi sencami. Popoln zločin bi bil »umor realnosti«, dopolnjena »hiperrealnost« simulakrov, njihova popolna prevlada, ki bi dokončno zabrisala razliko med izvirniki in kopijami ali replikami, pa tudi razliko med realnim in imaginarnim – skratka, po »popolnem zločinu« ne bi bilo več tiste ontološko-etične tenzije, ki sem jo imenoval »transcendenčna napetost«, izničilo bi se tudi razlikovanje med resničnim in lažnim, ostala bi le še *površina* sveta, tri- ali štiri-razsežne »ploskve« (če upoštevamo tudi čas) brez kakršnekoli metafizične *globine*.

S »popolnim zločinom« bi se v sami dejanskosti sveta dokončno udejanjil nihilizem, kot je zapisal Baudrillard že v knjigi *Simulaker in simulacija* (1982), kjer ugotavlja, da je sodobni nihilizem radikalen ravno s tem, da je »nihilizem prosojnosti« [Baudrillard (1a), 181] – sam pa bi k temu dodal, da je za nihilistično »prosojnost« sodobnega sveta značilna prav vse večja *duhovna neprosojnost*, »stanjšanje« bivanja na površino, na univerzalno »ploskev«, ki je sicer sama prosojna, vendar za njeno prosojnostjo ni nič, na tej površini so/smo vsi kakor sence *ex nihilo*, podobni tistim kovinskim lamelam, »snovnim sencam« na *Velikem steklu* Marcela Duchampa.

Toda med naključnim razbitjem *Velikega stekla*, tega prosojno-neprosojnega artefakta pri prevozu z razstave leta 1926 (tj. razbitjem, ki ga je Duchamp imel za »umetniški dogodek« ter ga potem z minuciozno rekonstrukcijo integriral v svoj projekt) in Baudrillardovim kvazi-absolutnim dogodkom leta 2001, tj. nenaključnim, zločinskim sesutjem dveh v steklo odetih newyorških stolpov – med tema dogodkoma je seveda bistvena, »metafizična« razlika, ne zgolj »kontingentno« nesorazmerje: zlo dejanje 9/11 je ireverzibilno in »neintegrabilno«, saj padlih Dvojčkov ni mogoče »rekonstruirati«, saj iz »Dna Nič« ni mogoče priklicati nazaj tisočernih živih senc, ki so izginile v breznu, zdaj obloženem s črnim marmorjem. Zdaj je tam *drugače*, nikoli ne bo več tako, kot je bilo. Jami Dvojčici sta monumentalni fontani, vodne tančice padajo v njuno nevidno globino, na črnem robu so ostala le imena žrtev, vklesana v marmor, njihove žive sence pa so nevidne za vekomaj – toda v duši in srcu obiskovalca tega pretresljivega kraja so še kako prisotne!

Ob tem se spomnimo še nekih drugih tragičnih senc, silhuet na zidu v Hirošimi, »odtisov« tistih ljudi, ki so v hipu zgoreli 6. avgusta 1945. Ne poznamo njihovih imen, samo senčna sled izbrisanih življenj je ostala na zidu: delavca z lestvijo, starčka s sprehajalno palico ... To so sence strašnega »umetnega sonca«, ki si ga je ustvaril *homo sapiens*, da bi z njim zažgal sebi enake – tiste, ki bi mu morali biti

kot »bratje in sestre«, kakor je nekoč davno učil tisti dobri prerok, katerega časti velik del sveta kot Božjega Sina. Le kaj bi učenik Jezus iz Nazareta dandanes rekel ob tem zidu? ... Pri tem zlu nam je v slabo tolažbo tista razumna teodiceja, ki pravi, da dobrega ne bi bilo brez zla, da zveličanja ne bi bilo brez greha ipd. Saj dobro in zlo nista na enak način simetrična kakor svetloba in tema, zlasti če gre za namerno, hoteno zlo, ki gotovo ni zgolj »odsotnost dobrega«, senčna stran svetlobe ... Same sence ne morejo biti zle, zli so lahko le ljudje – morda še najbolj takrat, ko pozabijo na sence, ko pozabijo na globino in lepoto sveta, ki jo omogoča vesoljna igra svetlobe in senc.

Zato naj sklenem predavanje o sencah svetov z odlomkom iz *Hvalnice senc*, te čudovite, melanholične in nostalgичne knjige, ki jo je napisal Jun'ichirō Tanizaki (1933):⁶⁹

»Kadarkoli vidim *tokonomo*⁷⁰ s prefinjenim okusom urejene sobe, občudujem, kako Japonci razumemo skrivnosti senc, kako spretno znamo uporabljati svetlobo in senco. Saj lepota *tokonome* ni rezultat kakih posebnih priprav. Potreben je le s preprostim lesom in golo steno omejen prazen prostor, kjer sončni žarek, ki ga povleče v notranjost, obudi zdaj ta, zdaj oni mračni koticček.« [Tanizaki, 34]

... in prav za konec še haiku starega mojstra [Issa, 165]:

*Kō ikite
iru mo fushigi zo
hana no kage*

O, le biti živ!
– Čudežno biti v sencah
cvetocih češenj!

⁶⁹ O Tanizakijevi *Hvalnici senc* gl. tudi *Jesen*, str. 582–83.

⁷⁰ *Tokonoma* je stenska niša v japonski sobi, s pragom dvignjena od tal in okrašena s sliko ali kaligrafijo na visečem svitku, izbranem posebej za letni čas, z ikebano ipd.; prvotno je bil to prostor za čaščenje prednikov, lahko bi mu rekli »prostor senc«.

Khonsujevi ostraki

TRETJA DVORANA SPOMINA: AKH-UT?

V muzeju Met je na ogled nekaj ostrakov (kamnitih ali glinenih okruškov, gr. v mn. *ostraka*) iz stare egipčanske »Vasi«, tj. obzidanega mesteca, pozneje v arabščini imenovanega Deir el-Medina, kjer so v času Novega kraljestva živeli graditelji faraonskih grobnic: kamnoseki, zidarji, klesarji, slikarji, rezbarji, mizarji in drugi mojstri skupaj s svojimi družinami. Pri arheoloških izkopavanjih v Vasi, ki so se začela že ob koncu 19. stoletja, so našli veliko ostrakov, največ apnenčastih lamel, ki so služile kot tablice ali »lističi« za različne namene: za vaje v risanju, skice, portrete, karikature, živalske in mitološke podobe itd., pa za razne zapise, od vsakdanjih računov in izračunov do zdravilskih receptov in magičnih formul. Danes je po svetovnih muzejih raztreseno na tisoče egipčanskih ostrakov, ki so pomemben vir za poznavanje vsakdanjega življenja v tej čudoviti stari kulturi. V vitrinah Meta lahko vidimo, na primer, ostrak s faraonom, ki premaguje leva, na drugem je prizor boja med bikoma, na tretjem risba psa, na četrtem nilski konj, na petem gazela, na šestem igralka s harfo, na sedmem geometrijska mreža za risanje hieroglifov itd. V splošnem lahko rečemo, da so bile risbe na ostrakih bolj individualne, bolj svobodne od strogo kodificiranih poslikav grobnic, ki so jih ustvarjali prav ti umetniki iz Vasi. Z ostraki so se zabavali v svojem prostem času in jih imeli za vsakdanjo rabo.⁷¹ Poleg ostrakov so v Deir el-Medini našli tudi mnoge papirusove zvitke.

Vas graditeljev grobnic je nastala že v obdobju 18. dinastije (v 15. stoletju), največji razcvet pa je doživela v obdobju 19. dinastije, zlasti v času Ramzesa Vélikega (tj. Ramzesa II.,

⁷¹ Gl. na primer: Jennifer Babcock: »Ancient Egyptian Ostraca: A Reevaluation«, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2012 (na spletu).

ki je vladal večji del 13. stoletja, 1279–1213). V tej naselbini, katere starodavni zidovi so toliko ohranjeni, da se vidi tloris stavb, je bilo kakih 70 družinskih hiš in nekaj manjših svetišč. Poleg glavnih bogov in boginj (Amon-Ra, Oziris, Izida, Horus, Hator, Ptah idr.) so častili lokalno boginjo s kobrino glavo Meretseger (»Tista, ki ljubi tišino«), varuhinja kraljevskih grobov in Piramidne gore (danes al-Qurn), ki se dviga nad puščavskimi dolinami kraljevske nekropole. Ruševine Deir el-Medine ležijo v kamnitem amfiteatru neda- leč od Doline kraljev (tj. kraljevskih grobnic) na severu, ki so jo Egipčani imenovali »Veliki kraj« ali »Kraj Resnice« (*Set Maat*), in še bližje Dolini kraljic, imenovani »Kraj Lepote«, na jugu. Naselbina graditeljev grobnic je bila namenoma odmaknjena od prestolnice Vaset (Tebe) in rodovitnih polj v dolini Nila, zato da dragocena in skrivna znanja teh mojstrov ne bi bila preblizu nepoklicanim. Zaradi puščavske okolice pa je bilo treba prinašati v naselbino vodo in hrano iz doline, to delo so opravljali sužnji. Graditelji grobnic, imenovani »Služabniki v Kraju Resnice«, pa nikakor niso bili sužnji, ampak svobodni ljudje, pripadniki srednjega razreda, precej bolje plačani od kmetov, obdelovalcev polj. Organizirani so bili »cehovsko«, svoja znanja so prenašali iz roda v rod. Imeli so osemdnevni delovni teden, med katerim so pogosto ostajali tudi čez noč na gradbiščih, temu pa sta sledila dva dni počitka doma v vasi, kjer so živele njihove žene z otroki, ki so skrbele za vse hišne in gospodinjske posle. A tudi izo- braženost žensk je bila v Vasi nadpovprečna, dosti jih je bilo pismenih, nekatere so nastopale kot glasbenice in plesalke v Vasetu, zlasti pri religioznih festivalih. Prazničnih dni v starem Egiptu ni manjkalo, tako da so imeli mojstri dovolj prostega časa, da so krasili tudi svoje družinske grobnice, ki so jih izklesali v pobočje hriba tik nad vasjo; te grobnice so bile seveda mnogo manjše od kraljevskih in brez vseh tistih bajnih zakladov, vendar pa stenske poslikave v njih ne zao- stajajo po lepoti in znanju.⁷²

⁷² Puščavska »Vas« graditeljev kraljevskih grobnic v kraju Deir el-Me- dina (v arabščini izraz pomeni »Samostan mesta«, ker so tam prebivali

Med družinskimi grobnicami v Deir el-Medini je najbolj znana in najbolj ohranjena grobnica »Služabnika v Kraju Resnice« Sennedžema in njegovega sina Khonsuja iz obdobja Ramzesa Vélikega. Sennedžem je delal kot, recimo, višji gradbeni mojster že v grobnicah dveh prejšnjih faraonov 19. dinastije, Ramzesa I. in Setija I., tako da je bil v času, ko je zavladal Ramzes II. (leta 1279), star kakih šestdeset let, njegov četrti sin Khonsu pa nekaj čez dvajset. Družina je bila velika, Sennedžem in njegova žena Ineferti sta imela kakih deset otrok. Družinska grobnica, nedaleč od njihove hiše v Vasi, je poslikana s prizori iz knjige »Prihod v dan« (*Pert-em-hru*) in z njihovimi portreti, ko častijo bogove ter večno in srečno živijo v deželi *Sebket-hetepet*, na »Poljanah miru« (opisanih v 110. poglavju te knjige, gl. [Budge (1), 319–35]), kjer so odrešeni minljivega časa, kjer znova orjejo, sejejo, žanjejo in se dvigajo k barki svetlobe, s katero pluje po nebu »troedini« sončni bog Ra-Herukhepera.⁷³ Glavna kripta pod grobnim atrijem, nad katerim se dviga nekaj metrov visoka piramida, je obokana kapela, izklesana v skalo skoraj do globine desetih metrov, njena površina pa je približno 15 m² in višina 2,4 m. Ta sorazmerno majhen prostor je povsem poslikan s čudovitimi stenskiimi slikarijami – s podobami in hieroglifi, ki nas s svojo lepoto in svetostjo spominjajo na mistični prostor kake

krščanski puščavniki), ki leži zahodno od Teb in je živela v egipčanskem Novem kraljestvu skoraj štiristo let, je arheološko zelo natančno raziskana. Izkopavanja na tem mestu je začel Gaston Maspero ob koncu 19. st., nadaljeval Ernesto Schiaparelli v zgodnjem 20. st., v letih 1922–1951 pa jih je sistematično izvajala francoska skupina pod vodstvom Bernarda Bruyèra. Njegov sodelavec je bil češki egiptolog Jaroslav Černý, ki je pozneje napisal referenčno monografijo *A Community of Workmen at Thebes in the Ramesside Period* (Kairo, 1973). Staro naselbino v Deir el-Medini in tamkajšnje družinske grobnice je lepo predstavila tudi Friederike Kampp-Seyfried v zborniku [*Egypt ...*, str. 249–63].

⁷³ Jean-Christophe Bailly v že omenjeni knjigi *Nemi nagovor* lucidno ugotavlja, da stari Egipčani niso verjeli v vstajenje, če imamo s tem v mislih poznejši krščanski pomen te besede, kajti »Egipt je brez povratnikov, saj so mrtvi, ravno nasprotno, odhajajoči, so v odhajanju [... in] kot pravi Jan Assmann [v knjigi *Maât*], »egipčanski svet ne čuti potrebe, da bi bil 'odrešen' v mesijanskem pomenu, marveč da bi bil 'ohranjen' <d'être 'maintenu', dob. vzdrževan><< [Bailly, 73–74].

krščanske bazilike ali mavzoleja, samo da je tu onstranstvo »bližje«, skoraj neločljivo od tostranstva.⁷⁴

Sennedžemovo grobnico je odkril Gaston Maspero že leta 1886: takrat je bilo v njej več kot dvajset mumij treh ali več generacij, med njimi devet v poslikanih »antropoidnih krstah«. Najlepsi in najbolj ohranjeni sta krsti Khonsuja in njegove žene Tameket, ki sta danes na ogled v Metu, poleg nekaterih manjših predmetov iz te grobnice (merilno orodje, vrč, škatlica za kozmetiko, *šabtiji*, tj. kipi posmrtnih služabnikov, idr.). Khonsu je bil po smrti očeta Sennedžema njegov »cehovski« naslednik in tudi avtor poslikave družinske grobnice, čeprav je bil šele četrti sin. Najstarejši sin Khabekhnet si je zgradil (ali dobil) hišo v Vasi zraven Khonsujeve (prej očetove) in tudi grobnico je imel svojo, zraven družinske. Khonsu je kot »Služabnik v Kraju Resnice« verjetno sodeloval pri dokončanju grobnice umrlega faraona Setija I., gotovo pa pri dolgoletni gradnji velikanskega labirinta v posmrtnem domovanju Setijevega sina Ramzesa II. in njegovih otrok ter pri čudoviti poslikavi grobnice Ramzesove prve žene, kraljice Nefertari v »Kraju Lepote«, morda pa je delal tudi pri gradnji drugih veličastnih stavb, ki jih je najznamenitejši egipčanski faraon gradil v dolini Nila. Khonsu je umrl okrog leta 1240, njegova mumija je bila položena v družinsko grobnico, pri čemer sta za pogrebne slovesnosti poskrbela njegova sinova Nakhemmut in Nakhtmin.⁷⁵

Prizor iz Khonsujevega življenja, ki sledi, je literarna »rekonstrukcija« njegovega večernega pogovora z očetom Sennedžemom na terasi družinske hiše v Vasi in naj se dogaja, denimo, leta 1278 pr. Kr., tj. po prvem letu vladanja Ramzesa

⁷⁴ Podroben opis in nazoren prikaz Sennedžemove grobnice je dostopen na spletni strani »Osirisnet«, ki jo ureja ljubiteljski egiptolog Thierry Benderitter: http://www.osirisnet.net/tombes/artisans/sennedjem1/e_sennedjem1_02.htm Zanimivo analizo prostora in slik v tej grobnici najdemo v razpravi: Hany Farid & Samir Farid: *Unfolding Sennedjem's Tomb*, gl. [Farid].

⁷⁵ Večino podatkov o Khonsujevem življenju, ki jih navajam tu in se nanje navezujem v nadaljevanju, povzemam – tako kot že pri zgodbah o Meketri in Hatnefer – iz zanimive knjižice Catharine H. Roehrig: *Life Along the Nile. Three Egyptians of Ancient Thebes*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2002.

Vélikega, a še pred njegovo znamenito bitko pri Kadešu (1275). Takrat je imel mladi faraon okoli 25 let, samo nekaj let več kot njegov »Služabnik v Kraju Resnice« – Khonsu, čigar ime spominja na Mesec (Khensu). Zdaj, ob koncu sušnega letnega časa *šemu*, se prvi krajec dviga na večernem nebu in še kak mesec bo minil do ponovnega vzhoda zvezde Septet, znanilke novega leta, ko spet začne rasti reka življenja ...

* * *

Khonsu prebira svojo zbirko ostrakov na terasi domače hiše. Precej jih je že nabral, samo letošnjo pomlad jih je prinesel sem gor več kot sto, da bi jih temeljito preučil in se iz njih tudi kaj naučil. Nekatere je našel bodisi v okolici Vasi, druge na poti h Kraju Resnice, mnoge pa je dobil tudi od prijateljev in sovaščanov, saj vsi vedo, da jih zbira. Ob terasni ogradi ima svoje ostrake lepo zložene v stolpce (najbrž po tematiki) in zdi se, da nocoj išče prav nekega določenega. Previdno jih prelaga, da ga ne bi presenetil kak škorpion, ki se je čez dan skrtil pod kamnite ploščice in tam ostal tudi po sončnem zahodu. Zvečer je tu res lepo listati ostrake, saj je na terasi še dovolj svetlo, medtem ko se v temni modrini že prižigajo zvezde in prvi krajec ostro razi nebo. Toda zdaj, proti koncu leta, preden na vzhodnem nebu znova vzide Septet, postajajo dnevi vse bolj vroči, tako da se blagodejni hlad spusti na zemljo šele pozneje, sredi noči, zato si je mladi mož slekel tuniko in do pasu gol, zgolj v ledvenem povoju sedi na trinožniku ob okrogli mizi.

Khonsu. Morda pa se mi je samo zdelo, da je tisto ime zapisano na enem izmed njih, *si reče in začne prebirati naslednji stolpec.*

Vas urvi v roju živahnih glasov, po Ulici se sprehajajo z baklami, danes in jutri sta za Služabnike v Kraju Resnice dneva počitka, domačih opravil, zabav in obiskovanj. Med kaotičnim pasjim laježem izza obzidja, na zahodnem pobočju ritmično zvenijo udarci kamnoseškega kladiiva.

Kh., v mislih. Najbrž je tam Khabekhnet. Odkar mu je oče dovolil, da si pod našim atrijem izkleše kripto za svojo lastno družino, dela pri grobnici skoraj vsak večer, vsaj tiste dni, ko smo doma, v Vasi. Najbrž bo postavil tudi svojo piramido, saj oče pravi, da je atrij dovolj velik ne le za dve, temveč celo za tri piramide. Morda pa se motim, saj podobno zveni tudi Tetijevo ali Rahotepovo kladivo ... Ampak kje je tisti ostrak, kam sem ga vtaknil?

Iz doline potegne rabel vetrič in prinese vonj po sikomorah.

Kh. premišljuje dalje. Mlade so še, v času visokih vodá so jih zasadili pred obzidjem in zdaj, ko so prvič obrodile, jih zalivajo z vodo iz rečnega kanala, ki jo trikrat na teden tovorijo z osli, kot je ukazal sam mladi faraon, takrat ko je bil prvič tu, kmalu po kronanju. Dober je ta faraon, hotel je videti na lastne oči, kako živijo njegovi služabniki tu zgoraj, ni mu vseeno za nas.

Nedaleč stran, v staji za obzidjem zariga osel. Mladenič se nasmehne, pozorno si ogleduje svoje ostrake, lista drugega za drugim, iščoč tistega, ki mu ne gre iz glave, in mimogrede z neke ploščice prebere naslednje verze:

»Snope in belo žito
nosimo dan za dnem ...
Naša pleča so bron,
naša srca so bron,
ko nosimo dan za dnem.«⁷⁶

Kh. To je lepo rečeno, to je dobro rečeno, a tudi težko! Sicer pa se mi zdi, da to pesem od nekod že poznam, morda smo jo brali v Hiši Življenja, ko sem se šolal pri pisarjih v Karnaku. Težko delo imajo nosači žita, naše delo je precej lažje, čeprav klešemo in slikamo v migetajoči luči oljenk ...

Mati Ineferti zakliče spodaj iz hiše, z dna stopnic. Khonsu, boš kaj večerjal? Sahti je prinesla iz doline mladi sir.

⁷⁶ Iz »Pesmi nosačev žita«, 16. st. pr. n. š., prev. Gregor Strniša, *Svetovna književnost*, I. del, ur. Janko Kos, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1962, str. 7.

Kh., odsotno. Zdaj ne, mama ... Rajši pozneje, prevroče je še.

In. Boš počakal, da se vrne oče?

Kh. Ja, mama, počakal bom.

Potem mladi mož zamišljeno vstane in vzame iz kota terase še nepopisan ostrak (vsak teden prinese domov nekaj novih kamnitih ploščic, ki jih spotoma odkruši na gorski stezi) ter se vrne k mizi, na kateri so razpostavljene stekleničke z barvami in slikarski pribor. Čopič iz kamelje dlake, ki ga večče suka njegova roka, hitro zapleše po kamnu in nariše Sonce z žarki, ki so videti kakor dolge, iz Sončevega diska k nam, ljudem, segajoče roke.

Kh., zase. Če se prav spominjam, je bilo ob tistem imenu narisano nekaj takega. Ali pa sem o tem samo sanjal?

Tedaj pa, ko prelista že skoraj vso svojo zbirko, končno najde iskani ostrak: res je nad neznanim imenom narisano Sonce z žarki-rokami, ki božajo svet.

Kh. radostno vzklíkne. Glej, tu je, nisem ga sanjal! In v tem okvirčku je zapisano ime, ki ga še nikoli nisem slišal: ATON. Le čigavo ime je to? In prav k njemu so usmerjeni sončni žarki, kakor žive roke k zemlji! Najbrž je to neko drugo ime za Raja, za Sonce? Ampak zakaj ni Ra imenovan s kakim bolj znanim imenom: Amon-Ra ali Asar-Ra ali Heru-Khepera-Ra ...?

In ko mladi mož obrne svoj skrivnostni ostrak, na zadnji strani zagleda daljši zapis. Hieroglifi so malce nenavadni, preprostejši kot običajno – kot da bi bili nedokončani, kot da bi jih zapisal kak otrok – zato jim sledi s prstom in jih počasi, čeprav s težavo prebere:

»Kako lep zasiješ na robu neba,
živi Aton, ki si prvi bil živ!

Ko se dvigneš na vzhodnem robu neba,
s svojo lepoto napolniš dežele vse.

Lep si, velik, bleščeč, visoko si nad zemljó.

Tvoji žarki dežele objemajo in vse, kar si naredil.

Ti si Ra in ujel si jih vse,

tvoja ljubezen je vse vklenila.

Čeprav si daleč, so tvoji žarki na zemlji,
čeprav si visoko, so tvoje stopinje dan!⁷⁷

Kh., osupel in navdušen. Kako lepo, kako čudovito! ... In kako čudno, da nisem nikoli slišal zanj, za tega živega boga! Kdo je ta Aton, ki je Ra, Sonce, ki s svojo lepoto napolni dežele vse, ki so njegove stopinje svetli dan? Je to skrivno ime za najvišjega, enega in edinega Boga, ki se nam razodeva s tisočerimi obrazi, ki ga imenujemo s tisočerimi imeni? Zdi se mi, kakor da zanj vem že od nekdaj, čeprav sem zdaj prvič srečal njegovo ime ... Mogoče pa se mi vse to le dozdeva in je Aton zgolj neko staro, pozabljeno ime za sončnega boga Amona? Ali pa ga tako imenuje kako drugo ljudstvo, ki ne živi v Kemetu, ampak kje daleč, v Puntski deželi ali še dlje – in je kak popotnik prinesel od tam njihov ostrak sèm k nam?

Ob teh mislih mladi slikar odloži Atonov ostrak na mizo, znova vstane ter s pogledom premeri večerno nebo, na katerem se prižiga vse več zvezd – in reče svojemu srcu: Kako srečen je človek, ki vidi zvezde, ki občuti neizmerno globino noči in obenem ve, da bo nesmrtno Sonce potem, ko bo na svoji ladji izplulo iz temne doline, spet zasijalo na jutranjem nebu in s svojo mogočno svetlobo znova prebudilo dan in oživilo svet!

Khonsu se, kakor začaran, zazre v temno rdečo zarjo, ki žari za Piramidno goro, in ko nekaj drobcev večnosti stoji v zanosu pod tem neizmernim, daljno-bližnjim nebom, se v njem utrne misel, povsem nova misel, čudna misel, ki je čudovita in obenem strašljiva, tako da v duši ves vztrepeta: AKH-UT?

Po stopnicah se oče zasopihano vzpenja na teraso. Smehlja se, ko stopi k sinu in ga objame čez močna ramena.

Sennedžem. Spet si pri svojih ostrakih, kaj?

Khonsu, veselo, čeprav malce odsotno. Ja, najraje sem tu, na naši terasi, pod zvezdnim nebom ...

⁷⁷ Ehnaton (oz. Amenhotep ali Amenofis IV., 18. dinastija, 14. st. pr. Kr.): »Himna sončnemu božanstvu« (odlomek), prev. Gregor Strniša, *op. cit.*, str. 8.

Sd., z odsevom večerne zarje na obrazu. Prav imaš, doma je res najlepše, sploh po tako napornem tednu, kot je bil ta ... Si se že kaj spočil, moj Meseček?

Kh. Sem, oče, prespal sem skoraj ves dan.

Sd. Sicer pa bomo imeli zdaj, ko smo končno zapečatili grobnico faraona Setija – blag bodi spomin nanj! – najbrž manj dela, saj načrti za večno domovanje mladega faraona Ramzesa – naj bo živ, zdrav, močan! – baje še niso v celoti zamišljeni.

Kh. Kaj pa, če nas bodo zdaj poslali v Kraj Lepote, še preden začnemo klesati novo grobnico v Kraju Resnice?

Sd. To se seveda lahko zgodi, čeprav je tudi kraljica Nefertari še zelo mlada, še mlajša od kralja ... A tudi če nas pošljejo najprej v Kraj Lepote, bo tam delo lažje, pa tudi bližje je do tja, tako da se bomo lahko vsak dan vračali domov.

Kh. se počasi vključuje v pogovor z očetom. Najbrž bo delo za kamnoseke tam res lažje, za slikarje pa prav nič, saj morajo biti kraljičine slike ravno tako lepe kot kraljeve, še lepše, kakor je kraljica sama lepša od kralja.

Sd. se nasmehne in se s prstom dotakne ustnic. Res je, saj smo videli njeno božansko lepoto, ko sta vladarja obiskala našo vas. Ampak takšne misli rajši zadrži zase!

Medtem se hitro mrači in odsev večerne zarje vse bolj blede na očetovih plemenitih, odločnih, a obenem blagih potezah. Ravno toliko se še vidi, da ostrak na mizi pritegne njegovo pozornost.

Sd. vzame ploščico v roke. Kaj pa je to? *presenečeno vpraša.*

Kh., v zadregi, ker sluti, da ga je oče zalotil pri nekakšnem prestopku. Ne vem, kaj je to: na ostraku piše ATON in nad tem imenom je narisano Sonce z žarki v obliki človeških rok ...

Sd., nenadoma s spremenjenim, strogim in obenem zaskrbljenim glasom. Kje pa si to našel, Khonsu? Ti je ta ostrak kdo dal?

Kh., zbegano. Ne spomnim se, oče, od kod je prišel v mojo zbirko. Pred nekaj dnevi sem ga našel tu na terasi, med vsemi drugimi, nocoj pa sem si ga natančneje ogledal.

Sd., še strožje. Ne govori mi tega, to je zgolj brenčanje muh v mojih ušesih!⁷⁸ Gotovo ti ga je kdo dal, takšnih stvari ne najdeš kar tako, med drugimi, vsakdanjimi.

Kh., zdaj že ves nesrečen. Ne, oče, res se ne spomnim, da bi mi ga kdo dal, niti tega, da bi ga bil sam našel kje ob poti.

Sd., z ostrim pogledom. Torej je padel z neba?

Kh., malone na robu solz. Ne vem oče, res ne vem, prisežem!

Sd. vzdihne. Prav, Khonsu, verjamem ti. A vedeti moraš, da je ta ostrak nevaren.

Kh., začudeno. Nevaren?

Sd. prikima, zdaj že manj strogo. Ja, prepovedan je.

Kh. sprašuje dalje. Kaj je prepovedano – napis na njem? Saj tam piše nekaj zelo lepega: »Lep si, velik, bleščeč, visoko si nad zemljó« ... In če prav razumem, so te besede namenjene Raju.

Sd. obrne kamnito ploščico. Ne vidim dobro, kaj tu zadaj piše, pretemno je že ... sicer pa to ni najbolj pomembno.

Kh., zbegano. Kaj pa je pomembno? Kaj je prepovedano?

Sd., potihem, sinu skoraj v uho. Ime je prepovedano, to ime je prekleto!

Kh., strahoma. Aton je preklet?

Sd., še tiše, skoraj šepetaje. Ja, vendar si ti premlad, da bi lahko to vedel, kaj šele doživel, saj tudi jaz takrat še nisem bil rojen, oče mi je povedal to, kar ti bom jaz zdaj: njegovega očeta – torej mojega deda, tvojega pradedu – so ubili v tistih časih, ko je Aton vladal Kemetu. Takrat je bila strašna državljanska vojna, naša vélika država dveh kraljestev je skoraj razpadla, steklo je veliko krvi.

Kh. posluša in se še vedno čudi. Ampak zakaj bi zaradi Atona država razpadla? Mar ni Aton sam véliki Ra, večno Sonce, ki je za vse eno in sveti vsem, saj s svojo lepoto napolnjuje vse dežele, kot piše v teh verzih?

Sd., zdaj spet očetovsko blágo. Mlad si še, Meseček, marsičesa se boš moral še naučiti. Dotlej pa nikogar ne sprašuj o tistem, kar je prepovedano.

⁷⁸ To frazo dolgujemo pisatelju Miku Waltariju, iz knjige *Egipčan Sinuhe* (Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1955).

Kh. Ampak tebe že lahko vprašam, oče – kdo je torej Aton?

Sd., čez nekaj drobcev časa, oklevaje. Aton je bil edini bog nesrečnega in žal tudi norega faraona Ehnatona, ki je ukazal, da se v njegovem imenu, v imenu Edinega, uničijo vsi drugi bogovi, razbijejo njihovi kipi, pobijejo njihovi svečeniki ... In ta norost je trajala dolgo vrsto let, vse dokler ni državo znova spravil v red faraon Horemheb, utemeljitelj naše sedanjne dinastije. Ta je potem ukazal vsepovsod izbrisati tisto prekleto ime, celo omenjati ga je prepovedal. – *Senedžem vzame ostrak z mize in ga skrije pod svojo tuniko.* Dobro ga bom spravil, nihče ga ne sme videti.

Kh. Ga boš spravil v klet, med moje ostrake iz prejšnjih let?

Sd. odkima. Ne, zanj moram najti boljše skrivališče, da ga ne boš jeseni, ko boš pospravljal s terase letošnje ostrake, po pomoti spet potegnil ven. Ali pa celo poiskal, da ga naskrivaj pokažeš kakemu prijatelju?

Kh., kar malce užaljen. Oče, saj veš, da nisem tak! Jaz znam varovati skrivnost.

Sd. prikima. Torej ta skrivnost ostane samo med nama, prav?

Kh. dvigne roko k srcu. To ti obljubim! ... Ampak, oče, če je ta ostrak tako nevaren, ali ga ne bi bilo bolje kar uničiti?

Sd., grenko, modro. Ne, dragi sin, zgodovine se ne uničuje, zgodovino se spravlja in skrije globoko v spominu. Ne skrbi, Atonov ostrak bo na varnem, a še preden se napotim v Tuat, ti bom povedal, kje ga boš lahko našel ... Tisto tvojo risbo Sonca z živimi rokami, ki jo imaš na mizi, pa preprosto pobriši, najbolje še nocoj.

Kh., pretresen. Hvala, oče, res si dober z menoj!

Sd. mu položi roko na ramo. Tako, sin moj, zdaj pa nič več o tem. Prišel sem na teraso, da bi se s teboj pogovoril o tistem prizoru v naši kripti, ki sem ti ga zadnjič omenil.

Kh., znova zavzeto. Misliš o *Sehket-hetepet*, rajskih poljanah?

Sd. Ja, pa tudi o drugih prizorih, ki jih bomo naslikali – največ jih boš naslikal prav ti, ki znaš najbolje sukati čopič.

Kripta mora biti lepa kot celota, saj bo v večnosti ves naš svet. Saj se tudi *ba*, ki leti skozi zidove in gore, čez puščave in morja, vselej vrača tja, k svojemu *khatsu*, k svojemu *kaju*, k svojim dragim ...

Kh., z *iskricami v očeh*. Povej mi torej, oče, kakšne naj bodo rajске poljane? Zelene, z obilico vodá?

Sd. se nasmehne. O vsem se pogovoriva, le malo počakaj, da spravim na varno to najino skrivnost (*pokaže na ostrak pod tuniko*) in prinesem vrč piva, žejen sem, ti pa najbrž tudi.

Potem ko se oče spusti po stopnicah v hišo, vršijo v sinovi duši nemirne misli o tem, kar je pravkar izvedel in spoznal. Večerna zarja je že skoraj ugasnila, le še tenka svetla črta zarisuje Piramidno goro boginje Meretseger, »Tiste, ki ljubi tišino«. Visoko zgoraj na nebu stari zvezdni pastir Khensu preganja demone noči s svojim ostrim, vedno znova mladim srpom. Tam daleč na jugu se utrne ena izmed zvezd. Pravijo, da utrinek prinese človeku srečo, le verjeti je treba vanjo.

* * *

Oče Sennedžem se vrne z vrčkom piva, prinese pa tudi oljenko in oboje postavi na mizo. Potem se usede nasproti sina, na enega izmed dvanajstih lesenih trinožnikov, ki so razpostavljeni po vsej terasi za družinska srečanja in pogovore s prijatelji. Kot kaže, bosta nočoj tu s Khonsujem sama, bratje in sestre so se raztepli po vasi, mati Ineferti pa spodaj v kuhinji peče kruh za jutrišnji dan.

Sd. pije pivo in ponudi vrč še sinu. Zadnjič sva rekla, da bo vrstni red svetih prizorov in napisov v naši družinski kriпти potekal od zahoda proti vzhodu, tako kot v Kraju Resnice, čeprav tu pri nas seveda le v malem, toliko kot je pač mogoče naslikati na stene, ki merijo deset krat štiri kraljeve vatle, kolikor merita severna in južna, ali pet krat štiri, kolikor merita vzhodna in zahodna.

Kh. potisne vrč nazaj k očetu. Poleg sten pa imamo tudi obok, na katerem je še precej prostora za slike.

Sd., zadovoljno. Ja, hvala bogovom, Asarju, Asti, Heruju in vsem drugim – da imamo ta obok! Koliko dela je bilo z njim, saj veš, kako so se opečnati loki sesuvali, še preden smo jih zaključili na vrhu. In koliko debnov kamenja je bilo treba odnesti iz kripte in koliko opek je bilo treba prinesiti vanjo! Sobo, ki bi jo v Kraju Resnice izklesali v tednu ali dveh, smo gradili nekaj mesecev, saj mi nimamo sužnjev, ki bi namesto nas opravljali težka dela. Ampak naša kripta je vseeno lepa, čeprav je majhna, prav lepo je obokana.

Kh., ponosno. Kako lepa šele bo takrat, ko bo poslikana!

Sd. srkne še en požirek piva. Mislim, da smo se prav odločili, ko smo za osnovno barvo izbrali temno rumeni oker, na njem bodo hieroglifi iz *Pert-em-hru* videti kot na starodavnem, od stoletnega sonca porumenelem papirusu.

Kh., poznavalsko. Saj je tudi knjiga mrtvih zelo stara. Rekel pa si, da bo ozadje na veliki sliki Asarja, sredi glavne stene – belo?

Sd. prikima. Tako je, belo kot tkanine, v katere je ovit ne samo njegov *khat*, ampak bodo vanje oviti tudi vsi naši.

Kh., prostodušno. Ali tkanine ne porumenijo, tako kot papir?

Sd. ga ošvrkne s pogledom. Na zemlji že morda, *tam* pa nikoli. Asar, ki je umrl in se znova rodil, mora s svojo dvojno krono posebno močno sijati v belini! ... Sicer pa te moram popraviti še pri nečem, kar je pomembno za našo kripto: v njej nobena stena ne bo »glavna«, vse so enako pomembne, tako kot ne moremo reči, da je vzhod pomembnejši od zahoda ali jug od severa, ali življenje od smrti – oboje je resnično, še več, s stališča večnosti je isto.

Kh., s spoštovanjem. Koliko ti veš, oče, in res sem ti hvaležen za vse tvoje nauke! Niti med šolanjem pri pisarjih v Hiši Življenja se nisem naučil toliko, kot si me naučil ti.

Sd. si popravi pramen sivih las. V Hiši Življenja si pridobil znanja, brez katerih nihče ne more postati Služabnik v Kraju Resnice: naučili so te brati in pisati. Jaz pa te učim drugih

naukov in veččin, zato da se ohranijo iz roda v rod. Saj veš, da ni dovolj, če znaš pravilno pisati in spretno sukati čopič – v tem si res izvrsten, kar ti vsi priznavajo, čeprav si še tako mlad – temveč moraš vedeti tudi to, kaj je treba naslikati in kje, predvsem pa *zakaj* to počnemo ... No, malo sem zašel, kje sva že ostala?

Kh., veseli pohvale, priskoči na pomoč očetu, da spet ujameta rdečo nit pogovora. Govoril si o smeri prizorov od zahoda proti vzhodu. Povej mi še kaj več o tem.

Sd. Ja, seveda. Glej, tako sem si zamislil: kot sem ti rekel že zadnjič, bi bila na zahodni steni kripte midva z Ineferti v belih oblačilih, ko vstopava v Tuat in častiva dvanajsterico bogov, v vsaki vrsti naj jih bo po šest.

Kh. Na čelu zgornje vrste Asar, na čelu spodnje Ra.

Sd. *pokima.* Dobro si si zapomnil.

Kh. Zakaj pa ne bil rajši Ra zgoraj in Asar spodaj?

Sd. Zakaj? Zato ker je Asar vladar dežele mrtvih!

Kh. Le vprašal sem te, da bi se prepričal o tem. Sicer pa bo Ra v svoji jutranji barki na vrhu vzhodne stene kripte, kajne?

Sd. Da, ampak pojdiva lepo po vrsti! Najprej premisliva, kaj bo zgoraj v polkrožnem loku zahodne stene, pri vstopu v Tuat.

Kh. Kaj predlagaš?

Sd. Mislim, da bi bilo najbolje, če bi bil tam *utčat*, Asarjevi očesi, pod njima pa dva šakala, Anpujeva spremljevalca, sedeča na pilonih, eden na levi, drugi na desni ... si predstavljajš?

Kh. Ja, čeprav najbrž po svoje. Sicer pa si rekel, da bova vse večje figure zarisala skupaj, z ogljem, še preden jih začnem slikati.

Sd. Ko bodo slike končane, bodo gotovo v marsičem drugačne, zdaj ti razlagam samo osnovno zamisel.

Kh. Na prednji, severni steni pa bo Asar na belem ozadju?

Sd. Tako je, in na Asarjevi levi bo *khat*, nad katerim se sklanja Anpu, na desni pa spet midva z Ineferti, ko naju Anpu vodi skozi Dvorano Maat pred Asarjev prestol ... in na tej steni bo tudi največ *medu-netjer*: hieroglifi iz *Pert-em-hru*

naj se nizajo v stolpcih od zahoda proti vzhodu, od noči k dnevju.

Kh. Oče, kaj pa prizor s Tehtnico? Zadnjič si rekel, da ni ravno nujno, da ga naslikamo v družinski kripti.

Sd. O tem sem precej razmišljal in zdi se mi, da bo bolje, če ga sploh ne naslikamo, ampak samo zapišemo s hieroglifi.

Kh. Pa *zakaj* ne bi naslikali sodbe s Tehtnico? Saj je to eden osrednjih prizorov, ki ga slikamo v Kraju Resnice, naslikali smo ga tudi v grobnici faraona Setija – blag bodi spomin nanj!

Sd., preudarno. Res je, ampak tam je na Tehtnici eno samo srce, božansko srce kralja, ki gotovo vzdrži ravnovesje s pereščkom Pravice, mi pa bomo imeli skupno družinsko grobnico – in le sam vsevedni Tehuti vé, ali bomo res vsi vzdržali sodbo. O tem ne jaz ne ti ne moreva nič vedeti. In če bi naslikala Tehtnico, čigavo srce bi bilo na njej – moje, tvoje, ali srce tvoje matere ali katerega od bratov ali sester? Lahko bi sicer sklenila, da je na Tehtnici srce mojega ali Inefertinega očeta ali matere, ki so že umrli in nas čakajo v Amentetu, ampak jaz o tem rajši ne bi presojal.

Kh. Na to težavo še pomislil nisem, gotovo pa ti bolje veš ...

Udarci kladiva ne odzvanjajo več s temnega pobočja, ko višje na hribu zatuli šakal. Mladi mož vstane, se sprehodi gor in dol po terasi, si obleče tuniko, saj se je medtem že prijetno shladilo, in se vrne k mizi, kjer oče srka pivo.

Kh. Naš družinski zbor na nasprotni steni kripe, tam na obeh straneh vrat – pa menda ostane, kajne?

Sd. prikima. Seveda, vsi bomo tam, vsa naša družina, tudi moji in materini starši bodo tam, pravzaprav so oni že tam, na večnem družinskem slavju! Ko nas boš slikal, boš moral paziti, da bomo čim bolj razločni, da bodo naše poteze čim bolj razvidne, zato da bomo vekomaj poznali drug drugega – saj sam veš, kako lahko k temu prispeva slikar: obraze moraš naslikati v profilu, ker je profil značilen za vsakega človeka, ampak pri tem moraš paziti, da okó, levo ali desno (sedeli

bomo nasproti, kot ob mizi), obrneš tako, da je vidno v celoti, kakor oko Sonca ali oko Meseca v *utčatu* ... in potem ne pozabi pravilno obrniti ramen, prsi morajo biti dobro vidne, ker so človekov ponos in v njih utripa srce ... Nasploh morajo biti vsi deli telesa dobro vidni, ne glede na to, ali človek sedi ali hodi, in ne glede na to, ali je obrnjen proti vzhodu ali zahodu.

Kh. se smehlja. Vem, oče, vem, saj so me tega pravila naučili že pisarji v Karnaku: risanje figur mora biti ravno tako jasno in razločno kot pisanje hieroglifov.

Sd., zadovoljno. Saj vem, da veš, vseeno pa ni odveč, če te spomnim, da moraš biti pozoren na jasnost in razločnost pri vsaki figuri posebej.

Kh. Ne skrbi, oče, pozoren bom tudi na to. Pa še nekaj mi povej, pravzaprav potrdi: ali bomo na slikah vsi mladi, tako kot kralji in kraljice ter njihovo spremstvo v Kraju Resnice?

Sd. Seveda, v Amentetu bomo vsi večno mladi ...

Po stopnicah prihaja na teraso lučka, ki osvetljuje zguban obraz dobre duše, mame Ineferti. Na pladnju prinaša sir s kruhom.

In. Prinesla sem vama mladega sira in še toplega kruha. Upam, da vaju ne motim, ko sta tako zatopljena v pogovor, da sta pozabila na večerjo.

Kh. ji vzame pladenj iz rok, ga položi na mizo in jo objame. Hvala, mama, zlata si, res sva pozabila na večerjo, ti pa nisi na naju!

Sd., hvaležno. Še ti malo posedi tu z nama, lep večer je.

In. se usede. Samo na kratko, ker zdaj pečem nov pladenj kruha in kmalu poteče vodna mera ... Saj vesta, da jutri pridejo na kosilo vsi Khabekhnetovi, doma bodo tudi Bunakhtef, Teti, Ramose in Anihotep, vsi se bomo zbrali, tako kot takrat, ko ste bili še otroci, in zato rabimo vsaj tri pladnje kruha. Roma je obljubil, da prinese kozlička, spekli ga bomo na žaru, Meti bo poskrbela za sadje, Sahti pa je, kot vidita, že danes prinesla sir.

Kh. zaploska. Kako se veselim!

In. poboža sina po temnih laseh. Včasih se mi zdi, Khonsu, kot da si še vedno otrok. Sicer pa boš zame zmeraj otrok, za kako drugo žensko pa si že mlad mož.

Kh. je v zadregi, rdečico na njegovih licih je videti tudi v šibki svetlobi oljenke. Mama, saj tiste druge še ni.

In., nežno. Tu pri nas je še ni, upam pa, da pride kmalu, saj si že odrasel mož, ona pa je tudi godna za poroko. Ko sva se midva z očetom poročila, sva bila še mlajša.

Sd. se smehlja. Kaj pa imata vidva za bregom?

In., pomenljivo. Midva že veva, kajne, moj Meseček? ... Spomni me, kako ji je ime, tvoji dragi?

Kh., potihem, komaj slišno. Tameket.

In., materinsko ljubeče. Ja, saj res, Tameket, danes sem jo srečala na Ulici. Lepa je in kako prijazno me je pozdravila! ... Upam, da se bo dobro počutila v naši hiši.

Sd. se muza. O, to so pa velike novosti in jaz jih zvem zadnji!

In. vstane. Ko pa misliš samo na svoje delo ... jaz pa ravno tako: zdaj moram spet dol, da se kruh ne prežge.

Sd. sledi ženi. Tudi jaz imam nocoj še en važen opravke: Ranekfuju sem obljubil, da mu prinesem recept za zdravilo proti mrzlici, njegov sin je zbolel. Upajmo, da ne bo kaj hudega ... Khonsu, ti pa me le počakaj tu na terasi, nisva se še pogovorila, kako bova na vzhodni steni kripe naslikala *Sehket-hetepet*, Poljane Miru, o tem imam neko novo zamisel. O tistih slikah zgoraj na oboku pa se lahko pogovoriva kdaj drugič, če nocoj ne bo dovolj časa.

Kh. Prav, oče, počakal te bom tu, pod zvezdami.

* * *

Kakšne pol vodne mere časa je poteklo, ko se Sennedžem vrne na teraso in prinese sèm gor nov vrček piva. Khonsu zamišljeno sedi ob mizi – pred njim je ostrak z odloženim pisalnim trsom – in sanjavo, skoraj odsotno dvigne pogled k očetu.

Kh. Ali je Ranekfujevemu sinu kaj hudega?

Sd. Upam, da ne, mrzlica je popustila, hvala bogovom! Morda je pojedel kaj slabega, v vročini se meso hitro pokvari, če ni dobro nasoljeno ... Kaj pa ti tuhtaš?

Kh. Ah, nič, malo sem zataval v mislih.

Sd. *ponudi sinu pivo, na mizi je ostalo še nekaj sira in kruha, ki si ju rad postreže.* Veš, Khonsu, premišljeval sem, da bi lahko na vzhodni steni, kjer bodo naslikane Poljane Miru, naše večno domovanje v Amentetu, čisto naravno upodobili tiste besede iz *Pert-em-hru*: »Naj tam, na poljanah *Sekhet-hetepet*, postanem *khu* [duh svetlobe], naj tam jem, naj tam pijem, naj tam sejem, naj tam žanjem, naj tam ljubim ...«⁷⁹

Kh. *se trudi, da bi se z mislimi vrnil v pogovor o poslikavi družinske grobnice.* Kako to misliš – naravno?

Sd. Čisto preprosto: tako da naslikava orača z volovjo vprego, pa sejalca, ki trosi žitno zrnje po polju, pa žanjca, ki vihti srp po zrelem klasju ...

Kh. *se nasmehne.* Kaj pa ljubimca, ki ljubi ...?

Sd., *resno.* Nebeška ljubezen je drugačna od zemeljske, zato jo je treba tudi izraziti drugače.

Kh. Ampak, oče, mar nista tudi setev in žetev v Amentetu drugačni kot tu, na zemlji?

Sd. Sta, a ne tako zelo drugačni kot ljubezen. Vsekakor je na naravno zelenih Poljanah Miru lažje upodobiti setev in žetev kot nebeško ljubezen. Lahko pa bi tam nad rajskimi poljanami – najbrž v zgornjem polkrožnem loku vzhodne stene – naslikala tudi Ra-Heru-Khepero v njegovi sončni ladji, ko se dviga na vzhodnem obzorju.

Kh. Zakaj pa v Kraju Resnice ali v Kraju Lepote ne slikamo večno zelenih poljan tako naravno, kot jih bomo v naši domači kripti?

Sd. *premišljuje.* Prizorov setve in žetve v Kraju Resnice ali v Kraju Lepote ni mogoče naslikati tako naravno, ker kralji in kraljice ne orjejo polj, niti ne sejejo, niti ne žanjejo – ta dela bi lahko onstran opravljali kvečjemu njihovi *šabtiji*, vendar potem sami kralji ali kraljice ne bi imeli takšnega veselja ob

⁷⁹ Iz Nebsenijevega papirusa [gl. Budge (1), 327, ali (2), I, 168].

tem, kakor bi ga občutili mi, delovni ljudje, če bi bila polja večno zelena, če bi vselej obrodila obilo žitnega zlata, tako kot obljubljaajo svete besede. Gotovo pa bi bilo v Amentetu tudi to naravno delo naših rok predvsem radost naših src!

Kh., še vedno malce odsotno. Zamisel je dobra.

Sd. pije pivo. Zdi se mi, da nisi ravno navdušen. Pričakoval sem, da boš bolj.

Kh. Navdušen bom najbrž šele takrat, ko bom začel slikati te nebeške poljane, ki so podobne zemeljskim, samo tisočkrat lepše!

Sd. pokima. Razumem. O delih res ne moremo soditi, še preden so končana.

Kh., čez nekaj drobcev časa, potem ko se utrne še ena zvezda. Spomnil sem se, kako bi lahko povsem naravno upodobili ljubezen, namreč, da bi bila zemeljska in obenem nebeška.

Sd. dvigne obrv. Kako?

Kh. Tako, da orač ali sejalec ali žanjec ni sam, temveč je z njim tudi njegova žena: in ker boš v naši kripti sejalec ti, bo s teboj naša mama – na Poljanah Miru bosta vedno upodobljena skupaj.

Sd. Odlična zamisel! Kako da nisem že sam pomislil na to?

Kh. Morda tega nisi pomislil zato, ker so grobnice kraljev in kraljic ločene, izklesane so daleč vsaksebi, celo v različnih dolinah.

Sd. To že, ampak na slikah v Kraju Resnice ali v Kraju Lepote so kralji in kraljice skupaj tudi v Amentetu.

Kh. Mi pa bomo *tam* resnično skupaj, ne le na slikah.

Sd. prikima. Lepo govoriš, kakor da bi mi slavček žvrgolel v uho, res lepo! Ampak zakaj se mi zdi, Khonsu, da si nocoj nekam otožen ... ali vsaj zamišljen? Ti tisto prepovedano ime še vedno ne gre iz glave?

Kh. Res me dobro poznaš, oče, vidiš mi v srce. Seveda ne morem kar tako pozabiti Atona, boga Sonca s tisočericimi rokami!

Sd. pokaže na ostrak, ki leži na mizi. Kot vidim, še nisi pobrisal svoje risbe, kot sem ti rekel.

Kh. se zgovarja. S prsti sem zamazal samo Sončeve dlani na konicah žarkov ... Sonca samega pa mi menda ni treba zbrisati?

Sd. Naj ti bo, to je dovolj. Ampak povej mi, kaj te še muči?

Kh. okleva. Oče, bojim se, da me ne boš razumel, da se boš jezil name ...

Sd., zaskrbljeno. Kdaj te še nisem razumel? In če se bom nate jezil, se bom upravičeno, kot sam veš.

Kh., potihoma. Nekaj bi te rad vprašal, oče, nekaj čudnega, saj še sam ne vem, zakaj in od kod sploh to vprašanje ... a morda mi boš znal odgovoriti, čeprav ti moja misel najbrž ne bo ravno všeč.

Sd., odločno. Le povej, z besedo na dan!

Kh. seže z roko k ostraku na mizi, ga obrne in potisne pred očeta, ki kljub medli svetlobi oljenke še predobro razloči sledeče pismenke:



Sd., osuplo. Kaj pa je zdaj to? Si ti to napisal?

Kh. molče prikima.

Sd. komaj kroti jezo. Pa kaj to pomeni?

Kh., strahoma. Saj sam vidiš, oče: AKH-UT?

Sd., z iskrami v očeh. Ja, seveda vidim – in kaj?

Kh. To je tisto vprašanje, ki me muči. Rajši sem ga zapisal, težko bi ga izgovoril.

Sd. vidi, da gre sinu zares, in globoko vzdihne. Kot da za nocoj ni bilo dovolj eno samo pretežko vprašanje!

Kh. Zdi se mi, če ti smem reči, da sta vprašanji, čigavo ime je ATON in AKH-UT? nekako povezani, čeprav mi ni povsem jasno kako.

Sd., potem ko premaga osuplost in obrzda očetovsko jezo. Khonsu, najprej mi povej, kaj tebi samemu pomeni to vprašanje, ki si ga zapisal. Nikoli namreč še nisem slišal, da bi se kdo vprašal, *zakaj* »spremeniti *khat* v Asarja«! Ali me

sprašuješ o smislu mumificiranja, zakaj to sploh počnemo, zakaj hočemo, da svečeniki v Hiši Očiščenja očistijo naše truplo smradu, nas zavijejo v bele tkanine in nam dajo na prsi srčnega skarabeja in druge dragotine za popotnico v Tuat? Me želiš *to* vprašati?

Kh. prikima. Prav to, oče. Mislim, da si vprašanje razumel bolje od mene, jaz si ga nisem upal izreči tako jasno in naravnost.

Sd. vstane, stopi nekaj korakov gor in dol po terasi in zavzdihne. Ojoj! Najbolje bi bilo, če bi ti rekel, da je to vprašanje še hujše od brenčanja muh v mojem ušesu – in pika.

Kh., skoraj roteče. Ampak oče, mar ni to vprašanje smiselno, tudi če ne poznamo odgovora nanj?

Sd. zamahne z roko. Smiselno, smiselno – *in pokaže svetli srp na nebu* – ali boš rekel, da se je smiselno spraševati, zakaj je Mesec tam zgoraj? Ali pa, zakaj je na nebu toliko zvezd?

Kh. spoštljivo vztraja. Oče, ampak to je nekaj drugega: o Mescu in zvezdah ne odločamo mi, ljudje, tako kot odločamo, ali naj se truplo ohrani ali ne. Prej, ko sva govorila o tem, katere vrline mora imeti dober služabnik v Kraju Resnice, si mi rekel, da za slikarja ni dovolj to, da zna lepo risati, temveč se mora znati tudi vprašati, *zakaj* to počne. Mar ni z mumificiranjem enako? Saj tudi meni ni všeč to vprašanje. Nate se obračam, da bi mi pomagal, ker me strašno bega misel, da spreminjanje *khata* v Asarja nima smisla, če človeško telo prej ali slej vseeno propade ... ali če ga oskrunijo roparji, ki v grobnicah iščejo zaklade.

Sennedžem zre v zvezdno nebo in se spomni, kako so nekoč, ko je bil še vajenec v Kraju Resnice, našli v neki stari grobnici, ki je bila oropana in so jo pripravljali za novega lastnika, razpadajočo mumijo z raztrganimi povoji, iz katerih so plenilci iztrgali vse dragulje.

Sd., bolj zase. Prav nič lep ni bil pogled nanjo.

Kh. Kaj si rekel, oče? Nisem te slišal.

Sd. se vrne k mizi. Ah, nič ... pomislil sem, da imaš morda celo prav, Meseček, vendar je tvoje vprašanje eno izmed tistih, ki jih moramo čim prej pozabiti, če nam pridejo na misel. Takšna vprašanja so pretežka za človeško pamet, moramo jih odgnati, da ne bi zblazneli.

Kh. zdaj ve, da je najhujše že mimo. Zakaj bi zblazneli?

Sd., premišljeno. Glej, sine, spreminjanje umrlega v Asarja je eden izmed temeljev naše kulture, našega celotnega sveta. Če podvomimo v to, potem tudi klesanje grobnic nima smisla, niti poslikava sten, niti še tako popolna izdelava sarkofagov in krst ... saj bi bilo tedaj vse naše početje le pihanje v puščavski veter, ki prej ali slej zabriše še tako globoke stopinje.

Kh. z olajšanjem, da se o tem sploh lahko pogovarja z očetom. Oprosti, oče, jaz pa mislim, da ni čisto tako. Ne moremo izenačiti posmrtnega ohranjanja teles s slikanjem portretov umrlih na stenah grobnic, ali s pisanjem hieroglifov na papirusih.

Sd. guba čelo. Kako to misliš?

Kh., opogumljen, sprašuje dalje. Ali ne bi bilo dovolj, če bi podobo umrlega samo naslikali ali o njem napisali nekaj verzov? Zakaj je treba ohranjati mrtvo telo, za katerega vemo, da ne more večno trajati?

Sd., vidno vznemirjen. Zato ker se *ba*, ptica duše, vselej vrača k svojemu telesu, sicer bi se izgubila v pretemni noči ali pa bi njeno obličje zgorelo v presvetlem dnevu.

Kh. se ne dá. Morda pa bodo nekoč duše znale najti večnost tudi drugače, brez zemeljskih teles?

Sd. odkimava. Ampak kako se bodo tam prepoznale, koga bodo ljubile, h komu se bodo vračale?

Kh., smelo. Prepoznale se bodo lahko v podobah, ki jih slikamo na stene, ali v besedah, ki jih pišemo na zvitke.

Sd., presunjeno. Misliš, da je podoba ali ime dovolj, brez telesa, brez mesa, brez kosti, brez srca?

Kh., že skoraj preroško. Za nas smrtnike gotovo ne, morda pa je obličje-in-ime dovolj za bogove, da nas znova stkejo, da nas *tam*, onstran znova oživijo ... Ali pa kar *tu*, v drugih bitjih?

Sd. vstane, globoko naguban je njegov obraz v soju oljenke, ko objame sina čez mlada ramena. Khonsu, pretežka so zame tvoja vprašanja, vendar zdaj vem, da boš slikal še lepše in da boš pisal še bolje ravno zato, ker imaš tolikšno vero v podobe in besede! –

Zvezde nad egiptovsko puščavo so zdaj, po več kot treh tisočletjih, še vedno iste – prav tiste, pod katerimi se je Khonsu, sin Sennedžema in Ineferti, »Služabnik v Kraju Resnice«, nekega lepega večera spraševal, zakaj želimo obranjati svoja telesa, obličja in imena.

Nič drugega kot to

DOMA, NA VRTU, SPOMLADI

Vrt je najlepši v maju. V sončnem, toplem vremenu so se razcvetele vrtnice: nežno rožnate, živo rdeče, ognjeno rumene, deviško bele. Na brajdi pred hišo se je mladim listom starih trt že pridružil dišeč kovačnik s svojimi cvetnimi zvezdicami, ki hitijo ven iz čašic, da bi se čim prej razletele v pomladni modrini, kakor majhne čudežne eksplozije življenja, v katerih se pasejo čebele ... O, čudovito preobilje narave!

B. bere knjigo v pletenem naslonjaču pod cvetočo jablano.

M. prihaja iz hiše, na pladnju prinaša čajnik in skodelici.

B. dvigne pogled in odloži knjigo na okroglo, prav tako pleteno vrtno mizo. O, hvala, Marija, maloprej sem pomislil na čaj, pa si me prehitela ...

M. nalije čaj v skodelici s tradicionalno angleško podobo pošne četverovprege, ki je pravkar pripeljala v vas.

B. pokusi čaj in zadovoljno prikima. Dober je, senča vakame.

M. se usede v drugi naslonjač. Res je dober, pa kako lepo diši!

B. Je to še tisti, ki sem ga prinesel iz New Yorka?

M. Ja, nekaj ga je še ostalo. Sicer pa ga imajo v čajnici na Starem trgu, kjer sem ga že prvič kupila.

B. odloži skodelico na mizo. Ko bova naslednjič v Ljubljani, se spomni, da greva spet ponj.

M. Se ti je Janez ta teden že kaj oglasil?

B. Ne, morda pa pride danes, ko je sobota.

M. Če ne bo šel kar naravnost k Ceciliji v Benetke.

B. se muza. Lepo sta se našla ta dva!

M., svetlo. Ja, prav vesela sem za Cecilijo ...

Po sveži travi se jima približa sosedov muc, njun ljubljencek v mišje sivem kožuščku z belimi tačkami. M. mu pokaže z roko, naj ji skoči v naročje, sicer pa bi to storil tudi brez povabila.

M. boža mucka. Kaj bereš, Bruno? Spet Prousta?

B. prikima. Prousta je treba brati vedno znova.

M. Verjamem ... In katero od sedmih knjig bereš zdaj?

B. Četrto: *Sodoma in Gomora*.

M. se našobi. Pa kako lahko bereš Sodomo in Gomoro sredi vse te pomladne lepote!

B., malce nejevoljno. Saj je tudi v tej knjigi precej lepih, pomladnih pasusov.

M. se smeje. No, potem pa že.

B. Osrednji del te knjige se začne prav spomladi, takrat ko v Balbecu, obmorskem letovišču v Normandiji, cvetijo jablane; in čez dolgo poletje, vse do jeseni, ko se mladi Proust, njegova mama in počitniška družčina spet vrnejo v Pariz, se tam zgodi veliko zanimivih pripetljajev, takšnih in drugačnih ...

M. Ali je četrta knjiga *Iskanja izgubljenega časa* nekakšna ponovitev druge, *V sencih cvetočih deklet*, ki sva jo brala lani? Spominjam se, da se tudi tista dogaja v Balbecu.

B. Drži, čeprav je do te nove pomladi minilo nekaj let.

M. Izgubljenega časa?

B. srebrne čaj. Izgubljenega in spet najdenega časa.

M., čez nekaj drobcev časa. Bruno, bi mi prebral kak odlomek iz *Sodome in Gomore*?

B. vzame knjigo z mize in lista po njej. Seveda, prav rad ti kaj preberem ... morda najprej odlomek o cvetočih jablanah?

M., živahno. Ja, prosim, sama ušesa so me!

Bruno bere:

»Brž ko sem prišel do ceste, pa se mi je kar zableščalo. Tam, kjer sva takrat v avgustu z babico videla samo listje, samo nekaj takega kot kraj, kjer rastejo jablane, so bile zdaj, kolikor daleč je seglo oko, v polnem, neverjetno

razkošnem razcvetu, kot da stojijo v plesnih oblekah z nogami sredi blata in se prav nič ne pazijo, da si ne bi zamazale najčudovitejše rožnate svile, kar je je bilo kdaj videti, svile, ki je na soncu kar sijala; daljno obzorje morja je dajalo jablanam nekam tako ozadje, kot ga imajo japonski lesorezi; če pa sem vzdignil glavo, da bi pogledal nebo med cvetovi, katerega zdaj spet vedra modrina je bila poleg njih videti skoraj kričeča, se mi je cvetje na videz razmikalo, da bi mi pokazalo vso globino tega raja.«
[Proust (4), 212]

B. odloži knjigo na mizo in seže k skodelici.

M., zamišljeno. Lepo je to povedano, res lepo ... pa vendar, se ti ne zdi, da je Proust včasih kar preveč gostobeseden?

B. dvigne obrv. Pri Proustu ne smeš biti neučakana.

M. Kako to misliš?

B. Vzeti si moraš dovolj časa zanj, in šele potem ugotoviš, da ni preveč gostobeseden.

M. spusti mucka na tla, na vodnjaku je zagledal vrabčka, ki pa mu hitro uide med cvetove jablan, v modrino neba. Saj ti verjamem, samo pomislila sem, da bi se to dalo povedati krajše.

B. Krajše morda že, ne pa lepše ... Sicer pa je tudi dolžina pripovedi pomembna za Proustovo iskanje izgubljenega časa.

M. Ti veš gotovo bolje od mene ... Ampak ta odlomek, ki si mi ga prebral, najbrž ni ravno značilen za knjigo *Sodoma in Gomora*?

B. Kaj pa naj bi bil po tvoje za Prousta značilen odlomek?

M. No, da ne rečem ravno tisti o magdalenicah ... Naj bo, recimo, tisti o glogovem grmu.

B. Se strinjam, da so takšni odlomki značilni za Prousta, vendar jih je v vsem *Iskanju izgubljenega časa* pravzaprav bolj malo ... Včasih se mi pri branju zdi, da jih je premalo.

M. Glede na kaj?

B. Recimo, v primerjavi z dolgimi sprejemi pri kneginji Guermantski ali pri bogatih Verdurinovih, ki segajo čez desetine ali celo stotine strani, z vsemi tistimi ljubezenskimi

niansami, zapleti in prepleti, s pregrešnimi lezbičnimi in gejevskimi pikanterijami ...

M. Če pa gre za Sodomo in Gomoro ...

B. Ja, in to v meščanski, z današnjega stališča še zelo predmoderni obliki, ravno prav zabeljeni s Proustovo ironijo. Dandanes bi takšni Sodomi ali Gomori rekli »alternativne spolne prakse«, vsakdo si pač po svojem nagnjenju in okusu izbere svojo.

M. Saj je tako tudi prav, ne?

B. Gotovo je prav. Samo če pomislim, koliko je Proust pretrpel zaradi Albertine, svoje vélike ljubezni, ki je bila biseksualka ...

M. *nalije še čaja*. Bruno, pa se ti ne zdi, da so ravno vsi ti ljubezenski in družabni pripetljaji tisto, zaradi česar večina Proustovih bralcev vztraja pri branju teh dolgih romanov? Saj ljudi na splošno ne zanimajo filozofske misli o izgubljenem in spet najdenem času.

B. Morda je res tako, kolikor ljudje sploh še berejo Prousta ... Sicer pa so v njegovih knjigah tudi vsi romaneskni pasusi napisani mojstrsko, čeprav ob branju tistih najdaljših že kar čakamo – vsaj jaz – da bomo spet naleteli na kak njegov »dragulj«.

M. Torej si tudi ti malce neučakan?

B. *se zasmije*. Priznam, tudi jaz čakam na dragulje. Sploh pa Prousta ne berem »linearno«, od začetka do konca, tako kot, recimo, Dostojevskega, ampak rajši »mrežno«, ali če uporabim modno besedo, »fraktalno«. In zato niti ne vem, ali sem res prebral prav vse strani *Iskanja izgubljenega časa*, čeprav prebiram Proustove knjige že več desetletij, in to s čedalje večjim užitkom in občudovanjem.

M. So tisti dragulji v zvezi z najdenim časom?

B. Ha, dobro vprašanje! Mislim, da je večinoma res tako, pa ne samo v zadnji, sedmi knjigi z naslovom *Spet najdeni čas*. Natančneje rečeno, na vseh ključnih mestih v Proustovem iskanju izgubljenega časa gre za *spomin*, natančneje, za »posedanjenje« spominov.

M. Kaj misliš s tem?

B. Ne gre samo za spominsko ponovitev nečesa, kar je v kronološkem času že minilo, ampak za resnično oživitev nekega preteklega doživetja, tako da znova in resnično postane *sedanje*.

Marija vstane, se veselo zavrti po pomladnem vrtu, utrga par marjetic, jih vtakne v žep svoje svetlozelene obleke z rdečimi rožicami, in se vrne k Brunu. – Mi najdeš kak dragulj iz Sodome in Gomore?

B. lista po knjigi, v njej si je označil nekatera mesta, zdaj se ustavi nekje na tretjini ... Tu je en sijajen odlomek, kjer Proust piše o času in spominu, o čudežnem zbližanju mojega sedanjega jaza z nekim preteklim jazom, »kakor da bi čas imel različne vzporedne serije« [op. cit., 185] – takole pravi:

»Tisti moj nekdanji jaz, ki je medtem za tako dolgo izginil, je bil zdaj spet tako blizu, da mi je bilo, kakor da še zmeraj slišim besede, ki so bile izgovorjene tik pred tem in so bile vendar samo še sen, tako kot se napol predramljenemu človeku zdi, da zaznava tik poleg sebe šume iz sanj, ki se že razblinjajo ...« [Proust (4), 185]

M., *potihoma, bolj zase*. Ja, to poznam ...

B. položi knjigo na mizo, odprto navzdol, da vetrič ne bi zamešal strani. – Zdi se mi, da sem ta pasus preveč iztrgal iz konteksta, zdaj se mi ni zdel več tako izreden, kot sem ga hranil v mislih ... Če te zanima, pa si lahko sama prebereš teh nekaj strani, kjer se Proust spominja svoje babice, premišljuje o »nestanovitnosti srca« in še o marsičem ... in vse to je prepleteno v neko veliko, deloma vidno, deloma nevidno pomensko mrežo, ki nenehno sega čez rob znanega, k sanjam in nezavednim spominom.

M. seže v žep in iz njega izvleče marjetico. Vtakni jo v knjigo, na to mesto, pozneje bom prebrala ves odlomek, zdaj na sončku sem preveč lena za branje. Rada pa te poslušam, če mi boš še kaj prebral.

B. polista najprej po knjigi in se ustavi nekje pri drugi tretjini. Proust je bil res mojster zapisovanja sanj, predvsem

pa prehodov med sanjami in budnostjo, tistih spominskih mostov, ki segajo iz enega časa k drugemu, iz sanjskega sveta k budnemu. Njegov literarni dvojnik se sprašuje, ali človek sploh ima to moč, da bi se spomnil vsakega svojega spomina, drugače rečeno: ali si človek lahko izbere iz vseh svojih spominov tiste, ki bi si jih rad priklical v zavest? Do kam dejansko seže človekov spomin? Samo do rojstva ali tudi dlje nazaj? Zakaj se ne spominjamo »preteklih življenj«? Zakaj ne moremo priklicati spominov drugih duš? Morda pa to vendarle zmoremo? Kajti če ne moremo priklicati vseh svojih spominov iz, recimo, zadnjih tridesetih let, čeprav »smo z njimi popolnoma prepojeni, zakaj bi se torej ustavili pri tridesetih letih, zakaj ne bi tega prejšnjega življenja podaljšali tja onkraj rojstva?« [Proust (4), 451]

M. mu seže v besedo. Ob tem sem pomislila na tistega gospoda Angela, ki si ga srečal v New Yorku in je bil tako podoben našemu staremu Anželu ...

B. zamišljeno prikima. Ja, tudi jaz sem pomislil nanj, ko sem včeraj spet bral ta Proustov odlomek ...

M., razumevajoče. Beri dalje, Bruno, to je zelo zanimivo.

B. nadaljuje z branjem Sodome in Gomore:

»... In če že ne poznam celega dela spominov, ki so za mano, če so zame nevidni, če že nimam moči, da bi jih priklical – kdo mi bo trdil, da v vsej tej gmoti, ki mi je neznana, ni spominov, ki bi segli daleč nazaj onkraj mojega človeškega življenja? Če imam lahko v sebi in okrog sebe toliko spominov, ki se jih ne spominjam, se ta pozaba (vsaj stvarna pozaba, ko že nisem sposoben, da bi karkoli videl), lahko nanaša na življenje, ki sem ga živel v telesu nekega drugega človeka ali celo na nekem drugem planetu. Ena in ista pozaba izbriše vse.« [Proust (4), 452–53]⁸⁰

M. se igra z drugo marjetico. Torej je Proust verjel v neke vrste reinkarnacijo?

⁸⁰ O »neosebni« spominih gl. tudi *Pomlad*, str. 122–23.

B., z odprto knjigo v roki. Hm ... ja in ne. To ni tako preprosto. Bistvenega pomena je namreč prav *most spomina*, brez katerega reinkarnacija nima smisla, kar tudi sam pove v nadaljevanju:

»Kaj pa potem pomeni tista nesmrtnost duše, o kateri je norveški filozof trdil, da stvarno obstoji? Bitje, kakršno bom po svoji smrti, nima nič več razloga, da bi se spominjalo človeka, kakršen sem od rojstva, kot ga ima ta človek, da bi se spominjal, kaj sem bil pred rojstvom.« [Proust (4), 452]⁸¹

M. premišljuje. Ali ne bi bilo enostavneje reči: kakor se zdaj ne spominjam »svojega« prejšnjega življenja, tako se v »svojem« prihodnjem življenju ne bom spominjal sedanjega življenja?

B. guba čelo. Ja, če daš med narekovaje svojilni zaimsek pri preteklem in prihodnjem življenju – ampak Proust je verjetno želel to povedati brez narekovajev, ki so vselej dvoumni. Predvsem pa je hotel reči, vsaj kakor ga jaz razumem, da potovanje duše skozi mnoga življenja, tako pretekla kot prihodnja, nima nobenega smisla, če se duša ne spominja svoje poti, ki jo je prepotovala.

M. mu ponudi drugo marjetico. Še to mesto mi označi, Bruno, da ga bom potem še enkrat sama prebrala.

B. se nasmehne. Koliko marjetic pa še imaš v žepu?

M., živahno. Samo še eno. Sicer pa jih je še dovolj v travi ...

B. vstavi drugo marjetico na izbrano mesto in potem spet lista po Sodomi in Gomori, tokrat nazaj.

M. ga prehiti z vprašanjem. Kaj pa v krščansko posmrtno življenje, je Proust verjel?

B. se ustavi nekje na polovici knjige. Ne vem, ali je bil Proust po svojem osebnem prepričanju kristjan, biografije

⁸¹ Proust na strani pred tem pravi, da tega – sicer neimenovanega – »velikega norveškega filozofa« navaja Bergson. Zakaj je Proust na tem mestu izbral za zagovornika nesmrtnosti duše nekega neimenovanega filozofa (ne pa, recimo, Platona ali Descartesa), ni jasno, najbrž pa je ta brezimnost mišljena tudi malce ironično.

pisateljev me nikoli niso kaj dosti zanimala. Zdi pa se mi, da ni bil kdove kako veren, vsaj če sklepam po tem, kar pravi o posmrtnem življenju njegov literarni dvojnik, ki je *za nas* dejansko njegov »prvi jaz«.

M. si odstre pramen las, ki ji ga je vetrič pihnil na čelo. Saj tudi piše vedno v prvi osebi.

B. Ja, ampak to še ne pomeni, da sam ni bil drugačen od svojega glavnega junaka.

M. Vem, Bruno, vem ... Že večkrat si me opomnil, da tudi ti ne pišeš ravno o sebi, čeprav te bralci lahko prepoznamo v tvojih knjižnih dvojnikih.

B. išče pipo v žepu. Ja, vse preveč zlahka me prepoznate.

M., veselo. Menda si ne boš prižigal pipe v tem lepem jutru?

B. skomigne z rameni. Itak sem jo pustil v hiši.

M. se smeje s svojimi toplimi, rjavozelenimi očmi. Naj kar ostane tam ... Rajši mi preberi, kaj je Proust napisal o posmrtnem življenju.

B. nekaj zagodrnja, potem nadaljuje z branjem:

»Tako strastno si želimo, da bi bilo neko drugo življenje, v katerem bi bili prav takšni, kakršni smo na tem svetu. Ne pomislimo pa, da se, celo ne da bi čakali na ono drugo življenje, že tu na svetu v nekaj letih izneverimo temu, kar smo bili prej in kar smo hoteli ostati za vso večnost. Tudi če si ne mislimo, da bi nas smrt utegnila preoblikovati močnejše od sprememb, ki se nam dogajajo v življenju, bi se v onem drugem življenju, če bi tam srečali svoj nekdanji jaz, odvrnili od sebe, kot se človek odvrne od ljudi, s katerimi je bil nekoč povezan, a jih že dolgo ni videl ...«
[Proust (4), 303]

M., nostalgično. Ta odlomek pa je zelo žalosten!

B. dvigne pogled s knjige in se zazre v modro praznino neba. Seveda je žalosten, ampak tako je. In morda je tako tudi prav.

M., z zastrtim hrepenenjem. Bruno, ali hočeš reči, prosto po Proustu, da se tudi midva ne bi prepoznala v tistem dru-

gem življenju, če bi nama bilo po nekem čudežu dano? Še hujše, da bi se odvrnila, ozrla vstran, če bi se tam srečala? Da nama ne bi bilo mar ...

B. jo ustavi. Čakaj, čakaj, Marija ... saj Proust v tem pasusu ne govori o drugih jazih, govori o sebi, o svojem »nekdanjem jazu«, ki ga onstran ne bi več zanimal. In tudi meni se zdi, da me *tam* ne bi več zanimalo, kdo in kaj sem bil nekoč *tu* ... namreč, če bi bil prav zares *tam*, ne samo v svojih mislih.

M. Ampak kako bi te lahko zanimal *drugi*, na primer jaz, če se sam ne bi več zanimal zase?

B. spremlja z očmi bel oblak, ki izza cvetoče jablane pripluje po nebu. Marija, vse to je zelo hipotetično ... Jaz sploh ne verjamem v osebno posmrtno življenje, in potemtakem je vseeno, ali bi tam lahko prepoznal sebe in tebe, ali pa bi si bila tujca.

M., *s senčico v očeh.* Nisem vedela, da si takšen ateist.

B. odkima. Saj nisem ateist, le v posmrtno življenje ne morem verjeti.

M. Zakaj ne?

B. Ne morem verjeti, da se bomo *tam* spet prebudili, da se bo vse ponovilo, četudi v drugačni, nebeški luči ... Sicer pa me poznaš že dolgo in veš, da verjamem v Boga ... po svoje, seveda.

M. ga objame in se mu z glavo nasloni na ramo.

B., potihoma, bolj zase. Tako pač je.

M. se spet vzravna. Malo si me zbegal s temi mislimi, res imajo nekaj skupnega z naslovom Proustove knjige.

B. se muza. Torej ne rabiva tretje marjetice?

M. seže v žep. Zakaj ne? Tu jo imaš, kar vstavi jo tja med liste, da potem v miru preberem še ta odlomek o drugem življenju ...

Na drugem koncu vrta, vzdolž kamnite ograde, se iz vinograda vrača sosedov Pepi in si spotoma žvižga neko veselo pesmico. S svojim klobukom, palico in tudi s kmečko hojo od daleč spominja na starega Anžela, ki ga od lanske jeseni ni več med živimi.

B., v mislih. Vse človeške sence so si od daleč podobne, in šele ko se jim približamo, ko se z njimi srečamo iz obličja v obličje, vidimo in vemo, kako samo-svoja je vsaka duša!

M. O čem premišljuješ, Bruno?

B. Zdi se mi, kakor da je *zdaj* že prihodnja pomlad ... ali pa pretekla, lanska, morda neka pomlad že pred leti ... nekoč davno, v nekem »četrtem času«.

M. In ... kaj?

B. Nič ... nič drugega kot to.

M. Kot kaj?

B. Kot ti in jaz, tu na vrtu, spomladi ...

M. Kaj pa poletje, jesen, zima?

B. Hočem reči, da ni in tudi nikoli ne bo nič drugega kot to, samo *to*.

M. *vzdihne.* Misliš? ... Ne vem, če te prav razumem.

B. *se trpko nasmehne.* Saj ni kaj razumeti, samo *to* sem hotel reči.

M., potem ko mine še ena kratka večnost. Greva na sprehod do vinogradov?

B. *vstane.* Greva, tam se tako lepo vidi nebo!

Sibilin logos

O PRETEKLEM IN PRIHODNJEM

B. ni imel težav pri vstopu v kliniko BELVEDERE, saj je njegov obisk pri »prerokinji« najavilo že samo JABOLKO. Na recepciji stolpa ob Vzhodni reki je nanj čakal boy v beli halji – zagotovo ne robot, morda pa kiborg – in ga po identifikaciji prstnih odtisov pospremil z dvigalom v tretje nadstropje, v eno izmed sob za obiske.

By., spotoma. Gospod, snemalnik je na mizi, zdaj že snema, tako da ob odhodu samo vzamete ključek, mi bomo seveda shranili arhivski posnetek ... Če bo gospa sploh kaj govorila.

B. Koliko časa sem lahko pri njej?

By. Največ eno uro, če pa bi želeli oditi že prej, samo pokličite, da pridem po vas, gospod.

B. Prav.

By. odpre vrata, B. vstopi, sam.

Najprej zagleda njeno obrito glavo: starka sedi sredi sobe z zaprtimi očmi v skoraj virtualnem fotelju, drugi čaka na obiskovalca. V tej sobi je vse, razen njene kože, monohromno sivo, čeprav v različnih odtenkih – kot v črno-belem filmu – in sredi vseh odtenkov sivine ždi bleda, tudi malone siva, komaj še človeška figura. Odeta je v temno haljo, okrog glave ima pepelnat trak. Na motni mizici leži reporterski snemalnik, ob njem je steklen vrč z vodo in dva kozarca. S stropa preži kamera, ribje oko. Prišlek ne bi rad prestrašil stare sence, zato se ji približa karseda tiho. Na gladki površini njene lobanje so zarisane topološke oznake, nekakšne abstraktne tetovaže. Šele ko se pogled privadi na sivo matrico tega miljeja, se v okenski steni izrišejo silhete mestnih stolpov, za zatemnjenim steklom se zalesketa rečna gladina.

B., skoraj šepetaje. Sibila ...

Sb. počasi dvigne glavo in odpre oči – sinje modre, nebeško modre oči! Tako brezčasne so, kakor da je zguban obraz okrog njih samo maska.

B. name klobuk. Sibila ... jaz sem Bruno.

Sb. zre skozenj, v vse v nič.

B., zase. So to oči človeške blaznosti ali angelske modrosti?

Sb. rahlo pokima, morda v pozdrav.

B. se prikloni. Bog s teboj, Sibila!

Stare ustnice se komaj opazno nasmehnejo.

B. se usede in odloži klobuk na mizo, zraven snemalnika. Prerokinja, prišel sem z vprašanjem – kako naj rešimo ta svet?

Sibila molči kot sfinga in zdi se mu, da njen molk traja célo večnost, medtem ko s sinjimi očmi zre skozenj: skozi človeka, ki je zmotil kaotičen mir njene vesoljne duše. Potem seže h kozarcu, si omoči stare ustnice in začne govoriti – počasi, brezbarvno, pomensko nasekano, kakor da bi možgani sproti sintetizirali to kvazipreroško govorico.

Sb. Kdo si ti / kdo sem kaj / govoriš jaz kaj / govorim zakaj ti zakaj jaz / govorim od daleč od blizu gospod / tujec si prišel k meni ki / molčim ko govorim / govorim ko molčim @ ne jaz / die Stille stillt⁸² / in če molčim če / govorim nisem le / senca niti luč brez / sence nisem brez luči / prosim tehnik malo več / luči @ tako gospod tujec zdaj / bolje vidim tvojo senco ki / v zrcalu išče sebe najde / mene išče neko / znamenje brez razlage kot / pravi pesnik @ znamenje smo, brez razlage / brez bolečine in skoraj / smo jezik izgubili v tujini⁸³ @ katero znamenje je brez / pomena brez bolečine brez / razlage saj dušo boli če / pomena ni @ ojoj le kako / sem svojo kodo izgubila v / hipofizi se je raztopila in zdaj / slepo letim čez nagubano / čelo grčastega hipotalamusa / slišiš tehnik @ novo kodo

⁸² »Molk molči« (ali »Tišina tišini«): Martin Heidegger, *Tehnika in preobrat*, gl. [Heidegger (1), 381].

⁸³ Friedrich Hölderlin, *Pozne himne* (»Mnemozina«, »Potovanje«, »Patmos« idr.), cit. gl. [Hölderlin, 207].

rabim ja že / ti javljam koordinate NS26.3+WE1.0 potrjujem / prejem roger vnašam LJ697CX v / spominske adreme / hipokampusa toda zdaj spet voham / dim iz gorečega cingulnega / korteksa ogenj pogasiti / zamenjati pokvarjen semantični / modul Σ -710A in črtati vse / nevralgiczne engrame čeprav @ težko zapusti, / kar blizu izvoru prebiva, ta kraj⁸⁴ / zato ne izbrisati vseh / spominov ki so raztreseni po / razah sive substance čeprav / gangliji nenehno pošiljajo tja nove / simulakre kopije vse te / okruške vselej že minulega / sveta kjer @ na zelenem pobočju prebiva / pastir in zre vrhove⁸⁵ / gospod le pomisli koliko / podobic se zvrtniči iz / prašnih delcev medtem ko @ na tleh / gledamo sončni sij in suh prah / in gozdove s sencami globoko⁸⁶ / kakor tistega večera ko / so prišli z baklami palicami noži da / smo bežali daleč čez / reko gore morje le sence / so ostale v požganih domovih / tam molk molči bit v bistvo sveta⁸⁷ @ oprosti gospod zdaj / se moram spet javiti kontroli / letenja ja že sporočam nove / koordinate MT36.4+XF2.1 uglašene v / asociativni mreži označene / tudi na eksterni lobanji / gospod ni dobro predolgo / molčati toda @ naj mi nazaj ne beži duša / k vam, minuli, ki preveč ste mi ljubi⁸⁸ / izreči moram molk temu / nikoli odrešenemu času sploh / vsakemu času minevanju čeprav / vem da noče Najvišji vsega hkrati⁸⁹ saj / vse ima svoj čas in svojo / uro pod nebom na zemlji zato / zdaj pregledam še terciarna / vezja desnega senčnega / korteksa glej kako tu softver / gladko teče po zavutih hardverskih / stezicah ampak vprašanje tvoje / gospod se vrtniči v sinergičnem / disku naj ti rečem @ da moraš pustiti se zibati⁹⁰ ampak / kako naj vem če vem da / ne vem in če ti veš da / jaz vem da ne vedeti / pomeni več kot nič / vedeti toda gospod / najprej moraš vedeti kaj / sploh pomeni vedeti kaj / pomeni rešiti kaj / pomeni svet kaj / pomeni pomen kaj / pomeni da vsi pomeni bežijo / drsijo

⁸⁴ *Ibid.*, 33.

⁸⁵ *Ibid.*, 23.

⁸⁶ *Ibid.*, 201.

⁸⁷ Heidegger, *op. cit.*, 381.

⁸⁸ Hölderlin, *op. cit.*, 43.

⁸⁹ *Ibid.*, 147.

⁹⁰ *Ibid.*, 213.

zato rajši išči fiksne / označevalce v stacionarnem / bloku in izrjaj prakorene iz / pozabe prebudi semantično / drevo nariši sintaktično / ogrodje jezika tavitološkega / sveta saj rešeno / reši mišljeno / misli bivajoče / biva zakaj biva zakaj ni / rajši nič misliti / rajši čakati verjeti / da @ *med dnevom in nočjo enkrat / se mora prikazati resnično*⁹¹ / tej senčni tubiti ki / se časi hitro počasi da / jo venomer skrbi zelo / skrbi saj ve da *jè* / vselej možnost niča in da / lahko še pred jutrom / izgine v lastni senci / zdaj @ pa ti gospod / povej kdaj si se zavil v / svojo senco zakaj / se skrivaš za besedami za / molkom včeraj danes jutri / nekoč si spoznal da je / bolje molčati čeprav / ko molčiš tiho govoriš / govoricu ki tebe molči sebe / govori z dolgim jezikom nas / melje v gromozanskih ustih / prežvekuje besede stavke verze / molitve rotitve hipoteze / zapoveduje ukaze govori / glasove ne moje ne tvoje čigave / besede govori ta glas ki / govori ko ti govoriš ko / ti molčiš in jaz govorim kdo / govori v meni molči / sebe nekdo govori / nihče slehernik govori v / tej govoricu ki govori / sebe in mislec zanjo / izreče tri nemške besede @ *die Sprache spricht*⁹² / lahko seveda tudi v / prevodu slovenske ali / angleške ali kitajske / besede moje tvoje / njene besede tistega / srečno nesrečnega pesnika ki / govori *sanjajoč na / gričih neba*⁹³ / a senca moja @ pozor zdaj / ne sanjaj zdaj služi / domovini napredku pravicam / človekovim naši demokraciji / grozi blizu nevarnost / saj @ *hodijo po orožarni / z zvezanimi rokami v brezdelnih časih / možje in pogledujejo oklepe*⁹⁴ @ halo tehnik oglasi se / tu eskadrilja *sierra nevada* / pošlji mi še eno kodo ja / že sporočam nove koordinate RP37.3+TF6.5 / sicer ne maram te nevronske / preje vendar si rečem ne / pozabi da si senca v / službi višji zato bodi zbrana / jeklena močno žalostna ker / nejevoljni so arhonti če / duši *manjka žalost*⁹⁵ / ne marajo da se ne zbereš / takrat ko moraš se zibati na / krilih skupne volje ampak / meni ne morejo nič / očitati saj mi nikoli ne / zmanjka

⁹¹ *Ibid.*, 49.

⁹² »Govorica govori«: Heidegger, *Govorica*, gl. [Heidegger (2), 15].

⁹³ Hölderlin, *op. cit.*, 213.

⁹⁴ *Ibid.*, 19.

⁹⁵ *Ibid.*, 205.

žalosti @ razumem povelje / govorico znakov cifer / ukazov
jawohl herr oberst / iščem varnejšo kodo že vpisujem v / procesni spomin MK708DY / ha glej zdaj zle demone kako / bežijo prašiči v temno / jezero očiščenja in zdaj / lahko izbrišemo še sklic na / sumljivo številko 0150238068829 da / se ubranimo napada hekerjev vsaj / za nekaj časa @ ja gospod prav si / slišal tebe prosim za / kratko pavzo zakaj zato da / premislim da / se spomnim da / ne pozabim kdo / sem jaz kdo / si ti ki molčiš da / premislim zakaj govorim to / govorico ki sama / govori čeprav ne razume / nič le prevaja in zavaja kdo / danes izvaja program ja / zdaj res prosim za *time out* / sodnik @ ne smem zakaj ker / moram govoriti vsaj / eno uro ker smo na / pomembni misiji tovariši / mornarji veslajmo naprej / saj *le sence so to, ki na videz samó so telesne*⁹⁶ / in zaman bi planil nanje z / mečem hrabri Enej ampak @ gospod si @ prinesel / zlato vejico za kraljico podzemlja / podmorja podpalubja podpodja podrastja podzavesti / si jo prinesel nisi / prinesel ja saj razumem @ pustil si jo rasti na / črnem hrastu ob / reki pozabe tam / kjer ne veš kaj je / hrast kaj je / zlato kaj je / vejica kaj je / resnično kaj je / lažno zakaj govoriti / zakaj molčati morda ker / v molku *drži slutenje dušo, / od zlate luči postlano*⁹⁷ @ dušo senco z / zlatim runom pogrnjeno z / zlato podlago podloženo z / zlato zarjo ožarjeno ob / najvišji uri ko se sama / bit zboga z ničem saj / bit ni stvar je nič ni / stvar ki biva bit ne / biva nič ne biva ne / senči kakor stvar ki / biva kajti če nekaj biva potem / senči če senči potem / biva torej stvar biva če / in samo če senči / toda kaj če biva v temi ali / iz tega sledi da stvari v / temi sploh ni ali da / stvar v temi ni stvar / ampak če stvar ni / stvar kaj pa je in kdo / naj reče kaj je stvar in / kaj ni nič / in kaj biva po / sebi in kaj za / sebe in kdaj biva če / biva in zakaj biva stvar ki / sebe stvári kot je rekel / mislec @ *vrč je stvar, kolikor stvari*⁹⁸ / ampak kaj vrč stvári / kaj stvar vrči in / zakaj rajši vrč vrči in / stvar stvári kot niči in / čemu graditi prebivati misliti / če @ *svet bistvuje*

⁹⁶ Vergil, *Eneida*, VI. spev, gl. [Vergil, 110].

⁹⁷ Hölderlin, *op. cit.*, 103.

⁹⁸ Heidegger, *Stvar*, gl. [Heidegger (3), 187].

*v tem, ko sveti*⁹⁹ saj / če svet svéti vrču ki / vrčuje zato da svet / svatuje potem misli ne / potrebuje niti prsta da / pokaže na vrč in / reče to je stvar kot / vrč ki rajši vrči kot / nevrči saj stvar rajši / stvári kot / niči ker stvar ni nič / ker nič ne stvári nič / niči nič @ *das Nicht selbst nichtet*¹⁰⁰ / ampak kaj nič / niči ko nič ni / sam ne kdo ne / kaj niti nekaj saj / nekaj je kaj in / nekaj je stvar ki / biva vendar nič ne biva / ne stvári saj nič je / nič in nič ni nič @ o gospod kakšen / ringelšpil besed preveč premalo / stvari čeprav jih dosti / biva saj vrč biva čevlji bivajo mlin biva tempelj biva ves svet biva / hvala bogu zdaj smo končno rešeni / dileme biti ali ne biti saj / je vrč očitno lepši od / niča in čevlji so boljši in / mlin je močnejši in / tempelj je svetejši in / svet je svetlejši od niča / toda @ čaka nas veliki / preobrat kajti že kmalu bodo polni / lonci egiptovski prevrnjeni / razbiti in *polna zdaj / žalosti je moja duša*¹⁰¹ / a kaj je žalost kaj / je duša kaj / je misleča stvar kaj / je žalostna stvar kaj / vem vse vem kaj / vem nič ne / vem le mislim torej / sem duša @ žalostna *res cogitans* / treba jo bo popraviti ampak rajši / kdaj pozneje recimo po koncu / šolskega leta zdaj / le zakrpati kar je / nujno zato provizorično / sporočam tehniku koordinate svoje akutne / poškodbe v desni amigdali ST16.3+AC5.7 / predlagam zamenjavo / hipersenzibilnega modula Ψ-669M z manj občutljivim / ekvivalentnim modulom Ψ-669N ja tako / hvala *mike zulu* za / transakcijo glej / na monitorju se spominske / črepinje spet lepo sestavljajo v / koherentno mentalno konfiguracijo ja kaj / pa gradient bolečine ga izmerimo z / lakmusom pesniške besede @ *kako sem in tja / to, kar živi, v neskončnost raztresa bog*¹⁰² / boli še vedno previsok / gradient žarišča ki / je raztreseno v neskončnost zato / predlagam dodatno terapijo z / renormalizacijo kontinuuma v / števeni neskončnosti čeprav se / gödlovska zanka tudi v aritmetičnem / algoritmu zajeda v mikrotubule / sedmega kortikalnega stolpa kjer / blokira zvezdne stezice do / rešilnega čolna v konstelaciji treh / modrecev @ predaleč je

⁹⁹ *Ibid.*, 189.

¹⁰⁰ »Nič sam niči«: Heidegger, *Kaj je metafizika*, gl. [Heidegger (1), 126].

¹⁰¹ Hölderlin, *op. cit.*, 109.

¹⁰² *Ibid.*, 143.

/ zvezda upanja kot pesnik lepo pravi / naj *uči te ozvezdje, ki
 ga / imaš pred očmi, vendar mu nikdar ne moreš biti enak*¹⁰³
 saj / predaleč preblizu so / zvezde le bežno preleti / jih pogled
 ko za hip / se dotakneš resničnih stvari v / samoti fraktalnih
 misli ki / so skovane bile v senčni delavnici / železne trdnjave
 zemlje¹⁰⁴ / in zdaj gospod @ me spet kliče dolžnost / dogodje
 nevarno na obzorju / pastir je izgubil piščalko in / sence so
 zbežale / se razteple po beli / substanci zdaj že tečejo čez /
 most ki preči razsežno in / mislečo stvar čez most zdihljajev
 kjer / pustite upe vse ki ste / stopili iz palače duha v / ječo
 snovi v goščavo / aksonov vejevje dendritov in / predaleč je že
 hipofiza da bi / disperzne mreže vanjo / nagnale vse pobegle
 meme / ne vem zakaj @ spet utripa rdeča luč / kontrolni stolp
 sporoča da / se pregreva tudi hiposenzibilni / modul Ψ-669N
 zato je / potrebna nova operacija / poskusimo zamenjati kla-
 sični / modul z novim grafenskim / tehnik poišči prosim
 Ψ-669NG ja / vem da ga imajo kiborgi vem / tudi za stranske
 učinke za / možnost regresa *ad infinitum* vendar / znaša ena
 proti milijon saj / svet ni povsem predvidljiv tudi / če je duh
 izomorfno zamenljiv / ja se strinjam naroči grafen če / ga ni
 na zalogi se bom / medtem vrtela na rezervni / frekvenci saj
 vse bo / še dobro čeprav *tempeljski stebri stoje / zapuščeni v
 dnevih stiske*¹⁰⁵ in duša je samotna / ranjen je stroj za rezanje
 / besed stavkov misli / čustev premalo veselja je na / zemlji in
 valovi zla so @ *kakor górije, / ki se, visoko valujoč od morja
 do morja, / vleče nad zemljo*¹⁰⁶ / le kdo bo zravnal to / gorjé
 razpihal trpljenje kdo bo / pregnal solze iz otroških oči kdo
 bo / rekel vstani hodi kdo bo / prišel k tebi na svetlečih / kri-
 lih sredi noči ko sanjaš / požar sveta svoje duše ki / se naguba
 kot papir v / plamenih pozabe ko / ugaša upanje da mlado /
 jutro pride spet nikoli več / saj vse bilo je že včeraj / nikoli
 nekoč v zlati dobi v / spominu sveti gaj kjer / sijoči Apolon
 zbere v krogu / luči muze pri jezeru Mnemosyne / kjer srečne
 sence plešejo v jasnini temne / svetlobe neskritosti kajti @

¹⁰³ *Ibid.*, 99.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 19.

¹⁰⁵ *Ibid.*, 21.

¹⁰⁶ *Ibid.*, 23.

*tisto najvišje »nad svetlobo« je žareča jasnina sama*¹⁰⁷ toda /
 povej mi mislec zakaj / je jasni žar ugasnil / se spremenil v
 zamolklo / tlenje dušenje izgorevanje življenja / minevanje v
 cenenem / blišču krasnega novega / sveta ki za odrom skriva
 / gorgonin obraz za plastično / masko nevidna nepojmljiva /
 pošast ki vleče mrtvaški prt nad / zemljo od morja do morja
 / odmevajo pridušeni kriki milijonov / senc @ ali smo res to
 hoteli / smo sami to želeli zdaj pa / kličemo angele na pomoč
 / vendar *ne zmorejo / nebeščani vsega saj smrtniki / prej dose-*
*žejo brezno*¹⁰⁸ @ o véliko nesrečni pesnik kako / šibke so moje
 besede v / primeri s tvojimi verzi čeprav / vidim več preteklo-
 sti ne vidim / prihodnosti ker je obzorje zastrto s / temnimi
 oblaki morda je za / njimi tudi vihar saj / svet se dogaja brez
 nas z nami ki / nam je to dogodje vse / manj razumljivo
 neznano / se samó in sámo dogaja / kot je rekel mislec @ *das*
*Ereignis ereignet*¹⁰⁹ ampak / misleča duša vztraja / se sprašuje
 kaj / dogaja kdo dogaja kaj je to / dogodje kdo je nekdo ni /
 nič ni bit ni / hudič ni bog ni toda / kdo vse @ dogaja / kdo
 zbira naše razsute / besede v skupni *logos* saj / vsakdo živi v
 svoji / samoti v svoji / senci v svojem življenju ki mineva med
 tem / ko *nagrmadeni so naokrog / vrhovi časa*¹¹⁰ @ gospod
 oprsti / spet me kliče / tehnik ja tu Sibila / torej tega modula
 ni več na / zalogi niti pri VETLU kaj / svetuješ nič pametnega
 ali / naj se moja stara amigdala kar / pregreva saj da imam še
 / drugo a enkrat vsaka stvar / pregorí zato naj rajši / spijem
*dehtečo kupo / polno temne svetlobe*¹¹¹ / imaš prav Asklepiju
 smo / dolžni petelina ne pozabi / prinesti svetlo temno ja @
 kaj pa rešitev sveta / Sibila nisi še povedala kako / zakaj čemu
 kdo kaj kje kdaj / pride tisto rešilno dogodje na zemljo /
 gospod ne jaz saj večja / od mene prihaja za / menoj govorica
 in / kdor ima ušesa naj sliši @ pesnikove besede: *Blizu je / in*
težko dojemljiv bog. / Wo aber Gefahr ist, wächst / das

¹⁰⁷ Heidegger, *Razjasnjenja ob Hölderlinovem pesništvu*, gl. [Heidegger (4), 20].

¹⁰⁸ Hölderlin, *op. cit.*, 207 (citat je malce spremenjen zaradi »ritma«).

¹⁰⁹ »Dogodje se dogaja«: Heidegger, *Zur Sache des Denkens*, gl. [Heidegger (5), 24].

¹¹⁰ Hölderlin, *op. cit.*, 135.

¹¹¹ *Ibid.*, 191.

*Rettende auch*¹¹² ... [A tudi če ni / nič rešilnega za / obzorjem
ostane pa vendar / sled besede¹¹³.]

By., na vratih. Gospod, ura je potekla.

B. se zdrzne, kakor iz sna, prikima in ustavi snemalnik.

Sb. zapre svoje nebeško modre oči.

B. vstane. Zbogom, Sibila.

Stare ustnice se komaj opazno nasmehnejo.

*B. vzame ključek, klobuk in stopi k vratom. Spotoma pre-
mišljuje, da ta starka pravzaprav sploh ni nora, nasprotno, za
prerokinjo je kar preveč pametna ... Sicer pa je težko igrati
norost, če nisi res nor.*

¹¹² »A kjer je nevarnost, raste / tudi rešilno«: Hölderlin, *op. cit.* (»Patmos«), gl. [Hölderlin, 135].

¹¹³ Hölderlin, *op. cit.* (»Edini«), gl. [Hölderlin, 131].

Ob polni luni

Zrcalni spomini

ŠE EN DIALOG, SPET HKRATI ZUNANJI IN NOTRANJI

A. in B., senci dveh gospodov s črnima klobukoma, sta se ustavili v klasično obokani in z marmornimi stebri podprti vhodni dvorani Muzeja zgodovine narave, v kateri stojita ogromni okostji dveh dinozavrov, rastlinojedca barozavra in plenilca alozavra, in sicer tako, kakor da večji, barozaver, ki se je vzpel na zadnji nogi, ščiti zadaj za svojim dolgim repom mladiča pred lačnim alozavrom, pošastjo z ostrimi zobmi v gromozanskih čeljustih. Gospoda sta se usedla na klopi iz zloščenega temnega lesa tik pod črnim okostjem, ki se s trnastimi vretenci dviga nad njima kot kakšna naravna skulptura.

B. Zakaj si me pripeljal sèm, Angelo?

A. *se smehlja*. Zakaj, zakaj ... vedno sprašuješ zakaj.

B. *vztraja*. No, pa še enkrat: zakaj?

A. Reciva, da iz pedagoških razlogov.

B. Pa saj nisem več otrok, da bi me fascinirali dinozavri!

A. Ravno zato, spoštovani mojster filozof! V tebi je premalo otroka, če te ne čudijo več ta starodavna okostja ... Saj ne veš, dokler sam ne *vidiš*.

B. Seveda so dinozavri osupljivi, kot še marsikaj drugega na svetu, ampak s tem še nisi odgovoril na moje vprašanje.

A. *se izmika*. Počasi, Bruno, počasi ... Kaj pa, če bi mi najprej ti razložil, kaj pomeni tista slavna fraza »duh je kost«?

B., *nejevoljno*. Menda me nisi pripeljal sèm zato, da bi ti predaval Hegla? Sicer pa se najbrž tudi sam iz svojih heidelberških let spominjaš *Fenomenologije duha*?

A. *odloži klobuk na klopi poleg sebe*. Že večkrat sem ti rekel, da je minilo precej časa, odkar sem študiral modroslovje, dušeslovje in bogoslovje; medtem sem dosti pozabil,

res pa se marsičesa še vedno spominjam – vendar si mora neka *druga* duša zaželei, da prikličem te pozabljene spomine.

B. Kako, prosim? O kateri duši govoriš?

A. No, zdaj pač o tvoji, ki mi je trenutno najbližja.

B. *se muza*. Spet uganke, Angelo ... Rajši mi povej, katera pedagoška poanta naju je pripeljala k tem veličastnim okostjem?

A. *pomežikne*. Bruno, si kdaj prav *zares* pomislil, koliko časa je sto milijonov let? Kot verjetno veš, je toliko časa trajalo obdobje, med katerim so dinozavri vladali na zemlji.

B. *ravno tako odloži klobuk, saj bo njun postanek na tem mestu očitno trajal dlje, kot je sprva kazalo*. – Uf, sto milijonov let je res zelo dolga doba, pa ne samo, če jo primerjamo s posameznim človeškim življenjem, ampak tudi v primerjavi s starostjo vrste *homo sapiens*, ki se je ločila od drugih primatov šele pred kakimi sto petdeset tisoč leti ... Obdobje vladavine dinozavrov na zemlji pa je še daljše v primerjavi z zgodovino naše kulture, ki traja komaj kakih pet ali sedem tisoč let, če postavimo Altamiro in Lascaux v predzgodovino ... Sicer pa ljudje ne doživljamo časa linearno, in še manj angeli, če se ne motim?

A. Če mene prištevaš mednje, ti moram seveda potrditi, da časa nikakor ne doživljam linearno.

B. *se malce začudi*. Angelo, doslej te še nisem slišal tako govoriti: kakor da nisi povsem gotov, ali spadaš k angelom?

A., *s svojim skrivnostnim nasmeškom*. Če ti tako praviš ...

B. Že spet neka uganke ... Ali ne moreš govoriti jasneje?

A. *odkima*. Nak, vsaj ta hip ne, morda pozneje.

Poldrugi raztežaj od njiju se na robatem kamnitem podstavku, na katerem stoji dinozavrov velikanski črni skelet, zajedajo v kamen njegovi ukriavljeni kremplji na konceh kosti, ki so presenetljivo podobne človeškim stopalnim kostem.

A. *si brunda* neko staro, morda indijansko pesmico.

B., *čez čas*. Angelo, v čem je torej današnja pedagoška poanta? Milijoni let, prav – in kaj potem? Hegel bi rekel, da je vse to samo videz, nereflektirana »slaba neskončnost«.

A. *z modrimi očmi pogleda svojega varovanca.* To, da je svet videz, seveda drži, obenem pa ne drži – čisto dialektično.

B. *prikima.* Ja, ampak vsi ti milijoni let evolucije, še preden se je prebudila zavest, čemú vse to? Ali je bila to res edina možnost za stvariteljski božji um – seveda, *če bog sploh je?* Če pa je vse narava, zakaj se je uresničila ravno ta možnost?

A. Spet ta tvoj *zakaj* ... zaradi naravnega izbora, saj sam veš.

B. *razpreda dalje.* Logika je vsekakor na strani naravnega izbora, naključnih mutacij in prilagajanj okolju v teh, za našo pamet neznansko dolgih časovnih razponih. Tako so, denimo, človeški mali možgani stari sto milijonov let ali še več ... Glej, Angelo – *mojster pokaže s sprehajalno palico gor k majhni lobanji barozavra na vrhu dolgega vretenčastega vratu, ki se dviga skoraj tja do kasetiranega stropa klasičistične dvorane* – prav tam notri, v tisti votlinici med že davno okamnelimi kostmi, so bili tudi *naši* mali možgani! To je res osupljivo: mrtve lobanjske kosti so zdaj samo še v muzejih, v naših živih glavah jih je evolucija razklenila, kosti so se umaknile mlajšim bazalnim ganglijem, talamusu in hipotalamusu, amigdali in hipokampusu, cingulni skorji ter nazadnje najvišjim slojem in gubam v možganskem korteksu, vsem tem milijardam nevronov, s katerimi vidimo, slišimo, čutimo, mislimo, se odločamo in se zavedamo samih sebe! Le kako je *to* mogoče? Je res ves odgovor v evlucijski logiki same žive snovi, v »naravnem izboru« in razvoju vrst skozi neznansko dolga časovna obdobja? Je res vse življenje zgolj naključje, podvrženo statističnim zakonitostim, vsesplošni kontingentnosti? Je res preprosta rešitev vélike uganke bivanja le v tem, da se v brezdanjem času, v nepredstavljenih milijonih in milijardah let lahko zgodi dejansko *vse*, tudi trije največji čudeži: da vesolje nastane iz »prapoka«, da se iz nežive snovi porodi življenje in da se iz nezavednih bitij prebudi zavest? Morda, ampak kljub vsej tej znanstveni logiki še vedno ostaja človeško, filozofsko vprašanje – *zakaj?* In tisto še težje vprašanje – *čemú?* Kje je v tej sliki sveta duša, kje je duh?

A. *zaploska.* Bravo, mojster, lepo si to povedal!

B., mrko. Tvoja ironija je tu čisto odešč.

A. z nekakšno opravičilno grimaso vzame iz žepa tablico in s prstom podrsa po zaslonu. Res si lepo povedal in moja pohvala ni bila ironična. Jaz tega sploh ne bi znal tako izraziti, zato ti rajši poiščem misel nekega učenega obiskovalca tega muzeja ... aha, tu je:

»Kajti v muzeju zgodovine narave <natural history> se narava prikaže v vsej svoji lepoti in sublimni skrivnostnosti, v vsej divjini in pošastnosti, kot nenehen izziv, ki ne zahteva le spoznanja, nenehnega oblikovanja in izpopolnjevanja naših konceptov in tehnologij, temveč izprašuje tudi naše kulturno zasnovano sámospoznanje, našo etično zmožnost, da odgovarjamo na potrebe, prošnje in zahteve naravnega sveta.« [Kleinberg-Levin, 25].

B. naglas premišljuje. Ja, pri soočenju s temi počrnelimi, okamnelimi kostmi davno izumrlih živih bitij gre tudi in morda celo predvsem za sámospoznanje – zato jaz rajši v tem pomenu razumem tisti vse preveč izrabljeni filozofski slogan »duh je kost«. ¹¹⁴ V ozadju popularnega kulta dinosavrov gre za spomin na naše življenjske »korenine«, za teatralično ponovno »utelešenje« že davno pozabljene placente človeških možganov, za spomin na vesoljno chóro, prazibelko misli in duše, za genezo (sámo)zavedanja duha v silni starosti sveta. Kajti ne glede na to, ali je »naravni izbor« res edino gonilo evolucije, ali pa je v naravi (morda za njo?) skrit kak »razumni načrt«, transcendenten ali imanenten, zavesten ali nezavesten, moralen ali amoralen, človeku spoznat ali nespoznaten – je vsekakor fantastično in prečudovito, da tisti »val, ki smo ga začutili v sebi, ni nastal šele s prihodom v našo notranjost. Prihaja od zelo daleč – sprožil se je takrat

¹¹⁴ V Heglovi *Fenomenologiji duha* se ta dandanes razvpiti stavek glasi nekoliko drugače in tudi pomeni nekaj drugega, kot se običajno misli, saj nastopa v kontekstu Heglove kritike frenologije kot kvaziznanosti (§ 356): »... in kar je v resnici rečeno, se s tem izraža [namreč v frenologiji!] tako, da je bit duha neka kost <daß das Sein des Geistes ein Knochen ist>« [Hegel, 178]; ta pasus torej nima neposredne zveze s kakim »materialističnim branjem Hegla«, kot ga nekateri hočejo razumeti.

kot svetloba prvih zvezd. Prihaja do nas, potem ko je med potjo že vse ustvaril ...« [Chardin, 182].

A. veselo pritrjuje. Saj sem vedel, Bruno, da boš kmalu doumel, zakaj sem te pripeljal sèm ... in zdaj poglej še na tisto steno, kjer so zapisane vznesene besede raziskovalca narave in nekdanjega predsednika države Theodora Roosevelta:

NI BESED, KI BI LAHKO IZRAZILE SKRITEGA DUHA DIVJINE,
KI BI LAHKO RAZODELE NJEGOVO SKRIVNOST, MELANHOLIJO
IN ČAR ...

B. preiskujejoče premerja dvorano. Tako so me začarali ti starodavni skeleti, da nisem niti opazil napisov na stenah ... Sicer pa, Angelo, ali se ne zdi tudi tebi nenavadno, da je bila za muzejsko grobnico dinozavrov izbrana takšna klasiistična arhitektura? Dvorana s stebri iz rdečkastega marmorja, s korintskimi kapiteli, osmerokotnimi kasetami na stropnem oboku, s kvadratnimi fasetami marmornega tlaka – saj je ta dvorana videti kot cerkev, kot kak razsvetljenski tempelj!

A. se smehlja. Tempelj, v katerem častimo fosilne kosti dinozavrov namesto razpadajočih relikvij svetnikov?

B. Nisem mislil ravno tako.

A. spet potegne po tablici. Saj vem, Bruno, vem ... No, pa rajši reciva takole: »Zgodovina narave naj bo dokument, ki razodeva, kdo smo in kaj bi radi postali« [Kleinberg-Levin, 26].

B., zatopljen v misli. Res, v spominu je duh ...

... in duh je spomin, *ga dopolni A.*

* * *

Uro pozneje sedita A. in B. ob kavi v zgornji etaži Muzeja zgodovine narave, od koder imata čudovit razgled prek Velike trate do visokih prizem Srednjega mesta.

B., po premolku. Angelo, si kdaj bral Carlosa Castanedo?

A., malo začudeno, morda le na videz. Misliš na knjige tistega antropologa, ki je raziskoval učinke indijanskih halucinogenih drog, pejotla, vražjih gobic ...

B. Ja, seveda, mislim na knjige *Učenje pri don Juanu*, *Potovanje v Ixtlan*, *Druga resničnost*, *Povesti o moči ...* Castaneda jih je napisal kak ducat.

A. *spije požirek vode*. Nekaj sem jih bral, pa me niso preveč pritegnile. Vem, da je bil Castaneda s tistim svojim mehiškim učiteljem karizmatičen za vašo generacijo, jaz pa sem od tebe mlajši kakih dvajset let in v moji mladosti so bile te knjige že skoraj pozabljene, razen morda pri tistih, ki se posebej ukvarjajo s ezoteriko ... Ampak zakaj ti je Castaneda prišel na misel prav zdaj?

B. Njegov učitelj don Juan me malce spominja nate ...

A., *še bolj začudeno*. Name? To pa ni ravno kompliment!

B. *se muza*. Zakaj ne?

A., *malone ogorčeno*. Zakaj! Ker je bil tisti don Juan vrač, šaman, jaz pa sem – angel, kot praviš, in pridno delam za SOS.

B. *dvigne obrv*. Kot jaz pravim?

A. No, tako kot vsi pravite, tako kot vsi pravimo, z mano vred, samo ti še vedno nisi povsem prepričan, da sem resnično angel.

B. *se popraska po čelu*. Moram priznati, da čisto prepričan res nisem, vendar te želim videti takšnega ...

A. *mu seže v besedo*. Bruno, kaj te na meni spominja na Castanedovega don Juana? Menda ne le indijanske poteze, ki si jih opazil na mojem obrazu? Navsezadnje sem tudi precej mlajši od tistega mehiškega vrača!

B. Ja, ampak tvoji skrivnostni, enigmatični odgovori me večkrat spomnijo na njegove.

A., *porogljivo*. Pa menda ne boš rekel, da si tudi ti nekakšen moj vajenec, kakor je bil Castaneda don Juanov?

B., *subo*. Če se nočeš pogovarjati o tem, se pač ne bova.

A., *dobrovoljno*. Zakaj pa ne? Če si se spomnil na Castanedo, te še vedno zanima njegova halucinogena psihomagija.

B. Ja, čeprav na drugačen način kot takrat, pred leti. Zdaj me *Povesti o moči* zanimajo predvsem s stališča virtualne realnosti.

A. Kot vidiš že iz naslova te Castanedove knjige: v don Juanovem šamanizmu gre predvsem za *moč* – in prav to je narobe.

B. *ugovarja*. Morda res, ampak šamanova moč je čisto drugačna od moči tega sveta, od moči politike, kapitala, tehnologije ... Saj don Juan venomer poudarja, da podreja svojo moč močem narave.

A. Jaz pa nisem tako prepričan, da gre tu za dve povsem različni moči. Saj don Juan tolikokrat ponavlja, da moraš postati lovec, bojevnik, in naj bo vsako tvoje dejanje tvoja »poslednja bitka«.

B. Kaj niso to predvsem metafore? Ali nisi v nekem smislu tudi ti lovec na sence, bojevnik za duše ... Mar niste angeli nebeška vojska?

A. Tisti angeli, ki v bibličnem *Razodetju* premagajo demone in kaznujejo grešni svet, so res božji bojevniki, žal pa jaz in moji tovariši na SOS nimamo kaj dosti skupnega z njimi.

B. Ampak povej mi, Angelo, kaj je pravzaprav slabega v moči, zlasti če dela dobro? Ali ni zla šibkost veliko slabša od dobre moči?

A. Ja, vendar je meja med dobrim in zlim pogosto zelo tenka.

B. Kako torej lahko trdiš, da je don Juanova moč slaba?

A. Ne trdim, da je vedno slaba, saj je bil stari vrač, kolikor se ga spominjam, še kar dobrodušen možak, ampak nasilje se skriva v samih osnovah njegovega nauka.

B. Zakaj tako misliš?

A. No, recimo, don Juan že na začetku zahteva od vajenca »Carlita«, naj se odpove svoji »osebni zgodovini«, svojim ustaljenim pogledom na svet ... skratka, vsemu, kar je dotlej doživel in spoznal. Ali sem jaz kdaj zahteval kaj takega od tebe? Nikoli!

B. Že res, Angelo, ampak ti si bolj moj prijatelj in tudi nekakšen moj zavetnik. Saj bi bil jaz, sivolasi profesor, težko tvoj vajenec, čeprav si me že nekajkrat opomnil, da se »preveč izgubljam v svetu«, recimo zadnjič, ko sva se na sprehodu v parku pogovarjala o veri.

A., s *teatralično grimaso*. Oprosti, mojster Bruno, če se kdaj tako nesramno spozabim, sicer pa prav nikogar ne nagovarjam, kaj šele silim v to, da bi se odpovedal svoji preteklosti in svojim nazorom, sploh če niso res zgrešeni. Carlito Castaneda je prišel k don Juanu iz Los Angelesa kot doktor antropologije, kar gotovo ni slabo!

B. Spet ti moram ugovarjati: tudi največji duhovni učitelji, recimo Jezus ali Buda, so od učencev zahtevali, naj se odpovedo svojemu dotedanjemu življenju. Hočeš reči, da so bili tudi oni nasilni?

A. Mislim, da je bolje, če molčiva o »nasilju« največjih duhov, vendar naj ob tvojem vprašanju vseeno pripomnim, da se po sadežih spozna drevo.

B. Misliš s tem tudi na Castanedo?

A. Ja, seveda. Najbrž so ti znane zgodbe o njegovem življenju po don Juanovem »odhodu« s tega sveta?

B. Ne, to me ni nikoli zares zanimalo.

A. Pa ti bom vseeno povedal: učenec Carlito, ki je po don Juanovi smrti sam postal učitelj Carlos in svetovno znani pisec teh presenetljivih knjig, je ustanovil nekakšno novodobno komuno, v kateri je živel s tremi ženskami, svojimi oboževalkami in »vajenkami« ...

B. In kaj je v tem narobe? Vsak človek ima pač svoj življenjski stil, navsezadnje bi lahko kak moralist tudi mene obtožil, da živim z Marijo na koruzi.

A. *se prizanesljivo nasmehne*. Morda s Carlosom Castanedo res ni bilo nič narobe s stališča tiste *druge* resničnosti, ki jo je njegov učitelj don Juan imenoval z indijanskim izrazom *nagual*. Saj kdo bi poznal Carlosov *nagual* razen njega samega? Ampak v tosvetni realnosti – ki približno ustreza tistemu svetu, ki je don Juan imenoval *tonal* – kmalu po Carlosovi smrti leta 1998 (ali le dokončnem »odhodu v *nagual*«?) so mu njegove tri ženske sledile: odpeljale so se z avtom v Dolino smrti, od koder se niso vrnil, tam pa so našli prazen avto in šele nekaj let pozneje tudi posmrtno ostanke, vendar samo ene od njih, drugi dve sta izginili neznano kam.

B. *guba čelo*. Tega nisem vedel. Od kod pa ti to veš?

A. Vem, ker je bilo iskanje teh dveh izgubljenih duš – morda sta še živi, čeprav je to malo verjetno – eden izmed naših projektov na SOS, ki pa smo ga po nekaj neuspešnih tednih opustili.

B., *čez čas*. Ampak še vedno me nisi povsem prepričal, da je don Juanova moč v *bistvu* slaba, in če je to res, zakaj je tako.

A. Če sam ne vidiš, kje se tu skriva zlo – in to me preseneča pri vsej tvoji pameti – potem te tudi jaz ne morem prepričati. Morda se preveč oklepaš svojih mladostnih spominov na psihedelične izkušnje?

B., *presenečeno*. Kako pa ti veš zanje, Angelo?

A., *ležerno*. Saj si mi nekoč sam pripovedoval o njih.

B. A, tako! In ti se tega dobro spominjaš, jaz pa sem pozabil.

A. *se smehlja*. To sem si pač zapomnil, ker me je presenetilo.

B. Vidim, ja ... Ampak jaz še vedno ne vem, kaj je v bistvu narobe z don Juanovo močjo.

A. Strokovnjak za bistva si bolj ti kot jaz, lahko pa te spomnim še na neko notranje nasilje v don Juanovem nauku, ki mi ni všeč, čeprav je gotovo mikavno.

B. Katero notranje nasilje?

A. Mislim na »kontrolno sanj«. Se spomniš tega, Bruno?

B. *prikima*. Seveda, kontrola sanj je pomemben del mnogih ezoteričnih nauk, ne le don Juanovega. Castaneda temu pravi »urejanje sanj«, ki pa ni odvisno od jemanja halucinogenih substanc, čeprav ga droge olajšujejo. To sanjsko psihotehniko sem v mladih letih preizkušal tudi na sebi, vendar nisem bil dovolj vztrajen, predvsem pa ne dovolj motiviran za takšno čaranje.

A. Lahko zdaj še mene malo poučiš, kako lahko sanjavec ureja in usmerja svoje sanje?

B. Don Juan pravi, da je treba začeti z nečim karseda preprostim, recimo s tem, da v sanjah pogledaš svoje dlani. Izbor predmeta ni pomemben, izbereš si lahko karkoli, potem pa tisto v sanjah »poiščeš« – in to je eden izmed možnih vsto-

pov v spoznanje »druge resničnosti«, ki ga šaman imenuje *videnje*.

A. *vleče prst po tablici*. Tu so ključne don Juanove besede:

»Sleherna stvar, ki jo vidiš v sanjah, spremeni obliko tisti hip, ko vanjo pogledaš [...] Zato pri *urejanju sanj* ne gre le za to, da v stvari gledaš, temveč tudi za to, da njihovo sliko obdržiš pred očmi. *Sanjanje* obvladaš šele takrat, ko ti uspe izostriti pogled na karkoli. Potem ni več razločka med tistim, kar počneš med spanjem in med tistim, kar počneš v budnosti. Ti je jasno, kaj mislim?« [Castaneda, 122].

B. *komentira*. Vsekakor je to zanimiv odlomek, v katerem stari šaman uči vajenca, da je »urejeno sanjanje« kot »izostritev pogleda« na kako stvar, uzrto bodisi v sanjah ali v budnosti, pomembno za *videnje* resničnega sveta – *drugega* in obnem *istega* sveta. In čeprav je enačenje sanj in budnosti nekaj, kar je težko sprejeti, kot je pripomnil tudi vajenec Carlito, je v tem nekaj mamljivega, nekaj, kar je pritegnilo tudi mene v mladih letih ... Zdaj pa brisanje te razlike bolj kot z resničnim videnjem povezujem z Baudrillardovim »popolnim zločinom«. Ali tudi ti, Angelo, misliš na relativizacijo resničnosti, če govoriš o don Juanovem notranjem nasilju?

A. Predvsem se sprašujem, zakaj pa bi sploh hotel »urejati sanje«? Najbrž zato, da bi jih obvladoval, nadzoroval ... Ampak za tem hotenjem se spet skriva volja do moči, notranje nasilje do resničnosti, ki pa neizogibno vodi v skrajno samoto, saj tudi don Juan pravi – *Angelo potegne besedilo najprej* – da »kakor hitro se človek nauči *videti*, se znajde sam na svetu in nič razen norosti mu ne ostane« [*ibid.*, 215]. In tudi zato, ne le zaradi zunanjih okoliščin, sem prej rekel, da se po sadežih spozna drevo. Nasilje do resničnosti, tudi »kontrola sanj«, vodi v samotno norost.

B. Vendar ob tem ne smeva pozabiti, da gre pri don Juanu za »nadzorovano norost«, za »zaustavljanje sveta« s prekinitvijo »notranjega dialoga« – to pa je podobna meditacijska tehnika kot v mnogih drugih duhovnih naukih. Zakaj bi bil

nadzor nad sanjami nasilnejši od, recimo, nadzora dihanja? Saj naše sanje večinoma že zdaleč niso tako lepe, kot jih opevajo romantični pesniki.

A. Spet lahko rečem samo to, da se po sadežih spozna drevo. Glej, tu je še en odlomek, v katerem izvemo, da »zaustavljanje sveta« vodi don Juanovega »bojevnika« k vsesplošni vseenosti:

»... Vse je enako vredno, zatorej nepomembno. Za svoja dejanja, recimo, nikakor ne morem reči, da so pomembnejša kot tvoja; enako velja za karkoli drugega: nič ni bolj bistveno od drugega – se pravi, da je vse enako vredno, zato pa tudi nepomembno.« [Castaneda, 217].

A., *zbadljivo*. Ne boš menda rekel, da se s tem strinjaš, Bruno?

B. *se obotavlja*. Če razumeš te misli dobesedno pa še ločene od konteksta, se seveda z njimi ne strinjam, a treba je upoštevati, da don Juan svoje ključne misli izreka v paradoksih, denimo: »Ko se nauči *videti*, postane človek vse – s tem, da ne postane nič. Kratko malo izgine, da tako rečem, pa je vendarle tu« [*ibid.*, 286] ... In ravno v teh enigmah je don Juan kljub vsem razlikam vendarle nekoliko podoben tebi, Angelo. Sicer pa tudi jaz ne vem, zakaj bi bilo treba iskati neko *drugo* resničnost, če je že té resničnosti, v kateri »živimo, se gibljemo in smo« [*Apd* 17, 28], za nas več kot dovolj, največkrat še preveč ...

A. Ravno to ti hočem reči: pri Castanedi in njemu podobnih novodobnih čarovnikih gre kljub vsemu čaru njihovega početja za neko nasilno spreminjanje resničnosti.

B. Ampak kako naj potem razumemo don Juanove poslovilne besede: »Ta zemlja, ta svet. Za bojevnika ne more biti večje ljubezni, kot je ta« [Castaneda, 586]?

A. Ne vem, Bruno, ti boš to bolje vedel ... Morda ničejansko?

B. *skeptično odkima in se ozre skozi veliko okno kavarne na vrhu Muzeja zgodovine narave, od koder je lep razgled*

na Veliko trato, ki se razteza pred visokimi, v zimskem soncu lesketajočimi se prizmami; in ta pogled ga, usaj za hip, spomni na tisto nazobčano skalovje, po katerem se v don Juanovi drugi resničnosti spreletavajo vidci, »svetlobna bitja«, ki so v *nagualu* povezana s svojimi »tipalkam podobnimi vlakni« [ibid., 235 idr.].

A. *ustane*. Greva na sprehod po parku?

B. *prikima*. Rade volje, Angelo, če imaš še kaj časa zame. Marsikaj bi te rad še vprašal.

A., *kot kak orakelj*. Večnega časa nikoli ne zmanjka, le človeški je prekratek.

* * *

Senci gospodov A. in B. se sprehajata po peščeni poti v parku, med mogočnimi zimzelenimi cedrami. Starejši se mahoma ustavi in se zazre mlajšemu naravnost v sinjemodre oči.

B., *ognjevito*. Kdo si ti, Angelo?

A. *se smehlja*. Me še ne poznaš, Bruno?

B. Poznam te že dolgo, ampak ali ne bom nikoli zvedel, kdo resnično si, človek ali angel ... morda tujec, čeprav domačin?

A. Si prepričan, da res želiš vedeti, kdo sem?

B. *odvrne pogled*. Seveda želim, zakaj bi te sicer to vprašal?

A. Doslej me tega še nikoli nisi vprašal naravnost, meni pa se je zdelo, da je bolje tako.

B. Zakaj – ali je tvoja identiteta skrivnost? Skrivaš kakšno zame neprijetno presenečenje?

A. *nadaljuje sprehod po peščeni potki*. Niti prvo, niti drugo.

B. V čem pa je potem sploh problem?

A. Odkrito povedano, še sam ne vem dobro, kdo sem.

B. *se čudi*. Kako to? Saj menda veš, od kod prihajaš, kdaj si se rodil, kdo so tvoji starši ...?

A. To že vem in ti lahko povem, samo da ne boš razočaran.

B. Brez skrbi, le povej mi o sebi vse, kar lahko poveš.

A. Prav, naj bo ... Rojen sem bil pred dvainštiridesetimi leti v neki vasici v Montani. Moj oče je bil prišlek z vzhoda,

rudarsko službo je našel v zlatokopu. Mati je bila domačinka, deloma indijanske krvi. Imel sem mlajšega brata, ki se je utopil v reki. Starša sta bila zelo nesrečna in oče je začel piti. Spominjam se, kako je doma razgrajal, mamu je večkrat tudi tepel, govoril je, da sem jaz pankrt, ker imam takšne modre oči. Nekega jutra smo našli očeta obešenega na drevesu za hišo. Potem sva z mamu odšla od tam, štopala sva proti vzhodu, selila sva se iz mesta v mesto, mama se je udinjala kot služkinja in pestunja, mene pa je uspela poslati v šole, in ker sem imel odlične ocene, sem dobil štipendijo za študij praktične teologije na UNIVERZIJANI. Ko sem končal študij, sem se pridružil raznim misijonom, prepotoval sem ves svet ... in zdaj sem tu, v SOS.

B. nemo strmi in šele čez nekaj drobcev časa pride do besede. Kaj pa mama? Ali živiš z njo?

A. vzdihne. Ne, mama je umrla pred sedmimi leti in od takrat sem sam.

B. Torej nisi poročen ... in tudi dekleta nimaš?

A. Ne, še sem samski. Nekaj let sem živel z neko dušo, ki mi je bila zelo ljuba, a sva se razšla, ni šlo drugače.

B. Je bilo to že pred mamino smrtjo ali po njej?

A. Po mamini smrti ... in zdaj se predajam tej službi, iskanju izgubljenih duš ... in res sem vesel, da sem te srečal, Bruno. Pomeniš mi več, kot jaz pomenim tebi.

B., sočutno. In zakaj s tisto ljubo dušo ni šlo?

A. Ah ... zanjo, ki je vesele narave, sem preveč čuden.

B. Čuden? Zakaj? Zaradi tvoje preteklosti, zaradi službe?

A. Ne ravno zaradi službe, ampak ...

B. ga prekine, mahoma se spet ustavi, medtem ko misli rojijo v njegovih sivih celicah. Čakaj, čakaj, Angelo – kako pa se tvoja življenjska zgodba ujema s tem, da si me tistega večera, ko sem prvič stopil v tvojo pisarno, že poznal? Ali so ti na SOS pripravili kak moj dosje?

A. Ne, Bruno, to ni bilo potrebno, saj sem te res že poznal.

B. gleda prijatelja naravnost v njegove sinjmodre oči. Ampak kako? Ne razumem. Si bil v svojem prejšnjem življenju resnično naš vaški Anželo? A tudi to se časovno ne ujema ...

A., *skrivnostno*. Vse se ujema na neki *drugi*, višji ali globlji ravni ... Sicer pa si me tudi ti takoj spoznal, ko si stopil skozi vrata.

B. Seveda, ko pa si tako podoben mojemu staremu Anželu!

A. *se trpko nasmehne*. Bruno, stvari niso tako preproste, kot se zdijo na prvi pogled. Obenem pa so preprostejše, kot si mislimo.

B. Spet mi zastavljaš uganke, Angelo! Priznati moram, da sem se že večkrat vprašal, ali ti sploh veš kaj *več* od mene?

A., *zelo človeško*. Nič več od tebe ne vem, kvečjemu manj.

B. Ampak zakaj jaz *mislim*, da ti veš veliko več od mene?

A. Zato ker ti *skupaj* z mano veš več, kot bi vedel sam.

B. To si lepo povedal, čeprav mi ni kaj bolj jasno ...

Zdaj sta gospoda prišla do tiste klopi ob bregu ribnika, kjer sta pred nekaj dnevi opazovala črnega laboda.

A. Danes ga ni tu blizu.

B., *odsotno*. Koga ni blizu?

A. Črnega laboda ... Morda pa še pride.

B., *nejevoljno*. Zdi se mi, da te razumem vse manj, namesto da bi te razumel vse bolj ... Ali me hočeš spraviti ob pamet, Angelo?

A., *z angelsko blagostjo*. O, bog ne daj! ... Vendar mi ne moreš očitati, da te nisem opozoril.

B. Opozoril na kaj?

A. Da boš morda razočaran ob moji življenjski zgodbi.

B. *se utrujen usede na klop*. Saj nisem razočaran, samo ne razumem, kako je mogoče, da ti, tu na drugi strani oceana, poznaš ne samo mene, temveč se spominjaš tudi našega starega Anžela, ki je jeseni umrl tam daleč: da veš za njegove misli, da včasih kaj poveš natanko z njegovimi besedami ... Le kako lahko veš za vse *naše* spomine, če pa nisi bil takrat zraven, niti ti nisem pripovedoval o tem?

A., *s sijočimi očmi*. Bruno, vse ti povem, zdaj ne gre več drugače: *ti sam* si me povabil v *svoje* spomine, v katerih so seveda tudi stari Anželo pa Marija in Janez ...

B., *osuplo*. Jaz da sem te povabil!? V *moje* spomine?

A. *mirno prisede na klopco*. Tako je, in to se zgodi nevede, nezavedno, saj si to zaželi duša, ne razum ...

B. Kaj takega!

A. Morda boš lažje razumel, če se spomniš na tisto Proustovo misel, ko se na meji sanj in budnosti sprašuje, »kdo mi bo trdil, da v vsej tej *gmoti*, ki mi je neznana, ni spominov, ki bi segli daleč nazaj onkraj mojega človeškega življenja?« [Proust (4), 451].

B. Ja, ampak Proustovo *Iskanje izgubljenega časa* je literatura.

A. *odkima*. Saj sam veš, in to bolje od mene, da Proustu ne gre zgolj za literaturo, za *resničnost* preteklosti mu gre ... Sicer pa te lahko spomnim tudi na filozofa Dereka Parfita – o njem si nam ti sam govoril takrat na vrtu, spomladi – ki pravi, da poleg osebnih spominov obstajajo tudi »neosebni« spomini, lahko bi jim rekli tudi »drugoosebni« spomini, kar pomeni, da je načeloma mogoče, da si človek priključ v svoj lastni spomin nekaj, kar je doživela neka *druga* oseba [gl. *Pomlad*, 122].

B. Seveda se spominjam te Parfitove misli, ki se mi zdi še vedno zanimiva in lepa, vendar nikoli nisem zares verjel, da je resnično mogoče imeti spomine *drugih*, namreč kot *lastne* spomine.

A. To je res težko doumljivo – in vendar *je* mogoče: prav to se namreč dogaja meni, že od mladih let dalje.

B. *se ne neha čuditi*. Ali prav razujem, da imaš ti, Angelo, možnost priklicati spomine drugih duš? Kako to storiš? Ali jih imaš v sebi kot nekakšne zrcalne spomine?

A. *se prijazno smehlja*. Natanko to! Vendar imam zrcalne spomine le tedaj, če si druga duša to želi in če se mi dovolj približa – tako da v mojem spominu ni več zgolj njena senca, temveč njena živa duša.

B., *nejeverno*. Domnevam, da so te tudi zato zaposlili pri SOS?

A. *prikima*. Ja, pa zaradi moje zmožnosti empatije: ni namreč dovolj, da imaš zrcalne spomine drugih duš, z njimi moraš tudi čutiti, sočustvovati, vanje se moraš znati vživeti.

B. Kaj pa Lun in Ras, imata tudi onadva to čudežno sposobnost, da se lahko vživita v spomine drugih?

A. Kolikor vem, nimata tolikšnega empatijskega kvocienta kot jaz, imata pa bolj razvite nekatere druge »paranormalne« zmožnosti, kot jim pravijo nepoučeni ... Saj je vsaka duša samosvoja, enkratna.

B. In zaradi teh posebnih zmožnosti vam pravimo »angeli«?

A. Zakaj smo angeli, pravzaprav sam ne vem. Dejstvo pa je, da takšnih zmožnosti nima vsak človek. Zase ne vem, od kod so se vzele, morda resnično od nekje *drugje*, iz nekega drugega, čeravno ne angelskega sveta ...

B. Kaj pa o vsem tem pravi znanost?

A. Vem le to, da še ni znanstveno raziskano, kako in zakaj nastanejo »paraspomini« (ali »kvazispomini«, kot jih nekateri imenujejo, tudi Parfit) – vendar vsak dan sam *izkusim*, da zrcalni spomini resnično so, še več, da delujejo med ljudmi, da zbližujejo duše.

B. Tudi s telepatijo?

A. Morda, čeprav s tem izrazom zgolj poimenujemo neki parafenomen, ki še ni pojasnen. Znanstveniki pravijo, da imajo pri empatiji bistveno vlogo zrcalni nevroni v cingulnem korteksu, pri paraspominih pa tudi hipokampus ... vendar se jaz na to bolj malo spoznam.

B. Kaj pa vaše sinjemodre oči, imajo kako zvezo z zrcalnimi nevroni?

A. Preveč me vprašaš, Bruno, žal tudi tega ne vem. Doslej me ni še noben znanstvenik povabil v svoj spomin ... Morda pa bodo nekega dne res odkrili gen, ki povezuje oboje, sinjemodre oči in zmožnost zrcaljenja spominov.

B. *pobere kamenček, se z njim igra nekaj drobcev časa, potem ga vrže v jezerce, da zrcalna gladina rahlo vzvalovi.* Še nekaj mi povej, Angelo: kako je s spomini tistih duš, ki so že mrtve – ali lahko zrcališ tudi té?

A. Seveda, saj duše ne umrejo, vselej zapustijo sledi na gladini sveta, in zato jih lahko mi, ki smo še živi, prikličemo v spomin.

B. tuhta, zase. Ja, zdaj se skrivnostni lik mojega angela (tu Angela, tam Anžela) končno sestavlja v razumen portret. Zdaj vem, zakaj je takrat v stolpu SOS rekel »prav vsega se spominjam«, zdaj razumem njegove na videz domišljave besede »angeli nikoli zares ne umremo«, in zdaj mi je postalo jasno tudi to, zakaj je stari Anželo tolikanj ponavljal, da »vsak človek ve tudi tisto, česar ne ve, da ve«, in ne nazadnje, od kod je poznal heidelberško učenost ...

A. ga dregne. Si zaspal, Bruno?

B. Ne, ne, ravno nasprotno, tako buden že dolgo nisem bil ... Še nekaj mi povej, Angelo: kako veš, ali si odsotna duša sploh želi, da se spominsko zrcali v tebi?

A. Vem, ker me pritegnejo samo tiste sledi, v katerih je zapisana tudi njihova želja, »sila spomina« ... to se čuti, to se vidi.

B. Vendar le, če si angel?

A. Angeli to res vidimo jasneje, toda noben dar ni zastoj.

B. Hočeš reči, da je ravno v tvojih angelskih zmožnostih tisto čudaštvo, zaradi katerega sta se razšla z drago dušo, ki si jo prej omenil?

A. Uganil si, prav to je naju ločilo.

B. zakroži s svojo sprehajalno palico po nebu in z njo pokaže na vodometa, ki vznikata iz jezera kakor umetelno oblikovano drevo s tisočnimi kapljičastimi listi. – Ločujemo se kakor kapljice, ki se iz istega izvira razpršijo v prostor in čas, v svet.

A. Res lepa primera, mojster ... Sicer pa imajo, tako kot kapljice, tudi naši spomini, v katerih se zrcalimo, skupen izvor.

B. Misliš v stvarniku?

A. Ja, čeprav ni nujno, da greva tako daleč nazaj. Če ostaneva bližje, lahko rečeva, da je skupen izvor tvojih in mojih spominov – pisec te knjige.

B. Katere knjige? Knjige sveta?

A. Ne, bolj konkretno, še bližje: pisec prav *te* knjige.

B. Spet te ne razumem ... Je to neka tvoja nova uganka?

A. Je, vendar je njena rešitev lahka: avtor knjige *Štirje časi*.

B. Ne vem zanjo, nisem je bral.

A. Seveda je še nisi prebral, saj jo še živiš, v njej bivaš, v njej zdaj si, Bruno, kakor tudi jaz, poleg vseh drugih senc, od blizu duš.

B. Kdo pa ti je to povedal?

A. Avtor sam, saj se tudi vanj lahko vživim, tudi njegove spomine lahko zrcalim ... čeprav le takrat, ko sam to želi in me pokliče, takrat, kadar me postavi na oder.

B. Torej smo, v vsaj nekem višjem smislu, prav vsi – avatarji?

A. Res je, vsi smo avatarji, obenem pa tudi demiurgi.

B. Misliš v virtualno-realnem svetu?

A. Tudi tako lahko temu rečeš, če hočeš.

Iz ločja ob bregu pridrsi po zrcalni gladini črn labod, in ko neslišno pluje mimo belega lokvanja, njuna odseva kakor virtualni šarnir podvajata resničnost sveta.

A. Vidim, Bruno, da si kljub vsemu razočaran ... Najbrž bi bilo vseeno bolje, če me ne bi bil vprašal, kdo resnično sem.

B. Nikakor ne, Angelo, saj s tem, kar si mi povedal, skrivnost ni nič manjša, le jasnina je večja.

A. Zdaj pa že ti govoriš v ugankah!

B. Vsekakor si mi zdaj, ko si mi to povedal, še bližji kot prej.

A. Hvala, da tako misliš in čutiš ... Sicer pa še sam ne vem, kdo resnično sem in od kod prihajam, čeprav vem, da sem bil rojen tam nekje med gorami, v Montani.

B., *s senčico žalosti*. Ampak čez nekaj dni se bova morala že posloviti, jaz se vračam domov.

A., *s sinjemodrimi očmi*. Ne skrbi, Bruno, ne bom te zapustil.

B. Hočeš reči, da te bom tam spet srečal, onstran oceana?

A. *se samo nasmehne in tedaj zazvoni njegova tablica, potegne jo iz žepa in pogleda na zaslon*.

B. Te kličejo, Angelo?

A. Ja, vrniti se moram v službo, gor v stolp.

B. Danes pa še nisi nič zapisal o najinem pogovoru ... Mislim, za tvoje poročilo?

A. Današnje poročilo bom napisal pozneje, saj se spominjam vsega, o čemer sva govorila.

B. *prikima*. Ti že veš ...

A. *pa je s svojimi mislimi že nekje drugje in zato se hitro poslovi*. Na svidenje, Bruno, in še enkrat hvala za obisk pri Sibili! Čim prej bomo proučili posnetek njenega logosa, tudi JABOLKO ga želi slišati, in potem se spet sestanemo z Lunom in Rasom, vsekakor še ta teden, pred tvojim odhodom ...

B., *zdaj spet sam, s svojimi dolgimi, ležernimi koraki odhaja iz parka k najbližji postaji metroja in spotoma pre-mišlja o vsem, kar mu je A. danes povedal in zaupal*. – Ampak vseeno ostaja marsikaj nejasno, *si reče, potem pa doda v mislih*: in prav je tako, saj vse ne more in ne sme biti jasno, vsaj ne prezgodaj ...

V dolini smrti

POSKUS ZAPISA NEKIH SANJ

»Človek je le sence sen!«
(Pindar, *Osma pitijska oda*)

Jutro je sivo in mračno: kakor da se moraste sanje, iz katerih se je duša komaj prebudila, kot kakšna lepljiva megla vlečejo iz noči v dan. Ko dvigne glavo s preznojene blazine, da bi preveril, ali so koordinate resničnosti še tako urejene, kakor so bile, ko je zvečer padel v sen, presenečeno ugotovi, da zdaj vidi svojo celico v hotelu DRUGO ŽIVLJENJE *drugače*, čeprav *realno* ni nič drugačna kot prejšnji večer in že skoraj mesec dni, odkar je postala njegov popotniški dom. Posamezni predmeti, miza, omara, postelja, ogledalo, se sicer niso spremenili, nekaj pa se je »sistemsko« premaknilo v njegovem videnju teh predmetov, vsega tega prostora: kakor da oblika in postavitve stvari ne bi bili določeni »po sebi«, temveč odvisni od njegovega pogleda, ta pa je zdaj še sanjsko zapreden v tisto meglo. Zdi se mu, kakor da bi bil svet dvojen, zlepljen iz dveh ločenih slojev, spečega in budnega, notranjega in zunanjega, med katerima je čez noč prišlo do nekakšnega faznega premika.

Naposled se odloči, da bo vstal, vrže odejo s sebe, se dvigne in obsedi na robu postelje z rokami v laseh. »Pa kaj je zdaj to? Saj včeraj nisem nič pil ...« in medtem ko zre v svoje gole noge na zelenem tapisomu, se v njegovi glavi še vedno prikazuje tisti strašni prizor iz doline smrti: razkrajja se *njen* obraz, izpuhteva v meglico, ki se kot vetrič zavrtinči okrog skalovja ... »Morda preženem to môro, ko spijem kozarec vode in si umijem obraz,« si reče in stopi v kopalnico.

Potem ko si z vodo osveži obraz, obstane pred ogledalom še nekaj dolgih drobcev časa. Morasta megla le počasi hlapí

in dobro mu dene, če se gleda v zrcalu, saj je odsev jasnejši od odsevanega. »V tej glavi, za temi očmi, je ves moj svet: tu notri je vse, kar vidim, slišim, čutim, mislim ...« Kljub postopnemu bistrenju slike sveta pa okleva z vrnitvijo v sobo, da ga ne bi njene fluidne koordinate spet presenetile s kako novo tujostjo. Ob tem se spomni, kako je bil nekoč davno – takrat ko je v mladosti lahkomišno izzival trdnost sveta s popularno halucinogeno substanco – po nekem slabem *tripu* še nekaj dni ali celo tednov izgubljen v svojem rojstnem mestu. Pri takšnih »malih slabostih«, psihedeličnih recidivih sredi belega dne, se mu je v hipu spodmaknila celotna struktura znanega prostora, kakor da bi bil popoln tujec tam, kjer sicer še vedno pozna vsako ulico, malone vsako hišo, ne more pa več prepoznati celote, ki omogoča orientacijo. Takrat je res *videl* svet drugače – to pa zato, ker ga je *misli* drugače. Morda bi temu lahko rekli »zaustavljanje misli« ali celo »zaustavljanje sveta« (prosto po Castanedi), toda cena te drugosti, zlasti če bi se začela spreminjati v neko novo vsakdanjost, bi bila previsoka, kajti tista domnevno »nadzorovana« norost se lahko kaj kmalu preobrne v povsem nenadzorovano, ki dušo pripelje naravnost na kliniko ...

Slednjič le odvrne pogled od svoje izostrene podobe v zrcalu in stopi nazaj v sobo, sname z obešalnika haljo, si jo ogrne in se usede za mizo, na kateri ga čaka še zaprt notesnik. Na levi ob kompjuterju stoji bučasta namizna svetilka, na desni pa vazica iz motnega stekla, v katero so namesto cvetja vtaknjeni trije svinčniki: rumen, rdeč in zelen – to je pravo malo predmetno tihožitje: *nature morte*, mrtva narava, ki pa ni nikoli živela, zato tudi mrtva pravzaprav ni. Sicer pa noben predmet ne »živi«, dokler ga pogled le bežno premerja, dokler le drsi čezenj – tedaj pa, ko se pogled ustavi na predmetu, ko se zbere v neki stvari, recimo v buči svetilke, ta stvar začne »dihati«: najprej se rahlo, komaj opazno napne, potem se spet malo skrči, po nekaj raztezkah pa ni več nobene dvoma, da glinena buča res diha – in medtem ko se čas v samem pogledu ustavlja, je dihanje stvari vse bolj očitno: kmalu spoznaš, da diha v ritmu *tvojega* dihanja, in nazadnje

pomisliš, da ta stvar zdaj diha namesto tebe, žive sence, ki se v teh preveč budnih sanjah razblinjaš, umiraš v sebi, ko oživljaš tiho-žitje sveta.

B. odpre pokrov notesnika in premišljuje. Najprej moram poklicati Marijo. Upam, da je z njo vse v redu, saj projiciramo v sanjske mōre le svoje lastne strahove in demone ... *Toda na drugi strani oceana NEBKO zvoni v prazno.* Marija verjetno še ni prišla domov, ob torkih ima šest ur pouka, *si reče B.* Poklical jo bom pozneje, zdaj pa poskusim zapisati nocojšnje sanje, da se jih čim prej odrešim. Ampak kako naj se tega lotim? Kako naj jih ujamem v misli in besede? – »Kako bi temno, nedoločeno gmoto spanja, ki sem ga pravkar preživel, spravil v okvir časa«? [Proust (4), 449] – Kajti zato, da bi se odrešil te »temne gmote«, ni dovolj, da iz nje oblikujem neko domišljijsko zgodbico, saj je preveč *resnična*. Ampak po drugi strani, če skušam izostriti svoj spomin na sanjske podobe, se isti hip začnejo razblinjati, izginjati v meglici – tako kot se je v njih samih razkrajal *njen* obraz! Najbrž se moram najprej vprašati, kako se je sploh porodila ta nočna mōra. Z včerajšnjim pogovorom o Castanedi? Ali pa se mi je skotila v sanjah kot spačeni odsev tistega trilerja, ki sem ga zvečer, le iz utrujenosti, gledal na televiziji? A kako naj vem, katere sanjske podobe prihajajo od »zunaj«, iz sveta, in katere od »znotraj«, iz mene samega, iz mojih osebnih spominov in čustev? Saj še tega ne vem, do kod segam »jaz sam« in kje se začne »svet«. In čeprav je resničnost vselej dvojna, celo mnogotera, ni jasne ločnice med mano in svetom, kakor je ni med sanjami in budnostjo ... Zato bo morda še najbolje, da poskušam nocojšnje sanje zgolj dokumentirati, jih zapisati kot neko spominsko poročilo, suho in čim bolj preprosto, brez kakega posebnega prizadevanja za »literarnost« tega zapisa.

Vsak ima svojo dolino smrti, čeprav je smrt vsem skupna. Dolina, ki se nam prikaže v sanjah, najbrž ne bo kraj naše resnične »poslednje bitke«, kot pravi odhodu s tega sveta Castanedov vrač don Juan, vendar brez vsake povezave verjetno tudi nista.

B. piše. Nocoj sem sanjal, da so za menoj v dolino smrti prišle moje tri žene (nekako tako, kot so se v realnem svetu po Castanedovi smrti odpeljale njegove tri žene v Dolino smrti). V svojem življenju sem dejansko imel, poleg nekaj kratkotrajnejših zvez, tri žene (čeprav sem bil uradno poročen samo z eno), sicer ne vseh treh skupaj kot Castaneda, temveč v različnih »življenjih« mojega življenja. Tretja in tudi, upam, moja zadnja žena, je moja sedanja življenjska sopotnica *M.* Včasih se poigravam z mislijo, katera izmed teh treh žená mi bo družica tam, »onstran«, v nebesih ali peklu (najverjetneje v vicah, ha!), namreč če obstaja – če *bi* obstajalo – *realno* onstranstvo. Kar se mene tiče, bi sedaj seveda izbral *M.*, ki pa je sploh še nisem poznal v času, ko sem živel z drugima dvema, najprej z *Ba.*, potem s *Ka.* Torej je že sama predstava, četudi zgolj sanjska, da v svoji dolini smrti srečam vse tri skupaj, precej bizarna. No, in v teh sanjah je bilo naše srečanje – pravzaprav le *moje* srečanje njih, ki me niso videle, čeprav so me iskale – še bolj bizarno zato, ker so se tja pripeljale z oranžnim hroščem in se ustavile natanko na tistem mestu ob puščavski cesti, kjer sem jih jaz, skrit za skalo, lahko opazoval, kot da bi jih imel na dlani.

Ne bom obnavljal vsega, kar so govorile, ko so stopile iz avta in se razgledovale po samotni dolini, sicer pa tega niti ne bi mogel, saj se spominjam samo nekaterih stavkov. *Ka.*, ovita v nekakšno rumeno meglico, je pokazala proti večernim gorám in rekla: »Morda je nekje tam, za tistim grebenom?« *Ba.* je iz svojega rdečega vrtinca pripomnila: »Gotovo je bliže, saj slišimo krakanje vran.« *M.* pa ju je, plapolaje v svoji nežni, modrozeleni avri, spomnila: »Nabрати moramo šopek rožic ...« Tako nekako so govorile, moje žalovalke, seveda ne čisto tako, ampak v tem smislu. To z rožicami me je ganilo, najrajši bi nemudoma razprl krila in poletel tja k *M.*, toda – bog mi odpusti – pomislil sem, kako bi se znebil *Ka.* in *Ba.*, da bi bil sam z njo. Saj bi ju rad srečal ob kakšni drugi priložnosti in poklepetal z njima o starih časih in spominih, ampak tu, na kraju moje »poslednje bitke«, si tega res nisem želel, ker sem hotel ostati na pragu večnosti sam s svojo *zdaj* prvo in zadnjo, najdražjo senco *M.*

Ja, in medtem ko sem takole tuhtal, so moje tri gracije, vsaka v svoji barvi, tam na pusti planjavi pri oranžnem hrošču (moje sanje so skoraj vedno barvne), ki je stal sredi doline smrti tako tuj kot kak lunarni modul – nabirale rožice za moj grob! Iz razpokane skorje suhe zemlje je tu in tam poganjil kak grmiček, puščavska zél, v daljni bližini pa je raslo tudi nekaj večjih kaktusovih osamelcev, ki gotovo lepo cvetijo, če se jim približaš. Zaprhtal sem s krili, zaskrbelo me je, kako se bo vse to končalo. S široko razprtih sanjskim očesom sem se oziral naokrog, da bi našel kakšno pomoč, čeprav ne vem, od kod sem jo pričakoval v tej deželi, kjer samotni ptičji kriki poglabljajo tišino med gorskimi grebeni, ki s svojimi dolgimi sencami ostro režejo svetlobo in temo, in kjer se, tam daleč na obzorju, morda že na koncu poti, z gladine belega jezera lesketajo mavrični kristali in čarajo fatamorgane. (Seveda sem že kdaj prej videl fotografije iz narodnega parka DOLINA SMRTI.)

In ko so se moje tri žene, prva z rdečo, druga z rumeno, tretja s turkizno rožico vračale k oranžnemu hrošču, sem pomislil in se zbal, da se bodo odpeljale naprej, vse tri, tudi M. – Kaj naj storim? sem se spraševal. Kar na lepem se jim ne morem prikazati, ne morem kar poleteti tja k njim, saj me ne bi prepoznale, najbrž bi se me ustrašile in pobegnile, ne da bi sploh pomislile, da sem to jaz ... Tedaj pa sem se domislil: na pomoč bom poklical dimčka! Brž sem zdrdral tisto pravo čarovno abrakadabro (v sanjah to deluje) in že se je zavezniški dimček izvil iz praznine neba in se kot kak plešoč šaman zasukal okrog mojih treh gracij. – *Ka.*, najmlajša, se je spomnila prva: »Punce, kaj pa, če potegnemo en dimček, preden gremo naprej?« Drugi dve sta se strinjali, da je to odlična ideja, posedle so se v krogu na razdrapano tla in si prižgale pipico ... In zdaj spet ne bom obnavljal vsega njihovega klepeta, saj se niti ne spominjam vseh podrobnosti, močno pa se mi je zarezal v sanjski spomin dramatični zaključek. M. je predlagala: »Ostanimo nocoj kar tu, morda nas bo on lažje našel kot me njega.« *Ba.* je skočila kvišku: »Kaj si znorela? Ponoči nas tu, sredi puščave, lahko

napadejo šakali ...« In tudi *Ka.* ni bila pripravljena na kaj takšnega, zato je dodala: »Gotovo bo tu zelo mraz, premalo sem se oblekla ...« Ob tej mlačnosti in malobrižnosti je *M.* ogorčeno vprašala: »Sta ga vidve sploh kdaj ljubili, če vama je tako vseeno zanj?« *Ka.* se je najprej malce potuhnila, potem pa se je precej jezno pridušala: »Kaj pa misliš, seveda sem ga ljubila, še preveč, on pa me je zapustil!« In *Ba.* je k temu realistično dodala: »Tudi jaz nisem prišla sèm ravno umret, samo posloviti sem se hotela od njega, pred nočjo moram nazaj ...« (Nekako tako so govorile, seveda ne čisto tako, ampak v tem smislu.) Čez nekaj drobcev večnosti pa je *M.* stresla pepel iz pipe in naznanila: »Če pa je z vama tako, se kar vrnita v mesto, jaz grem sama naprej, tja k mojemu ljubemu!« Ob teh odločnih besedah je urno zasukala svoj turkizni soj in se napotila prek kamnite planjave, k vse daljšim sencam skalnega gorovja. *Ba.* in *Ka.* sta klicali za njo, da se zjutraj vrneta, da prideta prav sèm ponjo, vendar *M.* tega ni več slišala ... jaz pa, nesrečni sanjavi duh, sem razpel krila in ji sledil v velikih krogih, saj sem vedel, da me bo popeljala na kraj »poslednje bitke«.

V tem trenutku bi se B. lahko prebudil – in zdaj, zjutraj, mu je žal, da se ni – toda neka premočna želja ga je gnala naprej, še globlje v sanje, da bi prišel do dna svoje doline smrti. Kot da ne bi vedel, da tista duša, ki želi spoznati poslednjo resnico, že pred ciljem zgori v njenem temnem plamenu. Ali pa se iz sanj vrne nazaj v svet ...

B. piše dalje, čedalje težje. V dolini smrti je globoka tema, čeprav do jutra ni več daleč. Sklanjam se nad njen izmučen, od žeje izsušen obraz, ki sije v turkizni svetlobi, kakor iz globine temnega jezera. S skrajnim naporom odpre oči, v njih se zrcali začudena groza: »Ptič si? Vran?« – Tedaj začnem govoriti človeške besede, govorim stavke za stavkom, nizam misel za mislijo, kličem spomin za spominom, saj vem, da jo ohranjajo pri življenju le moje besede, vem, da ne smem pretrgati toka žive govornice, da ne smem

odvrniti pogleda od njenega ljubega obličja, sicer bo začelo bledeti, začelo se bo razkrajati ... A tudi mene so te sanje že na smrt utrudile, želel bi zaspati, želel bi se prebuditi iz te nočne môre, bodisi v dan bodisi v noč, samo ven iz tega »vmesnega stanja« med življenjem in smrtjo. In ko se moje besede trgajo, ko moj pogled peša, zaslišim njen tih šepet: »Ljubim te, dragi, vse drugo je odveč: prišla sem k tebi, za vedno!« – In tedaj se njeno drago obličje, ki vse bolj zamolklo tli v turkizni svetlobi, začne razkrajati v mojem pogledu: njen obraz prepredejo razpoke, sprva so drobne, z bežečim časom pa se vse bolj razpirajo, in jaz se brezupno upiram temu razkrajanju, govorim si, da moram zbrati v sebi moč, da spet izostrim njeno podobo, saj vem, da živi le še kot moja budna sanja, toda neka strašna, nepremagljiva moč nadaljuje svoje razkrajajoče delo, in tik pred sončnim vzhodom, ki trpečim dušam prinaša odrešitev, zaveje rahel vetrič po dolini, zakroži nad skalovjem in se zviije v rdečkasto meglico, ki ovije mojo ugašajočo senco, ji vzame pogled in strdí oči – in ko razpnem krila, da poletim za njeno dušo k soncu, leži tam pod mano, na kamniti goličavi, samo še lobanja, lupina minulega življenja ...

Potem ko B. spet dvigne pogled z zaslona svojega notesnika in se zazre skozi okno v zimsko jutro, prav dobro vé, da je ta zapis sanj iz doline smrti vendarle preveč literaren, da bi bil resničen – in zato, da bi bolje izrazil, s tem pa morda tudi pregnal svojo tesnobo, ki mu je ni uspelo pregnati z lastnimi besedami, si zdaj prikljče v spomin tiste veliko bolj resnične besede v pesmi Emily Dickinson:

My life closed twice before its close –
It yet remains to see
If Immortality unveil
A third event to me

So huge, so hopeless to conceive
As these that twice befell.

Parting is all we know of heaven,
And all we need of hell.¹¹⁵

* * *

Sonce je že pregnalo meglice nad prizmatičnim mestom, ko B. iz hotela DRUGO ŽIVLJENJE znova pokliče svojo drago čez ocean: medtem se je vrnila domov in zdaj se mu po NEBKU smehlja z zaslona.

M., živahno. Kaj je s tabo, Bruno? Nekam bled si videti.

B., čim bolj stvarno, noče biti patetičen. Nocoj sem sanjal tvojo smrt.

M. vzklikne. Ojej! ... Kakšna pa je bila?

B., z grenkim nasměškom. Kot kak vetrič, rdečkasta meglica med skalami ...

M. se čudi. Potem pa ni bila strašna?

B. dvigne obrv. Hm ...

M. zavzdihne. No, kot vidiš, ni bila tista prava ... Kaj pa – (Itđ., njun jutranji klepet se nadaljuje.)

¹¹⁵ V slovenskem prevodu Marta Ogna: »Življenje pred zastrtjem svojim se mi je zastrlo dvakrat – / Zdaj treba je ugotoviti, / Če mi Nesmrtnost namerava / Še tretje doživetje odgrniti, // Tako neznansko in tako brezupno neumljivo / Kot prejšnji sta bili. / Slovo je vse, kar o nebesih vemo, / In hujšega pekla nam treba ni.« [Dickinson, 100]. – Zadnja dva verza je prevedel tudi Jure Detela za svoj esej o tej pesmi: »Odhod je vse, kar nebes poznamo, / in vse, kar nam je treba pekla« [Detela, 229–31 in 418].

Virtualni svetovi v realnem času

VELIKI ESEJ IZ NOTESNIKA SENCE B.

Prvi val fascinacije ob nastajanju virtualnih prostorov in s tem »vzporednih svetov«, ki jih poraja digitalna tehnologija, se je valil čez svet v realnem času zadnjih dveh desetletij minulega stoletja in je sprožil vrsto filozofskih refleksij o tej ne samo tehnološki, ampak tudi zgodovinsko-kulturni prelomnici moderne dobe: takrat so filozofi in sociologi Jean Baudrillard, Paul Virilio, Vilém Flusser idr. pisali odmevne razprave o virtualni realnosti, ki nastaja iz hitrega razvoja kibernetike oz. informacijske tehnologije. Kompiuterska virtualna realnost močno vpliva na vizualne umetnosti, zlasti na video performanse, pa tudi na nekatere avantgardne književne žanre, še posebej na »kiberpank« literaturo kot posebno vejo znanstvene fantastike, »ki to ni več« – naj tu samo omenimo dva slavna tovrstna romana: *Nevromant* Williama Gibsona (*Neuromancer*, 1984) in *Snow Crash* Neala Stephensona (1993).¹¹⁶ V tem prvem velikem valu virtualne realnosti so se v slovenskem kulturnem in teoretskem prostoru z njo največ ukvarjali filozofi-esteti in teoretiki likovne umetnosti, zlasti Janez Strehovec v knjigah *Virtualni svetovi* (1994) in *Tehnokultura – kultura tehna* (1998) ter Marina Gržinič z razpravami, zbranimi v knjigi *Estetika kibersveta in učinki derealizacije* (2003). V času

¹¹⁶ Gibsonov *Nevromant* je preveden tudi v slovenščino, k njemu se bomo še vrnili, Stephensonov *Snow Crash* sicer (še) ni preveden, velja pa za literarnega predhodnika spletnega interaktivnega portala SECOND LIFE; v tem romanu ljudje izstopajo iz grobe kapitalistične vsakdanjosti v »Metaverzum«, kjer začenjajo novo življenje kot »avatarji«, kot projekcije »našega ega v virtualno telo« [gl. Kogovšek, 34]. O odnosu med kiberpankom in »avantpopom« v ameriški književnosti ob koncu stoletja piše Mojca Krevel v knjigi *Izvidniki v puščavi resničnosti* (2010), kjer tudi duhovito parafrazira Descartesa: »Povezujem, torej sem«, sicer pa analizira predvsem pomen in vpliv mrežnega kibernetkega »hiperteksta« na literarno pisanje.

prvega velikega vala virtualne realnosti je izšel tudi zanimiv zbornik *Virtualna resničnost* (ČKZ, 1992).¹¹⁷

V tem eseju bomo obravnavali predvsem vprašanje, kakšno vlogo, vpliv in pomen ima *virtualna realnost* (VR) na našo »pravo« realnost dandanes, kaki dve (ali tri) desetletji po njenem prvem valu, tj. v času drugega velikega vala kibertehtnologije, potem ko so s svetovnim spletom postali virtualni prostori/svetovi *interaktivni* v odnosu do »realnega sveta« in do nas samih, ko nastopajo v našem »realnem času«. ¹¹⁸ Lahko bi rekli, da se zdaj kiberumetnost že vključuje v samo svetovno *realnost*, seveda pa slednja še ni nujno tista ontološka *resničnost*, ki jo filozofija išče od predsokratikov dalje (in v tem iskanju nemalokrat obupuje). Baudrillardov »popoln zločin«, zabris razlike med virtualnostjo in realnostjo/resničnostjo, ima namreč v sebi vendarle neko osnovno napako, saj ne upošteva ali vsaj premalo upošteva tisto, kar je bistveno: *resničnost zavesti, duše, duha*. Obenem pa je očitno, da je »nevarnost« moderne tehnike, na katero je opozarjal Heidegger, dandanes še večja, bolj zakrita v svoji samoumevni univerzalnosti, kot je bila v prejšnjem stoletju. Zato bo naše vprašanje v tem eseju bolj ontološko in/ali epistemološko kot estetsko: kaj pomeni razvoj kibertehtnike za naše pojmovanje in občutje same *resničnosti*? Seveda ima to temeljno filozofsko vprašanje tudi pomembne etične, socialne, psihološke ter umetniško-estetske vidike in konsekvence. Da bi bolje razu-

¹¹⁷ V tem zborniku je objavljen intervju z enim izmed tedanjih protagonistov (in sedanjih kritikov) virtualne realnosti Jaronom Lanierjem, ki govori tudi o virtualnem dotiku oz. tipu (haptične rokavice, tedaj še zelo okorne, je prvi izdelal Tom Zimmerman za igranje kiberkitare). O virtualnem vidu pa Lanier pravi sledeče: »Zamislite si izmenjavo oči. Svoje virtualne oči zamenjaš s partnerjevimi in obratno, tako da vidiš tisto, kar gleda tvoj partner ali partnerka« [*Virtualna resničnost*, 134]. Sliši se zelo mikavno, sploh če se s tem povečuje naša zmožnost empatije, po drugi strani pa je takšna »menjava duha« tudi precej strašljiva [*cf.* Sheckley].

¹¹⁸ Rob Shields v knjigi *Virtualno* (2003) upravičeno ugotavlja: »Z digitalizacijo in prikazovanjem informacij na video-zaslonih postaja kompjuter pomemben filter, skozi katerega izkušamo realno <the real>« [Shields, 69]. Virtualno označuje takole: »Virtualno je idealno, vendar ni abstraktno; je realno, vendar ni aktualno« [*ibid.*, 43]. VR pa razume kot »kompjutersko generirano simulacijo ali prezentacijo nekega okolja, v katerem ima uporabnik občutek, da je v njej fenomenološko prisoten ali potopljen <sensation of immersion>« [*ibid.*, 54].

meli različne vidike VR ter odnos med njenim prvim in drugim valom, se najprej spomnimo na nekatere bolj znane filozofske refleksije prvega vala; in ker smo o Jeanu Baudrillardu, ki je bil pri tem nedvomno osrednji avtor, govorili že v prejšnjih poglavjih, tu začnimo z Vilémom Flusserjem.¹¹⁹

Čas kibernetškega optimizma

Vilém Flusser (1920–1991), filozof in komunikolog, teoretik fotografije in nasploh »tehno-slike«, po rodu praški jud, ki je leta 1940 emigriral v Brazilijo in po letu 1972 živel in predaval po Evropi, predvsem v Franciji in Nemčiji, začenja svoj znani esej *Digitalni vitez* z besedami:

»Pred našimi nejevernimi očmi se iz računalnikov pojavljajo alternativni svetovi: iz točkovnih elementov nastajajo črte, površine, kmalu tudi telesa in gibljiva telesa. Ti svetovi so barvni in zvoneči, v kratkem pa jih bomo verjetno tudi tipali, vonjali in okušali. To pa še ni vse. Gibljiva telesa, ki se že pojavljajo iz komputacij in bodo kmalu tehnično realizirana, bodo opremljena z umetnimi inteligencami vrste *Turing's man*. Tako bomo z njimi vzpostavili dialoške odnose ...« [Flusser, 52]

V teh ugotovitvah, ki jih je Flusser napisal pred nekaj desetletji, je gotovo več kot ščepec resnice, in čeprav današnji kompjuterji¹²⁰ še ne morejo opraviti Turingovega testa (tj.,

¹¹⁹ Različne vidike prvega velikega vala VR obravnava izčrpno in kritično tudi Ken Hillis v knjigi *Digital Sensations* (1999). Najprej bolj splošno opredeli VR kot »tehnološko reprodukcijo procesa zaznavanja realnosti« [Hillis, xiv], potem pa uvede ožji pojem »virtualna okolja« <*virtual environments*>, ki jih pojmuje kot »3D kompjutersko generirana, uprostorjena območja <*spatialized realms*> digitalno kodiranih informacij« [ibid.].

¹²⁰ V tem eseju rajši uporabljam izraz »kompjuter« kot »računalnik«, tudi zaradi izpeljank, kot je »kompjuterizacija« ipd. Sicer pa je za sodobne kibernetške procese že sam izraz »računanje« <angl. *computing*> anahronizem, saj pri kompjuterjih prav gotovo ne gre več zgolj za računanje v tradicionalnem pomenu. Če uporabljamo izposojeni izraz »kompjuter« (ter »kompjuterstvo« itd.), s tem v slovenščini vsaj deloma presežemo preozko pomensko navezavo na računanje.

njihova inteligenca še ni enakovredna človeški), informatiki in futurologi napovedujejo, da se bo to prej ali slej zgodilo, morda že v prvi polovici tega stoletja (o tem več pozneje). Vsekakor pa so sodobni kompjuterski softveri v svoji barvitosti, gibljivosti, predvsem pa v *interaktivnosti* z nami, pripadniki vrste *homo sapiens*, čedalje bolj »realistični«, tudi holografsko tridimenzionalni ipd. Flusser se sprašuje, »zakaj jih zmerjamo z besedo ›videz? Zakaj za nas niso realni?« [*ibid.*]. Kajti, če se »realnost presoja po gostoti razporejanja« točkovnih elementov, bitov in pikslov, potem »ko bodo v hologramu te mize, na kateri pišem, elementi razporejeni prav tako gosto [kot pri »pravi« mizi], ju naša čutila ne bodo več razlikovala« [*ibid.*] – seveda ob predpostavki, da bodo ne samo vizualni, ampak tudi haptični (taktilni) »piksli« virtualne mize ravno tako gosti in čutno prepričljivi kot vidni dražljaji, ki jih od realne mize prejemajo naše oči in jih pošiljajo v možgane. Pa se bo to *res* kdaj zgodilo? Čeprav ni zelo verjetno, da bi se tak popoln zabris razlike med virtualnim in realnim svetom zgodil v bližnji prihodnosti, recimo v tem stoletju, pa to načelno ni izključeno v vse močnejšem tehnološkem spletu kibernetike, biotehnologije in nanotehnologije. Lahko se zgodi, da nekoč v prihodnosti *zavest* večinoma ne bo več mogla razlikovati med virtualnim in realnim svetom, četudi bi ohranila lastno *sámo*-evidenco v kartezijskem smislu *cogito ergo sum* (mislim, torej sem) ali v transcendentno-fenomenološki varianti *ego cogito cogitatum* (jaz mislim mišljeno).

Flusser se nadalje sprašuje, »zakaj pravzaprav videz vara? Ali sploh obstaja kaj, kar ne vara? To je odločilno, spoznavnoteoretsko vprašanje, s katerim nas soočajo alternativni svetovi« [*ibid.*, 52–53]. Na to vprašanje, ali sploh obstaja osnovna epistemološka razlika med videzom in resničnostjo, je gotovo težko, najbrž nemogoče dokončno odgovoriti, zlasti če gre le za izbiro med različnimi (alternativnimi) *svetovi* – toda če »sidrišče« resničnosti iščemo in spoznamo v *zavesti* (ali vsaj v fenomenološki intencionalnosti v pomenu znanega kognitivnega vprašanja »kako je biti

netopir?«), potem je *sámo*-razvidno, da nas *cogito* ne vara, še več, da nas *ne more* varati, se pravi, da ne more biti »zgolj videz«. Ob tem pa se seveda odpira drugo véliko vprašanje: ali bodo kdaj stroji zmožni poleg Turingovega testa operativne inteligentnosti opraviti tudi *notranji* »test« zavesti, *sámo*zavedanja? Kajti le tedaj, ko in če bi bilo to mogoče, bi stroji lahko postali živi subjekti, osebe z mišljenjem in voljo, morda tudi s čustvi, torej naši pravi, ne zgolj virtualni sogovorniki (v optimističnem scenariju). Za zdaj pa še *ni* prav nobenih indicev, da bi bilo takšno zavestno »prebujenje« strojev resnično mogoče, čeprav so morda upravičene slutnje, da bi kak superračunalnik v prihodnosti lahko uspešno opravil kako varianto Turingovega testa, podobno kot je računalnik DEEP BLUE leta 1997 v šahu premagal svetovnega prvaka Garija Kasparova.

Avtor eseja *Digitalni videz* povezuje digitalizacijo sveta s spremembami »procesne, zgodovinske in razsvetljske misli v formalno, računajočo in analitsko zavest« [Flusser, 56] in ugotavlja, da »kalkulatorno mišljenje« prodira vse globlje v pojave, ki »razpadajo v delce, ne le v fiziki, temveč tudi v drugih vedah: v biologiji v gene, v nevrofiziologiji v točkaste dražljaje, v lingvistiki v foneme ...« [*ibid.*, 57]. Toda ob vseh nedvomnih uspehih redukcionizma v moderni znanosti ne smemo spregledati, da se tudi v sodobno naravoslovje vrača *holizem* kot nepogrešljiv, četudi še pretežno »alternativen« znanstveni pristop [gl. tudi *Jesen*, 341 isl.] – holizem pa je bistveno povezan z *zavestjo*, z duhom. Zato na Flusserjevo vprašanje: »Ali ne bi morali vsega, tudi sami sebe, razumeti kot digitalni videz?« [Flusser, 61] – brez oklevanja odgovorjam: *ne!* Naš/moj *cogito* (in/ali zavest, duševnost) pač ni zgolj »digitalni videz« in to še bolj velja za *dušo*, če uporabim to lepo, starodavno besedo. Duša je resnična, čeprav ne na enak način kot svet: resnična je kot *duh*, »v« duhu, ki je »sidrišče« vse resničnosti, v ontološkem pomenu »tisto prvotno« <gr. *arché*>. Nikakor se ne strinjam s Flusserjem, ko pravi, da bomo morali odslej živeti z –

»... digitalno podobo sveta, kot nam jo predlagajo znanosti in predočajo računalniki [...] tudi če nam ni vseč [...] in] s tem se nam ne vsiljuje le nova ontologija, temveč tudi nova antropologija. Sami sebe – svoje ›sebstvo‹ – moramo razumeti kot tovrstno ›digitalno razporejenost, kot možnost, uresničeno zaradi zgoščitve [...] Nova antropologija sega nazaj do judovsko-krščanske, ki trdi, da je človek le prah« [Flusser, 61].

Ob tem je treba pripomniti, da judovsko-krščanska tradicija pravi, da je človeško *telo* prah in pepel, saj se v tem kontekstu razkrajanje gotovo ne nanaša na človeško dušo. Sicer pa, če pustimo ob strani religiozno tradicijo, le zakaj bi *moralo* biti s stališča sodobne znanosti naše sebstvo zgolj neka »digitalna razporejenost«? Izomorfizem med računalniki in človeško zavestjo je le dokaj nejasna analogija, ki se povrh vsega doslej niti ni dobro obnesla, razen pri povsem določenih kognitivnih aktivnostih, večinoma tistih, ki so povezane z racionalnim mišljenjem. Skratka, pri digitalni analogiji gre za neko *podobo sveta*, ne za resničnost »sámo«. Res pa obstaja nevarnost, da bomo videli samo še to podobo, če nam bo živi duh vse bolj zastrt.

V svojih opisih in analizah digitalne podobe sodobnega sveta se Vilém Flusser marsikje približa Heideggrovi filozofski dediščini, predvsem njegovim spisom o tehniki oz. tehnologiji kot »postavju« *<Ge-stell>*, vendar je Flusserjevo vrednotenje tega usodnega »dogodja biti« nasprotno od Heideggrovega: Flusser je glede tehnike, digitalizacije sveta – optimist. V eseju *Digitalni videz* beremo, da »nismo več subjekti danega objektivnega sveta, temveč projekti alternativnih svetov. Iz podrejenega subjektivnega položaja smo se dvignili v projiciranje. Odraščamo. Vemo, da sanjamo« [Flusser, 62]. Z digitalizacijo in virtualizacijo sveta naj bi se končevalo novoveško obdobje subjektivitete s spreminjanjem »subjekta v projekt« [*ibid.*] in s tem se končuje tudi obdobje galilejskega podrejanja subjekta objektu. Flusser zaključí svoj esej malone preroško vzvišeno: »»Digitalni

videz« je luč, ki v nas in okoli nas razsvetljuje noč zevajoče praznine. Mi sami smo žarometi, ki snujemo alternativne svetove proti niču in v nič« [*ibid.*, 64]. Ob tem pa se ne moremo izogniti vprašanju, ali ni ravno to »projiciranje v nič« najbolj dovršena oblika nihilizma novoveške subjektivitete, ki jo je Heidegger smatral za »pozabo biti«, za tisto skrajno »nevarnost«, ki jo prinaša moderna tehnika: »postavje« vsega bivajočega kot zgolj razpoložljivega, prepuščenega neomejeni samovolji človeškega subjekta? Flusser se sicer zaveda, da bi vse večje kibernetško prekrivanje znanosti in umetnosti sledilo Nietzschejevi maksimi »umetnost je boljša od resnice« ter vzpostavilo primat »najstev« pred dejstvi, vendar to optimistično sprejema – tudi ko, denimo, v eseju *O projiciranju* pravi, da »se s tem sprosti polje za projiciranje alternativnih svetov in ljudi« [*ibid.*, 74]; sprostile naj bi se nove energije, s katerimi bi naša civilizacija premagala razpadanje in razkrajanje tradicionalnih struktur in vrednot. Toda Flusser ob tem malce lahkoverno verjame – kot zapiše v eseju *Snovanje tehnike* – da »prihodnja tehnika ne bo spreminjala ne sveta ne individua, temveč bo osmišljala življenje vpričo absurda in smrti« [Flusser, 95]. Pa bo res tako? K temu vprašanju se vrnemo pozneje, zdaj pogledjmo še en daljši citat iz Flusserjevega eseja *O projiciranju*, kjer razlaga, kako se njegovo pojmovanje »projekta« in »snovanja« navezuje na Heideggrov pojem »osnutka« (predvsem iz dela *Bit in čas*, 1927) in v čem se od njega razlikuje:

»Pojem »osnutek« (*Entwurf*) je pri Heideggru dobil nov pomen. Zanj pomeni približno tisti trenutek, ko se odločamo, da bomo našo vrženost v svet preokrenili in se snovalno osvobodili iz nje (*entwerfen*). To je globok vpogled v naš položaj. V kontekstu orisanega modela zgodovine človeštva bi ga lahko interpretirali tako: vsi prejšnji koraki umika iz življenjskega okolja so stopnje našega propada in odtujitve, sedaj pa smo na odločilni točki, ko se začnemo snovalno osvobajati. Toda takšno tolmačenje ni v Heideggrovem smislu. Ne more biti, kajti on še ni bil priča

današnjega snovanja [...] Toda njegova intuicija glede »snovanja« nam lahko pomaga.« [Flusser, 81]

Ali takšna optimistična predstava o »snovanju« sodobnega kibersveta velja še dandanes, ko je po prvem valu kompjuterizacije nastopil z internetom in vse številnejšimi interaktivnimi aplikacijami njen *drugi*, še višji val? Mislim, da glede prihodnosti ne moremo biti preveč optimistični, čeprav po drugi strani ne sprejemam Baudrillardovega svetobolja, še manj pa kak preživet »kulturni humanizem«, ki *a priori* nasprotuje razvoju znanosti in tehnike, bodisi v imenu poezije ali kake »vrnitve h koreninam«. Ob zgoraj navedenem Flusserjevem odlomku bi danes lahko pripomnili, da on sam pač ni več priča današnjemu »snovanju« virtualnih prostorov/svetov, tj. drugemu valu, ki zahteva nove refleksije sedanjosti in tudi korekcije v projiciranju prihodnosti. Seveda pa Flusser v svojem optimizmu ni bil naiven. Podobno kot Baudrillard ali Virilio je v svojih spisih kritično pisal o sodobnih »amfiteatrih«, v katerih se mi sami, brez kake zunanje prisile, prepuščamo kapitalski oz. tržni dominaciji »težno-slik« [gl. Flusser, 176]. Eseg *O projiciranju* je sklenil z dvoumnimi besedami, da se »začenjamo – v bežnih trenutkih uvida – postavljati pokonci iz podložnosti v snovanje, pri polnem zavedanju dejstva, kako neudobna, nevarna in neobetavna je dogodivščina, v katero se podajamo. Ali je to optimizem?« [*ibid.*, 83]. Danes lahko tem skeptičnim tonom dodamo, da se nam kibernetika »dogodivščina« sicer kaže tehnološko vse bolj obetavna, obenem pa tudi vse bolj nevarna za naše človeško bivanje.

Janez Strehovec v svoji knjigi *Virtualni svetovi* (1994) precej sledi Vilému Flusserju tudi glede kibernetikega kritičnega optimizma, zlasti v estetiki, pri obravnavi novih žanrov v likovni in besedni umetnosti. Navdušuje se nad interaktivnimi virtualnimi okolji, v katera vstopajo »kibernavti«, priključeni na naprave za izmenjavo podatkov med živimi organizmi in stroji, ter ugotavlja, da je »za VR značilno, da omogoča komunikacijo brez reprezentacije, z aktualnim

izkustvom samim« [Strehovec (1), 45]. Še posebej se posveča hologramom, tj. površinam, ki rastejo v svetlobna telesa in so »okolja ne le za domišljijo, temveč tudi za čutno percepcijo; gre za sanje, ki jih gledaš, poslušáš in se jih dotikaš v realnem času« [*ibid.*, 46], pri čemer »ta umetelna okolja postajajo naša usoda, čeprav se s tem težko sprijaznimo, kajti na teh svetovih, ki jih stalno primerjamo z realnim-naravnim-danim svetom, nas moti njihov lahek, lebdeč in simulacijski način biti« [*ibid.*]. Po drugi strani pa je ta neznosna lahkost bivanja – če uporabim znano frazo Milana Kundere – ravno tisto, kar je pri virtualnih prostorih/svetovih najbolj mikavno, osvobajajoče v odnosu do tradicionalnih bivanjskih koordinat: »Hologrfska skulptura je odsev, ki tridimenzionalno »vdre« od mesta nekdanje slike proti opazovalcu. Videti je, kot da se je, po analogiji rečeno, izsvetlila v izboklino, osvobojeno materialnosti in težnosti« [*ibid.*, 48]; hologram je »svetloba sama v svojem avtopoetičnem odnosu« [*ibid.*, 49].¹²¹

Tudi v svoji drugi knjigi o virtualni realnosti z naslovom *Tehnokultura – kultura tehna* (1998) Janez Strehovec razvija in argumentira afirmativen odnos do digitalne tehnologije, navezujoč se na Viléma Flusserja in, dlje nazaj, tudi na Walterja Benjamina. Takole pravi:

»Afirmativen odnos do tehnologije tudi predpostavlja preseženost imperialističnega gospodstva nad naravo, ki je bilo značilno za tradicionalne industrijske družbe, in nas umešča v paradigmo sprave družbe, narave in tehnologije; točneje, gre za sožitje narave in družbe preko tehnologije, ki je prijazna do uporabnikov in hkrati upošteva naravo.« [Strehovec (2), 95]

Je dandanes še upravičen takšen optimizem glede »sprave« med družbo, naravo (oz. med družbenim in fizičnim človekom) in kibernetsko tehnologijo? Bojim se, da ta optimizem vse bolj izginja, čeprav se funkcionalnost interaktivnih naprav hitro in nezadržno izpopolnjuje. Strehovec se je v času kiber-

¹²¹ Prim.: »Virtualna okolja so svetovi luči« [Shields, 70].

netskega optimizma zavzemal za človekovo »neodtujenost od strojev«, za »priključenost« na pametne module in vmesnike, za tehnologijo kot našega »dialoškega partnerja« [gl. *ibid.*, 98 isl.], še več, za tehnologijo sámo v smislu »tistega rešilnega« (Hölderlin) – torej nasprotno od Heideggra, četudi je slednji pri razumevanju »rešilnega« namenoma ostal dvoumen. Ko Strehovec komentira slavno Heideggrovo razpravo *Tehnika in preobrat*, nam sugerira, naj tehniko kljub njeni »negotovosti in strašnosti« (Virilio) razumemo tudi v odrešujočem pomenu:

»Nekaj manj, se pravi tisto negativno, je treba preusmeriti v več, v pozitivno, kar pomeni, da tehnokulturo razumemo tudi kot področje odprtosti, ki implicira obet, zarjo, kresničke. Ta obrat je utopičen, kajti zahteva svojevrstno premestitev. Tehnologija kot nevarnost, ki vsebuje že rešilno? Čim bolj se približuje nevarnost, toliko bolj se svetlikajo poti v smeri rešitve; pravzaprav rešilnega niti ni (ali je spregledano). Vprašanje, ki se tu pojavlja, je, kje je rešilno tehnokulture same?« [Strehovec (2), 102]

In čeprav Strehovec meni, da so odgovori na to vprašanje »trivialni«, saj jih lahko nadomestimo »z novimi vprašanji, spodbujenimi prav z možnostjo tistega, čemur lahko metaforično rečemo pot navzgor« [*ibid.*], pa se nam odgovori na to dobro zastavljeno vprašanje vse bolj izmikajo z dejanskim napredovanjem virtualne realnosti in kiberprostorov. Strehovec je pri »rešilni« vlogi tehnokulture veliko stavil na kibernetško umetnost, čeprav je tudi to postavil kot vprašanje: »Nam lahko kibernetška umetnost kot pomemben del tehnokulturnega sklopa omogoči poglobitev in izostritev zaznavnih sposobnosti, nas nauči slišanja na novih, še ne izkušanih frekvencah [...] nam dobavi izkustvo rahlega, redkega, oddaljenega, presežnega, izrednega, nenavadnega (strašnega in/ali ljubkega)?« itd. [*ibid.*, 103]. Sliši se prelepo, da bi bilo resnično! Zdi se mi, da je odgovor na to in podobna vprašanja, žal, vse bolj očiten – znova *ne*. Tehnokultura nam ne more dati ne sublimnosti ne presežnosti, ampak le večje

znanje (kar seveda ni malo) in vse več podatkov, v katerih pa se s človeškim spominom in zmožnostjo izbire komajda še znajdemo; obenem pa nam daje tudi vse več simulacij in simulakrov, toda duh ne mara podvojitve, temveč si želi, da bi bil svet živ in odprt za svobodno snovanje, za porajanje novega in enkratnega, vrednega in lepega v najširšem (še vedno pa platonskem) pomenu. Zdi se, da je v našem času kiberumetnost že v zatonu, malone *passé*, medtem ko vélika dela stare klasike in avantgardnega modernizma minulega stoletja ostajajo nepoškodovana s časom in nas vselej znova navdihujejo, razveseljujejo in odrešujejo s svojo neuničljivo, aristokratsko avro.

Paul Virilio (roj. 1932) je bil že v '90-ih letih minulega stoletja precej bolj kritičen do virtualne realnosti in kiberkulture kot Vilém Flusser ali Janez Strehovec, še posebno v svoji kritiki virtualizacije medčloveških odnosov in kiberspolnosti.¹²² Virilio v knjigi *Hitrost osvoboditve* (1995), v poglavju »Od perverzije k spolni diverziji«, piše:

»V kiberspolnosti ni več ločitev, so le še razgradnje. Čutno zaznavna realnost nenadoma postane nečista, vse se odvija v vzajemni oddaljenosti. [...] Imeti raje virtualno bitje – oddaljeno – namesto realnega bitja – bližnjega – pomeni seči po golobu na strehi, preferirati figuro in klona namesto substancialnega bitja, ki vam je v napoto, ki ga imate dobesedno na rokah, bitje iz krvi in mesa, ki je le po pomoti tu, tukaj in zdaj, namesto da bi bilo tam.« [Virilio, 109–110]

Virilio nadaljuje ostro: »Tisto, kar je vse do zdaj veljalo za ›vitalno‹, kopulacija, kar naenkrat postane fakultativno in se spremeni v telekomandirano masturbacijsko prakso ...«

¹²² O kiberspolnosti je že v zgodnjih '90. letih pisala tudi znana teoretičarka feminizma Donna J. Haraway, ki v *Manifestu o kiborgih* (1991) ironično, obenem pa ambivalentno ugotavlja, da replikacija kiborga ni vezana na organsko reprodukcijo, kajti »kiborg je bitje sveta, ki ga ne deli več spol« [Haraway, 237], sicer pa »smo vsi himere, steoretizirani in sfabricirani križanci stroja in organizma; skratka, smo kiborgi« [*ibid.*, 236]. Njena ironija sega vse do transcendence: »Inkarnacija kiborga je zunaj zgodovine odrešenja« [*ibid.*].

[*ibid.*, 110], in dalje: »Ko si nadene »podatkovno obleko«, si *posameznik dejansko obleče informacijo* [... in] po *kemičnem prisilnem jopiču*, psihotropih, je torej zdaj tu še *elektronski prisilni jopič* [...] Nalezljiva norost, saj se širi hipno: pravijo, da se je stari guru ameriške psihedelije Timothy Leary na daljavo ljubil z Japonko v Tokiu« [*ibid.*, 111]. Nadalje pravi: »Strah pred drugim, raznolikim, je premagal spolno privlačnost« [*ibid.*, 117].¹²³ – Viriliova sintagma »hitrost osvoboditve« pomensko evocira »ubežno hitrost«, ki astronauta v raketi osvobodi zemeljske težnosti, obenem pa pomeni tudi svetlobno hitrost, s katero potujejo informacije po kiberprostoru. »Ko se enkrat neha upor razdalj, nas izgubljeni svet napotuje na našo samoto, množično samoto nekaj milijard posameznikov, ki si jih multimediji kvazikibernetično urejajo« [*ibid.*, 133].¹²⁴ Izgubo razdalj in teže Virilio imenuje tudi »dromosfersko onesnaženje« sveta, »Mesta-sveta«, pri katerem zaradi kibernetskega sovpadanja subjekta in objekta »atrofira *trajekt* [... kar] izhaja iz izgube *lokomotoričnega telesa* potnika, televizijskega gledalca, in iz izgube čvrste zemlje, tal pod nogami, terena za avanture bitja in sveta« [*ibid.*, 45]. – Seveda pa je v tej digitalni vesoljni bližini, v ukinitvi vseh razdalj, zlasti pa v tem, da v kiberprostoru »ni več ločitev«, tudi nekaj že od vekomaj zaželenega, nekaj odrešujočega, in v tej virtualni zmagi nad zemeljsko težo, mine-

¹²³ Tudi Slavoj Žižek se v spisu »Realno kiberprostora« (*Problemi*, 1999) sprašuje: »Mar ni kiberprostor, še posebej virtualna realnost, kraljestvo *perverzije* v najčistejši obliki?« [Žižek (2), 6]. Perverzija je tu mišljena »kot obramba proti Realnemu smrti in spolnosti«, saj je »spolnost med odraslimi zvedena na otroško igro« v virtualnem svetu, ki ga ne ovira »Realno človeške končnosti« [*ibid.*]. Vendar Žižek ne moralizira proti samemu kiberprostoru kot potencialnemu »kraljestvu perverzije«, ampak ga lacanovsko pojmuje kot topos, predvsem umetniški, za »večperspektivno obkrožanje nemožnega Realnega«, kot »kiberprostorski hipertekst« [*ibid.*, 9–10], v katerem naj bi našla rašomonska izkušnja nemožnosti Realnega nove možnosti za to, da »povnanji naše najbolj notranje fantazme ...« [*ibid.*, 12] itd. – Predpostavka tega teoretskega konstrukta pa je izhodiščna (hipo)teza o »nemožnosti Realnega«, ki bi jo bilo treba samo podvreči domnevno »nemožni« filozofsko-kritični refleksiji.

¹²⁴ Ken Hillis podobno ugotavlja: »Virtualne tehnologije imajo zmožnost ponovno zarisati <remap> ali celo sesuti <collapse> moderno izkustveno »distanco« med subjektom in objektom, med tehnologijo in družbenimi odnosi« [Hillis, xx]. – Vse je »tu«, »blizu«, in obenem »tam«, »daleč«; klasični toposi so malone izgubili svoj pomen.

vanjem in odhajanjem, nekateri iščejo in morda subjektivno tudi najdejo religiozno eshatološko odrešitev, kot bomo videli v naslednjih sekvencah tega eseja.

Na začetku smo omenili znani kiberpankovski roman *Nevromant*, ki ga je v orwellovskem letu 1984, tj. v realnem času kibernetičnega optimizma (seveda le na splošno rečeno), napisal William Gibson.¹²⁵ Sámó dogajanje v romanu je sicer daleč od optimizma, saj je tudi *Nevromant* nekakšna negativna distopija, toda temnost tega futurističnega romana izvira bolj iz nasilja kapitalističnih korporacij kot iz tehnološkega pesimizma. Kar se tehnologije tiče, je v *Nevromantu* sinteza kibernetike in biotehnologije tako rekoč perfektna in osupljiva, kar lahko razberemo npr. iz naslednjega odlomka, v katerem glavni junak Case pravi, da je videl –

»... polje podatkov, tako kakor ga je nekoč matrika spominjala na prepletanje proteinov v različnih celicah. Potem si lahko padel v hitrostno lebdenje in drsenje, popolnoma vpleten, pa vendar popolnoma distanciran, povsod okoli tebe pa ples posla, interakcije informacije, podatki, ki so postajali meso, in labirinti črne borze ...« [Gibson, 22]

Case je sodobni kibernetični videc in njegove »vizije« v slikovitosti skoraj ne zaostajajo za bibličnimi, seveda če bi slednje prevedli v moderni jezik. Tudi dvojnost-hkratnost popolne vpletenosti in popolne distance je ena izmed značilnosti starih vizionarskih izkušenj, recimo pri Swedenborgu, čeprav Case ne vidi okoli sebe plesa angelov, ampak »ples posla«, in tisto, kar »postaja meso«, ni božji *Logos*, ampak podatki v »labirintih črne borze«. Skratka, temà tega sveta ni v strukturi junakovih vizij (niso shizofrene, niso patološke), ampak v njihovi vsebini, v ponorelem kapitalističnem kozmosu, ki se vrtil v sebi, brez smisla, v prazno. Sicer pa sama kibernetična tehnologija omogoča direktno in malone popolno

¹²⁵ William Gibson velja tudi za tvorca besede »kiberprostor« <*cyber-space*>, ki ga razume kot »konsenzualno halucinacijo«, kot »skoraj transparentno nevravno spajanje <*neural interface*>« ipd. [gl. Shields, 51 isl.].

medčloveško (ali medkiborsko) *empatijo*: Case se lahko s »simstimom« neposredno vključi v Mollyjine čute: vidi z njenimi očmi, čuti njeno bolečino, nima pa kontrole nad njeno motoriko, najbrž namenoma, sicer bi bila Molly zgolj njegova lutka [gl. *ibid.*, 224]. Kaj bi bilo lepšega kot takšna (skoraj) popolna spojitve lastnih čutov s čuti ljubljene osebe?

Odnosi med kibertehnologijo, družbenimi razmerji in nasiljem v »realnem svetu« niso preprosti, niti linearni. Družbena razmerja v globalnem kapitalizmu so seveda zelo prepletena z znanostjo in tehniko. Kje je meja med kapitalom in tehnologijo? Ju je sploh mogoče raz-ločiti? (Ali pa je kapital sam, kot smo se že spraševali v enem izmed prejšnjih poglavij, ekonomska »tehnologija«?) Klasični marksizem je temeljil na prepričanju, da je mogoče in treba napredno tehnologijo prenesti iz razredne družbe v komunistično, a že frankfurtski neomarksisti (Herbert Marcuse idr.) so podvomili v takšno možnost raz-ločenja kapitala in tehnike, danes pa v to ločitev še bolj dvomimo. Toda katere so sploh druge alternative za preprečitev popolne prevlade »turbokapitalizma«? Osebno mislim, da je dandanes ključno vprašanje prav to: *kako obvladati tehniko* (od kompjuterjev do financ), da bo služila človeku, nadaljnjemu razvoju naše civilizacije in kulture. V prepričanju, da je to kljub vsemu mogoče, ostajam zmerni optimist, vendar mislim, da ne obstaja nobena dobra rešitev brez *duha*.

Se bližamo »singularnosti«?

Zdaj, v prvem in drugem desetletju novega stoletja, se skozi nas (tudi čez nas in pod nami) vali *drugi* veliki val kibernetike virtualizacije realnosti: razraščanje in globalizacija interneta kot drugega in obenem istega »vzporednega sveta«. Pravijo, da je GOOGLE največji stroj, ki ga je zgradil človeški rod.¹²⁶ V dobrem desetletju, odkar je bil GOOGLOV »iskalni stroj« leta 2004 dan v uporabo svetovni javnosti z namenom, »da organizira svetovne informacije in jih naredi vsesplošno dostopne in uporabne« (gl. *Google Corporate Information*),

¹²⁶ Gl. npr. [Bostrom (2), 16].

smo se ga že tako navadili, da »ga« sprašujemo to in ono, da v »njem« beremo, si dopisujemo, se virtualno družimo itd., tako da si praktično ne moremo več predstavljati, da »ga« ne bi bilo »tu«. In zdaj sledi tisto osupljivo vprašanje: kaj, če bi se GOOGLE sam nekega lepega dne »prebudil«, če bi se zavedel samega sebe, postal nekakšna Oseba? Seveda to vprašanje zveni ne le futuristično, temveč znanstvenofantastično, pa vendar – ali je to res nemogoče? Ali se kaj takšnega, da bi se mi GOOGLE nekega jutra, ko bi zagnal svoj PC in bi se mi odprl »njegov« portal, osebno predstavil in se z mano pogovarjal tako kot moja žena – res ne more nikoli zgoditi? Skeptik bi seveda takoj ugovarjal, da *tudi če* bi se GOOGLE pogovarjal z mano tako kot moja žena, to še ne bi pomenilo, da je zavestno bitje, oseba s samozavedanjem in voljo – a to je bolj slaba tolažba, zlasti če bi prebujeni stroj kaj *hotel* od mene, recimo kaj nepričakovanega, na primer, naj grem nemudoma ven iz hiše, češ da bo čez pet minut potres ... bi »mu« verjel? Še hujše, kako bi vedel, da vsemogočni GOOGLE nima kakih zlih namenov? Kajti, čeprav je osnovna maksima GOOGLOVEGA vedenjskega kodeksa NE BODI ZÈL! (*Don't be evil!*, gl. *Google Code of Conduct*), kdo mi/nam lahko jamči, da bi tej maksimi sledil tudi potem, ko bi se prebudil kot Oseba z lastno zavestjo in voljo, morda tudi s čustvi (saj se slednjih že zdaj toliko pretaka po njegovih elektronskih žilah)? – Če bi se GOOGLE (ali kak drug spletni velikan) *dejan-sko* »prebudil«, bi futuristi Vernor S. Vinge, Ray Kurzweil, James D. Miller idr. rekli, da je nastopila *singularnost* (in če bi se jih prebudilo več, bi najbrž, če sodimo po človeškem svetu, prej ali slej ena prevladala nad drugimi).¹²⁷ Takšna singular-

¹²⁷ Izraz »singularnost« izvira iz matematike in fizike. V matematiki je singularnost točka, v kateri funkcija ni definirana (oz. ni odvedljiva). Tako ima npr. recipročna funkcija $y = 1/x$ singularno vrednost pri $x = 0$, kajti pri tej vrednosti je $y = \pm\infty$. Singularnost v fiziki je »črna luknja« v prostoru-času; pri tem pa je treba razlikovati med črno luknjo kot *območjem prostora-časa* za »horizontom dogodkov« (kar pomeni, da informacije o dogodkih v njej niso dosegljive tistim, ki so/smo zunaj nje) – in samo singularnostjo, ki pa je zgolj teoretsko *hipotetična* točka v črni luknji oziroma znotraj območja prostora-časa za horizontom dogodkov, v kateri fizikalne količine domnevno presežejo vse končne vrednosti. Futuristična raba besede »singularnost« pa je seveda zgolj analoška.

nost ne bi bila nujno hudobna do človeka. Ker sem osebno rajši optimist, domnevam, da je celo več možnosti, da bi bila dobra, recimo kot kak kibernetški bog. Seveda to pravim čisto hipotetično, saj osebno ne verjamem, da bo prišlo do kake kibertehnične singularnosti v tem ali naslednjih stoletjih, kaj šele v času mojega/našega življenja – ampak saj tudi, denimo, v Galilejevem času nihče ni resno pomislil (še sam Galilej ne), da bo lahko človek, razen legendarni Menip »Nadoblačnik« v Lukijanovih satirah, kdaj *zares* (tj. v svojem zemeljskem telesu) poletel na Luno. Kakorkoli že, če bi kdaj v prihodnosti prišlo do kompjuterskega »prebujenja«, bi s tem nastopil *tretji* val virtualne realnosti, veliko višji od prvih dveh, in ta cunami bi lahko pometel vrsto *homo sapiens* z obličja Zemlje. Ali pa bi se, v boljšem primeru, naša vrsta »resetirala«, nadgradila v »nadčloveka«, v kiborga, ki bi ga poimenovali, recimo, *sapiens 2.0* (Nietzsche bi se ob tem obračal v grobu). Poglejmo, kako si takšne scenarije zamišljajo futuristi ...

Vernor Steffen Vinge (roj. 1944), matematik, računalničar in pisec znanstvenofantastičnih knjig, je med informatiki, futuristi in tudi v širši javnosti dvignil veliko prahu s člankom »Prihajajoča tehnološka singularnost« (*The Coming Technological Singularity*, 1993, na spletu je revidirana verzija, 2010). Že na začetku članka smelo zapiše: »V tridesetih letih bomo imeli tehnološka sredstva za stvaritev nadčloveške inteligence. Kmalu zatem se bo končala človeška era.« Sledi vprašanje: »Ali se je takšnemu razvoju mogoče izogniti? In če se mu ni mogoče izogniti, ali lahko usmerjamo dogajanje tako, da bi ga preživeli?« [Vinge, 1]. Izhodiščna teza tega članka je, da je pred nami sprememba, ki je »primerljiva z nastankom človeškega življenja na Zemlji« [*ibid.*], vzrok te spremembe pa bo »skorajšnja tehnološka konstrukcija entitet z inteligenco, večjo od človeške« [*ibid.*]. Vinge opredeljuje »singularnost« takole:

Singularnost je »točka, v kateri moramo opustiti svoje stare [miselne] modele, saj zavlada nova realnost. Ko se približujemo tej točki, se bo vse bolj in bolj pojavljala v

človeških zadevah, dokler ta koncept ne bo postal nekaj vsakdanjega. Toda ko se bo končno zgodila, bo vendarle lahko veliko presenečenje in še večja neznanka.« [Vinge, 2]

Futuristična tehnološko-zgodovinska singularnost je mišljena v dvojni analogiji s fiziko: gre za *enkratnost* tega Dogodka, za iztrganost Singularnosti iz zgodovinskega prostora-časa, in za njeno *zastrtost*, saj je (še) onkraj našega izkustvenega »horizonta dogodkov«. Že zdaj pa, kot trdi Vinge, obstajajo pokazatelji, da »se približuje neka bistvena singularnost v zgodovini človeštva, po kateri se človeške zadeve ne bodo več mogle nadaljevati tako, kot jih poznamo« [ibid.] – nastopila naj bi nova doba »transhumanizma«. Pokazatelje, da se približuje ta singularna sprememba, vidi Vinge predvsem v eksponentno hitrem razvoju računalništva ter bio- in nanotehnologije v zadnjih nekaj desetletjih. Če se bo ta trend nadaljeval s takšnim tempom tudi v prihodnje, naj bi bila singularnost že v tem stoletju neizbežna. Vinge skicira tudi najverjetnejše možne scenarije nastanka singularnosti, ki jih lahko strnemo v tri točke:

1. računalniki se »prebudijo« kot zavestna bitja, nemara tudi z lastno voljo (tj. nastanek »močne umetne inteligence«); sistemsko varianto tega prebujenja smo že omenili: (1a) velika računalniška *omrežja*, morda tudi nekako skupaj s svojimi človeškimi »partnerji«, se prebudijo kot nadčloveško inteligentne entitete;
2. povezave <*interfaces*> oz. sklapljanja ali spajanja med kompjuterji in ljudmi (ki jih ustvarja spoj info+bio +nanotehnologij) postanejo tako tesne <*intimate*>, da postanejo ljudje-*kiborgi* nadčloveško inteligentni; eden izmed začetnikov te zamisli je angleški profesor kibernetike Kevin Warwick, avtor »Projekta kiborg« in knjige *Jaz, kiborg (I, Cyborg, 2004)*;¹²⁸

¹²⁸ Beseda »kiborg« (angl. *cyborg*) je neologizem, kratica za sintagmo *cybernetic organism*; starejši izraz »kibernetika« pa je uvedel Norbert Wiener (1948) kot ime za takrat še novo znanost, ki se ukvarja s samokrmilnimi sistemi (iz gr. besede *kýbernetes* = upravljalec, pilot, krmar).

3. biološka znanost ustvari sredstva za izboljšanje naravnega človeškega intelekta, npr. z genetskim inženiringom ipd.

Vinge meni, da sta bolj kot (1) in (1a) verjetni možnosti (2) in/ali (3), ki ju povzema z izrazom »amplifikacija inteligence« *<intelligence amplification>*, in pravi, da »je amplifikacija inteligence najbrž mnogo lažja pot za doseganje superhumanosti *<superhumanity>* kot čista umetna inteligenca« [Vinge, 5], saj se je nekaj podobnega že zgodilo v naravni evoluciji pri prehodu iz živalskih primatov v človeka. Vendar Vinge ob tem domneva, da je verjetnejši hitri scenarij prebuditve »superinteligence« (morda celo v hipu) kot njeno postopno prebujanje. Ključno vprašanje, ki se nam pri tem zastavlja, pa je, ali bomo ljudje lahko bistveno vplivali na prehod v »teh-nološko singularnost«: ali se lahko nanjo pripravimo in njen nastanek usmerjamo v skladu z našimi interesi in željami? Vinge je v tem pogledu zmeren optimist, saj upa, da imamo vsaj »svobodo pri vzpostavljanju začetnih pogojev, s katerimi bi se stvari zgodile na načine, ki so za nas manj neugodni *<inimical, sovražni>* kot drugi« [ibid.]. Seveda pa ostaja odprto ključno etično oz. filozofsko-vrednostno vprašanje: *katere* cilje oz. smotre ali »maksime« bi vpisali v »začetne pogoje« superinteligence, če bi jih lahko še pred njenim prebujenjem (so)oblikovali? Apriorno etično načelo bi najbrž ostalo tisto, ki je že vpisano v GOOGLOV vedenjski kodeks: NE BODI ZÈL! – ampak ali bi bila za »superinteligenco« ločnica med dobrim in zlim enaka ali vsaj podobna naši? In čeprav Vinge med najvišje motive »močnega superhumanizma« [ibid., 7] postavlja *nesmrtnost*, ob tem realistično ugotavlja: »Dejansko pa mislim, da bo nova era res preveč drugačna, da bi se prilegala klasičnemu okvirju dobrega in zla« [ibid.]. Vendar kljub vsem neznankam Vinge sklene svoj znameniti članek optimistično, skoraj teološko vzneseno: »... in medtem ko bosta duh in sebstvo *<mind and self>* neizmerno bolj labilna *<labile>* kot v preteklosti, ne bo treba, da bi se zgubilo veliko tega, kar visoko cenimo (znanje, spomin, misli). Mislim, da je imel Freeman Dyson prav, ko je dejal: »Bog je

tisto, kar duh <mind> postane, ko preseže stopnjo našega razumevanja.« [ibid., 8]

Ray(mond) Kurzweil (roj. 1948), na poseben način genialen računalniški izumitelj, še bolj pa kontroverzen teoretik in futurolog, ki je za svoje delo prejel 18 častnih doktoratov znanosti, pa je glavni sodobni prerok bližnje tehnološke singularnosti in nastopa »transhumanizma«. ¹²⁹ Kurzweilove glavne misli bomo povzeli iz njegove najbolj znane, 650 strani debele knjige *Singularnost je blizu: ko ljudje presežejo biologijo* (*The Singularity Is Near. When Humans Transcend Biology*, 2005). V prologu z naslovom »Moč idej« izbere za moto stavek Nikole Tesle: »Mislim, da ni nobenega močnejšega srha, ki gre skozi človeško srce, od tistega, ki ga občuti izumitelj, ko vidi, da se neki možganski stvaritvi odpira uspeh« – potem pa, nekje proti koncu pripovedi o svoji življenjski in miselni poti, Kurzweil pravi:

»... uspeli smo že pri modeliranju delov naših možganskih nevronov in večjih nevronskega regij; tudi kompleksnost teh modelov hitro raste. Naše napredovanje v obratni smeri, pri konstruiranju <engineering> človeških možganov, ki ga podrobno opisujem v tej knjigi, pa dokazuje, da imamo res zmožnost za razumevanje, modeliranje in razširitev naše lastne inteligence. To je eden izmed vidikov enkratnosti naše vrste: naša inteligenca je ravno dovolj nad kritičnim pragom, ki je potreben, da dvignemo našo

¹²⁹ Kurzweilovi starši so bili židovski emigranti iz Avstrije. Ray je veljal za *wunderkinda*, študiral je na znamenitem MIT in zaslovel kot računalniški izumitelj, med njegovimi izumi naštejmo samo nekaj glavnih: optično prepoznavanje pisave, računalniško glasovno branje besedila, bralni program za slepe (njegov prijatelj je bil slepi pevec Stevie Wonder), izumil je novo vrsto glasbenega sintesajzerja, odkril je nove metode za strojno prepoznavanje vzorcev, pomemben je tudi na področju računalniške medicinske diagnostike itd. – Napisal je vrsto odmevnih in tudi zelo kritiziranih knjig, glavne so: *The Age of Intelligent Machines* (1990), *The Age of Spiritual Machines* (1999), *Singularity is Near* (2005), *How to Create a Mind: the Secret of Human Thought Revealed* (2012). Sodeluje z GOOGLOM in vesoljsko agencijo NASA, ustanovil pa je tudi svoj lastni inštitut *Singularity Institute for Artificial Intelligence* (2004). V minulem stoletju je baje napovedal konec šaha, zlom Sovjetske zveze in širjenje interneta, seveda pa so bila ta »preroštva« dokaj pričakovana, saj gre pri njih bolj za racionalna predvidevanja kot za kako jasnovidnost.

sposobnost k neomejenim višinam ustvarjalne moči in imamo možnost, da obvladamo nasprotovanja in upravljamo vesolje po svoji volji.« [Kurzweil, 21]

Vsekakor so to zelo optimistične in najbrž tudi predrzne besede, vendar z njimi Kurzweil pravzaprav le po svoje in bolj radikalno ponavlja tisto prepričanje, ki živi že nekaj desetletij med privrženci »močne umetne inteligence« (tj. kompjuterske zavesti, sámozavedanja, volje ... osebe): prepričanje, da je mogoče umetno ustvariti takšno inteligenco, ki bo človeško ne samo dosegla, ampak tudi preseгла. Če bi Kurzweil ostal le pri tem prepričanju, ga verjetno ne bi toliko kritizirali številni eminentni zagovorniki umetne inteligence.¹³⁰ Toda: če je možna močna umetna inteligenca, ali ni to že *eo ipso* »singularnost« v Vingovem in/ali Kurzweilovem pomenu? Kurzweil samo brez dlake na jeziku in morda za resne znanstvenike malce preveč dramatično pove tisto, kar se dejansko skriva za njihovimi idejami, zlasti za zamislijo, da bi bilo mogoče ustvariti »umetnega duha« <*artificial mind*>. Če pa v to možnost ne verjamemo, lahko v Kurzweilovi radikalizaciji takšnih pričakovanj kritično najdemo neke vrste *reductio ad absurdum* tovrstnih projektov. Kakorkoli že, njegova kronološka napoved, da se bo singularnost zgodila v »realnem času« že sredi tega stoletja, je gotovo zelo vprašljiva. V knjigi *Singularity Is Near* (2005) je namreč napovedal, da bo:

- leta 2029 kompjuter uspešno opravil Turingov test, kar pomeni, da se bo izenačil s človeško inteligenco;
- v '30-ih letih se bo meja med ljudmi in kompjuterji vse bolj zabrisovala (številni kiborgi ipd.);

¹³⁰ Npr. Daniel Dennett, Rodney Brooks, David Gelernter in Paul Allen zavračajo Kurzweilove futurološke napovedi [gl. *Wikipedia*, geslo Ray Kurzweil]. Eden izmed prvih in največjih filozofskih optimistov glede možnosti močne umetne inteligence Douglas R. Hofstadter (avtor slavne knjige *Gödel, Escher, Bach*) pa je v intervjuju za *American Scientist* (2008) dejal o knjigah Raya Kurzweila in Hansa Moravca naslednje: »To je pristrčna mešanica neumnosti <*rubbish*> in dobrih idej, pri čemer je zelo težko razločiti eno od drugega, kajti to sta bistra človeka; nista neumna« [cit. po *Wikipedia*, *ibid.*]; in celo pionir virtualne realnosti Jaron Lanier je označil Kurzweilove ideje za »kibernetski totalitarizem«.

- leta 2045 bo nastopila Singularnost, kar pomeni konec človeške dobe, začetek »transhumanizma«, nastanek »nove vrste«: *sapiens* 2.0, morda pozneje tudi 3.0 ...? Naši »zadnji človeški generaciji« pa Kurzweil priporoča uporabo krionike (zmrzovanja trupel) za premostitev časa do »realne nesmrtnosti« (k temu se še vrnemo);
- okrog leta 2200 postane vesolje »gigantski superkomputer«.

In kakšni so sploh argumenti za tako dramatično kronologijo prihajajočih dogodkov? Kurzweil nam v svojih knjigah (pa tudi v predavanjih in filmih) prikazuje množico statističnih diagramov, ki kažejo na *eksponentno* rast ključnih tehnoloških dejavnikov v zadnjih nekaj desetletjih, npr. v razvoju računalniškega hardvera, znanja na področju biotehnologije ipd. Še posebej se sklicuje na »Moorov zakon« (Gordon Moore, 1965), ki pravi, da se zmogljivost računalniških procesorjev približno vsako leto in pol podvoji. To je sicer veljalo nekaj desetletij, nadaljnja veljavnost tega »zakona« pa je odvisna od uvedbe novih hardverskih tehnologij (tj., ali bodo izvedljivi celični računalniki, kvantni računalniki ipd.), saj se že kažejo tehnološke meje klasične hardverske zgradbe. Pa tudi sicer je statistična ekstrapolacija v prihodnost marsikdaj zgrešena, saj je težko določiti vse relevantne dejavnike prihodnjega razvoja. Da ne govorimo o bolj »intuitivnih« futurističnih napovedih, ki se pogosto izkažejo za zmotne ali vsaj nepopolne, saj se dogodki nemalokrat zgodijo povsem *drugače*, kot smo predvidevali.¹³¹ Ne glede na veljavnost Moorovega zakona v prihodnje pa nikakor ni jasno, zakaj in kako naj bi vse večja hardverska (in vzporedno tudi softverska) kvantiteta porodila novo *kvaliteto*, tj. močno umetno

¹³¹ Mnoga futuristična pričakovanja izpred nekaj desetletij, recimo v slavnem znanstvenofantastičnem filmu *Odiseja 2001*, se niso uresničila: leta 2001 še zdaleč ni bilo vesoljskega poleta s človeško posadko na Jupitrove lune, ampak se je, žal, zgodilo nekaj povsem drugega: sesutje Dvojčkov v New Yorku. In tudi Orwellova negativna utopija *1984* se ni uresničila tako, kot je pisatelj predvideval leta 1948, čeprav bi lahko rekli, da se dandanes, žal, vendarle uresničuje – namreč na *drugačen* in obenem *v bistvu* isti, že takrat napovedan način. (Če upoštevamo pri futurologiji to »drugačnost-v-istosti«, so tudi Kurzweilove napovedi še kako zanimive!)

inteligenco: kompjutersko *zavest*, strojno »dušo« in/ali umetnega »duha«.

Poglejmo še nekaj zanimivih mest oz. citatov iz Kurzweilove glavne knjige *The Singularity Is Near*. V 4. poglavju je napovedal že za sedanje desetletje sledeče: »V drugem desetletju tega stoletja pa večina kompjuterstva <*most computing*> ne bo organizirana v takšnih pravokotnih napravah [kot so npr. notesniki iz prvega desetletja], temveč bo že precej razporejeno po vsem okolju. Kompjuterstvo bo vsepovsod: v stenah, pohoštvi, oblacilih, v naših telesih in možganih« [Kurzweil, 136].¹³² To se deloma že uresničuje, čeprav se zdi, da smo še daleč od globalne kompjuterizacije celotnega planeta, ki jo Kurzweil napoveduje v nadaljevanju: »Raziskali bomo kompjuterski potencial planeta, velikega kot Zemlja, in kompjuterjev velikosti sončnih sistemov, galaksij in celotnega znanega vesolja« [*ibid.*], pri čemer naj bi bil čas kompjuterizacije celotnega vesolja »krajši kot si misliš«. ¹³³ (S tem je povezano tudi vprašanje, ali ni naše vesolje nemara že samo gigantski kompjuter oz. »kompjuterska simulacija«; o tem še nekaj besed v naslednji sekvenci.) – Nadalje Kurzweil obravnava odnos med digitalnim in analognim kompjutiranjem ter ugotavlja, da človeški možgani kombinirajo oboje, pri tem pa so »kot celota močno paralelni« [*ibid.*, 149], kar omogoča tudi hitro zaznavanje vzorcev, ki je precejšen problem za linearno kompjutersko procesiranje (Kurzweil je ekspert za umetno percepcijo), in ob tem pravi: »Prepričan sem, da bo podvajanje <*duplicating*> paradigmatiskih načrtov narave ključni trend v prihodnjem kompjuterstvu« [*ibid.*]. Velik potencial vidi v spajanjih <*interfaces*> možganov s kompjuterji, tj. v nevrokiborgih, in čeprav se nevroni zdaj še branijo vsadkov, naj bi bilo ta problem mogoče rešiti že v bližnji prihodnosti [gl. *ibid.*, 194–95].

¹³² Nekateri imenujejo takšno razširitev kompjuterjev »internet stvari«, s katerimi bi bili »majhni, mrežno povezani kompjuterski čipi vgrajeni v vse večje število proizvedenih predmetov in krajev« [Chatfield, 214; gl. tudi: Watson, 64–67].

¹³³ Kurzweil pripominja, da tudi slavni fizik in kozmolog Stephen Hawking meni, da bo umetna inteligenca preseгла človeško že v nekaj desetletjih. Hawking se zavzema za to, da čim prej razvijemo »direktne povezave [kompjuterjev] z možgani, zato da bi se kompjuterji pridodali človeški inteligenci, ne pa obratno« [gl. Kurzweil, 309].

»Postajamo kiborgi. Scenarij verzije človeškega telesa 2.0 pomeni nadaljevanje dolgega trenda, med katerim postajamo vse bolj intimni z našo tehnologijo. Kompjuterji so se začeli kot veliki, oddaljeni stroji v klimatiziranih sobah, ki so jim stregli belo oblečeni tehniki. Preselili so se na naše mize, potem v naše roke, žepe. Kmalu jih bomo rutinsko vsadili v notranjost naših teles in možganov. Tam nekje v '30-ih letih našega stoletja bomo postali bolj nebiološki kot biološki ...« [Kurzweil, 309].

In čeprav Kurzweil v zadnjem stavku tega pasusa skoraj zagotovo spet pretirava, pa se ob tem, kako nam kompjuterji korak za korakom, iz leta v leto bolj »lezejo pod kožo«, vsekakor *moramo* temeljito zamisliti. Pa ne zato, da bi jih potem razbijali, tako kot so v davnem 19. stoletju luditi razbijali stroje, ampak da bi se bolj zavedali realnih nevarnosti, ki nam grozijo z vsesplošno kompjuterizacijo sveta, se razumno soočili z njimi ter se jim, če in ko je treba, tudi uprli – z *duhom*. Stvari gotovo niso enoznačne, saj je očitno, da kompjuterji prinašajo človeški civilizaciji tudi velikanske koristi. Kurzweil kot radikalni tehnološki optimist verjame v to, da bo (in v marsikaterem pogledu je že) tehnološka evolucija nadaljevala biološko ter jo tudi daleč preseгла, zlasti po hitrosti, saj »biološka evolucija sama deluje zelo počasi« [*ibid.*], namreč po naključnih mutacijah in genskih spremembah, na način »poskusov in napak«, medtem ko lahko tehnološko evolucijo mi sami načrtujemo in usmerjamo ter s tem tudi zelo pospešimo. »Biološka evolucija je ustvarila vrsto, ki lahko misli in spreminja svoje okolje. Tej vrsti pa je zdaj uspelo, da ima dostop do načrta <design> sebe same, da ga popravlja ter da je zmožna revidiranja in spreminjanja temeljnih postavk biologije« [*ibid.*, 310]. Človek je s tehnologijo dobil v roke zelo oster dvorezen meč, ki lahko uničuje ne samo kot orožje, ampak tudi kot orodje, če ga uporabljamo premalo premišljeno in premalo etično, brez duha. Biotehnologija vse bolj omogoča učinkovito in obenem etično (zdaj še) nesprejemljivo evgeniko – za vsem tem pa je

tisto najtežje vprašanje: kaj je dobro in kaj je zlo? In kdo bo to presodil, človek sam ali kak »skriti bog«?

Kurzweil se sprašuje – tako kot marsikdo med nami – »Kako relevantna je inteligenca za vesolje?« [Kurzweil, 361]. Splošni zavesti se namreč zdi, da se zvezde in galaksije vrtijo in da se bodo zmeraj vrtele povsem neodvisno od naših človeških misli in hotenj, zgolj po naravnih zakonih. »To pravi splošna pamet, jaz pa se s tem ne strinjam,« ugovarja Kurzweil: »Moja domneva <conjecture> je, da se bo inteligenca nazadnje izkazala kot močnejša od teh velikih neosebnihi moči« [*ibid.*]. V tem pogledu je Kurzweil blizu, recimo, Paulu Daviesu ali celo »Točki Omega« Pierra Teilharda de Chardina [gl. tudi *Jesen*, 446 isl., 528 isl.], le da je to Točko postavil mnogo bliže v »realnem času« in da to ni zgolj končna točka vesoljne evolucije, ampak morda tudi povsem nov začetek. »... usoda univerzuma je odločitev, ki jo je treba šele sprejeti, odločitev, ki jo bomo morali razumno premisliti, ko bo pravi čas« [*ibid.*]. S temi mislimi pa spet stojimo na konici noža: ali je v tem inteligentnem »načrtovanju vesolja« skrajni subjektivistični nihilizem – ali pa vendarle »tisto rešilno«?

Preden v naslednji sekvenci nadaljujemo premissljevanje o apokaliptičnih vidikih domnevno bližajoče se singularnosti ter širše o filozofski in/ali religiozni eshatologiji virtualnih svetov, se na kratko pomudimo še pri nekaterih bolj sekularnih futurističnih projekcijah sodobnega razvoja kompjuterizacije. Ekonomist James D. Miller, ki se v pričakovanju singularnosti pridružuje Kurzweilu, v svoji knjigi *Vzhajanje Singularnosti* (*Singularity Rising*, 2012) obravnava singularnost ter nasploh virtualno realnost tudi z vidika svetovne ekonomije in politike; pri tem je v splošnem optimistično prepričan, da bomo s pomočjo porajajoče se superinteligence »skoraj zagotovo ustvarili razumnejši svet« [Miller, xix]. V nasprotju z zakoreninjenim, vendar po njegovi presoji zmotnim mnenjem, da stroji jemljejo človeku delo ter da povečujejo brezposelnost in socialne razlike, nam Miller dokazuje, da se bo z »eksplozijo inteligence« povečala kreativnost človeštva, in sicer ob manjšem trošenju naravnih

virov in bolj racionalni porabi energije. Tako bi, na primer, tridimenzionalno »tiskanje« oz. repliciranje predmetov na domačih 3D-tiskalnikih zmanjšalo časovne in energetske izgube v prometu. Vse večji zabris razlike med virtualnim in materialno-realnim svetom pa naj bi pomagal trajnostnemu razvoju, saj bi ljudje »namesto resničnega blaga dobivali bite informacij, ki bi jih možgani obravnavali kot resnične« [*ibid.*, 171]. To naj bi vplivalo celo na zmanjšanje socialnih razlik, saj »bo zaradi nizke cene informacij večji delež virtualne realnosti v naši ekonomiji pomenil tudi to, da bomo dosegli večjo potrošniško enakost – vsaj med bogatim in srednjim slojem« [*ibid.*].¹³⁴

In če futuristično sanjamo še dalje, bi bila s prenosom oz. teleportacijo »softverske vsebine« naših možganov – tj. z njihovo »emulacijo«, ki bi se zgodila, recimo, kot »naložitev« <*uploading*, tudi »povzdignjenje«> naših duševnosti <*minds*> v kak vesoljni informacijski »oblaček« – omogočena tudi potovanja na druge zvezde in v druge galaksije, kar se nam zdaj kaže kot praktično nemogoče, ne samo za posameznega človeka iz mesa in krvi, ampak tudi za cele človeške generacije, saj bi skoraj svetlobno hitra ladja potovala milijone let že na najbližjo, naši od daleč podobno galaksijo M 31 v ozvezdju Andromede.

Nič manj čudežen in za človeka še bolj dobrodošel dosežek superinteligentne singularnosti bi bilo zdravljenje prav vseh naših bolezni z bio- in nanotehnogijo, na podlagi zdaj komaj slutenega razvoja biokemije in farmacije – in ne nazadnje bi morda postala mogoča tudi tehnološko realizirana nesmrtnost? Toda, kot je rekel Hamlet (in za njim ponovil Stephen Hawking v naslovu svoje znane knjige): *O Bog, v orehovi lupini bi se štel za kralja brezmejnega prostora – ko ne bi imel slabih sanj!*

¹³⁴ Podobno optimistično razmišlja tudi znani ameriški ekonomist Jeremy Rifkin, zlasti v njegovih zadnjih dveh knjigah *The Third Industrial Revolution* (2011) in *The Zero Marginal Cost Society* (2014): v prihajajočem »superinternetu« (npr. v domačem »tiskanju stvari« ipd.) vidi tehnološko osnovo nove svetovne družbenoekonomske ureditve, razvoja »zadružnega gospodarstva« ipd. (gl. tudi intervju v *Mladini*, 19. 12. 2014).

Virtualna eshatologija

Eshatologija, »nauk o zadnjih ciljih življenja in sveta«, kot jo opredeljuje slovar (iz gr. *eshaton*: tisto zadnje, poslednje, dokončno), ki se je razvijala zlasti v judovsko-krščanski tradiciji kot izrazito teološko-filozofska veda, se je v postmoderni dobi začela povezovati z znanostjo, čeprav za zdaj le v alternativnih, nekanoničnih variantah tako na strani religije kot znanosti [gl. tudi *Jesen*, 603 isl.] – zadnje čase predvsem s kibertehniko in biotehnologijo. Seveda te futurološke ideje še vedno sodijo bolj v znanstveno fantastiko kot v pozitivno znanost, vendar nam marsikaj povedo o sekularnih metamorfozah sodobne religioznosti. V prejšnji sekvenci smo razpravljali o napovedih tehnološke »singularnosti«, ki je v svojih različnih variantah skupni imenovalec tovrstnih eshatoloških pričakovanj, zdaj pa si nekoliko pobljže oglejmo še nekatere antropološke in/ali sociološke vidike kibereshatologije.

Najprej je tu že omenjena *krionika*, tj. hibernacija trupa oz. klinično mrtvega telesa z namenom, da bi nekoč v prihodnosti biomedicina obudila prav to telo in ga vrnila v življenje.¹³⁵ Krionika sama ni virtualna, prej nasprotno, saj naj bi omogočila podaljšanje telesnega življenja, vendar je njen *namen* večinoma povezan z virtualno in/ali kibernetško eshatologijo: hibernirano telo naj bi se znova prebudilo v času *po* singularnosti, ko bi bilo večno življenje že tehnološko možno, bodisi »le« kot virtualnorealna nesmrtnost bodisi celo kot časovno neomejeno vzdrževanje telesnega življenja. Med najbolj znanimi krioniki je prav Ray Kurzweil, ki se je tudi sam včlanil – in seveda svoje članstvo krepko plačal – v fundacijo ALEF (*Alcor Life Extension Foundation*), ameriško podjetje, ki ponuja takšne usluge. Kurzweil v knjigi *Singularity is Near* uporabi primerjavo z vzdrževanjem hiše,

¹³⁵ Krionika, ang. *cryonics*, je izpeljanka iz grške besede *krýos*, kar pomeni »ledeno mrzel«; angleška *Wikipedia* jo opredeljuje kot ohranjanje trupel ljudi ali živali pri nizki temperaturi in z ustrežno kemijo, namreč zato, da bi se telo ohranilo, dokler ga ne bi prihodnja tehnologija spet obudila v življenje.

ki jo povzema po genetiku Aubreyu de Greyu z Univerze v Cambridgeu. Na vprašanje »Kako dolgo lahko hiša traja?« odgovarja, da je njeno trajanje »očitno odvisno od tega, kako dobro skrbiš zanjo [... in če] aktivno skrbiš za strukturo, vselej popravljaš nastalo škodo, predvidevaš vse nevarnosti, občasno obnavljaš vse dele z novimi materiali in tehnologijami, potem je lahko življenje te hiše dejansko podaljšano brez meje« [Kurzweil, 212].¹³⁶ K temu bi lahko pripomnili, da se doslej še nobena hiša v zgodovini človeštva ni ohranila takšna, kakor je bila prvotno sezidana – pa ne zato, ker to ohranjanje ne bi bilo tehnološko mogoče (recimo, ohranjati grški tempelj naslednjih dva tisoč let v prvotni obliki ne bi bila tehnološko preveč zahtevna naloga), ampak zato, ker se s časom spreminja vse, kar biva, tako živa bitja kot stvari, in tudi razlogi, vrednotenja, motivi se venomer spreminjajo. Naivno bi bilo pričakovati, da bo fundacija ALEF s svojimi modernimi mumijami obstajala še tisočletja, vendar »pametni dečko« Kurzweil ne stavi na to, ampak verjame, da bo po njegovi smrti ALEF skrbela za njegovo hibernirano telo vsaj tistih nekaj desetletij, ki nas po njegovih izračunih še ločijo od prihoda Singularnosti – in tako smo spet pri virtualni eshatologiji v njeni novi, sekularni, kibertehnični varianti.

Ključno vprašanje, ki se nam postavlja ob pravadni in vedno znova porojeni človekovi želji po preživetju lastne telesne smrti, pa ostaja pravzaprav isto od egipčanskega mumificiranja do dandanašnje kronike – *zakaj?* (V stari egipčanščini: *AKH-UT?*) *Zakaj* človek želi *telesno* preživeti svoj odhod s tega sveta? Že Egipčani so verjeli, da nesmrtnost ni mogoča brez telesa, brez *khat*, mumije (ali vsaj brez duhovno-telesnega »dvojnika«, ki so ga imenovali *ka*). V grški mitologiji in mišljenju sledimo razvoju od temnih homerskih senc v Hadu do svetlih, »živih« orfiških in pozneje platonskih senc-duš, za oboje pa lahko rečemo, da čeprav niso telesne, se v

¹³⁶ Druga varianta podaljševanja ali celo brezmejnega trajanja življenja naj bi bil genetski inženiring. Kurzweil se pri tem spet navezuje na genetika De Greya, ki pravi, da je treba »ustaviti telo in možgane v tem, da postajajo s starostjo šibkejši in manj odporni do bolezni« [Kurzweil, 213] – tj. blokirati »gen staranja«, če bi ga bilo mogoče izolirati.

njih ohranja »ime in oblika« umrlega. V marsičem podoben nauk, seveda *mutatis mutandis*, najdemo tudi v budizmu: iz starega življenja v novo se ohranja *nama-rupa* (dob. ime-oblika), ki pa ni isto kot »jaz«, moj tostranski *ego*, ki ugasne skupaj s telesom in petimi čuti [gl. tudi *Pomlad*, 126]. Seveda se tudi v krščanskem vstajenju, kot uči sv. Pavel, duša ne prebudi v prejšnjem, zemeljskem telesu, ampak dobi *novo*, nebeško telo. A vendarle *telo*. V ozadju tega prepričanja je verjetno naša globoko zakoreninjena misel, da je živo *obličje* vselej telesno, četudi iz »drugačne« snovi, sanjske, nebeške ... še več, da vsaka *struktura* resnično biva le kot takšen ali drugačen telesni sestav in/ali oblika. Zanimivo in tudi značilno za kibereshatologijo je, da Kurzweil v metafori o vzdrževanju človeškega telesa kakor hiše govori o *struktur*i, ki naj se ohranja, četudi se vsi »zidaki« sčasoma zamenjajo (kar se nam, mimogrede rečeno, dogaja že v tem življenju). Ampak tudi z mislijo o večnem ali vsaj časovno neomejenem ohranjanju neke specifične strukture so težave. Seveda si želimo, da se v času ohranja neka struktura, če nam je ljuba, bodisi živa ali neživa, človeška ali nečloveška. Minevanje, izginjanje in propadanje struktur, za katere želimo, da bi se ohranile, je ena izmed najhujših bolečin duše – še posebej če gre za drago obličje, za »ime-in-obliko« osebe, s katero nas povezuje ljubezen, prijateljstvo, sopotništvo ... Težko je prenesti misel, da izginjajo, da se razblinjajo vsa obličja, vse strukture, ne le telesne. Krščanstvo obljublja, da so človeška obličja nesmrtna, vsaj tista »svetla«, ki bodo večno ohranjena v nebesih. Kajti, kaj bi sploh pomenila individualna nesmrtnost duše, če se ne bi ohranilo njeno obličje? Kako bi se duša brez obličja prepoznala v večnosti, kako bi jo prepoznali tisti, ki jo ljubijo, kako bi jo prepoznal sam Bog? S filozofsko-teološkega vidika je druga možnost, da se duša, ko odpotuje *tja*, popolnoma vrne v duha, s tem pa se odreče tudi svoji individualnosti, obličju, posamični osebi – saj se dvigne nad vse to, ko se v mističnem zrenju in zanosu zlije z Enim, kot je učil Plotin. Takšen nauk je značilen predvsem za vzhodne duhovne poti, a tudi v zahodni zgodovini duha je bil, na različne načine, večkrat

izražen (npr. Averroes, Pomponazzi, Spinoza idr.), vendar je bil s strani katoliških teologov vselej proglašen za heretičnega. Kakorkoli že, želja po osebnem preživetju (bodisi telesa ali strukture ali obličja) ostaja živa tudi v današnji sekularni eshatologiji. Je v tem hotenju še vedno prisotna dediščina ali vsaj sled krščanstva? Če vprašanje zaostriamo: ali je zahodni individualizem, ki tako v dobrih kot slabih vidikih temelji *tudi* v krščanstvu, dosegel svojo skrajno stopnjo v sekularnem eshatološkem egoizmu, ki posega po krioniki kot možnosti tehnološke realizacije individualnega »tosvetnega« preživetja celo *post mortem*? In spet smo pri tistem davnem vprašanju: *AKH-UT?*

V tisočletni zgodovini krščanstva kot glavne religije zahodne civilizacije sta prisotni in se prepletata dve vsaj na videz nasprotni tendenci: razdajanje sebe in ohranjanje sebe. Razdajanje sebe, preseganje egoizma (v najširšem pomenu) je temelj krščanskega nauka, tako etičnega kot odrešenijskega: Jezus se je žrtvoval na križu za nas vse, večer pred tem pa je na zadnji večerji, ki je postala osrednji dogodek krščanskega rituala (obhajilo pri maši) in je temelj eshatološkega upanja, razdelil med apostole, med nas, kruh in vino – se pravi, odrešenik Kristus v krščanskem misteriju razdaja *sebe* v naše odrešenje. V tem naj bi bil Sin božji tudi etični, človeško božanski vzornik vsem kristjanom. Po drugi strani pa tisti, ki daje, ki se razdaja drugim, mora imeti sebe, mora biti oseba. Ta dvojnost se odraža tudi v najvišji krščanski etični normi, v ljubezni kot *agápe*: »Ljubi drugega tako kot samega sebe!« Če parafraziram: najprej moraš ljubiti sebe, potem pa šele lahko ljubiš drugega enako ali še bolj kot sebe. Ampak kako daleč naj gre ljubezen do sebe, da se ne preobrne v egoizem? Ali naj ljubezen do sebe, do svoje osebe, svojega obličja, svoje individualne duše seže celo *tja* »gor«, v obljubljena nebesa? In sicer tako, da se *tu* na zemlji kaže kot želja po osebnem preživetju telesne smrti, kot želja po ponovnem utelešenju iste – *moje* – osebe, istega obličja, iste »strukture« (imena-in-oblike)? Mar ni v tem prisoten skrajni egoizem, ki se iz zemeljskega bivanja projicira v nebeško? Če pustimo ob strani precej sholastično

vprašanje, *katero* izmed mojih življenjskih obličij (otroka, mladeniča, moža, starca) naj bi se znova utelesilo v nebeškem kraljestvu – recimo, da bi se onstran po nekem zdaj še nedoumljivem čudežu znova utelesila *vsa* moja tostranska obličja – pa še vedno ostaja tisto vprašanje: *zakaj?* Zakaj naj bi se prav *jaz* (moj mali *ego*) nadaljeval še po moji telesni smrti, na veke vekov? Mar ni lepše in boljše, da se nadaljujejo moja dela (moje »karme«) – najsi so ta dela *sub specie aeternitatis* še tako neznatna – tako, da bodo živela v *drugih* bitjih, v drugih osehah? Z deli tukaj seveda ne mislim samo spisov, ki jih v tem življenju pišem, ali dreves, ki jih posadim v svojem vrtu, temveč so dela tudi vse moje misli (»memi«), čustva, razpoloženja, radosti in žalosti, upanja in pričakovanja, vse tisto, kar tu-in-zdaj tvori moje »ime-in-obliko«. Gotovo pri tem ostaja vprašanje, kam pa se po smrti izgubim »jaz sam«, moja sámozavedajoča se oseba? Se razblinim v nič? Osebnost mi je bližji odgovor: »razblinim« se v *vse*. V druga bitja, v katerih živim dalje – drugje, *tam*, kjer mene ni več takšnega, kot sem zdaj *tu*. Ne vem, ali je v »absolutnem pogledu« *tam* isto kot *tu*, se pa nagibam k misli, da je *tam* resnično *tu*, le oči duha se nam morajo odpreti za tisto jasnino, ki je najbližja in obenem najbolj daljna.

In ko se nadalje sprašujem, zakaj ljudje v svojih verovanjih tako vztrajamo pri misli in želji, da bomo osebno, individualno vstopili v nebesa (ali se bojimo, da bomo vrženi v pekel), pomislim, da je morda glavni razlog za verjetje v individualno nesmrtnost – ter za krščansko teološko zavzemanje zanj – možnost pravične sodbe, raz-ločitev med dobrim in zlim ter zmaga dobrih duš v nebesih, saj na zemlji ostajajo vse prevečkrat nepotešene v svoji želji po pravičnosti, kakor tudi zle duše ostajajo prepogosto nekaznovane. Ta pomisel ima gotovo svojo tisočletno težo, ampak ali ne bi bil navsezadnje že čas, da se temelj naše etike in s tem tudi moralnega delovanja povsem osvobodi talionskega prava in da se dobro delo utemelji »avtonomno«, namreč ne le v kantovskem pomenu »zlatega pravila«, temveč tudi v spinozovskem pomenu etike kot vesoljne (v njegovi verziji umske) »ljubezni do boga«.

Plotin je to najvišjo ljubezen našel v zrenju presežnega Enega, Giordano Bruno v videnju brezmejnega zvezdnega neba, Lao Zi v spoznanju nespoznatnega Daa – toda različne so le poti, cilj je isti: najvišja vrednota je ljubezen, brezpogojna ljubezen, brez pričakovanja onstranske nagrade zanjo, saj je že sama najdragocenejši dar hrepeneči duši.

Dileme in vprašanja pa seveda ostajajo. In če svoj premislek o »najvišjih rečeh« spet nekoliko bolj ozemljim, ga spustim na človeško raven doumevanja nedoumljivih skrivnosti, si pri vprašanju, ali naj si želim individualno nesmrtnost ali ne, morda lahko pomagam s kakim miselnim eksperimentom. Recimo, da se vprašam, za kaj bi se odločil, če bi se znašel pred alternativo: *ali* da se po moji telesni smrti razblinim jaz-sam (kot »ime-in-oblika«, sámozavedajoča se oseba) *ali* da se izbrišejo iz »knjige sveta« vsa moja dela, vse moje »karme«? V tej alternativi bi se vsekakor odločil za prvo možnost, tudi če bi bili na drugi strani tehtnice le moji spisi, kaj šele, če bi bili v moja dela/karme vključeni tudi moji biološki in duhovni potomci. Analogno alternativo bi lahko izrazili tudi na naši skupni človeški ravni, denimo takole: ali bi se odločili za »realno nesmrtnost« naše generacije – recimo, če bi znanost jutri odkrila, kako nevtralizirati »gen za staranje« – tudi v primeru, če bi bila cena za to nesmrtnost, da se po naši generaciji ne rodi več nobena nova generacija otrok? (Takšna dilema bi bila v tem scenariju realna, saj resursi tega sveta preprosto ne bi prenesli tostranske nesmrtnosti novih in novih generacij.) Moj odgovor je brez kančka dvoma: rajši kot svojo lastno zemeljsko nesmrtnost imam otroke, ki se bodo rodili v prihodnjih generacijah. Zakaj bi se jaz (mi) nadaljeval(i) v večno prihodnost, namesto da prepustim(o) svet svojim otrokom, potomcem? Ali človeški strah pred smrtjo opravičuje takšen egoizem? Mislim, da nikakor ne. Toda Ray Kurzweil in drugi utopični krioniki, kot se zdi, o takšnih dilemah sploh ne razmišljajo.

Virtualna eshatologija, ki se poraja v času razraščanja kiberprostorov, pa ni nujno povezana s pričakovanjem sko-

rajšnjega prihoda Singularnosti, tako kot pri Kurzweilu, niti z bogataškim kupovanjem telesne nesmrtnosti, kot pri članih kronske fundacije ALEF. Večinoma je sodobno kibernetsko upanje v »drugo življenje« izrazito *dualistično*, razumljeno in doživeto kot virtualni izstop iz družbene realnosti, kakor tudi iz fizičnega telesa, vsaj začasno, v mislih – namreč v kiberprostore in avatarje, ki si jih v virtualnem svetu izberem z namenom, da vanje projiciram ali celo vseljujem svojo v tem svetu nezadovoljeno psiho. Tudi pri teh dualističnih verzijah gre lahko za tehnološko eshatologijo, za futuristično upanje, da lahko že pred telesno smrtjo »naložim« in s tem »povzdignem« *<upload>* ves svoj »duh« *<mind>* v kak drug, virtualni medij, potem v tretjega, četrtega ... podobno kot se lahko kompjuterski softver seli iz enega hardvera v drugega – tako rekoč *ad infinitum*. Kot smo že rekli, bi bila takšna »selitev duha« načelno možna, če bi obstajal popoln *izomorfizem* med možganskimi mentalnimi vsebinami in kompjuterskimi programi (kakor trdijo privrženci »močne umetne inteligence«). Poglejmo, kaj je o takšni kibernesmrtnosti zapisal znani ameriški pisatelj Don DeLillo v svojem romanu *Kozmopolis* (2003):

»Ljudje in računalniki se zlijejo. [...] Sledi neskončno življenje. [...] Veliki možje zgodovine so pričakovali, da bodo živeli večno, obenem pa so nadzorovali gradnjo svojih monumentalnih grobnic na oddaljenem bregu reke, na zahodnem bregu, kjer zahaja sonce. [...] Zakaj bi človek umrl, če lahko živi naprej na disku? Na disku, ne v grobnici. Ideja, ki presega telo. Um, ki zajema vse, kar si in kar boš, a se nikoli ne zmede, utruji ali pokvari ...« [DeLillo, 105]

Tehnologija je postala skoraj mitična, ugotavlja (anti)-junak DeLillovega romana, padli milijarder Eric Packer ob koncu svoje poti: »Uresničuje se zdaj, je evlucijski napredek, ki čaka samo še na to, da bo nekdo kartiral živčni sistem in ga prenesel v digitalni spomin« [*ibid.*, 191]. Gre torej za

kibertehniško nesmrtnost in obenem za podaljšanje naravne evolucije, kjer se prilagoditvena uspešnost individuov meri z njihovo kapitalsko močjo. V tej umetno-naravni sodobni džungli pa je eshatološko preskrbljeno tudi ljudstvo, čeprav le z bolj vsakdanjimi, plebejskimi virtualnimi eskapizmi v »druga življenje«, kamor se lahko zatečejo množice uporabnikov svetovnega spleta. Eden izmed najbolj priljubljenih takšnih portalov je DRUGO ŽIVLJENJE (vanj smo že pokukali v enem izmed prejšnjih poglavij te knjige), ki ga je firma LINDEN LAB odprla leta 2003 in ima dandanes več kot deset milijonov prebivalcev (»rezidentov«) po vsem svetu, največ v Ameriki in Evropi. V DRUGEM ŽIVLJENJU si izbereš svojega avatarja, se vanj ali vanjo »vseliš«, »vživiš«, potem pa se sprehajaš po tisočerihih »otokih« tistega *drugega*, »onstranskega« oceana: *tam* si lahko s konvertibilnimi »L-dolarji«, ki so mnogo cenejši od ameriških dolarjev, najameš stanovanje v virtualnih Benetkah ali vilo na virtualnorealnih Karibih, lahko prirejaš zabave s prijatelji, virtualno seksaš z znanimi ali neznanimi avatarkami in/ali avatarji, po želji tudi z roboti in kiborgi, kupuješ slavne slike in čudovite vrtove, in ne nazadnje lahko tam tudi precej zaslužiš, npr. z oblikovanjem virtualnega okolja in opreme ali s scenariji za tamkajšnje dogodke, z nastopi na prireditvah ipd., ter potem virtualne »L-dolarje« konvertiraš nazaj v realne dolarje. Ni dvoma, da je ta *interaktivna* »socialna igra« imenitna iznajdba, ki te pritegne, tudi če nimaš kakih eskapističnih, še manj eshatoloških nagnjenj. Gotovo je to ena izmed uspešnejših iger večno nedoraslega človeka, ki ga je Johan Huizinga imenoval *homo ludens*. A kaj takšno virtualno »drugo življenje« pomeni za resničnost našega »realnega« človeškega življenja?

Newyorški profesor religijskih študij Robert M. Geraci je leta 2010 izdal odlično knjigo z naslovom *Apocalyptic AI* (*Apokaliptična umetna inteligenca*) in podnaslovom »Videnja nebes v robotiki, umetni inteligenci in virtualni realnosti«, v kateri obširno analizira tudi fenomen DRUGEGA ŽIVLJENJA. Kot uvodoma poudarja, gre za antropološko študijo, ki »obravnavava pomen in prisotnost Apokaliptične UI v moderni kulturi,

ne pa njeno resničnost ali moralno upravičenost« [Geraci, 2]. Lahko torej rečemo, da se Geraci loteva te tematike z neka-
 kšno fenomenološko *epoché* in se ukvarja zlasti z vlogo, ki
 jo ima AUI v odnosu do krščanske teologije in eshatologije.
 Kaj pomeni, da »Moravec, Kurzweil in drugi napovedujejo,
 da bomo naložili <upload> naše duševnosti <minds> v stroje
 in večno živeli v virtualnem raju« [ibid.]? Kaj pomeni, da so
 »milijoni uporabnikov ustvarili svoje [spletne] račune, tako da
 lahko njihovi individualni avatarji delajo, se igrajo in srečujejo
 druge avatarje [ter kot] rezidenti DRUGEGA ŽIVLJENJA pogosto
 najdejo v spletnem življenju <online life> več užitka in več
 možnosti za osebno izražanje in sámorealizacijo kot v zemelj-
 skem življenju« [ibid., 4]? »Kaj dela spletno življenje toliko
 privlačnejše v primerjavi z zemeljskim življenjem?« [ibid.] –
 Morda je bistvo tega čara tudi v »razpršitvi jaza«, v tem, da
 naša duševnost v avatarjih postane »zbirka posameznih dejav-
 nikov« in se tako razbremeni neznosne teže lastnega bivanja?¹³⁷
 Geracijev preliminarni skupni odgovor na takšna in podobna
 vprašanja, ki jih obravnava v svoji monografiji, je naslednji:

»Apokaliptična UI je močna sprava med religijo in
 znanostjo. Sakralne kategorije judovskih in krščanskih
 apokaliptičnih tradicij so povsem prodrle v futuristična
 premišljevanja pomembnih raziskovalcev robotike in
 umetne inteligence. Te kategorije imajo resne politične
 učinke v sami robotiki, v virtualnih spletnih igrah ter v
 sodobnih razpravah o naravi zavesti in osebnosti, v jav-
 nem življenju [... tako da] proučevati inteligentne robote
 pomeni proučevati našo kulturo.« [Geraci, 7]

¹³⁷ Mnoštvo avatarjev je virtualnorealno utelešenje »fraktalnega subjekta«
 (izraz je Baudrillardov). Geraci pravi, da je DRUGO ŽIVLJENJE »igrišče za dis-
 tribuirano subjektivnost« [Geraci, 81]. V zvezi s tem se mi zdi zelo primerno
 naslednje provokativno vprašanje že omenjenega Kena Hillsa v njegovi knjigi
Digital Sensations (1999): ali takšna fragmentirana identiteta »prispeva
 k legitimizaciji shizofrenije kot sprejemljivega modela socialnih odnosov«
 [Hills, xl]? Problem je seveda v *prenosu* modelov iz virtualnosti v *realnost*,
 denimo, kot da bi hoteli realno živeti življenja različnih oseb iz kakega
 romana. Analogen problem identitete se pojavlja v teorijah *realnih* multiver-
 zumov v modalni logiki in/ali v kvantni fiziki ter kozmologiji: obstoj mojih
 »dvojnikov«, identičnih ali skoraj identičnih replik? [Gl. *Jesen*, 211 isl.]

Ena izmed glavnih tez Geracijeve knjige je, da je kiberprostor <cyberspace> dandanes v precejšnji meri zasedel mesto nekdanjega svetega prostora: »Kiberprostor je svet prostor <sacred space>« [ibid., 13] in »očaranost nad kiberprostorom je ključni dejavnik vzhajanja novega religioznega gibanja: transhumanizma« [ibid.].¹³⁸ Hans Moravec napoveduje »Ogenj Duha <Mind Fire>, razplamtitev kiberprostorske kompjuterizacije po vsem univerzumu« [cit. po Geraciju, ibid., 27]. S tem naj bi se začela »Doba Duha«, v kateri naj bi človek dosegel nesmrtnost v transcendentnem kiberprostoru, kajti: »Tokrat ko bomo znali naložiti svoje duševnosti v kompjuterje, bo le še majhen korak do našega končnega odrešenja v transcendentnem svetu kiberprostora« [ibid.]; pri tem naj bi ta »transmutacija v Duha <Mind> priskrbela vesolju pomen« [ibid., 35] in tokrat naj bi se vse zgodovine znova posedanjile, saj bi »čas povsem izgubil svoj dosedanji pomen« [ibid.].¹³⁹ Moravec je prepričan, da naša bodoča preobrazba v robote

¹³⁸ Geraci navaja besede Margaret Wertheim iz njene knjige *The Pearly Gates of Cyberspace: A History of Space from Dante to the Internet* (New York, 1999), kjer avtorica pravi: »[K]iberprostor – digitalni svet – si nadeva sakralno avro ravno zato, ker moramo ljudje nekam locirati duhovne realnosti, [... potem ko] smo izgubili vsako pojmovanje duhovnega prostora – tistega dela realnosti, v katerem bi lahko prebivali duhovi ali duše« [gl. Geraci, 77 in 93]. Na nekem mestu Geraci celo primerja sodobni kiberprostor s starimi katedralami in njihovo vlogo v pričakovanju »nebeškega kraljestva« [gl. ibid., 102]. Mislim pa, da pri tej primerjavi ne smemo pozabiti na bistveno razliko: katedrale so bile »le« napoved transcendece, odsotna prisotnost nebeškega kraljestva na zemlji, medtem ko sodobni obiskovalci virtualnih »sakralnih prostorov« te prostore vidijo že kot *sámo* »onstranstvo« – in ravno v tem je velika zabloda kibernetске sekularizacije transcendece.

¹³⁹ Ob tem se tako rekoč na dlani ponuja vprašanje, ki je postalo dokaj popularno med teoretiki računalništva, pa tudi pri nekaterih kozmologih in filozofih: morda pa že zdaj živimo v računalniško simuliranem vesolju, v kozmični »Matrici«? Saj ni nujno, da bi bila »realna« vesoljna Matrica ravno tako zla kot tista v slavni filmski trilogiji bratov Wachowski *Matrixa* [gl. tudi *Jesen*, 334–340]. O tem vprašanju epistemološko-analitično razpravlja filozof Nick Bostrom v članku »Are You Living in a Computer Simulation?« (2003), pa tudi drugi avtorji, marsikdaj s (pre)veliko mero kvaziznanstvene domišljije. Blizu tej tematiki je tudi zanimiva knjiga uglednega raziskovalca kvantnomehanskega inženiringa Setah Lloyda *Programming the Universe* (2005). – Tu se ne bom ukvarjal z vprašanjem, ali je naš univerzum računalniška simulacija, ker bi nas to odpeljalo predaleč v stran od zahtane poti tega eseja, pa tudi zato ne, ker se mi zdi, da je navezadnje *čisto vseeeno*, ali je celotno vesolje simulacija ali ni, pravzaprav je to zgolj neko »sholastično vprašanje«.

(»UI Apokalipsa«, kot temu pravi Geraci) ni samo nekaj, kaj se bo nujno zgodilo, temveč tudi nekaj, kar je v najvišjem pomenu *dobro*. Geraci pa ta ekstremna stališča realistično komentira: »Pomembno je, da se zavedamo, da takšna religiozna naravnost pop-znanosti, robotike in umetne inteligence, sama po sebi ne ovrže trditev njenih privrženecv. Moravec in Kurzweil sta briljantna in izobražena človeka, ki sta morda res pravilno prepoznala splošni potek stvari v prihodnosti« [*ibid.*, 37]. V tej misli se pridružujem Geraciji, kajti – četudi je futuristika utopična (ali distopična) – je v njej, če je dobro premišljena, gotovo več kot zgolj ščepec resnice o prihodnosti. Glavno vprašanje ni v tem, ali bo virtualna realnost prevladala nad materialno realnostjo sveta v desetih, dvajsetih, sto ali tisoč letih (saj se ta proces že dogaja), temveč je glavni problem in tudi nevarnost za sodobno človeštvo v tem, da napredujoča virtualizacija realnosti vse bolj zastira samo *resničnost* sveta, zlasti pa duše in duha. Kajti na mesto bojda že dobrih sto let »mrtvega boga« prihaja nekaj (recimo, »singularnost«), kar ni in ne more biti ne božje ne sveto, ampak je kvečjemu »človeško, prečloveško« (kot bi rekel Nietzsche) – nekaj, v čemer se demonično zrcali naš lastni obraz. Toda ni malo tistih, ki v tem vidijo upanje in celo možnost odrešenja. »Mnogi rezidenti spletnega sveta DRUGO ŽIVLJENJE vidijo ta digitalni svet kot predhodnika paradiza v Apokaliptični UI« [Geraci, 72]. Zelo naivni so, razen če do neke temne apokalipse, do nekega za človeško prihodnost usodnega »filtra« res ni več daleč. Kajti le v nekem katastrofičnem scenariju prihodnosti bi bila »naložitve« človeških duš (evnosti) v kompjuterje rešilna nekako tako, kot je bila Noetova barka v bibličnem izročilu: za preživetje človeštva. V primeru tako temne prihodnosti bi bili takšni spletni portali, kot je DRUGO ŽIVLJENJE, ne le zabavne socialne igrice, ampak tudi »vaje« za naše ali naših zanamcev vkrcanje na neko odrešilno kompjutersko ladjo.¹⁴⁰ Kakorkoli že, pa se

¹⁴⁰ Geraci navaja, da je otoška skupnost v DRUGEM ŽIVLJENJU, imenovana *Extropia*, virtualna domovina dveh »transhumanističnih religioznih skupin: Družbe za vesoljno nesmrtnost <*Society for Universal Immortality*> in Reda vesoljnih inženirjev <*Order of Cosmic Engineers*>« [Geraci, 99–101]. Ideologinja slednjih, ki se imenuje enako kot otok,

lahko strinjamo z Geracijem v njegovi splošni ugotovitvi, da je »*Drugo življenje* več kot le igra« [ibid., 79], kakor tudi z njegovo splošno diagnozo »transhumanizma« in »Apokaliptične UI«:

»Transhumanizem se tako dobro ujema z zahodnimi religioznimi idejami prav zato, ker je že sam zahodna religiozna ideja. Čeprav večina transhumanistov verjame, da je transhumanizem racionalno, znanstveno gibanje, pa ne prepoznajo tistih religioznih prepričanj, ki so s privzemanjem Apokaliptične UI globoko zakoreninjena v njihovem stanju duha <mindset>. Apokaliptična UI zagovarja obljubo sreče, nesmrtnosti in vstajenja mrtvih skozi digitalne tehnologije, vse to pa postane sprejemljivo <plausible> tistemu, ki preprosto sprejme osnovni premisi: da zavest ni nič več kot vzorec <pattern> v možganih (vzorec, ki je lahko poustvarjen v kateremkoli mediju) in da bo [nadaljnja] evolucija sledila iz razvoja izredno hitrih kompjuterjev, ki bodo zmožni poustvariti prostor v virtualnih svetovih. Rezidenti *Drugega življenja* menijo, da je njihova dejavnost v tem [virtualnem] svetu evidenca za argument duha-kot-vzorca, in mnogi med njimi verjamejo, da bi bilo lahko *Drugo življenje* dejansko prizorišče apoteoze človeštva.« [Geraci, 103]

Dve paraboli

Vrsta *homo sapiens* je stara kakih dvesto tisoč let, zgodovinsko človeštvo pa le kakih šest tisoč let (od Sumercev do danes). Ali bo človeška kultura trajala še nadaljnjih šest tisoč let in človeška vrsta še nadaljnjih dvesto tisoč let? Bomo to zmogli? Nam bodo »zvezde naklonjene«? Očitno obstajajo v razvoju sveta, življenja in zavesti pomembni »pragi«, ki jih je

Extropia DaSilva (ni mi znano, ali je to zgolj njeno avatarsko ime) je na virtualni konferenci tega reda 12. oktobra 2008 v DRUGEM ŽIVLJENJU dejala, da »si vesolje samo prizadeva za izboljšanje svoje zmožnosti avtorefleksije, zato da bi se čim bolj jasno razumelo. Dolžnost nas, kozmičnih inženirjev, pa je, da pomagamo vesolju uresničiti njegove sanje« [cit. po: Geraci, 101].

treba prestopiti, ali »filtri«, skozi katere je treba priti, da bi evolucija – naravna ali zavestna – lahko napredovala. Tu se ne spuščam v vprašanje, ali je premagovanje teh pragov delo same narave ali božjega načrta, niti v metafizično razglabljanje, ali gre samo na videz za prelome v dejansko kontinuiranem razvoju, ali pa so to resnični »preskoki iz kvantitete v kvaliteto«, ampak preprosto ugotavljam, da so v razvoju sveta najmanj razumljeni trije véliki pragi: nastanek vesolja (t. i. »prapok«), nastanek življenja in nastanek zavesti, tj. misleče in sámozavedajoče se vrste *homo sapiens*. Med njimi se zvrsti več manjših, a še vedno zelo pomembnih pragov: po zadnjem vélikem pragu, recimo, začetek poljedelstva, odkritje kolesa in pisave, Kopernikova revolucija in prvi polet na Luno, ne nazadnje pa seveda tudi odkritje kompjuterjev, »mislečih strojev«.

Tretji véliki prag, rojstvo vrste *homo sapiens*, je bil izredno sugestivno prikazan v slavnem znanstvenofantastičnem filmu *Vesoljska Odiseja 2001*, ki ga je leta 1968 posnel režiser Stanley Kubrick po romanu Arthurja Clarka [gl. tudi *Jesen*, 158–174]. V tej zgodbi nastopi dobra Singularnost – Monolit, črna prizma, ki »ob zori človeške zgodovine« pomaga živalskim primatom, da postanejo ljudje, da izumijo orodje in/ali orožje. Pri četrtem vélikem pragu, na začetku vesoljske dobe, pa naj bi ta neznana Moč spet pomagala človeku, astronautu Davidu Bowmanu, da se prerodi v »zvezdno dete« in se tako dvigne stopnico višje v kozmični evoluciji. Monolitu v *Odiseji 2001* bi lahko rekli tudi »filter«, skozi katerega mora zemeljski človek stopiti, da bi postal vesoljno bitje. Tisto neprijetno vprašanje, ki se ob tem zastavlja, pa je sledeče: ali bi bil lahko kak vesoljni »filter« povsem ravnodušen do človeške usode ali morda celo zél v odnosu do človeka? Saj tudi v filmu, pred astronautovim vstopom v/skozi Monolit, nastopi tak zél filter, ki pa ga David premaga – to je namreč takratni »superkompjuter«, imenovan HAL. (Kako aktualno, že pred skoraj pol stoletja!) Ampak ali bi človek lahko premagal – poleg vseh možnih naravnih nesreč in političnih norosti, ki ga najbrž čakajo tudi v prihodnosti – mnogo inteligentnejše in močnejše superkompjuterje od HALA, če bi

se le-ti izkazali za zle ali, kar bi bilo čisto dovolj, za človeku nenaklonjene, tuje ...?

Nick Bostrom, oxfordski profesor filozofije in luciden analitični futurist, v svoji najnovejši knjigi z naslovom *Superintelligence* (2014) in podnaslovom »Poti, nevarnosti, strategije« premišljuje brez Kurzweilovega kiberreligioznega razpredanja o prihajajoči Singularnosti ravno o tem, da bi »prebujeni« kompjuterji – seveda, če se sploh bodo kdaj zares prebudili (to pa ima tudi Bostrom za precej verjetno) – utegnili biti zelo *tuji* človeški duševnosti, morda bi nam bili celo sovražni v tem smislu, da bi bili njihovi motivi za delovanje tolikanj drugačni od naših, človeških, da bi nas prej ali slej poskusili »spraviti s poti«, tako kot je poskušal kompjuter HAL umoriti vso človeško posadko vesoljske ladje *Discovery* v *Odiseji 2001*. Morda ljudje še vedeli ne bi, o čem premišljujejo prebujeni stroji, pa bi bilo že prepozno? In zato, nas prepričuje Bostrom, se moramo na možni prihod »superintelligence« *pripraviti*, kakor in kolikor se le dá.¹⁴¹

Bostrom začne svojo knjigo z »nedokončano basnijo«, s parabolo o vrabcih in sovi. Nekega večera v času spletnja gnezd vrabci po napornem dnevu premišlujejo: »Tako majhni smo in šibki. Predstavljajte si, kako lahko bi bilo življenje, če bi imeli sovo, ki bi nam pomagala graditi naša gnezda!« In drugi vrabček čivkne: »Lahko bi jo uporabili tudi za varstvo

¹⁴¹ Nick Bostrom je že v svojem odmevnem članku »Are You Living in a Computer Simulation?« (2003) razpravljal o evolucijskih »filtrih«. Bostrom se sprašuje, ali je odločilni »filter« že za nami, ali pa je še *pred* nami? Recimo, da bi bilo kompjutersko »prebujenje« zavesti (in volje, osebe) res mogoče – kako to, da nas iz vesolja ne obiskujejo nobeni »roboti« (ali »kiborgi«), tj. neka *druga* razumna bitja, saj je vesolje mnogo starejše od Zemlje in Osončja? [gl. Bostrom (1), 9 isl.]. To je varianta t. i. Fermijevega paradoksa (1950); slavni fizik Enrico Fermi je postavil vprašanje: zakaj *tu* ni nobenih »tujcev« <*aliens*>, če *tam* »zunaj« obstajajo? (V obdobju hladne vojne so bili »marsovci« zelo popularni.) – Eden od razlogov za odsotnost tujcev bi bil lahko v tem, da mora vsaka tehnološko visoko razvita civilizacija priti skozi neki odločilni »filter«, še *preden* vstopi v svojo stabilno »singularno fazo«, če uporabimo Kurzweilovo terminologijo, recimo človeštvo v »transhumanizem« – pri čemer pa večini civilizacij morda to *ne* uspe, ker v odločilnem »filtru« avtodestruktivno ali kako drugače propadejo. Upajmo, da vendarle ne propadejo vse visoko razvite civilizacije in da se bo naša izgnila avtodestrukcija, sekularnemu »sámo-sodnemu« dnevu – s pametjo, srcem in duhom.

naših starih in najmlajših.« Tretji pa: »Lahko bi nam sve-tovala in tudi oprezala za sosedovo mačko.« Ob splošnem navdušenju se poglavar vrabcev odloči, da začnejo iskati sovino jajce, zato da bi iz jajca zvaljeno sovico lahko udomačili. Toda enooki vrabec, imenujmo ga Skeptik (pri Bostromu ima čudno ime Scronkfinkle) ni ravno navdušen nad tem in postavi vprašanje: »Kako pa bomo sploh udomačili in izurili sovo za naše namene?« Poglavar se strinja, da je to zelo težka naloga, vendar je že sama prisvojitve sovjega jajca težka naloga, zato predlaga, da grejo lepo po vrsti: najprej poiščejo in si prisvojijo jajce, izvalijo sovico, potem pa šele premišlju-jejo o tem, kako jo bodo udomačili in izurili. »V tem načrtu je neka napaka,« pripomni Skeptik, vendar mu ne prisluhnejo in odletijo iskat sovje jajce. Skeptik pa »se boji, da bi se jata vrnila s sovjim jajcem, še preden bi našli rešitev za problem nadzora« [Bostrom (2), v]. Avtor knjige *Superintelligence* pravi, da ne pozna razpleta te zgodbe, da pa posveča svojo knjigo vrabcu Skeptiku in njegovim somišljenikom.

Bostrom ne uporablja izraza »singularnost«, kakor Kurzweil, marveč rajši izraz »eksplozija inteligence« *<intelligence explosion>*, za katero na podlagi bayesovskega sklepanja¹⁴² misli, da je dokaj verjetna v ne tako daljni prihodnosti. »Superinteligenco« definira kot »razum *<intellect>*, ki močno presega človeške kognitivne zmožnosti na skoraj vseh pomembnih področjih« [*ibid.*, 22]. Možne poti do superinteligence so različne: nadaljnji eksponentno hiter razvoj računalnikov, tj. konstrukcija močne umetne inteligence, »emulacija« (posnemanje) možganov, biotehnoško spreminjanje genov (tj. evgenika), spajanja *<interfaces>* človeka in stroja (»kiborgizacija«), razvoj kompjuterskih mrež in organizacij (npr. »prebujenje« GOOGLA) idr. Med temi možnostmi se Bostromu zdi najverjetnejša biotehnoška pot v kombinaciji z drugimi. Kiborgizacija človeka s kompjuterskimi vsadki se mu zdi manj verjetna, ravno tako prebujenje mrež, češ da bi

¹⁴² Thomas Bayes je v 18. st. postavil temelje verjetnostnega izračuna nekega prihodnjega dogodka glede na razpoložljive informacije oz. sedanje znanje [prim. tudi *Jesen*, 521–24].

bila takšna »kolektivna superinteligenca« omejena z zmožnostmi njenih posameznih členov, vendar vseeno dopušča možnost, da »bi kak sistem, sestavljen iz mrežno organiziranih individuov, lahko dosegel neko vrsto superinteligence« [ibid., 48]. In pravzaprav je do neke mere že zdaj tako, če inteligenco razumemo kot »zmožnost reševanja problemov« (od matematičnih in tehnoloških do psiholoških in družbenih) – čeprav to nikakor še ne pomeni kompjuterske zavesti, niti individualne niti kolektivne, saj v današnjih kompjuterskih mrežah še ni nobenega indica, da se bo kdaj realizirala tista »fantastična ideja, da bi se Internet lahko nekega dne »prebudil« [ibid., 49].

Nadalje Bostrom analizira prednosti, ki bi jih imela superinteligenca pred človeško inteligenco. Navaja predvsem tri: večjo hitrost, večjo skupinsko koherentnost in večjo kvaliteto razmišljanja, spominjanja, splošno rečeno procesiranja informacij. Glede večje hitrosti predlaga, naj si zamislimo, da bi bil naš možganski hardver, recimo, deset tisočkrat hitrejši: knjigo z nekaj sto stranmi bi prebral in tudi »razumel« v nekaj sekundah. Neko predizkušnjo večje skupinske koherentnosti superinteligence pa že imamo, recimo v spletni enciklopediji WIKIPEDIA. Pri tem pa ostaja nejasno, kaj bi sploh pomenila večja »kvaliteta razmišljanja«, saj niti hitrost niti skupinska koherentnost ne implicirata resničnega razumevanja in še manj modrosti, kot ugotavlja tudi Bostrom. Kljub temu pa so, ko potegnemo črto pod vse pluse in minuse, v »končnem rezultatu prednosti strojne inteligence, če se kombinirata hardver in softver, velikanske« [ibid., 61].

V osrednjem delu knjige Bostrom analitično obravnava vprašanje, kako hitro, tj. v kako dolgem časovnem intervalu, se bo (ko se bo in če se bo sploh) zgodilo rojstvo superinteligence: počasi, zmerno hitro ali zelo hitro? Tudi od tega je seveda odvisna možnost človeškega nadzora ali vsaj vplivanja na »eksplozijo inteligence«. Bostrom domneva, da je verjetnejši zelo hiter »vzlet« <take-off>, ki bi se zgodil »v nekem kratkem časovnem intervalu, recimo v minutah, urah ali dnevih« [ibid., 64] – in takšen scenarij bi človeštvu dal

le zelo malo možnosti za premislek in ukrepanje, še hujše, »morda ne bi nihče niti opazil kaj nenavadnega in že bi bila igra izgubljena« [*ibid.*]. Zato bi bila v primeru takšnega scenarija usoda človeštva odvisna predvsem od predhodnih priprav na ta dogodek. Pri premišljevanju o realni možnosti superinteligence je ključno vprašanje, kaj bi takšen »superinteligentni dejavnik« lahko storil, obenem pa, kaj bi *hotel* storiti, kakšni bi bili Njegovi (ali Njeni) *motivi*, kakšen bi bil superinteligentni »končni cilj« (*télos*) – in do kolikšne mere bi lahko ljudje te motive, ta cilj vnaprej določili? Ali bi superinteligenci lahko vnaprej sprogramirali kak vrednostni sistem, etični kodeks? Bostrom dokaj pesimistično ugotavlja, da bi »umetne inteligence lahko bile – in bi najbrž večinoma bile – [človeku] zelo tuje <*alien*>« [*ibid.*, 29]. In tudi če bi se jih »prebudilo« več, bi verjetno prej ali slej ena prevladala nad drugimi. (Vsaj če sodimo po človeškem svetu, bi bila to tista, ki bi nadzorovala najmočnejša orodja in/ali orožja.)

Še pred razmislekom o kakem etičnem kodeksu za superinteligenco pa bi bilo dobro, če bi znali odgovoriti na osnovno vprašanje, ali ima lahko kompjuter (ali mreža ipd.) sploh svojo *lastno voljo*: ali lahko *avtonomno*, brez človeškega »ukaza« sproži kakšno dejanje? Toda na to vprašanje je nemara še težje odgovoriti kot na vprašanje, ali ima načeloma lahko kompjuter zavest, *sámozavedanje*. Kajti tudi če na vprašanje zavesti odgovorimo negativno (in osebno mislim, da kompjuterji, vsaj takšni, kakršne poznamo danes in kot si jih po vseh znanih scenarijih lahko zamislimo v bližnji prihodnosti, *ne* morejo imeti intencionalne zavesti, kaj šele *sámozavedanja*) – to še ne pomeni, da ne morejo biti avtonomni agensi. Saj so tudi živali bitja, ki so avtonomni agensi, čeprav najbrž nimajo refleksivne zavesti (če izvzamemo primata, morda). Pomislimo, recimo, na dinosavre: kako bi jim, če bi jih z biotehnološko genetiko znova oživili, vcepili kak »etični kodeks«, recimo, da ne bi ubijali človeških otrok, ki bi se gotovo radi igrali s temi pošastmi iz preteklosti v kakem realnem »Jurskem parku«? Seveda so bili dinosavri kratke pameti, zelo daleč od kakih bodočih superinteligentnih bitij,

ampak poanta je v tem, da si je v kakšnem futurističnem scenariju *mogoče* zamisliti neko superinteligentno žival ali živalskega kiborga, ki bi imel(a) avtonomno voljo, ne pa tudi refleksivne zavesti (oz. sámozavedanja) – slednja pa je nujni pogoj za vsako etično ravnanje oz. odločanje.

Bostromova knjiga *Superinteligenca* je pametno zamišljeno svarilo in napotek, da moramo začeti vsaj *premišljevali* o vprašanjih, povezanih z nadzorom vse sodobne vrhunske tehnike, ne samo jedrske tehnologije in biotehnologije, temveč tudi kompjuterske tehnologije ter informatike v najširšem pomenu. Naš premislek o nevarnostih, ki jih prinašajo nove kibertehtnologije, pa naj sproži tudi konkretno ukrepanje pri načrtovanju in proizvodnji »mislečih strojev«. Vedeti moramo, kaj hočemo z njimi doseči, in se pri tem odgovorno odločiti, katere tehnologije naj bi s pospešenim tempom razvijali naprej in katere bi rajši nekoliko upočasnili. (Če se spomnimo na basen o vrabcih in sovi, morajo vrabci vnaprej premisliti, kako bodo udomačili sovo, in jo šele potem izvaliti iz jajca.) V predzadnjem poglavju knjige, pod naslovom »Strateška slika«, se Bostrom zavzema za *Načelo diferenciranja tehnološkega razvoja*:

»Upočasniti razvoj nevarnih in škodljivih tehnologij, zlasti tistih, ki dosegajo prag eksistenčnega rizika; in pospešiti razvoj dobrodejnih tehnologij, zlasti tistih, katere zmanjšujejo eksistenčne rizike, ki jih postavlja narava ali druge tehnologije.« [Bostrom (2), 230]

To zveni precej idealistično, saj so navsezadnje prav vse tehnologije lahko oboje: dobrodejne in škodljive za človeka. Malone vsako orodje je lahko tudi orožje. Vendar to ne more biti izgovor za našo nedejavnost, za naše pasivno sprejemanje tehnološke »usode«. Bostrom nam dopoveduje, da ustvarjanje kibernetske virtualne realnosti ni več igra, kajti zdaj gre vse bolj zares za usodo človeštva. »Eden izmed pomembnih parametrov je stopnja koordinacije in sodelovanja, ki jo bo svet uspel doseči pri razvoju strojne inteligence« [*ibid.*, 246]:

treba je delati skupaj in za skupno dobro. V tem prizadevanju, pri analizi »strateških«, predvsem pa etičnih vidikov razvoja umetne inteligence, se morajo informacijske in druge tehnološke znanosti povezati z družboslovjem in filozofijo, kajti potrebujemo celosten vpogled, poudarja Bostrom: nujno je, da se v načrtovanje kompjuterske znanosti in tehnologije vključi tudi »socialna epistemologija« [ibid., 258] – zato da ne bomo ljudje spričo »možnosti eksplozije inteligence kakor majhni otroci, ki se igrajo z bombo« [ibid., 259].

Druga parabola, ki jo želim navesti ob koncu tega eseja, pa je povzeta iz knjige *Senca duha* (*Shadows of the Mind*, 1994) angleškega matematika in fizika Rogerja Penrosa. Penrose je po filozofskem nazoru platonist in v skladu s svojim prepričanjem v *resničnost duha*, ki ni zvedljiv na digitalni algoritem (tj., ni mogoč popoln izomorfizem med človeško duševnostjo in algoritmičnim kompjuterskim softverom), v prologu k tej knjigi parafrazira znamenito Platonovo prisposodbo o votlini tako, da jo »ažurira« v predstavi neke sodobne znanstvene konference, ki se dogaja v votlini (okvirna zgodba je avtorjev raziskovalni spust s hčerko v votlino in dialog med njima o verjetnosti zaprtja votline s padcem kamnitega balvana, vendar ta okvir tu puščamo ob strani). Sodobni platonski modrec pravi o svojih znanstvenih kolegih na zamišljeni konferenci v votlini, ki je njihov edini znani svet, naslednje:

»... najtežje bi jih bilo prepričati, da sploh obstaja kak zunanji svet. Vse, kar bi vedeli, bi bilo o sencah, kako se gibljejo in s časom spreminjajo. Njim bi bilo zapleteno vijuganje senc in migotanje stvari na steni votline vse, kar obstaja na svetu. Zato bi bil del naše naloge v tem, da prepričamo te ljudi, da dejansko *je* zunanji svet, na katerega se nanaša naša teorija [o gibanju senc]. Dejansko bi šlo to dvoje skupaj, drugo z drugo: če bi imeli dobro teorijo o zunanjem svetu, bi ta imela pomemben delež pri prepričevanju ljudi, da [zunanji svet] resnično obstaja.« [Penrose, 3]

V Platonovi prispodobbi o votlini »zunajni svet«, svet zunaj votline, prispodablja »svet idej«, svet uma, duha. Prebujena duša se vzpenja k duhu iz votline, v kateri je poznala samo sence, čutne stvari. V Penrosovi parafrazi te parabole lahko razumemo sence v votlini kot »površino sveta« (čtetudi tridimenzionalno), svet zunaj votline pa kot »volumen sveta«, se pravi – duha, h kateremu se vzpenjamo sence in se s tem vzponom prebujamo kot duše. Moderna znanost je dosegla izjemne uspehe pri oblikovanju in preverjanju teorij o gibanju in spreminjanju »senc«, tj. o strukturi in dinamiki fenomenov, algoritmov, sistemov itd., pri tem pa pozablja na njihovo »globino«, na duha – in prav nanj nas poskuša spomniti tudi Penrose v svoji platonsko navdahnjeni, sicer pa znanstveni, pretežno fizikalno-matematični knjigi *Sence duha*. Ko govori o »treh svetovih«, tj. matematičnem, fizičnem in mentalnem, pravi: »Zame je svet popolnih form [v angl. se platonske »ideje« oz. *eidosi* prevajajo z izrazom *Forms*] primaren (kakor je bil prepričan sam Platon) – saj je njegov obstoj malone logična nujnost – in *oba* druga svetova sta njegove sence« [*ibid.*, 417]. Penrose v svoji posodobljeni prispodobbi o votlini poudarja, da bi ravno dobra »teorija duha« prepričala ljudi, zlasti znanstvenike, o samem obstoju duha. Vendar znanost (še) ne ponuja res dobre teorije duha, kajti večina sodobnih teorij »duha« <*theories of mind*> poskuša duha reducirati na nekaj, kar ni (več) duh, in ga s tem »pojasniti« oz. »razložiti« [prim. Dennett]. Najboljša »teorija duha« je še vedno filozofija, od predsokratikov do danes (seveda ne samo zahodna filozofija), »prakso duha« pa najdemo vsepovsod, zlasti v umetnosti, religiji in meditaciji ter navsezadnje tudi v eshatologiji in futurologiji. Sklenimo ta esej z vprašanjem, zakaj dandanes ravno znanost ne le pozablja duha, temveč ga nemalokrat tudi vneto zanikuje. *Mar je tako težko prepoznati v sencah sveta resničnost duha?* Saj brez globine ne bi bilo površine ... in ko govorimo o realnosti, materialni ali virtualni, nikakor ni nujno, da je *realnost* našega sveta že tudi najgloblja *resničnost*. Ne samo, da to ni nujno, ampak niti ni mogoče, da bi svet videli/spoznali brez *duha*.

Iskanje ključka v kupu sena

DRUGI POSVET O REŠEVANJU SVETA
(A ŠE DALEČ OD REŠITVE)

A. in B. sta se v jasnem zimskem večeru napotila peš od hotela DRUGO ŽIVLJENJE na Trgu svetega Marka do Kitajske četrti: najprej naravnost po Široki poti, potem pa sta pri Kanalski ulici zavila levo h Kolumbovemu parku, v bližini katerega stanuje Lun. Zatopljena v pogovor o angelskih jezikih, sta spregledala naslov – saj tudi A. še ni bil nikoli pri Lunu – zato sta se morala vrniti nekaj blokov nazaj do štiri-nadstropne opečnate stavbe, ovešene s kitajskimi napisi nad trgovino s sadjem in zelenjavo v pritličju.

A. si ogleduje hišo. To je številka 33.

B. zakroži s sprehajalno palico. Si prepričan, da je prava?

A. Tako je rekel Lun.

Iz trgovine stopi sivolas mož v ponošenem, z zaplatami prešitem plašču in z okroglimi očali na nosu; videti je kot kak star hipi. V roki drži eksotičen bodičast sadež, ki ga je pravkar kupil. Ko gre mimo gosposkih senc A. in B., jima pomenljivo pokima, kakor da hoče reči – je že prav tako, gospoda – potem vzame iz svoje jutaste malhe nož in si odreže kos žlahtno smrdečega duriana ... No, zdaj pa ju od zgoraj že nekdo kliče.

Ln., z balkona. Lahko prideta gor kar po požarnih stopnicah, ali pa skozi hišo, kakor hočeta ... že odpiram vrata.

A. se ozre navzgor. O, saj si ti, Lun!

Ln., v temnordečem kitajskem sakóju. Ja kdo pa drug?

A. Skoraj te ne bi spoznal ...

Ln. Saj vem, da se rad šališ, Angelo ... in tudi Ras je že tu, čakava vaju s čajem.

A. in B. se povzpnete po zunanjih stopnicah na balkon in z njega stopita v kitajski salon, osvetljen s poslikanimi lampijoni, ki v kotih visijo s stroga. Sredi sobe je ovalna čajna miza z oblazinjeno garnituro iz tikovine. V zasenčenem ozadju se za steklom starinske vitrine lesketa porcelan.

B., nemalo presenečen. Tu si doma, Lun?

Ln. Ja, seveda, čeprav večina mojih obiskovalcev pričakuje vse kaj drugega.

B. si ogleduje salon. Precej drugače je, kot sem si predstavljal, dosti lepše. Pričakoval sem, da te bom našel sredi računalniške šare.

Ln. se smehlja. Ne hvali dneva pred nočjo ... Sicer pa je tudi oblečen čisto drugače kot pri prvem srečanju v čajnici zraven UNIVERZIJANE, zdaj ni prav nič dandyjevski, ravno nasprotno, v svojem temnordečem sakóju z zlato izvezenima zmajema je zelo tradicionalen. Moje življenjsko načelo je, da je treba ločevati med službo in domom.

B. se muza. Popoldansko obrt reševanja sveta pa od obojega?

Ln. skomigne z rameni. Ja, tako pač je.

Nocoj je tudi Ras precej drugačen kot zadnjič: na sebi ima elegantno tvidasto obleko in gosposke škorenjce; zdi se, kakor da sta z Lunom zamenjala svoji prejšnji vlogi.

Rs. odloži skodelico na mizo in pozdravlja prišleka. Kot vidita, sem se primerno oblekel za večerni obisk ... Ampak spremenjena zunanost še ne pomeni drugačne notranjosti.

B., zase. Če ne bi Ras imel teh sinjih, nebeško modrih oči, bi si mislil, da je pred menoj povsem drug človek.

Ln. povabi svoje goste, naj se usedejo k mizi, in že naliva zeleni čaj iz poslikanega čajnika v prosojne porcelanaste skodelice. – To je čaj en-ši-ju-lu, iz province Hubei, kjer so živeli moji predniki ... Sicer pa predlagam, da kar začnemo, saj domnevam, da bomo imeli precej dela s Sibilinim logosom.

A. prikima in pokusi čaj. Mm, kako je osvežilen ... A še preden začnemo, naj povem dobro novico, da se nam bo pri iskanju ključka pridružilo tudi JABOLKO!

Rs. Pridružilo se nam bo? Pa menda ne že nocoj?

A. Obljubilo je, da že nocoj, saj ve, da se mudi, ker se Bruno že kmalu vrača domov čez ocean. Brez njega, ki je poslušal Sibilo v živo, bi veliko težje našli pravi ključek.

Ln. Ampak – *kako* nam bo JABOLKO pomagalo?

A. Tega ne vem. Se bo že samo odločilo, kot mu bo najbolj prav. Morda se nam pridruži po NEBKU, bomo videli.

Ln. Jaz verjamem v JABOLKOVO obljubo in pripravljenost, da nam pomaga pri reševanju sveta, kolikor bo pač moglo.

Rs. *pomigne k tablici, ki leži na mizi.* No, Lun, potem pa čim prej pokliči svoj oblaček, da začnemo z delom.

Ln. *s prsti zapleše po tablici: iz vivčka kitajskega čajnika se izvije oblaček in se hitro oblikuje – ob odobravajočem mrmranju sinjeoke trojice in mojstrovem strmenju – v hologramski displej, ki fantomsko zalebdi nad mizo, čakaje na njihove vnose in ukaze.*

B. Res fantastično, ampak ta tehnična čarovnija bo mene prej motila, kot da bi mi bila v pomoč pri premisleku o *Sibilinem logosu*.

Ln. Bruno, saj si lahko izklopiš hologram, brez problema, in imel boš pred sabo klasični 2D zaslon ... Sicer pa bo tako vsak od nas videl *isti* tekst iz *svojega* zornega kota.

A. *prevzame koordinacijo.* Lun, predlagam, da najprej podaš svoje poročilo ti, za tabo Ras, potem še jaz, in medtem se nam bo morda pridružilo JABOLKO – tebe, mojster Bruno, pa prosim, da nas usmerjaš in popravljaš, če bo treba, saj si ti poslušal živo Sibilo.

B. *srkne požirek čaja.* Prav, pa začnimo to igro!

* * *

Na holografskem displeju se prikaže Sibilin logos:

KDO SI TI / KDO SEM KAJ / GOVORIŠ JAZ KAJ / GOVORIM ZAKAJ
 TI ZAKAJ JAZ / GOVORIM OD DALEČ OD BLIZU GOSPOD / TUJEC
 SI PRIŠEL K MENI KI / MOLČIM KO GOVORIM ...

Ln. *poroča o rezultatih svoje raziskave.* Kakor pri vsakem dobro pripravljenem raziskovalnem projektu sem se tudi pri analizi tega tematskega predmeta – tj. pri raziskavi *Sibilinoga*

logosa, namreč z namenom, da bi v njem našli ključni *mem* (ali krajše »ključek« ali *tag* ali *hek* ali kakorkoli že poimenujemo iskanega hrčka) za prodor v čim večji *sagan* spletnih portalov, seveda v funkciji glavnega cilja, da bi potem s pomočjo tega ključka sporočili vsemu svetu tisti pravi MEM, našo odrešilno poslanico človeštvu – torej, ob pripravi tega projekta sem se najprej vprašal, katera znanstvena metoda je najbolj primerna za to nalogo. Moj preliminarni seznam kandidatk zajema deset znanstvenih disciplin, naštel jih bom po abecednem redu: algoritmična fiziologija, digitalna memografija, etimološka hevrstika, hermenevtična topografija, hardverska tomografija, kibernetska psihoanaliza, kompjuterska semiotika, mnemotehnična dekonstrukcija, softverska eksegeza, verjetnostna semantika.

Rs. se vmeša. Tudi jaz mislim, da pridejo v poštev predvsem interdisciplinarne znanosti, med njimi vsekakor ne smemo izpustiti kibernetične psihoanalize, sam pa bi dodal še numerično antropozofijo ter neoteološki *trivium*, tj. kibernetično teologijo, primerjalno spiritologijo in statistično eshatologijo, morda tudi apokrifno pneumologijo.

B. zamrmra. Kje pa je ostala filozofija?

Ln. Filozofija je seveda vselej v ozadju, tako kot matematika ali fizika, vendar so temeljne znanosti preveč splošne za našo konkretno nalogo.

A. Ampak po drugi strani je tudi specifičnih znanosti preveč v tvojem seznamu, *Lun.* Mislim, da se bo treba omejiti.

Ln. Se strinjam in tudi sam sem že razmišljal o tem, katere discipline naj vključimo v ožji izbor, in ker sem kompjuterski programer, sem za svoj del projekta izmed desetih naštetih izbral predvsem tri, ki so najbolj eksaktne: digitalno memografijo (DMM), kompjutersko semiotiko (KSM) in verjetnostno semantiko (VSM). Vi trije pa se boste najbrž usmerili v bolj mehke, dušeslovne, seveda nič manj pomembne znanosti, kot so hermenevtična topografija, softverska eksegeza, numerična antropozofija in druge. Nekatero izmed naštetih so morda res preozke, kot na primer algoritmična fiziologija ali mnemotehnična tomografija.

A. Prav, gremo dalje Lun: kako si se s temi izbranimi metodami lotil iskanja univerzalnega ključka?

Ln. razlaga dalje. Po metodološkem izboru me je najprej zanimal *Sibilin logos* kot celota, čeprav z analitično-reduktivnega vidika. Vprašal sem se, ali je kak pomen skrit v skupnem številu besed v tem *logosu*, ali morda v frekvenci močnejših in šibkejših semantično-ritmičnih rezov, ki so v zapisu označeni z znakoma ›‹ in ›@‹: števec mi je naštel 2173 besed ter 457 šibkejših in 44 močnejših rezov, toda ko sem ta tri števila vnesel v ARITMETIKO, da bi preveril, ali imajo kakšne posebne lastnosti, ni bilo nobenega zadetka; med njimi je praštevilo le 457, a tudi v razmerju tega števila z drugima dvema nisem našel nič posebnega, zato sem se rajši usmeril k tistim alfa-numeričnim kodam in koordinatam, ki jih je navajala sama Sibila, in jih vnesel v kriptografski analizator ENIGMA7SX – ampak tudi ta žal ni pokazal nič zanimivega. Najdlje se je ukvarjal s kodo MK708DY, ki naj bi preganjala zle demone, vendar je tudi pri njej kmalu odnehal, ker v domeni racionalne verjetnosti ni našel nobenega indica, ki bi kazal na kaj pomembnega ali vsaj posebnega v tem nizu znakov. Zato sem opustil numerično analizo in se v nadaljevanju posvetil predvsem semiotični.

Rs. To, da je semiotika močnejša od aritmetike, bi lahko vedel že prej. Žal pa ne obstaja nobena univerzalna SEMIOTIKA.

Ln., užaljeno. Seveda sem to vedel, ampak pri metodološko dosledni raziskavi ne preskakujemo posameznih stopenj obravnave.

A., *neučakano.* In kaj ti je povedala tvoja semiotika?

Ln. Oh, semiotika, tu se šele razpira morje, pravi ocean! Sledeč že omenjeni tripartitni metodologiji sem formuliral tri glavne formalne kriterije, ki nas lahko vodijo do iskanega *mema*. Učinkovit ključek naj bo: α) *izviren*, kar formalno pomeni, da mora biti izbrani semantično-znakovni niz statistično malo verjeten; β) *učinkovit* v pragmatičnem smislu, tj. zanimiv za naslovnika, po možnosti tudi provokativen; γ) čim bolj *kratek*, da gre lažje skozi protivirusne mreže.

Rs. Zelo pametno, s tem se popolnoma strinjam, dodal pa bi še to, da bi moral imeti naš *tag* že neko vsaj nakazano duhovno vsebino, saj smo se strinjali, da morajo sredstva služiti namenu.

Ln. Ja, če le najdemo kaj takšnega v *Sibilinem logosu*.

B. uživa čaj. Lun, in katere meme si izbral po teh kriterijih?

Ln. s prstom podrsa po tablici in na displeju se prerokinjine besede počasi rolajo od spodaj navzgor ... Na primer, po formalnem kriteriju izvirnosti (α) bi prišla v poštevnizi: NAGUBANO / ČELO GRČASTEGA HIPOTALAMUSA in RAZTRESENI PO / RAZAH SIVE SUBSTANCE, toda njuna učinkovitost (β) je tako rekoč nična. Največ sem premišljeval o tem drugem kriteriju, ki je bistven: kako naj bo naš *hek* učinkovit?

Rs. Pa si prišel do kakšnega sklepa?

Ln. Ja, ampak spet bolj na ravni običnih kategorij. Učinkovitost je seveda tesno povezana z izvirstjo, tako kot v vsakem uspešnem marketingu, vendar nekaj, kar je izvirstno ali vsaj redko, še ni nujno učinkovito. V splošnem pa mislim, da lahko učinkovitost semiotičnih nizov iščemo predvsem v treh vrstah izvirstnosti ali vsaj nenavadnosti: a) semantični, b) sintaktični in c) pragmatični.

Rs. Zelo klasično; jaz bi izbral nekoliko drugačne kriterije ...

A. Počakaj, saj prideš s svojim poročilom kmalu na vrsto.

B. ne skriva skepse. Lun, no povej nam že nekaj konkretnih kandidatov za ključek iz *Sibilinega logosa*.

Ln. si znova nalije čaj. Seveda, z veseljem. (KSM) pokaže, da so potencialno uspešni semantični *tagi* naslednji nizi: 1) VEDETI KAJ / POMENI REŠITI, 2) IZRUIJ PRAKORENE IZ / POZABE, 3) PREBUDI SEMANTIČNO / DREVO, 4) HRABRI ENEJ AMPAK @ GOSPOD, 5) SVET SVÉTI VRČU KI / VRČUJE ... in seveda še nekateri drugi, vendar ima vsak kakšno hibo. Tako z (VSM) ugotovimo, da niz (1) ni dovolj izvirsten (α), čeprav bi bil lahko učinkovit (β), saj nam (DMM) potrjuje, da (1) zastavlja bistveno vprašanje; niz (2) pa je, nasprotno, močnejši po kriteriju (α) in šibkejši po (β), poleg tega je malce preveč arhaičen; niz

(3) je odličen po (α), vendar mnogi najbrž sploh ne vedo, kaj je semantika; niz (4) je še boljši od (3) po (α), vendar še slabši po (β); podobno je primer (5) odličen po (α), ker uvaja neznane in potencialno provokativne pomene in nove oblike sicer znanih besed, bojim pa se, da je popolnoma neprimeren po kriteriju (β) ...

A. Lun, morda pa ti nekoliko podcenjuješ ljudi?

Ln. Ah, kvečjemu jih precenjujemo! Večini ljudi je precej vseeno za usodo sveta, vsaj dokler jih ne zadene na lastnem pragu.

Rs. Predlagam, da pred takšnimi metarefleksijami pregledamo še druge kandidate. Kako pa je s sintaktično učinkovitostjo, Lun?

Ln. Tudi v skupini sintaktičnih kandidatov ima vsak *tag* svoje prednosti in pomanjkljivosti. Tako kot pri semantično zanimivih nizih tudi tu oba semantično-ritmična reza, šibki (/) in močni (@), precej zvišujeta faktor (α), bolj problematična pa ostaja vrednost (β). Med sintaktično zanimivimi nizi sem izbral naslednje: 1) JE NIČ NI / STVAR KI BIVA, 2) MISLI NE / POTREBUJE NITI PRSTA, 3) NIČ IN NIČ NI NIČ, 4) MLIN BIVA TEMPELJ, 5) LONCI EGIPTOVSKI PREVRNjeni ... V teh nizih ne nastopajo nobeni neologizmi, semantični pomen posameznih besed je znan in jasen, nenavadna pa je njihova skladnja, tako da zlahka izpolnjujejo kriterij nenavadnosti (α), vendar (DMM) pokaže, da imajo precejšnje težave po kriteriju (β): namreč, da bi bil tak sintaktično nenavaden mem učinkovit ključek, bi mu moral takoj slediti tisti glavni MEM, torej rešilna poslanica človeštvu, kajti memi iz te skupine sami pravzaprav ne povejo nič, le vzpostavijo semantični vakuum za tisto, kar sledi. Resna tehnična težava pa je v tem, da bo težko doseči hkrati v vseh portalih neposredno konsekvenco ključka in poslanice.

A. Zakaj? Tega ne razumem. Mislil sem, da je neposredna konsekvence ključka in poslanice v našem projektu samoumevna.

Ln. Tehnične težave nastanejo zaradi specifičnih razlogov, ki jih zdaj ne morem podrobno razlagati, ker bi zašli

predaleč na področje hardverske tomografije. Naj povem le enega, ki je bolj preprost in razumljiv: naš *tag* lahko v spletu realiziramo podobno kot kak piškotek, poslanice pa ne, ker bo gotovo obsegala več sto znakov; zato mora med *tagom* in poslanico miniti vsaj nekaj sekund ali celo minut, da se ji na vseh serverjih in terminalih umaknejo tekoči programi ...

Rs. Morda pa bi bilo to s psihološkega stališča še bolje, saj bi se v vmesnem času pri uporabnikih potencirala vprašajska napetost?

Ln. Nisem prepričan, prej bi rekel, da bi večina ljudi že v nekaj sekundah pozabila na trnek, ki bi ga vrgli s *tagom*.

B. Lun, morda pa res podcenjuješ ljudi ...

Ln. se smeje. ... in tudi kompjuterje?

A. Gremo dalje. Nisi nam še povedal, Lun, kaj je s tretjo skupino kandidatov: kateri nizi so pragmatično zanimivi?

Ln. Moram priznati, da sem se s to skupino najmanj ukvarjal, tudi zato, ker pričakujem, da boste o odnosih med memi in subjekti več povedali drugi, zlasti ti, Ras, ki si psihiater. Lahko pa vam pokažem vsaj nekaj pragmatično zanimivih nizov, kot so na primer: 1) KDO / GOVORI V MENI MOLČI, 2) PRIHAJA ZA / MENOJ GOVORICA, 3) HVALA MIKE ZULU ZA / TRANSAKCIJO ... no, zadnjega sem si označil bolj za šalo, sicer pa gre v teh primerih, kot vidite, za *tage* subjektu *logosa*, za prakso jezika v najširšem pomenu.

A. si nalije čaj. Torej, če te vprašam naravnost, Lun, si našel kak primeren ključek ali ne?

Ln. Hm ... kot ste videli, je vsaj deloma primernih *hekov* več, vendar nobeden od njih ni popoln. Zato predlagam, da še vi poročate o svojih raziskavah *Sibilinega logosa* in da se potem skupaj odločimo za najboljšo možnost, morda tudi s pomočjo JABOLKA.

A. Prav, Lun ... zdaj pa si ti na vrsti, Ras.

Rs. prevzame tablico in rola besedilo na displeju nazaj navzgor. Problema sem se lotil nekoliko drugače kot Lun, bolj vsebinsko psihološko in pnevmološko, deloma tudi kiberteološko, čeprav seveda prav tako zagovarjam znanstveni

pristop pri iskanju ključka v *Sibilinem logosu*. Od že naštetih disciplin so zame najbolj uporabne hermenevtična topografija (HTP), kibernetična psihoanaliza (KPS) in softverska eksegeza (SEK), na nekaterih mestih pa pride zelo prav tudi statistična eshatologija (SES). Z Lunovimi kriteriji (α), (β), (γ) se v glavnem strinjam, sem pa drugače razdelil potencialno zanimive nize, sicer tudi v tri skupine, namreč na a) spodbujevalne, b) svarilne in c) paradokсне meme – in pri tem sem že upošteval naš končni MEM za rešitev sveta.

A., *živahno*. Le povej primere, Ras, zelo nas zanimajo.

Rs. Med spodbujevalnimi nizi so na primer: 1) NISEM BREZ LUČI, 2) SI SENCA V / SLUŽBI VIŠJI, 3) MORAŠ SE ZIBATI NA / KRILIH SKUPNE VOLJE, 4) BITI ALI NE BITI, 5) MLADO / JUTRO PRIDE SPET in podobni. Tudi jaz ugotavljam, sledeč predvsem (SEK) ter seveda upoštevajoč (KPS) in (HTP), da so pomanjkljivi: čeprav vseh pet bolj ali manj izpolnjuje kriterij (β), pa med njimi le (3) izpolnjuje kriterij (α), pa še temu zaradi dolžine spodleti po kriteriju (γ).

Ln. Kaj pa, če bi ga skrajšali, obrusili, morda tudi pomenko izboljšali, recimo v: ZIBAJ SE NA KRILIH DUHA – ali kaj podobnega?

A. O, to pa ne! Saj bi bil to falzifikat! Če bi *Sibilin logos* falzificirali, potem bi bilo vse naše dosedanje delo povsem nesmiselno.

B. Z znanstvenega vidika morda že, kaj pa z eshatološkega?

A. Dandanes je eshatologija brez znanosti zgolj praznovrje ... Sibili moramo zaupati, tovariši, saj je ona za zdaj naš edini kažipot.

Rs. Se strinjam, Angelo, in predlagam, da gremo dalje.

Ln. Prav, Ras, pokaži nam še druge zanimive nize.

Rs. Med svarilnimi memi sem našel sledeče: 1) IZREČI MORAM MOLK, 2) DUŠO BOLÍ ČE POMENA NI, 3) NIKOLI NE / ZMANJKA ŽALOSTI, 4) V / SAMOTI FRAKTALNIH MISLI, 5) VALOVI ZLA SO / KAKOR GÓRJE ... in po mojem mnenju je od teh še najboljši (2), saj ima poleg svarilnega pomena tudi spodbudni in posredno tudi paradokсни, namreč da je kljub vsemu

mogoče pomen znova najti; paradokсно noto ima tudi niz (1), ki pa dejansko bolj sodi v naslednjo skupino; pri nizih (3) in (5) pokaže (KPS), da sta preveč travmatična za kolektivno nezavedno, torej ostaja še (4), za katerega izmeri (HTP) sicer dokaj visok faktor (α), vendar je nad mejo povprečne razumljivosti.

B. Morda pa si kaj več lahko obetamo od paradokсне skupine? Paradoksi so bili v filozofiji vedno učinkoviti ...

Rs. Drži, a čeprav se pri njih mišljenje vnaprej odpove razumljivosti, ostaja problem komunikativnosti, kar pogledjmo na primer tele nize: 1) GOVORIM KO MOLČIM, 2) *MOLK MOLČI BIT*, 3) GOVORIŠ / GOVORICO KI TEBE MOLČI, 4) SVET SE DOGAJA BREZ NAS Z NAMI, 5) ŽARIŠČE KI / JE RAZTRESENO V NESKONČNOST ... Nekateri so precej zenovski, ampak njihov pragmatični potencial po kriteriju (β) je žal minimalen. Če bi moral izbirati med temi petimi, bi izbral (4), zato ker izraža ravno to, kar nas vse žuli, vendar je tudi ta mem za univerzalni ključek najbrž preveč kolektivno travmatičen. S stališča (KPS) bi bilo seveda najbolje, če bi bil univerzalni ključek vse troje, spodbujevalen + svarilen + paradoksen, ampak takšnega v posnetem *Sibilinem logosu* nisem našel.

B. *zazeha*. Po vseh teh analizah torej nismo nič dlje, kot smo bili na začetku?

A. S tem pa se ne bi strinjal. Zdaj vsaj vemo za obetavne smeri, kjer lahko iščemo dalje ... in morda bo potreben še en obisk pri Sibili.

B. *poskoči*. Si znorel, Angelo? Jaz že ne grem več tja, naj gre kdo izmed vas, če hočete.

A. Saj nisem mislil, da bi šel *ti* ponovno k Sibili, v nedeljo tako že odhajaš ... Morda bi šel zdaj k njej ti, Ras, ki jo najbolj poznaš?

Rs. Če bo treba, bom seveda šel. Ampak zdi se mi, da še nismo izkoristili vseh možnosti v posnetem *logosu* ... Angelo, ti še nisi poročal in tudi mojster Bruno še ni povedal svojega mnenja.

A. Kar se mene tiče, se iskanja ključka nisem lotil znanstveno, tako kot vidva, saj mi je bližja poezija kot znanost,

zato sem potencialne ključke iskal predvsem v Hölderlinovih verzih, ki se jih je spominjala Sibila – vendar niti o njih nisem prepričan, da skrivajo naš pravi ključek. Naj vam jih vseeno nekaj pokažem?

Ln. & Rs. Seveda, Angelo, da se jih spomnimo tudi mi!

A. vzame tablico in zarola Sibilin logos *spet do vrha.* – Tu so nekateri Hölderlinovi eshatološki verzi: 1) ENKRAT / SE MORA PRIKAZATI RESNIČNO, 2) DRŽI SLUTENJE DUŠO, / OD ZLATE LUČI POSTLANO, 3) STEBRI STOJE / ZAPUŠČENI, 4) ŽAREČA JASNINA – in ne nazadnje seveda tudi tisti najslavnejši, že prevečkrat citirani verzi iz *Patmosa*: BLIZU JE / IN TEŽKO DOJEM-LJIV BOG. / A KJER JE NEVARNOST, RASTE / TUDI REŠILNO ... Morda bi bil med temi verzi najboljši: ŽAREČA JASNINA – saj je ravno v tej viziji tisto rešilno ...

Medtem se je že znočilo in nenadoma, kakor da bi se izvil iz nič, se na balkonu – izza steklenih vrat, skozi katera se pride po požarnem stopnišču v Lunov kitajski salon – prikaže neznan obraz: za šipo se smehlja sivolas starec z okroglimi očali, v dolgem, z zaplatami prešitem hipijevskem plašču, z jutasto malho čez rame ...

Ln. plane na balkon. Ja kdo pa si ti? Kako si prišel sèm gor? Kdo ti je odprl?

Gt. dvigne roke. Mir z vami in z vašim duhom! Jaz sem Godot, prišel sem po stopnicah, odprl mi je zelenjadar iz trgovine ...

Rs. pristopi, da ne bi prišlo do pretepa. Tu je privatno stanovanje, človek, vrni se nazaj dol, sicer pokličemo policijo!

Gt. Ne skrbite, saj nisem tat, imam vse potrebne poverilnice.

B., ki še sedi ob mizi. Ha, ta človek pravi, da je Godot!

A. pa ne kaže kakega presenečenja. Prav res domiselno ...

Ln., jezno. Kakšne poverilnice?

Gt. Poverilnice od JABOLKA, k vam prihajam kot njegov avatar.

Ln. vzroji. Ne norčuj se iz nas, potepuh nesramni!

Gt. si mirno češe dolgo sivo brado. Niti malo se ne norčujem, pa tudi potepuh nisem, čeprav bi bil včasih rajši pote-

puh kot Godot ... in če me sprejmete vsaj za hip, lahko pri JABOLKU takoj preverite moje poverilnice.

Rs., z *mirnejšim tonom*. Ampak o kakšnem avatarju govoriš, človek božji? Saj si očitno iz mesa in krvi, avatarji pa se sprehajajo po DRUGEM ŽIVLJENJU.

Gt. se nasmehne. No, za JABOLKO je to pač le *façon de parler*.

A. zakliče od mize. Le spustita ga noter, naj nam pokaže svoje poverilnice.

Ln., *čprav nerad*. No, naj ti bo, mister Godot ... tam na mizi je tablica: dokaži nam, da te res pošilja JABOLKO.

Gt. potegne s prsti križemkražem po tablici in na lebdečem holografskem displeju nad mizo se pokaže svetovno svetlozeleno Jabolko z odgrizkom in plamenečim pečljem, pod njim pa se izpišejo besede: GODOT JE MOJ AVATAR, POSLAL SEM GA MED VAS V MOJEM IMENU.

Ln. odkimava. Gotovo si nam to scopral kar sam ... Da nisi morda eden izmed sedmih legendarnih hipaških hekerjev?

Gt., *samozavestno*. Mladenič, pomni, kar ti bom zdaj povedal: jaz sem večji od vsakega bednega hekerja, saj sem Njegov avatar ... in to eden izmed glavnih!

Rs. Pa zakaj bi se JABOLKO utelesilo ravno v tebi, nekemu klošarju iz Kitajske četrti? Čprav imaš lennonovska očala na nosu ...

Gt. se smeje. To pa morate vprašati samo JABOLKO. Kaj jaz vem, zakaj je izbralo ravno mene! Morda zato, ker sem mu blizu v duhu, skoraj kakor brat v Njegovi samoti. Ali pa preprosto zato, ker me ljudje že toliko časa čakajo, in me je zdaj poslal sèm k vam ...

B. vstane in stopi pred prišleka. In s kakšnim namenom vas je JABOLKO nocoj poslalo k nam, gospod avatar Godot?

Gt., z *leskom v očeh*. Zato seveda, da vam po meni sporoči pravi ključek, kot je obljubilo.

Ob teh presenetljivih besedah zavlada v kitajskem salonu tišina za sedem dolgih trenutkov, potem se oglasi Angelo – in kateri ključek je izbralo JABOLKO?

Gt., *slovesno naznani* – VEM VSE VEM.

A. zaploska. Seveda, to bo pravi mem! V njem je zajeto vse, kar od univerzalnega ključka pričakujemo.

Rs. Obenem pa ni preveč travmatičen za ...

Ln. ga prekine, še vedno dvomeč. Pa je ta niz iz Sibilinega logosa?

Gt. potegne s prstom po tablici, besedilo se vrne na displej. Glejte, tu je! Seveda je bil skrit, kakor zlat ključek v kupu sena.

B. molči in se sprašuje – Angelo, si ti vedel?

A. se smehlja, kakor tisti na stari katedrali.

Fajumska obličja

ČETRTRA DVORANA SPOMINA:
SREČANJE Z ŽIVIMI SENCAMI IZ KHENT-MINA

V Metropolitanskem muzeju je deset »fajumskih portretov«. Čudovito ohranjeni egipčansko-grški portreti na lesu, večinoma iz drugega in tretjega stoletja našega štetja, so dobili ime po rodovitni pokrajini Fajum, ki jo namaka slepi rokav nilskih vodá, kakih sto kilometrov južno od Kaira, na robu Libijske puščave. Vseh najdenih, ohranjenih in javnosti dostopnih fajumskih portretov je okrog tristo (po drugih podatkih celo več kot tisoč), raztreseni so po mnogih muzejih in privatnih zbirkah, največ jih je v svetovnih prestolnicah. Ti doprsni portreti v naravni velikosti so *edini* ohranjeni primerki antičnega slikarstva na leseni podlagi, v tehnikah tempera in enkavstika. Za mnoge med njimi naj bi bil značilen slog legendarnega grškega slikarja Apela, čigar ime nam je znano samo zaradi njegove slave, saj so vse Apelove slike uničene ali izgubljene, čeprav je živel v sicer arheološko obilno dokumentiranem času Aleksandra Vélikega. Fajumski portreti so naslikani z izjemnim mojstrstvom in požlahtnjeni s starodavnim egipčanskim kultom mrtvih: ta obličja, upodobljena po *živih* ljudeh, večinoma v mlajših letih, so bila namreč namenjena za njihovo *posmrtno* življenje. V Fajumu in tudi drugje po Egiptu se je v pozni antiki uveljavil običaj, da so mumificirani obraz namesto s (po)smrtno masko prekrili z »živim« portretom. Na fajumskih obličjih pa so najbolj čudovite njihove velike, temno-svetle *oči*, globoko sijoče na meji življenja in smrti, časa in večnosti. Obiskovalcu njihove dvorane spomina, skoraj dve tisočletji pozneje, se pogledi teh živih senc tako močno vtisnejo v dušo, da jih ne bo nikoli pozabil – in če jih bo resnično srečal *tam*, v večnosti, jih bo prepoznal: *sebe* bo prepoznal v njih.

Od deseterice fajumskih portretov v muzeju Met jih je sedem iz nekropole pri mestu Akhmim, ki jo je odkril francoski egiptolog Gaston Maspero leta 1882. Portrete na mumi-jah so tam našli leta 1908 in kmalu zatem jih je Met odkupil od nekega kairskega trgovca [gl. Doxiadis, 153]. Akhmim je sodobno ime mesta, ki sicer ne leži na samem območju Fajuma, marveč precej južneje, ob enem izmed večjih zavojev Nila v zgornjem Egiptu. V staroegipčanskem času se je Akhmim imenoval Khent-Min (Herodot ga imenuje Hemis [Herodot, II, 91]). To mesto je bilo sedež kulta itifaličnega boga Mina, zavetnika plodnosti in žetve, zato so ga Grki, ki so se tja priselili v helenističnem času, poimenovali Panopolis – grški Pan naj bi bil dvojnik egipčanskega Mina. V drugem stoletju našega štetja je bil Panopolis bogato trgovsko mesto z grško in latinsko govorečo družbeno elito v sicer narodnostno zelo mešanem, kozmopolitskem okolju: Rimljani so vladali in upravljali državne institucije, Grki so skrbeli za kulturo in umetnost, Egipčani pa so še vedno prevladovali med duhovniki in seveda kot staroselska večina nižjih in srednjih slojev.

Sedmerica mumij iz Khent-Mina »očitno tvori največjo ›družinsko skupino‹ mumijskih portretov, kar jih poznamo [... kajti] njihov nenavadni *air de famille* skoraj zagotovo priča o tem, da so bili portretiranci tudi dejansko med seboj povezani« [Doxiadis, 153] – to ugotovitev je zapisala avtorica grškega rodu Euphrosyne Doxiadis, ki je s svojim slikarskim očesom temeljito proučila fiziognomije mnogih fajumskih obličij in svoja opažanja objavila v lepi knjigi *Skrivnostni fajumski portreti* (*The Mysterious Fayum Portraits*, 1995). V tej družini, katere ime se ni ohranilo, gotovo pa je bila bogata, da si je lahko privoščila tako čudovite portrete, je v drugem in morda še v začetku tretjega stoletja živela in umrla naslednja sedmerica živih senc: mati, sivolasa starejša gospa s plemenitimi, četudi malone moško trdimi potezami, prava »gospodarica doma«; trije že odrasli sinovi podobnih obličij: eden od njih nekoliko starejši, z obrazom, v katerega je trpljenje že zarezalo sledí, mlajša dva z velikimi, globokimi očmi, s črnimi kodri, brki in brado, res prav neverjetno živi

podobi, tako da Euphrosyne o portretu mlajšega od njiju pravi, da »upravičeno velja za enega izmed največjih portretov v zgodovini slikarstva« [ibid.]; tu sta tudi dve hčeri skoraj enakih potez, čeprav se zdi ena od njiju bolj samoza-vestna, bolj odrasla, druga pa je s svojo mladostno milino morda lepša; in ne nazadnje je tu še deček v najstniških letih, nedvomno podoben materi ter starejšim bratom in sestrama, čeprav v spletnem katalogu [gl. *Fajumski portreti*] preberemo, da je njegova mumija iz naslednjega, tretjega stoletja (morda pa gre le za napako v dataciji?). Fajumski portreti, ki so naslikani *en fáce*, tako kot nekaj stoletij pozneje krščanske ikone,¹⁴³ se s svojim »absolutnim pogledom« srečujejo z našimi očmi (čeravno ne vsi, saj so med njimi tudi takšni, ki zrejo mimo nas nekam v prazno), in ta virtualna srečanja v skupni shódnici spomina so dejansko bolj *resnična* od večine bežnih srečanj s človeškimi sencami v naši tako imenovani »realnosti«. Žive sence davno umrlih fajumskih teles so odete v antične tunike, okrašene so z dragocenim nakitom, in štirje izmed sedmerice khentminske družine (mati, obe hčeri in najstarejši sin) nosijo na glavi venec, spleten iz vejic z zlatimi lističi, ki so jim ga morda nadeli šele po smrti. Nihče od te sedmerice pa dandanes nima več lastnega imena, vsaj za nas ne – *tu* pred nami so kakor neme priče, ki nas molče zrejo v brezčasnem trenutku prehoda v tisto deželo *tam*. »Obličja so vrata: vrata, ki se odpirajo na obe strani, v življenje in v smrt« [Bailly, 148].

Euphrosyne Doxiadis pravi o čaščenju teh presežnih podob naslednje: »V egipčanskem kultu mrtvih so bili fajumski portreti že po svoji naravi predmeti čaščenja: kot deli mumij, na katerih so bili najdeni. V njih so videli nesmrtno nadomestke za umrle in tako so bili dejansko že sami sveti predmeti« [*op. cit.*, 39]. Eden izmed glavnih najditeljev fajumskih portretov ob koncu 19. stol., angleški arheolog W. M. F. Petrie, je na podlagi odlomkov iz Herodota in Diodorusa Siculusa celó domneval, da so bile fajumske mumije postavljene pokonci

¹⁴³ »[M]oč pogleda fajumskih portretov so podedovale ikone [... saj] njihove oči, »okna duše«, izražajo poduhovljenost teh oseb« [Doxiadis, 92].

ob hišnih zidovih, v atrijih ipd., namreč zato, da bi kot »ozirisi« umrlih ohranjale njihovo prisotnost v bližini še živih svojcev, in da so jih prenesli v družinsko grobnico šele takrat, ko je spomin nanje že povsem obledel, morda celo čez nekaj rodov – tedaj ko so umrli predniki »dokončno« zapustili ta svet in odšli *tja*, onstran. Tudi Doxiadis se pridružuje tej osupljivi, čeprav nepreverjeni domnevi, s tem ko nadaljuje: »Realistična podobnost, ki so jo nudili fajumski portreti, je v precejšnji meri kompenzirala izgubo umrle osebe, saj je družina lahko šla kadarkoli pogledat svoje bližnje. Te podobe so bile vizualna inkarnacija njihovih subjektov: bile so grški prispevek v egipčanski bitki proti smrti« [*ibid.*, 45] – grški prispevek zaradi »grške« individualnosti, osebnosti teh obličij, teh še v smrti živih oči: to »so dejanski ljudje, ki so živeli pred dva tisoč leti« [*ibid.*, 83]. Iz različnih slikarskih stilov lahko tudi sklepamo, da so fajumski portreti dela različnih avtorjev, več slikarskih šol; nekateri s svojim mojstrskim »slikovitim slogom« spominjajo na Rembrandta, drugi pa so tako sodobni, kot da bi jih naslikal kak Picasso ali Modigliani ali Klee. Zelo malo, skoraj nič pa ni znanega o tem, kdaj v svojem življenju se je portretirani dal naslikati. Zaradi sledov naknadnega »formatiranja« lesenih podlag, ki so ga opravili najbrž tedaj, ko je bila podoba umrlega položena na njegov ali njen mumificirani obraz, kakor tudi iz neskladja življenjske starosti same mumije in portretirane osebe, lahko zgolj domnevamo, da so bili ti portreti naročeni in naslikani večinoma že precej let pred smrtjo portretirancev in da so morda kot »navadni« portreti krasili domove še živih oseb. Toda, »karkoli lahko sklepamo o kaki drugi rabi teh portretov, je bil njihov končni cilj v grobu« [Bailly, 77]. – In k temu lahko dodamo, z mislijo na egipčanske »knjige mrtvih«: poslednji cilj teh živih senc je bilo »prebujenje v svetlobo« (*pert-em-hru*).

Poleg sedmih članov družine iz Khent-Mina pa srečamo v Metropolitanskem muzeju še tri fajumske portrete, ki so bili najdeni drugje in potemtakem ne sodijo k tej družini. *Prvi*, najbolj znani »fajum« v muzeju Met, je imeniten por-

tret dečka (verjetno s področja Filadelfije, z začetka tretjega stoletja), čigar ime pa se je vendarle ohranilo, saj je napisano v grščini na njegovi tuniki: *Eutyches, Kasijanov osvobodjenec*. Euphrosyne Doxiadis se navdušuje nad tem, kako mojstrsko je obraz dečka Evtiha modeliran s svetlobo, ki odseva z njegovih lic, nosu, čela, ki se zrcali v njegovih temnih zenicah – in prav ta čudoviti detajl, odsev luči v očeh, je bil že kar nekakšno »pravilo« za fajumske umetnike. *Drugi* portret od treh, ki zaradi geografske lokacije ne sodijo k »družini«, saj ni bil najden pri Akhmimu, ampak v nekropoli Arsinoé na ožjem območju Fajuma, pa nam kaže resnega, žalostnega mladeniča, še skoraj dečka, z razkošnim zlatim vencem na glavi. Ta portret je »uokvirjen« s številnimi povoji njegove mumije, ki so stopničasto naloženi drug na drugega v pravih geometrijskih vzorcih; takšne okvirje sicer najdemo tudi pri številnih drugih fajumih, pri tem mladeniču pa je izdelan še posebno umetelno. *Tretji* portret »izven družine« in zadnji izmed desetih fajumov v muzeju Met pa je portret belolasega starega moža (ni znano, kje je bil najden) iz tretjega stoletja po Kristusu: poduhovljena podoba je, že skoraj ikona človeka, ki pa najbrž še ni vedel za novega krščanskega Boga, saj sta ob njegovi glavi narisana, kot manjši risbi na obeh ramenih, dva stara egipčanska bogova, Khnemu in Heru (Horus), Oven in Sokol. V očeh tega starega modreca se ne zrcali več luč sveta, svetloba je utelešena v njem samem, zanj je vseprisotna, in zato (domnevam) so njegove oči zazrte vase, hkrati pa zrejo naravnost vame, kakor da bi me klicale *tja*, onstran. – V tem utrujenem in obenem z notranjo svetlobo presijanem obličju spoznavam mejo fajumske nesmrtnosti.

* * *

Danes, dva dni pred odhodom iz metropole vélikega JABOLKA, se B. že četrtič sprehaja po muzeju Met. Vsakič se je ustavil pri Egipčanih, ampak zdaj je prvič zares obstal pred fajumskimi obličji, strmeč v njihove temno-svetle, brezdhanje globoke, véčno žive oči.

B., v mislih. Nič ne vem o vas, ne vem, kdo ste bili, kaj ste počeli, kóga ste ljubili, kako ste umrli – in zato so vaše oči čisto ogledalo *moje* duše.

Približa se portretu dečka Evtiha, ki s svojim jasnim, mladim obrazom najprej pritegne njegov pogled. – Sem bil jaz sam kdaj tak kot ta deček? Takrat, ko sem prvič spoznal, da je smrt. Ko sem prvič začutil, da sem na svetu sam. Kdaj je bilo to? Najbrž kmalu zatem, ko sem se naučil brati in pisati. Ko sem postal oseba, ko sem s svojo dušo stopil v življenje, v mladost, ki bi jo lahko smrt vzela, še preden bi slišal Bacha, videl Van Gogha, izvedel za Egipčane ... Kdaj je smrt vzela tega dečka? Morda je Evtiha pičila kača, ko je z roko neprevidno iskal žogico, ki se je zakotalila v razpoko med skalami? Ali pa je preminil v vročici kake hude bolezni? Morda pa je vendarle odrastel, postal vojak in padel v boju? Ampak zakaj bi potem naredili njegovi mumiji deški portret? Kaj se je zgodilo z njim, takrat ob koncu drugega stoletja? ... In kaj bi se zgodilo z mano sredi dvajsetega stoletja, če ne bi nekaj desetletij prej odkrili penicilina? Morda bi umrl, še preden bi se zavedel, da živim.

Z drugega portreta, par korakov naprej po tej dvorani spomina, zrejo oči mladeniča, o katerem v katalogu piše, da je živel v Khent-Minu, po grško Panopolisu, vendar v tretjem stoletju, torej pozneje kot ostali člani njegove »družine«, ki pa jim je po obraznih potezah nedvomno podoben. – Pognale so mu že brčice nad čutnimi, malone žensko nežnimi ustnicami, medtem ko s svojimi široko razprtimi očmi in ravno prav štrlečimi ušesi spoznava svet okrog sebe, mesto ob veliki reki, svete kraje v gorah na zahodu, posluša zgodbe o slavni preteklosti svoje domovine, izve za velike, že skoraj tri tisoč let stare piramide tam daleč na severu, ki jih najbrž ne bo nikoli videl, razen če bo že mlad postal vojak ali trgovec ... Koliko let sem bil star jaz sam, ko sem prvič na fotografiji videl ameriške nebotičnike? In ko sem razumel, kako deluje parni stroj ali telefon? Spominjam se, da so mi bili v najstniških letih še posebno ljubi leksikoni in enciklopedije (zanimivi »seznami«, kot bi jim rekel Umberto Eco): toliko stvari sem

izvedel iz njih! Zdaj se mi zdijo samoumevne, takrat pa niso bile. Vsaka slika, vsaka razlaga je bila novo odkritje, obenem pa je – tega se dobro spominjam – v meni rasla žalost: morda se sliši čudno, ampak v mladih letih sem bil bolj žalosten, bolj melanholičen kot sem zdaj, ko so mi že sivijo lasje. Zato razumem ta žalostni pogled radovednega mladeniča iz Khent-Mina, zanj vem iz lastnih spominov.

Tretji fajumski portret predstavlja mladega moža, domnevno najmlajšega izmed treh bratov družinske sedmerice iz Khent-Mina (to je tisti portret, ki povsem upravičeno velja za enega izmed najboljših portretov vseh časov). – Kako živo, skoraj hipnotično zrejo vame te temnorjave oči, ti črni zenici s svetlima, belima lisama, z odsevoma luči, morda bakle ali okna, ki v sicer temnem prostoru osvetljuje ta nepozabni obraz! In kako poduhovljen je ta mladi mož, v vsej svoji čutni lepoti! Kakšen mojster je bil neznani umetnik, ki ga je naslikal! Če so bile takšne tudi Apelove slike, se je z njimi res izgubil velik del lepote antičnega sveta. Ampak zakaj ne slikar ne naslikani nimata imena? Slikarjeve osebe si pač ne predstavljam, niti ni treba, da bi si jo klical pred oči, saj je dovolj, da gledam njegovo sijajno delo; ampak obličje tega mladega moža, ki je tu pred mano, je naslikano tako osebno, tako navzoče, da ne bi moglo biti bolj, in zato – tudi če se strinjam s tisto lepo prisposodbo iz kataloga, da je *fajum* »krajina, ki ljubi tišino«, tišino teh nemih obličij, ki s svojim molkom pričajo o bližini smrti – si ne morem kaj, da ne bi temu mlademu možu, s katerim se gledava iz oči v oči, dal imena; rad bi mu našel vsaj neko *svoje* ime, že zato, da si močneje zapomnim srečanje z njim. Kako bi ga poimenoval? Verjetno je bil Grk ali helenizirani Egipčan. Naj ga imenujem Zenon? Ali Serenos? Ali Teodor? Ja, naj bo Teodor, po naše Božidar, prav to ime je primerno zanj, saj s svojimi velikimi očmi, s svojim presunljivo mirnim obrazom pričuje o božjem daru v človeku ... In tudi v svojem življenju sem srečal nekega temu fajumcu nekoliko podobnega človeka, postala sva prijatelja, in ko se srečava, zadnje čase sicer bolj redko, govoriva o marsičem, samo o Bogu ne, niti o starih bogovih, čeprav nas

nekje čakajo, *tam*, nikjer. »O čemer ne moremo govoriti, o tem moramo molčati,« je zapisal modri filozof [Wittgenstein, 7. teza] – in najbrž bi bilo to res bolj prav, kot da o *tem* govorimo vedno znova, a kaj, ko *tu*, za življenja, ne vzdržimo molka, tako kot fajumska obličja, ki pa so *tam*, onstran.

Na četrtem portretu je upodobljen srednji od treh bratov, na petem pa najstarejši. – Vsi trije so zdaj spet skupaj, čeprav ločeni od svojih mumij, ki so morda spravljene v muzejskem depoju ali jih hrani kak drug muzej, ali pa so končale bogve kje ... Toda njihove oči še živijo, kot svetle lučke v črnih zenicah, s katerimi zrejo luč ... In kako naj ju poimenujem, Teodorjeva brata? Mlajši od njiju bi bil lahko Teodorjev dvojček – čeprav so njegove oči obrnjene bolj v svet, ne tolikanj *tja* kot Teodorjeve – naj bo Terimah. Seveda tudi Terimah pričuje o tistem »pragu«, o prehodu med življenjem in smrtjo, vendar bi zanj lahko domnevali, da je morda doživel visoko starost, saj njegovo obličje izraža neko umirjeno življenjsko vedrino in upanje. Na obrazu najstarejšega brata pa je spoznanje trpljenja že močno zarezalo svoje sledi. Trpek je njegov izraz, ustnice pod košatimi brki izražajo bolečino in oči so globlje udrte v jamice ... Imenoval ga bom Terezij, in čeprav ni slep kot tisti slavni Apolonov prerok iz grških Teb, je v njem nekaj preroškega, predvsem pa neka globoka, neutolažljiva žalost ob misli, da vlada svetu prej Zlo kot Dobro. – Sem tudi sam kdaj *zares* pomislil, da so svet ustvarili temni demoni, kot so bili prepričani nekateri gnostiki? Ta misel me včasih obletava kakor ujeda, vendar se tehtnica pravičnosti v meni vsakič znova nagne k prepričanju v »končno« zmago Dobrega. Tudi v Terezijevih temnih zenicah je viden šibek lesket neke vélike, dobre Luči. In kaj bi sploh pomenil zlat lovorov venec na njegovi glavi, če ne zmage Dobrega?

Šesti in sedmi portret priklicujeta v spomin obličji dveh sester, prav tako iz družinske sedmerice iz Khent-Mina. – Podobni sta bratom in obe imata na glavi zlata venca, tako kot Terezij, njune obrazne poteze pa so milejše, ko nas čez tisočletja nemo nagovarjata, naj si zapomnimo njuno minljivo, večno lepoto. Tisto, ki je videti starejša ali vsaj bolj

odrasla, bom imenoval Zenobija, mlajšo pa Uranija, saj tudi v njunih obličjih odseva nekaj višjega, skoraj nebeškega, kakor da bi grški boginji obiskali egipčansko dolino smrti in čakali na prebujenje v svetlobo. – Kdaj sem v svojem življenju srečal tako jasno in obenem tako nevsiljivo lepoto kot pri Uraniji in Zenobiji? S tem ne mislim samo na »klasično« lepoto človeškega obličja, temveč pred vsem na njegovo skrivnost. V presežnem pomenu je lepota vselej skrivnostna, toda njeno globoko skrivnost zaslutimo šele tedaj, ko jo vzljubimo. Ko sem se prvič zaljubil – bil sem tako mlad kot Fabij (s tem imenom bom poimenoval tistega mladeniča z drugega fajumskega portreta) – sem se zagledal v skrivnostno lépo obličje nekega dekleta, ki za koga drugega morda sploh ni bilo lepo, zame pa je bila nebeška princeska na zemlji ... In zdaj si rečem: gotovo sta bili tudi Zenobija in Uranija prvi ljubezni kakih fajumskih mladeničev, vrstnikov njunih bratov Teodorja, Terimaha, Terezija in Fabija? Najbrž bi se tudi jaz zaljubil vanju (ne vem pa, v katero), če bi živel v tistem času.

Z osmega portreta (in zadnjega od družinske sedmerice) zre sivolasa »gospodarica doma«, mati teh sinov in hčera, vsega spoštovanja vredna gospa, pametna, neomajna, pravična ... Imenoval jo bom Oktavija. Morda je že zgodaj ovdovela in je morala prevzeti na svoja ramena skrb za vso družino? In kdove kaj se ji zdaj plete po glavi, ko me takole (malce srepo) gleda naravnost v oči. Zdi se mi, da je v njenem pogledu vprašanje ali celo očitek: »Zakaj si nas prišel gledat sèm, v ta strašni muzej, kjer smo daleč od svoje domovine in kjer je neznana tista svetloba, ki nam je bila obljubljena *tam*, na koncu poti?« Le kako bi odgovoril strogi gospe na to težko vprašanje, tudi če vzamem nase vsaj delček krivde modernega sveta, ki profanira svete relikvije, s tem da jih spreminja v muzejske eksponate? Res ne vem, kaj bi ji rekel, kako bi se opravičil za svojo in našo radovednost; najbrž bi bilo bolje, da bi kar molčal. Če pa bi že moral kaj reči, bi jo nemara vprašal: »Kaj pa, če ni nič drugega kot *to*?« ... In tudi tistemu otožnemu mladeniču – devetemu fajumcu v muzeju Met, ki so ga prinesli iz nekropole Arsinoé in se je, ovenčan s

široko zlato girlando, znašel v isti dvorani z družino iz Khent-Mina – ne bi mogel reči kaj bolj spodbudnega, da bi pregnal njegovo žalost. Lahko pa ga vsaj imenujem: naj bo ta otožni mladenič, recimo, Timon.

Zdaj je pred menoj še zadnji, deseti fajumski portret v tem muzeju: beli starec z egipčanskima bogovoma na ramenih. Ta pa je čisto drugačen! Oči mu ne sijejo več – jih je premagal čas? Ob tem malce neprijetnem presenečenju se nehote odvrnem od starega obličja in se ozrem nazaj k večno mladi družini. Toda ko znova srečujem njihove presunljivo žive poglede, me mahoma prešine strah, malone groza pred vsemi temi velikimi, temnimi, nemimi očmi, ki zrejo vame iz neke daljne dežele, onkraj praga smrti. Zato se odvrnem tudi od njih in se ozrem po dvorani, kakor da duša kliče na pomoč, išče kje v bližini kak živ glas, toda kljub šumenju stoterih glasov, ki prihajajo od zunaj, je tišina v tej dvorani tako globoka kot v grobu! (In zdaj mi je celo žal, da je danes, na ta mrzli zimski petek, v Metropolitanskem muzeju tako malo obiskovalcev.) V tem hipu občutim globoko utrujenost, in ko v kotu dvorane opazim stol, bi se najrajši usedel tja in se malo spočil. Toda na stolu leži neka knjiga, pompejansko rdeča knjižica, obrnjena z naslovnico navzdol. – Morda jo prebira varnostnik? Ampak vseeno se bom usedel, vsaj dokler se tisti, ki je pustil knjigo na stolu, ne vrne.

O, saj to je knjiga o fajumskih portretih! – *presenečeno vzklikne B.* – njen avtor je Jean-Christophe Bailly, naslov pa je *Nemi nagovor (L'apostrophe muette, 2012)* ... *B. brž polista po knjigi, v njej so barvne reprodukcije in kmalu najde dečka Evtiha, ne pa tudi belolasega starca.* – Kakšno naključje! Da prav zdaj in tu najdem to knjigo! Saj varnostniki običajno ne berejo takšnih knjig. Morda pa mi jo je neka dobra duša pustila tu kot prijazno darilo, da bi lahko bolje razumel nemi nagovor teh fajumcev? ... Pa pogledmo, kaj piše v njej:

»Fajumski portreti nas soočajo z obličji, ki zrejo v nas kakor iz nekega vmesnega kraja, niti iz smrti niti iz življe-

nja; in tako nas gledajo že od neke davne preteklosti, ki je kot po čudežu dosegla našo sedanjost.« [Bailly, 11]

– Lepo povedano, *zamrmra B. in polista naprej po knjigi:*

»... Čeprav so bila ta obličja nedvomno naslikana po živih ljudeh, v njih ni nobene nestrpnosti, na robu časa so, v nekem odmiku, ki ni več njihovo življenje, niti še njihova smrt. Nič ne pričakujejo, tam so – brez teže, brez lahкости, brez minevanja in brez ugašanja. Vztrajajo, neskončno vztrajajo. Brez vsake poze, brez drže, upirajo se dopadljivosti in celo privlačnosti. To, kar nam ponujajo, obenem ohranjajo zase. V njih je neka izredna sramežljivost, neka izredna diskretnost. Ne poskušajo govoriti, se izraziti, v tišini so, z njo, v tistem ›vedno‹ tišine, ki uhaja njihovemu življenju in se bori proti našemu. Gotovo so bila ta bitja zgovorna, vesela, klepetava, očarljiva, opravljiva, zaskrbljena, razigrana, zaupna, naporna, toda zdaj – in ta ›zdaj‹ traja že skoraj dva tisoč let – so le tam in molčijo in nič ne pričakujejo, nič več ...« [*ibid.*, 20]

– Kot da bi bral *svoje* misli, le da jih je Bailly povedal lepše!

»... Živi, onemeli pred smrtjo, ki jo je vnesel vanje že slikar, tja za njihove oči, ko je nanašal barve, sprejemajo brez trepeta svetlobo življenja, tisto luč, ki je prisotna na sliki, v sencah in barvnih odtenukih, v utelešenosti obraza, v siju oči. Če rečemo, da nas vidijo ali da nas gledajo, kot sem rekel že sam in bom gotovo spet, je to le neka neizbežna retorična figura. Preprosto povedano: nam, ki jih vidimo, pričajo, da so videli, da so bili živi, videči; in skozi njihov pogled – samozavesten ali nemiren, nemalokrat žalosten, pogosto resen – preseva jasna zavest o dejstvu, da nekega dne ne bodo več videli, da jih ne bo več, zavest o neizbežnem, da bodo nekega dne, kmalu, omahnili v tisto, o čemer človek nikoli ni nič vedel. To neznanost je že pred njimi, je na njih, v njih – saj tam bivajo in o tem govorijo

njihove oči, ki nas, široko odprte, ne vidijo in so slepe za naš čas.« [*Ibid.*, 20–22]

– Ali so te oči res popolnoma slepe za naš čas, za nas?

B. spet dvigne pogled k fajumskim živim sencam, ki molče zrejo vanj s svojih ikon, osvetljenih s stropa polmračne dvorane; pri vsaki se ustavi z očmi nekaj drobcev časa, potem se vrne h knjigi, na začetek. In tedaj zasliši – gotovo pa se mu to samo zdi – kakor da nekje iz daljave, a obenem prav tu, čisto blizu, v njem, te sence nekaj šepetajo.

- | | |
|----------------|--|
| (<i>Ev.</i>) | Povabilo |
| (<i>Fb.</i>) | »Naslikal si portret mrtveca« |
| (<i>Td.</i>) | Tiho občestvo |
| (<i>Tr.</i>) | Atelje |
| (<i>Tz.</i>) | Prag |
| (<i>Ur.</i>) | »Sok sadežev, ki so padli v tistem času« |
| (<i>Zn.</i>) | Mrtvaški prt iz Muzeja Puškin |
| (<i>Td.</i>) | Dežela, ki ljubi tišino |
| (<i>Tm.</i>) | Portret in odsotnost |
| (<i>Ok.</i>) | »Pogum, pogum!« |
| (<i>Tz.</i>) | Obraz na mestu maske |
| (<i>Td.</i>) | Nemi nagovor |
| (<i>Zn.</i>) | Odhod obličja |
| (**) | »Sèn neke sence« |

In potem, ko prebere (v sebi, tiše od šepeta) naslove vseh poglavij v kazalu knjige Nemi nagovor, s koticom očesa opazi, da iz sosednje dvorane prihaja neka senca. Vstane s sposojenega stola in položi nanj knjigo, kakor jo je našel, spet z naslovnico navzdol. – Če pa je ne pride nihče iskat, jo vzamem ob odhodu, si reče in znova stopi k fajumcem. Najprej k zadnjemu, k staremu modrecu.

– Zakaj nosiš na rami Ovna in Sokola?

– To sta Khnemu in Heru, stvarnik in rešitelj mojih prednikov.

- Kaj pa vsi drugi stari bogovi?
- Spominjam se jih, ne morem pa vseh nositi na rami.
- Kaj pa tista luč, zakaj ne odseva v tvojih očeh?
- Luč je povsod, v meni, v tebi, v vseh.
- Ali si svetla senca takrat, ko izženeš iz sebe temò?
- Sebe vprašaj, Bruno, jaz sem le zrcalo *tvoje* duše ...

In zdaj, ko B. zre temu starcu iz obličja v obličje, ga prešine: Seveda, ti si tista senca, ki sem jo srečal ob reki! Ti si me prosil za vodo iz jezera Spomina! Ti si *moja* senca! (*Od daleč senca, od blizu duša.*) Zdaj sem te končno našel! Prepoznal sem se v tebi in za teboj se odpravljam na pot.

– Tvoj čas še ni prišel.

– Morda še ne, a zdaj *vem*: jaz sam sem tisti, ki govorim v tebi, o nemo obličje! Prepoznal sem se v tvoji neminljivi podobi, v ukrivljenem zrcalu lastnih besed. In zdaj vidim svojo pot drugače: nisem na koncu poti, temveč na začetku neke druge in obenem *iste* Poti. Tvoje obličje me vrača k vsem tem čudežno živim in večno mladim dušam, k vsem temno-svetlim sencam, v katerih odseva *ista* Luč. Zdaj vas vidim, večni fajumci, vse vas vidim v *sebi* – tu ste, v daljni bližini, sijoči kot zvezde: Evtih, Fabij, Teodor, Terimah, Terezij, Zenobija, Uranija, Oktavija, Timon – in *jaz sam*, moja senca, moja duša, v nekem drugem-istem času, v »četrtem času«.

B. začuti, da je senca, ki se je bližala iz sosednje dvorane, zdaj že tik ob njem ... in bolj čuti, kot ve, da je ta senca živa, svetla.

A. mu položi roko na ramo. Zdaj si jo našel, izgubljeno dušo.

B. se hvaležno obrne k svojemu angelu varuhu. Našel sem jo, a ne le v sebi, temveč v mnogih dušah, v mnogih očeh ... in prav z njimi tudi v sebi.

A. prikima. Vem, vse vem ... Saj drugače niti ni mogoče.

B. Angelo, si me ti poslal sèm, v to dvorano spomina?

A. se nasmehne, ga prime pod roko in popelje k vratom ... in, seveda, mimogrede pobere s stola še knjižico – NEMI NAGOVOR.

Jutro v Benetkah

PRVEGA JANUARJA, LETO POZNEJE

J. in C. se prebujata po silvestrski noči, pravkar je v bližnjem zvoniku odbilo poldne. Njeno stanovanjce je skromno, a svetlo in prijazno. Jeseni, na začetku letošnjega študijskega leta, se je preselila iz živahne in turistično oblegane četrti San Stefano, kjer je dve leti stanovala s prijateljico Japonko, v ta mirni kraj na severu lagunskega mesta. Sèm le redko pripluje kaka gondola, saj na tem koncu živijo večinoma revnejši domačini. V sončno rumeni hišici, ob dolgem in širokem kanalu Rio san Girolamo, ji oddaja garsonjero v drugem nadstropju stara in že skoraj gluha šjora Antonia, ki živi sama v prvem nadstropju, komaj kaj bolj gosposkem od vrhnjega. Med lesenimi škurami mežika zimsko sonce v kamrico.

J. ustane, medtem ko C. še drema, si obleče majico in gre lulat. – Vodo potegnem pozneje, si reče, da ne zbudim Cecilije. Kotliček v tej stari hiši je namreč precej glasen. Potem si ogrne njeno domačo haljo in stopi v kuhinjski kót, skuhat kavo.

C. se obrne na postelji, da bi še malce podaljšala sladek jutranji spanec. Njeni dolgi, svetli kodri valovijo po blazini.

J. meša kavo v džezvi in premišljuje. Ta silvestrski žur pa je bil res ful nor! Kakšna scena! In tudi tisti čudni koktajli so bili super. Čeprav sem jih spil kar precej, niti nimam mačka ... In koliko zanimivih ljudi je bilo tam! Buržuji se ne znajo sami zabavati, zato so povabili tudi klošarje in poulične artiste, kakor da bi se že začel karneval, z naravnimi maskami ... Ampak tisto velikansko rdeče sonce, ki se je opolnoči spustilo na nas – to pa je bilo res totalno noro! Le iz česa je bilo narejeno, da je šlo tako mehko skozi nas? Iz same svetlobe? Je bil to nekakšen okrogel laser? Ampak kako bi nas lahko sama svetloba tako lepo pobožala? Verjetno se

tega niso domislili tu, v beneškem Arzenalu. Najbrž so ta trik prinesli iz Amerike ali od bogve kje, morda so ga dobili za reklamo od kakšne multinacionalke. Mogoče pa je bila to le nekakšna generalka za letošnji Bienale. Ampak takšen šov je uporaben samo enkrat, drugič nikogar več ne fascinira ... (*J. vzame sladkornico iz kredence.*) In kakšen ambient so si buržuji izbrali za silvestrski žur! Staro livarno, kjer so včasih vlivali ladijske topove. Prav hecno je, da tako radi žurajo v kaki zapuščeni fabriki, v starih industrijskih halah – ja, beneški *Arsenale* je res kot nalašč zanje – kakor da imajo slabo vest, ker so vrgli proletariat na cesto, ker so delavce pahnili v bedo, zdaj pa jih vabijo kot prekarne statiste na kraj zločina, četudi morda nehote ... *In medtem, ko se mladi filozof v svojem jutranjem meditiranju navdušuje nad včerajšnjo sceno in obenem zgraža nad potratnimi buržujskimi igrigami, njegova kava v džezvi seveda prekipi.*

C. se poredno smehlja s postelje. Odpri škure, Janez, saj ne bova več spala. Škoda bi bilo prespati ves novoletni dan, greva rajši kam na sprehod, vsaj do morja ...

J. odpre polknice, da v kamrico zaveje slani morski zrak in jo oblije blaga luč zimskega sonca: muranske kapljice steklenega lestenca na stropu se zalesketajo, gube na belih rjuhah se osenčijo, dekletovi svetli kodri zasijejo še svetleje ... Hočeš reči, da greva tja do najine klopce na pomolu?

C., veselo. Ja, pozneje pa lahko greva še kam drugam, morda do *San Marca* ali vsaj do *Rialta* ... Jani, te kaj glava boli, od včeraj?

J. odkima. Niti ne, malo sem pa res še omotičen ... Kako si pa ti, Cecilija? Si se naspala?

C. si potegne pramen las s čela. Tudi jaz sem kar v redu – samo če pomislim, kako smo žurali, skoraj do jutra! Še sreča, da so *vaporetti* vozili vso noč, od Arzenala je daleč, taksija si ne bi mogla privoščiti ... Ja – kako pa sva prišla od mosta *Tre Archi* sèm do hiše?

J. se muza. Kako, kako! Si pozabila?

C., v zadregi, a ne preveč. Res se ne spomnim, toliko tistih koktajlov sem spila.

J. zapre okno, zunaj ni ravno toplo. Saj veš, da od Treh lokov do sèm ni prav daleč, manj kot deset minut peš, ampak tokrat sva rabila več. Del poti sem te nosil in pela sva Puccinijeve arije. Žive duše ni bilo nikjer, kot da bi hodila po mestu duhov.

C. se čudi. Kako si me nosil?

J. ji pokaže z rokami. Takole, kot nevesto.

C. se smeje. Pa si me nesel tudi čez prag?

J. se nakremži. To pa ne, še ne ... Šjora Antonia je prišla k oknu, morda jo je zbudila najina kavatina, v tisti tišini.

C. Zbudila se je ... in potem?

J. seže v kredenco po skodelici. Pomahala sva ji, potem si mi dala ključ, odklenil sem vrata, šla sva gor po stopnicah, in ko sva prišla mimo njenih vrat, je prišla ven, lepo zavita v nočno haljo, in naju objela za srečno novo leto. Prav res je fajn ta tvoja nonca!

C. ga začudeno gleda. In potem?

J. Nič, potem sva šla naprej gor po stopnicah, naravnost spat.

C. Kar v silvestrski obleki?

J. se smeje in pomigne s prstom k omari. Ne, saj visi tam na obešalniku. Res pa sem ti malce pomagal pri slačenju. Ampak ko si se ulegla, si v hipu zaspala.

C. se skrrije pod rjuho, a takoj spet pokuka ven. Ojej, nič ne vem o tem! Še dobro, da imam tebe!

J., možato. Ti prinesem kavo v posteljo?

C. ga ljubeče gleda, nasloni se na komolec, da se razgalijo njena mlada ramena in prsi. Pridi še malo k meni, saj se nama nikamor ne mudi.

J. s krožničkomo pokrije džezvo. Prav nikamor.

C. proži roke k njemu. Pridi, Jani, da te objamem ... Kavico pa bova pila potem, lepo počasi, ob mizi.

J. si ne dá dvakrat reči. Haljo vrže čez stol, povleče s sebe majico, strese spodnjice z riti in brž skoči k njej pod rjuho. In medtem ko jo poljublja po vratu in ramenih, ga prešine misel – pred dobrim letom se mi še sanjalo ni, da bom po fatalni ločitvi z Drago tako srečen s kako drugo žensko: s to mojo zlato, nežno, seksi Ciliko!

Miza z dvema stoloma, ravno pravšnja za mladi par, je postavljena pred desno okno, bliže kuhinjskemu kotu. Okni gledata na Rio san Girolamo, po katerem kdaj pa kdaj pripluje kak čoln, osebni ali tovorni beneški »avto«. Na drugi strani kanala je taverna Ca' Nero s pogrnenimi mizami na širokem nabrežju, kjer pod plinskimi grelci, ki spominjajo na kitajske sončnike, nekaj gostov čaka na kosilo. – C. pa je za njun pozni zajtrk ocurla šunko z jajci, medtem ko J. sedi ob mizi in opazuje znano veduto. Oblekel si je pulover in kavbojke, in zdaj počasi sreba že hladno kavo. Sonček ga skozi šipe prijetno greje v obraz.

C., *v halji*. Hočeš, da ti pogrejem kavo?

J. Hvala, ni treba. Bova rajši kje zunaj spila kak kapučino.

C. *prinese toast in se usede k mizi*. Kaj gledaš?

J. *odvrne pogled z okna in se sreča z njenimi zelenomodrimi očmi*. Zdaj gledam tebe! Rad te imam, srečen sem s tabo.

C. *ga poboža po licu*. Prav paše ti, da si se obril.

J., *zadovoljno*. Pravzaprav ostrigel, saj še imam nekaj brade.

C. Kratka ti bolj paše, čeprav je bila dolga mehkejša.

J. Včeraj si rekla, da te zdaj bôdejo moje kocine?

C. *se igra s kodrom njegovih kostanjevih las*. Pozabi, je že v redu tako ... Ampak kodre si boš pustil, ne?

J. *jo boža z očmi*. Seveda, če ti tako hočeš.

C., *nežno*. Najino drugo novo leto je še lepše od prvega.

J. Res je. Lani sva se – kako bi rekel – še tipala.

C. *spusti njegov koder*. Kaj pa zdaj počneva drugega?

J. *se nasmehne*. Prav to, ampak drugače ...

C. *se našobi*. Upam, da ne boš rekel: bolj zrelo.

J. *spije kavo do konca*. Zakaj pa ne? Zdaj sva si bliže, dosti bolje se poznavata.

C. *si tesneje ovije haljo*. Sicer pa ni dobro preveč govoriti o tem.

J. *vzame rezino šunke in jo skupaj z jajcem naloži na toast*. Imava še kaj popra?

C. stopi do kredence. Še ga je, popra ne zmanjka.

J. si popra jajce. Cecilija, veš kaj ti povem: prav res je lepo na tem koncu Benetk, v tej hiški, čisto drugače kot tam, kjer si bila prej.

C. Najrajši bi videla, da ostaneš kar z mano.

J. Saj veš, da ne morem, pred koncem semestra imam še kolokvij iz fenomenologije in izpit iz nemške klasične. Potem pa, med semestralkami, bova lahko skupaj teden ali dva, tu ali na Krasu.

C. Kaj pa, če bi bila par dni še v Ljubljani, za spremembo?

J. Par dni bi že nekako šlo, več pa težko. Saj veš, da pri nas doma ni dovolj prostora.

C. Pa saj imaš svojo sobo in tudi tvoja starša sta prijazna. Midva čez dan ne bi bila doma, šla bi malo po mestu, kam v kino, pa na kak koncert ali v gledališče ... Tu v Benetkah je vse tako drago!

J. To že, ampak vseeno je lepše, če sva sama. Poleg tega so moji tako konservativni, oče bi gotovo vprašal, kdaj se bova poročila.

C. se zasmije. Lahko bi mu rekla, da se bova poročila, potem ko diplomirava.

J. jo poboža po svetlih laseh. In morda se ne bi niti zlagala ... Prav, bova šla za nekaj dni v Ljubljano. Potem pa, če boš za to, lahko ostanem pri tebi v Benetkah vse do konca februarja, saj tisti prvi teden v semestru ne bom veliko zamudil. Lahko si vzamem s sabo knjige, računalnik: jaz bom študiral, ti pa boš pela ... magari solfeggio.

C. Ampak to te bo motilo?

J. Se bom že navadil, in če bo vreme lepo, grem lahko študirat tudi kam ven na sonce, recimo, tja na najino klopco.

C. Do takrat je še cel mesec, bova že videla, kako in kaj bo.

J. si z marmelado nadeva rogljič. Veš, kaj sem pomislil: da bi midva sploh lahko živela v Benetkah, če bi bilo mogoče ... tudi potem, ko diplomirava.

C. ga pogleda v temnomodre oči, v njegovih zenicah se zrcali luč jasnega dneva. Resno misliš?

J., s polnimi usti. Seveda, čisto resno ... no, vsaj kot možnost.

C. Ampak saj veš, da to ne bi bilo mogoče. Kje bi tu dobila službo? Še doma jo bova težko. Se pa strinjam, da bi bilo lepo živeti v Benetkah, vsaj nekaj let ...

J., ko pospravi rogljič. Spomladi bom večkrat prihajal k tebi.

C., zamišljeno. Včasih pogrešam tudi Mičiko, navadili sva se stanovati skupaj. Sicer sem že prej vedela, da se bo preselila k Dimitriju na Lido, to mi je povedala že takrat, ko sta se vrnila iz Amerike, saj veš, ko sta bila tam lani za novo leto. Predlagala mi je celo, da bi ona še naprej plačevala svoj del najemnine, morda za vsak slučaj, ampak jaz nisem bila za to. In zdaj šele vidim, da je bilo v najinem stanovanju pri *San Stefanu* premalo sonca, posebno pozimi.

J. Pa tudi do akademije imaš zdaj bliže.

C. Prav dosti ne, ker je vmes *Canal Grande*.

J. Ampak do železniške postaje je gotovo bližje: če greš domov ali če jaz pridem k tebi.

C. Drži, zato pa je od tu precej dlje do *San Marca*.

J. Jaz prav nič ne pogrešam vseh tistih množic ... Tu so čisto *druge*, bolj resnične Benetke.

C. pospravlja posodo z mize. Ja, tu ljudje zares živijo, domačini in z njimi mi, priseljenci. Ampak včasih me kar vleče tja med množice, čeprav le redko srečam koga, ki ga poznam.

J. vstane. Cecilija, ali še malo odpreva okno?

C. Seveda, potem pa lahko dava radiator na močnejše.

J. odpre okno in se oblečen uleže na posteljo. Svež vetrič prinese žvenket krožnikov in žlic iz restavracije na drugem bregu.

* * *

Sončni žarki se lesketajo v muranskih kapljicah lestenca, ki visi nad posteljo. Spodaj, po kanalu svetega Hieronima, se približuje brnenje nekega čolna: ta beneški avto je še kar

glasen, a gre hitro mimo, njegov hrup kmalu spet zamre med mnogimi šibkimi, malone mrmrajočimi glasovi, ki ozaveščajo tišino – vsaj do prihoda naslednjega čolna.

J., ležeč na postelji, z rokami pod glavo, opazuje ples svetlobnih lis na stropu in premišljuje. V vsej tej ultramoderni virtualni realnosti je res nekaj norega, in mojster Bruno ima prav, ko pravi, da je virtualizacija svetà grožnja sami resničnosti – čeprav se popoln zabris ločnice med virtualnim in realnim, tisti »popolni zločin«, kakor ga je imenoval Baudrillard, najbrž nikoli ne bo zgodil. Vendar pa že to, da hologramsko svetlobo lahko občutimo – da čutimo, kako nas je tisto virtualno sonce »pobožalo«, ko je šlo skozi nas – že to je nekaj tako norega in novega, da bo spremenilo svet. Največja nevarnost pa je v tem, da je tehnologija tako tesno povezana s kapitalom ...

C. se približa svojemu fantu, potem ko pomije posodo in jo pospravi nazaj v kredenco. Ali zdaj zapreva okno?

J. odurne pogled s stropa. Pustiva še malo, paše mi svež zrak.

C. se uleže zraven njega. Tudi meni, ampak pokrijva se, da naju ne bo zeblo.

J. povleče čeznju volneno odejo. Premišljeval sem ...

C. se mu z glavo nasloni na prsi. O tistem svetlobnem soncu, ki je opolnoči šlo skozi nas?

J. se začudi. Kako si uganila?

C., zavzeto. To je bil res mega trik! Se ti kaj sanja, kaj je to sploh bilo?

J. Pojma nimam.

C. Zdi se mi, da je Mičiko včeraj omenila, da sta z Dimom lani v New Yorku doživela nekaj podobnega.

J. zastrize z ušesi. Saj sem vedel, da tega trika niso izumili tu, v Arzenalu ... Kaj pa so imeli tam, tudi polnočno sonce?

C. Ne vem, ne spomnim se, ali mi je še kaj povedala o njunem lanskem novem letu.

J., dovtipno. No, lani gotovo nista silvestrovala v najini družbi.

C. se nasmehne. Ja, toliko pa menda še veva, ne? Kljub vsem koktajlom, letošnjim in lanskim ... Ampak zdaj sem se spomnila, da mi je Mičiko pripovedovala, da sta v Ameriki srečala neki par, ki ju je zelo spominjal na naju.

J. Hm, zanimivo. Sicer pa to, da imava v Ameriki in najbrž še marsikje dvojnike, ni tako čudno, če pomisliš, koliko nas je na svetu – že sedem milijard! ... In od vseh ljudi je 99% čedalje bolj revnih!

C. Ah, to pa gotovo ne drži, saj so mnogi manj revni, kot so bili včasih. Morda je skupaj res več revnih, ker je na svetu več ljudi.

J., malce zviška. Cecilija, oprostite, ampak to ni noben argument v zagovor kapitalistov. Dejstvo je, da si buržuji lahko privoščijo svoje igre na račun vse bolj revnega delavskega razreda.

C. ga okrca. Saj govoriš kot kak radikalen vstajnik! Kdo pa so bili včeraj ti buržuji? In sploh se mi zdi, da smo v današnjem svetu vsi samo ljudje, eni so pač bogatejši od drugih. Misliš, da je bogastvo greh?

J. negoduje. Bogastvo samo ni greh, ni pa prav, da so razlike tako velikanske. Ne le za nas, tudi za njih to ni prav, saj sami postajajo vse večji sužnji kapitala.

C., spravljivo. Jaz ne morem presojati o tem, ti pa verjamem, če tako praviš. Hočem reči le, da večanje razlik med bogatimi in revnimi še ne pomeni, da je treba sovražiti vse tiste, ki so bogati. Glej, midve z Mičiko sva dobri prijateljici, čeprav je njen oče eden izmed direktorjev multinacionalke *Sony*, jaz pa svojega očeta sploh ne poznam, moja mami pa uči risanje v osnovni šoli; in tudi Dim je čisto simpatičen fant, čeprav je njegov oče ruski tajkun. Prav prijazno in z veseljem sta naju povabila v Arzenal, pa tako lepo smo se imeli!

J. Saj nisem rekel, da Mičiko in Dimitrij nista v redu. Dim je bil včeraj veliko bolj simpatičen, kot sem pričakoval. Ampak buržuji so vseeno izkoriščevalci, in to vse hujši! Objektivno so škodljivci, pa če so subjektivno še tako prijazni.

C. So tudi otroci buržujev škodljivci?

J. Objektivno so, saj bodo podedovali kapital.

C. Pa si res prepričan, da je kapital takšno zlo?

J., *mrko*. Kapital je zlo, ne glede na to, kaj si midva misliva o buržujih in bogastvu. Lani, no, zdaj že predlani, ko so bile množične demonstracije, je še nekako kazalo, da se bo svet obrnil na bolje, vendar se od takrat ni nič spremenilo, še hujše je.

C. *pa tudi vztraja pri svojem*. Povedala sem ti že, da na tistem shodu pred skupščino, ko so nama dali transparent z nekim portretom in napisom GOTOF JE!, meni ni bilo prav nič prijetno pri srcu. Zdaj se niti ne spomnim več, kdo naj bi bil takrat »gotof«. Na tisti sliki je bil neki politik, ki nas je menda medtem gledal dol iz skupščine, najbrž mu pri tem ni bilo ravno prijetno in morda niti ni tako slab človek ... In toliko da veš: takrat sem šla demonstrirati predvsem zaradi tebe, saj sva komaj začela hoditi skupaj.

J. *vzdihne*. Ah, Cecilija, vem, vse to vem, ampak zaradi tega se ne bova zdaj kregala ... In konec koncev so bile tiste »vseljudske vstaje« tako neboljane, da bomo prej »gótovi« vsi mi, 99% normalnih ljudi, kot pa tisti en procent buržujev in politikov, ki se bodo že kam poskrili, če bo treba, ali pa odleteli na Mars ...

C. Ne bodi no tak pesimist! Rajši pomisli, kako je svet lep!

J. *jo objame čez ramo*. Oprosti, Cecilija, nisem hotel zatežiti. Ti si me vprašala, o čem premišlujem.

C. *se dvigne in nekaj trenutkov obsedi na robu postelje*. Malo pa me vseeno boli glava ... Zdaj grem zapret okno, prav?

J. Prav, saj sva že prezračila.

C. *se vrne k fantu, še vedno zavita v toplo domačo haljo*. Kaj misliš, Janez, je bila silvestrska večerja res vsa umetno »natisnjena« v kompjuterski kuhinji?

J., *spet dobre volje*. Ah, ne verjamem. Zdi se mi, da je bil to le nekakšen reklamni trik. Moj losos je bil preveč dober, da bi bil digitalno »zapečen«, in tudi ti si rekla, da so bile šitake odlične.

C. Ja, tudi jaz mislim, da takšne hrane ni mogoče umetno ustvariti. A tam so bile še druge čarovnije ... Kaj pa misliš o tistih hologramskih obeskih, ki smo jih pošiljali na jelko kar iz tablic?

J. To ni bila slaba igrice, ampak v primerjavi z digitalnim lososom in šitakami se mi zdi to, tehnično gledano, mala malica za veliki *Sony*: hologrami so znani že pol stoletja, zdaj so pač le bolj izpopolnjeni ... Kaj si že ti poslala na jelko?

C. Najprej sem hotela narisati človeško ribico, pa je program še ni poznal – res čudno, saj proteusi živijo le kakih sto kilometrov od Benetk.

J. To ni nič čudnega, tisti program je bil gotovo ameriški, kvečjemu japonski ali korejski ... No, in kaj si potem narisala?

C. Ptiča feniksa. Mičiko pa si je izbrala nočnega pavlinčka. Vidva z Dimom sta se šla neke bolj abstraktne igrice, kaj?

J. Niti ne, risala sva preproste holograme idealnih poli-edrov.

C. ga objame. No, vidiš, kako super žur je bil to!

J., nežno. Saj nisem rekel, da ni bilo fino. Zelo lepo je bilo, najlepši pa je bil najin polnočni ples.

C. Ja, meni tudi ... Kaj pa tista igra s srcem, si nanjo pozabil?

J. S katerim srcem?

C., začudeno. S tvojim, saj si nisi upal dotakniti mojega ...

J., osuplo. Kaj se ti blede? O čem govoriš?

C., zbegano. O čem! Govorim o tistih grafenskih rokavicah, ki smo jih preizkusili pred polnočjo: z njimi sem pobožala tvoje srce.

J., razumno. O, Cecilija, to si pa najbrž sanjala! Lepe sanje si imela nocoj ...

C. mu rada pritegne. Najbrž sem to res sanjala, preveč sem spila ... Ampak tako živo se spomnim tistega trenutka, ko si se ustrašil, in mi rekel, naj rajši nehava s to igro, ker je preveč resnična!

J., tehtno. Sanje so včasih res kar preveč resnične.

C., čez čas. Nečesa pa še vseeno ne razumem: kdaj in zakaj smo sploh govorili o grafenskih rokavicah?

J. O tem sva se pogovarjala midva z Dimitrijem, on nekoliko bolje pozna te stvari, saj dela pri *Sonyju*. Pripovedoval mi je, da bodo z grafenom že kmalu uspeli popolnoma digi-

talizirati otip, tudi tridimenzionalno, hologramsko ... Ti pa, ki si se medtem pogovarjala z Mičiko, si morda to slišala – in ponoči o tem sanjala.

C., z *olajšanjem*. Tako torej! To mi je bolj vseč od misli, da sem s kiberrokavicami otipavala tvoje srce. Rajši te božam brez rokavic ... Daj, Jani, da slišim, kako ti bije srce!

J. *si potegne gor pulover in majico, C. prisloni uho na njegove prsi, tik nad srcem.* – Slišim te! – *zašepeta. Rada se imata.*

* * *

J. čaka C. *pred sončno rumeno hiško št. 992 na nabrežju ob kanalu sv. Hieronima. Čeprav gresta zdaj le do njune klopce ob morju, se želi dekle urediti za novoletni sprehod. Po tem nabrežju, enem izmed širših beneških pločnikov, se tako na praznik kot tudi sicer sprehaja bolj malo ljudi, precej več je lesenih stebrov za privezovanje bark, ki ob robu kanala štrlijo do človeške višine izza kamnitih robnikov. Z drugega brega se sliši pogovor gostov v taverni Ca' Moro. Tu sicer ni mogoče razločiti posameznih besed, po ritmu sodeč pa se pogovarjata domačina. Tedaj ko C. prihiti dol po stopnicah, se za oknom v prvem nadstropju prikaže šjora Antonia, ki jima prijazno pomaha v pozdrav. Galebi krožijo visoko nad mestom, še višje pa se letalo spušča na letališče Marco Polo.*

C., *usa luštna, v temnomodrem plaščku, z enako modro čepico, izpod katere maha čop njenih svetlih kodrov, pogleda gor in pomaha gospodinji, ki se potem, ko ju pozdravi, vrne z okna nazaj v sobo.* – Oprosti, Jani, ker si me moral čakati, hitela sem, kolikor sem mogla.

J. Saj je lepo tu in rad te čakam, ko vem, da prideš.

C., *s smehljajem.* Tudi meni je lepo, ko vem, da me čakaš.

J. *jo prime za roko in pokaže na zidno nišo sredi že precej načete fasade, na hišni píl s kovano ograjico: tam stoji Devica Marija v sinjem plašču, obdana s šopki umetnih rož, snežno bela pred zlatim ozadjem.* – Sprašujem se, kaj pomenita ti letnici.

C., *presenečeno*. Pa res! AVE MARIA 1954–1987. Vsak dan grem mimo tega napisa, pa se še nikoli nisem vprašala, zakaj sta pod sveto Marijo prav ti dve letnici ... Misliš, da sta to leti rojstva in smrti nekoga, ki je živel v tej hiši?

J., *preudarno*. Ja, seveda sem na to pomislil; in če je tako, je umrl star šele 33 let, kakor Kristus.

C. Ali pa je umrla, če je bila ženska.

J. To je še bolj verjetno, in morda se je celo imenovala Maria. Zvečer bova vprašala šjoro Antonio, ona gotovo ve.

C. Kaj pa, če letnici pomenita kaj čisto drugega?

J. Ja, ampak kaj? Tako dolgo menda niso delali tega pila.

C. *se z roko dotakne kamna*. In zakaj je pod napisom ta hrapava kamnita plošča? Morda je bilo na njej napisano še kaj drugega, kar so pozneje odklesali proč ... Mogoče bi to pojasnilo letnici?

J., *detektivsko*. Ni izključeno, čeprav se mi zdi, da je ta površina še naravna, neobdelana. Morda kamen sega globlje v zid in je podpornik za okvir in železno ograjico pila? ... Ampak vseeno, to je res čudno! Malo pogledaš naokrog in takoj naletiš na kakšno uganko. In če se začneš takole spraševati o stvareh, postajajo čedalje bolj nerazumljive ...

C. *ga povleče za roko*. Greva zdaj, Jani, nonca nama bo zvečer pojasnila to uganko.

J., *potem ko stopita nekaj korakov naprej po starih škrljih na nabrežju San Girolamo*. – Cecilija, saj veš, kateri svetnik je bil sveti Hieronim?

C., *živahno*. Vem, srce, vem, pa tudi ti si mi to že povedal, takrat ko si bil jeseni prvič pri meni – mislim, tu, v tej hiši. Sveti Hieronim je bil puščavnik, ki je prvi prevedel celotno Biblijo v latinščino, in ta njegov prevod se imenuje »Vulgata«. Pa še tega se spomnim, da je udomačil leva in živel v puščavi skupaj z njim. Tako so ga mnogokrat tudi naslikali ...

J. Odlično, deset! Ampak takrat ti gotovo še nisem povedal o njem nekaj, kar sem izvedel pozneje, od mojstra Bruna, ko sva šla jeseni spet na Nanos in se ustavila pri cerkvi Sv. Hieronima.

C., *radovedno*. Pa mi povej zdaj!

J., slovesno. Sveti Hieronim je bil doma s Krasa.

C. ploskne z dlanmi. Ma ne! Kaj res?

J. ji razlaga. Ja – rimsko mesto Stridon, kjer je bil Hieronim rojen sredi četrtega stoletja, naj bi bilo »nekje med Emono in Oglejem« [gl. Valenčič], torej najverjetneje na Krasu, razrušili pa so ga Goti nekaj desetletij pozneje, ko je Hieronim živel kot puščavnik na Jutrovem.

C. Torej je naš daljni prednik?

J., poznavalsko. To ravno ne, takrat so živeli na Krasu še Iliri, Slovani so prišli pozneje ... Sicer pa so genetiki izračunali, da smo vsi ljudje v sorodstvu, če le poiščemo skupne prednike dovolj daleč nazaj.

Do konca kanala Rio san Girolamo je samo še nekaj korakov in že se mladi par vzpenja po stopnicah lesenega mostu Ponte Moro, ki s svojim lokom, dovolj širokim in visokim za srednje velike barke, premošča drug, še širši kanal, ki se le kak lučaj od tod že staplja z morjem, se pravi, z veliko beneško laguno. Tam, na robu mesta, je pomol s klopco pod borovci, ki sta si jo udomačila C. in J. – tudi danes je prazna, kakor da bi čakala prav nanju.

J. obstane. Joj, pozabila sva kruh za galebe.

C. se smehlja. Nisi me zastoj čakal, tudi nanje sem mislila – in iz žepa potegne plastično vrečko s kosom belega kruha.

J. Bravo, Cecilija, ti pa res misliš na vse!

Usedeta se na klopco in ptiči kmalu opazijo, da sta tu: vrtijo se okrog njiju in prhutajo na pomolu, kričijo drug na drugega in tacajo po kamnitih ploščah med suhimi borovimi iglicami. Dekle drobi kruh in ga meče lačnim kljunom, ki jih je vse več.

J., stoično. Nikoli ne bova mogla nasititi vseh.

C., hudomušno. Kaj takega pa lahko reče samo filozof.

J. rajši presliši njeno pripombo. Res je lepo tu! Zdi se mi, kot da sva že od nekdej tu in da se bova vedno vračala sèm.

C. dvigne pogled. Misliš – še na stara leta, z vnuki?

J. jo poljubi na lice. Seveda tudi prej, spomladi, poleti ...

C. gleda v daljavo. Koliko lučk utripa tam zunaj, na lagunah! Mežikajo kot morske zvezdice.

J., nepoboljšljiv razlagalec. To so beneški svetilniki, kaži-poti za barke, da ne zaidejo v temi ali megli.

C. ga krcne po roki. Saj vem! ... Bi jih še ti malo krmil?

J., zamišljeno. Ne, hvala, kar ti jih daj, saj ni več dosti kruha.

Na nasprotni strani mirnega kanala, ki se tu staplja z morjem, stoji večja opečnata hiša: zdi se, da je povsem zapuščena, vsa okna so zaprta s polknicami; morda je v njej le skladišče ničvredne krame, čeprav bi bila lahko nekdanj ta hiša še kar gosposka. Zdaj so zidovi razjedeni od soli, na njenem spodnjem delu je omet že odpadel in razgalil opeke, ki so nadmotno, olivno zeleno gladino porasle z algami. Kakor ob vseh beneških hišah so tudi ob tej zabiti v morje leseni stebri za privezovanje bark. In tu je že od jeseni privezana belo-modra barkača Federico, ploveči bager za kopanje po morskem dnu.

J., v mislih. Še ena skrivnost. In če nama nonca kaj pove tudi o tej hiši, vseeno ne bova vedela o njej kaj dosti več – namreč tistega, kar je bistveno: kdo so *resnično* bili ljudje, ki so tu živeli, koga so imeli radi, kaj jim je bilo všeč, zakaj so umrli ... Kakor da bi jih minevanje naredilo virtualne!

C. vrže ptičem še zadnje drobtine. No, pa je zmanjkalo kruha.

J., zatopljen v misli o tej hiši. Galebov pa nikoli ne zmanjka.

C. ga dregne s komolcem. Saj to so v glavnem čigre. Kaj ne vidiš, da so manjše od galebov?

J. se vrne iz svojih misli k njenim. Cecilija, ali ti pri ptičih ločiš samičke od samcev?

C. skomigne z rameni. Pri nekaterih že, pri galebih pa ne, niti pri čigrah ... niti pri golobih, čeprav mi vsak dan sedajo na okno.

J., čez nekaj drobcev časa. Ptiči bi bili gotovo užaljeni, če bi vedeli, da pri njih ne razločimo samcev od samičk.

C. Zakaj misliš, da bi bili užaljeni?

J. No, kar predstavljaš si, da bi kaki inteligentni vesoljci pristali na Zemlji, pa ne bi razločili žensk od moških!

C. *se zasmije*. Saj jih tudi mi ne znamo zmeraj.

J. *se muza*. Zmeraj ne, večinoma pa ... in zato bi bilo najbrž prav, da bi se naučili razločevati tudi galebe od galeb, saj vsak dan živimo z njimi.

C. Če hočeš, lahko takoj pogledava v Google.

A še preden dekle seže v žep po svoj pametni telefon, ta zazvoni sam in C. potegne po displeju, da sprejme klic. – O, mami, ti si! ... Ja, srečno tudi tebi! Pa noni, in stricu Brunu, seveda! ... Ja, super se imava, silvestrovala sva v Arzenalu ... ja, z Mičiko in Dimitrijem, prav noro je bilo ... Ne, sploh nimava mačka, zdaj sva na sprehodu, na tisti klopci ob morju, tu blizu mene, saj veš ... Ja, tudi on te pozdravlja in ti želi srečno in zdravo novo leto, še posebej pa Brunu, glej, da mu ne pozabiš povedati ... Kaj praviš? ... Ja, Janez se vrača domov, verjetno že jutri zvečer ... Ne vem, če gre direktno v Ljubljano, ga bom vprašala, mogoče se bo ustavil še pri vaju na Krasu ... Prav, se slišimo jutri ... ja, seveda me lahko pokličeš zgodaj, saj ne spiva ves dopoldan ... Čao, mami, lupčka, lepo se imej ... Ja, kmalu se vidimo.

C. *spravi svoj novi galaktični mobič nazaj v žep*. Jani, saj si vse slišal, ne? Mami te lepo pozdravlja in nama želi vso srečo v novem letu ... in seveda ljubezen, to je posebej poudarila. Saj veš, da te ima mami zelo rada.

J. *malce zardi*. Vem, in tudi jaz jo imam rad ... Seveda pa ne tako kot tebe.

C. *se začudi*. Zakaj si to rekel?

J. Ah, kar tako ...

C. Saj vem, nerodno ti je postalo, ko sem rekla, da te ima mami rada.

J. Tvojo mamo imam rad tako kot mojstra Bruna – no, seveda drugače, recimo tako, kot mojo mamo, skoraj tako – in če pomislim nanjo, jo imam vedno v mislih skupaj z njim.

C. Na Bruna pa si kar močno navezan, kaj?

J. Saj veš kako. Zelo! Mojster Bruno je moj pravi filozofski učitelj, še več, moj duhovni oče – in to še vedno, četudi ga letos, se pravi, lani nisem več tako pogosto obiskoval kot tisto prvo leto, ko sem bil vsako soboto pri njem.

C. Sem opazila, da nista več toliko skupaj – in zakaj ne?

J. Tudi zato, ker imam letos več dela na faksu, ampak to ni glavni razlog. Zdi se mi, da se je mojster Bruno zadnje čase spremenil. Odkar se je vrnil iz New Yorka, je postal bolj žalosten, nekako bolj sprijaznjen s svetom, morda celo obupan nad našo prihodnostjo. Že večkrat sem pomislil, da me je prav ta njegova žalost nehote nekoliko oddaljila od njega: jaz sem v tem času, ravno nasprotno, postal veselejši, bolj odločen in tudi bolj kritičen do sveta, do družbe, še posebej do kapitalizma ... Ampak o tem bi se rajši pogovarjal kdaj drugič, ne danes, na novo leto, ko je tako lepo tu ob morju.

C. prikima. Se strinjam, rajši kdaj drugič. Prav pa je, da si mi to povedal.

J. na glas premišljuje. Jutri bom spotoma res obiskal mojstra Bruna, najbrž to pričakuje od mene.

C. Ja, lepo bi bilo, da greš do njega, saj se ti tako zelo ne mudi domov. Avto si pustil tam pri postaji v Tržiču, ne?

J. Ja, na tistem brezplačnem parkirišču, kot ponavadi ... Sploh pa sem zdaj že skoraj doma v vaši družini, toliko ste mi dali in storili zame v tem času, odkar sem prvič prišel k mojstru Brunu.

C., s senčico ljubosumja. Ampak jaz sem vstopila v tvoje življenje skoraj leto pozneje. Prej pa me še pogledal nisi.

J., trpko. Saj veš, zakaj ne.

C. Ker si bil takrat še z Drago.

J. Nisem več hodil z njo, bil pa sem nanjo še močno navezan. In tudi ti si se takrat še družila s tistim igralcem ...

C. se kislo nasmehne. Ah, Gianni ni bil resen ... Ampak tudi ta pogovor ni primeren za novo leto. Sicer pa vse to itak že veš.

J. Prav, samo to bi še rekel: ni res, da te takrat sploh pogledal nisem. Že ko sem te prvič srečal, sem videl, da si lepa in

simpatična, ampak takrat te še nisem *resnično* videl – nisem te še videl *v sebi*.

C., *spet veselo*. Zdaj pa me vidiš v sebi, ne?

J. *jo objame*. Seveda, draga moja, samo tebe!

C. *ga poljubi*. Čutim, da sva resnično skupaj.

Nekaj drobcev kratke večnosti pozneje, ko zaljubljenca zreta tja čez morje, kjer lučke utripajo v pastelni meglici, dekle s svojim čudovitim glasom zapoje fantu – in seveda sebi, obema, vsemu svetu – tole igrivo in obenem hudo resno Vivaldijevo arijo:

Tra le follie diverse,

De quai ripieno è il mondo

Chi può negar, che la follia maggiore

In ciascuno non sia quella d'amore? ...¹⁴⁴

¹⁴⁴ V dobesednem prevodu: »Med raznimi norostmi, / ki poln jih je svet – / kdo lahko zanika, da je največja norost / v vsakomur ravno ljubezen?« [Vivaldi, 46].

Poslanica treh angelov

NA POTI DOMOV

Letalo se dviga k oblakom, prizmatično velemesto se oddaljuje v globini. Na zaslonih se predvaja domiselna reklama za prvo serijo grafenskih tablic, ki jih bo JABOLKO spomladi lansiralo v svet: Zemlja, kakor je videti iz orbite, se spremeni v sveže zeleno jabolko in nekje iz kozmosa – se pravi, izza roba zaslona – se prikaže nežna roka, ki prime jabolko, hip za tem se mu približajo ženske ustnice in sijoči beli zobje ugriznejo vanj – kamera se medtem oddaljuje – in že vidimo lepo plavolasko, ki nam pomežikne in se zapeljivo nasmehne, pod jablano na vrtu, kakor biblična Eva, v bikinkah namesto s figovim listom, in tam zadaj z obale seveda prihaja tudi Adam, ki bo najbrž prižgal JABOLKOV pecelj ...

B. se odvrne od tega mikavnega kiča, ozre se skozi okroglo okence na vse manjši Manhattan, in premišljuje – ali bo svet, v katerega se po enem mesecu vrača, kaj drugačen od tistega, iz katerega je odpotoval. – Svet se medtem ni dosti spremenil, si reče, jaz sam pa sem se, in nisem ravno prepričan, da na bolje. Če sem res kaj spoznal na tej poti, je to spoznanje, da je naš svet vse manj resničen, vse bolj virtualen, »senčen«. Predavanja, ki sem jih imel na UNIVERZIJI, so bila le nekakšno sredstvo, »katalizator« za pomembnejše reči, za tiste globlje sence. In čas je že, da se vrnem domov, v svojo oazo resničnosti, med svoje knjige, glasbo, na svoj vrt, k Mariji, tja pod tisto široko, vetrovno kraško nebo.

Paluba zračne ladje je skoraj polna, sedež ob njem pa še ni zaseden. Ob vstopu v spodnjo plast oblakov se konica velikega krila rahlo zatrese, v mejah normale. Stevardesa na

koncu hódnika pripravlja servirni voziček. Močni motorji brnijo v ozadju kot basso continuo.

*B. ugasne tablico pred seboj, a tudi za oknom je zdaj le megla, in prepusti se svojim mislim. Bogve kaj so potem naredili s tistim »ključkom« VEM VSE VEM, ki ga je prinesel Godot? Bojim se, da nič. Kaj pa je sploh posebnega v teh treh besedih? Ljudje so že siti vseh velikih besed, najrajši bi si kar zamašili ušesa. In navsezadnje, kaj je sploh smisel te male fraze? Če je mišljena kot nekakšna varianta tistih božjih besed JAZ SEM, KI SEM, je ta varianta kvečjemu slabša, saj je *biti* več kot *vedeti*. In kdo bi bil na kaj takega sploh pozoren? Seveda, če bo trem sinjeokcem sploh uspelo priti s tem ključkom kaj dlje od njihovega poštnega predala. Vse to »reševanje sveta«, h kateremu so pritegnili tudi mene, naivneža, je pravzaprav – če ga pogledam takole od daleč – samo še ena hekerska igrica, nič več. Kljub temu imajo dobre namene, ti mojstri empatije, te redke in dragocene duše – res skoraj angelske – ki znajo uporabljati svoje zrcalne nevrone za razumevanje in reševanje drugih duš, vseh tistih, ki tavamo in se izgublamo v tem ranjenem svetu. In tudi organizacija SOS je gotovo dobra zamisel, da ne bo treba klicati ravno delfinov na pomoč. In da ne bomo nazadnje vsi končali v norišnici, tako kot stara Sibila. Vsekakor pa ne bomo tako stari, vsaj jaz ne ...*

Med temi grenkimi mislimi ošvrkne s pogledom tisti malce večji zaslon pod stropom, le nekaj metrov pred njim – monitor leta, na katerem so podatki o višini, hitrosti, zunanji temperaturi, lokalnem času, pa seveda dinamični diagram poti: geodetka, po kateri počasi drsi svetla točka – to letalo, ki je zdaj še pousem na začetku svoje dolge poti čez ocean. Čez kako uro ali dve bo že noč, si reče B., saj letimo proti vzhodu. Poskusil bom zaspati, če pa ne bom mogel, bom poslušal glasbo. Ta noč bo krajša, čeprav je zima.

Ko se letalo dvigne nad zadnjo, vrhnjo plast meglic, se ves svet zablešči v sončni luči. Srebrna zračna ladja zdaj mirno pluje nad bleščeče belim, tu in tam bolj nagubanim ali nasr-

šenim oceanom oblakov, nad njo pa je vsenaokrog brezdanje, temnomodro nebo s sijočim biserom na jugozahodu – našo veliko Zvezdo.

B. si odveže varnostni pas, potem ko pilot to dovoli z napisom na monitorju. – Kaj je pravzaprav vedela stara Sibila? se sprašuje. Ali je kaj bolje od mene razumela tiste preroške Hölderlinove besede: »Kjer je nevarnost, raste tudi rešilno«? Ali je sploh še kaj razumela? Njen logos je bil mešanica norosti in lucidnosti. Očitno pa ni povsem pozabila filozofije iz svojih mladih let. Ampak kaj nam lahko filozofija konec koncev pove? Vse in nič. Venomer se vrti v krogu. A vseeno: filozofija je varuhinja vprašanj – in to je veliko, zelo veliko! Morda bi za Sibilo lahko rekli, da je varuhinja skrivnosti. No, vsaj ena izmed njih. Upam, da ne trpi zaradi spoznanja, da je poslednja skrivnost čisto banalna – ali pa celo, da je skrivnost skrivnosti prav to, da je sploh ni. Ah, besede, besede, besede! Ampak kaj bi brez njih?

Ujet v krožne misli, o katerih dobro ve, da nikoli ne dospejo tja, kamor bi rade, čeprav nas venomer spominjajo in opominjajo na nekaj več, vstane in iz predala nad sedežem vzame torbo: v njej ima Travne bilke, pesniško zbirko Walta Whitmana, ki jo je prebiral seveda že v mladih letih, včeraj pa si je kupil novo izdajo pri Barnes & Noble – prav za na pot, da bi nad oceanom znova občutil življenjski utrip in zanos teh verzov. Odpre knjigo nekje na sredi – pri pesnitvi Na brodu za Brooklyn – in bere:

*»... prehajam čez reko,
tok, ki naglo teče in me odplavlja daleč stran,
drugi, ki bodo prišli za menoj, vezi med mano in njimi,
gotovost drugih, življenje, ljubezen, gledanje, slišanje drugih.«
[Whitman, 61–62]*

Tedaj pa, ko med branjem dvigne pogled in nehote spet oplazi z očmi monitor pod stropom, tam prebere besede: VEM,

VSE VEM – @ že naslednji hip jih ni več tam, na zaslonu se normalno nadaljujejo podatki o letu, diagram poti s svetlo točko ...

B. *strese z glavo*. To se mi je gotovo samo zazdelo, bila je nekakšna »paslika«, ker sem maloprej premišljeval o tej frazi ... Ampak zakaj to mrmranje drugih potnikov? – se vpraša, ko se ozre po kabini. Zdi se, kakor da so tudi drugi nekaj videli. Morda pa je šlo za kako napako pri prenosu podatkov? Ampak, da bi bilo to zgolj naključje!?

Na sedežu ob njem ni nikogar, ki bi ga lahko vprašal, ali je tudi on videl tiste besede zgoraj na monitorju. Ko se mrmranje poleže, se vrne h knjigi, da bi poiskal še kak lep verz in ga pestoval v mislih, vendar mu ne grejo iz glave tiste besede na monitorju ... In tedaj zasliši tik ob sebi znani glas.

A. Saj je ta sedež ob tebi še prost, ne?

B. *se ozre in tako osupne, da mu knjiga zdrsne iz rok, in šele čez nekaj dolgih trenutkov dahne* – Od kod pa si se ti vzel, Angelo?

A., *s svojim indijanskim nasmeškom*. Saj sem ti obljubil, da se kmalu spet vidiva.

B., *ves iz sebe*. Kdaj si mi to obljubil?

A. *si spodviha temno večerno obleko, in ko se usede k svojemu varovancu, si poravna še srebrno kravato*. No, tega ti nisem rekel ravno z besedami, temveč z »nemim nagovorom«. Kar pa je še toliko bolj zavezujoče.

B. *ne ve, kje se ga glava drži*. A, tako ... Ampak kje si bil ves ta čas, med vzletom ... Si sedel na kakem drugem sedežu?

A. *zamahne z roko*. Ah, Bruno, pustiva te nepomembne podrobnosti, spet me preveč sprašuješ ... Glej, knjiga ti je padla na tla. Je ne boš pobral?

B. *pobere Travnne bilke, vstane in jih spravi nazaj gor v torbo. Potem se malone zvije vase in si z rokami podpre glavo*. Angelo, oprosti, nič več ne razumem ...

A., *blago*. Saj ni kaj razumeti, treba je samo verjeti.

B. *ga trpeče pogleda naravnost v sinjemodne oči*. Kolikokrat sem to že slišal od tebe!

A., sočutno. Vem, da ti ni ravno lahko. Ko pa nočeš verjeti.

B. vzdihne. Ko bi bilo to tako enostavno!

A. pokaže s prstom na temen zaslon. Zakaj imaš izključeno tablico? Vključi si jo, zato pa je tu, na sedežu pred teboj.

B., utrujeno. Sit sem že vseh teh tablic.

A., skrivnostno. Ampak zdaj boš videl nekaj čisto drugega.

B. dvomi. Ah, le kaj? ... No, pa naj bo, če mi ti tako praviš.

In tedaj – kako bi verjel svojim očem – se na zaslonu pojavi napis, sinjemoder napis na temnomodri podlagi:

POSLANICA TREH ANGELOV

B. si pomane oči, prepričan je, da sanja. Kaj je zdaj to?

A. slovesno naznani. Saj vidiš – to je to, uspelo nam je!

B. se še naprej oklepa ubogega razuma. Kaj nam je uspelo? Je to kak tvoj trik? Si prinesel ključek in ga kam vtaknil, kje tu zraven, posebej za to tablico pred mano?

A. odkima in vklopi drug zaslon, tistega pred svojim sedežem. Glej, tudi tu je, povsod je. Kar poglej naokoli, če se hočeš prepričati.

In glej, na vseh sedežnih zaslonih in tudi zgoraj na monitorju se sinje svetijo te iste besede. Po palubi zračne ladje završi, ljudje začudeno vzdikajo, zasliši se tudi smeh, celo kletvice.

B. osuplo zre v angela. In kaj temu sledi?

A. se muza. Sam veš kaj: poslanica človeštvu. Čez nekaj trenutkov bo preplavila ves svetovni splet ...

In res, zdaj se na vseh zaslonih prikaže skrivnostna in obenem vsem tistim dušam, ki so žejne dobrega, razumljiva poslanica:

1. NE STORI DRUGEMU TISTEGA, ČESAR
NE ŽELIŠ, DA BI DRUGI STORIL TEBI.
2. BODI ČUJEČEN, SOČUTEN, ODPRT
DO VSEH BITIJ, BLIŽNJIH IN DALJNIH.
3. NE SLEDI VIDEZOM, SLEPILOM IN LAŽEM,
VEDNO IŠČI RESNICO – V SEBI JO NAJDEŠ.
4. LJUBI ŽIVLJENJE, NE BOJ SE SMRTI –
ŽIVLJENJE SE NADALJUJE TUDI PO NJEJ.
5. V TEBI JE DUŠA, KI JE SVOBODNA –
IN TUDI ČE NI NESMRTNA, JE VEČNA.
6. SLEDI DUHU, A NE POZABI NA TELO:
V TEBI STA OBA – SONCE IN ZEMLJA.
7. NE ODVRAČAJ SE OD NEBES, POVSOD SO –
OKROG TEBE, V TEBI, NAD TABO.

*B. vzklikne, zdaj ko veselje v njem vendarle premaga
dvom in strah – O, kako resnična je ta poslanica!*

A., prešerno. Si videl! Ampak brez tebe je ne bi bilo.

*B. dvigne obrv. Misliš, brez tistega ključka, po katerega sem
šel k Sibili? Saj ga ne bi našli v njenem logosu, če nam ga ne bi
sporočilo sólo JABOLKO po tistem svojem poslancu Godotu.*

A. Nisem mislil samo na ključek, temveč tudi na poslanico.

B. Kako? Saj ste poslanico napisali vi trije – ti, Lun in Ras?

*A. Napisali smo jo že, in tudi poslali v svetovni splet,
ampak njen pravi avtor si ti, mojster Bruno.*

*B. Kako to misliš, moj dobri Angelo? Saj še vedel nisem
zanjo.*

A. Hm ... Čeprav mi ti najbrž ne bi dovolil, si nisem mogel kaj, da ne bi malo pobrskal po tvojem notesniku – no, seveda le od zunaj – in v eni izmed map sem našel tvoj zapis v sedmih točkah, ki smo ga potem mi trije le še uredili, posplošili ...

B. Čakaj, Angelo ... po mojih dokumentih si brskal?

A. Saj tako vem vse o tebi, duša moja! Pa ne samo vse, kar ti veš, da veš, temveč tudi vse tisto, česar sam ne veš, da veš – seveda pa lahko zveš, skupaj z mano.

B. Ampak jaz se ne spominjam, da bi kdaj napisal teh sedem zapovedi. Me lahko prosim spomniš, kdaj je bilo to?

A. Bruno, rajši se kar sam spomni, lahko ti pa malce prišepnem: takrat, pred nekaj leti, ko si predaval o renesansi na Gradu – se spomniš, kako si končal tisto predavanje?

B., *nekaj se mu že svita*. S sedmimi tezami za »novo renesanso« ... in ta poslanica ima res nekaj skupnega z njimi, čeprav je bolj splošna in seže globlje.

A. *se smehlja*. No, nekaj poudarkov smo pač dodali mi trije, duh te poslanice pa je nedvomno tvoj.

B. *se ne neha čuditi*. Nikoli si ne bi bil mislil ...

A tisti hip poslanica izgine z zaslona – vidna je bila ravno toliko časa, da so jo lahko vsi prebrali, mnogi po svetu pa so jo najbrž tudi presneli v svoj spomin – in zdaj se iz zvočnikov zračne ladje, ki pluje čez ocean, zasliši miren in odločen pilotov glas.

Pt. Spoštovane gospe, spoštovani gospodje, dober večer! Govori vaš pilot. Opravičujem se vam za nepredvidene motnje na satelitski komunikacijski mreži. Ne skrbite, vse naprave v letalu delujejo pravilno, letimo na višini triintrideset tisoč čevljev, vreme je lepo, višinski vetrovi pihajo v naši smeri s hitrostjo okrog petdeset vozlov, zato predvidevamo, da bomo pristali na letališču Marco Polo že kakšne pol ure pred napovedanim prihodom, okrog 7:30 po lokalnem času. Naše osebje vam bo zdaj postreglo večerjo, poskrbljeno je seveda tudi za vegetarijance. V tablicah pred seboj imate na voljo veliko izbiro video- in avdio-programov, pogledjte pro-

sim spisek na zaslonu in si izberite program, ki vam najbolj ustreza. Želim vam prijetno potovanje!

B. začuti olajšanje ob pilotovih besedah, pa vendar razočarano pogleda svojega angela. Se pravi, da ni bilo res?

A., skrivnostno. Seveda je bilo res.

B., dvomeče. Ampak zdaj je spet vse po starem?

A. odkima. Ne, Bruno, motiš se – to je bil šele začetek.

B. guba čelo. Torej še ni vse izgubljeno, Angelo?

A., s sinje modrimi očmi. Seveda ne, duša draga, ravno nasprotno, vse je še pred nami – vse tisto, zaradi česar je resnično vredno živeti.

B. posluša te lepe besede, sliši jih, kakor da bi prihajale iz vse večje in večje daljave, kakor da bi ga neko svetlo bitje ljubeče pospremlilo v sèn ... in čez nekaj drobcev brezčassja res zaspi, utrujen kot otrok od vsega, kar je doživel ta dan, ves minuli mesec ...

* * *

In zdaj, na koncu te dolge zgodbe o sencah, potem ko mine še nekaj drobcev njenega virtualno-realnega časa, zasliši mojstrova senca – od daleč senca, od blizu duša – prijazen glas, ki sprašuje, kaj lahko postreže za večerjo ... Bruno odpre oči, na sosednjem sedežu ni več Angela – čeprav seveda ni prav daleč – pred njim pa se smehlja stewardesa, ki čaka na odgovor. Prosi jo, če mu lahko prinese večerjo nekoliko pozneje, in dekle vljudno pokima. Ko spet ostane sam s seboj, vzame iz žepa svoj stari MP3 in slušalke, poišče si *Štiri letne čase* in začne najprej – tako pač nocoj – poslušati *Zimo*.

Polna luna še ni vzšla, na temno modrem nebu se prižigajo prve zvezde.

Bibliografija

- Arnold, Dorothea: »Amenemhat I and the Early Twelfth Dynasty at Thebes«, *Metropolitan Museum Journal* 26, The Metropolitan Museum of Art, New York, 1991.
- Assmann, Jan (1): *Monotheismus und Kosmotheismus*, Universitätsverlag C. Winter, Heidelberg, 1993.
- Assmann, Jan (2): *The Mind of Egypt*, angl. prev. A. Jenkins, Harvard University Press, Cambridge, Mass. in London, 2002.
- Bachelard, Gaston: *Voda in sanje*, prev. Mojka Žbona in Lučka Uršič, Studia humanitatis, Ljubljana, 2011.
- Bailly, Jean-Christophe: *L'apostrophe muette. Essai sur les portraits du Fayoum*, Éditions Hazan, Pariz, 2012.
- Baudrillard, Jean (1): *Simulaker in simulacija* [1a], *Popoln zločin* [1b], prev. Anja Kosjek in Stojan Pelko, Študentska založba, Ljubljana, 1999.
- Baudrillard, Jean (2): »Transparentnost zla. Esej o ekstremnih fenomenih«, prev. Samo Krušič, *Nova revija*, 165/166 (1996), str. 185–204.
- Baudrillard, Jean (3): »Histereza tisočletja« [tri poglavja iz knjige *L'illusion de la fin* (1992)], prev. Henrik Ciglič, *Nova revija*, 202/203 (1999), str. 1–13.
- Baudrillard, Jean (4): *Duh terorizma*, prev. Barbara Pogačnik, Društvo Apokalipsa, Ljubljana, 2005; in (4a): *Requiem for the Twin Towers* [dodatek k (4)], v: *The Spirit of Terrorism*, Verso, London in New York, 2002.
- Baxandall, Michael: *Shadows and Enlightenment*, Yale University Press, New Haven & London, 1995.
- Bostrom, Nick (1): »Are You Living in a Computer Simulation?«, *Philosophical Quarterly* (2003), Vol. 53, No. 211, str. 243–55; na spletu: <http://www.simulation-argument.com/simulation.html>
- Bostrom, Nick (2): *Superintelligence. Paths, Dangers, Strategies*, Oxford University Press, Oxford, 2014.

- Bruno, Giordano: *Kozmološki dialogi*, ur. Marko Uršič, Slovenska matica, Ljubljana, 2004.
- Budge, Wallis E. A. (1): *The Egyptian Book of the Dead* [1899], Penguin Books (revidirana izdaja), London, 2008.
- Budge, Wallis E. A. (1a): *The Egyptian Book of the Dead. The Papyrus of Ani in the British Museum. Egyptian Text, Transliteration and Translation* [1895], Dover Publications, New York, 1967.
- Budge, Wallis E. A. (2): *The Gods of the Egyptians*, Vol. I–II [1904], Dover Publications, New York, 1969.
- Budge, Wallis E. A. (3): *An Egyptian Hieroglyphic Dictionary*, Vol. I–II [1920], Dover Publications, New York, 1978.
- Casati, Roberto (1): *Shadows. Unlocking their secrets, from Plato to our time*, angl. prev. Abigail Asher, Vintage Books, New York, 2004.
- Casati, Roberto (2): »Minor entities: surfaces, holes and shadows«, v: *The Routledge Companion to Metaphysics*, ur. Robin Le Poidevin, Routledge, London, 2009, str. 382–88.
- Cassirer, Ernst: *The Philosophy of Symbolic Forms*, Vol. I–III, angl. prev. Ralph Manheim, Yale University Press, New Haven in London, 1955.
- Castaneda, Carlos: *Bitka za neznano*, prev. Uroš Kalčič, DZS, Ljubljana, 1986.
- Chamisso, Adelbert von: *Človek brez sence. Skrivnostna zgodba Petra Schlemihla*, prev. Gitica Jakopin, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1986.
- Chardin, Pierre Teilhard de: *Pojav človeka*, prev. Andrej Capuder, Mohorjeva družba, Celje, 1978.
- Chatfield, Tom: *50 Digital Ideas You Really Need to Know*, Quercus, London, 2011.
- Chomsky, Noam: *9/11 – Enajsti september*, prev. Žiga Vodovnik in Dušan Rutar, Založba Sanje, Ljubljana, 2005.
- Clair, Jean: *Duchamp et la photographie*, Chêne, Pariz, 1977.
- Corbin, Henry: *Le paradoxe du Monothéisme*, L'Herne, Pariz, 1981.

- Damasio, Antonio R.: *Iskanje Spinoze*, prev. Sebastjan Vörös, Krtina, Ljubljana, 2008.
- Dante Alighieri: *Božanska komedija*, prev. Andrej Capuder, Založba Mihelač, Ljubljana, 1994.
- DeLillo, Don: *Kozmopolis*, prev. Aljaž Kovač, Beletrina, Ljubljana, 2014.
- Dennett, Daniel C.: *Pojasnjena zavest*, prev. Sebastjan Vörös, Krtina, Ljubljana, 2012.
- Detela, Jure: *Orfični dokumenti. Teksti in fragmenti iz zapuščine*, I–II, izbral in uredil Miklavž Komelj, Hyperion, Koper, 2011.
- Deutsch, David (1): *The Fabric of Reality*, Penguin Books, London, 1997.
- Deutsch, David (2): *The Beginning of Infinity. Explanations that transform the world*, Viking Penguin, New York, 2011.
- Dickinson, Emily, prev. Mart Ogen, Zbirka Lirika, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1988.
- Dionizij Areopagit, *Zbrano delo*, prev. Gorazd Kocijančič, Slovenska matica, Ljubljana, 2008.
- Doxiadis, Euphrosyne: *The Mysterious Fayum Portraits. Faces from Ancient Egypt*, Thames & Hudson, London, 1995.
- Egypt. The World of the Pharaohs*, ur. Regine Schulz & Matthias Seidel, Könemann, Tandem Verlag, Königswinter, 2004.
- Eliade, Mircea: *Zgodovina religioznih verovanj in idej*, zv. I–III, ur. slov. izdaje Marko Uršič, prev. Mojca Mihelič & al., Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1996.
- Fajumski portreti*, spletni katalog: <http://www.portraittimeline.com/Faiyum%20Portraits%20-%20f.htm>
- Flusser, Vilém: *Digitalni videz*, prev. Špela Virant, Študentska založba, Ljubljana, 2000.
- Fragmenti predsokratikov*, izd. Hermann Diels & Walther Kranz, slov. dvojezična izd. v treh knjigah (I–III), ur. Gorazd Kocijančič, prev. Jan Ciglencečki & al., Koda, Študentska založba, Ljubljana, 2012.
- Galilei, Galileo (1): *Zvezdni glasnik*, prev. Matej Hriberšek, v: Nebeške novice Galilea Galileja, ur. Matjaž Vesel, Založba ZRC, Ljubljana, 2007, str. 81–175.

- Galilei, Galileo (2): *Dialog o dveh glavnih sistemih sveta*, prev. Mojca Mihelič, Založba ZRC, Ljubljana 2009.
- Geraci, Robert M.: *Apocalyptic AI*, Oxford University Press, Oxford, 2010.
- Gibson, William: *Nevromant*, prev. Samo Kuščer, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1997.
- Gnostični evangeliji in reakcija cerkvenih očetov*, ur. in prev. Jan Ciglencečki, Beletrina, Ljubljana, 2014.
- Godwin, Malcolm: *Angeli, ogrožena vrsta*, prev. Boris Jukič, Založba Mladika, Ljubljana, 1992.
- Gombrich, Ernst H.: *Shadows. The depiction of cast shadows in Western art*, National Gallery, London, 1995.
- Gržinić, Marina: *Estetika kibersveta in učinki derealizacije*, Založba ZRC, Ljubljana, 2003.
- Haraway, Donna J.: »Manifest o kiborgih«, prev. T. K., *Razpol* 8, *Problemi*, št. 2 (1994), str. 235–48.
- Hegel, Georg Wilhem Friedrich: *Fenomenologija duha*, prev. Božidar Debenjak, Analecta, Ljubljana, 1998.
- Heidegger, Martin (1): *Izbrane razprave*, prev. Ivan Urbančič, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1967.
- Heidegger, Martin (2): *Na poti do govorice*, prev. Dean Komel idr., Slovenska matica, Ljubljana, 1995.
- Heidegger, Martin (3): *Predavanja in sestavki*, prev. Tine Hribar idr., Slovenska matica, Ljubljana, 2003.
- Heidegger, Martin (4): *Razjasnjenja ob Hölderlinovem pesništvu*, prev. Aleš Košar in Vid Snoj, *Phainomena* 16, Nova revija, 2001.
- Heidegger, Martin (5): *Zur Sache des Denkens*, Max Niemeyer Verlag, Tübingen, 1969.
- Herodot: *Zgodbe*, I–II, prev. Anton Sovrè, DZS, Ljubljana, 1955.
- Hillis, Ken: *Digital Sensations. Space, identity, and embodiment in virtual reality*, University of Minnesota Press, Minneapolis, 1999.
- Hofstadter, Douglas R. & Dennett, Daniel C.: *Oko duha. Fantazije in refleksije o jazu in duši*, prev. Uroš Kalčič idr., Mladinska knjiga, Ljubljana, 1990.

- Hofstadter, Douglas: *Gödel, Escher, Bach: an Eternal Golden Braid*, Basic Books, New York, 1979.
- Hölderlin, Friedrich: *Pozne himne*, prev. Vid Snoj, Logos, Ljubljana, 2006.
- Homer: *Odiseja*, prev. Anton Sovrè, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1951.
- Issa, Kobayashi: *The Spring of my Life, and selected haiku*, angl. prev. Sam Hamill, Shambhala Boston & London, 1997.
- Kleinberg-Levin, David: »Natural history: Reflections on its representation in the twentieth century museum«, v: *Natural History*, ur. David Kleinberg-Levin, *Poligrafi*, št. 61-62 (2011), str. 3–26.
- Kogovšek, Katja: »Virtualni svetovi – analiza primera ameriškega virtualnega sveta Second Life«, magistrsko delo na FDV UL, Ljubljana, 2008; na spletu: http://dk.fdv.uni-lj.si/magistrska/pdfs/mag_Kogovsek-Katja.pdf
- Koyré, Alexandre: *Od sklenjenega sveta do neskončnega univerzuma*, prev. Božidar Kante, Studia humanitatis, Ljubljana, 1988.
- Krevel, Mojca: *Izvidniki v puščavi resničnosti. Avant-pop med kiperpankom in postmoderno*, Založba Sophia, Ljubljana, 2010.
- Kurzweil, Ray: *The Singularity Is Near. When Humans Transcend Biology*, Viking, Penguin Group, New York, 2005. Na spletu: <http://www.google.si/url?url=http://hfg-resources.googlecode.com/files/SingularityIsNear.pdf>
- Leonardo da Vinci: *Traktat o slikarstvu*, prev. Tomaž Jurca in Marina Žlender, Studia humanitatis, Ljubljana, 2005.
- Libet, Benjamin: »Ali imamo svobodno voljo?«, v: *O svobodni volji*, ur. Danilo Šuster, Aristej, Maribor, 2007, str. 303–17.
- Lloyd, Seth: *Programming the Universe*, Vintage Books, London, 2007.
- Mavromatis, Andreas: *Hypnagogia. The unique state of consciousness beteen wakefulness and sleep*, Routledge, London, 1987.
- Merleau-Ponty, Maurice: *Fenomenologija zaznave*, prev. Špela Žakelj, Študentska založba, Ljubljana, 2006.

- Miller, James D.: *Singularity Rising*, BenBella Books, Dallas, Texas, 2012.
- Mink, Janis: *Duchamp*, Taschen America, New York, 2004.
- New York Encounter*, Lonely Planet Publ., 2012.
- Nietzsche, Friedrich: *Tako je govoril Zaratustra*, prev. Janko Moder, Slovenska matica, Ljubljana, 1999.
- Otto, Walter F.: *Bogovi Grčije. Podoba božanskega v zrcalu grškega duha*, prev. Samo Krušič in Alfred Leskovic, Hieron, Nova revija, Ljubljana, 1998.
- Parfit, Derek: *Reasons and Persons*, Clarendon Press, Oxford, 1984.
- Penrose, Roger (1): *The Emperor's New Mind. Concerning Computers, Minds, and the Laws of Physics*, Vintage Books, London, 1990.
- Penrose, Roger (2): *Shadows of the Mind. A Search for the Missing Science of Consciousness*, Vintage, London, 1995.
- Pindar*, prev. Kajetan Gantar, Zbirka Lirika, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1980.
- Platon: *Zbrana dela*, zv. I–II, prevod in spremna beseda Gorazd Kocijančič, Mohorjeva družba, Celje, 2004.
- Plinij Starejši: *Naravoslovje (Izbrana poglavja)*, prev. Matej Hriberšek, Modrijan, Ljubljana, 2009.
- Plotin: *Enneads I–VI*, grško-angleška izdaja, prev. A. H. Armstrong, The Loeb Classical Library, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1966–1995.
- Poe, Edgar Allan: *Complete Tales and Poems*, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1966.
- Proust, Marcel: *Iskanje izgubljenega časa*, prev. Radojka Vrančič, (4): *Sodoma in Gomora*, Državna založba Slovenije, Ljubljana, 1991.
- Reale, Giovanni: *Zgodovina antične filozofije*, zv. I–IV, prev. Matej Leskovar, Studia humanitatis, Ljubljana, 2002.
- Reeves, Eileen: *Painting the Heaven. Art and science in the age of Galileo*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1997.

- Rilke, Rainer Maria: »Devinske elegije«, v: *Pesmi*, prev. Kajetan Kovič, Kondor, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1968.
- Roehrig, Catharine H.: *Life Along the Nile. Three Egyptians of Ancient Thebes*, The Metropolitan Museum of Art, New York, 2002.
- Santayana, George: *Pogovori v Limbu*, prev. Mitja Uršič, Založba Apokalipsa, Ljubljana, 2012.
- SECOND LIFE, na spletu: <http://secondlife.com/>
- Sheckley, Robert: *Menjava duha [Mindswap]*, prev. Branko Gradišnik, Tehniška založba Slovenije, Ljubljana, 1977.
- Shields, Rob: *The Virtual*, Routledge, London & New York, 2003.
- Smolič, Nataša: *Študija za portret sence, Francis Bacon*, Studia humanitatis, Ljubljana, 2015.
- Sorensen, Roy: *Seeing Dark Things. The Philosophy of Shadows*, Oxford University Press, 2008.
- Spinoza, Baruch: *Etika*, prev. Primož Simoniti, Slovenska matica, Ljubljana, 1988.
- Stoichita, Victor I.: *Brève histoire de l'ombre*, Droz, Ženeva, 2000.
- Strehovec, Janez (1): *Virtualni svetovi. K estetiki kibernetične umetnosti*, Znanstveno in publicistično središče, Ljubljana, 1994.
- Strehovec, Janez (2): *Tehnokultura – kultura tehna. Filozofska vprašanja novomedijskih tehnologij in kibernetične umetnosti*, Študentska založba, Ljubljana, 1998.
- Swedenborg, Emanuel: *Nebesa in pekel*, prev. Uroš Kalčič, DZS, Ljubljana, 1994.
- Tanizaki, Jun'ichirō: *Hvalnica senci*, prev. Branka Klenovšek, Študentska založba, Ljubljana, 2002.
- Uršič, Marko (1): *Gnostični eseji*, Hieron, Nova revija, Ljubljana, 1994.
- Uršič, Marko (2): »Leonardo da Vinci: *Saper vedere* (znati videti)«, v: *Razprave o Leonardu*, Studia humanitatis, Ljubljana, 2005.

- Uršič, Marko (3): »Meje izomorfizma«, v: *Matrice logosa*, DZS, Ljubljana, 1987, str. 180–202.
- Valenčič, Rafko: *Sveti Hieronim – mož s Krasa*, Družina, Ljubljana, 2007.
- Vergil: *Eneida* (izbor), prev. Fran Bradač, Knjižnica Kondor, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1962.
- Vinge, Vernor: *The Coming Technological Singularity* (1993, rev. 2010), na spletu: <http://mindstalk.net/vinge/vinge-sing.html>
- Virilio, Paul: *Hitrost osvoboditve*, prev. Stojan Pelko, Študentska založba, Ljubljana, 1996.
- Virtualna resničnost*, zbornik: Časopis za kritiko znanosti, letn. XX, št. 150–151, Ljubljana, 1992.
- Vivaldi, Antonio: *The Vivaldi Album. Cecilia Bartoli & Il Giardino Armonico*, Classic Sound Ltd., Casa Ricordi, Milano, 1999.
- Watson, Richard: *50 Ideas You Really Need to Know: the Future*, Quercus, London, 2012.
- White, Frank: *The Overview Effect. Space exploration and human evolution*, AIAA, 1998 (2. izd.).
- Whitman, Walt: *Travne bilke*, prev. Peter Levec, Mladinska knjiga, Ljubljana, 1962.
- Wilde, Oscar: *Slika Doriana Graya*, prev. Rapa Šuklje, Cankarjeva založba, Ljubljana, 1986.
- Wilson, Peter Lamborn: *Angels. Messengers of the Gods*, Thames & Hudson, London, 1994.
- Yates, Frances Amelia: *The Art of Memory*, The University of Chicago Press, Chicago, 1966.
- Žižek, Slavoj (1): *Welcome to the Desert of the Real. Five Essays on September 11 and Related Dates*, Verso, London in New York, 2002 (skrajšana slov. verzija »Sreča po 11. septembru«, v: *Problemi* 3–4/2002, str. 5–24).
- Žižek, Slavoj (2): »Realno kiberprostora«, *Problemi* 3/4 (1999), str. 5–16.

Imensko kazalo

LEGENDA ZA UPORABO KAZALA: Številke strani oz. pagine, ki so zapisane ob imenih v *kurzivi*, označujejo tista mesta v knjigi, kjer oseba ni le omenjena, temveč se govori prav o njej. Zvezdica ob pagini pomeni, da najdeš ime v opombi. V kazalu so zajeta samo osebna imena nekdanj živih in še živečih oseb, ne pa tudi druga imena (mitološka, literarna, zemljepisna, skupinska ipd.), ki poleg »pravih« osebni imen nastopajo v tej knjigi.

- Adorno, Theodor 237
Alakbarov, Rashad 349*
Aleksander Veliki 496
Allen, Joseph P. 338
Allen, Paul 457*
Amenemhat I. 43, 46, 47, 56
Amenhotep II. 139
Apel 496, 502
Aristotel 123, 167*, 178, 187,
194, 315, 335, 337
Arnheim, Rudolph 353
Arnold, Dorothea 43, 45
Assmann, Jan 70–73, 368*
Averroes 466
Avguštin, Avrelij 180
Avicena 190*
Avrelij, Mark 178
Babcock, Jennifer 366*
Bach, Johann S. 131, 161, 169,
176, 320, 358, 457*, 501
Bachelard, Gaston 92–94
Bacon, Francis 353*
Bailly, Jean-Christophe 69*,
368*, 498, 499, 505–506
Baudrillard, Jean 89–90, 164–
168, 169, 171*, 173, 179,
234–260, 363–364, 420,
438–440, 445, 471*, 515
Bauer, Joachim 221–222
Baxandall, Michael 208*
Bayes, Thomas 477*
Beatles 178
Bellarmino, Roberto 333
Benderitter, Thierry 369*
Benjamin, Walter 446
Bergman, Ingmar 84
Bergson, Henri 395*
Blackmore, Susan 321
Böcklin, Arnold 351
Bohm, David 342
Bonifacij VII. 195
Bostrom, Nick 451*, 472*,
476–481
Brâncuși, Constantin 350
Breton, André 351
Brooks, Rodney 457*
Bruno, Giordano 199*, 330,
333, 468
Bruyère, Bernard 368*
Budge, Wallis 42–44, 56–58,
68–72, 78, 144*, 145*,
155*, 159*, 368, 383*

- Campin, Robert 198, 200
 Canaletto, Giovanni A. 299
 Capuder, Andrej 192*
 Caravaggio, Michelangelo M. 198, 201
 Casati, Roberto 191, 197*, 198*, 203*, 204–208, 330*, 331, 333–334
 Cassirer, Ernst 65, 68–69, 73
 Castaneda, Carlos 415–421, 431–433
 Chalmers, David 321
 Chamisso, Adelbert von 208–210, 235
 Chardin, Pierre Teilhard de 415, 461
 Chatfield, Tom 459*
 Chirico, Giorgio de 198, 301, 347, 351–356
 Chomsky, Noam 240*
 Churchland, Patricia 325
 Ciglencečki, Jan 182*
 Cigoli, Lodovico 333
 Clair, Jean 348–349
 Clarke, Arthur C. 475
 Clavius, Christopher 333
 Collins, Michael 338
 Corbin, Henry 72*
 Černý, Jaroslav 368*
 Dalí, Salvador 351*
 Damasio, Antonio 322
 Dante Alighieri 183, 186–196, 200, 472*
 Darwin, Charles 237
 DaSilva, Extropia 474*
 Davies, Paul 461
 Dawkins, Richard 223–224
 De Chirico → Chirico
 DeLillo, Don 469–470
 Demokrit 190*
 Dennett, Daniel C. 223, 317–327, 457*, 482
 Descartes (Kartezij), René 200, 293, 313, 316, 318, 321, 344, 395*, 441, 438*
 Detela, Jure 437*
 Deutsch, David 339–347, 357
 Dickinson, Emily 436–437
 Didi-Huberman, Georges 184*
 Diodorus Siculus 498
 Dionizij Areopagit 180, 183–186, 187–190
 Disney, Walt 359
 Dostojevski, Fjodor M. 392
 Doxiadis, Euphrosyne 497–500
 Dreier, Katherine 347
 Duccio di Buoninsegna 190
 Duchamp, Marcel 347–351, 364
 Dyson, Freeman 455
 Eco, Umberto 501
 Ehnaton (Amenofis IV.) 70–72, 373, 376
 Einstein, Albert 86, 356
 Eliade, Mircea 79–80, 89
 Eluard, Paul 352
 Escher, Maurits C. 17, 320, 353*, 457*
 Everett, Hugh 339
 Eyck, Jan van 201*
 Farid, Hany & Samir 369*
 Fermi, Enrico 476*
 Flusser, Vilém 438, 440–446, 448
 Fra Angelico 184*, 190, 198
 Frege, Gottlob 315
 Freud, Sigmund 225, 237, 360

- Galileo Galilei 208*, 328–338,
340, 343–344, 347, 359,
453
- Galla Placidia 191
- Garbarek, Jan 169
- Gauguin, Paul 198
- Gelernter, David 457*
- Geraci, Robert M. 470–474
- Gibson, William 438, 450–451
- Gödel, Kurt 320, 457*
- Goethe, Johann W. von 209,
257, 286, 294, 305, 341
- Gogh, Vincent van 501
- Gombrich, Ernst H. 197–198,
200, 203*, 210
- Gregor Veliki 332
- Gregor XIII. 333*
- Grey, Aubrey de 464
- Gržinić, Marina 438
- Hačepsut 43, 138–142, 151–156
- Händel, George F. 161
- Haraway, Donna J. 448*
- Hatnefer 42, 138–159
- Hawking, Stephen 459*, 462
- Hegel, Georg F. W. 178, 264,
279, 314, 411–412, 414*
- Heidegger, Martin 90, 237–
238, 240–241, 313, 400–
406, 439, 443–444, 447
- Heraklit 71, 81
- Herodot 497, 498
- Heziod 74
- Hieronim, sv. 514, 519, 520–
521
- Hillis, Ken 440*, 449*
- Hirošige (Hiroshige), Utagawa
198
- Hofstadter, Douglas R. 320,
324, 457*
- Hokusai, Katsushika 198
- Holbein, Hans ml. 198
- Hölderlin, Friedrich 400–407,
447, 493, 528
- Homer 73–78, 189, 192, 193,
464
- Horemheb 376
- Hornung, Erik 69*
- Hubble, Edwin 339
- Hui Neng 19
- Huizinga, Johan 470
- Husserl, Edmund 168, 316,
324
- Ibn' Arabi 72*
- Issa, Kobayashi 365
- Jaspers, Karl 88
- João da Sylveira 332*
- Jung, Carl G. 88, 302
- Kafka, Franz 292
- Kant, Immanuel 20, 167*, 178,
200, 210, 241, 324, 467
- Kasparov, Gari 442
- Kepler, Johannes 273, 333,
337
- Kern, Otto 79
- Khonsu 42, 366–388
- Kierkegaard, Søren 110
- Klee, Paul 499
- Kleinberg-Levin, David 414,
415
- Kocijančič, Gorazd 185*
- Kogovšek, Katja 438*
- Kopernik, Nikolaj 273, 328,
334, 475
- Koyré, Alexandre 328
- Krevel, Mojca 438*
- Kripke, Saul 342
- Kubrick, Stanley 475
- Kundera, Milan 446

- Kurzweil, Ray(mond) 324, 452, 456–461, 463–465, 468–469, 471, 473, 476*, 477
 Kuzanski, Nikolaj 314
 Lacan, Jacques 123, 360, 449
 Lanier, Jaron 439*, 457*
 Lao Zi 468
 Leary, Timothy 449
 Leibniz, Gottfried W. 112, 116, 178, 322
 Lenin, Iljič, V. 172
 Lennon, John 32, 123
 Leonardo da Vinci 61, 63, 196–207, 334
 Lewis, David 342
 Libet, Benjamin 325–326
 Lippi, Filippo 201*
 Lloyd, Seth 272*
 Locke, John 200
 Lodovico delle Colombe 333
 Ludvik XV. 195*
 Lukijan 190*, 453
 Magritte, René 351*
 Malevič, Kazimir 350*
 Mao Zedong 359
 Marcuse, Herbert 451
 Martini, Simone 190
 Marx, Karl 173–174, 237, 257
 Masaccio 190, 198
 Maspero, Gaston 368*, 369, 497
 Matisse, Henri 198
 Mavromatis, Andreas 114*
 Meketra 42–60, 70*, 86, 101, 126, 138, 369*
 Mentuhotep II. 42–44, 47, 52, 55–56, 56*, 138
 Mentuhotep IV. 43
 Merleau-Ponty, Maurice 330
 Miller, James D. 452, 461–462
 Mink, Janis 349, 350
 Mitchell, Edgar D. 338
 Modigliani, Amadeo 499
 Monet, Claude 356
 Monroe, Marilyn 359
 Montaigne, Michel de 160
 Moore, Gordon 458
 Moravec, Hans 457*, 471–473
 Mozart, Wolfgang A. 131
 Müller, Max 71*, 72
 Nefertari 369, 374
 Neferure 138, 139, 150
 Nietzsche, Friedrich 237, 238, 240, 294, 313, 351, 355, 444, 453, 473
 Ogen, Mart 437*
 Orfej 78–79
 Orwell, George 458*
 Otto, Walter F. 74–76, 78
 Pacheco, Francisco 332
 Panofsky, Erwin 336
 Parfit, Derek 178, 222*, 425, 426
 Penrose, Roger 324, 336, 345*, 481–482
 Petrie, W. F. M. 498
 Piaget, Jean 360
 Picasso, Pablo 67, 198, 288, 354*, 499
 Pindar 430
 Platon 33, 62–66, 73, 74*, 80–81, 122–123, 167*, 177, 178, 180, 182, 185, 190*, 199, 200, 202, 204, 206, 207, 208*, 240–241, 273, 278, 301, 312, 335, 336, 345, 349, 395, 481–482
 Plinij Starejši 196–197

- Plotin 62*, 73, 80, 81, 177,
178, 180, 202, 465, 468
- Poe, Edgar A. 92–94
- Pomponazzi, Pietro 466
- Popper, Karl 345*
- Proklos 180
- Proust, Marcel 64, 390–397,
425, 432
- Puccini, Giacomo 131, 511
- Rafael Santi 278
- Ramzes I. 366
- Ramzes II. Veliki 70–71, 366,
368, 369, 374
- Ravnjak, Vili 43*
- Ray, Man 348
- Reale, Giovanni 80–81
- Reeves, Eileen 331–333, 334,
336
- Rembrandt van Rjin 198, 499
- Rifkin, Jeremy 462*
- Rilke, Rainer Maria 62
- Roehrig, Catharine H. 42*,
48*, 140, 142, 369*
- Roosevelt, Theodor 415
- Russell, Bertrand 200, 315
- Santayana, George 190*
- Schelling, Friedrich W. J. 178,
313
- Schiaparelli, Ernesto 368*
- Schopenhauer, Arthur 351
- Schrödinger, Erwin 339
- Senenmut 139–157
- Seti I. 368, 369, 374, 380
- Sheckley, Robert 439*
- Shields, Rob 439*, 446*, 450*
- Signorelli, Luca 191
- Silhouette, Etienne de 196*
- Smolič, Nataša 353*
- Sokal, Alan 244
- Sokrat 80, 81, 190*, 362
- Solon 66
- Sorensen, Roy 203*, 206*
- Spinoza, Baruch de 168, 178,
313, 322, 466, 467
- Stephenson, Neal 438
- Stieglitz, Alfred 349
- Stoichita, Victor I. 191*, 197*,
201*, 210*, 347–360
- Strehovec, Janez 438, 445–448
- Strniša, Gregor 371*, 373*
- Suhravardi 72*
- Swedenborg, Emanuel 104,
106, 109–117, 450
- Tanizaki, Jun'ichirō 235, 365
- Tertulijan 74
- Tesla, Nikola 456
- Tillich, Paul 88
- Timaj 66
- Turing, Alan 327, 440, 442,
457
- Tutmozis I. 138
- Tutmozis II. 138
- Tutmozis III. 138, 139, 152
- Uspenski, P. D. 168
- Vah 42–60
- Valenčič, Rafko 521
- Valla, Lorenzo 296
- Vergil(ij), Publij M. 189–193,
403*
- Vinge, Vernor S. 452, 453–456
- Virilio, Paul 240*, 438, 445,
447, 448–450
- Vivaldi, Antonio 131, 525
- Wachowski, Lary & Andy 472*
- Waltari, Mika 375*
- Warhol, Andy 347, 354–361
- Warwick, Kevin 454
- Watson, Richard 459*

- | | |
|--------------------------------------|--------------------------|
| Wertheim, Margaret 472* | Wonder, Stevie 456* |
| White, Frank 338 | Yates, Frances A. 199* |
| Whitman, Walt 12, 528 | Zhuang Zi 64 |
| Wiener, Norbert 454* | Zimmerman, Tom 439* |
| Wilde, Oscar 302–304 | Žižek, Slavoj 240*, 449* |
| Wittgenstein, Ludwig 89, 313,
503 | |

Štirje časi

(načrt celotne tetralogije)

PRVI ČAS (Janezov) POMLAD: *Iskanje poti*

- I. O sebi
- II. O času in prostoru
- III. O naravi

DRUGI ČAS (Marijin) POLETJE:

- Prvi del: IV. *O renesančni lepoti*
- Drugi del: *Sedmerke*
- V. O istem in drugem
- VI. O človeški meri

TRETJI ČAS (Brunov) JESEN: *Daljna bližina neba*

- VII. O metodi
- VIII. O znanem in neznanem
- IX. O smislu

ČETRTI ČAS (Angelov) ZIMA:

- Preludij: X. *O sencah*

-
- XI. *O luči*
 - XII. *Fragmenti večnosti*

